ΚΕΝΤΡΟΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ

τετράδια ἐργασίας

9

Νεοελληνικὲς Βιβλιοθῆκες
(17ος-19ος αἰ.)

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΣ, Ἡ Πατριαρχικὴ Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας
ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, Τέσσερις ἰδιωτικὲς βιβλιοθῆκες μέσου τύπου (18ος αἰ.)
ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ, Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία. Ὁ Δημήτριος Μόστρας καὶ ἡ βιβλιοθήκη του

ΑΘΗΝΑ 1987

Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν/Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν
Β. Κωνσταντίνου 48, 11635 Ἀθήνα, τηλ. 7229811-115, 7210554

ΚΕΝΤΡΟΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ

τετράδια ἐργασίας

9

Νεοελληνικὲς Βιβλιοθῆκες
(17ος-19ος αἰ.)

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΣ, Ἡ Πατριαρχικὴ Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, Τέσσερις ἰδιωτικὲς βιβλιοθῆκες μέσου τύπου (18ος αἰ.) ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ, Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία. Ὁ Δημήτριος Μόστρας καὶ ἡ βιβλιοθήκη του

ΑΘΗΝΑ 1987

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό σημείωμα 9

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΣ, Πνευματικὲς ἑστίες κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 17ου αἰώνα. Ἡ περίπτωση τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας 11

I. Ἀπαραίτητες ὑπογραμμίσεις 13
II. Ἐπιλογὴ τοῦ θέματος 13
III. Ἡ βιβλιοθήκη στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου 15
IV. Ἀνασύσταση τῆς βιβλιοθήκης 17
1. Προηγούμενες καταγραφὲς 19
2. Ποσοτικὲς προσεγγίσεις
2.Α. Ἔντυπα 20
2.Β. Χειρόγραφα 22
3. Ποιοτικὲς προσεγγίσεις 24
3.Α. Κλασικὴ φιλολογία 26
3.Β. Φιλοσοφία 27
3.Γ. Ἔργα ἐγκυκλοπαιδικὰ 27
3.Δ. Θετικὲς ἐπιστῆμες 28
3.Ε. Λεξικὰ - Γραμματικὲς
- Συμπερασματικὰ ('κοσμικὴ' παιδεία) 29
3.ΣΤ. Σχόλια καὶ ἑρμηνεῖες τῆς Ἁγίας Γραφῆς 32
3.Ζ. Ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες 33
3.Η. Χριστιανοὶ συγγραφεῖς καὶ θεολόγοι
- Συμπερασματικὰ ('θεολογικὴ' παιδεία) 33
V. Οἱ (βασικοὶ) δημιουργοὶ τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας 36
1. Ὁ χῶρος 36
2. Οἱ 'βιβλιοθῆκες' τῶν ἱεραρχῶν 38
2.Α. Μητροφάνης Κριτόπουλος 51
VI. Ἐπιδίωξη - στόχοι 61
VII. Παράλληλες προσπάθειες 62
VIII. Ἡ ἱστορικὴ συγκυρία 67
Κατάλογοι 71

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, Τέσσερις ἰδιωτικὲς βιβλιοθῆκες μέσου τύπου, 18ος αἰώνας 131

Προσέγγιση τοῦ τεκμηρίου βιβλιοθήκη 133
Ἡ μεθοδολογία 135
Βιογραφικὰ τῶν κτητόρων 139

Περιγραφὴ καὶ ἀνάλυση τῶν βιβλιοθηκῶν
Α΄ Κατὰ κάτοχο
Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἄνθιμου 150
Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Γερμανοῦ 171
Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀμφιλόχιου 185
Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Διονύσιου 194
Β΄ Συνολικά
Βιβλιοθῆκες καὶ ἀναγνώσεις 218

ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ, Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία.
Ὁ Δημήτριος Μόστρας καὶ ἡ βιβλιοθήκη του 225

Παράρτημα Α΄ 268
Παράρτημα Β΄ 279
Καταγραφὴ 1 283
Καταγραφὴ 2 297

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΚΕΝΤΡΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Ἑστίες παιδείας στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, 15ος-19ος αἰ.: οἱ βιβλιοθῆκες

Ὑπεύθυνος τοῦ Προγράμματος: Λουκία Δρούλια

Οἱ ἐργασίες ποὺ περιλαμβάνονται στὸν τόμο αὐτὸ ἀπορρέουν ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν / Ε.Ι.Ε. ποὺ ἔχει τὸν τίτλο «Ἑστίες παιδείας στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, 15ος-19ος αἰ.: οἱ βιβλιοθῆκες.»

Θέμα ποὺ ἀπασχόλησε ἀπὸ τὰ πρῶτα του βήματα τὸ Κέντρο, οἱ βιβλιοθῆκες τοῦ ὑπόδουλου ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς διασπορᾶς, ἀποτέλεσε μὲ τὸν καιρὸ ἀντικείμενο εἰδικότερης μελέτης καὶ ἔρευνας. Ἂν τὸ πρόγραμμα ἀπέβλεψε ἀρχικὰ νὰ στεγάσει καὶ νὰ συντονίσει ἐρευνητικὰ ἐνδιαφέροντα ποὺ ἤδη ὑπῆρχαν, συνετέλεσε παράλληλα στὴ συστηματοποίηση καὶ περαιτέρω στὴν προώθηση τῶν ἀναζητήσεων στὸν τομέα αὐτό. Ἀναζητήσεων ποὺ στοχεύουν νὰ ἀνταποκριθοῦν σὲ πολλαπλὰ αἰτήματα, ἀρχίζοντας, φυσικά, ἀπὸ τὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὴ συγκέντρωση τῆς ποικίλης, διάσπαρτης πληροφορίας καὶ φθάνοντας στὴ θεώρηση τοῦ φαινομένου «βιβλιοθήκη» ὡς ἔκφρασης καὶ ἀνάγκης τοῦ συγκεκριμένου συλλογικοῦ σώματος στὴ δεδομένη χρονικὴ περίοδο.

Γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ὁ στόχος εἶναι ὁπωσδήποτε ἀπαραίτητη ἡ γνωριμία καὶ ἐξοικείωση μὲ τὸ ὑλικό· ὡστόσο, ὄχι μόνον αὐτό. Οἱ καταλογογραφήσεις ποὺ ἀποτυπώνουν τὶς ὑπάρχουσες διαμορφωμένες συλλογὲς ἀποτελοῦν τὸ πρῶτο στάδιο τῆς ἔρευνας. Ἡ ἀνασύσταση τῶν συλλογῶν μὲ βάση τὶς σωζόμενες μαρτυρίες, ἕνα δεύτερο. Ὅμως δὲν ἐπαρκεῖ ἡ ἀπογραφὴ καὶ ἡ περιγραφή, χρειάζεται ἡ ἑρμηνεία, ἡ ποιοτικὴ προσέγγιση στὴν ποσοτικὴ γνώση. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα ἔχουν γίνει οἱ ἐπεξεργασίες ποὺ περιέχονται στὸ συλλογικὸ τόμο ποὺ κυκλοφορεῖ σήμερα καὶ στὸ δεύτερο μέρος του ποὺ θὰ ἀκολουθήσει μὲ ἔρευνες γιὰ τὶς σχολικὲς βιβλιοθῆκες τοῦ νεοϊδρυμένου ἑλληνικοῦ κράτους.

Οἱ μελέτες αὐτὲς ἀποτελοῦν ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα δουλειᾶς πού, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ λεπτομερειακὴ πληροφόρηση γιὰ κάθε ξεχωριστὴ περίπτωση, παρουσιάζουν ἀκόμα τὴ μεθοδολογία ποὺ ἀκολουθήθηκε στὴν προσέγγιση τοῦ θέματος. Λίγα ἢ περισσότερα τὰ σωζόμενα τεκμήρια, ἔγινε προσπάθεια νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὅσο τὸ δυνατὸ ἀποτελεσματικότερα, γιὰ νὰ φωτίσουν ἐντελέστερα τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας: τὴν ἐπιδίωξη νὰ φθάσουμε σὲ μιὰ τυπολογία τῶν «νεοελληνικῶν» βιβλιοθηκῶν καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὴν νὰ γνωρίσουμε τὶς ἀναγνωστικὲς συμπεριφορὲς τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνικῶν συνόλων, τὴ στάση τους ἀπέναντι στὸ βιβλίο στὶς ποικίλες του ἐκφάνσεις. Φορέας γνώσης, εἶδος ποὺ ὑπόκειται στοὺς νόμους τῆς ἀγορᾶς, ἀντικείμενο συλλεκτικό, σκεῦος ποὺ ἐνέχει μαγικὲς δυνάμεις, τὸ βιβλίο ἔχει ὡς φυσικὴ

κατάληξη, ἂν βέβαια ἀποφύγει τὴν καταστροφή, τὴν ἔνταξή του σ' ἕνα μικρότερο ἢ μεγαλύτερο σύνολο· σπάνια συναντᾶμε μεμονωμένα βιβλία, ἴσως ἡ περίπτωση τῆς Βίβλου νὰ εἶναι ἡ καθοριστικὴ ἐξαίρεση. Τὰ σύνολα αὐτά, λοιπόν, καὶ πῶς «λειτούργησαν» ἢ «δὲν λειτούργησαν» στὸ ἄμεσο ἢ εὐρύτερο περιβάλλον τους θέλει νὰ ἐξετάσει τὸ πρόγραμμα τῶν βιβλιοθηκῶν. Τὰ συμπεράσματα τῶν πρώτων αὐτῶν προσεγγίσεων θὰ ἐκτεθοῦν ἀναλυτικότερα στὰ Ἐπιλεγόμενα τοῦ τόμου.

Λ.Δ.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΣ

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΕΣΤΙΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ

Ἡ περίπτωση τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας

Συντομογραφίες

Δ.Ι.Ε.Ε.	Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Ἑλλάδος.
Ε.Α.	Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια.
Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α.	Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Ε.Ε.Κ.Σ.	Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν.
Ε.Φ.	Ἐκκλησιαστικός Φάρος.
Ν.Ε.	Νέος Ἑλληνομνήμων.
Π.Α.Α.	Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΕΣΤΙΕΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ

Ἡ περίπτωση τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας

I.- Ἀπαραίτητες ὑπογραμμίσεις.

Ἡ συγκρότηση μιᾶς βιβλιοθήκης, ἱδρυματικῆς καί ὄχι ἀτομικῆς, ἐκφράζει κατά κανόνα –κι αὐτό ὅταν δέν πρόκειται γιά ἁπλή, τυχαία συλλογή βιβλίων, ἀλλά γιά συνειδητή ἐπιλογή μονάδων γνώσης ἐκ μέρους ἀτόμων τῶν αὐτῶν ἤ κοντινῶν πνευματικῶν ἐνδιαφερόντων – πέρα ἀπό τή συνισταμένη τῶν βουλήσεων ἤ τῶν ἀναγνωστικῶν προτιμήσεων τῶν δημιουργῶν της, καί μιά κατεύθυνση· τήν κατεύθυνση πού οἱ δημιουργοί της θέλουν νά προσδώσουν στά πνευματικά πράγματα ἑνός συγκεκριμένου, περιορισμένου ἤ εὐρύτερου (γεωγραφικοῦ) χώρου, σ' ἕνα μεγαλύτερο πάντα (ἱστορικό) χρόνο. Τό τελευταῖο αὐτό, ἀποτελεῖ στοιχεῖο μεγάλης σημασίας γιά τή μελέτη τῆς πνευματικῆς ζωῆς σ' ἕνα ὁρισμένο, ἐκ τῶν προτέρων καθορισμένο, χωρόχρονο, ἀλλά καί γενικότερα γιά τήν προσέγγιση τῆς ἱστορίας τῶν νοοτροπιῶν.

Ἡ μελέτη μιᾶς βιβλιοθήκης αὐτοῦ τοῦ τύπου, μέ ἐνιαία μορφή, ὀργανική δομή καί συνοχή, ἡ μελέτη τοῦ κάθε ἔργου της χωριστά, ὡς γνωστικοῦ φορέα (ἀναφέρομαι ἐδῶ στή διττή παρουσία τοῦ βιβλίου: γενικά ὡς περιεχομένου καί εἰδικά ὡς συγκεκριμένου ἀντιτύπου πού ἀντανακλᾶ, μέσα ἀπό τά ἀποτυπώματα πού αὐτός ἀφήνει, τίς σκέψεις τοῦ κατόχου του), ἀλλά καί ὅλων μαζί πού τή συναπαρτίζουν, μᾶς ἐπιτρέπει νά γνωρίσουμε, μέ ἀρκετά ὑψηλούς βαθμούς ἀκριβείας, τόν συλλέκτη ἤ τούς συλλέκτες της, νά συλλάβουμε καί νά μελετήσουμε ἀτομικές καί συλλογικές νοοτροπίες, ἀντιλήψεις, προβληματισμούς. Νά μελετήσουμε τάσεις κι ἐπιδιώξεις,τόν τρόπο, ἀλλά καί τό ἐπίπεδο σκέψης συγκεκριμένων ὁμάδων, ἀλλά καί μεγαλύτερων κοινωνικῶν συνόλων.

Μέ γνώμονα τίς γενικά γνωστές, ἀλλά ἀναγκαῖα ὑπογραμμίσιμες ἐδῶ, αὐτές διαπιστώσεις, θά ἐπιχειρήσω νά ἀναπτύξω τό θέμα μου. Θέμα πού ἐπιδέχεται πολλές προεκτάσεις πρός διάφορες κατευθύνσεις.

II.- Ἡ ἐπιλογή τοῦ θέματος.

Ἡ Πατριαρχική βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας κατά τό πρῶτο μισό τοῦ 17ου αἰώνα. Μιά πνευματική ἑστία τοῦ περιφερειακοῦ ἑλληνισμοῦ μέ γενικότερη ἀ-

κτινοβολία στόν εὐρύτερο ἑλληνικό χῶρο καί μέ σταθερή ἐπικοινωνία μέ τόν εὐρωπαϊκό, σέ μιά σημαντική χρονική περίοδο γιά τήν ἐπιβίωση τοῦ ἑλληνισμοῦ[1]. Σέ μιά περίοδο κατά τήν ὁποία γενικότερα τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας ἀποτελοῦσε ἀξιόλογο πνευματικό κέντρο τοῦ ἑλληνισμοῦ, μέ ποικίλες διασυνδέσεις κι ἐπιρροές σέ ὁλόκληρο τόν ἐνετοκρατούμενο χῶρο – Κρήτη, Κύπρο, αἰγαιοπελαγήτικα νησιά, ἀκόμη καί στήν ἴδια τή Βενετία – ὅπως καί σ' αὐτό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Οἱ πατριάρχες Ἀλεξανδρείας, ἰδίως ὁ Μελέτιος Πηγᾶς (1590-1601) καί ὁ Κύριλλος Λούκαρις (1601-1621), συγκαταλέγονται μεταξύ τῶν πρωτοπόρων ἐκείνων λογίων τῆς ἐποχῆς – κι ὄχι μόνον τῶν ἐκκλησιαστικῶν, πού, λόγω τῶν 'προνομίων' εἶχαν ἰδιαίτερη εὐθύνη στόν τομέα τῆς παιδείας, ἀλλά καί τῶν κοσμικῶν – πού κατέβαλαν ἄοκνες προσπάθειες γιά τήν ἀνύψωση τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔχοντας βαθειά συνείδηση τῆς ἀπόστασης πού χώριζε τόν ἑλληνικό χῶρο ἀπό τόν εὐρωπαϊκό, ὁ ὁποῖος βίωνε ἀκόμη τίς κατακτήσεις τῆς Ἀναγέννησης, ἀλλά καί τό νέο πνεῦμα πού ἐκδηλωνόταν στόν θρησκευτικό κυρίως χῶρο, μέ τή Μεταρρύθμιση καί τήν Ἀντιμεταρρύθμιση.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας – ἔργο σύλληψης τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ καί ἐκτέλεσης δύο ἄλλων πατριαρχῶν, τοῦ Κύριλλου Λούκαρη καί, κυρίως, τοῦ Μητροφάνη Κριτόπουλου – ἀποτελοῦσε τό πρῶτο μισό τοῦ 17ου αἰώνα, τόσο ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ἀριθμοῦ, ὅσο καί, ἰδιαίτερα, τοῦ περιεχομένου της, μιά ἀπό τίς πλουσιότερες ἀναγεννησιακοῦ τύπου βιβλιοθῆκες τοῦ εὐρύτερου ἑλληνικοῦ χώρου, μέ ἀδήλωτη, ἀλλά καταφανή τήν πρόθεση τῶν δημιουργῶν της νά παίξει ἰδιάζοντα ρόλο στά πνευματικά πράγματα ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνισμοῦ. «Τῆς γάρ ἐν Αἰγύπτῳ βιβλιοθήκης», γράφει τό 1660 ὁ Νεκτάριος Σιναΐτης στόν Γερμανό τόν Αἰτωλό, «οὐκ ἔστιν εὑρεῖν πλουσιωτέραν ἄλλην παρ' Ἕλλησιν. Ἐνταῦθα γάρ εὑρηται τά Μελετίου βιβλία, Κυρίλλου, Νικηφόρου, καί τοῦ μετ' αὐτούς Ἰωαννικίου, σπουδαίων τούτων ἁπάντων ὄντων, καί τήν καθέδραν ταύτην λαχόντων. Ἀλλά ταῦτα οὐδέν εἰσι, πρός ἅπερ παρ' Ἄγγλων, καί Γερμανῶν, ἔτι τε Βενετίας ἐνταῦθα κεκόμηκε Μητροφάνης ἐκεῖνος, ὁ πάνυ, ὃς πολλάκις, διαλεγόμενός μοι, ἔλεγεν, ὡς οὐδέν ἐλλείπει βιβλίον τῇ ἐκείνῃ βιβλιοθήκῃ, δσα τύπῳ ἐξεδόθησαν, Ἑλληνικῶν τε καί Λατινικῶν, μέχρι τοῦ τότε καιροῦ»[2].

---

1. «Ὁ ιστ΄ καί ιζ΄ αἰ. στάθηκαν στό σύνολό τους κρίσιμη ἐποχή γιά τούς Ἕλληνες τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας», γράφει ὁ Ν. Σβορῶνος (*Ἐπισκόπηση τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας*, Θεμέλιο [1976], σελ. 43), ἐνῶ ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς σημειώνει, ἀναφερόμενος ἰδιαίτερα στό μέσο αὐτῆς τῆς περιόδου: «γύρω στά 1600 παρατηρεῖται ἕνας ἀριθμός ἀπό φαινόμενα, πολιτισμικά ἰδίως, τά ὁποῖα δίνουν μιά καινούρια χροιά στήν πνευματική ζωή τῆς ἑλληνικῆς ἡγεσίας» («Τό δυτικό βιβλίο στόν ἑλληνικό χῶρο», *Τό βιβλίο στίς προβιομηχανικές κοινωνίες*, Πρακτικά τοῦ Α΄ Διεθνούς Συμποσίου τοῦ ΚΝΕ/ΕΙΕ, Ἀθήνα 1982, σελ. 675).

2. *Ποικίλα Ἑλληνικά Seu varia graeca ... editit Christianus Fridericus de Matthaei*, Μόσχα 1811, σελ. 264-265.

Ἡ ἐπαφή μου μέ τή βιβλιοθήκη αὐτή, ἐπιβεβαίωσε τήν παραπάνω εἰκόνα, πού ἐξωτερικές μαρτυρίες συνέθεταν, ἐνίσχυσε τίς ἀρχικές μου ἐνδείξεις ὅτι πράγματι κάτι τό διαφορετικό, κάτι τό νέο, ἐπιχειρήθηκε κατά τήν περίοδο αὐτή στήν Ἀλεξάνδρεια συνειδητά, μέ ἄξονα τήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη καί στή βάση ἑνός συγκεκριμένου μακροπρόθεσμου σχεδίου μεγάλης πνευματικῆς σύλληψης, πού στό νοῦ τῶν ἐμπνευστῶν του δέν περιοριζόταν, ἀναμφίβολα, στή στενή γεωγραφική ἀκτίνα τῆς μικρῆς ἀλεξανδρινῆς ἑλληνικῆς παροικίας.

Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη, ἡ ἰδέα τῆς συστηματικῆς μελέτης τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς ἀποτέλεσε γιά μένα ἀνάγκη ἐπιτακτική.

III.- Ἡ βιβλιοθήκη στό πέρασμα τοῦ χρόνου.

Τά βιβλία, δσα ἀπό αὐτά διασώζονται ἀκόμη σήμερα ἀπό τήν παλαιά πατριαρχική βιβλιοθήκη, φυλάσσονται σέ μιά πτέρυγα τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας. Οἱ ταλαιπωρίες τοῦ χρόνου, οἱ συλήσεις καί οἱ ἄλλες φθορές, πού συνδέονται μέ τήν ἴδια τήν ἱστορία τοῦ Πατριαρχείου, τίς συνεχεῖς μεταφορές του ἀπό τήν Ἀλεξάνδρεια στό Κάϊρο καί πάλι στήν Ἀλεξάνδρεια, ἤ τίς μετακομίσεις του σέ διάφορα κτίρια, ἔχουν ἀφήσει ἀνεξίτηλα ἴχνη στά βιβλία[3], τά ὁποῖα δυστυχῶς καί σήμερα, λόγω τῆς κατάστασης στήν ὁποία βρίσκεται ἡ βιβλιοθήκη, δέν εἶναι εὐπρόσιτα καί εὐρύτερα ἀξιοποιήσιμα.

Σταχυολογῶ καί παραθέτω χρονολογικά μερικές ἀπό τίς μαρτυρίες γιά τίς φθορές πού ὑπέστη ἡ Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας στό διάβα τοῦ χρόνου.

Ἀναφερόμενος στούς διωγμούς ἀπό τούς ὀθωμανούς, ἰδίως μετά τήν καταστροφή τοῦ τουρκικοῦ στόλου τό 1571, ὁ Μελέτιος Πηγᾶς γράφει: «Ἀφ' οὗ δή τά πρῶτα κρατήσασα ἡ πάνδημος αὕτη λύμη καί φθορά, τάς μέν βίβλους τῆς καθ' ἡμᾶς καί τῆς ἑλληνικῆς σοφίας κατακαῆναι προστάξασα ...»[4]. Στίς 29 Μαρ-

---

3. Οἱ ἀναφορές μου στήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας στηρίζονται στόν τρίτομο Κατάλογο τοῦ Θεόδωρου Δ. Μοσχονᾶ, Ἀλεξάνδρεια 1945, 1946, καθώς καί στίς ἐπιτόπου ταυτίσεις πού κατέστη ἀναγκαῖο νά πραγματοποιήσω, λόγω τῶν παραλείψεων καί ἀτελειῶν τοῦ Καταλόγου αὐτοῦ. Ἐπισκέφθηκα τή Βιβλιοθήκη κατά τό πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1985 καί διεξῆλθα ἐν συντομία, δσο μοῦ ἐπέτρεπε ὁ χρόνος, 211 τόμους ἐντύπων βιβλίων, τόν κατάλογο τῶν ὁποίων δίνω στή σελ.131.Ἡ μετάβασή μου στήν Ἀλεξάνδρεια πραγματοποιήθηκε μέ ἀποστολή τοῦ ΚΝΕ/ΕΙΕ καί ἔγινε δυνατή χάρη στήν εὐγενή καλωσύνη μέ τήν ὁποία ὁ μακαριστός πατριάρχης Νικόλαος μοῦ ἐπέτρεψε νά ἐπισκεφθῶ τή βιβλιοθήκη τοῦ Πατριαρχείου. Γιά τόν ἴδιο σκοπό εὐχαριστῶ θερμά τόν πατριαρχικό ἐπίτροπο μητροπολίτη Βαρνάβα καί ἰδιαίτερα τόν διευθυντή τῆς βιβλιοθήκης κ. Δ. Θ. Μοσχονᾶ γιά τή συμπαράστασή του καί πέρα ἀπό τίς ὧρες ἐργασίας του.

4. Ἀθανάσιος Κομνηνός - Ὑψηλάντης, *Τά Μετά τήν Ἅλωσιν*, Κωνσταντινούπολη 1870, σελ. 117.

Τό πνεῦμα τῆς ἀβεβαιότητας καί τῆς ἀναταραχῆς, δέν εἶναι τοπικό. Πάλι ὁ Μελέτιος Πηγᾶς γράφει τό 1594, ἀπό μιά περιοδεία του στήν Ἀνατολή: «κατ' οὐδέν ἐξευρίσκω τήν ἀφθονίαν τῶν

τίου 1609, ὁ πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις ἀπευθύνεται μέ ἐπιστολή του πρός τόν ἀρχιδιάκονο τοῦ θρόνου Μάξιμο Πελοποννήσιο, ὁ ὁποῖος εἶχε σταλεῖ γιά συγκέντρωση χρημάτων ὑπέρ τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, παίρνοντας μαζί του διάφορα ἔντυπα καί χειρόγραφα βιβλία, καί ἀφοῦ τόν πληροφορεῖ ὅτι, μετά τόν ἰσχυρισμό του ὅτι τοῦ ἐκλάπησαν ἀπό πειρατές ὅλα ὅσα εἶχε συγκεντρώσει, εἶναι ἀνεπιθύμητος πλέον στήν Ἀλεξάνδρεια, τοῦ γράφει: «τά βιβλία πλήν ὀλίγων σά οὐκ ἦν, τῆς ἐκκλησίας ἦν, καί ἀπώλεσας οὐ σύ, ἀλλ' ἡ ἐκκλησία, ὅσα εἶχες ἄνευ εὐλογίας λαβών, ἀφ' ἡμῶν κρύψας ὅσα χειρόγραφα ἦν, καί τοῦ τύπου τά ἐκλεκτά, ναί δή καί αὐτόν τόν Στρωματέα τοῦ μακαρίτου» (=Μελέτιου Πηγᾶ)[5]. Μιά σημαντική ἀπώλεια πολύτιμων βιβλίων, στά ὁποῖα πρέπει νά προσθέσουμε καί τά 85 βιβλία, 24 «ἐδικά του» καί 61 «τοῦ θρόνου», πού πῆρε «συμά του διά χρίαν του», σέ μιά περιοδεία του τό 1700, ὁ πατριάρχης Γεράσιμος Β΄ καί τά ὁποῖα, παρ' ὅλη τήν ἐντολή του νά ἐπιστραφοῦν, σέ περίπτωση θανάτου του, ὅλα στό θρόνο καί ἄν κανείς «ἐναντιωθῇ ἤ θέλῃ πάρῃ ἀπαυτά κανέναν νά εἶναι ἀσυγχώριτος καί ἀφορισμένος», δέ γνωρίζουμε ἄν ποτέ ἐπιστράφηκαν στό Πατριαρχεῖο[6]. Ἐξ ἄλλου σ' ἐπιστολή του, μέ ἡμερομηνία 24 Ἰουλίου 1710, πρός τόν Χρυσόστομο Ἱεροσολύμων, ὁ τότε πρωτοσύγκελλος καί ἀργότερα πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Σαμουήλ Καπασούλης, τοῦ γράφει: «Τά βιβλία ὁποῦ τά εἶχεν ὁ Γέροντας (=πατριάρχης Γεράσιμος Β΄) μαζῆ του πάλιν τά ἔχει, καί δέν ἠξεύρομεν ποῖα ἔχει ... Δέν ἠξεύρομεν ποῦ θέλει τά σκορπίσῃ, διά νά μήν ἀπομείνουν εἰς ἡμᾶς. Τό κατά Ἰουδαίων τό ἔστειλεν εἰς τήν Κρήτην, ἀφιέρωμα εἰς ἕνα Μοναστήριον. Ἐκεῖ μεθαύριον θέλει εὐγάζει τά φύλλα οἱ καλόγηροι νά τά βάνουν τζερτζεβέδες εἰς τά παράθυρά τους»[7]. Σύμφωνα πάλι μέ μαρτυρία τοῦ Ἀθανάσιου Κομνηνοῦ - Ὑψηλάντη, ὁ πατριάρχης Ματθαῖος Γ΄ Ψάλτης (1746-

---

κακῶν μειονεκτοῦσαν· πανταχοῦ ταραχαί, φόβοι, δάκρυα, στεναγμοί, καί οὐκ οἶδα ποῖ λήξει τά κακά ἤ τίνα ἔξει παραμυθίαν» (Ἀγαθ. Νινολάκης, *Ἡ πρός τούς Κρῆτας ἀλληλογραφία Μελετίου τοῦ Πηγᾶ*, Χανιά 1908, σελ. 29).

5. Emile Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 17. IV, σελ. 256. Βλ. καί: Χρύσα Α. Μαλτέζου, «Ἡ εἰς Ἰταλίαν περιπέτεια τοῦ Μαξίμου Πελοποννησίου μέχρι τῆς ἐγκαταστάσεώς του εἰς Ἰωάννινα (1608-1609)», *Θησαυρίσματα*, 6 (1969), σελ. 113-119, ὅπου καί ἡ κυριότερη βιβλιογραφία. Ἀλλά καί ὁ Κύριλλος Λούκαρις ἔδωσε τό 1619 στόν Εὐγένιο Γιαννούλη τόν Αἰτωλό, προτοῦ ἀναχωρήσει ὁ τελευταῖος ἀπό τήν Ἀλεξάνδρεια, «δῶρον αὐτῷ μνήμης ἕνεκα τήν Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας βίβλον, τήν εἰς τά Ἱερά Εὐαγγέλια συνοπτικήν περιέχουσαν ἑρμηνείαν» (*Νέος Ἑλληνομνήμων*, 4 (1907), σελ. 38). Ὁ ἴδιος, τέλος, ὁ Κύριλλος, ὅταν χειροτονήθηκε Οἰκουμενικός Πατριάρχης καί ἀνεχώρησε γιά τήν Κωνσταντινούπολη, «συναπεκόμισε (ἀπό τήν Ἀλεξάνδρεια) τόν Ἀλεξανδρινόν Κώδικα καί ἄλλα ἀρχαῖα χειρόγραφα τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης» (Θεόδ. Δ. Μοσχονᾶς, «Μερικοί σταθμοί ἱστορικοί τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας», *Ἀνάλεκτα*, Ἀλεξάνδρεια 1965-66, σελ. 324).

6. Βλ. κώδ. 44, φ. 540β, τοῦ ἀρχείου τοῦ Πατριαρχείου.

7. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Ἀλεξανδρινά σημειώματα. ΙΓ΄ Σαμουήλ Καπασούλη Ἐπιστολαί», *Ἐκκλησιαστικός Φάρος*, 8 (1911), σελ. 411.

οὐκ οἴδαμεν ἀκριβῶς»[11]. Τέλος στήν *Ἁγία Γραφή* τοῦ ἔτους 1787[12], διαβάζουμε: «διεφθάρησαν πάμπολλα τιμῆς πολλῆς ἄξια βιβλία μεγάλα τε καί μικρά ὧν μερίδες ἔνδον κἀκεῖσε φαίνονται, ἀλλά καί τά φαινόμενα σῳα διά τήν τόπου θέρμην καί ἀνεπαίσθητον βλαβερόν κονιορτόν ταχέως φθείρονται· πτωχεύει ὁ θρόνος εἰς σύστασιν βιβλιοθήκης ἀναλόγου ἐν τοῖς ὡς δυστυχισμένους σφόδρα τούτοις χρόνοις».

Δέν ἐπεκτείνομαι περισσότερο στήν παράθεση τῶν μαρτυριῶν πού ἀναφέρονται στίς συλήσεις τῶν βιβλίων τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας, στήν παράθεση τῶν στοιχείων αὐτῶν πού προσπάθησα νά εἶναι ὅλα παρμένα μέσα ἀπό τό Πατριαρχεῖο καί τούς ἀνθρώπους του. Κλείνω τήν παρένθεση αὐτή μέ μιά γενικότερη ἐκτίμηση τοῦ Μ. Ι. Γεδεών, ὁ ὁποῖος ἀναφερόμενος στήν ἐποχή πού γράφτηκαν τά τελευταῖα αὐτά σημειώματα, παρατηρεῖ: «ἀραί καί σιγγίλια καί κανικλώματα ἦσαν ἀνίσχυρα πρός τήρησιν τῶν βιβλίων, ἅπερ ἀνηλεῶς ἐλεηλατοῦντο»[13].

IV.- Ἀνασύσταση τῆς Βιβλιοθήκης.

Ἀλλά ἄς ἐπανέλθουμε στά ὅσα βιβλία ἡ φθορά τοῦ χρόνου καί ἡ ἱστορική μνήμη ἔχουν διασώσει, μέ σκοπό τήν ἀνασύσταση τῆς βιβλιοθήκης.

Ἡ Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας ἀριθμεῖ σήμερα 2713 βιβλία. Ἀπό αὐτά 2.175 εἶναι ἔντυπα[14] καί 538 χειρόγραφα. Δέ διαθέτουμε πλήρεις προγενέστερες ἀπογραφές γιά νά προσεγγίσουμε τή βιβλιοθήκη καί νά παρακολουθήσουμε τίς αὐξομειώσεις τῶν βιβλίων της μέσα στό χρόνο καί ἰδίως γιά νά μπορέσουμε νά ποῦμε, μέ μεγαλύτερη βεβαιότητα, ποιά ἦταν ἡ σύνθεση τῆς βιβλιοθήκης κατά τό πρῶτο μισό τοῦ 17ου αἰώνα, μιά καί αὐτό εἶναι τό ζητούμενο. Ὄχι ὅμως καί αὐτοσκοπός. Μελετοῦμε μιά βιβλιοθήκη ὄχι σάν ἄθροισμα βιβλίων, ἀλλά γιά νά δοῦμε, νά διακρίνουμε, πέρα ἀπό τά βιβλία, ἀλλά μέ ἄξονα αὐτά, τίς προθέσεις, τίς ἐπιδιώξεις, τή σκέψη γενικότερα τῶν δημιουργῶν της. Ἡ βιβλιοθήκη, ἡ κάθε βιβλιοθήκη, ἐκφράζει τή συνάντηση τοῦ δημιουργοῦ, ἤ τῶν δημιουργῶν της, μέ τό χρόνο· μέ τή σκέψη τῆς ἐποχῆς.

---

11. Σχολιάζοντας τή σημείωση αὐτή ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ὅ.π., γράφει (σελ. 794-795): «Ποῦ ἦτο ὁ κρυψών ἐκεῖνος καί τί ἀπέγειναν τά βιβλία οὐδείς ἔκτοτε ἐπληροφόρησεν». Τό σχόλιο φυσικά δέν εὐσταθεῖ γιατί τά βιβλία αὐτά, ἤ τά περισσότερα ἀπό αὐτά, διασώζονται μέχρι σήμερα. Σέ αὐτά ἐξ ἄλλου στηρίζεται καί ἡ παρούσα μελέτη.

12. Βλ. Κατάλογο Θ. Δ. Μοσχονᾶ, τόμ. 3, σελ. 256.

13. Μ. Ι. Γεδεών, «Ἡ περί βιβλιοθηκῶν ἐκκλησιαστική μέριμνα», *Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια*, 25 (1905), σελ. 247 καί 268.

14. Ἡ ἀρίθμηση τοῦ καταλόγου τοῦ Θ. Δ. Μοσχονᾶ φθάνει στό 2013. Ἀπό αὐτά πρέπει νά ἀφαιρέσουμε 8 ἀπό λανθασμένη ἀρίθμηση (λ.χ. δίνονται 6 ἀριθμοί, 1187-1192, σέ ἕνα ἔντυπο, 11 ἀριθμοί, 1844-1854, σέ ἕνα ἄλλο, ἐνῶ ὁ ἀριθμός 1355 ἔχει δοθεῖ σέ τρία βιβλία, κ.ο.κ.) καί νά προσθέσουμε 169 συσταχωμένα μέ ἄλλα ἔντυπα (λ.χ. τό 903 εἶναι 11 βιβλία κλπ.) καθώς καί ἕνα ἔντυπο, μιά ἀριστοτελική λογική, ἔκδοση 1625, δεμένη μαζί μέ τό ὑπ' ἀρθ. 426 χειρόγραφο βιβλίο.

1766), βρῆκε τά βιβλία τῆς βιβλιοθήκης «πάντῃ ἠμελημένα, τιτάνου καί ἄμμου καταγέμοντα»[8]. Στόν κώδικα 296 τῆς βιβλιοθήκης, ὅπου διασώζονται ἐπιστολές τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ, διαβάζουμε, σελ. 550, σημείωμα τοῦ μητροπολίτη Λιβύης Θεόφιλου, ὅτι βρῆκε τόν *Στρωματέα* τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ «ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ ἐῤῥιμμένον εἰς ἕνα τόπον» καί ἀντέγραψε δύο ἐπιστολές, «ἵνα μή ἔωλοι γένωνται, ὡς καί ἄλλα πολλά φιλόσοφα μαθήματα τούτου τοῦ σοφωτάτου καί ἁγίου ἀνδρός ὤλοντο· ἐπειδή, ὡς ἔμαθον, ἡ βιβλιοθήκη αὕτη τοῦ θρόνου ἔπεσε κατά καιρούς εἰς διαφόρους, οὐκ ἄν εἴποιμι ἀνθρώπους, ἀλλ' εἰς ληστάς καί φθοροποιούς, καί κακούς ἐργάτας· ὡς καί πέρυσι (=1800) εὗρον ἔν τι βιβλίον, ἐξήγησιν ποιούμενον εἰς τά Χρυσά ἔπη τοῦ Πυθαγόρου, εἰς ἑνός Κόπτου χεῖρας, ὅπερ καί ἐξηγόρασα παρ' ἐκείνου. Φέρει γάρ τό βιβλίον ἐπιγραφήν: "Ἐκ τῶν τοῦ Κριτοπούλου καί τόδε'»[9]. Στό τέλος ἐπίσης τῆς καταγραφῆς τῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης, πού ἔγινε τό 1796, ἐπί πατριαρχείας Παρθενίου[10], συναντοῦμε μιά σημείωση μέ ἡμερομηνία 12 Αὐγούστου 1804: «Ἐπειδή καί ἀπεφασίσαμεν νά μεταβῶμεν ἐντεῦθεν ἐκ τῆς Αἰγύπτου (=Καΐρου) πλεονεκτούμενοι ποικιλοτρόπως ἐκ τῆς καταδυναστεύσεως τῶν κρατούντων καί νά ἀπέλθωμεν εἰς Ραχήτιον, διά τοῦτο σημειοῦμεν, ὅτι ὅλα τά ἄνωθεν βιβλία διά τήν παντελῆ δυσχέρειαν τοῦ καιροῦ τά ἐβάλαμεν εἰς μίαν κρυψῶνα ἄνωθεν τῆς αὐτῆς βιβλιοθήκης. Λοιπόν ἀνεβάζωντες ταῦτα ἀνετράπη ἡ τάξις αὐτῶν, ἴσως δέ νά ἔλειψαν καί τινα,

---

8. Ἀθανάσιος Κομνηνός - Ὑψηλάντης, δ.π., σελ. 356. Ἀλλοῦ (βλ. Hurmuzaki, τόμ. XIII, σελ. 186), ὁ ἴδιος πάλι σημειώνει ὅτι ὁ Ματθαῖος (Ψάλτης) βρῆκε τά βιβλία «κεκονισμένα καί ἐῤῥιμένα». Τέλος, τό 1852, ὁ Νικηφόρος Γλυκᾶς, τόν ὁποῖο ὁ πατριάρχης Ἱερόθεος προσέλαβε ὡς δάσκαλο καί διευθυντή τῆς ἑλληνικῆς σχολῆς τοῦ Καΐρου, γράφει ὅτι βρῆκε τά βιβλία «ἐῤῥιμένα καί κατακεχωσμένα ἐντός παχυτάτης κόνεως» (Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας (62-1934)*, Ἀλεξάνδρεια 1935, σελ. 825.

9. Ἡ σχετική πληροφορία καί στήν *Πανδώρα*, ΙΔ΄ (1864), σελ. 610.

Ἔργα γραμμένα ἀπό τόν Μελέτιο Πηγᾶ, καί συγκεκριμένα τή Θεία Λειτουργία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, τόν *Στρωματέα* κ.ἄ., βρῆκε τό 1870 ὁ Πηλουσίου Ἀμφιλόχιος, «διασκορπισμένα μεταξύ ἀχρήστων χάρτων» (βλ. κώδ. 173, παράφυλλο ἀρχῆς). Ἐνῶ ὁ Δημήτριος Βλαστός, βρῆκε καί αὐτός στήν Αἴγυπτο, τό 1822, τήν *Ἀκολουθία ὑπέρ τῆς ἀναβάσεως τοῦ Νείλου*, ἔργο τοῦ πατριάρχη Γερασίμου, σέ πολύ κακή κατάσταση, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος: «τῷ χρόνῳ τῷ πανδαμάτορι καί αὕτη ὑποπετοῦσα συνεφθάρη μετά καί τῶν ἄλλων αὐτοῦ καί σχεδόν ἔρρευσε, καί μόλις ποῦ διεσώθη μία αὐτῆς ἀντιγραφή πλήρης πολλῶν καί παντοίων σφαλμάτων» (βλ. κώδ. 144, φ. 2β). Ἀναφέρω, τέλος, καί μιά προγενέστερη ἐνθύμηση τοῦ πατριάρχη Ἰωακείμ τοῦ Πάνυ στό χγφ. 34 τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας: Ἔργα Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου): «ἦλθα ἐγώ ἰωακείμ πατριάρχης ἀλεξανδρείας εἰς τό ἅγιω δρος τό σίναιω, χάρης προσκινύσεως καί ηὗρα τό παρῶ εἰς τό ἅγιω μοναστήρι, καί ὄνε προσηλομένω εἰς τόν ὑψηλῶν θρόνω τοῦ ἁγίου καί εὐαγγελιστοῦ μάρκου· καί ἀφορησμοῦ ἀλήτου εἴτης τό ἠστερίσει ἀπό τόν θρόνω τοῦ ἁγίου μάρκου» (παράφυλλο τέλους).

10. Βλ. κώδ. 277 φ. 20α τοῦ ἀρχείου τοῦ Πατριαρχείου. Εὐχαριστῶ τόν συνάδελφο Μέμο Τσελίκα, πού ἔθεσε στή διάθεσή μου τή μικροταινία καί αὐτοῦ τοῦ κώδικα ἀπό τό ἀρχεῖο τοῦ Μορφωτικοῦ Ἱδρύματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης.

IV. 1.- Προηγούμενες καταγραφές.

Μιά πρώτη, ἄξια λόγου, καταγραφή τῆς βιβλιοθήκης[15] ἔχουμε τό 1796, «ἐπί τῶν ἡμερῶν τοῦ πατριάρχου Παρθενίου»[16]. Εἶναι ἡ πρώτη καί γι' αὐτό θά μᾶς ἀπασχολήσει λίγο περισσότερο, ἄν καί δέν προσφέρει σημαντικά στοιχεῖα στήν ἔρευνά μας. Τά βιβλία, ἔντυπα καί χειρόγραφα, καταγράφονται ἐκεῖ κατ' ἀλφαβητική σειρά, μέ βάση τό ὄνομα τοῦ συγγραφέα ἤ τοῦ τίτλου, ἔτσι ὅπως ἔχουν, γενικά, τοποθετηθεί μέσα σέ ντουλάπες: «τό α καί τό β εἶναι μέσα εἰς ἕν δουλάπι», «τό Γ καί τό Δ στοιχεῖα εἶναι μέσα εἰς ἕν δουλάπι τό ὁποῖον ἔχει ἔξωθεν νούμερο 2» κ.ο.κ., συνολικά 11 «δουλάπια» σύν «Τά ὅσα βιβλία εὑρίσκονται εἰς τόν ὀνδά τῆς Μακαριότητός του, ὡς κάτωθεν φαίνονται, τά ὁποῖα εἶναι εὐγαλμένα ἀπό τήν βιβλιοθήκην» καί «Τά ὅσα βιβλία εἶναι τῆς Μακαριότητος». Συνολικά ἡ καταγραφή τοῦ 1796 ἀπαριθμεῖ 2.207 βιβλία ἀπό τά ὁποῖα 1.898 ἔντυπα καί 309 κώδικες. Δυστυχῶς ὁ κατάλογος αὐτός δέν εἶναι ἐπαρκῶς κατατοπιστικός. Εἶναι ἐξαιρετικά συνοπτικός σέ σημεῖο μάλιστα πού νά εἶναι, γιά μᾶς σήμερα, δυσχερέστατη ἡ ταύτιση ὁρισμένων τίτλων. Π.χ. στό στοιχεῖο Γ διαβάζουμε, μεταξύ ἄλλων: «Γραμματικαί διαφόρων συγγραφέων τόν ἀριθμό 30», στό στοιχεῖο Θ: «Θεοφίλου Κορυδαλέως 13», στό στοιχεῖο Λ: «Λεξικά μικρά μεγάλα 20» καί «Λειτουργίαι 15», στό στοιχεῖο Π: «Πλάτωνος ἅπαντα σμικρά, μεγάλα βιβλία 7», στό στοιχεῖο Χ: «χειρόγραφα βιβλία ἐκκλησιαστικά 120» κ.ο.κ. Ἐνῶ τά ξενόγλωσσα βιβλία τοποθετοῦνται ὅλα μαζί, χωρίς κανένα ἄλλο ἐνδεικτικό στοιχεῖο, στό στοιχεῖο Φ: «φράγκικα βιβλία μικρά μεγάλα 752», γεγονός πού κάνει ἐδῶ πλέον ἀδύνατη τήν ταύτιση τῶν 40% περίπου τῶν ἐντυπων βιβλίων τοῦ καταλόγου[17].

---

15. Μιά προηγούμενη, ἐπί πατριάρχου Ματθαίου Ψάλτη (1747-1766), εἶναι τόσο συνοπτική, πού δέ μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ στήν παρούσα ἐπεξεργασία.

16. Βλ. κώδ. 277 τοῦ ἀρχείου τοῦ πατριαρχείου, φ. 2α-20β, ὅπου: *Καταγραφή κατά ἀλφάβητον ὅλων τῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἁγιωτάτου Ἀποστολικοῦ καί Πατριαρχικοῦ αἰγυπτιακοῦ θρόνου· ἡ ὁποία ἐγένετο ἐπί τῶν ἡμερῶν τοῦ μακαριωτάτου καί ἁγιωτάτου Πατρός ἡμῶν αὐθέντου καί Δεσπότου Πάπα, καί Πατριάρχου τῆς μεγάλης Πόλεως Ἀλεξανδρείας, κυρίου κυρίου Παρθενίου. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ χιλιοστῷ ἑπτακοσιοστῷ ἐνενηκοστῷ ἕκτῳ, κατά μῆνα Ἰούλιον.* Καί ἡ ὑπογραφή: «Παρθένιος ἐλέῳ θεοῦ πάπας καί πατριάρχης τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας καί κριτής τῆς οἰκουμένης».

17. Μέ βάση τόν κατάλογο αὐτόν, ὁ Ν. Πάρκας, καθηγητής (;) στό σχολεῖο τῆς ἑλληνικῆς κοινότητας, πραγματοποιεῖ, στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας (στό ἔργο *Περί χριστιανισμοῦ* τοῦ Μελετίου Πηγᾶ, σημειώνει: «ἀνέκδοτον μή ἀναφερόμενον ὑπό Κ. Σάθα», ἄρα μετά τό 1898) ἀπογραφή τῶν βιβλίων. Σέ ὁρισμένα ἀπό αὐτά προσθέτει τήν ἔνδειξη «ἐλλείπει» (πού ἀργότερα ἀπό ὁρισμένα τή διαγράφει), ἐνῶ σέ ἄλλα σημειώνει ὅτι βρέθηκαν λιγότερα ἤ περισσότερα. Λ.χ. στά ἔργα τοῦ Θεοδώρητου παρατηρεῖ ὅτι βρέθηκαν 13 ἀντί 11 τοῦ καταλόγου, ἐνῶ σέ ἄλλα ὅτι ἔχουν δοθεῖ στό σχολεῖο: «Βαρῖνοι 2 (ἀντί 4), «ὁ εἷς ἐδόθη εἰς τό σχολεῖον» (φ. 4β), «Ἑτοιμολογικά μεγάλα»: «Εὑρέθησαν 6 (ἀντί 5), τό ἕν ἐξ αὐτῶν ἐδόθη εἰς τό σχολεῖον» (φ. 8α), κ.ο.κ.

IV.2.- Ποσοτικές προσεγγίσεις.

Μετά καί αὐτή τήν ἐπιφύλαξη, ἄς ἐπιχειρήσουμε νά δοῦμε συγκεκριμένα τό περιεχόμενο τῆς βιβλιοθήκης:

IV.2.Α.- Ἔντυπα. Ἡ κλίμακα τῶν ἐκδόσεων περιλαμβάνει βιβλία ἀπό τόν πρῶτο αἰώνα τῆς τυπογραφίας (τό ἀρχαιότερο τό 1471) μέχρι καί τό 19ο αἰώνα. Ἀπό αὐτά, παίρνοντας σάν βάση τό ἔτος ἔκδοσης, ὑπολογίζουμε, πάντα μέ κάποια ἐπιφύλαξη[18] – μέ ἀπόλυτη βεβαιότητα μποροῦμε νά ὑπολογίζουμε στά βιβλία πού φέρουν κτητορικά σημειώματα τῶν πατριαρχῶν τῆς περιόδου αὐτῆς, ἤ παλαιότερα κτητορικά τοῦ θρόνου – ὁτι ὁ ἀ ν ώ τ α τ ο ς ἀριθμός τῶν βιβλίων, πού ἐνδέχεται νά εἶχε ἡ βιβλιοθήκη αὐτή μέχρι τό 1650, χρονιά πού ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει, εἶναι 1.244 (τό 57,25% τοῦ συνόλου)[19]. Ἀπό αὐτά τά 1.133 εἶναι χρονολογημένα καί τά 111 ἀχρονολόγητα ἤ ἀκέφαλα. Οἱ ὑπόλοιπες 931 ἐκδόσεις, τό 42,75%, μοιράζονται σέ διάστημα δυόμισι αἰώνων.

Ἡ τοποθέτηση τῶν στοιχείων αὐτῶν σέ πίνακα κατά αἰώνα, πιστεύω ὁτι βοηθάει στή διατύπωση ὁρισμένων πρώτων συμπερασμάτων.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α΄

αἰώνας		ἀριθμὸς ἐκδόσεων	
15ος - 16ος		775	
17ος	α΄ μισὸ	469	796
	β΄ μισὸ	327	
18ος		332	
19ος		272	

Μιά πρώτη ἀνάγνωση τῶν στοιχείων αὐτῶν δείχνει ὁτι μετά μιά σημαντική αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκδόσεων, πού διαθέτει ἡ βιβλιοθήκη, κατά τό πρῶτο μισό τοῦ 17ου αἰώνα, παρατηροῦμε μιά συνεχή πτώση τό 18ο καί 19ο αἰώνα, ἀντιστρόφως ἀνάλογη μέ τήν παραγωγή καί διακίνηση τοῦ βιβλίου σέ εὐρωπαϊκή κλίμακα. Ἀρκετά ἐνδεικτικό εἶναι ἐπίσης τό γεγονός ὁτι κατά τό δεύτερο μι-

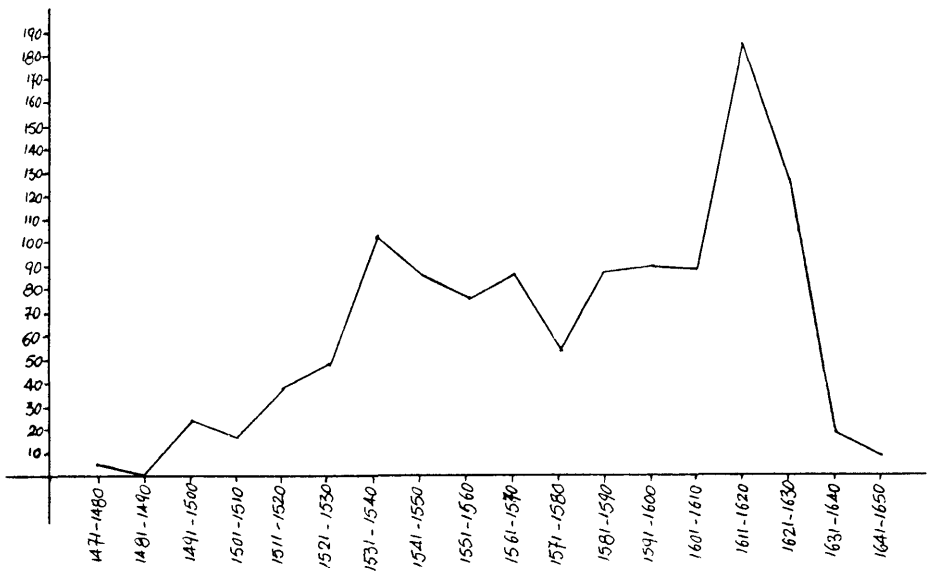
18. Δέν περιλαμβάνω στόν *Συνοπτικό κατάλογο τῶν ἐντύπων τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας, ἐκδόσεις 1471-1650*, βλ. σελ. 72-115, καί δέ συνυπολογίζω μεταξύ τῶν βιβλίων, πού ἐνδέχεται νά εἶχε ἡ βιβλιοθήκη μέχρι τό 1650, ἐκδόσεις τῆς περιόδου αὐτῆς, πού ὅμως κτητορικά ἤ ἄλλα στοιχεῖα μαρτυροῦν ὁτι τό συγκεκριμένο βιβλίο μπῆκε στή βιβλιοθήκη μετά τό 1650. Τά λάθη πρός τή μιά ἤ τήν ἄλλη κατεύθυνση δέ νομίζω ὁτι ἀλλοιώνουν τήν εἰκόνα στά βασικά της σημεῖα. Ἡ ἔλλειψη στοιχείων εἰσαγωγῆς τῶν βιβλίων μιᾶς βιβλιοθήκης, περικλείουν πάντα αὐτούς τούς κινδύνους.

19. Βλ. *Συνοπτικό κατάλογο*, πού παραθέτω στίς σελ. 72-115.

σό τοῦ 17ου αἰώνα παρατηρεῖται μιά πτώση κατά τό 1/3 σέ σχέση μέ τό πρῶτο — περίοδο ἀκμῆς τῆς βιβλιοθήκης.

Ἕνας δεύτερος, γραμμικός πίνακας, τῶν χρονολογουμένων ἐκδόσεων, κατά δεκαετίες, μᾶς βοηθάει στή διατύπωση ἑνός ἄλλου, βασικοῦ κι αὐτοῦ γιά τή μελέτη μας στοιχείου:

ΠΙΝΑΚΑΣ Β΄

Μιά πρώτη ἀνάγνωση καί αὐτῶν τῶν στοιχείων, δείχνει ὅτι μετά μιά σχετική, ἀνάλογα μέ τή βιβλιοπαραγωγή, ἄνοδο μέχρι τό πρῶτο περίπου μισό τοῦ 16ου αἰώνα[20], καί μιά σχετικά εὐθύγραμμη παρουσία μέχρι τό 1610, ἡ κλίμακα ἀνεβαίνει ἀπότομα τή δεύτερη, παραμένοντας σέ ὑψηλά ἐπίπεδα καί κατά τήν τρίτη δεκαετία τοῦ 17ου αἰώνα (εἶναι ἡ περίοδος τοῦ ταξιδιοῦ στήν Εὐρώπη τοῦ Μητροφάνη Κριτόπουλου), γιά νά πέσει κατακόρυφα κατά τήν τέταρτη καί πέμπτη δεκαετία τοῦ αἰώνα αὐτοῦ, ἀκολουθώντας στή συνέχεια μιά εὐθύγραμμη περίπου, χωρίς ἰδιαίτερες αὐξομειώσεις, πορεία μέσα στούς ἑπόμενους διόμισι

20. Μεταξύ τῶν βιβλίων τῆς περιόδου αὐτῆς, πού διαφυλάσσονται στήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας, συγκαταλέγονται καί 24 ἐκδόσεις τοῦ Ἄλδου Μανούτιου. Στόν Κατάλογό μας (σελ.72-115): 9, 10, 11, 13, 15, 17, 23, 32, 33, 34, 35, 54, 73, 74, 84, 87, 109, 148, 191, 238, 239, 268, 307. Σημειώνω τίς 'ἀλδίνες' αὐτές γιατί, ὅπως καί οἱ ἐκδόσεις τοῦ Ἐρασμου (δ.π., ἀρ. 95, 99, 142, 332), εἶναι ἀπό τίς πρῶτες καί πιό ἐπιμελημένες ἐκδόσεις τῆς 'κοσμικῆς' κυρίως παιδείας, τῆς Γραμματικῆς τοῦ Κων. Λάσκαρη, τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Θεόκριτου, τοῦ Ἡρόδοτου κ.ἄ.

αἰῶνες. Οἱ ἐπαφές μέ τή δυτική Εὐρώπη — τήν κύρια πηγή βιβλιοπαραγωγῆς — καί γενικότερα ὁ κύκλος δραστηριότητας καί ἰδίως οἱ πνευματικές ἐνασχολήσεις τοῦ Πατριαρχείου ἔχουν περιοριστεῖ. Ὁ κατάλογος ἐξ ἄλλου τοῦ Παρθενίου στόν ὁποῖο ἀναφερθήκαμε παραπάνω, εἶναι πολύ ἐνδεικτικός τῆς νέας ἀντίληψης γιά τό βιβλίο. Εἴδαμε ὅτι τά δυτικά, τά «φράγκικα», βιβλία, συγκεντρώνονται ὅλα μαζί, «μικρά μεγάλα», χωρίς τίτλο ἤ ἄλλα ἐνδεικτικά τοῦ βιβλίου στοιχεῖα, ἀλλά μόνο σάν βιβλία πού δέν πρόκειται νά διαβαστοῦν ἀπό κανέναν, καί γι' αὐτό τοποθετοῦνται χωριστά: «τά ὁποῖα φράγκικα βιβλία εὑρίσκονται μέσα εἰς τέσσαρα δουλάπια ὁποῦ ἔχουσι ἔξωθεν νούμερον: 8, 9, 10 καί 11» (στά πρῶτα 7 εἶναι ὅλα τά ἑλληνικά «κατά στοιχεῖον», ἀπό τό Α ὡς τό Ω καί στά ὑπόλοιπα 4 τά «φράγκικα», ἀπό τό στοιχεῖο Φ). Τό δυτικό, τό «φράγκικο» βιβλίο, φυλάσσεται, δέν πετιέται, εἶναι στοιχεῖο περιουσιακό, ἀλλά δέν περιλαμβάνεται μεταξύ ἐκείνων πού θά διαβαστοῦν. Ὁ διαχωρισμός εἶναι σαφής καί ἡ δυσπιστία πλήρης[21]. Ἐξ ἄλλου ἔχει περάσει πιά ἡ περίοδος τῶν προικισμένων ἱεραρχῶν, τῆς γνωριμίας, καί μέσω τοῦ βιβλίου, τῆς (δυτικῆς) εὐρωπαϊκῆς σκέψης. Ὁ «αἱρετικός» Λούκαρις ἔχει καταδικαστεῖ, ὅπως καί κάθε προσέγγιση μέ τήν «αἱρετική» Εὐρώπη. Ἡ «γραμμή» τῆς Κωνσταντινούπολης ἔχει ἐπικρατήσει. Οἱ ἐξαιρέσεις, στόν τομέα τοῦ βιβλίου, θέμα πού ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ, ἐλάχιστες. Συγκρατῶ: Ὁ πρωτοσύγκελλος Σαμουήλ Καπασούλης δίνει, τό 1710, 100 φλουριά, γιά νά τοῦ φέρουν ἀπό τήν Ἀγγλία βιβλία[22], ἐνῶ ἀπό τόν Ἀρσένιο Θηβαΐδος, πού τήν ἴδια ἐποχή χρημάτισε πατριαρχικός ἐπίτροπος, διαφυλάσσονται στήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας τά ὑπ' ἀρθ. 19, 20, 31, 69, 74, 285, 453, 913, 976 καί 1183 ἔντυπα βιβλία (οἱ ἀριθμοί τοῦ καταλόγου τοῦ Θ. Δ. Μοσχονᾶ), δωρεές, τά περισσότερα, ἐκ μέρους τοῦ κόμητος Ριχάρδου Μπώρλιγκτον. Ἐπίσης ὁ Ἄγγλος περιηγητής Wheler σημειώνει[23], ὅτι ἐπισκέφθηκε τό 1675 τόν πατριάρχη Διονύσιο Δ΄ Μουσελίμη καί τοῦ ἔφερε, μεταξύ ἄλλων, καί βιβλία ἀπό τόν πρωτοπαπᾶ Κερκύρας[24].

IV.2.Β.- Χειρόγραφα. Ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν χειρογράφων εἶναι κατά πολύ μικρότερος. Μόλις φθάνει τά 538, δηλαδή τό 1/4 τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ

---

21. Ἡ δυσπιστία ἀπέναντι στό δυτικό βιβλίο θά ἐκφραστεῖ μέ διάφορες μορφές. Καί ὄχι μόνο τότε, ἀλλά καί ἀργότερα. Σύμφωνα μέ μαρτυρία τοῦ ἀρχιμανδρίτη καί πρώην ἔξαρχου τοῦ Ἁγίου Τάφου στήν Ἀθήνα Κύριλλου Ἀθανασιάδη, τό 1845 βιβλιοθηκάριος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου στήν Κωνσταντινούπολη ἦταν ὁ ἱερομόναχος Ἰωαννίκιος, «ἡσκημένος μέν περί τόν μοναστικόν βίον, ἀλλ' ἀμαθής καί εἰς ἄκρον δεισιδαίμων· ἐπ' αὐτοῦ πολλά λατινικά συγγράμματα ἐκολοβώθησαν καί πολλά χειρόγραφα ἀπωλέσθησαν» («Ὑπόμνημα ἱστορικόν περί τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Ὀρθοδόξου Καθολικοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων» στήν *Ἱεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη*, τόμ. ΙΙΙ, 1897, σελ. 286.

22. Ἀπό ἐπιστολή τοῦ Σαμουήλ Καπασούλη, πού δημοσιεύει ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, δ.π., σελ. 408.

23. Wheler, *Journey into Greece*, σελ. 194-195.

24. Βλ. *Δ. Ι. Ε. Ε.*, 3 (1890-91), σελ. 279.

τῶν ἐντύπων. Ἀπό αὐτά συγκρατοῦμε, ὡς «εἰσαγωγές» ἤ ἐπιτόπου «παραγωγές» μέχρι τό 1650, 309 σύμμικτους κώδικες πού περιέχουν 335 ἔργα σέ μορφή χειρογράφου[25]. Βλέπουμε δηλαδή ὅτι τό ποσοστό διατηρεῖται περίπου τό ἴδιο, ὅπως καί στά ἔντυπα: 57,44% στά χειρόγραφα, 57,25% στά ἔντυπα. Μόνο πού, σχετικά μέ τά χειρόγραφα, πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι ἐκτός ἀπό τούς 83 κώδικες, πού ἀνήκουν, 67 στούς ἱεράρχες τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῆς περιόδου αὐτῆς, 13 στούς δύο προηγούμενους, στόν Σίλβεστρο καί στόν Ἰωακείμ, καί 3 στό «θρόνο» (παλαιότερες ἐνδείξεις), γιά τά ὑπόλοιπα, οἱ κίνδυνοι λάθους στή χρονολογική τους κατάταξη εἶναι μεγαλύτεροι καί συνεπῶς οἱ ἐπιφυλάξεις σοβαρότερες, σέ σύγκριση πάντα μέ τά ἔντυπα. Τό χειρόγραφο δέν ἀναγράφει τό χρόνο γραφῆς του, δέν ἀκολουθεῖ μιά κάποια ἐκδοτική δραστηριότητα ἤ πορεία. Καί τό κυριότερο, τά χειρόγραφα αὐτά δέν προέρχονται — ἐκτός ἀπό ἐλάχιετες περιπτώσεις, ὅπως τό ὑπ' ἀρθ. 426, πού μετέφερε ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος — ἀπό τή δυτική Εὐρώπη, ἀλλά ἀπό τήν Ἀνατολή, ἀπό μοναστηριακές βιβλιοθῆκες, ὅπως τῆς Κρήτης ὅπου τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας εἶχε μετόχι, ἤ ἄλλων νησιῶν τοῦ Αἰγαίου ἀπό ὅπου ἡ μεταφορά μέσα στό χρόνο στήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας δέν εἶναι δυνατόν νά καθοριστεῖ μέ ἀκρίβεια.

Μιά ἀναγκαία ἐδῶ παρατήρηση: Στόν κατάλογο τῶν χειρογράφων εἶναι σχετικά μικρός, σέ σχέση μέ τό τί ἡ ἐμπειρία μας ἀπό παρόμοιες περιπτώσεις μᾶς ἔδειξε, ὁ ἀριθμός ὁρισμένων λειτουργικῶν κειμένων: Τριώδια, Πεντηκοστάρια, Παρακλητικές κλπ. Δέν ἀποκλείεται, κατά τήν περίοδο τῆς καταγραφῆς, νά τά εἶχαν δανειστεῖ ἱερεῖς ἀπό τόν κύκλο τοῦ Πατριαρχείου, ἤ νά βρίσκονταν στήν ἐκκλησία, καί, ὅπως συνηθίζεται καί μέχρι σήμερα, σέ παρόμοια ἱδρύματα, τά βιβλία τοῦ ἀναλόγιου δέν καταγράφονται μαζί μέ τά βιβλία τῆς βιβλιοθήκης.

Οἱ ἀνάγκες λειτουργικῶν βιβλίων τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς πίστης, πού ἡ τυπογραφία δέ μποροῦσε ἀκόμη νά ἱκανοποιήσει πλήρως, ἤ ἀκόμη ἡ ἔλλειψη τῶν ἀπαιτούμενων ἀντιτύπων, ἀλλά καί ἡ δυσπιστία γενικότερα πρός τά ἐκκλησιαστικά-λειτουργικά βιβλία πού ἐκδίδονταν στήν καθολική ἤ διαμαρτυρόμενη Εὐρώπη, ὅπως καί γενικότερα πρός τό βιβλίο τοῦ χώρου αὐτοῦ, ἐκ μέρους ὁρισμένων (συντηρητικῶν) κύκλων — καί ἡ ἰδιαίτερη συμπεριφορά πρός τό «φράγκικο» βιβλίο στόν κατάλογο τοῦ 1796 εἶναι ἀρκετά ἐνδεικτική — εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα τό χειρόγραφο νά χρησιμοποιεῖται ἀκόμη πλατιά καί ὄχι μόνον κατά τήν περίοδο πού ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ, ἀλλά καί πολύ ἀργότερα, σέ ὁλόκληρη τήν «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή», γιά τήν ἱκανοποίηση διαφόρων — καί ὄχι μόνο λειτουργικῶν — ἀναγκῶν. Ἕνα παράδειγμα, παρμένο κι αὐτό ἀπό τούς ἴδιους τούς ἀνθρώπους τοῦ Πατριαρχείου, μᾶς βοηθάει νά συμπληρώσουμε τήν εἰκόνα. Ἀναφερθήκαμε παραπάνω στόν Σαμουήλ Καπασούλη. Στίς 27 Ἀπριλίου 1715 γράφει πάλι στόν Χρύσανθο Ἱεροσολύμων, γιά νά τόν πληροφορήσει ὅτι

25. Ἐδῶ στούς ὑπολογισμούς μου στηρίζομαι ἀποκλειστικά στόν κατάλογο τοῦ Θ. Δ. Μοσχονᾶ.

βρῆκε τό ἔργο τοῦ Κύριλλου, πού ὁ τελευταῖος τοῦ εἶχε ζητήσει, καί ὅτι «ἔχομεν σκοπόν νά παρακαλέσωμεν ... ἕναν γραμματικόν νά τό μεταγράψῃ νά λάβωμεν καί ἡμεῖς τά σχέδια. Ἀλλ' ἐπειδή δέν ἀνταμώσαμεν ἐν δσῳ εὑρισκόμεθα ἐδῶ θέλομεν μεταγράψει τά μερικά ὁποῦ ὡσάν νά μᾶς χρειάζονται καί εἰς ἡμᾶς τούς ἀμαθεῖς (ἐπειδή εἶναι ἐν εἴδει διδαχῶν) ἔπειτα θέλομεν τῆς στείλει τό πρωτότυπον»[26]. Στήν ἀπογραφή ἐπίσης πού κάνει στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας ὁ Ν. Πάρκας, μέ βάση τόν κατάλογο τοῦ Παρθενίου (βλ. σημ. 17), σημειώνει, ὅτι τή στιγμή ἐκείνη ἔλειπαν ἀπό τή βιβλιοθήκη — διαβάζονταν ἀπό κάποιους ἤ εἶχαν δοθεῖ ὡς βοηθήματα στό σχολεῖο — 31 χειρόγραφα, πολλά ἀπό τά ὁποῖα τῆς 'θύραθεν παιδείας': *Ἀλεξάνδρου ἀφροδισέως περί τῶν τῆς διανοίας σχημάτων, καί τῆς λέξεων σχημάτων, Ἀριστοτέλους Ρητορική (;), Ἀκολουθία Λέοντος, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου Ἐξήγησις εἰς τόν Ἡσαΐαν, Γεωργίου Παχυμέρους εἰς τήν Λογικήν τοῦ Ἀριστοτέλους, Γεωργίου Παχυμέρους φιλοσοφικόν, Γεωργίου Κορεσίου διάλογοι*, κλπ..

Ἡ 'παραδοσιακή' χειρόγραφη βιβλιοθήκη, διατηρεῖται καί λειτουργεῖ σ' ὁλόκληρο τό 18ο καί μέχρι τόν 20ο αἰώνα, παράλληλα μέ τή 'σύγχρονη' ἔντυπη εὐρωπαϊκή βιβλιοθήκη.

IV.3.- Ποιοτικές προσεγγίσεις.

Τό γνωστικό ἀντικείμενο τῶν βιβλίων πού συγκρότησαν τό πρῶτο μισό τοῦ 17ου αἰώνα τήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας, μᾶς ἐπιτρέπει νά μελετήσουμε τίς προθέσεις τῶν δημιουργῶν τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς, τό σκοπό γιά τόν ὁποῖο δημιουργήθηκε.

Ἔτσι λοιπόν, μέ γνώμονα ὄχι πλέον τή μορφή, ἀλλά τό γνωστικό περιεχόμενο τῶν 1.244 ἐντύπων καί τῶν 335 χειρογράφων ἔργων, πού ἐνδέχεται νά εἶχε ὡς ἀνώτατο ὅριο ἡ βιβλιοθήκη κατά τήν περίοδο ἐκείνη, κατατάξαμε μεθοδολογικά τά βιβλία σέ 8 μεγάλες κατηγορίες, συμβατικές ὡς ἕνα βαθμό — ἀλλά μέ σαφή τήν πρόθεση νά ἀποφύγουμε, ὅσο εἶναι δυνατόν περισσότερο, τόν αὐθαίρετο χαρακτήρα παρομοίων διαιρέσεων: Ἔργα φιλολογικά· ἔργα φιλοσοφίας· ἔργα ἐγκυκλοπαιδικῆς ὕλης· ἔργα θετικῶν ἐπιστημῶν· λεξικά - γραμματικές· σχόλια καί ἑρμηνεῖες τῆς Ἁγίας Γραφῆς· ἐκκλησιαστικοί πατέρες καί, τέλος, χριστιανοί συγγραφεῖς καί θεολόγοι (βλ. πίνακα Γ')[27].

Ἄν καί ἡ βιβλιοθήκη ἔχει ἐνιαῖο χαρακτήρα, ἐσωτερική γνωστική ἑνότητα

---

26. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Ἀλεξανδρινά σημειώματα. ΙΕ΄ Σαμουήλ Καπασούλη Ἐπιστολαί», *Ἐκκλησιαστικός Φάρος*, 9 (1912), σελ. 213. Στήν προηγούμενη ἐπιστολή του (βλ. σημ. 7), ὁ Σαμουήλ Καπασούλης γράφει ἐπίσης: «Γραφέως ἀποροῦμεν καί διά τοῦτο δέν προφθάνομεν νά ἀντιγράφωμεν».

27. Εὐχαριστῶ θερμά τόν π. Γεώργιο Μεταλληνό, ἐπίκ. καθηγητή τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀθήνας, γιά τίς πολύτιμες συμβουλές του στήν κατάταξη αὐτή καί κυρίως γιά τίς τρεῖς τελευταῖες κατηγορίες, ὅπως ἐπίσης καί γιά τήν προθυμία νά διαβάσει τό τελικό κείμενο τούτης τῆς μελέτης.

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ΄

Πατριαρχικὴ Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας		Ἔργα φιλολογίας		Ἔργα φιλοσοφίας		Ἔργα ἐγκυκλ/κῆς ὕλης		Ἔργα θετικῶν ἐπιστημῶν		Λεξικὰ-Γραμμ/κὲς		Σχόλια καὶ Ἑρμηνεῖες Ἁγ.Γραφῆς		Ἐκκλ/κοὶ Πατέρες		Χριστιανοὶ συγγραφεῖς & θεολόγοι	
	Σύνολο		%		%		%		%		%		%		%		%
Ἔντυπα	1244	240	19,3	174	14,0	149	12,0	74	6,0	95	7,6	84	6,7	139	11,2	289	23,2
Χειρόγραφα	335	15	4,5	41	12,2	21	6,3	7	2,1	15	4,5	111	33,1	54	16,1	71	21,2
Σύνολο	1579	255	16,1	215	13,6	170	10,8	81	5,1	110	7,0	195	12,4	193	12,2	360	22,8

καί συνοχή — γεγονός πού θά προκύψει μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση ὅταν θά ἀναφερθοῦμε στό ἔργο τῶν βασικῶν δημιουργῶν της —, μεθοδολογικά πάντα — στούς ὑπολογισμούς αὐτούς ὁδηγοῦν πολλές φορές οἱ σχηματικοί πίνακες — διακρίνουμε ὅτι τό ποσοστό τῶν ἔργων τῆς 'θύραθεν σοφίας', ἤ ἀλλιῶς τῆς ἀνώτερης 'κοσμικῆς' παιδείας, πού φθάνει τό 52,63% τοῦ συνόλου, εἶναι αἰσθητά ἀνώτερο τῶν τριῶν τελευταίων κατηγοριῶν, πού, μ' ἕναν γενικό χαρακτηρισμό, θά μποροῦσαν νά θεωρηθοῦν ὡς βιβλία μιᾶς, ἀνώτερης κι αὐτῆς, 'θεολογικῆς' παιδείας.

Οἱ ἀναλογίες ἀλλοιώνονται ἀκόμη περισσότερο, ὑπέρ τῆς πρώτης κατηγορίας, φθάνοντας τό 59% περίπου, ἄν ἀναφερθοῦμε στά ἔντυπα βιβλία, στή 'σύγχρονη' εὐρωπαϊκή βιβλιοθήκη, ὅπως τήν ἀποκαλέσαμε παραπάνω, σέ ἀντίθεση μέ τήν 'παραδοσιακή' χειρόγραφη.

Μιλήσαμε περί 'κοσμικῆς' καί 'θεολογικῆς' παιδείας (μέ τήν εὐρύτερη ἔννοια τοῦ ὅρου καί ὄχι ἐκπαίδευσης) χρησιμοποιώντας πάντα, ἐκ τῶν πραγμάτων, τόν προσδιορισμό: ἀνώτερη. Οἱ συγκεκριμένες ἀναφορές στά ἔργα πού συνθέτουν τήν βιβλιοθήκη, καί τήν κάθε κατηγορία τῶν βιβλίων της χωριστά, θεωρῶ ὅτι δικαιολογεῖ ἀπόλυτα τούς προσδιορισμούς αὐτούς, τῶν ὁποίων ἡ σύνθεση — πού θά μποροῦσε νά ἑρμηνευθεῖ καί σάν σύνθεση τοῦ πολιτισμικοῦ καί θρησκευτικοῦ στοιχείου — δέ μαρτυρεῖ τίποτα ἄλλο παρά τήν ὕπαρξη (τουλάχιστον στίς προθέσεις τῶν δημιουργῶν της) ἑνός κέντρου παιδείας, μιᾶς σύγχρονης πνευματικῆς ἑστίας τοῦ περιφερειακοῦ ἑλληνισμοῦ.

Τά στοιχεῖα, πού θά παραθέσουμε στή συνέχεια κατά κατηγορία καί θά ἐπιχειρήσουμε νά τά συνοψίσουμε μετά τήν κάθε μιά ἀπό τίς δύο μεγάλες γνωστικές ἑνότητες — τῆς 'κοσμικῆς' καί τῆς 'θεολογικῆς' παιδείας —, ἐπιβεβαιώνουν τήν παραπάνω διαπίστωση, πού ἀποτελεῖ ἐξ ἄλλου ἀπόρροια, τό συμπέρασμα τῆς μελέτης τοῦ χαρακτήρα τῶν βιβλίων πού συνθέτουν τήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας στό σύνολό της.

IV.3.Α.- Κλασική φιλολογία. Ἐντάξαμε στήν πρώτη αὐτή κατηγορία ἕνα μεγάλο ἀριθμό ἔργων Ἑλλήνων καί Ρωμαίων κλασικῶν συγγραφέων: Τό 31% περίπου τοῦ συνόλου (ἤ τό 33% γιά τά ἔντυπα) τῶν ἔργων τῆς 'κοσμικῆς' παιδείας. Καί μεταξύ αὐτῶν, 20 ἐκδόσεις τοῦ Ὁμήρου (80 καί χγφ. 197)[28] καί 12 τῶν *Παρεκβολῶν* τοῦ Εὐστάθιου Θεσσαλονίκης στά ὁμηρικά ἔπη (243)· 20 ἐκδόσεις τῶν 'τραγικῶν': 10 τοῦ Εὐριπίδη (171), 8 τοῦ Σοφοκλῆ (97) καί 2 τοῦ Αἰσχύλου (379)· 26 ἐκδόσεις τῶν 'ρητόρων', ἀπό τίς ὁποῖες 9 τοῦ Δημοσθένη (143 καί χγφ. 124), 5 τοῦ Ἰσοκράτη (53) κλπ. Ἔντονη ἐπίσης ἡ παρουσία τοῦ

28. Οἱ ἀριθμοί πού βρίσκονται μέσα σέ παρένθεση παραπέμπουν στόν *Συνοπτικό Κατάλογο Ἐντύπων τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας*, σελ. 72-115. Ἡ ἰδιαίτερη ὑπόμνηση 'χγφ.' παραπέμπει στόν Κατάλογο χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης, πρῶτο τόμο τῆς σειρᾶς *Κατάλογοι τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης* τοῦ Θ. Δ. Μοσχονᾶ, Ἀλεξάνδρεια 1945.

Ἀριστοφάνη: 10 ἐκδόσεις τῶν ἔργων του (17 καί χγφ. 207), ὅπως καί τοῦ Ἡσιόδου (201), τοῦ Θεόκριτου (11 καί χγφ. 261), τοῦ Πίνδαρου (59), τοῦ Πλούταρχου (82). Μεταξύ τῶν λατίνων: Κικέρων (183), Βιργίλιος (373), Ὀβίδιος (91).

Τά στοιχεῖα αὐτά, πού πέραν ἀπό τό ἐκ πρώτης ὄψεως ποσοτικό τους χαρακτήρα, εἶναι κυρίως ποιοτικά, ὁδηγοῦν σέ μιά γενική ἐδῶ διαπίστωση: ὅλο τό φάσμα τῆς κλασικῆς φιλολογίας εἶναι παρόν καί μάλιστα σέ περισσότερες τῆς μιᾶς ἐκδόσεως ἤ τοῦ ἑνός ἀντιτύπου.

IV.3.Β.- Φιλοσοφία. Στή δεύτερη αὐτή κατηγορία περιλάβαμε, μέ βάση πάντα τό περιεχόμενο τῶν βιβλίων τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης, 215 ἔργα, τό 26% περίπου τῶν ἔργων τῆς 'κοσμικῆς' παιδείας. Ἀπό αὐτά, τά 118 (91 ἔντυπα καί 27 χειρόγραφα), δηλαδή αἰσθητά πάνω ἀπό τό μισό τοῦ συνόλου τῶν ἔργων τῆς φιλοσοφίας ἤ τό 52,3% τῶν ἐντύπων τῆς κατηγορίας αὐτῆς, εἶναι ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη ἤ τῶν σχολιαστῶν τοῦ ἔργου του (Ἀλεξάνδρου Ἀφροδισέως, Ἀμμωνίου τοῦ Ἑρμείου, Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, Πορφυρίου, Σιμπλικίου καί νεώτερων, ὅπως τοῦ Caesare Cremonini)[29]. Δίπλα στά ἔργα τοῦ σταγιρίτη φιλοσόφου, ὁ Πλάτων μέ 6 ἐκδόσεις (157), ὁ σοφιστής καί πολέμιος τῆς δεισιδαιμονίας Λουκιανός, ἐπίσης μέ 6 ἐκδόσεις (41) καί ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης —συνδυασμός ἐδῶ φιλοσοφίας (ἀριστοτελικῆς) καί θεολογίας— πάλι μέ 6 ἐκδόσεις (94), ἐνῶ μεταξύ τῶν ὑπολοίπων ἀναφέρω τά ἔργα τοῦ Alessandro Piccolomini (345), τοῦ Marius Corradius (449), τοῦ Bremanus Reinerus (593), τοῦ Phil. Scheibius (797), τό ἔργο *Ποίησις Φιλόσοφος* (488), ὅπου παρουσιάζεται ἡ ὑλιστική φιλοσοφική σκέψη τῶν προσωκρατικῶν Ἐμπεδοκλῆ καί Παρμενίδη, τίς μελέτες γιά τή μεταφυσική (867, 962) καί, κυρίως, τά ποικίλα ἐγχειρίδια λογικῆς (661, 924, 1033, 1129, 1131).

Ἡ φιλοσοφική σκέψη, ἡ ἀρχαία —ἰδίως ἡ ἀριστοτελική—, ἀλλά καί ἡ νεώτερη, εἶναι παρούσα σέ ὅλη της τήν ἔμφαση. «Εἰ μέν γάρ καθ' ἡσυχίαν φιλοσοφεῖν ἠθέλοιο, καί βιβλίοις ἐνασχολεῖσθαι», γράφει ὁ Νεκτάριος Σιναΐτης στόν Γερμανό τόν Αἰτωλό, «ἡ Αἴγυπτος, τό γε νῦν ἔχον, ταῦτα πάντα μεθ' ὅσης ὑπερβολῆς παρέξει σοι»[30].

IV.3.Γ.- Ἔργα ἐγκυκλοπαιδικά. Τά 170 ἔργα (149 ἔντυπα καί 21 χειρόγραφα), πού ἐντάξαμε στήν κατηγορία αὐτή, μπορεῖ νά μήν εἶναι, σέ ἀναλογία, τά περισσότερα — δέν ὑπερβαίνουν τό 20,5% τῶν ἔργων γενικά, ἀλλά καί εἰδικότερα τῶν ἐντύπων τῆς 'κοσμικῆς' παιδείας καί μόλις φθάνουν τό 10,7% τοῦ συνόλου τῆς βιβλιοθήκης (τό 12% τῶν ἐντύπων), εἶναι ὅμως ἀπό τά πιό ἀντιπροσωπευτικά τοῦ εἴδους καί ἀγκαλιάζουν μιά μεγάλη σφαίρα ἐγκυκλοπαιδικῆς γνώσης.

---

29. Τά ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη καί τῶν σχολιαστῶν τοῦ ἔργου του, μέ πλάγια στούς πίνακες, σελ. 117, 119.

30. Βλ. σημ. ἀρ. 2

Οἱ ἀκαδημαϊκές καί πανεπιστημιακές ἐκδόσεις (1085, 1098), ἤ οἱ συναγωγές διαλέξεων (1124), τά ἔργα τοῦ Bel. Aquaviva γιά τίς ἀρχές τῆς Ἐλεύθερης Ἀγωγῆς (520), τοῦ Jean Bodin *Περί Δημοκρατίας* (551) ἤ τοῦ Joh. Alstedius *Theatrum Scholasticum* (861), τά ποιητικά ἔργα τοῦ Jos. - Justus Scaligerus (631), τοῦ Nicod. Frischlinus (629), ἡ *Θεία Κωμωδία* τοῦ Δάντη (38) καί τά ἔργα τοῦ Μακιαβέλλη (173), οἱ Μύθοι τοῦ Αἰσώπου (χγφ. 430_2) ἤ οἱ *Φράσεις καί περικοπαί ἐκ διαφόρων συγγραφέων πρός διδασκαλίαν* (χγφ. 71_2), ἡ περιγραφή τῶν μνημείων τῆς Τυβίγγης (107), ἤ τῆς Βενετίας (304), σέ συνδυασμό μέ τό *Συμπόσιο περί διαδόρων χωρῶν τῆς Εὐρώπης* (910) καί τό *Ὁδοιπορικό* σέ διάφορες ἀραβικές χῶρες – Σαουδική Ἀραβία, Παλαιστίνη, Συρία (1040), εἶναι μερικά ἀπό τά βιβλία πού δείχνουν τό χαρακτήρα ὄχι μόνον τῆς κατηγορίας αὐτῆς τῶν βιβλίων, ἀλλά καί γενικότερα τῆς βιβλιοθήκης.

Καί δέν εἶναι μόνον αὐτά. Προσθέτω ἐδῶ τίς ἐκλογές ἀποφθεγμάτων τοῦ Ἀρσενίου Μονεμβασίας (63, 64)[31], τοῦ Ἰω. Στοβαίου (14) καί τοῦ Πέτρου Λομβάρδου (56) ἤ τίς διάφορες ἄλλες ἀνθολογίες (232, 394, 427, 428, 429, 453, 717, 718, 723, 732, 751 καί χγφ. 171_3 καί 186_1), τά *Πολυάνθεα* (905)· συνολικά 20 ἐκδόσεις ἀποφθεγμάτων - ἐπιγραμμάτων, παρμένων ἀπό κείμενα κλασικῶν συγγραφέων, φιλοσόφων καί ἄλλων ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος τῆς ἑλληνικῆς κυρίως ἀρχαιότητας καί τά ὁποῖα στοχεύουν, γιά νά χρησιμοποιήσω τήν ἔκφραση τοῦ Ἀρσενίου Μονεμβασίας, «εἰς τήν παίδευσιν ἠθῶν καί παθῶν ἐπανόρθωσιν».

Στήν ἴδια, τέλος, κατηγορία ἐντάσσω 15 ἔντυπα καί 12 χειρόγραφα νομικά κείμενα: τό *Πρόχειρον Νόμων* τοῦ Κωνστ. Ἀρμενόπουλου (571), οἱ *Νεαραί* τοῦ Ἰουστινιανοῦ (136), ὁ *Νομοκάνων* τοῦ Φωτίου (938, 939), οἱ *Νομοκάνονες* τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη (χγφ. 111, 346, 369), τοῦ Μανουήλ Μαλαξοῦ (χγφ. 297, 472, 525), καί ἄλλα, μεταξύ τῶν ὁποίων καί σύγχρονα νομικά κείμενα ὅπως τό *Pandectarum Iuris Civilis* (460). Ὡς γνωστόν, ἡ διδασκαλία τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἡ κλασική φιλολογία καί ἡ φιλοσοφία, καί σ' ἕναν ὁρισμένο βαθμό οἱ φυσικές ἐπιστῆμες, ἀποτελοῦσαν στό Βυζάντιο κύριους ἄξονες τῆς ἀνώτερης ἐγκυκλοπαιδικῆς παιδείας.Καί ἡ παράδοση συνεχίζεται. Ἀλλά πέραν τούτου, ἡ συγκέντρωση τῶν νομικῶν αὐτῶν κειμένων, παλαιότερων εἴτε νεώτερων, ἐκφράζει, νομίζω, καί κάτι ἀκόμη: τήν πρόθεση ἑνός νέου διακανονισμοῦ, ἐπί σταθερῶν κανονιστικῶν ἀρχῶν, τῶν σχέσεων τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας μέ τά ἄλλα πατριαρχεῖα καί ἰδιαίτερα μέ τό Οἰκουμενικό καί γενικότερα τῆς δημιουργίας καί καλλιέργειας ἑνός συστήματος Κανονικοῦ Δικαίου γιά τήν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία.

IV.3.Δ.- Θετικές ἐπιστῆμες. 71 ἔντυπα καί ἕνας πολύ μικρότερος ἀριθμός, ὅπως εἶναι καί φυσικό γιά ἔργα αὐτῆς τῆς κατηγορίας, χειρογράφων βι-

31. Στόν πρόλογό του, ὁ Ἀρσένιος σημειώνει ὅτι ἔχει συλλέξει τά «λογικά ἄνθη» ἀπό τά βιβλία «τῶν παλαιῶν ἐκείνων ἀνδρῶν», καί κυρίως τοῦ Ἀριστοτέλη μέ σκοπό τήν «παίδευσιν γάρ ἠθῶν, καί παθῶν ἐπανόρθωσιν», τήν «ἀνάκτησιν τοῦ ἡμετέρου γένους».

βλίων, μόλις 7, κυρίως ἀπό τήν ἀρχαία ἑλληνική ἐπιστημονική σκέψη, καί σέ μικρότερο ποσοστό ἀπό τή νεώτερη — ἄν καί ὁ διαχωρισμός τῶν ἔργων τοῦ τομέα αὐτοῦ τῆς γνώσης εἶναι περισσότερο χρονικός καί ὄχι πραγματικός — συνθέτουν τό τόξο τῶν γνώσεων αὐτῆς τῆς κατηγορίας: Μαθηματικά, Φυσιολογία, Γεωγραφία, Ἰατρική.

Τά μαθηματικά ἐκπροσωποῦνται ἀπό ἔργα τοῦ Εὐκλείδη (147), τοῦ Ἀρχιμήδη (261), τοῦ Διόφαντου τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ (1052), τοῦ Νικόμαχου τοῦ Γερασίνου (214, 216), τοῦ Θεοδοσίου (482), ἀλλά καί ἀπό νεώτερα, ὅπως τό περίφημο σύγγραμμα *Arithmetica Logarithmica* τοῦ Ἑρρίκου Briggs (πού συμπλήρωσε τούς Λογαρίθμους τοῦ εὑρετῆ τους Ἰω. Neper) (1096), μιά Τριγωνομετρία (1099), ἐγχειρίδια μαθηματικῶν (448, 1002) καί ἄλλα.

Στή Γεωγραφία, τά ἔργα τοῦ Πτολεμαίου (160) καί τοῦ Στράβωνα (7), τοῦ Παυσανία (73) καί τοῦ Διονυσίου Ἀλεξανδρέως (106), βρίσκονται δίπλα στά νεώτερα, πού συμπληρώνουν τίς γεωγραφικές γνώσεις μέ σύγχρονα στοιχεῖα: Gio. Botero, *Περί τοῦ γνωστοῦ τότε παλαιοῦ καί νέου κόσμου* μέ νεώτερους γεωγραφικούς χάρτες (659), γεωγραφικά ἐγχειρίδια (699, 404, 838, 1156, 1108) καί ἄλλα.

Στήν Ἰατρική παρατηρεῖται τό ἴδιο φαινόμενο, ἄν καί ἐδῶ ὁ διαχωρισμός μεταξύ παλαιότερων καί νεώτερων δέν εἶναι πάντα σαφής. Ἔτσι π.χ. ἡ Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας διαθέτει ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Ἱπποκράτη (114 καὶ χγφ. 124_2), τοῦ Γαληνοῦ (58, 174 καί χγφ. 36 καί 175_2), τοῦ Διοσκορίδη (677), τοῦ Ἀετίου Ἀμιδηνοῦ (168), τοῦ Παύλου Αἰγινήτου (127), τοῦ Συμεών Μαγίστρου τοῦ Σήθ (218 καί χγφ. 71_3), ἀλλά καί τῶν Conrad Gesnerus (450), Leon. Fiorovanti (649), Bern. Tornitano (372), τό ἔργο τοῦ Gemma Frisius, *Medidi ac Mathematici* (521), τήν *Pharmacopoeia Augustana* (1092), μιά ἑλληνολατινική ἀνατομία κλπ.

IV.3.Ε.- Λεξικά — Γραμματικές. Τά βιβλία πού ἀπαρτίζουν τήν κατηγορία αὐτή δέν εἶναι συνθετικά ἔργα γνώσης, ἀλλά βοηθητικά ἐργαλεῖα γιά τήν καλύτερη ἀνάγνωση τῶν πρώτων καί κατανόηση τοῦ περιεχομένου τους. Ἐπισημαίνω ἐδῶ τήν πληθώρα τῶν ἑλληνικῶν γραμματικῶν τοῦ Κωνσταντίνου Λάσκαρη (3 καί χγφ. 265), τοῦ Θεόδωρου Γαζῆ (10), καθώς καί τίς χειρόγραφες γραμματικές (χγφ. 182_2, 223, 241, 258_2, 264, 430, 433, 436, 460), ὅπως καί τίς γραμματικές εὐρωπαίων φιλολόγων, τοῦ Μαρτίνου Κρούσιου (486), τοῦ Seb. Henriepetrus (1235), πού ἔχει καί τόν ὑπότιτλο «γιά χρήση τῶν γυμνασίων», τοῦ Urb. Bellunesis (108) καί ἄλλες, τό Λεξικό τοῦ Φαβωρίνου (211) καθώς καί τά χειρόγραφα λεξικά (χγφ. 71_1, 235_2, 360_1), ὅπως καί τίς λατινικές γραμματικές τοῦ Μελάγχθονα (1062) καί ἄλλων, τά ἑλληνολατινικά λεξικά (284), καθώς ἐπίσης καί τά ἄλλα ἑλληνογερμανικά, ἑλληνοαγγλικά καί ἑλληνοϊταλικά λεξικά, πού διαθέτει ἡ βιβλιοθήκη, ἐργαλεῖα ὅλα γιά τή μελέτη τῶν ἔργων ὄχι μόνον τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, ἀλλά καί τῆς σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς σκέψης, μέσα ἀπό τό πρωτότυπο κείμενό τους.

Ταυτόχρονα οἱ διάφορες γραμματικές καί λεξικά ἄλλων λαῶν, ὅπως οἱ ἑβραϊκές γραμματικές (343) καί λεξικά (598, 679, 951), οἱ ἀραβικές (1104 καί χγφ. 292), ἤ οἱ συριακές (1150) γραμματικές, ἀποτελοῦν ἐνδείξεις τοῦ ρόλου πού τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας σκόπευε νά παίξει στόν εὐρύτερο γεωγραφικό του χῶρο.

Στήν ἴδια συλλογιστική ἐντάσσουμε καί τά λειτουργικά βιβλία, γραμμένα στίς γλῶσσες τῶν λαῶν αὐτῶν, ὅπως ἕνα ἑλληνοαραβικό Εὐχολόγιο (χγφ. 46) καί ἕνα, ἐπίσης ἑλληνοαραβικό, Εὐαγγέλιο (χγφ. 163) καθώς καί 11 χειρόγραφα κείμενα κι αὐτά γιά τήν ἐξυπηρέτηση λειτουργικῶν ἀναγκῶν, γραμμένα στήν ἀραβική γλώσσα (χγφ. 299, 300, 391, 398, 419, 420, 424, 449, 450, 467, 482) καί ἕνα στά ἑβραϊκά (493) καί τά ὁποῖα διασώζονται στήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας[32].

Συνοψίζοντας τά ἐπιμέρους συμπεράσματα, πού μᾶς ἔδωσε ἡ μελέτη τῶν στοιχείων τῆς κάθε μιᾶς ἀπό τίς παραπάνω κατηγορίες — πού συνθέτουν τήν ἑνότητα τῆς 'κοσμικῆς', ὅπως τήν ἀποκαλέσαμε, παιδείας — θά ἤθελα νά παρατηρήσω:

— Ἡ συστηματική κι ἐπιβλητική σέ ἀριθμό καί ποιότητα, συνάθροιση ἔργων τῆς κλασικῆς φιλολογίας καί φιλοσοφίας, στό πρωτότυπο ἤ σέ μετάφραση, ἀλλά καί τῶν 'σχολίων', τῶν 'ὑπομνημάτων' καί 'ἑρμηνειῶν' τῶν ἔργων αὐτῶν, πού σέ ἀναλογία φθάνουν — μαζί, ἔργα φιλολογίας καί φιλοσοφίας — τό 56,6% τῶν ἔργων τῆς 'κοσμικῆς' παιδείας (τό ἴδιο ἀκριβῶς ποσοστό καί στά ἔντυπα τῆς αὐτῆς κατηγορίας), μαρτυρεῖ, ἀναμφίβολα, μιά πρόθεση· τήν πρόθεση τῆς δημιουργίας μιᾶς καθαρά ἀναγεννησιακοῦ τύπου βιβλιοθήκης. Ἐκφράζει μιά συνειδητή ἐπιλογή παιδείας καί ὄχι ἕνα πνεῦμα ἀρχαιολατρείας. Εἶναι ἡ ἴδια ἀντίληψη ἀπό τήν ὁποία διακατέχεται καί ὁ Νικόλαος Σοφιανός — ἀπό τίς πρῶτες ἀναγεννησιακές μορφές τοῦ ἑλληνισμοῦ —, ὁ ὁποῖος, ἄν καί ζεῖ, καί αὐτός, στήν περιφέρεια τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, γνωρίζει καλά τήν πνευματική κατάσταση τῶν συμπατριωτῶν του καί μεταγλωττίζει στήν ὁμιλουμένη καί ἐκδίδει τό 1544 στή Βενετία τό *Περί παίδων ἀγωγῆς* τοῦ Πλούταρχου, θεωρώντας ὅτι, γιά νά «διορθωθῇ ἡ ἀπαιδευσία ὅπου πλεονάζει εἰς τούς πολλούς», πρέπει οἱ Ἕλληνες νά «διαβάσουν καί νά γρυκήσουν τά βιβλία ὅπου ἀφῆκαν ἐκεῖνοι οἱ παλαιοί καί ἐνάρετοι ἄνδρες», «οἱ πρόγονοί μας», νά ἀφομοιώσουν τίς γνώσεις πού μᾶς ἄφησε «τό πάλαι ποτέ μακαριστόν γένος ἡμῶν τῶν Γραικῶν».

---

32. Τήν ὕπαρξη ἀραβικῶν λειτουργικῶν βιβλίων στήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας, ἐπιβεβαιώνει καί ὁ πατριάρχης Γεράσιμος Σπαρταλιώτης σ' ἐπιστολή του πρός τόν Ἀντώνιο Λεγῆρο, μέ ἡμερομηνία 8 Ἰουλίου 1829: «Ἄλλα δέ βιβλία ἀραβικά οὐ κεκτήμεθα παρά τάς μεταφράσεις τῆς ἱερᾶς γραφῆς καί τῆς θείας μυσταγωγίας καί πάντων τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερῶν ὕμνων, οἷς τό θεῖον αἰνεῖν εἰώθαμεν ἐν ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς, οὐδενί λόγῳ διαφέροντα τῶν ἑλληνιστί ἡμῖν γεγραμμένων» (Emile Legrand, ὅ.π., 17. IV, σελ. 389).

Μέσα ἀπό τά ἔργα τῆς κλασικῆς φιλολογίας καί φιλοσοφίας, τό ἄτομο ἔρχεται σέ ἄμεση ἐπαφή μέ τίς πνευματικές ἀξίες πού, στήν ἀρχαιότητα, ἀποτέλεσαν τά βασικά στοιχεῖα τῆς μόρφωσης τοῦ ἀνθρώπου. Πρόκειται γιά μιά ἐπιλογή ἀναγεννησιακή, πού δέν κόβει τίς ρίζες της στήν παράδοση (Βυζάντιο) καί δέν ἔρχεται σέ ἀντίθεση οὔτε καί μέ αὐτή τή διδασκαλία τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, στοιχεῖο τό ὁποῖο, στή μελέτη μιᾶς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης, πρέπει νά τό λάβουμε ὑπ' ὄψιν.

— Τά ἔργα τῆς κλασικῆς φιλολογίας καί φιλοσοφίας, καί ἰδιαίτερα ἡ ἔντονη παρουσία στήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας ἔργων ἀριστοτελικῶν, ἔργων τοῦ ἴδιου τοῦ μεγάλου σταγιρίτη φιλοσόφου, ἀλλά καί τῶν ἑρμηνευτῶν τῆς σκέψης του, ἀρχαίων καί νεώτερων, δείχνει τήν πρόθεση (εὐρωπαϊκῆς - ἀναγεννησιακῆς ἐμπνευσης κι αὐτή) τῶν δημιουργῶν τῆς πνευματικῆς αὐτῆς ἑστίας νά θέσουν στή βάση τῆς προβληματικῆς, πού θά δημιουργοῦσε ἡ βιβλιοθήκη μέ τά ἐπιλεγμένα βιβλία της ἀπό διάφορους τομεῖς τοῦ ἐπιστητοῦ, τά ἐργαλεῖα τοῦ ὀρθοῦ λόγου καί τῆς ἐπιστημονικῆς - κριτικῆς σκέψης, πού τή θέλουν ἀδογμάτιστη κι ἐλεύθερη πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις. Βρισκόμαστε ἐξ ἄλλου σέ μιά περίοδο κατά τήν ὁποία στήν Εὐρώπη ἐξακολουθεῖ νά διεξάγεται ἔντονη πάλη μεταξύ σχολαστικισμοῦ, πού θεωροῦσε τίς συλλογιστικές μορφές σάν τή μόνη λογική τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης, καί τῶν νεωτεριστῶν φιλοσόφων, ὅπως τοῦ Βάκωνα καί τοῦ Καρτέσιου, πού μέ τό *Novum Organum* ὁ πρῶτος, καί τό *Discourde la Méthode* ὁ δεύτερος, πλουτίζουν τήν ἀριστοτελική λογική, τήν ἀνθρώπινη σκέψη γενικότερα, μέ νέα στοιχεῖα ἀμφισβητώντας τό ἀλάνθαστο τῆς αὐθεντίας.

— Τό εὐρύ ἀναγεννησιακό πνεῦμα παιδείας τῶν δημιουργῶν τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς, ἐκφράζει καί ἡ συγκέντρωση, μικρή σχετικά ἀλλά ἐντυπωσιακή, ἔργων τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν —ἔργων τῶν μαθηματικῶν, τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσης καί τῆς ἰατρικῆς—, ἔργων τόσο ἀρχαίων ὅσο καί νεώτερων, σύγχρονων διανοητῶν τοῦ κλάδου. Τά βιβλία τῆς κατηγορίας αὐτῆς δείχνουν ὅτι οἱ δημιουργοί τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας ἐνδιαφέρονται —ὅπως γενικότερα οἱ εὐρωπαῖοι οὐμανιστές τῆς ἐποχῆς ἐκείνης— ὄχι μόνον γιά τά ἔργα τῆς κλασικῆς φιλολογίας ἤ φιλοσοφίας, γιά τά ἔργα τοῦ Ὁμήρου, τῶν 'τραγικῶν' ἤ τῶν 'ρητόρων', τοῦ Ἀριστοτέλη ἤ τοῦ Πλάτωνα, ἀλλά καί γιά μιά φιλολογία —κλασική καί νεώτερη— πού παρέχει πρακτικές γνώσεις καί συνεπῶς συνδέεται ἄμεσα μέ πρακτικές ἀνάγκες τῆς ζωῆς.

— Τό ἴδιο αὐτό πνεῦμα, τήν ἴδια συνειδητή ἐπιλογή, ἐκφράζουν καί τά ἔργα ἐγκυκλοπαιδικῆς ὕλης πού διαφυλάσσονται στήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας.

Τά ἔργα τῆς κατηγορίας αὐτῆς, ἔργα γενικῆς καί ὄχι ἐξειδικευμένης μόρφωσης, ἔργα μιᾶς γενικότερης, ἐλεύθερης, ἐγκυκλοπαιδικῆς παιδείας, εἶναι αὐτά, κυρίως, πού, σέ συνδυασμό πάντα μέ τό γενικότερο περιεχόμενο τῆς βιβλιοθήκης, ἐκφράζουν τόν πλούσιο καί πρός διάφορες κατευθύνσεις προβληματισμό

τῶν βιβλίων της, εἶναι αὐτά πού ἐπισφραγίζουν, μποροῦμε νά ποῦμε, τό χαρακτήρα τῆς βιβλιοθήκης — μιᾶς βιβλιοθήκης γενικοῦ, ἐγκυκλοπαιδικοῦ περιεχομένου.

— Ὅσο γιά τά λεξικά καί τίς γραμματικές —κατηγορίες συναφεῖς μέ τήν προηγούμενη— ἀποτελοῦν τά δύο σκέλη τῆς ἴδιας ἀντίληψης: Μελέτη συστηματική, στό πρωτότυπο, ἀφ' ἑνός τῆς ἀρχαιοελληνικῆς καί ρωμαϊκῆς πνευματικῆς κληρονομιᾶς, καί ἀφ' ἑτέρου τῶν σύγχρονων κατακτήσεων τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης· γόνιμη ἐπαφή μέ τή δυτικοευρωπαϊκή σκέψη, πού μέ τήν ὀθωμανική κατάκτηση εἶχε διακοπεῖ. Ὄχι λοιπόν στείρα ἀρχαιολατρεία, ἀλλά γνώση τῆς (ἑλληνικῆς) παράδοσης καί ταυτόχρονα τῶν νέων ἰδεῶν, τῶν νέων ρευμάτων, πού κυριαρχοῦσαν τότε στήν Εὐρώπη καί ἐξέφραζαν νέες ἀντιλήψεις γιά τήν ἑρμηνεία τοῦ κόσμου, γιά τή φιλοσοφία, τήν ἐπιστήμη, τήν τέχνη. Ἕνα πνεῦμα δηλαδή καθαρά ἀναγεννησιακό, πού ἐκφράζει μέ σαφήνεια τήν πρόθεση τῆς δημιουργίας στήν Ἀλεξάνδρεια, καί μέ ἄξονα τήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη, ἑνός κέντρου γενικῆς παιδείας, μιᾶς σύγχρονης πνευματικῆς ἑστίας τοῦ περιφερειακοῦ ἑλληνισμοῦ, εὐρύτερης γεωγραφικά, ἀλλά καί χρονικά, ἐμβέλειας.

IV.3.ΣΤ.- Σχόλια καί ἑρμηνεῖες τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

Στήν πρώτη αὐτή ὑποδιαίρεση τῶν ἔργων, πού τά χαρακτήρισα ὡς ἔργα θεολογικῆς παιδείας, παρατηροῦμε ἕνα στοιχεῖο, μοναδικό ἄν καί καθ' ὅλα φυσιολογικό —γι' αὐτό καί τό ἀναφέρω ἐδῶ—, σέ σχέση μέ τίς ὑπόλοιπες ὑποδιαιρέσεις: Πέραν τοῦ ὅτι μόνον ἐδῶ ὁ ἀριθμός τῶν χειρογράφων εἶναι μεγαλύτερος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐντύπων, σέ ἀντίθεση πάλι μέ τά ἔντυπα, στά χειρόγραφα ὑπερτεροῦν τά λειτουργικά βιβλία[33], γεγονός πού ἐπιβεβαιώνει τή διαπίστωση ὅτι οἱ βιβλιοθῆκες ἐκκλησιαστικῶν ἱδρυμάτων ἀποτελοῦν κ α ί τόπο ἐναποθήκευσης τῶν φθαρμένων λειτουργικῶν βιβλίων τοῦ ναοῦ[34].

Εἰδικότερα δσον ἀφορᾶ τά βιβλία τῆς κατηγορίας αὐτῆς, θά πρέπει ἰδιαίτερα νά ἐξάρουμε τό μεγάλο ἀριθμό τῶν ἐπώνυμων ἑρμηνειῶν, καθώς καί τῶν *Ἀντιστοιχήσεων (Concordantae)* τῶν Γραφῶν. Στήν πρώτη κατηγορία ἀναφέρω, μεταξύ ἄλλων, τίς ἑρμηνεῖες στά 4 Εὐαγγέλια τοῦ Θεοφύλακτου Βουλγαρίας (152 καί χγφ. 37, 122, 138) καί νεωτέρων εὐρωπαίων — τοῦ Io. Drusius (1077), τοῦ Thod. Beza (678), ὅπως καί τίς διάφορες *Παραφράσεις* (1066) καί *Σχόλια* (297, 335, 437, 650, 944, 975 κ.ἄ.) καί κυρίως τόν σχετικά μεγάλο ἀριθμό τῶν *Analysis Logica* τοῦ Εὐαγγελίου (664, 665, 981, 1045, 1081, 1119), τά *Ἐρωτήματα καί ἀπαντήσεις* σέ θέματα τοῦ Εὐαγγελίου (940) καί τίς 'λαϊκές' ἐκδόσεις τῆς Βίβλου (825, 826, 1177). Προσθέτω ἐδῶ ἐπίσης τίς χειρόγραφες ἑρμηνεῖες

---

33. Πρόκειται γιά 26 μηναῖα, 12 Εὐαγγέλια - Εὐαγγελιστάρια, 8 τριῴδια, 5 ψαλτήρια, 5 ἀκολουθίες, 4 ὡρολόγια κλπ.

34. Βλ. καί Γιάννης Καρᾶς, *Τά ἑλληνικά ἔντυπα τοῦ Πρωτάτου καί τῆς Ἀθωνιάδος*, ἔκδ. ΚΝΕ/ΕΙΕ, Ἀθήνα 1985, σελ. κβ'.

στούς Ψαλμούς τοῦ Δαβίδ (7, 11, 16, 112, 161, 259, 370), τίς ἑρμηνεῖες τῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (228) καί ἕνα, χειρόγραφο καί αὐτό, Εὐαγγελιστάριο μέ ἑρμηνεῖες (290).

Τίθεται τό ἐρώτημα: Ποιός ὁ προορισμός τῶν ἔργων αὐτῶν; Πιστεύω ὅτι ὅλα αὐτά τά ἑρμηνευτικά κείμενα δέν προορίζονταν γιά τή μόρφωση τῶν ἴδιων τῶν πατριαρχῶν. Στά σχέδια τῶν δημιουργῶν τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας τά βιβλία αὐτά πρέπει νά προορίζονταν ἢ γιά βοηθητικά ἐργαλεῖα στή συγγραφή ἐκλαϊκευτικῶν ἔργων τῆς ὀρθόδοξης πίστης —πού ἐπέβαλλε ἐπιτακτικά ἡ συστηματική εἰσροή παρομοίων καθολικῶν κειμένων—, ἢ ὡς ἐγχειρίδια θρησκευτικῆς παιδείας, ἐκδοχή πού τή θεωρῶ πολύ πιθανότερη, χωρίς νά ἀποκλείω καί τήν προηγούμενη παράλληλα χρήση.

Τέλος, οἱ 10 *Ἀντιστοιχήσεις (Concordantae)* τοῦ Πέτρου Ἀρκούδιου (1125, 1126), τοῦ Gi. Bullocus, καθώς καί ἄλλες, πού στόν κατάλογο δέν ἀναφέρεται ὁ συγγραφέας τους, συμπληρώνουν τήν εἰκόνα πού μᾶς προσφέρουν τά κείμενα αὐτῆς τῆς κατηγορίας.

IV.3.Z .- Ἐκκλησιαστικοί πατέρες.

Ἡ φροντίδα μέ τήν ὁποία οἱ δημιουργοί τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας ἔχουν συγκεντρώσει τά ἅπαντα τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀποτελεῖ τό χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς ὑποδιαίρεσης αὐτῆς. Σημειώνω ἐδῶ τά ἅπαντα Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας (694), Βασιλείου τοῦ Μεγάλου (82), Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου (646), Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ (14), Γρηγορίου Νύσσης (198), Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κωνσταντείας Κύπρου (260), Ἰουστίνου φιλοσόφου καί μάρτυρος (323), Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (137), Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (745, 783, 870, 872-879, 881-887, 889, 890, 893, 904), Κλήμη Ἀλεξανδρέως (317), Κλήμη Ρώμης (366) καί Κυρίλλου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας (806). Μιά ἁπλή ἀπαρίθμηση, πού δείχνει ὅμως τήν ἰδιαίτερη προσοχή γιά τόν πλουτισμό τῆς βιβλιοθήκης μέ τήν 'αὐθεντική' θεολογική σκέψη, ὅπως αὐτή ἐκφράζεται μέσα ἀπό τά κείμενα τῶν ἴδιων τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

IV.3.H .- Χριστιανοί συγγραφεῖς καί θεολόγοι.

Ἡ ὑποδιαίρεση αὐτή, στήν ὁποία ἐντάσσω τά θεολογικά ἔργα σύγχρονων κυρίως συγγραφέων, εἶναι ἡ πολυπληθέστερη· τήν ἐκφράζουν ἔργα πλούσιας θεματολογίας καί εὐρείας ἀκτίνας θεολογικοῦ προβληματισμοῦ. Ὑπερτεροῦν, σέ ἀριθμό, τά ἔργα τῶν διαμαρτυρομένων. Μετά τά ἔργα τῶν ἴδιων τῶν πρωτεργατῶν τῆς Διαμαρτύρησης, Λούθηρου καί Καλβίνου, συναντοῦμε τά ἔργα τῶν μαθητῶν καί ἑρμηνευτῶν τῶν ἰδεῶν τους, Μελάγχθονα, Θούμιου[35], Χεμνίτιου, Γκέρλαχ, Λήγηρου, τήν Αὐγουσταία Ὁμολογία, τό θεμελιῶδες αὐτό συμβολικό βιβλίο τῶν διαμαρτυρομένων, πού γράφτηκε τό 1530 καί, σέ ἑλληνική μετάφρα-

35. Ἡ Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας ἔχει 21 ἔργα τοῦ καθηγητῆ τῆς θεολογίας στό Πανεπιστημίο τῆς Τυβίγγης Θεόδ. Θούμιου, βλ. *Συνοπτικό Κατάλογο*, ἀρ. 998.

ση, πρωτοτυπώθηκε στή Βασιλεία τό 1559, κ.ἄ. Παράλληλα συναντοῦμε τά ὀνόματα ἐπιφανῶν καθολικῶν λογίων ὅπως τῶν καρδιναλίων Ροβ. Bellarmino καί Κλ. Acquaviva, πού εἶχαν ἐπιφορτιστεῖ μέ τά ζητήματα τῆς προπαγάνδας στήν ὀρθόδοξη Ἀνατολή, τοῦ Λέοντα Ἀλλάτιου, τοῦ Νεόφυτου Ροδινοῦ (στά βιβλία τοῦ ὁποίου συναντοῦμε κτητορικά σημειώματα τοῦ Μαργούνιου καί τοῦ Μάξιμου Πελοποννησίου – ἀπό τόν κύκλο τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ), τοῦ Ἀρσένιου Μονεμβασίας, ἀλλά καί ὀρθόδοξων, τοῦ Γεωργίου Γενναδίου (1163-1168, 1170, 1172), τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ (680 καί χγφ. 3, 173, 190, 304), τοῦ Γρηγορίου Πρωτοσύγκελλου, μαθητῆ τοῦ Γεωργίου Κορέσσιου (1182)[36] καί ἄλλων. Συγκρατῶ ἐδῶ ἐπίσης τά ἐγχειρίδια θεολογίας καί κατήχησης (ὀρθοδόξων, καθολικῶν, διαμαρτυρομένων), καθώς καί τά ποικίλα ἀντιρρητικά ἔργα διαφόρων συγγραφέων, ὅπως τοῦ Θεοδώρητου ἐπισκόπου Κύρου (206), τοῦ Εὐσέβιου τοῦ Παμφίλου (32), τοῦ Μελέτιου Συρίγου καί τοῦ Δοσίθεου (846, 847), καθώς ἐπίσης καί τά ἀντιρρητικά κείμενα, ἀπό θέσεις καί αὐτά ὀρθοδοξίας, πού διασώζονται στίς συλλογές τῶν χειρογράφων βιβλίων τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας (χγφ. 137, 182, 200, 231, 233, 288, 341, 363, 373).

Ἡ σύντομη, ἀλλά ἐπαρκής ἐλπίζω, αὐτή ἀπαρίθμηση τῶν ἔργων, πού κάναμε στίς τρεῖς τελευταῖες ὑποδιαιρέσεις, ἀρκεῖ γιά νά ἀντιληφθοῦμε τό πνεῦμα τῆς θεολογικῆς παιδείας[37] καί σκέψης, πού οἱ δημιουργοί τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας –οἱ ὁποῖοι κάλλιστα θά μποροῦσαν νά θεωρηθοῦν, ἰδίως ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ὁ Κύριλλος Λούκαρις καί ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος, πρόδρομοι τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἀνεξιθρησκείας στόν ἑλληνικό χῶρο– ἐπεδίωκαν νά ἐμφυσήσουν. Πνεῦμα διαλόγου, ἀνοιχτό πρός ὅλες τίς ἀπόψεις τῆς χριστιανικῆς πίστης, πού δέν τήν δέχονται σάν ἄνωθεν ἐπιβαλλόμενο δόγμα, ἀλλά σάν μελέτη τῶν ἴδιων τῶν ἀρχῶν της σέ ὅλες της τίς ἐκφράσεις – ὀρθοδοξία, ρωμαιοκαθολικισμό, προτεσταντισμό. Γι' αὐτό ἀκριβῶς καί ἐπιδεικνύουν συστηματική φροντίδα γιά τή συγκέντρωση ἀντιλήψεων καί κυρίως ἑρμηνειῶν, ἀπ' ὅλο τό φάσμα τοῦ σύγχρονου θεολογικοῦ προβληματισμοῦ[38]. Καί μιά διαπί-

36. Στήν εἰσαγωγή τοῦ ἔργου του *Σύνοψις τῶν θείων, καί ἱερῶν τῆς ἐκκλησίας δογμάτων εἰς ὠφέλειαν τῶν χριστιανῶν*, ὁ Γρηγόριος γράφει γιά τόν Κορέσσιο: «Εἰς τούτους τούς καιρούς δέν εὑρίσκεται σημᾶ εἰς τούς γραικούς ὁμοιός του θεολόγος, ὁ ὁποῖος εἶναι ὡσάν τόν Νεῖλον ποταμόν ἀφώρατος εἰς τήν σοφίαν».

37. Ἄξιος ἰδιαίτερης προσοχῆς, πρός τήν κατεύθυνση αὐτή, εἶναι καί ὁ κώδ. ἀρ. 431, κείμενο τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς πίστης, πού δίνεται μέ μορφή ἐρωταποκρίσεων. Τή μορφή αὐτή – μορφή κυρίως παιδευτική - ἐκλαϊκευτική, τή συναντήσαμε καί σέ κείμενα προηγούμενων ὑποδιαιρέσεων καί θά μᾶς ἀπασχολήσει ἰδιαίτερα στή συνέχεια.

38. Τό εὐρύ φάσμα προβληματισμοῦ ὅλων γενικά τῶν ἔργων τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας, φαίνεται κ α ί ἀπό τή μελέτη τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου προέλευσης τῶν βιβλίων της. Προηγοῦνται ἡ Βενετία μέ ποσοστό 18,5%, τό Παρίσι μέ 14,5%, ἡ Βασιλεία μέ 11%

στωση, πού συνεπικουρεῖ στά παραπάνω: Ἐνῶ στά χειρόγραφα — τά ὁποῖα, ὅπως εἴδαμε, προέρχονται κυρίως ἀπό μοναστηριακές βιβλιοθῆκες καί γενικότερα ἀπό τήν «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή» — ὅλα τά ἔργα εἶναι τῆς ὀρθόδοξης πίστης, ἀντίθετα στά ἔντυπα — πού προέρχονται κυρίως ἀπό ἀγορές — οἱ συγγραφεῖς τους ἀνήκουν, ἐκτός ἀπό ἐλάχιστες περιπτώσεις, στούς κύκλους τῶν διαμαρτυρομένων. Πρόκειται γιά μιά ἀντίληψη ἡ ὁποία, παρ' ὅλο ὅτι δέ τή συμμερίζονται στόν ἴδιο βαθμό καί μέ τήν ἴδια θέρμη ὅλοι οἱ ἱεράρχες τῆς περιόδου αὐτῆς[39], χαρακτηρίζει γενικά τό 'κλίμα' τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας κατά τό πρῶτο μισό τοῦ 17ου αἰώνα. Μιά ἀντίληψη πού βρίσκεται σέ πλήρη ἀντιστοιχία μέ τά αἰτήματα τῶν καιρῶν, σέ πλήρη ἀνταπόκριση μέ τό ἀναγεννησιακό πνεῦμα, μέ τό ὁποῖο εἶχε μπολιάσει, τήν ἴδια ἐκείνη ἐποχή, τή δυτική θρησκευτική σκέψη ὁ Λούθηρος (1483-1546),πού μετέφερε καί στούς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας τή σύγκρουση, στήν ὁποία ἀναφέρθηκα παραπάνω (βλ. σελ. 31) μεταξύ σχολαστικισμοῦ καί ἐλεύθερης νεωτεριστικῆς σκέψης, τό πνεῦμα τῆς ἔρευνας καί γνώσης, τῆς ἀμφισβήτησης τοῦ ἀλάνθαστου τῆς αὐθεντίας[40]. Ἑνός νέου θρησκευτικοῦ οὐμανισμοῦ, πού θά συνδεθεῖ ἄρρηκτα μέ τήν ἀρχαιοελληνική σκέψη ἀπό τήν ὁποία θά ἀντλήσει τά ἀναγκαῖα γιά τήν ἐπικράτησή του λογικά ἐπιχειρήματα. Καί κάτι ἀκόμη, σχετικό μέ τό προηγούμενο: Ἡ μελέτη τῆς σκέψης τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, στήν ὁποία, ὅπως εἴδαμε, οἱ δημιουργοί τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας δίνουν ἰδιαίτερη προσοχή, τούς προσφέρει ἀναντίρρητα ἐπιχειρήματα γιά τή συγκέντρωση ἔργων τόσο τῆς κλασικῆς ὅσο καί τῆς σύγχρονης παιδείας[41], μέ σκοπό τή δημιουργία ἑνός πολυδιάστατου πνευματικοῦ

καί ἀκολουθοῦν: Τυβίγγη, Φραγκφούρτη, Στρασβοῦργο, Augsburg, Φλωρεντία, Λειψία, Ἀμβέρσα, Νυρεμβέργη, Βυτεμβέργη, Γενεύη, Βρέμη κ.ἄ.

39. Ἔτσι θεωρῶ ὅτι πρέπει νά ἑρμηνεύσουμε καί τήν ἄρνηση τοῦ πατριάρχη Γεράσιμου Σπαρταλιώτη νά δεχτεῖ, τό 1629, τήν ἵδρυση (νέου) σχολείου στήν Ἀλεξάνδρεια ἐάν σέ αὐτό ἐπρόκειτο νά διδάξει ἔστω καί ἕνας ἑτερόδοξος δάσκαλος. Γιά νά συμπληρώσει, σέ ἐπιστολή του πρός τόν Ἀντώνιο Λήγηρο: «Κρεῖττον γάρ μετ' εὐσεβείας ἀμαθία ... ἤ ἡ ἐπιστήμη μετά δυσσεβείας» (βλ. Τρ. Ε. Εὐαγγελίδης, «Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Γερασίμου τοῦ Σπαρταλιώτου αἰνίγματα», *Ἐκκλησιαστικός Φάρος* 31 (1932), σελ. 284 καί Γερ. Γ. Μαζαράκης, ὅ.π., σελ. 255).

40. Ὁ Λούθηρος ἀμφισβητεῖ τό ἀλάνθαστο καί αὐτῶν τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι «ἔχουσι πολλά καλά καί ὠφέλιμα πράγματα γράψει, τά ὁποῖα ὅμως ὀφείλει τις νά ἀναγιγνώσκῃ μετά κρίσεως, μή ἀποδεχόμενος καί ἐγκρίνων παρευθύς πάντα, ἐάν μή προηγουμένως ἤθελε συγκρίνῃ αὐτά πρός τόν κανόνα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, ἐάν καί μετ' αὐτοῦ συμφωνῶσιν» (βλ. Ἰωάννης Καρμίρης, *Ὁ Λούθηρος καί ὁ Μελάγχθων περί τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1963, σελ. 41).

41. Ὁ Μέγας Βασίλειος πιστεύει στήν παιδαγωγική ἀξία τῆς 'θύραθεν σοφίας', τῆς σκέψης τῶν Ἑλλήνων κλασικῶν καί ἰδιαίτερα γιά τόν Ὅμηρο θά πεῖ ὅτι «πᾶσα ἡ ποίησις τῷ Ὁμήρῳ ἀρετῆς ἐστιν ἔπαινος» («Πρός τούς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων», *P.G.* 31, V, 6), ἐνῶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός θεωροῦσε τήν «παίδευσιν τῶν παρ' ἡμῖν ἀγαθῶν εἶναι τό πρῶτον». Καί ὄχι μόνον «τήν ἡμετέραν ... ἀλλά καί τήν ἔξωθεν, ἣν οἱ πολλοί τῶν χριστιανῶν διαπτύουσιν ... κακῶς εἰδότες» («Ἐπιτάφιος εἰς Μ. Βασίλειον», ΙΑ΄ *P.G.* 36, 508).

κέντρου, ένός κέντρου παιδείας, πού ἀποτελεῖ μόνιμο, σταθερό στόχο τῆς ὅλης αὐτῆς προσπάθειας.

V. Οἱ (βασικοί) δημιουργοί τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας.

Ὁ κύριος πυρήνας τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας εἶναι ἔργο τῆς πρώτης 50ετίας τοῦ 17ου αἰώνα. Ἔργο τῶν πατριαρχῶν Μελέτιου Πηγᾶ (1590-1601), Κύριλλου Λούκαρη (1601-1621), Γεράσιμου Σπαρταλιώτη (1621-1636), Μητροφάνη Κριτόπουλου (1636-1639), Νικηφόρου Κλαρουζάνου (1639-1645) καί Ἰωαννίκιου Διοδίου (1645-1657) καί τοῦ Μάξιμου Πελοποννήσιου, μαθητῆ τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ, ὁ ὁποῖος ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στήν πνευματική ζωή τοῦ Πατριαρχείου ὡς πρωτοσύγκελλος τοῦ θρόνου καί δάσκαλος στή σχολή πού ἵδρυσε ὁ Πηγᾶς.

Προτοῦ ὅμως διερευνήσουμε τό ἔργο τῶν ἱεραρχῶν αὐτῶν, θεωρῶ ἀπαραίτητο νά δοῦμε τό χῶρο στόν ὁποῖο ἔδρασαν, καί τοῦτο γιά νά ἀντιληφθοῦμε καλύτερα τούς στόχους, ἄμεσους καί ἀπότερους, τῆς προσπάθειάς τους αὐτῆς.

V.1.- Ὁ χῶρος.

Ἀναφερόμενος στό χῶρο, στόν ὁποῖο ἀνέπτυξαν τή δραστηριότητά τους οἱ (βασικοί) δημιουργοί τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας, ἔχω ἐδῶ ὑπ' ὄψη μου ὄχι τόσο τή γεωγραφική ἀκτίνα δράσης τους, ὅσο, καί κυρίως, τό (ἑλληνο)ορθόδοξο πληθυσμιακό στοιχεῖο στό ὁποῖο οἱ ἱεράρχες αὐτοί μποροῦσαν νά ἀσκήσουν ἄμεσα μιά ὁποιαδήποτε πνευματική ἐπίδραση. Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα πού διαθέτουμε[42], κατά τήν πρώτη 50ετία τοῦ 17ου αἰῶνα, ὁ (ἑλληνο) ορθόδοξος πληθυσμός τῆς Αἰγύπτου δέν ὑπερέβη, κατά μέσον ὅρο, τίς 8 χιλιάδες[43], καί φυσικά ὁ ἀντίστοιχος πληθυσμός τῆς Ἀλεξάνδρειας ἦταν πολύ μικρότερος[44] καί τόν ἀποτελοῦσαν κυρίως «ὀλίγοι καραβοκυραῖοι, ναῦται καί πραγματευταί ... περαστικοί», πληθυσμός δηλαδή πού θά μπορούσαμε νά τόν ὀνομάσουμε «κινητό», ἐνῶ οἱ πρῶτες μονιμότερες ἐγκαταστάσεις ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν ἐμφανίζονται κι αὐτές τότε, ἤ λίγο πρίν στά τέλη τοῦ 16ου αἰώνα[45]. Ἰδιαίτερα κατά τήν 20ετία τῆς πατριαρχείας τοῦ Γεράσιμου Σπαρταλιώτη καί τοῦ Μητροφάνη Κριτόπουλου (1621-1639), ἡ ἑλληνική κοινότητα τῆς Ἀλεξάν-

---

42. Ἀντλῶ τίς πληροφορίες μου κυρίως ἀπό τά ἔργα:

— Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας (62-1934)*, Ἀλεξάνδρεια 1935.

— Γεράσιμος Μαζαράκης, *Συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀλεξάνδρεια 1932.

— Ἀπόστολος Γ. Κωνσταντινίδης, *Ἡ ἑκατονταετηρίς τοῦ αἰγυπτιώτου ἑλληνισμοῦ καί τό μέλλον του*, Ἀλεξάνδρεια 1930.

43. Γερ. Μαζαράκης, δ.π., σελ. 313.

44. Χρυσ. Παπαδόπουλος, δ.π., σελ. 619: «ἐστερεῖτο [ἡ Ἀλεξάνδρεια] ὀρθοδόξου πληθυσμοῦ». Γερ. Μαζαράκης, δ.π., σελ. 176: «διά τό εἶναι ἔρημον τήν Ἀλεξάνδρειαν χριστιανῶν».

45. Ἀπ. Γ. Κωνσταντινίδης, δ.π., σελ. 7.

δρειας ἦταν «ὅλως ἀσήμαντος» καί συνεχῶς ἔφθινε[46].

Στό Κάϊρο ὁ ἀριθμός τῶν Ἑλλήνων καί ἀραβόφωνων χριστιανῶν κατοίκων μόλις φθάνει, καί αὐτό στά τέλη τῆς περιόδου, στά 1650, τούς 600 καί «μετά τῶν ἔξωθεν» τούς χίλιους· καί «ἐκτός τοῦ πατριάρχου οὐδείς ἕτερος μητροπολίτης ἤ ἐπίσκοπος ὑπῆρχεν ἐν Αἰγύπτῳ»[47]. Τίς σχετικές πληροφορίες διασταυρώνουμε καί ἀπό τόν Μ. Κρούσιο, ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι στήν Ἀλεξάνδρεια «ὀλίγοι ἄνθρωποι οἰκοῦσιν», ἐνῶ στό Κάϊρο, «οἰκοῦσιν ὀλίγοι Ἕλληνες πραγματευτάδες, ἐνίοτε τριάκοντα μέχρι πεντήκοντα καί ἐννέα»[48]. Σάν ἐπακόλουθο καί ὁ ἀριθμός τῶν (ἑλληνο)ορθόδοξων ἐκκλησιῶν ἦταν ἐξαιρετικά μικρός. «Ἐν συνόλῳ», γράφει ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «ἡ πάλαι ποτέ ἔνδοξος καί ἀκμαιοτάτη Ἐκκλησία Ἀλεξανδρείας εἶχε (ἐπί τῶν ἡμερῶν τοῦ Μελετίου Πηγᾶ) ἑπτά ναούς»[49] (καί ἀπό αὐτούς τόν ἕνα στήν Ἀλεξάνδρεια, τοῦ Ἁγίου Σάββα), ἐνῶ στό τέλος τῆς περιόδου, πού ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει, τό 1650, ὁ πατριάρχης Ἰωαννίκιος μιλᾶ γιά «τέσσαρας - πέντε ἐκκλησίας, ὁποῦ ἔμειναν εἰς τόν ἁγιώτατον τοῦτον θρόνον»[50], γεγονός πού «καταμαρτυρεῖ τήν μεγάλην αὐτῆς (= τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξάνδρειας) ἀφάνειαν»[51].

Ἡ κατάσταση αὐτή, στήν ἐπιδείνωση τῆς ὁποίας συνέβαλαν, ἐκτός τῶν ἄλλων, οἱ διωγμοί[52] καί οἱ θανατηφόρες ἐπιδημίες πανώλης[53], χειροτέρευε συνεχῶς

---

46. Γερ. Μαζαράκης, δ.π., σελ. 312.

47. Χρυσ. Παπαδόπουλος, δ.π., σελ. 709.

48. Περικλῆς Ζερλέντης, *«Σημειώματα περί Ἑλλήνων ἐκ τῶν Μαρτίνου Κρουσίου Σουηκικῶν χρονικῶν»*, Ἀθήνα 1922, σελ. 14.

49. Χρυσ. Παπαδόπουλος, δ.π., σελ. 619.

50. Εὐγένιος Μιχαηλίδης, «Ἡ Μονή τοῦ Ἁγίου Σάβα Ἀλεξανδρείας διά μέσου τῶν αἰώνων. Περίοδος Γ΄ (1500-1870)», *Ε.Φ.* 48 (1949), σελ. 115. Ἡ ἴδια κατάσταση ἐπικρατεῖ καί στίς ἀρχές τοῦ ἑπόμενου αἰώνα (βλ. μαρτυρία πατριάρχου Γερασίμου Β΄, τό 1703· *Ε.Ε.Κ.Σ.*, 2 (1939), σελ. 88) καί μέχρι τήν ἐποχή τῆς κατάκτησης τοῦ Ναπολέοντα, ὅταν σέ ὅλη τήν Αἴγυπτο ὑπῆρχαν πέντε μόνον ἑλληνικές ἐκκλησίες (Ἀπ. Γ. Κωνσταντινίδης, δ.π., σελ. 7).

51. Χρυσ. Παπαδόπουλος, δ.π., σελ. 619.

52. Στήν ἐπιστολή του, πού ἀναφέραμε παραπάνω (βλ. σημ. 4), ὁ Μελέτιος Πηγᾶς σημειώνει ἐπίσης ὅτι μετά τήν καταστροφή τοῦ τουρκικοῦ στόλου στή Ναύπακτο, τό 1571, ἀπό τό συμμαχικό στόλο Βενετίας, Ἱσπανίας καί πάπα Πίου Ε΄ (1566-1572), σέ ἀντίποινα οἱ Τοῦρκοι ἔκοψαν στήν Αἴγυπτο, μέσα σέ μιά μόνον ἡμέρα «καθά μοι Ἰωακείμ τις γέρων [=ὁ Πάνυ;] διηγεῖτο, τριάκοντα χιλιάδες γλωσσῶν ... διά τό μόνον ἑλληνιστί λαλῆσαι» (Ἀθαν. Κομνηνός - Ὑψηλάντης, δ.π.). Στήν πληροφορία αὐτή, ὁ Χρυσ. Παπαδόπουλος (δ.π., σελ. 615-616) θεωρεῖ ὅτι «ὑπάρχει τις ἀναμφιβόλως ὑπερβολή, διότι δέν φαίνεται κατά τήν ἐποχήν ἐκείνην τοσοῦτο πλῆθος Ἑλλήνων ἐν Αἰγύπτῳ ὑπάρχον».

53. Ὁ Γερ. Μαζαράκης, δ.π., σελ. 194, 221, 253, ἀναφέρεται σέ μεγάλες ἐπιδημίες πανώλης κατά τό 1603, τό 1619 («ὅστις κατ' ἐπιστολήν τοῦ πατριάρχου Γερασίμου, ἐθέρισε τετρακοσίας χιλιάδας ὑπάρξεων, ἄς οἱ Ἄραβες ἱστορικοί ἀναβιβάζουσι μέχρι 635.000»), τό 1622 («λιμός καί λοιμός») καί τό 1625-1626 («καθ' ἥν πλείονες τῶν 300.000 ἀπέθανον»).

περισσότερο μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου, μέ ἀποτέλεσμα, στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα νά ἔχει σχεδόν ἐκλείψει ἀπό τήν Αἴγυπτο τό ἑλληνικό στοιχεῖο[54], πού ἀρχίζει πάλι νά πυκνώνει στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα.

V.2.- Οἱ 'βιβλιοθῆκες' τῶν ἱεραρχῶν.

Ἀναφέρθηκα στούς (βασικούς) δημιουργούς τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας. Ἐάν ἐπιχειρήσουμε νά σταθμίσουμε τά κοινά στοιχεῖα πού συνέδεαν μεταξύ τους τούς ἱεράρχες τοῦ χώρου αὐτοῦ, διαπιστώνουμε ὅτι: οἱ περισσότεροι, ἀκόμη καί ὁ ἀμέσως προηγούμενος ἀπό αὐτούς, ὁ Σίλβεστρος (1566-1590), εἶναι κρητικοί[55] (ἐκτός ἀπό τόν Μάξιμο Πελοποννήσιο καί τόν Μητροφάνη Κριτόπουλο (ἀπό τή Βέροια), ἐνῶ ὁ Ἰωαννίκιος γεννήθηκε στήν Ἀλεξάνδρεια, ἀπό πατέρα κύπριο καί μητέρα κρητικιά, καί βαπτίστηκε ἀπό τόν μετέπειτα πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Γεράσιμο Σπαρταλιώτη, ὁ ὁποῖος φρόντισε, μαζί μέ τόν Κύριλλο Λούκαρη, γιά τή μόρφωσή του[56])· ὅλοι τους διακρίνονται

---

54. «Ἀρχομένου τοῦ ιη΄ αἰῶνος, ἡ Ἀλεξάνδρεια ἦτο ἔρημος χριστιανῶν» καί γιά τό λόγο αὐτόν ὁ πατριάρχης μεταφέρεται στό Κάϊρο, γράφει ὁ Χαρ. Ἡλιάδης, «Τό ἑλληνοορθόδοξον νεκροταφεῖον Ἀλεξανδρείας ἐπί ἀραβοκρατίας καί ἡ μονή τοῦ ἁγ. Σάβα», *Ε.Φ.* 28 (1929), σελ. 522. Τήν πληροφορία ἀναφέρουν καί ὁ Δ. Καλλιμάχης, *Τά ἐν Καΐρῳ ἑλληνικά σχολεῖα τῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας ἐπί τουρκοκρατίας*, σελ. 6 καί ὁ Ἀπ. Κωνσταντινίδης, δ.π., σελ. 8, ὁ ὁποῖος μάλιστα προσθέτει ὅτι κατά τήν ἐποχή τῆς γαλλικῆς κατοχῆς στήν Ἀλεξάνδρεια ὑπῆρχαν 40 ἑλληνικές οἰκογένειες, ἐνῶ ὁ μητροπολίτης Λιβύης Σαμουήλ Καπασούλης σημειώνει ὅτι πρίν τό 1710 δέν ὑπῆρχαν «χριστιανικά ὁσπήτια εἰς Ἀλεξάνδρειαν», ἀλλά οὔτε καί σέ ἄλλες ἐπαρχίες «χριστιανοί δέν εἶναι» (βλ. Χρυσόστομος Εὐαγγελίδης, «Ἀλεξανδρινά σημειώματα. Α΄ Μητροπολίτου Λιβύης Σαμουήλ Σημείωμα περί τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας», *Ε.Φ.* 6 (1910), σελ. 16-17, καί ὁ Ματθαῖος Ψάλτης θά σημειώσει ἐπιγραμματικά: «εὕρομεν τήν Ἐκκλησίαν εἰς μεγάλην περί τε τά ἔνδοθι καί ἔξωθι ἀκαταστασίαν, τούς ναούς σεσαθρωμένους, τούς πτωχούς στενοχωρημένους καί ἀνεπισκέπτους, τόν θρόνον εἰς χρέος βαρύτατον, τούς χριστιανούς ἀποιμάντους καί ἀμφιρρεπεῖς περί τό σέβας, τά πρόβατα μετά ἐριφίων καί λύκων συνάμα νεμόμενα καί πολλάκις ὑπό τούτων ἐκεῖνα ἁρπαζόμενα καί καθ' ἑκάστην ἀναλισκόμενα» (Χρυσ. Παπαδόπουλος, *Ἱστορία...* δ.π., σελ. 759).

55. Ἡ Κρήτη δέν ἀποτελεῖ μόνο τόν τόπο καταγωγῆς τῶν περισσοτέρων ἀλεξανδρινῶν πατριαρχῶν («Ἡ Κρήτη», γράφει ἡ *Πανδώρα*, Θ΄ (1858-59), σελ. 255, ὑπῆρξε «μήτηρ πολύτεκνος καί εὐτεκνος, δι' οὓς ἐγέννησεν ἄνδρας μεγαλωφελεῖς καί ρέκτας καί συνεργούς εἰς τήν τῶν ἀπολεσθέντων ἀνάληψιν»), ἀλλά καί χῶρο μέ τόν ὁποῖο τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας διατηρεῖ στενές πνευματικές καί ἄλλες σχέσεις. Συγκρατῶ ἐδῶ τήν ἄμεση ἐξάρτηση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἀπό τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας (βλ. Νικ. Β. Τωμαδάκης, «Μελέτιος ὁ Πηγᾶς καί ἡ ἐξάρτησις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐκ τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας», στόν τόμο: *Tome commemoratif du Millenaire de la Bibliotheque Patriarcale d'Alexandrie*, Ἀλεξάνδρεια 1953, σελ. 37-46), τά περί τῆς «ἀκμαίας κρητικῆς παροικίας» στήν Ἀλεξάνδρεια (βλ. Κωστής Ε. Παρασυρᾶς, «Κρῆτες ἐν Καΐρῳ κατά τόν ΙΣΤ΄ καί ΙΖ΄ αἰώνα», *Ε.Ε.Κ.Σ.* 3 (1940), σελ. 187-192) καθώς καί τά περί τῆς κτηματικῆς περιουσίας, πού τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας διέθετε στήν Κρήτη (τοῦ ἰδιου, «Τά ἐν Κρήτῃ ποτέ κτήματα τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας», δ.π., 2 (1939), σελ. 81-99).

56. Ὁ σύγχρονος τοῦ Ἰωαννικίου, κρητικός καί αὐτός, Νεκτάριος Ἱεροσολύμων (1602-

γιά τήν πλατιά μόρφωση πού ἔχουν ἀποκτήσει, ὄχι μόνο στή βενετοκρατούμενη Κρήτη[57] ἀλλά, ὅπως ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ὁ Κύριλλος Λούκαρις (μαθητές καί οἱ δύο τοῦ Μελέτιου Βλαστοῦ), ὁ Ἰωαννίκιος καί ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος, σέ σημαντικά πνευματικά κέντρα τῆς Εὐρώπης —στή Βενετία καί στήν Πάδοβα οἱ δύο πρῶτοι[58], στή Ρώμη ὁ τρίτος, στήν Ἀγγλία καί σέ διάφορα πανεπιστημιακά κέντρα τῆς Γερμανίας ὁ τελευταῖος— ὅπου παρακολούθησαν μαθήματα κλασικῆς φιλολογίας, φιλοσοφίας καί θετικῶν ἐπιστημῶν, ἔχοντας δασκάλους γνωστούς ἐπιστήμονες-διανοητές τῆς ἐποχῆς· εἶναι γνῶστες τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καί λατινικῆς καθώς καί νεώτερων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν[59]· διατηροῦν, ὅλοι τους, στενές πνευματικές σχέσεις μέ γνωστούς λογίους τῆς ἐποχῆς, Ἕλληνες καί ξένους· ἔχουν χρηματίσει καί αὐτοί οἱ ἴδιοι δάσκαλοι —ὁ Μελέτιος Πηγᾶς στήν Κρήτη καί στήν Ἀλεξάνδρεια, ὁ Κύριλλος Λούκαρις στό Ὄστροβ, ὁ Μη-

---

1676), γράφει στήν *Ἐπιτομή τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας*, Βενετία 1805, σελ. 209: «Ὁ Ἰωαννίκιος ... γεννᾶται ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καί τρέφεται ἐκεῖ, σπουδάσας γραμματικήν παρά Κυρίλλῳ τῷ Καλβινολουτέρῳ. Εἶτα ἐλθών εἰς Κρήτην, ἐσπούδασε πᾶσαν κυκλοπαιδείαν. Ἐκεῖθεν εἰς Ρώμην ...». Βλ. Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, *Οἱ μακεδόνες σπουδαστές τοῦ ἑλληνικοῦ Κολλεγίου Ρώμης καί ἡ δράση τους στήν Ἑλλάδα καί στήν Ἰταλία (16ος αἰ.-1650)*, Θεσσαλονίκη 1971, σελ. 102-103, ὅπου καί ἡ σχετική βιβλιογραφία.

57. Πέρα ἀπό τά σχολεῖα —στά ὁποῖα, ὅπως εἴδαμε, φοίτησαν καί οἱ ἀλεξανδρινοί πατριάρχες— στήν Κρήτη συναντοῦμε, κατά τήν ἴδια αὐτή περίοδο, καί ἀξιόλογες βιβλιοθῆκες. Συγκρατῶ ἐδῶ τήν ἀναγεννησιακοῦ τύπου βιβλιοθήκη τοῦ λόγιου Ἀντωνίου Καλλέργη, «ἑνός ἐκ τῶν μεγαλυτέρων βιβλιοφίλων καί συλλεκτῶν χειρογράφων τῆς ἐποχῆς του», ὁ ὁποῖος εἶχε συγκεντρώσει «800 περίπου ἑλληνικά, λατινικά, ἰταλικά καί γαλλικά βιβλία ... μεταξύ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται πάντα τά μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐκδεδομένα ἔργα τῶν Ἑλλήνων καί Λατίνων κλασσικῶν καί Χριστιανῶν συγγραφέων ... ἔτι δέ πλῆθος ἱστορικῶν βιβλίων» καί «σημαντικός ἀριθμός βιβλίων ἰατρικοῦ, φυσιογνωστικοῦ καί γεωγραφικοῦ περιεχομένου» (βλ. Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης, «Ἔρευναι ἐν Βενετίᾳ», *Θησαυρίσματα*, 5 (1968), σελ. 54).

Βιβλιοθῆκες συναντοῦμε καί σέ μοναστηριακά ἱδρύματα ὅπως στή μονή τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης (στήν ὁποία, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ἀφιέρωσε ἕνα μέρος τῶν βιβλίων του ὁ Μάξιμος Μαργούνιος) καί στό σιναϊτικό μετόχι τοῦ ἁγίου Ματθαίου (βλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκης, «Τό Σινά καί ἡ Κρήτη», *Ε.Ε.Κ.Σ.* 1 (1938), σελ. 177-179).

58.Εἰδικά γιά τόν Μελέτιο, ὁ Εὐγ. Βούλγαρις γράφει ὅτι «τό περί τήν ἔσω καί ἔξω μάθησιν, κλέος, οὐχ ὅπως τό καθ' ἡμᾶς, ἀλλά τῶν ἐν Εὐρώπην ἐθνῶν καί τά πορφωτάτῳ διῆλθε διαπεφοιτηκός» (*Ἡ Λογική*, Λειψία, 1766, σελ. 41). Ἐνῶ ὁ προτεστάντης περιηγητής F. Billerbek, ἀφοῦ ἐξαίρει τήν πλούσια κατάρτιση τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ στίς ἀνθρωπιστικές ἐπιστῆμες καί γενικότερα τήν πλούσια μόρφωσή του, γράφει ὅτι «ὁ ἀνήρ οὗτος τοσαύτας ἐπιστήμας γιγνώσκει, ὅσας ἀνήρ Ἕλλην τήν σήμερον δέν δύναται νά γινώσκῃ» καί τόν θεωρεῖ ὡς τόν «μόνον μεταξύ τῶν σοφῶν οὗς ἐν ταύτῃ τῇ ξενιτείᾳ ἠδυνήθην νά ἴδω» (Ἀγαθ. Νινολάκης, *Μελέτιος Πηγᾶς ὁ Κρής, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καί ἐπιτηρητής τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου 1545-1602*, Χανιά 1903, σελ. 32, 48).

59. Οἱ ἱεράρχες τῆς Ἀλεξάνδρειας γνώριζαν καί τίς γλῶσσες τῶν λαῶν τῆς περιοχῆς. Ὁ Μελέτιος Πηγᾶς γνώριζε τά ἀραβικά, τά συριακά καί τά ἑβραϊκά (βλ. Iacob A. Thouani, *Historia Sui Temporis*, τόμ. 5, Λονδίνο 1733, σελ. 531), ὁ Γεράσιμος Σπαρταλιώτης τά ἑβραϊκά (Δημ. Προκοπίου [Πάμπερις], *Ἀπαρίθμησις λογίων Γραικῶν*, J. A. Fabricius, *Bibliothéca graeca*, τόμ. XI, Ἀμβοῦργο 1722, σελ. 772), κ.ο.κ.

τροφάνης Κριτόπουλος στή Βενετία, ὁ Νικηφόρος στήν Κωνσταντινούπολη κ.ο.κ.· εἶναι ὅλοι τους ἀντίπαλοι τοῦ καθολικισμοῦ καί τοῦ πάπα, ἀλλά διάκεινται φιλικά πρός τούς διαμαρτυρόμενους, τίς θέσεις τῶν ὁποίων ἔχουν μελετήσει ἤ ἐπιτόπου σέ διάφορες πόλεις τῆς Εὐρώπης ἤ ἀπό τά βιβλία τους καί διατηροῦν μέ αὐτούς στενές σχέσεις φιλίας· ἔχουν, τέλος, μεταξύ τους μιά κάποια συγγενική ἤ ἄμεση ἱερατική σχέση: οἱ περισσότεροι χρημάτισαν πρωτοσύγκελλοι καί διάδοχοι προκατόχων τους — ὁ Μελέτιος Πηγᾶς τοῦ Σίλβεστρου (τοῦ ὁποίου ἦταν καί ἀνηψιός), ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ, ὁ Γεράσιμος τοῦ Κύριλλου Λούκαρη (μαθητῆ τοῦ Μάξιμου Πελοποννήσιου στήν Ἀλεξάνδρεια καί τοῦ Μάξιμου Μαργούνιου-φίλου καί συμμαθητῆ τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ, στήν Πάδοβα), ὁ Ἰωαννίκιος τοῦ Γεράσιμου, ἐπίσης ὁ Κύριλλος Λούκαρις ἦταν ἀνηψιός τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ καί ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος πνευματικό τέκνο τοῦ Κύριλλου Λούκαρη. Τό θέμα τῆς διαδοχῆς στόν πατριαρχικό θρόνο, πού, ὅπως θά σημειώσουμε καί στή συνέχεια, ἔχει ἰδιαίτερη σημασία καί γιά τή μελέτη μας, ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά στοιχεῖα ἐκεῖνα πού ξεχωρίζουν τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας ἀπό τά ἄλλα ὀρθόδοξα πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς καί κυρίως ἀπό τό Οἰκουμενικό, μέ θετικές ἐπιπτώσεις στήν καλλιέργεια ἑνός σύγχρονου πνεύματος παιδείας. Γι' αὐτό θά ἤθελα στά στοιχεῖα αὐτά νά σταθοῦμε:

α.- Σέ ἀντίθεση μέ τό Οἰκουμενικό, τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας δέν ἔχει ἀξιόλογο ἀριθμητικά ποίμνιο, γεγονός πού δίνει τή δυνατότητα στούς ἀλεξανδρινούς ἱεράρχες νά ἀσχοληθοῦν ἀπερίσπαστοι μέ τά θεωρητικά προβλήματα.

β.- Σημειώσαμε ἤδη, ὅτι οἱ πατριάρχες Ἀλεξανδρείας δέν ἀνέρχονται στό θρόνο καθ' ὑφαρπαγή, μέ δωρεές ἤ δολοπλοκίες πρός τόν σουλτάνο, ὅπως σέ πολλές περιπτώσεις οἱ ὁμόλογοί τους στήν Κωνσταντινούπολη (μέ ἀποτέλεσμα νά ἔχουμε πατριάρχες μερικῶν μηνῶν ἤ ἡμερῶν), ἀλλά κατά διαδοχή, ὑποδεικνύοντας οἱ ἴδιοι τούς διαδόχους τους, καί ἔτσι ὁ ἕνας βρίσκεται στό πνευματικό κλίμα τοῦ ἄλλου.

γ'.- Σέ στενή σχέση μέ τό προηγούμενο: Ἐκτός ἀπό τήν περίπτωση τοῦ Κύριλλου Λούκαρη, πού μεταπήδησε στό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινούπολης, οἱ πατριάρχες Ἀλεξανδρείας πεθαίνουν στό θρόνο, ἀσκώντας δηλαδή τά πατριαρχικά τους καθήκοντα καί ἔτσι τό θέμα τῆς παραμονῆς ἤ τῆς διαδοχῆς στό θρόνο δέν ἀπασχολεῖ οὔτε τούς ἴδιους ἀλλά οὔτε, καί κυρίως αὐτούς, τούς γύρω ἀπ' αὐτούς. Ἕνα στοιχεῖο πού δίνει μεγαλύτερη πνευματικότητα στίς λειτουργίες τοῦ Πατριαρχείου, στρέφει τήν προσοχή περισσότερο στά προβλήματα τῆς Παιδείας

δ'.- Ξεκινώντας ἀπό τόν Μελέτιο Πηγᾶ, πού θεωροῦσε ἰσότιμα ὅλα τά πατριαρχεῖα[60], καί οἱ ἑπόμενοι πατριάρχες Ἀλεξανδρείας χειροτονοῦνται στήν ἔ-

60. «Θρόνος οὐδείς πατριαρχικός ἑτέρῳ ὑπόκειται», γράφει τό 1591 ὁ Μελέτιος Πηγᾶς στόν

δρα τους καί δχι στήν Κωνσταντινούπολη, πράγμα πού ἐνισχύει τήν ἀνεξαρτησία τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας ἀπέναντι στό κλίμα τῆς Κωνσταντινούπολης.

Ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ (τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ πατέρα ὅλων τῶν ὑπόλοιπων ἀλεξανδρινῶν πατριαρχῶν τῆς περιόδου ἐκείνης), ἀπέναντι στόν θρησκευτικό καί πολιτικό ἀρχηγό τοῦ ἔθνους (τό Οἰκουμενικό πατριαρχεῖο) ὀφείλεται καί στό ὅτι ὁ Πηγᾶς δέν ἔχει τή συνείδηση τοῦ ἀρχηγοῦ ἑνός ἔθνους ὑπόδουλου, ἀλλά μιά γενικότερη παν-ἐθνική ἑλληνική - χριστιανική συνείδηση.

«Τό οὐσιαστικό πρόβλημα πού ἀπασχολεῖ ὅλη τήν ἑλληνική σκέψη αὐτή τή στιγμή», γράφει ὁ Ν. Σβορῶνος, «εἶναι ἡ ὑπεράσπιση τῆς ὀρθοδοξίας, πού συγχέεται περισσότερο ἀπό ποτέ μέ τήν ἐθνική ἰδέα καί πού τήν ἀπειλοῦν ἀπό τή μιά τό Ἰσλάμ καί ἀπό τήν ἄλλη ἡ καθολική προπαγάνδα»[61].Στήν Ἀλεξάνδρεια, ὅπου, γιά διάφορους λόγους (ἔλλειψη συμπαγοῦς ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, γεωγραφική θέση — μακριά ἀπό τό κέντρο τῆς διαμάχης) οἱ δύο αὐτοί κίνδυνοι δέν εἶναι οὔτε τόσο ἄμεσοι, ἀλλά οὔτε καί τόσο ἀπειλητικοί, οἱ ἱεράρχες τοῦ περιφερειακοῦ αὐτοῦ κέντρου τοῦ ἑλληνισμοῦ θά θέσουν σάν πρωταρχικό τους στόχο τή διαφύλαξη καί ἰδιαίτερα τήν ἀναβίωση τῆς ἐθνικῆς ἰδέας. Καλλιεργοῦν γενικότερα τά ἰδανικά τοῦ οὐμανισμοῦ.

ε΄.- Ἐνῶ στήν Κωνσταντινούπολη εἶχε ἀρχίσει νά δημιουργεῖται ἀπό τό 16ο αἰώνα μιά νέα ἀριστοκρατία, πού περιλάμβανε στούς κόλπους της καί τά λείψανα τῆς πρώην βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας — Παλαιολόγους, Καντακουζηνούς, Ράλληδες κ.ἄ., καί ἡ ὁποία συγκέντρωνε στά χέρια της μεγάλο πλοῦτο καί ἀσκοῦσε ἐπίδραση ὄχι μόνο στό σουλτάνο[62] ἀλλά καί στό Πατριαρχεῖο[63], τό ὁποῖο ἦταν οἰκονομικά ἐξαρτημένο καί ἀπό τούς Ρουμάνους ἡγεμόνες (συντη-

---

πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμία (βλ. Ἰω. Σακκελίων, «Μελετίου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας τοῦ Πηγᾶ Ἐπιστολαί πρός τόν Οἰκουμενικόν πατριάρχην Ἱερεμίαν τόν Β΄», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 1 (1883-1888), σελ. 51). Τήν ἴδια ἄποψη ἀναπτύσσει ἐπί μακρόν ὁ Μελέτιος Πηγᾶς καί στό ἔργο του *Περί τῶν πρωτείων τοῦ πάπα ἤ Πρῶτος Στρωματεύς*. Τήν ἄποψη αὐτή θεμελιώνει καί ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος στήν *Ὁμολογία* του (βλ. Ἰωάννης Ν. Καρμίρης, *Μητροφάνους Κριτοπούλου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ὁμολογία Πίστεως*, Ἀθήνα 1953, σελ. 74-75).

61. Νικ. Σβορῶνος, ὅ.π., σελ. 49.

62. Τό 1571, μετά τήν καταστροφή τοῦ τουρκικοῦ στόλου στή Ναύπακτο, ὁ Μιχαήλ Καντακουζηνός ἔδωσε στόν σουλτάνο 15 πολεμικά πλοῖα, τίς «τριήρεις» ὅπως τίς ὀνομάζει ὁ Μ. Κρούσιος, βλ. *Turcograecia*, Βασιλεία 1584, σελ. 67.

63. Ἡ νέα αὐτή 'ἱστορική' ἀριστοκρατία, ἡ ὁποία, κατά τόν Ἀδ. Ν. Διαμαντόπουλο, ἀποτελοῦσε σπουδαιότατο παράγοντα κακοδαιμονίας, ἀξίωνε «αὐτή νά διευθύνῃ τήν πολιτικήν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ κέντρου, ἀφοῦ ἡ δρᾶσις αὐτοῦ δέν ἦτο μόνον ἐκκλησιαστική ἀλλά καί κοινωνικοπολιτική, ὡς ἐκ τῶν προνομίων, δι' ὧν ὑπό τοῦ κατακτητοῦ περιεβλήθη ὁ πατριάρχης» («Ὁ Μέγας πατριάρχης Κων/πόλεως Ἱερεμίας Β΄ ὁ Τρανός καί ἡ κατάστασις τοῦ ἔθνους κατά τόν ΙΣΤ΄ αἰώνα», ἀνατύπωση ἀπό τόν ΣΤ΄ τόμο τῶν *Θρακικῶν*, σελ. 8, 9).

ρητικούς κατά κανόνα[64]) καί ἀναγκασμένο νά ἐκτελεῖ καί τίς δικές τους «ὑποδείξεις», μέ ἀρνητικές ἐπιπτώσεις στήν ὁμαλή λειτουργία του, στήν Ἀλεξάνδρεια τό φαινόμενο αὐτό τῶν «ἔξω ἐξαρτήσεων» εἶναι ἄγνωστο καί ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ Πατριαρχείου ἀπό κοσμικούς παράγοντες πολύ μεγαλύτερη.

στ΄. Ἐνῶ τό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινούπολης «κλείνοντας ἐπίμονα τά μάτια ἐμπρός στήν πραγματικότητα, ἐξακολουθοῦσε νά συζητεῖ μέ τά ἴδια ἐπιχειρήματα πού εἶχε τούς καιρούς ὅπου τήν πίστη [τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδοξίας] τήν ἐνίσχυε καί τήν ἐπέβαλλε μιά αὐτοκρατορία»[65], δέν καλλιεργοῦσε τό διάλογο καί οὔτε τήν ἐπιστημονική σκέψη[66], δέν εἶχε καί δέν ἐπιδεχόταν θρησκευτικούς προβληματισμούς[67], δέν εἶχε, γενικότερα, θεολογία, βρισκόμενο «ἐν ἐσχάτῃ παρακμῇ καί καταπτώσει»[68], οἱ πατριάρχες Ἀλεξανδρείας εἶναι λεπτοί ἀποδέκτες τῶν μηνυμάτων τῶν καιρῶν τους, πού θά τά παρακολουθήσουν σέ ὅλες τους τις ἐκφάνσεις, ἐλεύθερα, χωρίς δεσμεύσεις, περιστασιακές ἤ μή. Γι' αὐτό καί τήν ἐποχή κατά τήν ὁποία, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσίθεος —πιστός ἐκφραστής τοῦ «κλίματος» τῆς Κωνσταντινούπολης— ἔγραφε στόν πατριάρχη Μόσχας Ἰωακείμ ζητώντας του ν' ἀπαγορεύσει τήν ἀνάγνωση τῶν λατινικῶν (δυτικῶν) βιβλίων καί μάλιστα τόν προέτρεπε νά τά συγκεντρώσει καί νά τά κατα-

---

64. Στίς 10 Αὐγούστου 1645, ὁ ἡγεμόνας Μολδαβίας Βασίλειος Λούπου (Vasile Lupu) γράφει στόν Οἰκουμενικό πατριάρχη Ἰωάσαφ: «δέν κρίνομεν ἁρμόδιον νά ἐπιχειριζόμεσθεν νεωτερισμούς, μόνον τά τῶν παλαιῶν, ὅσον εἶναι δυνατόν, ἐπιχειρήματα νά κρατοῦμεν ἀδιάσειστα· ἐπειδή καί ἕνας λόγος λέγει: 'μή ὑπερβαίνετε ὅρια αἰώνια, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες ἡμῶν', βλ. Γερ. Μαζαράκης, δ.π., σελ. 338. Γενικότερα γιά τίς σχέσεις τῶν Ρουμάνων ἡγεμόνων μέ τό Οἰκουμενικό πατριαρχεῖο, βλ. Νικ. Iorga, *Τό Βυζάντιο μετά τό Βυζάντιο*, μετάφρ. Γιάννης Καρᾶς, Ἀθήνα 1986.

65. Κ.Θ.Δημαρᾶς, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, ἔκδ. ἕβδομη [1985], Ἴκαρος, σελ. 46. «Πλημμέλημα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησιας», θεωρεῖ ὁ Δ. Θερειανός, τό ὅτι «ἐδέξατο ἀδιακρίτως, περιέθαλψεν ἐκθύμως καί, ὅπερ χείριστον, ἐταρίχευσε μετά ζήλου πάσας ἐν γένει τάς βυζαντινάς δόξας καί θεωρίας. Ἐκ τῶν βυζαντινῶν παραδόσεων ἔνιαι εἶναι παντελῶς ἕωλοι, διότι δέν προσάδουσι πλέον πρός τάς ἀλλοιωθείσας πολιτικάς, κοινωνικάς, ἠθικάς καί ἄλλας χρείας. Πᾶσα παράδοσις χρήζει ἀνακαινισμοῦ, φυλαττομένης, νοεῖται οἰκοθεν, τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς ὑποστάσεως ... ἡ παράδοσις χρήζει ἀναπτύξεως, διότι ἀκριβῶς ἐν τῇ ἀναπτύξει ἔγκειται ἡ ἀληθινή πρόοδος» (*Ἀδαμάντιος Κοραῆς*, Τεργέστη, 1889, σελ. 34).

66. Δέν ὑπάρχουν καί οἱ ἄνθρωποι γιά ἕνα τέτοιο ἔργο. Ὁ Ἀντώνιος Λήγηρος (Leger), περιγράφει ὡς «κάτι τό ἀπίστευτο» (βλ. Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Γ΄ Τουρκοκρατία 1453-1669, Οἱ ἀγῶνες γιά τήν πίστη καί τήν ἐλευθερία*, Θεσσαλονίκη, 1968, σελ. 457) τήν ἀγραμματοσύνη τῶν λειτουργῶν τῆς Μεγ. Ἐκκλησίας «οἵτινες οὐδέν ἔπραττον, ὅπως φωτίσωσι τόν λαόν, ἀλλά μᾶλλον ἐτήρουν αὐτόν ἐν παχυλῇ ἀμαθείᾳ, ἐκμεταλλευόμενοι τάς προλήψεις καί δεισιδαιμονίας αὐτοῦ» (Γερ. Μαζαράκης, δ.π., σελ. 219).

67. Ἀναφερόμενος στούς πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς γράφει χαρακτηριστικά στόν Στέφανο Γκέρλαχ (Gerlach): «Μένουσι γάρ οὗτοι, οἱ ἐνταῦθα λέγω ἡμέτεροι, ἐν οἷς ἐπαλαιώθησαν καί οἷς ἐγγράφως καί ἀγράφως καί κατά παράδοσιν τῷ μακρῷ χρόνῳ συνεφυράθησαν ἀκολουθοῦντες τοῖς πρό αὐτῶν καί οὐδείς ποτε λόγος παρενσαλεύει αὐτούς» (Κ. Ι. Δυοβουνιώτης, «Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς», *Θεολογία*, 1923, τεῦχ. Α΄-Β΄. σελ. 150).

68. Ἰωάννης Ν. Καρμίρης, *Ὀρθοδοξία καί προτεσταντισμός*, Ἀθήνα 1937, σελ. 188.

στρέψει[69], οἱ πατριάρχες Ἀλεξανδρείας, ἐπιθυμώντας νά δημιουργήσουν ἕνα κέντρο θεολογικοῦ προβληματισμοῦ, πού ἔλειπε ἀπό τόν ἑλληνικό χῶρο, πλουτίζουν τήν πατριαρχική βιβλιοθήκη μέ ἔργα κατ' ἐξοχήν δυτικά, μέ ἔργα πού ἀναπτύσσουν τό διάλογο.

Μετά τά στοιχεῖα αὐτά, πού στό σύνολό τους διαμορφώνουν τόν ἰδιαίτερο χαρακτήρα τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας καί συνετέλεσαν σέ μεγάλο, καθοριστικό μποροῦμε νά ποῦμε βαθμό, στή διαμόρφωση τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῶν ἀλεξανδρινῶν πατριαρχῶν, ἄς παρακολουθήσουμε καί τήν παρουσία τους στήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας, σέ στενή πάντα συνάρτιση μέ τή γενικότερη συμβολή τους σέ αὐτό πού ὀνομάσαμε ἀλεξανδρινή πνευματική ἑστία κατά τό πρῶτο μισό τοῦ 17ου αἰώνα. Φυσικά δίνω ἐδῶ τά βιβλία τῶν ἱεραρχῶν πού ἔχουν ἐναπομείνει στήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη καί μέ βάση τά σχετικά στοιχεῖα προχωρῶ στούς ὑπολογισμούς μου. Καί τοῦτο γιατί, πέρα ἀπό τά δσα σημείωσα δταν ἀναφέρθηκα στίς φθορές καί στίς συλήσεις γενικά τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς, εἰδικότερα γιά τά βιβλία τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ καί τοῦ Κύριλλου Λούκαρη, πρέπει νά συγκρατήσουμε, συμπληρωματικά, ὁρισμένα ἀκόμη στοιχεῖα: Ὁ πρῶτος, ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, κατά τό διάστημα τῆς μετάβασής του στήν Κωνσταντινούπολη, δπου χρημάτισε, τό 1597-1598, ἐπιτηρητής τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, εἶχε πάρει μαζί του καί ἕνα μέρος τῶν βιβλίων του τά ὁποῖα δέν εἶναι γνωστόν ἄν μπόρεσε νά τά ἐπαναφέρει, δλα ἤ μέρος ἀπό αὐτά, πίσω, ἤ μᾶλλον ἄν, παρ' δλα τά διαβήματα στά ὁποῖα προέβη μετά τήν ἐπιστροφή του στήν Ἀλεξάνδρεια, τελικά τοῦ ἐστάλησαν. Ὁ δεύτερος, ὁ Κύριλλος Λούκαρις, φεύγοντας ὁριστικά ἀπό τήν Ἀλεξάνδρεια γιά τήν Κωνσταντινούπολη καί τόν Οἰκουμενικό Θρόνο (τέλος τοῦ 1621), πῆρε μαζί του τόν κύριο ὄγκο τῶν βιβλίων του κι ἄφησε πίσω του μόνον ἕνα μέρος ἀπό αὐτά, δσα προφανῶς θεώρησε τή στιγμή ἐκείνη δτι δέν τοῦ ἦταν τελείως ἀπαραίτητα στή νέα του θέση. Μέ αὐτές λοιπόν τίς ἐπιφυλάξεις προχωρῶ.

Ὁ πίνακας Δ΄ μᾶς δίνει συνοπτικά τίς 'βιβλιοθῆκες' τῶν ἱεραρχῶν τῆς περιόδου 1600-1650, μέ τήν κατάταξη τῶν βιβλίων τους στίς ὀκτώ κατηγορίες πού συμβατικά καθορίσαμε, δταν ἀναφερθήκαμε στό σύνολο τῶν βιβλίων τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας (ἀναλυτικά οἱ ἑπτά αὐτές βιβλιοθῆκες στίς σελ. 121-129). Ἄν ἀπό τό σύνολο τῶν ἔργων ἀφαιρέσουμε 24 ἔντυπα πού ἔχουν διπλά κτητορικά, ἀνήκαν δηλαδή σέ δύο ἱεράρχες[70], ὁδηγούμαστε στό συμπέρασμα δτι τό σύνολο τῶν ἐντύπων τῶν ἑπτά αὐτῶν ἐπιμέρους βιβλιοθηκῶν ἀνέρχεται σέ 514 καί τῶν χειρογράφων σέ 75. Ἕνα σύνολο δηλαδή 589 ἔργων, ἐντύπων καί χειρογράφων, πάνω ἀπό τό 37% τοῦ συνόλου (1579) τῶν

69. Χρ. Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων*, Ἱερουσαλήμ - Ἀλεξάνδρεια, 1910, σελ. 557.

70. Ὁ Γεράσιμος ἔχει 9 ἔργα ἀπό ἄλλους ἱεράρχες, ὁ Ἰωαννίκιος ἐπίσης 9, ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος 3, ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος 2 καί ὁ Νικηφόρος 1.

ΠΙΝΑΚΑΣ Δ΄

	Σύνολο	Ἕλληνες & Ρωμαῖοι Κλασικοί	Ἔργα Φιλ/φίας	Ἔργα Ἐγκ/κῆς Ὕλης	Ἔργα Θετικῶν Ἐπ/μῶν	Λεξικά-Γραμ/κές	Σχόλια & Ἑρμηνεῖες Ἁγ. Γραφῆς	Ἐκκ/κοὶ Πατέρες	Χριστιανοὶ Συγγρ. & Θεολόγοι
Μελέτιος Πηγᾶς	47 (16)	8 (—)	2 (—)	4 (1)	—	2 (1)	4 (—)	13 (6)	14 (8)
Μάξιμος Πελοπον.	27 (10)	8 (—)	6 (—)	—	—	—	4 (3)	3 (3)	6 (4)
Κύριλλος Λούκαρις	15 (6)	3 (—)	1 (—)	1 (—)	—	1 (1)	3 (1)	3 (2)	3 (2)
Γεράσιμος Σπαρτ.	33 (4)	7 (—)	1 (1)	6 (—)	—	2 (1)	1 (—)	14 (1)	2 (1)
Μητροφάνης Κριτ.	423 (15)	55 (—)	91 (13)	50 (—)	22 (—)	30 (—)	29 (1)	30 (1)	116 (—)
Νικηφόρος Κλαρουζ.	25 (11)	3 (—)	8 (3)	2 (2)	—	1 (1)	1 (—)	8 (3)	2 (2)
Ἰωαννίκιος Διόδιος	43 (13)	6 (—)	2 (—)	2 (—)	1 (—)	—	5 (5)	16 (2)	11 (6)

* Ἐκτὸς παρενθέσεως τὸ σύνολο τῶν βιβλίων — ἔντυπα καὶ χειρόγραφα. Σὲ παρένθεση, ὁ ἀριθμὸς τῶν χειρογράφων.

ἔργων τῆς ἴδιας χρονικῆς περιόδου, πού ὑπολογήσαμε ὅτι εἶχε (δυνητικά) ἡ Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας.

Ἀπαιτεῖται ἐδῶ μιά οὐσιαστική παρατήρηση ἡ ὁποία, παρ' ὅλο τόν, ὡς ἕνα βαθμό, ὑποθετικό χαρακτήρα της, δείχνει ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν 514 ἐντύπων, πού ὑπολογίσαμε ὅτι συνθέταν τίς βιβλιοθῆκες τῶν ἑπτά αὐτῶν ἱεραρχῶν, ὑπολείπεται κατά πολύ τῆς πραγματικότητας καί ἀδικεῖ τίς ἐπιμέρους αὐτές βιβλιοθῆκες: Ἄν καί γνωρίζουμε —καί τά στοιχεῖα πού θά δώσουμε στό οἰκεῖο κεφάλαιο τό ἐπιβεβαιώνουν— ὅτι ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος ἔφερε ἀπό τήν Εὐρώπη ἕναν πολύ μεγάλο ἀριθμό βιβλίων, κρατοῦμε, παρ' ὅλα αὐτά, ὡς 'βιβλιοθήκη Μητροφάνη' μόνον 408. Μόνο σέ τόσα ἐντοπίσαμε, μέχρι στιγμῆς, κτητορικά του σημειώματα. Γνωρίζουμε ὅμως καί τόν ἰσχυρισμό τοῦ ἴδιου, πού τόν ἐπαναλαμβάνει ὁ Νεκτάριος Σιναΐτης (βλ. ἐδῶ σελ. 2), ὅτι ἀπό τήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας δέν ἔλειπε, μετά τήν ἐπιστροφή τοῦ Μητροφάνη ἀπό τήν Εὐρώπη, κανένα βιβλίο, ἑλληνικό ἤ λατινικό, ἀπ' ὅσα εἶχαν μέχρι τότε ἐκδοθεῖ (καί ὁ Μητροφάνης γνώριζε καλά τήν εὐρωπαϊκή βιβλιαγορά).

Αὐτό καί μόνον τό στοιχεῖο (γιά νά μήν ἀναφερθῶ στά πολύ περισσότερα ἀπό τά 31 βιβλία πού ἔπρεπε, παρ' ὅλες τίς ἐπιφυλάξεις πού διατύπωσα παραπάνω, νά εἶχε στή βιβλιοθήκη του ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ἤ στά 186 βιβλία πού ἔφερε στήν Ἀλεξάνδρεια ὁ πατριάρχης Ἰωννίκιος), πείθει ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν ἐντύπων τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας δέν περιοριζόταν τήν περίοδο ἐκείνη μόνο στά 514 ἤ 521, ἄν προστεθοῦν καί τά 7 ἔντυπα, πού φέρουν παλαιότερες κτητορικές ἐνδείξεις 'τοῦ θρόνου'[71], καί ὅτι ἡ προσέγγιση πού κάναμε στήν ἀρχή, μέ ἀρκετές ἐπιφυλάξεις, δέν ἀποκλείεται νά βρίσκεται πολύ κοντά στήν πραγματικότητα. Νά ἀποτελεῖ δηλαδή τό σύνολο 1244 ὄχι τό ἀνώτατο ὅριο ἀλλά τόν πραγματικό, ἤ πολύ κοντά στόν πραγματικό, ἀριθμό τῶν ἐντύπων τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας κατά τήν περίοδο 1600-1650. Τό στοιχεῖο ὅμως τῆς βεβαιότητας, τῆς μέχρι σήμερα βεβαιότητας, πού εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἀκολουθοῦμε καί σέ παρόμοιες περιπτώσεις, μᾶς ἀναγκάζει νά ὑπολογίζουμε σέ ἕνα γενικό σύνολο 612 ἔργων (521 ἔντυπα σύν 91 χειρόγραφα

71. Βλ. στόν *Συνοπτικό Κατάλογο* τά ἔντυπα ἀρ. 479, 778, 779, 1031, 1127, 1225 καί 1243. Ἡ κτητορική ἔνδειξη «τοῦ θρόνου», συναντᾶτε τήν περίοδο αὐτή σέ ἐλάχιστα σχετικά βιβλία καί ἔχει περισσότερο τυχαῖο, σποραδικό, χαρακτήρα. Αὐξάνει ἀργότερα ὅταν, μετά τό θάνατο τῶν πατριαρχῶν, τά βιβλία τους περνοῦν στήν κτήση τοῦ θρόνου. Λ.χ. τά Ἅπαντα τοῦ Χρυσοστόμου, ὀκτώ τόμοι, «ἀφιερώνονται», μετά τό θάνατο τοῦ Γεράσιμου Σπαρταλιώτη (βλ. ἐντ. ἀρ. 879) στό θρόνο, ἐνῶ παραπάνω εἴδαμε τήν ἐντολή τοῦ πατριάρχη Γεράσιμου Β', τό 1700, ὅπως σέ περίπτωση θανάτου του δοθοῦν ὅλα τά βιβλία του στό θρόνο. Ἐπίσης τά ἔντυπα ἀρ. 875 καί 883, καί τά δύο τοῦ Μητροφάνη Κριτόπουλου, ἔχουν κ α ί τήν ἔνδειξη «τοῦ θρόνου», γραμμένη ἀπό τό ἴδιο χέρι πού γράφει τήν ἔνδειξη «τοῦ θρόνου» στό ὑπ' ἀρ. 885, μεταγενέστερη τοῦ Μητροφάνη καί σύγχρονη τοῦ Ἰωαννικίου· δηλαδή μετά τό θάνατο τοῦ Μητροφάνη. Καί δέν εἶναι τά μοναδικά. Διπλά κτητορικά, ἱεραρχῶν καί τοῦ θρόνου, πού ἐντάσσονται στήν ἴδια συλλογιστική, φέρουν καί τά ἔντυπα 99, 154, 174, 205, 402, 403, 412, 434, 654, 934, 1031, 1082 τοῦ *Συνοπτικοῦ Καταλόγου*.

— 75 τῶν ἱεραρχῶν τῆς περιόδου αὐτῆς σύν 16, ἀπό τά ὁποῖα 13 τῶν δύο προηγούμενων πατριαρχῶν [10 τοῦ Ἰωακείμ καί 3 τοῦ Σίλβεστρου] καί 3 μέ παλαιότερη ἔνδειξη 'τοῦ θρόνου')

Ἡ προσεκτικότερη ἀνάγνωση τῶν στοιχείων τοῦ πίνακα Δ δείχνει ὅτι οἱ ἀποκλίσεις ἀπό τό συνολικό ποσοστό τοῦ 37%, εἶναι μηδαμινές καί ἄν μάλιστα δεχτοῦμε ἕνα ποσοστό ±5, ὁδηγούμαστε σέ μιά μόνον ἀπόκλιση, πέραν τοῦ ὁρίου αὐτοῦ, πρός τά πάνω, στά ἔργα τῆς φιλοσοφίας, καί δύο πρός τά κάτω, στά «σχόλια» τῆς Ἁγίας Γραφῆς καί στά Λεξικά-Γραμματικές, σέ σχέση πάντα μέ τό σύνολο τῶν ἔργων τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας. Ἐπίσης, μιά παράλληλη ἀνάγνωση τῶν στοιχείων τοῦ πίνακα Γ΄ καί τοῦ πίνακα Δ΄, παίρνοντας ἐδῶ ὡς στοιχεῖο ἀναφορᾶς τό διαχωρισμό σέ ἔργα 'κοσμικῆς' καί 'θεολογικῆς' παιδείας, πού κάναμε καί παραπάνω ὅταν ἀναφερθήκαμε στή βιβλιοθήκη γενικά, μᾶς ὁδηγεῖ σ' ἕνα δεύτερο συμπέρασμα, κοντινό πρός τό πρῶτο καί περίπου τό ἴδιο μ' ἐκεῖνο τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης γενικά: τό ποσοστό τῶν ἔργων τῆς 'κοσμικῆς' παιδείας πού συναντοῦμε στίς βιβλιοθῆκες τῶν ἱεραρχῶν αὐτῶν, εἶναι ἐλαφρῶς ἀνώτερο τοῦ ἀντίστοιχου τῆς βιβλιοθήκης γενικά, ὑπερβαίνει τό 53% (ἔναντι 52,6% τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης), σέ ἀντίθεση μέ τό ποσοστό τῆς δεύτερης κατηγορίας, τῶν ἔργων τῆς 'θεολογικῆς' παιδείας, πού ὑπολείπεται τοῦ 47% (καί μόλις ξεπερνάει τό 47% στό σύνολο τῆς βιβλιοθήκης), ποσοστό πού κι ἐδῶ ἀλλοιώνεται αἰσθητά ὑπέρ τοῦ πρώτου καί φθάνει τό 56% (τό 58,8% στό σύνολο τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης), ἄν ἀναφερθοῦμε μόνο στά ἔντυπα βιβλία, τή 'σύγχρονη' βιβλιοθήκη, ὅπως τήν ἀποκαλέσαμε ἤδη. Ἡ δομή δηλαδή τῶν ἐπιμέρους βιβλιοθηκῶν τῶν ἑπτά αὐτῶν ἱεραρχῶν εἶναι ἡ ἴδια μέ τή δομή ὁλόκληρης τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης. Πρόκειται γιά δύο ἑνότητες ἀνάλογες ἤ ὁμόρρυθμες.

Τά ἐπιμέρους αὐτά συμπεράσματα ἀπορρίπτουν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τήν ὑπόθεση, ὅτι ἐπιδίωξη τῶν ἱεραρχῶν αὐτῶν μπορεῖ νά ἦταν, ἁπλά καί μόνον, ἡ δημιουργία μιᾶς βιβλιοθήκης πλουσιότερης σέ σύγκριση μέ τά ἄλλα ὀρθόδοξα πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς, μέ ἀπότερο στόχο τήν ἀπόκτηση μιᾶς κάποιας φήμης ἀνωτερότητας σέ σχέση μέ αὐτά. Γιατί τότε δέ θά δημιουργοῦσαν μιά βιβλιοθήκη μέ τέτοια δομή ἀλλά, πράγμα πολύ εὐκολώτερο γι' αὐτούς, θά ἔρριχναν τό κύριο βάρος στά θεολογικά - λειτουργικά βιβλία. Εἴδαμε ὅμως ὅτι ἡ Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας δέν ἔχει αὐτόν τόν χαρακτήρα. Οἱ ἀναζητήσεις τῶν δημιουργῶν της στρέφονται πρός ὅλους ἀνεξαρτήτως τούς τομεῖς τῆς γνώσης.

Παντός εἴδους βιβλία, ἑλληνικά ἤ λατινικά, καί μέ τή σαφή ὑπόμνηση «νεώτερα»[72], γιά τίς ἀνάγκες τῶν «παρ' ἡμῖν σπουδαίων», ζητᾶ ἀπό διάφορους

72. Βλ. ἐπιστολή πρός Ματθαῖο Χαλικόπουλο, στό ἔργο τοῦ Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη, *Ἡ πρός τούς Κρῆτας ἀλληλογραφία Μελετίου τοῦ Πηγᾶ*, Χανιά 1908, σελ. 78.

λογίους τῆς ἐποχῆς ὁ Μελέτιος Πηγᾶς[73]. Τήν ἴδια ἔκκληση, γιά παντός εἴδους βιβλία τά ὁποῖα «χρήζουσιν ἡμῖν», ἀπευθύνει καί ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος σέ ἐπιστολή του πρός τόν ἱερομόναχο, πρωτοσύγκελλο καί ἔξαρχο τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου Διονύσιο, προσθέτοντας καί «ἐνθύμησιν τῶν βιβλίων ποῖα ἡμῖν ἕκαστος ἐθέλει, καί πόσα δέδωκεν ὁ καθείς»[74], ἐνῶ στήν ἀλληλογραφία τοῦ Κύριλλου Λούκαρη, ἀλλά καί τῶν ἄλλων πατριαρχῶν (δέν ἀναφέρομαι ἀκόμη στήν πυκνή ἀλληλογραφία πάνω στό ἴδιο θέμα τοῦ Μητροφάνη Κριτόπουλου), διαβάζουμε πολύ συχνά ἀναφορές σέ βιβλία, ζητήσεις βιβλίων γιά τή βιβλιοθήκη ἤ δανεικά[75]. Δέν μποροῦμε νά εἴμαστε ἀπολύτως βέβαιοι γιά τά ἀποτελέσματα τῆς προσπάθειας αὐτῆς. Καί τοῦτο γιατί, ἐκτός ἀπό τόν Μητροφάνη Κριτόπουλο (καί αὐτός ὄχι πάντα), οἱ ὑπόλοιποι ἱεράρχες δέν ἔχουν τήν πάγια συνήθεια νά γράφουν τό ὄνομά τους στά βιβλία τους, τά ὁποῖα πρέπει νά ἦταν, ὡς ἀποτέλεσμα τῶν συνεχῶν ἐκκλήσεών τους, πολύ περισσότερα ἀπό ἐκεῖνα πού φέρουν τήν ὑπογραφή τους. Ἐξ ἄλλου τά ὑπόλοιπα ἔρχονταν γιά τόν 'θρόνο', γιά νά καλύψουν οἱ ἀνάγκες τοῦ Πατριαρχείου· δέν ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς προσωπικῆς τους βιβλιοθήκης. Ἐνδεικτικά σημειώνω ὅτι μέ παραγγελία τοῦ πατριάρχη Ἰωαννίκιου ἔρχονται ἀπό τή Μόσχα «βιβλία μικρά μεγάλα ὑπέρ τά ἑκατόν» καί ἀπό τή Βενετία «τέσσαρες ζυγιαῖς μηναῖα καινούρια καί τέσσαρα τριώδια, τέσσαρα ἀνθολόγια, τέσσαρες παρακλητικαῖς, πέντε ὡρολόγια, τρία εἱρμολόγια, τρεῖς συναξαριστές, πέντε ἀπόστολοι, 30 ὀκτωήχια, 20 ψαλτήρια»[76], συνολικά 186 ἔντυπα, ἀπό τά ὁποῖα κανένα, γιά τούς παραπάνω λόγους, δέ συγκαταλέγεται μεταξύ τῶν 30 ἐντύπων πού, στήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας, φέρουν κτητορικά σημειώματα τοῦ Ἰωαννικίου· καί συνεπῶς ὑπολογίσαμε, μόνον αὐτά, ὅτι συγκροτοῦν τήν προσωπική του βιβλιοθήκη.

Ὅμως ἡ Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας δέν πλουτίζεται συνεχῶς μόνο μέ τά βιβλία πού φέρνουν οἱ ἱεράρχες, ἀλλά —ὅπως εἶναι καί ἐπόμενο γιά ἱδρύματα τῶν ὁποίων ἐπικεφαλῆς βρίσκονται ἄνθρωποι παρόμοιας πλατιᾶς μόρ-

---

73. Malischewsky, *Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μελέτιος Πηγᾶς*, Κίεβο 1872, σελ. 652. Καί Χρ. Παπαδόπουλος, *Ἱστορία*, δ.π., σελ. 618.

74. Βλ. ἐπιστολή Μάξιμου Πελοποννήσιου πρός Διονύσιο ἱερομόναχο, χγφ. ἀρ. 254 τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας, φ. 132α.

75. Βλ. πρόχειρα, γιά τόν Κύριλλο Λούκαρη: Μ. Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικαί ἐφημερίδες*, Ἀθήνα 1938, σελ. 38-39· τοῦ ἴδιου, «Κύριλλος Λούκαρις», *Ε.Ε.Κ.Σ.*, 1 (1938), σελ. 338· Σπ. Λάμπρου, «Σταχυολογία ἐκ κωδίκων τοῦ Βαταβικοῦ Λουγδούνου», *Ν.Ε.*, 12 (1915), σελ. 419-420 καί τίς ἐπιστολές πού δημοσιεύονται ἀπό τόν Emile Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 17.IV, σελ. 175 κ.ἑ. (καί σχόλιο τοῦ Μ. Ι. Μανούσακα, *Μεσαιωνικά καί Νέα Ἑλληνικά*, 1 (1984), σελ. 453-461). Καί βέβαια: Gunnar Hering, *Ökumenisches Patriarchat und Europaische Politic. 1620-1638*, Wiesbaden 1968.

76. Βλ. Ν. Σ. Φιριππίδου, «Ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας [Τά δσα κτήματα ἠγόρασεν, ἔκτισεν, ἀνακαίνισε, διώρθωσε καί ἐλύτρωσεν ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἰωαννίκιος]», *Ε.Φ.* 30 (1931), σελ. 459-460.

φωσης– καί μέ ἔργα πού ἀποτελοῦν καρπό τῆς δικῆς τους συγγραφικῆς ἐργασίας (ἀναφέρομαι ἐδῶ μόνο στά κείμενα πού ἔχουν γράψει καί ὄχι ἀντιγράψει), ἔργα τῶν ὁποίων ὄχι μόνον τό περιεχόμενο ὅσο καί ἡ μορφή –γραμμένα τά περισσότερα σέ μορφή διαλόγου καί στή δημώδη γλώσσα τοῦ καιροῦ– δείχνουν ὅτι εἶναι καθαρά ἐκπαιδευτικοῦ - διδακτικοῦ χαρακτήρα. Ὁ Μελέτιος Πηγᾶς λ.χ. γράφει, μεταξύ ἄλλων, τίς *Στοιχειώσεις* –πού ἀποτελοῦνται ἀπό τρία μέρη, Γραμματική, Διαλεκτική, Ρητορική–, τήν *Ὀρθόδοξο Διδασκαλία* –ἡ ὁποία, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος στόν πρόλογο, «ἵνα ἐκφαντικώτερον καί ἐναργέστερον παρίστανται τά πράγματα διά τοῦ λόγου, τό ἔργον τοῦτο συνετάχθη ἐν εἴδει διαλόγου μεταξύ διδασκάλου καί μαθητοῦ»–, Σχόλια στό *Περί ρητορικῆς* τοῦ Ἀριστοτέλη, τόν *Ὀρθόδοξο χριστιανό* –πού γράφτηκε τό 1588 καί τυπώθηκε στή Βίλνα τό 1596 καί στό ὁποῖο διαλέγονται «ξένος» καί «παῖς»–, τόν *Πανδοχέα* –τά πρόσωπα: «πανδοχεύς» καί «ξένος»–, ἕνα θεατρικό ἔργο στό ὁποῖο προσωποποιοῦνται ἡ Δικαιοσύνη, ἡ Σωφροσύνη, ἡ Εὐτυχία, ἡ Εἰρήνη, ἡ Ρητορική, ἡ Ποίησις, ἡ Γραμματική, ἡ Ἀριθμητική, ἡ Μουσική, καί ἐμφανίζονται οἱ μοῦσες καί ἄλλα πρόσωπα τοῦ ἀρχαίου πάνθεου, καθώς καί ἄλλα ἔργα[77] γραμμένα στήν ὁμιλουμένη γλώσσα τοῦ λαοῦ (θεωρεῖ ἀναγκαία τή μετάφραση ἀκόμη καί τῆς *Ἁγίας Γραφῆς* στή δημοτική, ἰδέα πού θά πραγματοποιήσει ἀργότερα ὁ μαθητής του Κύριλλος Λούκαρις), πού ξυπνοῦν τήν ἐθνική συνείδηση[78] καί χτυποῦν τόν καλογερισμό τῆς ἐποχῆς («δολίους δαίμονας, φιλογάστρους»[79]), τή δεισιδαιμονία καί τήν πρόληψη[80], τήν τῶν «λογάδων ἀπόκρυψιν» καί τήν «παντελή τοῦ λόγου ἀμαύρωσίν τε καί ἔκλειψιν»[81].

Πολυγραφότατος εἶναι καί ὁ μαθητής καί πρωτοσύγκελλος τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ, ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος, «ἀνήρ ὀξύς καί πρός ἑκατέραν τήν φιλοσοφίαν ἐπιτήδειος» στόν ὁποῖο ἁρμόζει «τό ὄνομα καί τό ἀξίωμα τοῦ σοφοῦ», κατά τήν ἔκφραση τοῦ Κύριλλου Λούκαρη[82]. Ὁ λόγος καί αὐτοῦ στή δημώδη γλώσ-

---

77. Ἔργα τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ βρίσκονται διεσπαρμένα σέ διάφορες βιβλιοθῆκες. Τά ἐγχειρίδια πού ἀναφέραμε παραπάνω διαφυλάσσονται καί σέ ἁγιορείτικες βιβλιοθῆκες: Οἱ *Στοιχειώσεις* – Μονή Παντελεήμονος ἀρ. 817, ἡ *Ὀρθόδοξος Διδασκαλία* – Μονή Παντελεήμονος ἀρ. 653, ὁ *Ὀρθόδοξος Χριστιανός* – Μονή Δοχειαρίου ἀρ. 118 καί Μονή Ἰβήρων ἀρ. 353.

78. Βλ. ἐνδεικτικά: Γ. Βαλέτας, *Χρυσοπηγή*, Ἀθήνα 1958, σελ. 398· Ἀγαθ. Νινολάκης, *Ἀλληλογραφία*, δ.π., σελ. 80.

79. Χρυσ. Παπαδόπουλος, δ.π., σελ. 618.

80. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ ὁμιλία του γιά τήν Ε΄ Κυριακή τῶν νηστειῶν, ὅπου καταδικάζει ὅσους πηγαίναν στούς μάντεις καί στίς τουρκάλες γιά νά τούς ποῦν τή μοίρα τους μέ τήν ἄμμο καί τά κουκιά, ἤ στόν ραμάλη γιά γιατρειά: «Τί πλανᾶσθε γυναικάρια; τί τρέχετε πρός τούς μάντεις;» γράφει ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, «τόν ἰατρόν ἐπαινῶ ... διότι ... ἐποίησεν ἀπό τῆς γῆς τήν ἰατρείαν καί ὁ φρόνιμος δέν τήν καταφρονᾶ»

81. Ἰω. Σακκελίων, *Μελετίου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας τοῦ Πηγᾶ, Ἐπιστολαί*, δ.π., σελ. 66.

82. Δημ. Μ. Σάρρος, «Μαξίμου ἱερομονάχου τοῦ πελοποννησίου, Λόγος στηλιτευτικός κατά Διονυσίου ...», *Ἠπειρωτικά Χρονικά* Γ΄, (1928), σελ. 170.

σα καί τό *Κυριακοδρόμιό* του, τό όποῖο στήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας ἔχει τό γραφικό χαρακτήρα τοῦ Μελέτιου Βλαστοῦ (βλ. χγφ. ἀρ. 382), διασώζεται σέ πολλές βιβλιοθῆκες τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου[83].

Μέ δικά τους ἔργα ἐκπαιδευτικοῦ - διδακτικοῦ χαρακτήρα πλούτισαν τήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη καί οἱ ἄλλοι ἱεράρχες. Ἀναφέρω ἐδῶ τό *Περί τέχνης ρητορικῆς* τοῦ Γεράσιμου Σπαρταλιώτη (χγφ. 127), τή *Λογική* τοῦ Μητροφάνη Κριτόπουλου (χγφ. 426), τά ἔργα *Περί Ρητορικῆς* καί *Φυσικῆς Ἀκροάσεως Ἀριστοτέλη* τοῦ Νικηφόρου (χγφ. 348 καί 448)[84], ἐνῶ στή Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς, στήν Ἀθήνα, ἔχει μεταφερθεῖ ἀντίγραφο ἑνός ἄλλου φιλοσοφικοῦ ἔργου τοῦ Νικηφόρου[85].

Ἀπό τήν ἴδια περίοδο, τέλος, χρονολογεῖται καί τό ἔργο *Διάλογος Φιλαλήθους καὶ Ζηλωτοῦ*, τοῦ Κύριλλου Λούκαρη, γραμμένο τό 1613, στήν ὁμιλουμένη, κι αὐτό, γλώσσα.

Τά ἔργα αὐτά, γραμμένα κυρίως μέ μορφή διαλόγου, μορφή κατ' ἐξοχήν διδακτική, ὅπως καί πολλά ἀπό τά ἔντυπα βιβλία τῆς βιβλιοθήκης[86], προορίζον-

---

83. Βλ. συλλογή Ἀλεξίου Κολυβᾶ ἀρ. 25, 109 καί 149· στόν Ἄθω: Μονή Παντοκράτορος ἀρ. 110 καί 125, Σιμωνόπετρας 56, Καρακάλλου 130 καί 276, Ἐσφιγμένου 75 καί 118, Ξηροποτάμου 151 καί 179, Δοχειαρίου 63 καί 75, Κουτλουμουσίου 156, 164 καί 190, Διονυσίου 141, 164 καί 237, Ἰβήρων 452, 545, 547, 565, 663, 791 καί 888, Παντελεήμονος 546, 580, 581, 582 καί 583 καί Σκήτη Παντελεήμονος (Καρακάλλου) 12 καί 42· στή Φωσκολιανή Βιβλιοθήκη Ζακύνθου 8 καί 25· στή Μονή Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου (Ὑψηλοῦ) 24, ἐνῶ οἱ *Ὁμιλίες* του διασώζονται καί αὐτές σέ βιβλιοθῆκες τοῦ Ἄθω, τῶν Μετεώρων καί ἀλλοῦ.

84. Στήν ἀρχή τῆς *Φυσικῆς* του, ὁ Νικηφόρος χαρακτηρίζει τή φιλοσοφία «μέγα τῷ ὄντι καί οὐράνιόν τι χρῆμα, τῶν ἀνθρώποις φαινομένων τό βέλτιστον», τέχνη τεχνῶν καί ἐπιστήμη ἐπιστημῶν, γνώση τῶν ὄντων καί λόγο.

85. Βλ. Κατάλογο Κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, ἀρ. 123: *Περί τοῦ ἁπλοῦ συλλογισμοῦ, Περί ὑποθετικῶν συλλογισμῶν, Περί ἀποδεικτικῆς, Περί σοφιστικῶν ἐλέγχων, Περί τοῦ περί ἑρμηνείας πέμπτου τμήματος· πότερον ἐνάντιά ἐστι ἡ κατάφασις τῇ ἀποφάσει· ἢ ἡ κατάφασις τῇ καταφάσει· οἷον μᾶλλον ἀντίκειται*, ἔργα πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Νικολάου τοῦ Κλαρουζάνου.

86. Σέ μορφή διαλόγου καί στήν ὁμιλουμένη γλώσσα γράφει τό ἔργο του, *Σύνοψις τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων* (*Συνοπτ. Κατάλ.* ἀρ. 1182) καί ὁ Γρηγόριος πρωτοσύγκελλος, λόγιος ὁ ὁποῖος, ὅπως σημείωσα καί παραπάνω, διατηρεῖ σχέσεις πνευματικῆς ἐπικοινωνίας μέ τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας. Στόν πρόλογό του, ὁ Γρηγόριος τονίζει ὅτι δέν ἐσύνθεσε τό ἔργο του «εἰς τήν ἑλληνικήν γλῶσσαν ἀμή εἰς τήν ἁπλήν ἀποβλέποντας εἰς τήν κοινήν ὠφέλειαν τοῦ γένους μας ὁποῦ ἑλληνικά μαθήματα δέν ἐδιαβάσασι». Μεταξύ τῶν χειρογράφων τῆς ἴδιας βιβλιοθήκης καί ὁ Χρονογράφος τοῦ Δωρόθεου, ἡ *Σύνοψις ἱστοριῶν* (Κατάλ. χειρ. ἀρ. 97), ὅπου οἱ διάφορες πληροφορίες καί τά στοιχεῖα, «συναχθέντα ἐκ διαφόρων βιβλίων», ἀποδίδονται «εἰς πεζῆν μεταγλωττισθέντα φράσιν». Τή χρήση τῆς ὁμιλουμένης γλώσσας, ὄχι μόνον ἀπό τόν κύκλο τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ (ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος ἐκδίδει, ὅπως θά σημειώσουμε παρακάτω, ἀκόμη καί *Γραμματική τῆς ἁπλῆς ἑλληνικῆς*), ἀλλά καί γενικότερα ἀπό τούς λογίους τῆς ἐποχῆς, ἐπιβάλλει τόσο ἡ χαμηλή στάθμη τῆς παιδείας καί ἡ ἔλλειψη διδακτικῶν βιβλίων, ὅσο καί ἡ ἀνάγκη –πού ἡ δραστηριότητα τῶν ἰησουϊτῶν μέ τή λειτουργία σχολείων καί τή μετάφραση βιβλίων καθιστᾶ καθημερινά ἐπιτακτικότερη– τῆς προσέγγισης στή λαϊκή συνείδηση, τῆς ἐπικοινωνίας μέ τά εὐρύτερα λαϊκά στρώματα.

ταν ἀσφαλῶς γιά παιδευτικές γενικότερα ἀνάγκες.

Ἐνδεικτικό αὐτῆς τῆς χρήσης τῶν βιβλίων τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας εἶναι καί τό γεγονός ὅτι 45 βιβλία της (μέ μιά πλήρη καί ἐξαντλητική μελέτη τῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης ὁ ἀριθμός αὐτός ἐνδέχεται νά μεγαλώσει αἰσθητά) φέρουν σημειώσεις (σχόλια) στά περιθώρια τῶν σελίδων ἤ ἄλλες, πού μαρτυροῦν τή χρήση τοῦ ἀντιτύπου ἀσφαλῶς γιά παιδευτικές ἀνάγκες — εἶναι ἔργα τῆς κλασικῆς φιλολογίας (Δημοσθένης, Ἡρόδοτος, Ὅμηρος, Πλούταρχος, Σοφοκλῆς κ.ἄ.), λεξικά κλπ. Πολλά ἀπό αὐτά φέρουν κτητορικά σημειώματα τῶν ἱεραρχῶν τούτης τῆς περιόδου[87]. Πρός τήν ἴδια αὐτή κατεύθυνση, τοῦ βιβλίου πού προοριζόταν γιά παιδευτικές κυρίως ἀνάγκες, ἀναφέρω ἐδῶ πρόχειρα (διεξοδικότερα ἀναφέρθηκα στίς 8 ὑποδιαιρέσεις, Α΄-Η΄, τῆς παραγράφου 4.3), ἰδιαίτερα τά κείμενα ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ὁ ἴδιος ὁ τίτλος ὑποδηλώνει τό περιεχόμενο ἀλλά καί τό σκοπό τῆς συγγραφῆς τους: «Ἀναγνώσματα» (ποικίλα, τό 850· ἱστορίας, τό 946· ἀπό τόν Ἀριστοτέλη, τό 644· ἀπό τόν Θεόκριτο, τό 658· ἀπό τόν Δημοσθένη, τό 1064· ἀπό τό Εὐαγγέλιο, τό 780), «Συνόψεις» (λογικῆς, τό 1065· ἱστορίας, τό 946· φιλοσοφίας, τά 252, 1048, 1049 κ.ἄ.) ἤ καί αὐτές ἀκόμη τίς «Ἀναλύσεις» ἤ τίς «λαϊκές» ἐκδόσεις τοῦ Εὐαγγελίου κ.ἄ. στίς ὁποῖες ἀναφέρθηκα ἀναλυτικά παραπάνω. Στήν ἴδια αὐτή κατηγορία ἐντάσσω καί τά 30 ὀκτωήχια καί τά 20 ψαλτήρια πού, ὅπως σημείωσα ἤδη, ἔφερε ὁ Ἰωαννίκιος ἀπό τή Βενετία καί τά ὁποῖα θά πρέπει νά προορίζονταν γιά τήν κάλυψη πρωτοβάθμιων σχολικῶν ἀναγκῶν, ἴσως στή σχολή πού ἵδρυσε ὁ Μελέτιος Πηγᾶς στήν Ἀλεξάνδρεια[88] καί ὅπου, ἐκτός ἀπό τόν ἴδιο καί τόν Μάξιμο Πελοποννήσιο[89], δίδαξαν καί ἄλλοι γνωστοί λόγιοι τῆς ἐποχῆς ὅπως ὁ Νικόλαος Κούρσουλας[90]. Ἡ λειτουργία τῆς σχολῆς αὐτῆς συμπίπτει ἀκριβῶς μέ τά ἀκραῖα χρονικά ὅρια πού θέσαμε καί γιά τή μελέτη μας αὐτή. Ἀπό ἰδιόχειρη ἐπιστολή τοῦ πατριάρχη Ἰωαννίκιου[91], πληροφορούμαστε ὅτι ὁ τελευταῖος ἀγόρασε τό σχολεῖο στό ὁποῖο ἔδοσε μιά τελείως ἄλλη χρήση: Στό ἰσόγειο, γράφει ὁ ἴδιος, «ἐκάμαμεν δύο μαγαζιά μεγάλα μέ θόλους, καί ἐπάνω δυοκαίδεκα κελλιά

87. Βλ. *Συνοπτικό κατάλογο ἐντύπων*, ἀρ. 17, 23, 29, 56, 72, 96, 98, 115, 176, 180, 181, 209, 300, 313, 338, 345, 378, 387, 405, 413, 419, 480, 517, 605, 719, 726, 739, 740, 799, 830, 847, 858, 866, 874, 877, 959, 1051, 1115, 1139, 1160, 1161, 1171, 1173, 1224, 1239.

88. Ὁ Μελέτιος Πηγᾶς ἵδρυσε καί μιά δεύτερη σχολή στό κοινόβιο τῆς ἴδιας αὐτῆς πόλης. Ταυτόχρονα προέτρεπε καί τούς ὀρθόδοξους τῆς Πολωνίας νά ἱδρύσουν καί αὐτοί «φροντιστήρια» καί γιά τό σκοπό αὐτόν ἔστειλε ἐκεῖ τόν Κύριλλο Λούκαρη (βλ. Χρ. Παπαδόπουλος, «Σχέσεις ὀρθοδόξων καί λατίνων κατά τόν ΙΣΤ΄ αἰώνα», *Θεολογία*, 3 (1925), σελ. 291).

89. Ματθαῖος Κ. Παρανίκας, *Σχεδίασμα περί τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν Γραμμάτων ἀπό τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (ΙΘ΄) ἑκατοντατετηρίδος*, Κωνσταντινούπολη 1867, σελ. 125.

90. Γερ. Μαζαράκης, *Συμβολή*, δ.π., σελ. 332.

91. Κώδ. 1, φφ. 21α-22β τοῦ ἀρχείου τοῦ Πατριαρχείου. Βλ. καί Ν. Σ. Φιριππίδου. δ.π., σελ. 457.

διά τούς πατέρας». Καί γιά ὅλα αὐτά, συνεχίζει, «ἐξόδιασα εἰς ἀγοράν καί κτίσιμον, τά πάντα ασλ χίλια πεντακόσια»[92]. Ἔχει ἀρχίσει πιά ἡ κατάπτωση.

V.2.Α.- Μητροφάνης Κριτόπουλος.

Ξεχωρίζω τή συμβολή τοῦ Μητροφάνη Κριτόπουλου, γιατί ὁ προικισμένος αὐτός πατριάρχης[93] δέν εἶναι ἁπλά καί μόνον «ὁ βιβλίοις πλουτίσας τό πατριαρχεῖον τῆς Αἰγύπτου», ὅπως διαβάζουμε στούς πατριαρχικούς πίνακες τοῦ 1738[94], ἀλλά ὁ ἄνθρωπος πού δημιούργησε, μέ τά 408 (ἐλάχιστο ἀριθμό) βιβλία πού ἔφερε ἀπό τήν Εὐρώπη, τόν κύριο κορμό τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας: τό 32,79% τοῦ (ἀνώτατου) ἀριθμοῦ τῶν ἐντύπων πού ὑπολογίσαμε ὅτι ἦταν δυνατόν νά ἔχει τήν περίοδο ἐκείνη ἡ βιβλιοθήκη καί τό 79,37% τοῦ (κατώτατου) ἀριθμοῦ τοῦ συνόλου τῶν βιβλίων τῶν ἱεραρχῶν τῆς ἴδιας αὐτῆς περιόδου.

Ὁ Μητροφάνης παρέμεινε στή Δυτική Εὐρώπη 12 χρόνια, μεταξύ 1617 καί 1629. Στό διάστημα αὐτό ἐπισκέφθηκε τήν Ἀγγλία, τή Γερμανία, τήν Ἑλβετία καί, τέλος, τή Βενετία[95]. Τόν ἔστειλε ὁ τότε πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καί πνευματικός του πατέρας Κύριλλος Λούκαρις, μετά ἀπό συμφωνία τοῦ τελευταίου μέ τόν ἀρχιεπίσκοπο Κανταβριγίας καί πρωτόθρονο τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας G. Abbot, ὁ ὁποῖος, μέ ἐντολή τοῦ βασιλιᾶ Ἰακώβου τοῦ Α΄, ἀνέλαβε καί τή φροντίδα τῶν σπουδῶν του στήν Ἀγγλία.

Κατά τήν παραμονή του στήν Ἀγγλία, πού εἶναι καί ἡ μεγαλύτερη σέ χρόνο (1617-1624), ὁ Μητροφάνης σπουδάζει στά κολλέγια τοῦ Gresham στό Λονδίνο, καί τοῦ Balliol στήν Ὀξφόρδη, καθώς καί στό πανεπιστήμιο τῆς ἴδιας αὐτῆς πόλης στήν ὁποία, ὅπως ἔγραφε καί ὁ Abbot στόν Κύριλλο, ὑπῆρχε πλουσιότατη βιβλιοθήκη καί δεκαεπτά κολλέγια, καθώς καί μιά ἀξιόλογη ὁμάδα λογίων[96]. Ζεῖ τό ἔντονο ἐπιστημονικό καί γενικότερα πνευματικό κλίμα τῆς τότε

---

92. Προσπάθειες γιά (ἐπανα)σύσταση τῆς σχολῆς γίνονται στά μέσα τοῦ 18ου αἰώνα. Ὁ Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος πληροφορεῖ, στίς 11 Ἰουνίου 1743, τόν πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Κοσμᾶ, ὅτι «διωρίσαμεν δι' αὐθεντικοῦ ἡμῶν χρυσοβούλλου νά δίδωνται κατ' ἔτος διακόσια γρόσια εἰς τόν ἁγιώτατον θρόνον Ἀλεξανδρείας, διά σύστασιν σχολείου καί σπουδήν μαθημάτων», βλ. Κ. Ν. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τόμ. Γ΄, Βενετία 1872, σελ. 87.

93. Εὐχαριστῶ τόν συνάδελφο Κρίτωνα Χρυσοχοΐδη, πού ἔθεσε στή διάθεσή μου τήν ἀνακοίνωσή του γιά τόν Μητροφάνη Κριτόπουλο στό 16ο Βυζαντινολογικό Συνέδριο τῆς Βιέννης καί τά βιβλιογραφικά στοιχεῖα στά ὁποῖα στηρίχθηκε.

94. Γερ. Μαζαράκης, δ.π., σελ. 13.

95. Ἡ κυριότερη βιβλιογραφία γιά τόν Μητροφάνη Κριτόπουλο:

– Ἀνδρ. Κ. Δημητρακόπουλος, *Δοκίμιον περί τοῦ βίου καί τῶν συγγραμμάτων Μητροφάνους τοῦ Κριτοπούλου, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας*, Λειψία 1870.

– Γερ. Μαζαράκης, *Μητροφάνης Κριτόπουλος πατριάρχης Ἀλεξανδρείας κατά τούς κώδικας τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας καί ἄλλας πηγάς*, Κάϊρο 1884.

– Κ. Ι. Δυοβουνιώτης, *Μητροφάνης Κριτόπουλος*, Ἀθήνα 1915.

96. Τή σχετική πληροφορία, μεταφέρει ὁ Μ. Ρενιέρης, *Μητροφάνης Κριτόπουλος καί οἱ ἐν*

Ἀγγλίας, παρακολουθεῖ τά μαθήματα γνωστῶν ἐπιστημόνων τῆς ἐποχῆς, μεταξύ τῶν ὁποίων ξεχωρίζουν ὁ περίφημος μαθηματικός Briggs, ὁ γνωστός ἀστρονόμος Ἰω. Bainbridge, ὁ φιλόσοφος Ροβ. Burton, ὁ Ἕλληνας καθηγητής Χριστόφορος Ἄγγελος κ.ἄ., συνάπτει φιλικές σχέσεις μέ καθηγητές καί συμμαθητές του ἀλλά καί μέ ἄλλους λογίους, ἐνῶ μέσα ἀπό τίς πλούσιες συλλογές τῆς πανεπιστημιακῆς βιβλιοθήκης, τῆς γνωστῆς Βοδλεϊανῆς (πρόσφατη δωρεά τοῦ Thomas Bodley)[97], ἔρχεται σ' ἐπικοινωνία καί γνωρίζει τίς νεώτερες ἀλλά καί παλαιότερες κατακτήσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ὁ Μητροφάνης εἶναι ὁ πρῶτος Ἕλληνας πού ἐστάλη γιά σπουδές στήν Ἀγγλία. Τόν ἀκολούθησε, ἀμέσως μετά, ὁ κρητικός Ναθαναήλ Κανούπιος (ἢ Κωνώπιος), μαθητής τοῦ Θεόφιλου Κορυδαλέα στήν Κωνσταντινούπολη, πού φοίτησε κι αὐτός στό Balliol College[98], ἐνῶ μιά συστηματική προσπάθεια γιά σπουδές Ἑλλήνων στήν Ἀγγλία συναντοῦμε μόλις στό μεταίχμιο τοῦ 17ου-18ου αἰώνα, ὅταν ὁ κανονισμός τοῦ Κολλεγίου τοῦ Γοῦστερ, στήν Ὀξφόρδη, προβλέπει τή φοίτηση 20 Ἑλλήνων ὑποτρόφων οἱ ὁποῖοι, ἐκτός ἀπό τή θεολογία, θά διδάσκονταν φιλοσοφία καί κυρίως Ἀριστοτέλη, ἰατρική καί μαθηματικά[99].

Σκοπός ὅμως τοῦ Μητροφάνη, γιά νά ἐπανέλθουμε στόν «εὐφυή καί μορφωμένο», ὅπως τόν ἀποκαλεῖ ὁ Λούκαρις σ' ἐπιστολή του πρός τόν Abbot[100], νεαρό τότε κληρικό, δέν εἶναι νά παραμείνει στήν Ἀγγλία, ἀλλά νά «ἐπισκεφθῇ τάς Ἐκκλησίας καί τάς Σχολάς τῆς Ἑσπερίας» γενικά[101] καί γι' αὐτό, μετά τήν ἀποπεράτωση τῶν σπουδῶν του στήν Ὀξφόρδη πραγματοποιεῖ μιά μεγάλη περιοδεία μελέτης (1624-1627)[102] σέ διάφορες γερμανικές πόλεις – Ἀμβοῦρ-

---

Ἀγγλίᾳ καί Γερμανίᾳ φίλοι αὐτοῦ (1617-1628), Ἀθήνα 1893, σελ. 11, ἀπό τό ἔργο τοῦ Neale, *History of the Holy Eastern Church, the Patriarcate of Alexandria*, τόμ. 2, Λονδίνο 1847, σελ. 388.

97. Μεταξύ τῶν βιβλίων τοῦ Μητροφάνη εἶναι καί τό ὑπ' ἀρ. 1042, τοῦ *Συνοπτικοῦ Καταλόγου*, ὅπου ὁ Γενικός Κατάλογος τῆς Βοδλεϊανῆς Βιβλιοθήκης (ἔκδ. Ὀξφόρδη 1620).

98. Σ' ἐπιστολή του, μέ ἡμερομηνία 8 Ἰανουαρίου 1628, ὁ Ἐνετός Βαΐλος στήν Κωνσταντινούπολη, ζητᾶ «νά ἀφεθῇ ἡ σκέψις τοῦ νά ἀποστέλλωνται οἱ νέοι εἰς Ἀγγλίαν πρός ἐκπαίδευσιν, ὅπου τώρα γίνονται εὐμενῶς δεκτοί (Κ. Δ. Μέρτζιος, Πατριαρχικά ἤτοι ἀνέκδοτοι πληροφορίαι σχετικά πρός τούς πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τοῦ 1556-1702. *Π.Α.Α.* 15(1951), τχ. 4, σελ. 39).

99. Βλ. περ. *Γρηγόριος Παλαμᾶς*, ΚΘ (1947), σελ. 258, 260.

100. Ἀνδρ. Δημητρακόπουλος, δ.π., σελ. 6.

101. Χρ. Παπαδόπουλος, «Ἀλεξανδρινά σημειώματα, Γ΄ Ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος ἐν Γενεύῃ», *Ε.Φ.* 6 (1910), σελ. 209.

102. Γιά τή μελέτη τοῦ προτεσταντισμοῦ, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάσαφ Β΄ (1555-1565), εἶχε στείλει πολύ πρίν, τό 1559, στή Δύση τόν διάκονο τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Δημήτριο Μυσό (ὁ ὁποῖος ἐπί 10 χρόνια εἶχε ζήσει στούς κύκλους τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας), ὅπου ἄκουσε ἐπί 6 μῆνες τή διδασκαλία τῶν διαμαρτυρομένων, ἀπό τούς ὁποίους τελικά καί προσηλυτίστηκε. Ἐπίσης τό Δεκέμβριο τοῦ 1587 ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος Γαβριήλ πραγματοποίησε, ἐπικεφαλῆς μεγαλοπρεποῦς συνοδείας, μεγάλη περιοδεία σέ διάφορα κέντρα τοῦ προτεσταντισμοῦ στή Γερμανία (Β. Α. Μυστακίδης, «Δύο ἀρχιεπίσκοποι Ἀχριδῶν (πρώην Ἰου-

γο, Βρέμη, Helmstadt, Μαγδεμβοῦργο, Ἄλλη, Βυττεμβέργη, Βερολίνο, Λειψία, Ἰένα, Altdorf, Νυρεμβέργη, Augsburg, Στουτγάρδη, Τυβίγγη, Στρασβοῦργο κ.ἄ., στή συνέχεια στήν Ἑλβετία (1627-1628) – Βασιλεία, Γενεύη, Ζυρίχη, Βέρνη, καί, τέλος, στή Βενετία, ἀπ' ὅπου ἐπιστρέφει τό 1629 στήν Ἀλεξάνδρεια. Στή μεγάλη αὐτή περιοδεία του, κατά τήν ὁποία, σύμφωνα μέ τά ἴδια του τά λόγια, «πολλῶν ἀνθρώπων ἄστεα καί νόον γνούς»[103], ὁ Μητροφάνης παρακολουθεῖ πανεπιστημιακά μαθήματα καί συνάπτει φιλικές σχέσεις μέ τούς καθηγητές του, ἀλλά καί μέ ἄλλους ἐπιφανεῖς λογίους, ὅπως μέ τόν καθηγητή τῆς ἰατρικῆς Γρηγόριο Quetsch, μέλος τοῦ ἰατρικοῦ κολλεγίου τῆς Νυρεμβέργης[104], γεγονός πού τοῦ δίνει τή δυνατότητα νά συνεχίσει τόν ἐπιστημονικό διάλογο καί νά ἐμβαθύνει ἀκόμη περισσότερο στούς προβληματισμούς γύρω ἀπό τά πνευματικά θέματα τῆς ἐποχῆς του.

Τό εὐρύ φάσμα τῶν ἐπαφῶν πού εἶχε καί οἱ φιλίες του μέ Γερμανούς λογίους, τούς «λαμπρότατους καί μεγαλοπρεπέστατους Γερμανούς», τούς «ἀνέκαθεν γνησίους φίλους τοῦ ἡμετέρου γένους», τῶν ὁποίων, ὅπως προηγουμένως καί ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς[105], θαυμάζει τήν ἀρχαιοελληνική παιδεία καί φθάνει μάλιστα νά τούς ταυτίζει μέ τούς ἀρχαίους Ἕλληνες[106], ἀντικαθρεφτίζονται καί στή «Φιλοθήκη» του, τό λεύκωμα αὐτό[107], τό ὁποῖο περιέχει αὐτόγραφα, ἀλλά καί φράσεις φιλίας καί ἐκτίμησης 319 λογίων τῆς ἐποχῆς.

στινιανῆς) ἐν Τυβίγγῃ παρά Μαρτίνῳ τῷ Κρουσίῳ, Γαβριήλ (1587) καί Ἀθανάσιος (1599)», *Θεολογία*, 9-10 (1932), σελ. 153-156). Ἀλλά καί αὐτός ὁ ἴδιος ὁ Κύριλλος Λούκαρις πραγματοποίησε, προτοῦ στείλει τόν Μητροφάνη, περιοδεία σέ χῶρες τῶν διαμαρτυρομένων, καί συγκεκριμένα στή Γερμανία, Ἑλβετία, Ὁλλανδία, Ἀγγλία, γιά νά μελετήσει τίς κοινωνίες ἀπό τίς ὁποῖες «ἐφαίνετο ὅτι ἔμελλε νά προκύψῃ ἡ θρησκευτική καί πολιτική τῶν ἐθνῶν ἐλευθερία» (Μάρκος Ρενιέρης, *Κύριλλος Λούκαρις ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης*, Ἀθήνα 1859, σελ. 7). Τήν ἴδια, τέλος, περίοδο καί ἄλλοι ἀνώτεροι κληρικοί, ἀκόμη καί μοναχοί ἀπό τόν Ἄθω, περνοῦν, γιά τόν ἴδιο σκοπό, ἀπό τή διαμαρτυρόμενη Δύση (βλ. Περ. Γ. Ζερλέντης, *Σημειώματα περί Ἑλλήνων ἐκ τῶν Μαρτίνου Κρουσίου Σουηκικῶν χρονικῶν*, Ἀθήνα 1922).

103. Βλ. ἐπιστολή Μ. Κριτόπουλου πρός τόν ἡγεμόνα Ἰωάννη Φρειδερῖκο (Ἰω. Καρμίρης, *Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος καί ἡ ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία αὐτοῦ*, Ἀθήνα 1937, σελ. 209). Στήν ἐπιστολή του πρός τόν J. Braun (δ.π., σελ. 197-198), ὁ Μητροφάνης δίνει ὅλους τούς σταθμούς τῆς ζωῆς του, ἀπό τή γενέτειρά του, τή Βέροια, καί ὡς τίς γερμανικές πόλεις.

104. Σ' ἐπιστολή του πρός τόν Γρ. Κουέκκιο (Quetsch), στό σπίτι τοῦ ὁποίου φιλοξενήθηκε κατά τό διάστημα τῆς παραμονῆς του στή Νυρεμβέργη, ὁ Μητροφάνης τόν ἀποκαλεῖ «ἐν ἰατροῖς λαμπρότατο, πολυμαθέστατο καί σοφώτατο διδάσκαλο τῆς ἰατρικῆς τέχνης» (βλ. «Μητροφάνους Κριτοπούλου, Δύο ἐπιστολαί ἀνέκδοται», *Ν.Ε.* 10 (1913), σελ. 322-328).

105. Βλ. Martinus Crusius, *Turcograecia*, Βασιλεία 1584, σελ. 94, 431, 433, 436, 437. κ.ἀ. (ἐπιστολές Θεοδ. Ζυγομαλᾶ πρός Μαρτίνο Κρούσιο καί Ἀκαδημία Τυβίγγης).

106. Κ. Ι. Δυοβουνιώτης, «Μητροφάνους Κριτοπούλου Ἀνέκδοτος Γραμματική τῆς ἁπλῆς ἑλληνικῆς», *Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α.* 1 (1926), σελ. 107.

107. Τήν ἐποχή ἐκείνη ἦταν διαδεδομένη στήν Εὐρώπη ἡ συνήθεια παρόμοιων λευκωμάτων (album), πού ὀνομάζονταν Album Amicorum (Φιλοθῆκες).

Ἀπό τά 310 αὐτόγραφα, τῶν ὁποίων ἡ ταυτότητα ἐξακριβώνεται, 58 γράφτηκαν στήν Ἀγγλία, 240 στή Γερμανία — παρ' ὅλο ὅτι στή Γερμανία παρέμεινε λιγότερο χρονικό διάστημα ἀπ' ὅ,τι στήν Ἀγγλία—, 11 στήν Ἑλβετία καί 1 στή Βενετία. Χρονικά, τό πρῶτο γράφτηκε στίς 13 Ὀκτωβρίου 1622 στό Balliol College τῆς Ὀξφόρδης καί τό τελευταῖο στίς 9 Μαρτίου 1628 στή Βενετία[108].

Κατά τήν περίοδο αὐτή τῆς παραμονῆς του σέ διάφορα εὐρωπαϊκά πανεπιστημιακά κέντρα, τήν πιό ἔντονη πνευματικά τῆς ζωῆς του, ὁ Μητροφάνης δέ διδάσκεται μόνον, δέν ἀφομοιώνει μόνον τίς γνώσεις πού τοῦ προσφέρουν τά διάφορα πανεπιστημιακά ἱδρύματα καί οἱ λόγιοι μέ τούς ὁποίους συνδιαλέγεται, ἀλλά ἀναπτύσσει καί ἔντονη συγγραφική δραστηριότητα. Γράφει ἕνα ἐγχειρίδιο ἀριστοτελικῆς λογικῆς[109], τήν ὁποία θεωρεῖ «ἀναγκαίαν καί χρήσιμον πρός τάς ἄλλας ἐπιστήμας» καί γιά τή συγγραφή τῆς ὁποίας ἔχει μελετήσει «πάσας τάς τῷ Ἀριστοτέλει ἐκπονηθείσας λογικάς βίβλους», ἀσχολεῖται μέ τά προβλήματα τῆς γραμματικῆς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, τήν ὁποία γνωρίζει καλά, γράφει μιά *Γραμματική τῆς ἁπλῆς ἑλληνικῆς*[110], ἤ, κατά τήν ἔκφραση τοῦ ἴδιου, «Γενικούς κανόνας τῆς ἰδιωτικῆς τῶν νῦν Ἑλλήνων διαλέκτου» —ὁ Μητροφάνης πρέπει νά ἦταν ἐνήμερος τῆς διαμάχης πού εἶχε ξεσπάσει, πρίν μερικά χρόνια στή Γερμανία μεταξύ Μαρτίνου Κρούσιου, τοῦ ὁποίου ἔχει τή Γραμματική (βλ. ἐντ. ἀρ. 486), καί Νικόδ. Frischlinus (τό ὑπ' ἀρ. 627 ἔργο του τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης δέν ἀποκλείεται νά εἶναι δικό του) γύρω ἀπό τά προβλήματα τῆς γραμματικῆς—, κάνει διορθώσεις στό *Glossarium Graecobarbarum* τοῦ Io. Meursius[111], γράφει μιά μελέτη, σέ μορφή ἐπιστολῆς πρός τόν Δανιήλ Schwenter, *Περί τῆς προφορᾶς τῶν γραμμάτων Δ καί Θ*[112], ἐνῶ στόν τομέα τῆς θεολογίας γράφει μιά *Ὁμολογία πίστεως*[113] καί μεταφράζει στήν ὁμιλουμένη τήν *Καινή Διαθήκη* (ἡ μετάφραση, γιά τήν ὁποία κάνει ὁ ἴδιος μνεία στίς διορθώσεις στό Γλωσσάριο τοῦ Meursius, χάθηκε). Στή Βενετία, τέλος, χρημάτισε δάσκαλος στό σχολεῖο τῆς ἐ-

108. Κ. Ι. Δυοβουνιώτης, «Ἡ Φιλοθήκη τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου», *Π.Α.Α.* 13 (1938), σελ. 146-155. Καί ἀνάτυπο.

109. Βλ. χγφ. 426 τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας καί Γερ. Γ. Μαζαράκης, δ.π., σελ. ε'-ι' καί 18-28.

110. Κ. Ι. Δυοβουνιώτης, *Μητροφάνης Κριτόπουλος*, δ.π., σελ. 97-123.

111. Ἐκδόθηκαν στήν πόλη Stendal, τό 1787, μέ τόν τίτλο: Metrophanis Critopuli, patriarchae alexandrini, Emendationes et animadversiones in Johannis Meursii Glossarium Graecobarbarum, ex autographo nunc primum editit Joh. Georgius Fridericus Francius. Τό αὐτόγραφο τοῦ Μητροφάνη —γραμμένο τό 1628 στό Στρασβοῦργο, στό σπίτι τοῦ καθ. Bernegger— σώζεται στή Δημόσια Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀννόβερου, ἀρ. 537, καί ἀποτελεῖται ἀπό 18 φύλλα μεγάλου σχήματος (*N.E.*, 10 (1913), σελ. 327).

112. Ἐκδόθηκε ἀπό τόν D. Schwender στή Νυρεμβέργη τό 1625. Βλ. ἔντυπο ἀρ. 1111 τοῦ *Συνοπτικοῦ Καταλόγου* καί *Ε.Α.*, 5 (1884-1885), σελ. 106-107.

113. Ἰω. Ν. Καρμίρης, *Μητροφάνους Κριτοπούλου, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, Ὁμολογία πίστεως*, Ἀθήνα 1953.

κεῖ ἑλληνικῆς παροικίας[114], μέ μισθό 300 τάληρων, πού τοῦ κατέβαλε ἡ ἑνετική Γερουσία[115] καί ἀσχολεῖται μέ τήν ἔκδοση ἔργων τοῦ Κύριλλου Λούκαρη.

Ἀπό τή δωδεκαετή ὅμως παραμονή τοῦ Μητροφάνη στήν Εὐρώπη, τό στοιχεῖο ἐκεῖνο πού ἔχει ξεχωριστή σημασία γιά τούτη ἐδῶ τή μελέτη, εἶναι ἡ συνεχής, ἡ συστηματική κι ἐπίμονη προσπάθειά του νά συγκεντρώσει βιβλία γιά τήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας. Καί σέ αὐτή του ἀκριβῶς τήν προσπάθεια θά ἤθελα νά παραμείνουμε.

Μέ «4 κιβώτια γεμάτα μέ ἀξιόλογα βιβλία»[116] ἀναχωρεῖ ὁ Μητροφάνης ἀπό τήν Ἀγγλία («πεφορτισμένον βιβλίων μέ ἀπέπεμψας», γράφει πρός τόν βασιλιά τῆς Ἀγγλίας) καί μέ πολλά ἄλλα βιβλία ἀπό τίς γερμανικές πόλεις καί τή Βενετία, δωρεές λογίων ἤ ἀπό ἀγορές.

Ὁ τόπος ἔκδοσης τῶν βιβλίων, πού μεταφέρει στήν Ἀλεξάνδρεια ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος, συμπορεύεται, ὡς ἕνα βαθμό, μέ τούς σταθμούς τῆς περιοδείας του στά σημαντικότερα τότε πνευματικά ἀλλά καί ἐκδοτικά κέντρα τῆς Εὐρώπης. Μετά τό Παρίσι, πού προηγεῖται στόν κατάλογο αὐτό τῶν πόλεων μέ 53 ἐκδόσεις, ἀκολουθοῦν ἡ Τυβίγγη μέ 43, ἡ Βενετία μέ 41, ἡ Βασιλεία μέ 33, ἡ Φραγκφούρτη μέ 16, τό Λονδίνο καί ἡ Ρώμη μέ 14, ἡ Βρέμη μέ 13, τό Στρασβοῦργο μέ 12, ἡ Νυρεμβέργη καί ἡ Βυττεμβέργη μέ 11, ἡ Λειψία καί ἡ Κολωνία μέ 10, τό Helmstadt, ἡ Etton, τό Augsburg, τό Giessen, ἡ Ἀμβέρσα, ἡ Φλωρεντία, ἡ Ἰένα, ἡ Γενεύη, τό Ἀνόβερο, τό Altdorf κ.ἄ.

Συνεχής φροντίδα τοῦ Μητροφάνη, μέχρι τόν τελευταῖο σταθμό, τήν τελευταία στιγμή τῆς περιοδείας του στήν Εὐρώπη, εἶναι ἡ ἀγορά βιβλίων. Σέ χρεωστική ὁμολογία, πού ἐξέδωσε λίγο προτοῦ ἀναχωρήσει ἀπό τή Βενετία γιά τήν Ἀλεξάνδρεια, διαβάζουμε ὅτι δανείστηκε ἀπό τούς ἡγούμενους Γεώργιο καί Ἐπιφάνιο 42 βενετικές λίρες γιά ἀγορά βιβλίων (24 γιά ἐκδόσεις τοῦ Νικόδημου Μεταξᾶ καί 18 γιά βιβλία ἀριστοτελικά)[117]. Ἐνῶ πάλι ἀπό τή Βενετία θά γράψει πρός τόν I. Glöcker: «Ἐξηργηρώθην ὅλος ... ὅτι πολλάς βίβλους τῶν τῆς Ἀνατολῆς ἁγίων πατέρων ὠνησάμην»[118]. Σέ ὁρισμένα βιβλία του ὁ Μητροφάνης γράφει καί τήν τιμή ἀγορᾶς τους: Τό ὑπ' ἀρ. 423 (τοῦ *Συνοπτικοῦ Κατα-*

---

114. Σύμφωνα μέ στοιχεῖα πού παραθέτει ὁ Ἀνδρέας Δαρμάριος (Emile Legrand, *Notice biographique sur Jean et Theodose Zygomalas*, Παρίσι 1889, σελ. 190), ὁ ἑλληνικός πληθυσμός τῆς Βενετίας ἀνέρχονταν, κατά τήν περίοδο ἐκείνη, σέ 15 χιλιάδες κάθε ἡλικίας, καί σέ 30 χιλιάδες σέ περιόδους πού ἔφθαναν ἐμπορικά πλοῖα ἀπό Κωνσταντινούπολη, Ἀλεξάνδρεια, Κρήτη καί ἀπό τά νησιά (τοῦ Αἰγαίου).

115. Βλ. Fabricius, *Bibliotheca graeca*, τόμ. XI, σελ. 508.

116. Ἀνδρ. Κ. Δημητρακόπουλος, ὅ.π., σελ. 42 (ἀναφορά στό ἔργο τοῦ Dietelmair, *De Metrophane Critopoulo huius (Altdorphinae) Academiae quondam cive*, Altdorf 1769, ὅπου: «Ingentemque inde optimorum librorum apparatum collectum, quatuor cistis inclusum aportavit»).

117. Μ. Ρενιέρης, ὅ.π., σελ. 94-95.

118. Ἰω. Ν. Καρμίρης, *Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος*, ὅ.π., σελ. 236.

λόγου): λίρες 2· τό 900: λίρες 15· τό 969: λίρες 6 κ.ο.κ.[119]

Ἀπό τίς δωρεές ἐπίσης βιβλίων, ἀπό μέρους λογίων – καθηγητῶν πανεπιστημίου καί ἄλλων, πρός τόν Μητροφάνη, σταχυολογῶ ὁρισμένες, περιοριζόμενος πάντα στά βιβλία πού περιλαμβάνονται στόν *Συνοπτικό Κατάλογο*: Ὁ Ἰω. Schroder τοῦ ἀφιερώνει δύο βιβλία του (τά ὑπ' ἀρ. 530 καί 898) καί ἀπό ἕνα οἱ Λουδ. Lucius (τό ὑπ' ἀρ. 1146), Ἰω. Geilfusius (1102), Ἰάκ. Wolfgang (1090), Ἰάκ. Andreae (580), Γ.Marshaller (1151), Ἰωνᾶς Hocker (1049) καί Ματθ. Bernegerus (1018), οἱ ὁποῖοι τοῦ ἀφιερώνουν ὄχι μόνον τά δικά τους βιβλία ἀλλά καί ἄλλων συγγραφέων: ὁ Ματθ. Bernegerus τά ὑπ' ἀρθ. 289 καί 782· ὁ Ἰω. Geilfusius τά 1061 καί 1129· ὁ Ἰω. Schroder τό 651, καθώς καί ἄλλοι πνευματικοί ἄνθρωποι ὅπως ὁ καθηγητής τῆς φιλοσοφίας Χρ. Lubhardus, τό ὑπ' ἀρ. 926· ὁ καθηγητής τῆς θεολογίας στήν ἀκαδημία τῆς Τυβίγγης Hasenrefferum, τό 865· ὁ καθηγητής στή Σχολή τῆς Βρέμης Λουδ. Crocius, τό 952· ὁ καθηγητής τῶν ἑλληνικῶν στήν ἀκαδημία τῆς Βυττεμβέργης Ἐρασμος Σχμίδιος, τό 1062· ὁ ἐπίσης δάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν Firberius, τό 337 καί ὁ Γυμνασιάρχης στή Βρέμη Ἰω. Οὐΐλλιος τό 1093. Συναντοῦμε ἐπίσης βιβλία μέ ἀφιερώσεις κοινωνικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν παραγόντων, ὅπως τοῦ καγκελλαρίου Ἰακ. Schutz, τό ὑπ' ἀρ. 829· τοῦ βιβλιοφύλακα Πατρ. Βασιλικοῦ, τό 499· τοῦ τοπικοῦ ὑπουργοῦ ἐπί τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων στή Νυρεμβέργη M. Rinderus, τά 588 καί 1008· τοῦ εὐαγγελιστοῦ ἱερέα Χρ. Hoffman, τά 940 καί 944· τοῦ διάκονου τῆς

---

119. Καί πολλά ἄλλα βιβλία τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας, ἐκτός ἀπό ἐκεῖνα τοῦ Μητροφάνη, προέρχονται ἀπό ἀγορές. Ἀναφέρω, μεταξύ αὐτῶν: Ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος ἀγοράζει (μεταξύ ἄλλων) τά ὑπ' ἀρ. 287 («Μάξιμος ἔχει ἀργυρίου λαβών»), 244 («ἔχω δ' ἐγώ ἀργυρίου λαβών [ἀπό τόν Νεόφυτο Ροδινό] Μάξιμος»), 309 («ὠνησάμην δ' ἔγωγε παρά τῆς γυναικός Θεοδώρου μετά καί τοῦ πρώτου τόμου τῆς Ἰλιάδος δι' ἀργυρίων πεντακοσίων. Μάξιμος ἱερομόναχος»), 455 («ἐκ τῶν Νεοφύτου μοναχοῦ Ροδινοῦ Κυπρίου καί ἐξ αὐτοῦ λαβών τιμῆς. Μάξιμος Πελοποννήσιος»). Ἐπίσης ὁ Νεόφυτος Ροδινός ἀγοράζει τό ὑπ' ἀρ. 176 («ἠγόρασεν ὁ Νεόφυτος διά ἕνα τζεκίνιον χρυσόν καί νῦν ἐστι μονονουχί τοῦ θρόνου Ἀλεξανδρείας»). Ἀπό τόν *Συνοπτικό Κατάλογο* πάντα, τό 500: «1642, ἐπούλησα τοῦτο τό βιβλίον τοῦ Ἁγίου Ἀρχιδιακόνου καί ἔλαβα τήν τιμήν δύο ρεάλια»· τό 731: «καί τόδε σύν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ἐμοῦ τοῦ Δημητρίου καί ἠγοράσθη ἀπό τοῦ κυρ» (ἐλλειπές). Ἄλλες ἀγορές (ἀπό τόν Κατάλογο τοῦ Θ. Δ. Μοσχονᾶ): τό ὑπ' ἀρ. 643 (*Ἑλληνική Γραμματική* τοῦ 1595): «achevé d'imprimer a Paris le 10 janvier 1600»· τό 1209 (*Κατήχησις* τοῦ 1628): «Ἰουνίου 7 1745 ἠγόρασα τό παρόν ἐδῶ εἰς τήν Τρίπολιν τῆς βαρβαρίας, πρωτοσύγκελλος Σεραφείμ ὁ ἐξ Ἄνδρου»· τό 66 (*Σειρά ὑπομνηματιστῶν*, τόμ. Β΄, 1773): «ἠγοράσθη ἀντί γροσίων 50» (ἔτος 1819)· τό 956 (*Ἐπιστολαί διαφόρων φιλοσόφων, ρητόρων καί σοφιστῶν*, 1499): «τανῦν Κωνσταντίνου ἀναγνώστου διά ἄσπρα δύο ρεάλια»· τό 1753 (*Ὁμιλίαι Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ*): «καί τοῦτο Στέφανος Φιλιππίδης ἠγόρασε παράδες 30». Τέλος τό χειρόγραφο ἀρ. 100: «ἠγωράσθη τό παρόν βιβλίον ἐν ἀλεξανδρείᾳ, παρ' ἑνός ναύτου διά φλουρί τουραλί ιγ΄ παρ' ἐμοῦ χριστοφόρου κυπρίου, καί καθηγουμένου τελοῦντος τότε τοῦ ἁγίου σάββα ... ἐν ἔτει κυρίου αψιστ΄ μηνί μαΐου κ΄» καί στή συνέχεια: «υστους 1716 ἀγώρασάτω ετούτοτω βηβλήον ἀπω την πώλην διά ἄσπρα εκατόν τρηάκοντα την χρονηάν οπου επήρεν ο τούρκως τον Μορριά, δημύτρις κπρ'ς».

ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Σεβάλδου στή Νυρεμβέργη Χρ. Leibnitz, τό 1096· τοῦ Τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν τῆς Πάδοβας («Collegio Patavi Soc. Iesu») τό 202 καί τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Βενετίας στήν Αἴγυπτο Ἰω. Δονάτου, τό 626[120]. Μέχρι ἀργά, τό 1637, ἡ Congregatio de Propaganda Fidei τοῦ στέλνει βιβλία στήν Ἀλεξάνδρεια[121]. Τέλος, σ' ἐπιστολή του πρός τόν Ἄγγλο πρεσβευτή στήν Κωνσταντινούπολη Thomas Rowe, μέ ἡμερομηνία 12 Αὐγούστου 1622, ὁ Abbot τόν πληροφορεῖ ὅτι προμήθευσε στόν Μητροφάνη, ἀπό ἀγορά «ἐκ τοῦ βιβλιοπωλείου ἀμεταχειρίστους πολλούς ἐκ τῶν ἀρίστων ἑλλήνων συγγραφέων, ἐν οἷς καί τόν Χρυσόστομον ὀκτάτομον», καθώς καί «ἄλλα ἀξιόλογα λατινικά καί ἀγγλικά συγγράμματα»[122].

Τό γιατί τώρα, ὅλοι αὐτοί — μονάρχες, ἐκκλησιαστικοί ἀξιωματοῦχοι, ἐπιφανεῖς παράγοντες τοῦ προτεσταντισμοῦ κ.ἄ. — τοῦ δωρίζουν τόσα βιβλία καί τοῦ προσφέρουν, σέ ὅλο τό διάστημα τοῦ ταξιδιοῦ του, σ' αὐτόν, ἕναν ξένο, ἄγνωστο καί ἑτερόδοξο, τόσες ἀνέσεις, πού οὔτε καί αὐτός ὁ ἴδιος δέν τίς ζητᾶ, εἶναι ἕνα θέμα πού ξεπερνᾶ τά ὅρια τούτης τῆς μελέτης. Ὑποκρύπτουν ἄραγε ὅλα αὐτά μιά πρόθεση προσηλυτισμοῦ — πού ἰδίως ἐπί πατριαρχείας Κύριλλου Λούκαρη στήν Κωνσταντινούπολη θά ἐμφανισθεῖ μέ πολλή μεγάλη ἔνταση καί ὁρισμένες μάλιστα φορές ἀνοιχτά, μέ διάφορα μέσα, ἀκόμη καί μέ τήν ἐπέμβαση κι αὐτῶν τῶν ἴδιων τῶν πρεσβευτῶν διαφόρων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν — τῆς εὑρισκομένης τότε «ἐν ἐσχάτῃ παρακμῇ καί καταπτώσει» ὀρθόδοξης ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καί μέσω αὐτῆς τῆς ἐξυπηρέτησης οἰκονομικῶν ἤ ἄλλης φύσεως συμφερόντων στόν εὐρύτερο ἀνατολικοευρωπαϊκό χῶρο; Στό ἀντικείμενο τῆς μελέτης αὐτῆς, ἐπαναλαμβάνω, δέν ἐντάσσονται οἱ (ἀδήλωτες) προθέσεις τῶν παραγόντων τῶν χωρῶν αὐτῶν, ἀλλά βεβαίως θά ἐπιχειρήσουμε ν' ἀνιχνεύσουμε τίς ἐπιδιώξεις τῶν δημιουργῶν τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας, καί ἐδῶ συγκεκριμένα τοῦ κυριότερου δημιουργοῦ της, τοῦ Μητροφάνη Κριτόπουλου.

Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος εἶναι ὁ κ ύ ρ ι ο ς δημιουργός τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς, ἐπιβεβαιώνεται, ἐκτός τῶν ἄλλων, καί ἀπό τά ἑξῆς στοιχεῖα: δεκάδες βιβλία μέ συνεχή ἀρίθμηση στόν *Συνοπτικό Κατάλογο*, 978-985, 1004-1016, 1018-1023, 1045-1057, 1074-1077, 1079-1084, 106-1096,

---

120. Τό γεγονός ὅτι ὁρισμένα βιβλία, προερχόμενα ἀπό δωρεές, ὅπως τό ὑπ' ἀρ. 912, φέρουν ἀφιερώσεις πρός τήν «ἐν Κωνσταντινουπόλει βιβλιοθήκη», πιστεύω ὅτι ὀφείλεται στό ὅτι ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ἐκπρόσωπος τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ Μητροφάνης, ἔχει γίνει στό μεταξύ Οἰκουμενικός καί γι' αὐτό θεωρεῖται ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη θά εἶναι ὁ τελικός σταθμός καί τοῦ Μητροφάνη, συνεπῶς καί τῶν βιβλίων πού μεταφέρει.

121. Βλ. Ἰω. Ν. Καρμίρης, *Μητροφάνης Κριτόπουλος καί ἡ ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία αὐτοῦ*, Ἀθήνα 1937, σελ. 67 (μέ ἀναφορά στό: G. Hofmann, *Orientalia Christiana*, τόμ. XXXVI. 2 (1934), σελ. 77).

122. Μ. Ρενιέρης, δ.π., σελ. 111.

1098-1102 καί 1149-1162, φέρουν κτητορικά σημειώματα τοῦ Μητροφάνη Κριτόπουλου, ἐνῶ οἱ (χρονολογημένες) ἐκδόσεις τῆς περιόδου 1630-1650, πού ἔχει ἡ βιβλιοθήκη, τῆς περιόδου δηλαδή κατά τήν ὁποία ὁ Μητροφάνης ἔχει ἐπιστρέψει στήν Ἀλεξάνδρεια καί δέν πλουτίζει πιά ὁ ἴδιος τή βιβλιοθήκη, μόλις φθάνουν τίς 30, μέ μέσο ὅρο, κατά δεκαετία, 15 — καί ἀπό αὐτές οἱ 7 (1190-1193 καί 1195-1197) εἶναι τά ἅπαντα τοῦ Κύριλλου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, δηλαδή ἕνας πρῶτος τίτλος καί οἱ 3 (1200-1202) τά ἅπαντα τοῦ Θεοδωρήτου, δεύτερος τίτλος —, ἐνῶ κατά τίς ἀμέσως δύο προηγούμενες δεκαετίες, τίς δεκαετίες δηλαδή πού ὁ Μητροφάνης βρισκόταν στήν Εὐρώπη καί συγκέντρωνε βιβλία γιά τήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη, ὁ μέσος ὅρος τῶν ἐκδόσεων, κατά δεκαετία, φθάνει τίς 95. Ἀναλυτικότερα: Οἱ ἐκδόσεις τῆς περιόδου 1617-1629 (κατά τήν ὁποία ὁ Μητροφάνης βρίσκεται στήν Εὐρώπη), πού διαθέτει ἡ βιβλιοθήκη, ἀνέρχονται στίς 210 καί ἀπό αὐτές οἱ 131 (τό 62,38%) εἶναι τοῦ Μητροφάνη, ἐνῶ ἄν προσθέσουμε καί τίς ἐκδόσεις τῆς ἀμέσως προηγούμενης 5ετίας, πού βρίσκονταν ἀκόμη ὡς τρέχουσες στήν εὐρωπαϊκή βιβλιαγορά, ἔχουμε: Πατριαρχική Βιβλιοθήκη — 310, Μητροφάνης — 185 (τό 59,67%, ἤ τό 45,91% τοῦ συνόλου τῶν ἔργων πού ἀνῆκαν στόν Μητροφάνη Κριτόπουλο). Τά στοιχεῖα αὐτά μᾶς ὁδηγοῦν, εὐθύς ἀμέσως, σέ ἕνα ἄλλο, ἐξαιρετικῆς σημασίας γιά τίς προθέσεις τοῦ Μητροφάνη, συμπέρασμα: τά περισσότερα, σέ ἀναλογία, βιβλία του εἶναι νεώτερες ἐκδόσεις, ἐκδόσεις τῶν χρόνων πού ὁ ἴδιος βρίσκεται στήν Εὐρώπη.

Ὁ Μητροφάνης δέ ζητᾶ καί δέν ἀγοράζει ὁποιοδήποτε βιβλίο, ἀλλά, ὅπως νωρίτερα ὁ Μελέτιος Πηγᾶς (βλ. ἐδῶ σελ. 46), ἀναζητᾶ καί αὐτός νεώτερες ἐκδόσεις, ἐκδόσεις πού νά ἐκφράζουν τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του. Παλαιότερες ἐκδόσεις θά ἀναζητήσει μόνον ὅταν, γιά διάφορους λόγους, τοῦ εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖες, ἤ δέ βρίσκονται νεώτερες. «Βιβλιαρίδιά τινα, ὧν σφόδρα χρήζω», γράφει στίς 10 Νοεμβρίου 1623 στόν βασιλικό βιβλιοφύλακα Πατρίκιο Young, «εὕρηκα παρά τῷ βιβλιοπώλῃ, παλαίτατα μέν, ἀλλ' ἐμοί χρήσιμα» καί τόν παρακαλεῖ νά τοῦ τά ἀγοράσει[123]. Βλέπουμε δηλαδή ὅτι ὁ Μητροφάνης δέν εἶναι ἕνας ἁπλός βιβλιοσυλλέκτης, ἀλλά συνειδητός δημιουργός σύγχρονης βιβλιοθήκης, μέ ἔργα ἀπ' ὅλους τούς τομεῖς τοῦ ἐπιστητοῦ.

Τέλος, ἡ πλούσια ἀλληλογραφία πού διατηρεῖ ὁ Μητροφάνης[124], μεγάλο μέρος τῆς ὁποίας ἔχει κεντρικό θέμα τή ζήτηση ἤ ἀποστολή βιβλίων, μᾶς βοη-

123. Τιμ. Π. Θεμελῆς, «Ἑλλήνων ἐπιστολαί πρός τόν Πατρίκιον Ἰούνιον», *Νέα Σιών* 5 (1907), σελ. 305.

124. Βλ. Ἰω. Ν. Καρμίρης, *Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος καί ἡ ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία αὐτοῦ*, Ἀθήνα 1937 (στό μέλλον INK καί ὁ ἀριθμός τῆς ἐπιστολῆς)· Ἀνδρέας Τηλλυρίδης, «Συμβολαί καί διορθώσεις εἰς τήν ἀλληλογραφίαν τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου (1589-1639)», *Θεολογία* 45 (1974), σελ. 360-404 (στό μέλλον AT καί ὁ ἀριθμός τῆς ἐπιστολῆς).

θάει ἀφ' ἑνός νά σκιαγραφήσουμε τά πνευματικά του ἐνδιαφέροντα, τήν ἀγάπη του γιά τά βιβλία[125], ἀλλά καί νά ταυτίσουμε βιβλία πού ἐνδεχομένως δέ φέρουν κτητορικά του σημειώματα, καί ἀφ' ἑτέρου νά διακρίνουμε ὄχι πιά συμπερασματικά ἤ μέ εἰκασίες ἀλλά μέ βάση τίς μαρτυρίες τοῦ ἴδιου τοῦ Μητροφάνη, τίς προθέσεις του, τό σκοπό γιά τόν ὁποῖο συγκεντρώνει, μέ ἐντολή καί στό ὄνομα τοῦ Κύριλλου Λούκαρη, ὅλα αὐτά τά βιβλία. Ἔτσι λ.χ. ζητᾶ τά *Περί ψυχῆς* καί *Μετά τά Φυσικά* τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἀφροδισιέως (INK. 42), τούς δύο τόμους τῆς *Πολυάνθεα* καί τά ἅπαντα τοῦ Γεράλδου (INK. 47), τά ἔργα τοῦ Ἰωάννη τοῦ Δαμασκηνοῦ (AT. 5, 7 καί INK. 42) καί τῶν πρωτεργατῶν τῆς Διαμαρτύρησης Λούθηρου, Μελάγχθονα, Chemnitz, Θούμιου κ.ἄ. (INK. 4, 42, 45, 46, 47, 48, 59, 63), ἐνῶ ἄλλες ἐπιστολές, πού ἔχουν παραλήπτη τόν Μητροφάνη, ἀναφέρονται σέ ἀποστολές βιβλίων του, ὅπως ἡ ἐπιστολή τοῦ Bernegger (INK. 49) στήν ὁποία, ὁ τελευταῖος, τόν πληροφορεῖ ὅτι τοῦ στέλνει 140 βιβλία μεταξύ τῶν ὁποίων τά ἔργα τοῦ Σοφοκλῆ, τοῦ Θεόκριτου, τοῦ Εὐριπίδη, τοῦ Πίνδαρου, τά *Αἰθιοπικά* τοῦ Ἡλιόδωρου κ.ἄ.

Ἡ πλούσια αὐτή ἐπιλεκτική «συγκομιδή» βιβλίων, ἀπό τίς νεώτερες κυρίως ἐκδόσεις, πού κυκλοφοροῦσαν κατά τήν περίοδο ἐκείνη στήν Εὐρώπη, φαίνεται πέρα ἀπό τά γενικά ποσοστά, στά ὁποῖα ἀναφέρθηκα ἤδη –καί μέ βάση τά ὁποῖα χαρακτηρίσαμε τόν Μητροφάνη ὡς τόν κυριότερο δημιουργό τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας–, καί ἀπό τήν ἀναλυτική παρουσίαση τῶν ἔργων πού τή συγκροτοῦν (βλ. σελ. 125), ἀλλά καί ἀπό τά συνθετικά στοιχεῖα τοῦ πίνακα Δ΄. Ἡ ἀνάγνωση τῶν στοιχείων αὐτῶν (περιορίζομαι ἐδῶ μόνον στά ἔντυπα), δείχνει ὅτι ἡ 'Βιβλιοθήκη Μητροφάνη':

α΄. Εἶναι ἰσόρροπα κατανεμημένη· εἶναι μιά κατ' ἐξοχήν ἀναγεννησιακοῦ τύπου ἐγκυκλοπαιδική βιβλιοθήκη. Ὁ σχετικά μεγαλύτερος ἀριθμός τῶν ἔργων τῶν σύγχρονων χριστιανῶν συγγραφέων καί θεολόγων (βλ. τελευταία κατηγορία), ἀπεικονίζει τήν πρόθεση τοῦ δημιουργοῦ της, ἀλλά καί τοῦ Κύριλλου Λούκαρη, πού τοῦ ἀνέθεσε τήν ἀποστολή, νά συγκεντρώσει, παράλληλα μέ τή μελέτη τῆς διδασκαλίας τῶν διαμαρτυρομένων, καί τά ἀντιπροσωπευτικότερα βιβλία τους.

β΄. Ἰδιαίτερη ἔμφαση δίνεται στά ἔργα τῆς 'κοσμικῆς' παιδείας, πού φθάνουν τό 57,6%, ποσοστό ἀνώτερο τοῦ ἀντίστοιχου τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν ἱεραρχῶν (56%) καί τό ὁποῖο ὑπολείπεται κατά μία μόνον ἑκατοστιαία μονάδα τοῦ ποσοστοῦ (58,8%) τοῦ συνόλου τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας.

γ΄. Αἰσθητά μεγάλος εἶναι ὁ ἀριθμός τῶν ἔργων τοῦ τομέα τῆς φιλοσοφίας, τό 33,2% τῶν ἔργων τῆς 'κοσμικῆς' παιδείας τῆς 'Βιβλιοθήκης Μητροφάνη' (ἤ

125. Ἀναγκάζομαι μέ ἐντολή τοῦ πατριάρχη νά ἐπιστρέψω στήν Ἑλλάδα, γράφει στόν ἡγεμόνα Ἰωάννη Φρειδερίκο, «μόνῳ τῷ τῶν βιβλίων ἔρωτι κατεχόμενος» (INK. 46).

τό 83% τῶν ἔργων φιλοσοφίας τῶν 'βιβλιοθηκῶν' τῶν ἱεραρχῶν καί τό 45% τοῦ συνόλου τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης) καί στό πλαίσιο αὐτό, τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη ἤ τῶν σχολιαστῶν τοῦ ἔργου του, πού ὑπερβαίνουν τό μισό, ἀνέρχονται στό 53,8% τοῦ συνόλου τῶν ἔργων φιλοσοφίας τῆς 'Βιβλιοθήκης Μητροφάνη' (ἤ τό 85,7 καί 89,6% τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων τῶν δύο ἄλλων κατηγοριῶν: ἱεραρχῶν καί συνόλου Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας).

Τά ἔργα, τόσο τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀριστοτέλη ὅσο καί τῶν νεώτερων ἑρμηνευτῶν τῆς σκέψης τοῦ σταγιρίτη φιλοσόφου, οἱ ὁποῖοι, μέ τή σχολή πού δημιούργησαν ὁ Pomponazzi, ὁ Cesare Cremonini καί οἱ μαθητές τους, ἀναζωογόνησαν τίς ἀριστοτελικές σπουδές, ἔστρεψαν ἰδιαίτερα τήν προσοχή στή μελέτη τῶν ὀντολογικῶν συγγραφῶν τοῦ μεγάλου ἀρχαίου φιλοσόφου καί μᾶς ἔδωσαν ἕναν αὐθεντικό Ἀριστοτέλη, ἀπαλλαγμένο ἀπό τίς παραποιήσεις τῶν σχολιαστικῶν τοῦ Μεσαίωνα, τά ἔργα τοῦ Φίλ. Μελάγχθονα —πού ἔδοσε μιά ἀνθρωπιστική κατεύθυνση στόν προτεσταντικό ἀριστοτελισμό στή Γερμανία—, ἀλλά καί τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη, δημιουργοῦ τῆς 'νεοθωμιστικῆς φιλοσοφίας' —συγκερασμός τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, τῆς 'αἰώνιας φιλοσοφίας' (philosophia perennis), μέ τή χριστιανική σκέψη—, ἔργα πού συναντοῦμε μεταξύ τῶν βιβλίων τοῦ Μητροφάνη, δείχνει τήν ἰδιαίτερη φροντίδα του (καί ἐδῶ ὁ Μητροφάνης εἶναι ἐπιλεκτικός, δέν εἶναι ἕνας ἁπλός βιβλιοσυλλέκτης) νά γνωρίσει, ἀλλά καί νά ἐμβαθύνει τόσο στή σκέψη τοῦ σταγιρίτη φιλοσόφου ὅσο καί τῶν σύγχρονων 'ποικίλων' ἑρμηνευτῶν του.

Μιά παρατήρηση: Παρ' ὅλο ὅτι ὁ Μητροφάνης εἶναι βαθύς μελετητής τῆς σκέψης καί τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη, πολλά ἀπό τά ὁποῖα —συγκεκριμένα 41 τόν ἀριθμό— ἔχει συγκεντρώσει γιά τό σκοπό αὐτόν στή βιβλιοθήκη του, καί συγγραφέας μάλιστα αὐτός ὁ ἴδιος ἑνός ἔργου ἀριστοτελικῆς λογικῆς, δέ διστάζει νά ἐκφράσει τήν ἀντίθεσή του στήν ἀριστοτελική θεωρία περί εὐδαιμονίας καί νά γράψει σχετικά στόν Meric Casaubon: «Φιλοσοφήσεις δέ οὐ κατά ... Ἀριστοτέλη, ... ἀλλά κατά τούς ... Στωϊκούς» (AT. 17). Ἕνα ἀκόμη στοιχεῖο πού δείχνει ὅτι ἡ σκέψη τοῦ Μητροφάνη δέν εἶναι στατική ἀλλά δυναμική, ἀδογμάτιστη, ἐπιστημονική. Εἶναι ὀπαδός τοῦ διαλόγου, τῆς καλλιέργειας τῆς ἀνεξάρτητης σκέψης καί τῆς παιδείας πού ὁδηγεῖ στήν πολυγνωμία καί ἀντίπαλος τῆς ἀμάθειας, πού χαρακτηριστικό της γνώρισμα ἔχει τήν παντελή ἔλλειψη τοῦ διαλόγου καί τήν ὁμοφωνία. «Ὅπου ἐστί πολλή σοφία καί πολλά μαθήματα, ἐκεῖ καί πολλαί γνῶμαι, ὅπου δέ ἀμάθεια, ἐκεῖ καί συμφωνία», γράφει ὁ Μητροφάνης στήν *Ὁμολογία* του[126].

---

126. Ἰω. Ν. Καρμίρης, *Μητροφάνους Κριτοπούλου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, Ὁμολογία πίστεως*, Ἀθήνα 1953 (ἀνάτυπο), σελ. 73.

VI.- Ἐπιδίωξη — στόχοι.

Στίς ἐπιστολές του, ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος διατυπώνει στερεότυπα καί μέ ἀπόλυτη σαφήνεια, ἐπίμονα καί ἐπαναληπτικά, τίς προθέσεις του, τό σκοπό γιά τόν ὁποῖο συγκεντρώνει ὅλα αὐτά τά βιβλία: ἡ δημιουργία στήν Ἀλεξάνδρεια ἑνός κέντρου παιδείας, μιᾶς πνευματικῆς ἑστίας, πού νά συμβάλει στήν π ν ε υ μ α τ ι κ ή ἀ ν α γ έ ν ν η σ η ὁ λ ό κ λ η ρ ο υ τ ο ῦ ἑ λ λ η ν ι σ μ ο ῦ. «Γινώσκει γάρ ἡ βασιλεία σου», γράφει στόν βασιλιά τῆς Ἀγγλίας, «ὅτι ἡ ταλαίπωρος Ἑλλάς ἔστι ὑπό μεγάλην τυραννίδα, ἀπορεῖ καί διδασκάλων, καί τυπογραφίας, καί βιβλίων» (ΑΤ. 24, 25· ἡ ἴδια διατύπωση καί ΙΝΚ. 62) καί γι' αὐτό τοῦ ζητᾶ βιβλία ἀλλά καί χρήματα, γιά νά ἀγοράσει αὐτός ὁ ἴδιος «βιβλία ἀναγκαῖα καί χρήσιμα» (δ.π.) «οὐκ ἐμοί μόνῳ, ἀλλά καί πολλοῖς ἄλλοις τῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τροφίμων» (ΑΤ. 22, 25), «πολλοῖς ἄλλοις τῶν Ἑλλήνων, ὅσοι δηλαδή τόν ἐν ἐκείνοις καρπόν φιλοπόνως τρυγήσουσι» (ΙΝΚ. 62, 63), διότι «πολλοί σύν ἐμοί, καί μετ' ἐμέ τῶν βιβλίων ἀπολαύσουσιν» (ΑΤ. 22 καί ΙΝΚ. 62). Σ' ἐπιστολή του ἐπίσης πρός τόν ἀρχιεπίσκοπο Κανταβριγίας Abbot, ἀφοῦ τονίζει καί σ' αὐτόν ὅτι «ἐν τῇ ταλαιπώρῳ Ἑλλάδι, λίαν σπάνια ἔστι τά βιβλία», τόν παρακαλεῖ νά μήν τόν ἀποπέμψει «ε ἰ ς Ἑ λ λ ά δ α κενόν βιβλίων», λέγοντάς του ὅτι τά βιβλία αὐτά «πέμπεις δι' ἐμοῦ ε ἰ ς π ᾶ σ α ν τ ή ν Ἑ λ λ ά δ α» (ΑΤ. 21· οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μου, ΓΚ).

Ὁ Μητροφάνης δέν μιλᾶ ἐξ ὀνόματός του μόνον, ἀλλά στό ὄνομα καί γιά τήν ὑπόθεση ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τήν ἴδια ἐξ ἄλλου ὁρολογία, τήν ἴδια ἀντίληψη, ἐκφράζει, τήν ἴδια χρονική περίοδο, ἀπό μιά γειτονική πρός τήν Αἴγυπτο γεωγραφική, ἀλλά ἀπό τήν ἴδια πνευματική περιοχή, μιά ἄλλη πνευματική φυσιογνωμία, ὁ Μάξιμος Μαργούνιος. Ἕνα μέρος τῶν βιβλίων του τό ἀφιερώνει στό μοναστήρι τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης στό Ἡράκλειο τῆς Κρήτης «per benefficio» ὅπως γράφει ὁ ἴδιος, «de tutta universalmente la Nation Greca»[127].

Οἱ λόγιοι αὐτοί —πού εἶναι ὅλοι τοῦ κύκλου τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ— δέ θεωροῦν ὅτι βρίσκονται σέ ἕνα ἀκραῖο σημεῖο τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀλλά σ' ἕνα κέντρο, ἀπό τό ὁποῖο μποροῦν νά ἐπηρεάσουν ἀποφασιστικά στήν ὅλη διαμόρφωση τῶν πνευματικῶν πραγμάτων στόν εὐρύτερο ἑλληνικό χῶρο. Στίς προθέσεις τους

127. Βλ. Emile Legrand, δ.π., 15-16§ II, σελ. 392. Τήν ἴδια ἀντίληψη, τῆς συμβολῆς στήν εὐρύτερη πνευματική καλλιέργεια ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνισμοῦ διακρίνουμε καί στήν ἔκφραση «ἀνά τό γένος ἡμῶν», πού συναντοῦμε ἀρκετά νωρίτερα, στά μέσα τοῦ 16ου αἰώνα, σ' ἕναν ἄλλο Ἕλληνα λόγιο, πού κινεῖται κι αὐτός στόν πνευματικό χῶρο τοῦ ἀπόδημου ἑλληνισμοῦ, στόν Νικόλαο Μαλαξό (ἐπιστολή πρός τόν Οἰκουμενικό πατριάρχη Διονύσιο Β', βλ. *Turcograecia*, δ.π., σελ. 250). Τήν ἴδια αὐτή περίοδο, τό 1524, στήν ἐπιστολή πού ἀπευθύνει πρός τούς δημογέροντες καί προεστούς τῶν γερμανικῶν χωρῶν, καί στήν ὁποία διατυπώνει τίς ἀρχές τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ του προγράμματος, ὁ Λούθηρος ὑπογραμμίζει ἰδιαίτερα τήν ἰδέα ὅτι μιλᾶ γιά «τή σωτηρία ὁλόκληρης τῆς Γερμανίας».

εἶναι ἡ σύσταση, μέ κέντρο τήν Ἀλεξάνδρεια, μιᾶς πνευματικῆς ἑστίας, ὄχι γιά τίς περιορισμένες ἀνάγκες τῆς πενιχρῆς, ὅπως τή σκιαγραφήσαμε ἤδη, ἀλεξανδρινῆς κοινότητας, ἀλλά γιά ὁλόκληρο τόν ἑλληνισμό. Μιᾶς ἑστίας πνευματικοῦ προβληματισμοῦ, ἀλλά καί παιδείας, μέ τήν εὐρύτερη ἔννοια τοῦ ὅρου, ἡ ὁποία, συνεχίζοντας τήν παράδοση τῆς παλιᾶς ἀλεξανδρινῆς βιβλιοθήκης, θά μποροῦσε –ἔχοντας μιά σχετική ἐλευθερία λόγω τῆς μεγάλης ἀπόστασης ἀπό τό ἐξουσιαστικό κέντρο τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καί συνεχή ἐπαφή μέ τή Βενετία καί τόν βενετοκρατούμενο ἑλληνικό χῶρο, μέ τόν ἀπόδημο ἑλληνισμό γενικότερα– ν' ἀποτελέσει κέντρο ἀναφορᾶς γιά ὅλες τίς δημιουργικές πνευματικές δυνάμεις τοῦ ἔθνους[128]. Οἱ σχέσεις ἐξ ἄλλου πνευματικῆς ἐπικοινωνίας, πού οἱ πατριάρχες Ἀλεξανδρείας διατηροῦν μέ διάφορους πνευματικούς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς, Ἕλληνες καί ξένους, ἀλλά καί μέ κέντρα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅπου ὑπῆρχε μιά κάποια πνευματική κίνηση –Κρήτη, Χίος (μέ σχολή ἀπό τό 15ο αἰώνα[129]), Κύπρος, γεγονός τό ὁποῖο ἀπεικονίζεται καί στά βιβλία τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης[130], γιά νά μήν ἀναφερθῶ καί πάλι στή Βενετία– καθώς καί μέ γνωστά πνευματικά κέντρα τῆς Εὐρώπης, βοηθοῦν στήν πραγματοποίηση τοῦ στόχου αὐτοῦ.

VII.- Παράλληλες προσπάθειες.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Μητροφάνη Κριτόπουλου, ἀλλά καί τῶν ἄλλων λογίων τοῦ ἴδιου πνευματικοῦ κλίματος, πού ἀναπτύσσουν συντονισμένα τή δράση τους κατά τό πρῶτο μισό τοῦ 17ου αἰώνα, ἐντάσσεται σέ μιά γενικότερη, τηρουμένων πάντα τῶν ἀναλογιῶν, ἀναγεννησιακή προσπάθεια στήν «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή». Μιά προσπάθεια πού ἐκδηλώνεται μέ διάφορες μορφές, ἀπό μεμονωμένα ἄτομα ἤ ὀλιγομελεῖς ὁμάδες, μέ τήν αὔξηση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τό βιβλίο καί τήν κίνηση τῶν ἰδεῶν γενικότερα, τήν ἵδρυση σχολείων κλπ. Μιά προσπάθεια πού θά ἐνισχυθεῖ καί θά νομιμοποιηθεῖ μέ τήν ἀπόφαση («Κανών ἑβδομος») πού πῆρε –παρά τήν ἀντίδραση τοῦ ἀνώτερου καί μεσαίου κλήρου[131]– ἡ Σύνοδος

---

128. Ἀναφερόμενος στό ρόλο γενικότερα τοῦ ἑλληνισμοῦ, τοῦ «σκορπισμένου ἀπό αἰῶνες στίς χῶρες τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου καί τῶν Βαλκανίων», ὁ Ν. Σβορῶνος γράφει: «δέν ἔπαψε ποτέ νά βρίσκεται σέ στενή ἐπαφή μέ τόν ἑλλαδικό ἑλληνισμό καί νά παίζει στήν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πρωτεύοντα ρόλο» (δ.π., σελ. 11-12).

129. Βλ. Martinus Crusius, *Turcograecia*, δ.π., σελ. 513 καί Βλαστός, *Χιακά*, τόμ. Β', σελ. 85.

130. Βλέπε πρόχειρα, στόν *Συνοπτικό Κατάλογο*, τά κτητορικά: «Μητροφάνους ἀρχιδ. Ἀλεξανδρείας τοῦ Κυπρίου» (ἀρ. 194), «Ἀνδρέα Σάβα τοῦ ἐξ Ἀμοχώστου» (277), «Παύλου τοῦ Κρητός» καί «Ἰωάννου τοῦ Ντουμεναγᾶ τοῦ χιώτη ἀπό τό παληό Κάστρο» (279). Βλέπε ἐπίσης παραπάνω, σελ. 55, ὅπου ἀγορές βιβλίων γιά τήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας.

131. «Οἱ ἐπίσκοποι καί ὁ ἑλληνικός κλῆρος ἀπαίδευτοι οἱ πλείους ἀντέστησαν τῷ πατριάρχῃ Ἱερεμία ὅταν πρό πολλῶν ἐτῶν ἠθέλησε σχολεῖα καί παιδείαν καί τυπογραφίαν νά εἰσαγάγῃ εἰς τήν Ἑλλάδα· διότι φοβοῦνται μήπως παραγκωνισθῶσιν εἶτα διά τήν ἀπαιδευσίαν» (Περ. Γ. Ζερλέντης, δ.π., σελ. 34).

τῆς Ὀρθόδοξης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τό 1593 στήν Κωνσταντινούπολη, ἐπί τρίτης πατριαρχείας Ἱερεμίου Β΄ τοῦ Τρανοῦ καί κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ –σέ ἀπάντηση τῆς ἵδρυσης, τό 1576, τοῦ ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου στή Ρώμη[132] καί ἄλλων παρομοίων Κολλεγίων σέ πόλεις τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης καί εἰδικότερα στόν ἑλλαδικό χῶρο (Χίος, Κυκλάδες, Κρήτη, Κύπρος)– γιά τήν ἵδρυση σχολείων σέ διάφορες ἐπαρχίες[133], «ὥστε τά θεῖα καί ἱερά γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι»[134].

Ἀναφέρθηκα παραπάνω στίς ἐκκλήσεις τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ πρός τούς ὀρθόδοξους τῆς Πολωνίας νά συστήσουν σχολεῖα καί στήν ἀποστολή τοῦ Κύριλλου Λούκαρη νά διδάξει στή σχολή τοῦ Ὄστροφ. Τήν ἴδια περίοδο, καί συγκεκριμένα τό 1586, στό Λβώφ (ἤ Λεόπολις ἤ Λεοντόπολις) τῆς Οὐκρανίας, ἱδρύεται «διδασκαλεῖο», «σπουδαστήριο» ἤ «σχολεῖο», σύμφωνα μέ τίς ἑλληνικές πηγές τῆς ἐποχῆς, μέ πρόγραμμα «ἐγκυκλίου παιδεύσεως» καί μέ πρῶτο δάσκαλο ἄνθρωπο κι αὐτόν τοῦ κύκλου τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ, τόν Ἀρσένιο Ἐλασσόνος[135], ἔνθερμο ὑποστηρικτή τῆς «σοφίας καί τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων», πού θέτει ὡς στόχο του τή διδασκαλία τῆς «ἄνω φιλοσοφίας» καί «τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καί διαλέκτου» καί μέ προοπτική τήν ἐπέκταση τοῦ σχολικοῦ του προγράμματος καί σέ ἄλλα μαθήματα τῆς «θύραθεν σοφίας». Ἀμέσως μετά ἀρχίζει, ἀπό τό 1590, νά λειτουργεῖ στήν ἴδια αὐτή πόλη, ἑλληνικό τυπογραφεῖο γιά τήν ἔκδοση ὡς ἐπί τό πλεῖστον ἐκπαιδευτικῶν καί σχολικῶν βιβλίων[136]. Στό τυπογραφεῖο αὐτό ἐκδίδεται τό 1591 ἡ Γραμματική τοῦ Ἀρσένιου, «συντεθεῖσα

---

132. Μόνον κατά τό διάστημα 1576-1599, φοίτησαν στό Κολλέγιο αὐτό «25 μαθητές ἀπό διάφορες πόλεις τῆς Κρήτης, 24 ἀπό τήν Κύπρο, 16 ἀπό τή Χίο, 13 ἀπό τίς Κυκλάδες (Τῆνο, Νάξο, Ἄνδρο, Μῆλο, Σύρο), 13 ἐπίσης ἀπό τήν Πελοπόννησο, 12 ἀπό τά Ἑπτάνησα (Κέρκυρα, Ζάκυνθο, Κεφαλληνία), 6 ἀπό τά Δωδεκάνησα (Πάτμο, Ρόδο, Κῶ), 3 ἀπό τήν Ἤπειρο, 3 ἀπό τίς Θῆβες καί ἀνά ἕνας ἀπό τή Σμύρνη, τή Μυτιλήνη καί τή Σωζόπολη τοῦ Εὐξείνου Πόντου, χωρίς νά ὑπολογίσουμε τούς Ἕλληνες ἤ Ἑλληνοϊταλούς τοῦ Otranto, τῆς Καλαβρίας, τῆς Σικελίας καί τῆς Μάλτας. Ἐπίσης ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη στήν περίοδο αὐτή (1576-1599) στέλνονται 7 μαθητές» (Ζαχ. Ν. Τσιρπανλῆς δ.π., σελ. 50). Ἀπό τούς πρώτους ἀπόφοιτους τοῦ Κολλεγίου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἀναφέρονται οἱ: Νεόφυτος Ροδινός, Ἰωάννης Ματθαῖος Καρυόφυλλος (1565/6-1635), Νικηφόρος Μελισσηνός (1577/8-1635), Πέτρος Ἀρκούδιος (1562/3-1633) καί Λέων Ἀλλάτιος (1587/8-1669).

133. Ὁ Ἱερεμίας Β΄ προτρέπει καί αὐτόν τόν τσάρο τῆς Ρωσίας Θεόδωρο νά «καταστήσῃ παρ' ἑαυτῷ φροντιστήριον μαθημάτων ἑλληνικῶν, ζώπυρον τῆς σοφίας τῆς ἱερᾶς, ὅτι παρ' ἡμῖν ἐκ βάθρων κινδυνεύει ἀφανισθῆναι ἡ τῆς σοφίας πηγή» (Ματαῖος Κ. Παρανίκας, δ.π., σελ. 179). Ἀναφέρθηκα παραπάνω στίς παράλληλες ἐκκλήσεις τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ, στίς ὁποῖες δέν ἐπανέρχομαι.

134. Κ. Σάθας, *Βιογραφικόν σχεδίασμα περί τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β΄(1572-1594)*, Ἀθήνα 1870, σελ. 91.

135. Βλ. Φώτιος Ἀρ. Δημητρακόπουλος, *Ἀρσένιος Ἐλασσόνος (1550-1626) Βίος καί ἔργα. Συμβολή στή μελέτη τῶν μεταβυζαντινῶν λογίων τῆς Ἀνατολῆς*, Ἀθήνα 1984.

136. δ.π., σελ. 126.

ἐκ διαφόρων Γραμματικῶν διά [τή χρήση] σπουδαίων οἱ ἐν τῷ τῆς Λεοπόλεως παιδοτριβίῳ» καί, 2 χρόνια μετά, ἡ *Πρός Ἰουδαίους ἀπολογία* τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ, γραμμένη λατινικά καί μεταφρασμένη χάριν τῶν «σπουδαίων ἐλαχίστων, διδασκαλείου ἡμετέρου τοῦ ἐν Λεοντουπόλει» καί ἡ ὁποία, ὅπως ἀναφέρεται σέ σχετικό σημείωμα στό τέλος τοῦ τόμου, ἐκδόθηκε «εἰς κοινήν ὠφέλειαν ὑμῖν παλαιοῖς τε καί νέοις Ἕλλησιν». Καί ἐνῶ ἡ σχολή τοῦ Λβώφ συνεχίζει τή δραστηριότητά της, στό Κίεβο ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πέτρος Μοβίλας (ἤ Μογίλας ἤ Μογγίλας), μητροπολίτης Κιέβου καί πάσης Ρωσίας (1633-1646), μέ σπουδές θεολογίας καί φιλοσοφίας στό Παρίσι, φίλος τοῦ Κύριλλου Λούκαρη, ἀλλά μέ φιλοκαθολικές τάσεις αὐτός, ἱδρύει σχολή —«Θεολογική Ἀκαδημία»—, πού θέτει κάτω ἀπό τή δικαιοδοσία τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινούπολης καί στήν ὁποία διδάσκονταν, μέ βάση δυτικά συγγράμματα, ἡ θεολογία καί ἡ φιλοσοφία καθώς καί οἱ νεώτερες ἐπιστῆμες[137]. Γιά τήν ἐξυπηρέτηση σκοπῶν κι ἐδῶ ἐκπαιδευτικῶν, τήν ἔκδοση βιβλίων φιλοσοφικῶν καί ἐπιστημονικῶν, ἀλλά καί θεολογικῶν, συστήνει καί τυπογραφεῖο τή δραστηριότητα τοῦ ὁποίου συντονίζει μέ τό τυπογραφεῖο τοῦ Λβώφ, θέτοντας καί τά δύο κάτω ἀπό τόν ἄμεσο προσωπικό του ἔλεγχο (=λογοκρισία).

Τήν ἴδια περίοδο, ὁ Κύριλλος Λούκαρις, συνεχίζοντας ἤ μᾶλλον θέλοντας νά ἐφαρμόσει στήν Κωνσταντινούπολη τό ἐκπαιδευτικό του πρόγραμμα, πού δέ μπόρεσε νά ὁλοκληρώσει στήν Ἀλεξάνδρεια, μεταρρύθμισε τήν πατριαρχική Ἀκαδημία, ἀναθέτοντας, τό 1624, τή διεύθυνσή της στόν πρώην συμφοιτητή του στήν Πάδοβα Θεόφιλο Κορυδαλέα. Ἐπίσης μέ ἐντολή δική του, ὁ Νικόδημος Μεταξᾶς μεταφέρει ἀπό τήν Ἀγγλία, ὅπου εἶχε παραμείνει ἐπί τέσσερα χρόνια γιά σπουδές[138], ἐκτός ἀπό τά τυπογραφικά στοιχεῖα γιά τήν ἐκτύπωση «βιβλίων καταλλήλων διά τήν ἐκπαίδευσιν τῶν Ἑλλήνων ... ἵνα τούς ἐξαγάγῃ ἀπό τήν ἀμάθειαν»[139], καί πολλά κιβώτια μέ βιβλία, τά περισσότερα ἀπό τά ὁποῖα ὁ Κύριλλος —ἄν καί πατριάρχης Κωνσταντινούπολης, δέν ἔχει ἐγκαταλείψει τά παλιά του σχέδια,γιά τά ὁποῖα ἔστειλε τόν Μητροφάνη στήν Εὐρώπη— τά στέλνει στήν Κρήτη[140] (γιά νά σταλοῦν στή συνέχεια στήν Ἀλεξάνδρεια;). Ἕνα ἀκόμη κανάλι εἰσαγωγῆς (δυτικῶν) βιβλίων στόν εὐρύτερο ἀλεξανδρινό πνευματικό

137. Βλ. Emile Legrand, ὅ.π., 17.IV, σελ. 104-119 (σημείωμα Emile Picot) καί Στῆβεν Ράνσιμαν, *Ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἐν αἰχμαλωσία*, μετάφρ. Νικολ. Κ. Παπαρρόδου, τόμ. Β΄ «Ἡ Ἐκκλησία στήν ἐξουσία τῶν ὀθωμανῶν σουλτάνων», Ἀθήνα 1979, σελ. 584 κ.ἑ.

138. Ἀπό ἐπιστολή Μητροφάνη Κριτόπουλου, Αὔγουστος 1632, πρός Andrew Downes, καθηγητή τῶν ἑλληνικῶν στό Cambridge, βλ. Colin Davey, «Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου κατά τήν ἐν Ἀγγλίᾳ διαμονήν αὐτοῦ», *Θεολογία* 41 (1970), σελ. 128.

139. Κ. Δ. Μέρτζιος, ὅ.π., σελ. 37.

140. Τήν πληροφορία παρέχει στόν ἐνετό Βαΐλο στήν Κωνσταντινούπολη (ὁ ὁποῖος ἔχει ἤδη κατακρατήσει ἀπό ἕνα ἀντίτυπο τῶν βιβλίων πού ἔφερε ὁ Νικόδημος Μεταξᾶς καί τά ἔστειλε στή Βενετία γιά ἔλεγχο) ὁ ἐνετός Γενικός Διοικητής Κρήτης (βλ. Κ. Δ. Μέρτζιος, ὅ.π., σελ. 53-54).

χῶρο. Βρισκόμαστε ἐξ ἄλλου σέ μιά περίοδο κατά τήν ὁποία ὄχι μόνο στήν Ἀλεξάνδρεια, ἤ μᾶλλον, παράλληλα μέ τήν ἀλεξανδρινή βιβλιοθήκη, δημιουργοῦνται μιά σειρά ἀπό ἄλλες βιβλιοθῆκες, ἰδιωτικές ἤ μοναστηριακές[141], ἐνῶ ἡ ζήτηση ἀλλά καί γενικότερα ἡ κίνηση τοῦ βιβλίου, καί ἰδίως τοῦ δυτικοῦ, στόν ἑλληνικό χῶρο γενικά, γνωρίζει ἐντυπωσιακή ἀνάπτυξη. Μιά πολύτιμη πληροφορία, πού μᾶς παραδίδει ὁ πρωτονοτάριος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς, σκιαγραφεῖ, αὐτή μόνη της καί μέ ἐξαιρετική σαφήνεια, τήν ἔκταση πού εἶχε γνωρίσει στά τέλη τοῦ 16ου αἰώνα ἡ διάθεση τοῦ βιβλίου μέ κέντρο τήν Κωνσταντινούπολη. Σ' ἐπιστολή του πρός τόν Gerlach, τό 1581, ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς, ὁ ὁποῖος διατηρεῖ σχέσεις μέ διάφορους λογίους στή Δύση, ἀλλά καί μέ τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας[142], τόν πληροφορεῖ ὅτι τά βιβλία πού τοῦ ἔστειλε στήν Κωνσταντινούπολη «ἀνά χίλια» ἀντίτυπα ἐπωλήθησαν ὅλα «τιμῆς καλῆς», προσθέτοντάς του ὅτι «ὅσα καί βούλει τετυπωμένα καί λοιπά εἰ πέμψεις ἀνά χίλια πωλήσω καί πέμψω σοι ἀσφαλῶς τήν τιμήν»[143]. Ἡ σημαντική αὐτή πληροφορία δείχνει ἀφ' ἑνός ὅτι τό λόγιο βιβλίο ἔχει εὐρύ ἀναγνωστικό κοινό στόν ἑλληνικό χῶρο, καί ἀφ' ἑτέρου, καί τό κυριότερο, ὅτι τό ἀναγνωστικό κοινό γενικά ἀρχίζει νά παίρνει σημαντικές διαστάσεις, παρά τό χαμηλό ἐπίπεδο τῆς παιδείας στόν ἑλληνικό χῶρο («λοιμόν καταλαμβόντα ἡμᾶς, οὐ σωματικόν, ἀλλά ψυχικόν καί στέρησιν διδασκαλίας», διαπιστώνει ὁ Ναθαναήλ Ἱερομόναχος)[144]. Καί δέν πρόκειται μόνο γιά βιβλία θεολογικοῦ περιεχομένου, πού εἴτε ἀπό τήν πλευρά τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, εἴτε τῶν διαμαρτυρομένων, κατακλύζουν τόν ἑλληνικό χῶρο[145], ἀλλά καί γιά βιβλία, δυτικά καί αὐτά, τῆς 'θύ-

141. Βλ. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, Λουκία Δρούλια, Εντο Layton, *Τό ἑλληνικό βιβλίο (1476-1830)*, Ἀθήνα 1986.

142. Τή σχέση μαρτυροῦν καί τά κτητορικά σημειώματα τοῦ Θεοδόσιου Ζυγομαλᾶ σέ βιβλία τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας βλ. ἀρ. 130 (ἔργο Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἔκδ. 1529). Τό ἔργο φέρει κτητορικό σημείωμα τοῦ ἀλεξανδρινοῦ πατριάρχη Νικηφόρου καί (προηγούμενο) τοῦ Θεοδ. Ζυγομαλᾶ: «Θεοδοσίου πρωτονοταρίου καί τόδε, Ζυγομαλᾶ». Καί δέν εἶναι τό μοναδικό ἔντυπο τῆς βιβλιοθήκης, πού μαρτυρεῖ τίς σχέσεις τοῦ Θεοδ. Ζυγομαλᾶ, καί γενικότερα τῶν λογίων τῆς Κωνσταντινούπολης, μέ τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας. Βλέπε πρόχειρα τό ὑπ' ἀρ. 378 ἔντυπο (ἔργα Ἡροδότου, ἔκδ. 1557), ὅπου τό κτητορικό: «Ἐκ τῶν τοῦ Κωνσταντίνου Καντακουζηνοῦ».

143. Emile Legrand, *Notice biographique sur Jean et Théodose Zygomalas*, Παρίσι 1889, σελ. 165, 167.

144. Θεόδωρος Δ. Μοσχονᾶς, *Κατάλογοι τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης*, τόμ. Α', Ἀλεξάνδρεια 1945, κώδ. ἀρ. 74.

145. Μέ ἀποστολεῖς τόν Μαρτίνο Κρούσιο καί τόν Στέφανο Γκέρλαχ καί ἀποδέκτες γνωστούς λογίους τῆς ἐποχῆς —Μελέτιο Πηγᾶ, Κύριλλο Λούκαρη, Μητροφάνη Κριτόπουλο, Θεοδόσιο Ζυγομαλᾶ, Μάξιμο Μαργούνιο, Γαβριήλ Σεβῆρο, Συμεών Καβάσιλα, Μιχαήλ Καντακουζηνό καί ἄλλους, μεταξύ τῶν ὁποίων καί αὐτόν τόν ἴδιο τόν πατριάρχη Ἱερεμία τόν Β'— πολλά προτεσταντικά βιβλία εἰσρέουν στόν ἑλληνικό χῶρο, μεταφρασμένα τά περισσότερα στήν ὁμιλουμένη γλώσσα τῆς ἐποχῆς. Μεταξύ αὐτῶν ἡ μικρή Κατήχηση τοῦ Λούθηρου (ἔκδ. 1558) καί ἡ *Κατήχη-*

ραθεν σοφίας', πού προορίζονται γιά σκοπούς καθαρά παιδευτικούς[146]. Συγκρατῶ ἐδῶ καί τήν ἐπιστολή πού στέλνει τόν Αὔγουστο τοῦ 1583 ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας «πρός τούς Ἐφόρους τοῦ ἐν Ἐνετίαις Ναοῦ καί τούς λοιπούς αὐτόθι μετοίκους» καί τούς ὁποίους πληροφορεῖ ὅτι στέλνει στή Βενετία τόν «διδάκτωρα πολυμαθέστατο ἱεροδιάκονο κύριο Νικηφόρο,διδάσκαλο καί Μέγα Πρωτοσύγκελλο... καί δι ' ἄλλας αἰτίας, ἀλλά καί διά νά ἀγοράσῃ τά ἀπαραίτητα ἐκεῖνα ἐπιστημονικά βιβλία, τῶν ὁποίων ἔχομεν ἀνάγκην διά τήν Σχολήν μας»[147]. Μιά ἐξειδικευμένη ζήτηση βιβλίου –ἐπιστημονικοῦ - παιδευτικοῦ, στήν ὁποία διακρίνουμε καί μιά ἄλλη συνιστῶσα– τοῦ ἐντυπου ν ε ώ τ ε ρ ο υ παιδευτικοῦ βιβλίου, πού τήν ἐντοπίσαμε καί παραπάνω ὅταν ἀναφερθήκαμε στίς παρόμοιες ζητήσεις βιβλίων ἀπό μέρους τῶν ἀλεξανδρινῶν ἱεραρχῶν. Τήν πληροφορία ἐνισχύει ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς, ὁ ὁποῖος, σ' ἐπιστολή του πρός τόν Μ. Κρούσιο, μέ ἡμερομηνία 1 Ἰουνίου 1578, ἀφοῦ τόν πληροφορεῖ ὅτι τοῦ ἔστειλε τά βιβλία πού τοῦ ζήτησε (ἔργα τοῦ Δημοσθένη, τοῦ Θουκυδίδη, τοῦ Θεοδώρητου καί τοῦ Κεραμέα), τοῦ γράφει χαρακτηριστικά: «Ὡς γάρ ὑμεῖς, καλῶς ποιοῦντες, τά παλαιά ποθεῖτε, οὕτω καί ἡμεῖς, τά νέα, καί ἐν τύπῳ, σπουδῆς ἕνεκα»[148]. Τά βιβλία –ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Αἰλιανοῦ, τοῦ Εὐριπίδη, τῶν Ἀετίου καί Παύλου τῶν ἰατρῶν καθώς καί τοῦ Διοσκορίδη κ.ἄ.– πού ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς ζητᾶ στή συνέχεια ἀπό τόν Κρούσιο, «χάριν τῶν σπουδαίων», οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀνάγκη, ὅπως γράφει, τῶν βιβλίων αὐτῶν, δείχνει μέ σαφήνεια τό περιεχόμενο, ἀλλά καί τό σκοπό –προφανῶς διδακτικό– τῆς ζητουμένης γνώσης[149].

σις Οὐαλεντίνου τοῦ Οὐαγνήρου [Valentin Wagner] Κορωνέως M.D.L.. (Πλῆρες ἀντίτυπο καί μέ σημειώσεις στό περιθώριο τῶν σελίδων, ἐντόπισα στήν Κρατική Βιβλιοθήκη τοῦ Κλούζ κατά τό διάστημα πρόσφατης ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς μου σέ βιβλιοθῆκες τῆς Ρουμανίας). Ἡ προσοχή ἐπίσης πού καί ἡ Καθολική Ἐκκλησία δίνει στήν παρουσία βιβλίων της στόν ἑλληνικό χῶρο, «διά τήν διευκόλυνσιν τοῦ ἔργου τῶν μισσιοναρίων» φαίνεται, ἐκτός τῶν ἄλλων, καί ἀπό τίς συνεχεῖς ἀποστολές βιβλίων –καί ὄχι μόνο θεολογικῶν– στό χῶρο τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (βλ. πρόχειρα *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ Βατικανοῦ (1625-1667)*, ἐπιμ. Ζαχ. Ν. Τσιρπανλῆς, Λευκωσία, 1973).

146. Βρισκόμαστε σέ μιά περίοδο, τέλη τοῦ 16ου ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα, κατά τήν ὁποία, ὅπως παρατηρεῖ καί ὁ Μανουήλ Ἰω. Γεδεών, τά «ἀνεπτυγμένα καί φιλομαθῆ πνεύματα, οὐδαμῶς ἠδύναντο ν' ἀρκεσθῶσιν εἰς τό Α-Ω, Β-Ψ, καί τό σταυρέ βοήθει μοι, δι' ὧν ἐσκότιζον τάς κεφαλάς τῶν μαθητῶν, πολλάκις εἰκοσαετῶν, χονδροειδεῖς καί τυπικοί γραμματοδιδάσκαλοι, ὧν τό ζενίθ τῆς διδασκαλικῆς πολυμαθείας ἦν ἡ τριπλῆ καί τετραπλῆ ἑρμηνεία τῶν γνωστῶν στίχων Ἰγνατίου τοῦ Σκευοφύλακος «Ἄκουσον ὦ παῖ τῆς ἐμῆς συμβουλίης» ἤ τοῦ «Θάλασσα καί πῦρ καί γυνῆ κακά τρία» τοῦ Χρυσολωρᾶ (Μαν. Ἰω. Γεδεών, *Κύριλλος Λούκαρις. Μελέτη περί τῆς μετά τήν ἅλωσιν Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (1454-1638)*, Κωνσταντινούπολη 1876, σελ. 39).

147. Κ. Δ. Μέρτζιος, δ.π., σελ. 11. Σ' ἐπιστολή του ἐπίσης πρός τόν Δόγη τῆς Βενετίας, ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας συνιστᾶ τόν Νικηφόρο, ὁ ὁποῖος ἔρχεται στή Βενετία γιά νά ἀγοράσει «ὅλα τά βιβλία ἐκεῖνα τά ἐπιστημονικά, τά ἀναγκαιοῦντα διά τήν Σχολήν, τήν ὁποίαν μέ τήν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐγκαταστήσαμεν», στό ἴδιο, σελ. 12.

148. Martinus Crusius, *Turcograecia*, δ.π., σελ. 467.

149. δ.π., σελ. 468.

Τέλος, ὁ δάσκαλος τοῦ σχολείου («φροντιστηρίου») τῆς Χίου, Γρηγόριος πρωτοσύγκελλος —γιά νά συμπληρώσουμε τήν εἰκόνα μέ μαρτυρίες ἀνθρώπων πού βρίσκονται σ' ἐπικοινωνία μέ τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας (ἡ ἀπαρίθμηση τῶν ἐνδεικτικῶν πρός τήν ἴδια κατεύθυνση στοιχείων, θά μποροῦσε νά περιλάβει, μεταξύ τῶν ἄλλων, καί τή γνωστή ἀλληλογραφία μεταξύ Κύριλλου Λούκαρη καί λογίων τῆς ἐποχῆς[150], στήν ὁποία κυριαρχεῖ τό θέμα τῆς ζήτησης ἤ ἀνταλλαγῆς βιβλίων, τῆς κλασικῆς κυρίως γραμματολογίας)— ζητᾶ ἐπανειλημμένα ἀπό τόν Λέοντα Ἀλλάτιο νά στείλει ἐπειγόντως γιά τό σχολεῖο τῆς Χίου, «τά δσα βιβλία κάμνουσι χρεία παίδων νά διαβάζουσι», πληροφορώντας τον δτι στό σχολεῖο αὐτό «ἦλθαν καί ἔρχονται καθ' ἡμερινόν καί σπουδάζουσι καί αὐξάνεται καθ' ἡμερινόν ὁ ἀριθμός τῶν σπουδαίων κατά σειράν ποῖος εἰς τό ἕνα μάθημα, ποῖος εἰς τό ἄλλο, ποῖος εἰς τούτην τήν ἐπιστήμην καί ποῖος εἰς τήν ἄλλην», προσθέτοντας ὅμως δτι ἡ σπουδή εἶναι «μερική, μή ἔχοντας βιβλία», γιά τά ὁποῖα αὐτοί πού τά ἔχουν «ζητοῦσι ἀκριβά» καί ἡ ἀντιγραφή τους ἀπαιτεῖ «πολλήν ἔξοδον»[151].

Ἐξετάζοντας τό ἔργο αὐτό τῆς διακίνησης τοῦ βιβλίου, καί εἰδικότερα τῆς διείσδυσης τοῦ δυτικοῦ βιβλίου στόν ἑλληνικό χῶρο, ἀπό μιά γενικότερη σκοπιά, καί μή περιοριζόμενοι στά πόσα ἤ ποιά βιβλία, τῆς κοσμικῆς ἤ θεολογικῆς παιδείας, καθολικά ἤ προτεσταντικά, μπῆκαν, κατά τήν περίοδο αὐτή, στόν ἑλληνικό χῶρο —παράμετρο τήν ὁποία ἡ ἔρευνα μπορεῖ συνεχῶς νά ἀλλοιώνει— ὑπογραμμίζω ὡς μονιμότερο θετικό στοιχεῖο, πού ἡ δραστηριότητα αὐτή εἶχε —ἐκεῖ ὅπου μπόρεσε νά δώσει καρπούς— τό γεγονός δτι ἔφερε σ' ἐπαφή τόν ἑλληνισμό ὄχι μόνο μέ τίς θρησκευτικές ἰδέες τῆς Δύσης, ἀλλά, καί κυρίως, μέ τό γενικότερο πνευματικό κλίμα, τήν κίνηση τῶν ἰδεῶν, στήν Εὐρώπη. Διευκόλυνε τήν ἐπαφή καί γνωριμία τῶν δύο κόσμων[152].

VIII.- Ἡ ἱστορική συγκυρία.

Ἀνέφερα, στήν ἀμέσως προηγούμενη ἑνότητα, ὁρισμένα, ἐνδεικτικά κατά τή γνώμη μου, στοιχεῖα, γιά νά τονίσω ἀκριβῶς αὐτό πού σημείωσα καί παραπάνω, δτι δηλαδή τό ἔργο τῶν ἱεραρχῶν τῆς Ἀλεξάνδρειας, πού στή μελέτη μας αὐτή τό ἐρευνήσαμε μέ κύριο ἄξονα τήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη, ἐντάσσεται σέ ἕνα γενικότερο ἀναγεννησιακό κίνημα —στό ὁποῖο εἰδικά ὁ Μελέτιος Πηγᾶς καί ὁ Κύριλλος Λούκαρις πρωτοστατοῦν— γιά τήν καλλιέργεια τῶν γραμμάτων, τήν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στόν εὐρύτερο ἑλληνικό χῶρο.

---

150. Emile Legrand, *Bibliographie Hellénique, 17.IV.* σελ. 175-521.

151. Περικλῆς Γ. Ζερλέντης, «Περί τῶν ἐν Χίῳ φροντιστηρίων», *Ἀθηνᾶ*, 29 (1917) σελ. 230-254.

152. Βλ. Cl. Tsourcas, «Les premières influences occidentales dans l'Orient Orthodoxe», *Balcania*, 6 (1944), σελ. 337.

Μιά σύντονη γενική προσπάθεια, πού δέν προσφεύγει, ἤ μᾶλλον δέν ἐπικεντρώνει τό ἔργο της σέ ἱκεσίες πρός τούς ξένους ἡγεμόνες ἤ σέ μοιρολατρικές ἐπικλήσεις τῆς θείας πρόνοιας, ὅπως στά πρῶτα μετά τήν ἅλωση χρόνια, ἀλλά θεωρεῖ ἀναγκαία τή συνεχή, συστηματική προπαρασκευή, μέ βάση τίς ἴδιες τίς δυνάμεις τοῦ ἔθνους, δίνοντας ἰδιαίτερη σημασία, στή φάση αὐτή, στήν πνευματική ἀφύπνιση, στήν ἐνίσχυση τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας τοῦ λαοῦ. Οἱ πρωτεργάτες τοῦ ἔργου αὐτοῦ —στή σκέψη τῶν ὁποίων συναντοῦμε ἑνωμένη τή χριστιανική ἰδέα μέ τήν ἐκκολαπτόμενη ἐθνική ἰδέα, πού συγχέονταν ἀκόμη μέ τήν ὀρθοδοξία— δροῦν σάν κληρονόμοι τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ καί τοῦ βυζαντινοῦ οὐμανισμοῦ,πού τά συνδυάζουν μέ τίς ἀρχές καί τά ἰδανικά τοῦ εὐρωπαϊκοῦ οὐμανισμοῦ· δροῦν ὡς ἐκφραστές τοῦ νέου ἀναγεννησιακοῦ πνεύματος καί μιᾶς, θά ἔλεγα, παν-χριστιανικῆς συνείδησης, ὡς ἀντίληψης θρησκευτικῆς καί (κυρίως) πολιτισμικῆς. Διακατέχονται ἀπό ἔντονη ἀναγεννησιακή συνείδηση, πού τήν ἔχουν ἀποκτήσει μέ τή μελέτη τῶν βιβλίων καί τήν ἄμεση προσωπική ἐπαφή μέ κέντρα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ οὐμανισμοῦ, καί ἐνεργοῦν σάν (μετα)φορεῖς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ σέ χῶρο δμως πού δέν ἦταν ἀκόμη ὥριμος νά δεχτεῖ τούς καρπούς τῆς κίνησης αὐτῆς. Ἐκφράζουν ἕνα πνεῦμα παιδείας πού, στό πρῶτο μισό τοῦ 17ου αἰώνα, καί μάλιστα στόν τουρκοκρατούμενο ἑλληνικό χῶρο, δέ στηρίζεται καί δέν ἐκφράζει τό ἐπίπεδο κοινωνικῆς καί πνευματικῆς ἀνάπτυξης τοῦ συγκεκριμένου αὐτοῦ χώρου. Σέ στενή αἰτιολογική συνάρτηση μέ τά προηγούμενα, πρέπει νά δοῦμε καί τό γεγονός ὅτι οἱ πρωτεργάτες τοῦ ἔργου αὐτοῦ ζοῦν, τουλάχιστον τήν περίοδο κατά τήν ὁποία συνέλαβαν καί ἐπιχείρησαν νά ἐφαρμώσουν τήν ἰδέα τῆς γενικότερης αὐτῆς προσπάθειας, ξεκομμένοι ἀπό τό κοινωνικό τους περιβάλλον. Τό ἴδιο τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας, ἀποτελεῖ μιά νησίδα σ' ἕναν κόσμο ἀλλόθρησκων καί ἀλλοεθνῶν, χωρίς ἀξιόλογο ποίμνιο, μέ τούς δικούς του προβληματισμούς καί τή δική του ζωή, χωρίς διασύνδεση καί ἀντιστοιχία μέ τό ἄμεσο φυσιολογικό του περίγυρο. Ἡ μόνη σταθερότερη ἐπικοινωνία μέ τόν «ἔξω» κόσμο, εἶναι ἡ σχέση μέ μιά ὀλιγάριθμη ἑλληνική πνευματική ἐλίτ, πού ζεῖ καί αὐτή στόν βενετοκρατούμενο κυρίως χῶρο, καί μέ τούς ἐκπροσώπους τῆς εὐρωπαϊκῆς διανόησης, καθώς καί μιά ἰσχνή καί περιοδική ἐπαφή μέ τό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινούπολης, ἀπό τό ὁποῖο διατηρεῖ πάντα διακριτική ἀπόσταση καί αὐτονομία.

Γιά ὅλους τούς παραπάνω λόγους, τό ἔργο πού προτίθενται νά δημιουργήσουν οἱ ἀλεξανδρινοί ἱεράρχες, μέ ὑπόβαθρο τήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας, ἔργο τό ὁποῖο εἶχε δική του λογική καί λειτουργικότητα, δέν ἦταν δυνατόν νά ἐπιζήσει καί νά ἀναπτυχθεῖ παρά μόνον ὅσο ὑπῆρχαν οἱ ἐμπνευστές του. Δέ μποροῦσε παρά νά σβήσει, ν' ἀπονεκρωθεῖ, ἀμέσως μετά τό πέρασμα ἀπό τό προσκήνιο τῆς ἱστορίας τῶν ἀνθρώπων πού τό συνέλαβαν, ὑποκύπτοντας στούς νόμους μιᾶς κατάστασης πνευμάτων, πού ἡ πολύχρονη ἀδράνεια καί τό χαμηλό ἐπίπεδο παιδείας εἶχαν διαμορφώσει, καί ἡ ὁποία ἔβλεπε μέ ἐπιφύλαξη κάθε ἐλεύθερα σκεπτόμενο ἄνθρωπο καί ὁ «ὁπωσοῦν πεπαιδευμένος ὑ-

πέκειτο ἑκάστοτε εἰς πολλούς καί παντοίους κινδύνους, διότι ἐνομίζετο ὡς καθ' ὑπόνοιαν ἀντιδοξῶν πρός τά νενομισμένα καί ἀσπαζόμενος τῶν Λουθηροκαλβίνων τάς καινοτοποιίας»[153].

Τό δεύτερο μισό τοῦ 17ου αἰώνα —δηλαδή κατά τήν ἀμέσως ἑπόμενη περίοδο ἐκείνης πού ἐδῶ μᾶς ἀπασχόλησε, μέ ἐπίκεντρο τήν Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας, περίοδο κατά τήν ὁποία, γιά νά παραμείνουμε στό γενικότερο πνευματικό κλίμα τῆς Ἀλεξάνδρειας, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἔχει διακοπεῖ, μέ τήν πτώση τῆς Κρήτης, κάθε ὀργανωμένη ἐπικοινωνία μέ τή Βενετία, καί μέσω αὐτῆς μέ τόν εὐρύτερο δυτικό εὐρωπαϊκό χῶρο— ἡ ὅλη ἀναγεννησιακή προσπάθεια στήν ὁποία ἔχουν πρωτοστατήσει οἱ ἀλεξανδρινοί ἱεράρχες, ἀποτελεῖ πλέον παρελθόν. Ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ὁ ἄνθρωπος πού ἔχει βάλει τίς βάσεις τοῦ ἀναγεννησιακοῦ πνεύματος, ὄχι μόνο στήν Ἀλεξάνδρεια, ἀλλά καί γενικότερα στόν ἑλληνικό χῶρο, ἔχει πρό πολλοῦ πεθάνει, ὁ Κύριλλος Λούκαρις ἔχει καταδικαστεῖ ὡς «αἱρετικός» καί ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος, ἐπιστρέφοντας ἀπό τήν Εὐρώπη βρίσκεται ἀντιμέτωπος μέ μιά κατάσταση πνευμάτων τελείως ξένη ἤ μᾶλλον ἀντίθετη μέ ἐκείνη πού εἶχε ἀφήσει φεύγοντας γιά σπουδές. Ἀναγκάζεται νά συνυπογράψει —σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀρχή του «Μηδέν κατά τῆς συνειδήσεως»— τήν καταδικαστική ἀπόφαση γιά τόν πνευματικό του πατέρα καί, ἄν καί πατριάρχης τώρα πιά, ζεῖ στό περιθώριο γιά νά πεθάνει, μετά 4 χρόνια, στή Βλαχία. Οἱ προσπάθειες δημιουργίας ἀνεξάρτητων πνευματικῶν κέντρων, τύπου Ἀλεξάνδρειας, ἔχουν πιά ἀτονίσει ἤ παίρνουν ἄλλη μορφή, πιό προσαρμοσμένη στίς συνθῆκες τῆς ἐποχῆς καί τό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινούπολης, πού στό μεταξύ ἔχει σημαντικά ἐνισχυθεῖ, ὄχι μόνον ὡς πρῶτο ἀλλά καί ὡς «ἡγετικό», ἔχει σκληρύνει τή θέση του, δέ δέχεται, καταδικάζει καί ἀφορίζει κάθε προσπάθεια πού θά μποροῦσε νά θεωρηθεῖ ὅτι ἐκτρέπεται ἀπό τό γράμμα τῆς παράδοσης. Κάθε γόνιμη ἐπαφή μέ τό ἀναγεννητικό πνεῦμα τῆς Δύσης, καί κυρίως τῆς καθολικῆς, θεωρεῖται ἐπικίνδυνο γιά τήν ὀρθοδοξία, ἡ ὁποία ταυτίζεται μέ τήν ἰδέα τοῦ ἔθνους.

Ἡ Ἀλεξάνδρεια περνᾶ στήν ἀφάνεια ὑποτασσόμενη στή γενική νομοτελειακή ἀρχή ἀνάπτυξης τῶν κοινωνικῶν φαινομένων· δέν ἀποτελεῖ πιά ὑποκείμενο ἐνεργό στό ἔργο ἐκλαΐκευσης τῶν γραμμάτων, ἀφοῦ ὅμως ἔγραψε μιά σημαντική σελίδα στό ἔργο διείσδυσης τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ καί τῆς ἐλεύθερης σκέψης, ἀνάπτυξης γενικότερα τῆς παιδείας στόν εὐρύτερο ἑλληνικό χῶρο.

153. Δ. Θερειανός, *Ἀδαμάντιος Κοραῆς*, τόμ. Α', Τεργέστη 1889, σελ. 43.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

Συνοπτικός Κατάλογος Ἐντύπων Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας

Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας

Βιβλιοθῆκες τῶν Ἀλεξανδρινῶν Ἱεραρχῶν

Ἔντυπα ἀπό αὐτοψία

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ
ΕΝΤΥΠΩΝ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ
— ΕΚΔΟΣΕΙΣ 1471 - 1650 —

α/α	Μοσχ.	Ἔτος	Συγγρ./Ἐκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
1	403	1471	Βερνάρδος,ἀββᾶς	Σολομῶντος, Ἆσμα Ἀσμάτων			ἀκέφ.
2	1206	1473	Ἀλβέρτος ὁ Μέγας	De laudibus gloriossissime dei	Κολωνία		
3	1317	1476	Λάσκαρις Κων.	[Γραμματική]	Μιλᾶνο		ἀκέφ., βλ. 8, 89, 135, 730, 737, 1231.
4	583	1480		[Κανονικὸν Ἐκκλ. Δικαίου] (λατ.)			
5	1795	*1480*	G. J. Caesar	Comentariorum			
6	887	1491	Matthaeus Vindoc.	Historia sacra	Βενετία		ἀκέφ.
7	455	1494	Στράβων	Γεωγραφικὰ (λατ.)	Βενετία		βλ. 1035.
8	811	*1494*	Λάσκαρις Κων.	[Γραμματική]	Βενετία		βλ. 3.
9	372	1495	Θεόκριτος	Εἰδύλλια	Βενετία	Κ.Λ.	βλ. 11,77, 134, 279, 281, 396, 526, 768.
10	424	*1495*	Γαζῆς Θεόδωρος	Γραμματικὴ	Βενετία		βλ. 62, 133, 221.
11	444	*1495*	Θεόκριτος	Εἰδύλλια	Βενετία		βλ. 9.
12	1318	*1495*	Βερνάρδος, ἀββᾶς	Opuscula	Βενετία		

Σημείωση:

Στὴν πρώτη στήλη καταγράφεται ὁ αὔξων ἀριθμὸς τοῦ παρόντος καταλόγου, ἐνῶ στὴ δεύτερη τοῦ καταλόγου τοῦ Θ. Δ. Μοσχονᾶ. Στὴν τρίτη στήλη, τὸ ἔτος ἔκδοσης τοῦ βιβλίου (μὲ πλάγια καὶ μὲ ὄρθια ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ἔτους), ἢ ὁ αἰώνας γιὰ ὅσα, ἀκέφαλα ἢ ἄλλα, δὲ γνωρίζουμε τὸ ἀκριβὲς ἔτος ἔκδοσής τους, ἐνῶ στὴν τέταρτη τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα ἢ ἐκδότη τοῦ βιβλίου. Στὴν πέμπτη στήλη, ὁ συντομευμένος καὶ σὲ ἀγκύλη ὁ περιεκτικὸς τίτλος τοῦ βιβλίου. Στὴν ἕκτη στήλη σημειώνεται ὁ τόπος ἔκδοσης, ἐνῶ στὴν ἕβδομη ὁ κτήτορας τοῦ βιβλίου — γιὰ τὶς περιπτώσεις τῶν ἱεραρχῶν τῆς περιόδου 1600-1650 (Μ.Π.=Μελέτιος Πηγᾶς, Μάξ.=Μάξιμος Πελοποννήσιος, Κ.Λ.=Κύριλλος Λούκαρις, Γ.Σ.=Γεράσιμος Σπαρταλιώτης, Μ.Κ.=Μητροφάνης Κριτόπουλος, Νικ.=Νικηφόρος Κλαρουζάνος, Ἰω.=Ἰωαννίκιος Διόδιος) ἢ τοῦ θρόνου (=Θρ.). Ἐδῶ οἱ ἀγκύλες ὑποδηλώνουν κτητορικὸ ποὺ συνάγεται ἔμμεσα. Τέλος, στὴ στήλη τῶν παρατηρήσεων, καταχωροῦνται οἱ περιπτώσεις ποὺ τὸ βιβλίο εἶναι ἀκέφαλο ἢ κολοβὸ καὶ τὰ παραπεμπτικὰ σὲ ἄλλες ἐκδόσεις ἢ ἀντίτυπα τοῦ ἴδιου ἔργου.

13	364	*1495*	᾽Αριστοτέλης	῎Οργανον	Βενετία	Μ.Κ.	
14	302	1496	Στοβαῖος ᾽Ιωάννης	Κέρας ᾽Αμαλθείας	Βενετία	᾽Ιω.	βλ. 193, 194, 195, 254, 844.
15	356	1497	᾽Αριστοτέλης	῞Απαντα	Βενετία		ἀκέφ., βλ. 16, 37, 44, 509, 510, 511, 512, 698, 726, 739, 804, 830,1135.
16	365	*1497*	᾽Αριστοτέλης	῞Απαντα	Βενετία	Μ.Π./Μάξ.	ἀκέφ., βλ. 15.
17	314	1498	᾽Αριστοφάνης	Κωμωδίαι	Βενετία		βλ. 18, 110, 111, 112, 156, 287, 438,767.
18	353	*1498*	᾽Αριστοφάνης	Κωμωδίαι	Βενετία		ἀκέφ., βλ. 17.
19	832	*1498*		᾽Επιστολαὶ ἀρχαίων	Βενετία	Γ.Σ.	ἀκέφ., βλ. 23, 24, 25.
20	4	1499		Μέγα ᾽Ετυμολογικόν	Βενετία		βλ. 21, 26, 774, 1243.
21	16	*1499*		Μέγα ᾽Ετυμολογικόν	Βενετία		βλ. 20.
22	239	*1499*	Σιμπλίκιος	Εἰς τάς Κατηγορίας ᾽Αριστοτέλους	Βενετία	᾽Ιω.	βλ. 27, 28, 324, 439.
23	833	*1499*		᾽Επιστολαί ἀρχαίων	Βενετία	[Μ.Κ.]	βλ. 19.
24	1008	*1499*		᾽Επιστολαί ἀρχαίων	Βενετία		βλ. 19.
25	1009	*1499*		᾽Επιστολαί ἀρχαίων	Βενετία		βλ. 19.
26	1841	*1499*		Μέγα ᾽Ετυμολογικόν	Βενετία		βλ. 20.
27	263	1500	Σιμπλίκιος	Εἰς τάς Κατηγορίας ᾽Αριστοτέλους	Βενετία	Μ.Κ.	ἀκέφ., βλ. 22.
28	1960	*1500*	Σιμπλίκιος	Εἰς τάς Κατηγορίας ᾽Αριστοτέλους	Βενετία	Μ.Κ.	ἀκέφ., βλ. 22.
29	263	*1500*	᾽Αμμώνιος ᾽Ερμείου	Εἰς τάς πέντε φωνάς	Βενετία		
30	374	*1500*	᾽Αριστοτέλης	᾽Ηθικά Νικομάχεια	Βασιλεία		
31	1256	*1500*	Θεοφύλακτος Σιμοκάτης	῞Απαντα	Παρίσι		
32	440	1501	Φιλόστρατος Εὐσέβιος	[῾Αντιρρητικό]	Βενετία		ἀκέφ., βλ. 33, 259, 266, 413, 1159, 1160.
33	1947	*1501*	Φιλόστρατος Εὐσέβιος	[῾Αντιρρητικό]	Βενετία		βλ. 32.
34	272	1502	῾Ηρόδοτος	Βιβλίον ἐννέα	Βενετία		
35	387	*1502*	Στέφανος Βυζάντιος	Περί πόλεων καί δήμων	Βενετία		βλ. 36.
36	427	*1502*	Στέφανος Βυζάντιος	Περί πόλεων καί δήμων	Βενετία		βλ. 37.
37	473	*1502*	᾽Αριστοτέλης	῞Απαντα (λατ.)	Βενετία		βλ. 15.
38	1405	*1502*	Δάντης	Θεία Κωμωδία	Βενετία		βλ. 368.

α/α	Μοσχ.	*Έτος*	Συγγρ./Έκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
39	1799	1503	Ἀμμώνιος Ἑρμείου	Εἰς τό Περί Ἑρμην. Ἀριστοτέλους	Βενετία		βλ. 84.
40	1799	*1503*	Λέων ὁ Μαγεντῖνος	Εἰς τό Περί Ἑρμην. Ἀριστοτέλους	Βενετία		βλ. 85.
41	1947	*1503*	Λουκιανός	Διάλογοι	Βενετία		βλ. 96, 185, 763, 945, 1240.
42	958	1504	Γρηγόριος Ναζιανζηνός	Ἔργα	Βενετία		βλ. 43, 76, 196, 197, 199, 250, 319, 320, 583, 690. 851, 852, 1127.
43	986	*1504*	Γρηγόριος Ναζιανζηνός	Ἔργα	Βενετία		βλ. 42.
44	488	1505	Ἀριστοτέλης	Ἅπαντα	Βενετία		βλ. 15.
45	422	1506		Λεξικό λατινικό	Βενετία		ἀκέφ.
46	396	1509		Σχόλια εἰς Προγυμν. Ἀφθονίου (λατ.)	Βενετία	Μάξ.	βλ. 47.
47	413	*1509*		Σχόλια εἰς Προγυμν. Ἀφθονίου (λατ.)	Βενετία	Μ.Κ.	βλ. 46.
48	507	*1509*	Ἀφθόνιος σοφιστής	Προλεγόμενα	Βενετία		
49	1762	*1509*	Phrisius Rod.	De Inventione Dialectica	Βενετία		
50	586	1511	Γρηγόριος, πάπας	Decretales	Παρίσι		
51	714	1512	Urbanus Bellunesis	Γραμματική λατινική	Βενετία		βλ. 108.
52	253	1513	Ἀθήναιος	Δειπνοσοφισταί	Βενετία		βλ. 676, 869.
53	379	*1513*	Ἰσοκράτης	Λόγοι	Βενετία	Ἰω.	βλ. 242, 633, 640, 775.
54	438	*1513*	Ἀλέξανδρος Ἀφροδ.	Εἰς τά Τοπικά Ἀριστοτέλους	Βενετία	Μ.Κ.	βλ. 57.
55	484	*1513*		Λόγοι Ρητόρων.	Βενετία	Ἰω.	
56	489	*1513*	Lombardus Petrus	Ἀποφθέγματα (λατ.)	Βασιλεία		
57	492	*1513*	Ἀλέξανδρος Ἀφροδ.	Εἰς τά Τοπικά Ἀριστοτέλους	Βενετία		βλ. 54.
58	1554	*1513*	Γαληνός	De affectorum locorum notitia	Λυών		
59	1731	*1513*	Πίνδαρος	Ἔργα	Βενετία		βλ. 61.
60	1798	1514	Γρηγόριος, πάπας	Σχόλια εἰς τόν Ἰώβ (λατ.)	Βενετία		
61	767	1515	Πίνδαρος	Ἔργα	Ρώμη	Μ.Κ.	βλ. 59.
62	1386	*1515*	Γαζῆς Θεόδωρος	Γραμματική	Φλωρεντία	Γ.Σ.	βλ. 10
63	1392	*1515*	Ἀρσένιος Μονεμβασίας	Ἀποφθέγματα	Ρώμη		βλ. 64.

64	1401	*1515*	'Αρσένιος Μονεμβασίας	'Αποφθέγματα	Ρώμη	Μ.Κ.	βλ. 63.
65	1520	*1515*	'Αφθόνιος σοφιστής	Προγυμνάσματα	Φλωρεντία		βλ. 67.
66	1596	*1515*	'Απολλώνιος 'Αλέξ.	Περί συντάξεως	Φλωρεντία		
67	1722	*1515*	'Αφθόνιος σοφιστής	Προγυμνάσματα	Φλωρεντία		βλ. 65.
68	76	1516	'Ιερώνυμος	Ἔργα (λατ.)	Βασιλεία		ἀκέφ., κολ.
69	93	*1516*	'Ιερώνυμος	Σχόλια εἰς τούς 12 προφήτας, τ. 6-7	Βασιλεία		
70	97	*1516*	'Ιερώνυμος	Σχόλια εἰς τούς Ψαλμούς, τ. 8-9	Βασιλεία		
71	101	*1516*	'Ιερώνυμος	Σχόλια εἰς τόν 'Ησαΐαν, τ. 5	Βασιλεία	Μ.Κ.	
72	103	*1516*	'Ιερώνυμος	Κατά 'Ελβιδίου, τ. 3-4	Βασιλεία		
73	371	*1516*	Παυσανίας	'Ελλάδος Περιήγησις	Βενετία		βλ. 74, 169.
74	441	*1516*	Παυσανίας	'Ελλάδος Περιήγησις	Βενετία		βλ. 73.
75	475	*1516*	Ξενοφών	Κύρου Παιδεία & 'Ανάβασις	Φλωρεντία		ἀκέφ.
76	1598	*1516*	Γρηγόριος Ναζιανζηνός	Λόγοι	[Βενετία]	Μ.Π./Γ.Σ.	βλ. 42.
77	1526	*1516*	Θεόκριτος	Εἰδύλλια	Βενετία	[Μ.Κ.]	βλ. 9.
78	512	1517	'Αλέξανδρος 'Αφροδ.	Σχόλια εἰς 'Αριστοτέλη	Ρώμη		
79	938	*1517*	Λιβάνιος σοφιστής	Λόγοι	Φερράρα		
80	1601	*1517*	Ὅμηρος	Βατραχομυομαχία	Βενετία		ἀκέφ., βλ. 105, 109, 180, 203, 238, 239, 240, 410, 425, 484, 568, 569, 729, 754, 757, 762, 800, 1211.
81	119	1518	Βασίλειος ὁ Μέγας	'Ομιλίαι	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 149, 153, 154, 176, 178, 179, 328, 330, 418, 420, 663, 1237.
82	349	1519	Πλούταρχος	Βίοι Παράλληλοι	Βενετία	'Ιω.	βλ. 126, 339, 390, 959.
83	354	1520	Μοσχίδης	Λεξικόν	Φλωρεντία		
84	410	*1520*	'Αμμώνιος 'Ερμείου	Εἰς τό Περί 'Ερμην. 'Αριστοτέλους	Βενετία	[Μ.Κ.]	βλ. 39.
85	410	*1520*	Λέων ὁ Μαγεντῖνος	Εἰς τό Περί 'Ερμην. 'Αριστοτέλους	Βενετία	[Μ.Κ.]	βλ. 40.
86	456	*1520*	[Πορφύριος]	Recoguitione Logica Arist.	Παρίσι		
87	570	*1520*	'Αλέξανδρος 'Αφροδ.	Εἰς τά 'Αναλυτικά 'Αριστοτέλους	Βενετία	Μ.Κ.	βλ. 88.
88	596	1521	'Αλέξανδρος 'Αφροδ.	Εἰς τά 'Αναλυτικά 'Αριστοτέλους	Φλωρεντία	Μ.Κ.	βλ. 87.

α/α	Μοσχ.	Ἔτος	Συγγρ./Ἐκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
89	758	*1521*	Λάσκαρις Κων.	[Γραμματική]	Βενετία		βλ. 3.
90	775	*1521*		Ἀποσημ. εἰς Σοφιστικούς ἐλέγχους	Φλωρεντία		
91	1362	*1521*	Ὀβίδιος	Μεταμορφώσεις	Λονδῖνο		βλ. 116.
92	1400	*1521*	Ἀπολλώνιος Ρόδιος	Ἀργοναυτικά	Βενετία	Μ.Κ.	βλ. 93, 491.
93	1505	*1521*	Ἀπολλώνιος Ρόδιος	Ἀργοναυτικά	Βενετία		βλ. 92.
94	1627	*1521*	Θωμᾶς Ἀκινάτης	Summa contra gentiles	Φλωρεντία		
95	282	1522		Καινή Διαθήκη	Βασιλεία		
96	425	*1522*	Λουκιανός	Διάλογοι	Βενετία		βλ. 41.
97	589	*1522*	Σοφοκλῆς	Τραγωδίαι			βλ. 98, 267, 291, 292, 342, 451, 454.
98	906	*1522*	Σοφοκλῆς	Τραγωδίαι	Φλωρεντία		βλ. 97.
99	1057	*1522*		Καινή Διαθήκη (ἔκδ. Ἐράσμου)	Κολωνία	[Μ.Κ.]	
100	1531	*1522*	Ἄρατος ὁ Σολεύς	Φαινόμενα	Βασιλεία		βλ. 101.
101	483	[1523]	Ἄρατος ὁ Σολεύς	Φαινόμενα	[Βασιλεία]		βλ. 100.
102	941	*1523*	Νίκανδρος	Θηριακά	Βενετία	Μ.Κ.	βλ. 103.
103	1034	*1523*	Νίκανδρος	Θηριακά	Βενετία		βλ. 102.
104	1335	*1523*	Ἰουβενάλιος	Σάτυραι	Βενετία		
105	1368	*1523*	Ὅμηρος	Ὀδύσσεια (μτφρ. λατ.)	Βενετία		βλ. 80.
106	1531	*1523*	Διονύσιος Ἀλεξ.	Οἰκουμένης Περιήγησις	Βενετία		βλ. 288, 289.
107	731	1524		[Περιγρ. μνημείων Τυβίγγης], (λατ.)	Τυβίγγη	Μ.Κ.	
108	856	*1524*	Urbanus Bellunesis	Γραμματική λατινική	Βασιλεία	Μ.Κ.	βλ. 51.
109	1601	*1524*	Ὅμηρος	Ἰλιάς καί Ὀδύσσεια	Βενετία		βλ. 80.
110	587	1525	Ἀριστοφάνης	Κωμωδίαι	Φλωρεντία		βλ. 17.
111	661	*1525*	Ἀριστοφάνης	Κωμωδίαι	Φλωρεντία		βλ. 17.
112	909	*1525*	Ἀριστοφάνης	Κωμωδίαι	Φλωρεντία		βλ. 17.
113	269	1526	Σιμπλίκιος	Εἰς τό Περί Οὐρανοῦ Ἀριστοτέλους	Βενετία	[Μ.Κ.]	
114	334	*1526*	Ἱπποκράτης	Ἔργα	Βενετία		ἀκέφ.
115	382	*1526*	Σιμπλίκιος	Εἰς τήν Φυσικήν Ἀριστοτέλους	Βενετία	[Μ.Κ.]	
116	948	*1526*	Ὀβίδιος	Μεταμορφώσεις			βλ. 91.

117	1066	*1526*		Αἱ θεῖαι Λειτουργίαι	Ρώμη		
118	1634	*1526*		Καινή Διαθήκη			
119	1793	*1526*	Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος	Περί ζώων γενέσεως		Μ.Κ.	κολ.
120	345	1527	Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος	Εἰς τό Περί Γεν. καί Φθορᾶς Ἀριστ.	Βενετία	Μ.Κ.	βλ. 177, 442.
121	345	*1527*	Ἀλέξανδρος Ἀφροδ.	Εἰς τά Μετεωρολ. Ἀριστοτέλους	Βενετία	Μ.Κ.	
122	351	*1527*	Σιμπλίκιος	Εἰς τό Περί ψυχῆς Ἀριστοτέλους	Βενετία	Νικ.	βλ. 124.
123	351	*1527*	Ἀλέξανδρος Ἀφροδ.	Εἰς τό Περί αἰσθήσεως καί αἰσθ. Ἀρ.	Βενετία	Νικ.	βλ. 125.
124	360	*1527*	Σιμπλίκιος	Εἰς τό Περί ψυχῆς Ἀριστοτέλους	Βενετία	Μ.Κ.	βλ. 122.
125	360	*1527*	Ἀλέξανδρος Ἀφροδ.	Εἰς τό Περί αἰσθήσεως καί αἰσθ. Ἀρ.	Βενετία	Μ.Κ.	βλ. 123.
126	361	*1527*	Πλούταρχος	Βίοι Παράλληλοι	Φλωρεντία		βλ. 82.
127	460	1528	Παῦλος ὁ Αἰγινήτης	Βιβλία ἑπτά	Βενετία	Μ.Κ.	
128	852	*1528*	Ἐπίκτητος	Γνωμολογικόν	Βενετία	Μ.Κ.	
129	205	1529	Ἀμβρόσιος ἐπίσκ. Μιλ.	Ἅπαντα	Παρίσι		
130	224	*1529*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Εἰς τάς Ἐπιστολάς Παύλου	Βερώνα	Νικ.	ἀκέφ.,βλ. 131, 132.
131	226	*1529*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Εἰς τάς Ἐπιστολάς Παύλου	Βερώνα	Ἰω.	ἀκέφ., βλ. 130.
132	262	*1529*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Εἰς τάς Ἐπιστολάς Παύλου	Βερώνα		ἀκέφ., βλ. 130.
133	945	*1529*	Γαζῆς Θεόδωρος	Γραμματική	Βασιλεία		βλ. 10.
134	1620	*1529*	Θεόκριτος	Εἰδύλλια	Βενετία		βλ. 9.
135	1168	1530	Λάσκαρις Κων.	[Γραμματική]	Hayn		βλ. 3.
136	459	1531	Ἰουστινιανός	Νεαραί	Νυρεμβέργη	Μ.Κ.	βλ. 241, 347, 459, 461, 985.
137	607	*1531*	Ἰωάννης Δαμασκηνός	Ὀρθόδοξος Πίστις	Βερώνα		βλ. 138, 140, 499, 500, 501, 538.
138	742	*1531*	Ἰωάννης Δαμασκηνός	Ὀρθόδοξος Πίστις	Βερώνα		βλ. 137.
139	759	*1531*	Ἀριστοφάνης	Πλοῦτος	Νυρεμβέργη	Μ.Κ.	
140	841	*1531*	Ἰωάννης Δαμασκηνός	Ὀρθόδοξος Πίστις	Βερώνα		βλ. 137.
141	1146	*1531*	Παῦλος, ἀπόστολος	Ἐπιστολαί			βλ. 162.
142	1716	*1531*	Ἔρασμος	Κικέρωνος Διάλογοι (λατ.)	Βενετία		
143	211	1532	Δημοσθένης	Λόγοι	Βασιλεία	Ἰω.	βλ. 144, 145, 146, 359, 467, 468, 819, 1232.

α/α	Μοσχ.	Ἔτος	Συγγρ./Ἐκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
144	221	*1532*	Δημοσθένης	Λόγοι	Βασιλεία	Μ.Π.	βλ. 143.
145	238	*1532*	Δημοσθένης	Λόγοι	Βασιλεία		βλ. 143.
146	306	*1532*	Δημοσθένης	Λόγοι	Βασιλεία		κολ., βλ. 143.
147	310	*1532*	Εὐκλείδης	Στοιχεῖα ἐκ τοῦ Θέωνος Συνουσιῶν	Βασιλεία		
148	366	*1532*	Οἰκουμένιος-Ἀρέθας	Ἐξηγήσεις εἰς τήν Ἀποκάλυψιν	Βερώνα	Μ.Κ.	
149	385	*1532*	Βασίλειος ὁ Μέγας	Ὁμιλίαι	Βασιλεία		κολ., βλ. 81.
150	407	*1532*	Λυκόφρων Χαλκιδεύς	Ἀλεξάνδρα (ἑλλ.)	Βασιλεία		βλ. 246, 660, 662.
151	407	*1532*	Τζέτζος Ἰω. (Ἀρσένιος)	Βιβλίον Ἱστορικόν (ἑλλ.-λατ.)	Βασιλεία		βλ. 247.
152	408	*1532*	Θεοφύλακτος Βουλγ.	Ἑρμηνεία εἰς τά 4 Εὐαγγέλια			βλ. 245, 251, 415.
153	481	*1532*	Βασίλειος ὁ Μέγας	Ὁμιλίαι	Βασιλεία		βλ. 81.
154	494	*1532*	Βασίλειος ὁ Μέγας	Ὁμιλιαι	Βασιλεία	Ἰω.	βλ. 81
155	759	*1532*	Καλλίμαχος Κυρηναῖος	Ὕμνοι	Βασιλεία	Μ.Κ.	
156	1029	*1532*	Ἀριστοφάνης	Κωμωδίαι	Βασιλεία		βλ. 17.
157	1035	*1532*	Πλάτων	Τίμαιος	Παρίσι		βλ. 163.
158	1383	*1532*	Θωμᾶς Μάγιστρος	Ἐκλογαί ὀνομάτων	[Παρίσι]	Μ.Κ.	
159	1709	*1532*	Τερέντιος	Κωμωδίαι	Freyberg		ἀκέφ.
160	881	1533	Πτολεμαῖος Κλαύδιος	Μεγάλη Σύνταξις τῆς Ἀστρονομίας	Βασιλεία		ἀκέφ., βλ. 208, 209, 210, 286, 349, 351.
161	893	*1533*	Διογένης Λαέρτιος	Περί βίων, δογμάτων, ἀποφθεγμάτων	Βασιλεία		βλ. 642.
162	1615	*1533*	Παῦλος, ἀπόστολος	Ἐπιστολαί	Βενετία		βλ. 141.
163	199	1534	Πλάτων	Τίμαιος	Βασιλεία		βλ. 157.
164	256	*1534*	Πλάτων	Ἅπαντα	Βασιλεία	Μ.Κ.	βλ. 369, 605, 654, 789.
165	399	*1534*	Θεόφιλος Ἀντικήνσωρ	Ἰνστιτοῦτα	Βασιλεία	Μ.Κ.	
166	435	*1534*	Θεμίστιος	Ἅπαντα	Βενετία	Μ.Κ.	
167	436	*1534*	Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος	Ὑπόμν. εἰς Ἀριστοτέλη	Βενετία	Μ.Κ.	
168	445	*1534*	Ἀέτιος ὁ Ἀμιδηνός	Σύνοψις Ὀρειβασίου	Βενετία		
169	478	*1534*	Παυσανίας	Ἑλλάδος Περιήγησις	Βενετία		βλ. 73.
170	634	*1534*	Μακιαβέλλης	Ἔργα			ἀκέφ.

171	1117	*1534*	Εὐριπίδης	Τραγωδίαι	Βενετία		βλ. 172, 269, 270, 283, 333, 334, 400, 481, 750, 1226, 1233.
172	1123	*1534*	Εὐριπίδης	Τραγωδίαι	Βενετία	Μ.Κ.	βλ. 171.
173	1720	*1534*	Ἡρακλείδης Ποντικός	Ἀλληγορίαι (λατ.)	Βασιλεία	Μ.Κ.	
174	1723	*1534*	Γαληνός	Ἅπαντα (λατ.)	Βενετία	Μ.Κ.	
175	332	1535	Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος	Εἰς τό Περί Φυσικῆς Ἀριστ.	Βενετία	Μ.Κ.	
176	363	*1535*	Βασίλειος ὁ Μέγας	Ὁμιλίαι	Βενετία		βλ. 81.
177	458	*1535*	Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος	Εἰς τό Περί Γεν. καί Φθορᾶς Ἀριστ.	Βενετία		βλ. 120.
178	479	*1535*	Βασίλειος ὁ Μέγας	Ὁμιλίαι	Βενετία		ἀκέφ., βλ. 81.
179	491	*1535*	Βασίλειος ὁ Μέγας	Ὁμιλίαι	Βενετία		βλ. 81.
180	513	*1535*	Ὅμηρος	Ἰλιάς καί Ὀδύσσεια	Βενετία	Ἰω.	βλ. 80.
181	761	*1535*	Ioannis Bugenhagii	Ψαλτήριον Δαβίδ (λατ.)	Βασιλεία		
182	779	*1535*	Urbanus Bellunesis	Γραμματική ἑλληνική	Βασιλεία		βλ. 350.
183	1141	*1535*	Κικέρων Τούλλιος	Ἔργα	Λυών		βλ. 200, 225, 257, 294, 411, 588, 765, 958, 1105.
184	1300	*1535*	Ἀρριανός	Ἐγχειρίδιον Ἐπικτήτου	Βενετία	Μ.Κ.	βλ. 186, 353, 354.
185	1506	*1535*	Λουκιανός	Διάλογοι		Μ.Κ.	βλ. 41.
186	1538	*1535*	Ἀρριανός	Ἐγχειρίδιον Ἐπικτήτου	Βενετία		βλ. 184.
187	1629	*1535*	Christ. Hegendorffinus	Διαλεκτική (λατ.)	Βασιλεία		
188	1717	*1535*	Boemus Aubanus	Omnium gentium	[Aubsburg]		
189	337	1536	Εὐστράτιος κ. ἄ.	Εἰς τά Ἠθικά Νικομάχεια Ἀριστ.	Βενετία	Νικ.	
190	430	*1536*	Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος	Σχόλια εἰς Ἀριστοτέλη	Βενετία	Μ.Κ.	
191	434	*1536*	Εὐστράτιος	Ὑπόμν. εἰς Ἀριστοτέλη	[Βενετία]	[Μ.Κ.]	
192	824	*1536*	Πολυδεύκης Ἰούλιος	Ὀνομαστικόν	Βασιλεία		
193	838	*1536*	Στοβαῖος Ἰωάννης	Ἐκλογαί ἀποφθεγμάτων	Βενετία		βλ. 14.
194	842	*1536*	Στοβαῖος Ἰωάννης	Ἐκλογαί ἀποφθεγμάτων	Βενετία		κολ., βλ.14.
195	846	*1536*	Στοβαῖος Ἰωάννης	Ἐκλογαί ἀποφθεγμάτων	Βενετία	Κ.Λ./Μ.Κ.	βλ.14.
196	1272	*1536*	Γρηγόριος Ναζιανζηνός	Λόγοι	Βενετία	Μ.Π./Γ.Σ.	βλ.42.
197	1406	*1536*	Γρηγόριος Ναζιανζηνός	Λόγοι	Βενετία		βλ. 42.
198	1406	*1536*	Γρηγόριος Νύσσης	Περί φύσεως ἀνθρώπου (λατ.)	Βενετία		

α/α	Μοσχ.	Ἔτος	Συγγρ./Ἐκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
199	1537	*1536*	Γρηγόριος Ναζιανζηνός	Λόγοι	Βενετία		βλ. 42.
200	1719	*1536*	Κικέρων	De philosophia	Βενετία		βλ.183.
201	932	1537	Ἡσίοδος	Θεογονία	Βενετία		βλ. 202, 235, 425, 484, 619.
202	942	*1537*	Ἡσίοδος	Ἔργα καί Ἡμέραι, Θεογονία	Βενετία	Μ.Κ.	βλ. 201.
203	1128	*1537*	Ὅμηρος	Ὀδύσσεια	Βενετία		βλ. 80.
204	1629	*1537*	Pacciri Alex.	Aristoteles, Poetica	Βασιλεία		
205	1963β	*1537*		Harmoniae Evangelicae	Βασιλεία	Μ.Κ.	
206	106	1538	Θεοδώρητος Κύρου	Ἔργα, τ. 1	Παρίσι		βλ.1200, 1201, 1202.
207	121	*1538*	Γρηγόριος Νύσσης	Τά Εὑρισκόμενα, τ. 3	Παρίσι		
208	304	*1538*	Πτολεμαῖος Κλαύδιος	Μεγάλη Σύνταξις τῆς Ἀστρονομίας	Βασιλεία		βλ. 160.
209	326	*1538*	Πτολεμαῖος Κλαύδιος	Μεγάλη Σύνταξις τῆς Ἀστρονομίας	Βασιλεία		βλ. 160.
210	330	*1538*	Πτολεμαῖος Κλαύδιος	Μεγάλη Σύνταξις τῆς Ἀστρονομίας	Βασιλεία		βλ. 160.
211	404	*1538*	Φαβωρῖνος	Λεξικόν	Βασιλεία		βλ. 212, 703.
212	414	*1538*	Φαβωρῖνος	Λεξικόν	Βασιλεία	[Μ.Κ.]	ἀκέφ., βλ.211.
213	608	*1538*	Oroscius Christ.	Annotationes in Interpr. Aetius	Βασιλεία		
214	799	*1538*	Γερασίνος Νικόμαχος	Ἀριθμητική	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 216.
215	809	*1538*	Bulengerus Henric	Περί αὐθεντίας ἁγ. Γραφῶν (λατ.)	Ζυρίχη	Μ.Κ.	
216	933	*1538*	Γερασίνος Νικόμαχος	Ἀριθμητική	Παρίσι		βλ. 214.
217	1162	*1538*	Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης	Ἔργα	Βενετία		βλ.934, 1203.
218	1462	*1538*	Συμεών Μάγιστρος Σήθ	Περί Τροφῶν Δυνάμεων (ἑλλ.-λατ.)	Βασιλεία		
219	1657	*1538*	Vellutello Alessandro	Patrarca	Βενετία		
220	1752	*1538*	Γαληνός	Περί Κράσεων (ἑλλ.-λατ.)	Βασιλεία		
221	1919	*1538*	Γαζῆς Θεόδωρος	Γραμματική	Βασιλεία		βλ. 10.
222	644	1539	Ροδομάνος Λαυρέντιος	Ποίησις χριστιανική (λατ.)	Φραγκφ.		
223	809	*1539*		[Η καταγωγή τῶν λαθῶν τοῦ ἀρ. 213]	Ζυρίχη	Μ.Κ.	
224	1294	*1539*	Corderius Maturinus	Sermones	Λυών		
225	1610	*1539*	Κικέρων	Ρητορικά (λατ.)	Λυών	Μ.Π.	βλ. 183.
226	311	1540	Θουκυδίδης	Ἔργα	Βασιλεία		βλ. 227.

227	454	*1540*	Θουκυδίδης	Ἔργα	Βασιλεία		βλ. 226.
228	602	*1540*	Μοσχόπουλος Μαν.	Γραμματική ἑλληνική	Βασιλεία		βλ. 234.
229	1263	*1540*		Περί κηρύγματος (λατ.)	Παρίσι		
230	1299	*1540*	Σοππᾶ Ἰω.	Λεξικόν ἰταλολατινικόν	Βενετία		
231	1411	*1540*	Ξενοφών	Ἅπαντα	Ἄλλη	Μ.Κ.	
232	1425	*1540*		Ἐπιγράμματα ἑλληνικά (λατ.)	Βασιλεία		
233	1573	*1540*	Hieronymus Marcus	Vida Cremonensis	Ἀμβέρσα		
234	1644	*1540*	Μοσχόπουλος Μαν.	Γραμματική ἑλληνική	Βασιλεία		βλ. 228.
235	1904	*1540*	Ἡσίοδος	Ἔργα καί Ἡμέραι, Θεογονία	Φλωρεντία	Μ.Κ.	βλ. 201.
236	447	*1540*	Γεμιστός Πλήθων	Περί τῶν μετά τήν ἐν Μαντινείᾳ μάχη	Βασιλεία		βλ. 237.
237	495	*1540*	Γεμιστός Πλήθων	Περί τῶν μετά τήν ἐν Μαντινείᾳ μάχη	Βασιλεία		βλ. 236.
238	572	1541	Ὅμηρος	Ἰλιάς καί Ὀδύσσεια	Βενετία		ἀκέφ., βλ. 80.
239	573	*1541*	Ὅμηρος	Ἰλιάς καί Ὀδύσσεια	Βενετία	Μ.Π./Γ.Σ.	βλ. 80.
240	581	*1541*	Ὅμηρος	Ὀδύσσεια	[Βενετία]		ἀκέφ., κολ., βλ. 80.
241	1443	1542	Ἰουστινιανός	Νεαραί	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 136.
242	1525	*1542*	Ἰσοκράτης	Λόγοι	Βενετία		βλ. 53.
243	214	*1542*	Εὐστάθιος Θεσ/νίκης	Ὁμήρου Ἰλιάς	Ρώμη		βλ. 244, 309, 315, 316, 340, 386, 395, 455, 456, 457, 702.
244	296	*1542*	Εὐστάθιος Θεσίν/κης	Ὁμήρου Ἰλιάς	Ρώμη	Μάξ.	βλ. 243.
245	325	*1542*	Θεοφύλακτος Βουλγ.	Ἑρμηνεία εἰς τά 4 Εὐαγγέλια	Ρώμη		βλ. 152.
246	401	*1542*	Λυκόφρων Χαλκιδεύς	Ἀλεξάνδρα (ἑλλ.)	Βασιλεία		βλ. 150.
247	401	*1542*	Τζέτζος Ἰω. (Ἀρσένιος)	Βιβλίον Ἱστορικόν (ἑλλ.-λατ.)	Βασιλεία		βλ. 151.
248	733	*1542*		Πίναξ φυτῶν (λατ.-ἑλλ.)	Ζυρίχη	Μ.Κ.	
249	1108	*1542*	Budaeus Gulielmus	De asse et partibus eius	Λυών		
250	1496	*1542*	Γρηγόριος Ναζιανζηνός	Χριστός πάσχων (Τραγωδία)	Ρώμη		βλ. 42.
251	1503	*1542*	Θεοφύλακτος Βουλγ.	Ἑρμηνεία εἰς τά 4 Εὐαγγέλια	[Ρώμη]	Μ.Κ.	βλ. 152.
252	1729	*1542*		Compedium philosophiae	Βενετία		
253	1763	*1542*		Epitome dielecticae	Βασιλεία		
254	295	1543	Στοβαῖος Ἰω.	Κέρας Ἀμαλθείας	[Βενετία]		βλ. 14.
255	506	*1543*	Καντακουζηνός Ἰω.	Τά κατά Μωάμεθ (λατ.)			βλ. 264.

α/α	Μοσχ.	Έτος	Συγγρ./Έκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
256	1036	*1543*	Πορφύριος	Εἰς τάς Κατηγορίας Ἀριστοτέλους	Παρίσι	Μ.Κ.	
257	1140	*1543*	Κικέρων	Περί ρητορικῆς (λατ.)	Λυών		βλ. 183.
258	1761	*1543*		Lexicon historicum ac poeticum		Μ.Κ.	
259	266	1544	Εὐσέβιος κ.ἄ.	Ἐκκλησιαστική Ἱστορία	Παρίσι		βλ. 32.
260	299	*1544*	Ἐπιφάνιος	Ἔργα	Βασιλεία	Κ.Λ./Ἰω.	βλ. 1071, 1072.
261	303	*1544*	Ἀρχιμήδης	Περί σφαίρας	Βασιλεία		
262	305	*1544*	Ἀλέξανδρος Ἀφροδ.	Εἰς τά 12 βιβλία Ἀριστοτέλους	Βενετία		
263	307	*1544*	Φλάβιος Ἰώσηπος	Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας Λόγοι	[Βασιλεία]		ἀκέφ., βλ. 265.
264	397	*1544*	Καντακουζηνός Ἰω.	Τά κατά Μωάμεθ (λατ.)		Μ.Κ.	βλ. 255.
265	405	*1544*	Φλάβιος Ἰώσηπος	Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας Λόγοι	[Βασιλεία]		ἀκέφ., βλ. 263.
266	498	*1544*	Εὐσέβιος κ.ἄ.	Ἐκκλησιαστική Ἱστορία	Βασιλεία		βλ. 32.
267	597	*1544*	Σοφοκλῆς	Τραγωδίαι	Φραγκφ.		βλ. 97.
268	1346	*1544*	Tomitani Bernard	Εἰς τούς Σοφ. Ἐλέγχους Ἀριστ. (λατ.)	Βενετία		
269	1431	*1544*	Εὐριπίδης	Τραγωδίαι	Βασιλεία		βλ. 171.
270	1679	*1544*	Εὐριπίδης	Τραγωδίαι	Βασιλεία	Μ.Π.	βλ. 171.
271	1680	*1544*	Ἀρσένιος Μονεμβασίας	Σχόλια εἰς Τραγωδίας Εὐριπίδου	Βασιλεία	Μ.Κ.	
272	1725	*1544*	Neri Tommaso	Apologia		Μ.Π.	
273	1905	*1544*	Προκόπιος	De bello Gothorum	Βενετία		
274	1918	*1544*	Petri Mosellanus	Paedologia	Ἀμβέρσα		
275	568	1545	Κουνάδης Ἀνδρέας	Λόγοι διδακτικοί	Βενετία		βλ. 276.
276	569	*1545*	Κουνάδης Ἀνδρέας	Λόγοι διδακτικοί	Βενετία		βλ. 275.
277	923	*1545*	Αἰλιανός	Ποικίλη Ἱστορία	Ρώμη		
278	1293	*1545*	Θεοδώρητος Κύρου	Περί Προνοίας	Ρώμη		βλ. 280.
279	1388	*1545*	Θεόκριτος	Εἰδύλλια	[Βενετία]		βλ. 9.
280	1402	*1545*	Θεοδώρητος Κύρου	Περί Προνοίας	Ρώμη	Μ.Κ.	βλ. 278.
281	1524	*1545*	Θεόκριτος	Εἰδύλλια	Φραγκφ.		βλ. 9.
282	1630	*1545*	Ἀμμώνιος Ἑρμείου	Εἰς τό Περί Ἑρμηνείας Ἀριστ.	Βενετία		κολ.
283	1720	*1545*	Εὐριπίδης	Ἠλέκτρα	Ρώμη		βλ. 171.
284	443	1546		[Λεξικόν ἑλληνολατινικόν]	Βενετία		βλ. 352, 381, 417, 527, 537, 1145.

285	465	*1546*	Cremonini Caesar	Centensis in Schola Patavina	Πάδοβα	Μ.Κ.	
286	776	*1546*	Πτολεμαῖος Κλαύδιος	Μεγάλη Σύνταξις τῆς 'Αστρονομίας	Παρίσι		βλ. 160.
287	317	1547	'Αριστοφάνης	Κωμωδίαι	Βασιλεία	Μάξ.	βλ. 17.
288	628	*1547*	Διονύσιος 'Αλεξ.	Οἰκουμένης Περιήγησις	Παρίσι		βλ. 106.
289	630	*1547*	Διονύσιος 'Αλεξ.	Οἰκουμένης Περιήγησις	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 106.
290	671	*1547*	Θεοδώρητος Κύρου	Διάλογοι	Ρώμη		βλ.293, 722.
291	770	*1547*	Σοφοκλῆς	Τραγωδίαι	Φλωρεντία		βλ.97.
292	772	*1547*	Σοφοκλῆς	Τραγωδίαι	Φλωρεντία		βλ.97.
293	798	*1547*	Θεοδώρητος Κύρου	Διάλογοι	Ρώμη	Μ.Κ.	βλ.290.
294	1284	*1547*	Κικέρων	Λόγοι (λατ.)			βλ.183.
295	1305	*1547*	Γεώργιος Τραπεζούντιος	Rhetoricum	Λονδῖνο		
296	1554	*1547*		De alimentorum	Λονδῖνο		
297	138	1548	Γουλιέλμος Βουδαῖος	Σχόλια εἰς τήν ἑλλ. γλῶσσαν	Παρίσι	Μ.Κ.	
298	182	*1548*	Δίωνος Κασσίου	Ρωμαϊκή 'Ιστορία	Παρίσι		
299	184	*1548*	Τραλλιανός 'Αλέξ.	Βιβλία 12 (ἑλλ.)	Παρίσι		
300	695	*1548*		De coloribus libellus	Φλωρεντία		
301	809	*1548*	Cochleus Ioannes	[Ἀπάντησις στό ὑπ' ἀρ. 213]	Ζυρίχη	Μ.Κ.	
302	1442	*1548*	Manauno Giov.	Trattato de costumi a vita de Turchi	Φλωρεντία		
303	1582	*1548*	Κλαύδιος Αἰλιανός	De variae historiae	Φραγκφ.		
304	1608	*1548*		Τά μνημεῖα τῆς Βενετίας (λατ.)	Βενετία		
305	1760	*1548*	'Αλβέρτος ὁ Μέγας	Isagoge in Aristoteles	Κρακοβία		
306	209	1549	Gesnerus Conrad	Partitiones theologicae	Ζυρίχη		
307	259	*1549*		Μέγα 'Ετυμολογικόν	Βενετία		βλ. 20.
308	264	*1549*	Petrus Victorius	Commentarii in Aristoteles	Βασιλεία		
309	300	*1549*	Εὐστάθιος Θεσ/νίκης	Παρεκβολαί εἰς τόν Ὅμηρον	Ρώμη	Μάξ./Νικ.	βλ. 243.
310	609	*1549*		Concordantiae S. Bibliae	Βενετία		
311	1110	*1549*	'Αριστοτέλης	Ρητορική	Παρίσι		
312	1445	*1549*	Nicander Theriaca	Alexipharmaca (ἑλλ.-λατ.)	Παρίσι		
313	1698	*1549*	'Οράτιος	Poemata omnia	Λονδῖνο		
314	1468	*1549*	Viti Amerpachii Vending.	Philosophia naturali	Βασιλεία		
315	257	1550	Εὐστάθιος Θεσ/νίκης	Παρεκβολαί εἰς τόν Ὅμηρον	Ρώμη	Μάξ.	βλ. 243.

α/α	Μοσχ.	Ἔτος	Συγγρ./Ἐκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
316	260	*1550*	Εὐστάθιος Θεσ/νίκης	Παρεκβολαί εἰς τόν Ὅμηρον	Ρώμη		βλ. 243.
317	333	*1550*	Κλήμης Ἀλεξ.	Τά Εὑρισκόμενα	Φλωρεντία	Μ.Π.	βλ. 623, 624, 625, 704.
318	352	*1550*	Ἀμμώνιος Ἑρμεῖος	Κατηγορίαι Ἀριστ. (λατ.)	Βενετία	[Μ.Κ.]	
319	474	*1550*	Γρηγόριος Ναζιανζηνός	Ἅπαντα	Βασιλεία	Μ.Π.	βλ. 42.
320	487	*1550*	Γρηγόριος Ναζιανζηνός	Ἅπαντα	Βασιλεία	Γ.Σ.	βλ. 42.
321	1404	*1550*		Αἱ προφητεῖαι (ἑλλ.-λατ.)	Βασιλεία		
322	218	1551	Ἀππιανός Ἀλεξ.	Ρωμαϊκά	Παρίσι		βλ. 325, 326.
323	258	*1551*	Ἰουστῖνος	Ἔργα	Παρίσι	Μ.Π.	βλ. 329, 391, 632, 635, 638, 935.
324	271	*1551*	Σιμπλίκιος	Εἰς τάς Κατηγορίας Ἀριστοτέλους	Βασιλεία		βλ. 22.
325	288	*1551*	Ἀππιανός Ἀλεξ.	Ρωμαϊκά	Παρίσι		βλ. 322.
326	298	*1551*	Ἀππιανός Ἀλεξ.	Ρωμαϊκά	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 322.
327	341	*1551*	Camotii Joannis-Bapt.	Εἰς τά Μεταφυσικά Θεοφράστου (λατ.)	Βενετία		
328	362	*1551*	Βασίλειος ὁ Μέγας	Ὁμιλίαι	Βασιλεία	Γ.Σ.	βλ. 81.
329	370	*1551*	Ἰουστῖνος	Ἔργα	Παρίσι	Μ.Π./Γ.Σ.	βλ. 323.
330	421	*1551*	Βασίλειος ὁ Μέγας	Ὁμιλίαι	Βασιλεία	Ἰω.	ἀκέφ., βλ. 81.
331	907	*1551*	Ὠριγένης	Ἑρμηνεία εἰς τό Κατά Ἰωάννην (λατ.)	Βενετία		
332	1160	*1551*	Ἔρασμος	De ratione conscrib. epist.	Βενετία		
333	1181	*1551*	Εὐριπίδης	Τραγωδίαι	Βασιλεία	Μ.Κ.	βλ. 171.
334	1195	*1551*	Εὐριπίδης	Τραγωδίαι	Βασιλεία		βλ. 171.
335	1281	*1551*	Ruperti, abbas	Σχόλια εἰς τό Κατά Ἰωάννην (λατ.)	Παρίσι	Μ.Κ.	
336	1568	*1551*		Psalterium paraphrasis	Παρίσι		
337	1789	*1551*	Camerarius J.-Micyllus J.	Ποιήσεις Ὁμήρου (ἑλλ.-λατ.)	Βασιλεία	Μ.Κ.	
338	213	1552	Φίλων Ἰουδαῖος	Εἰς τά τοῦ Μωϋσέως	Παρίσι	Μ.Π.	βλ. 341.
339	255	*1552*	Πλούταρχος	Ἠθικά	Βασιλεία		βλ. 82
340	270	*1552*	Εὐστάθιος Θεσ/νίκης	Παρεκβολαί εἰς τόν Ὅμηρον	Ρώμη	Μάξ.	βλ. 243.
341	432	*1552*	Φίλων Ἰουδαῖος	Εἰς τά τοῦ Μωϋσέως	Παρίσι		βλ. 338.
342	911	*1552*	Σοφοκλῆς	Τραγωδίαι	Παρίσι		βλ. 97.
343	1348	*1552*		Γραμματική ἑβραϊκή	Βιέννη		βλ. 397, 919, 1043.

344	1513	*1552*	Robortellus Franc.	Αἰσχύλου τραγωδίαι (ἑλλ.-λατ.)	Βενετία		
345	1546	*1552*	Piccolomini Ales.	L'instrumento della Filosofia	Βενετία		
346	1945	*1552*	Αἰλιανός	Περί στρατηγικῶν τάξεων	Βενετία		
347	169	1553	Ἰουστινιανός	Νεαραί	Παρίσι		βλ. 136.
348	875	*1553*	Prisscianese Fr.	Della lingua latina	Βενετία		
349	1224	*1553*	Πτολεμαῖος Κλαύδιος	Μεγάλη Σύνταξις τῆς Ἀστρονομίας	Βασιλεία		βλ. 160.
350	1271	*1553*	Urbanus Bellunesis	Γραμματική ἑλληνική	Βενετία		βλ. 182.
351	1681	*1553*	Πτολεμαῖος Κλαύδιος	Μεγάλη Σύνταξις τῆς Ἀστρονομίας	Βασιλεία	Μ.Κ.	βλ. 160.
352	150	1554		Λεξικόν ἑλληνολατινικόν	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 284.
353	600	*1554*	Ἀρριανός	Ἐγχειρίδιον Ἐπικτήτου	Βασιλεία		βλ. 184.
354	807	*1554*	Ἀρριανός	Ἐγχειρίδιον Ἐπικτήτου	Βασιλεία	Μ.Π.	βλ. 184.
355	857	*1554*	Ἑρμῆς Τρισμέγιστος	Πρός Ἀμμωνᾶ βασιλέα (ἑλλ.-λατ.)	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 675.
356	908	*1554*	Λιβάνιος σοφιστής	[Ρήτορες]	Παρίσι		
357	1439	*1554*	Melanchton Phil.	[Ἔργα θεολογικά] (λατ.)	Λειψία	Μ.Κ.	
358	1484	*1554*	Διονύσιος Ἀλικαρν.	Πρός Γναῖον Πομπήϊον		Μ.Κ.	
359	1628	*1554*	Δημοσθένης	Λόγοι	Βενετία		βλ. 143.
360	1636	*1554*	Ἀριστοτέλης	Περί Φυσικῆς Ἀκροάσεως (λατ.)	Βενετία		
361	252	1555	Valentini Giov.	Ἔργα, τ. 1 (λατ.)	Βασιλεία	Μ.Κ.	βλ. 363.
362	265	*1555*		Παλαιῶν ρητόρων Λόγοι	Παρίσι	Μ.Κ.	
363	278	*1555*	Valentini Giov.	Ἔργα, τ. 2 (λατ.)	Βασιλεία	Μ.Κ.	βλ. 361.
364	301	*1555*		Λεξικό λατινικό	Ζυρίχη		ἀκέφ.
365	316	*1555*	Robortellus Franc.	Περί Ἀριστοτέλους (ἑλλ.-λατ.)	Βασιλεία		
366	796	*1555*	Κλήμης Ρώμης	[Κηρύγματα] (ἑλλ.)	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 367.
367	796	*1555*	Κλήμης Ρώμης	[Κηρύγματα] (λατ.)	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 366.
368	1370	*1555*	Δάντης	Ἡ θεία Κωμωδία (λατ.)	Βενετία		βλ. 38.
369	290	1556	Πλάτων	Ἅπαντα	Βασιλεία		βλ. 164.
370	951	*1556*		Σχόλια εἰς Ἀριστοτέλη (λατ.)	Τυβίγγη		
371	1347	*1556*		Ἀνθολόγιο ἑλληνολατινικό	Βασιλεία		
372	1539	*1556*	Bernardino Tornitano	Sopra la peste di Venezia	Πάδοβα		
373	1735	*1556*	Βιργίλιος	Ἔργα (λατ.)			
374	1737	*1556*	Ἑρμογένης	Μελέται	Στρασβοῦργο		βλ. 375.

α/α	Μοσχ.	*Ἔτος*	Συγγρ./Ἐκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
375	1764	*1556*	Ἑρμογένης	Μελέται	[Στρασβουρ.]		βλ. 374.
376	329	1557	Bullinger Henr.	Λόγοι καί κηρύγματα (λατ.)	Ζυρίχη	Μ.Κ.	
377	447	*1557*	Ἡρόδοτος	Λόγοι	Βασιλεία		βλ. 378.
378	495	*1557*	Ἡρόδοτος	Λόγοι	Βασιλεία		βλ. 377.
379	621	*1557*	Αἰσχύλος	Τραγωδίαι	Παρίσι		βλ. 380.
380	639	*1557*	Αἰσχύλος	Τραγωδίαι	Παρίσι		βλ. 379.
381	1483	*1557*		Λεξικό ἑλληνολατινικό	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 284.
382	1133	1558	Varennius Io.	Syntaxis ling. graecae	Λονδῖνο		
383	1526	*1558*	Θεόκριτος	Ἐπιγράμματα	Φραγκφ.	Μ.Κ.	
384	409	1559		Ἐκκλησιαστικό Τυπικό (γερμ.)	Τυβίγγη	Μ.Κ.	
385	428	*1559*		Συγγράμματα θεολογικά			
386	457	*1559*	Εὐστάθιος Θεσ/νίκης	Παρεκβολαί εἰς τόν Ὅμηρον	Βασιλεία		βλ. 243.
387	511	*1559*		Αἱ θεῖαι Λειτουργίαι	Παρίσι	Μάξ.	
388	1526	*1559*	Τριφιόδωρος	Ἰλίου Ἅλωσις	Βασιλεία	[Μ.Κ.]	
389	1539	*1559*	Cavallo	Opera della medicina	Βενετία		
390	342	1560	Πλούταρχος	Βίοι Παράλληλοι	Βασιλεία	Μ.Π./Γ.Σ.	βλ. 82.
391	412	*1560*	Διον. Ἀρεοπ.,Ἰουστ. κ.ἄ.	Περί τῶν ἐν τῇ λειτουργίᾳ τελουμένων	Παρίσι	Μ.Π./Μ.Κ.	βλ. 323.
392	1143	*1560*	Morzillius Seb.	De naturae Philosophiae	Παρίσι		
393	1329	*1560*		Γνωμικά παλαιῶν σοφῶν	Βασιλεία		
394	1438	*1560*		Ἀνθολόγιο ἑλληνολατινικό	Βασιλεία		
395	1949	*1560*	Εὐστάθιος Θεσ/νίκης	Παρεκβολαί εἰς τόν Ὅμηρον	Βασιλεία		βλ. 243.
396	800	1561	Θεόκριτος	Εἰδύλλια	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 9.
397	1154	*1561*		Γραμματική ἑβραϊκή	Κολωνία		βλ. 343.
398	1507	*1561*	Ἐπίκτητος	Ἐγχειρίδιον	Βασιλεία	Μ.Κ.	
399	1738	*1561*	Πρόκλος	Περί σφαίρας	Βασιλεία		
400	338	1562	Εὐριπίδης	Τραγωδίαι	Βασιλεία	Μ.Κ.	βλ. 171.
401	1166	*1562*		Ἀποστόλων πράξεις	Λονδῖνο		
402	1528	*1562*	Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας	Ἐπιστολαί	Παρίσι	Μ.Κ.	
403	1648	*1562*	Ἀριστοτέλης	Πολιτικά	Φλωρεντία	Μάξ.	βλ. 788.

404	828	1563	Padovani Jo.	[Ἔργο ἀστρονομικό] (λατ.)	Βενετία	Ἰω.	
405	944	*1563*	Κλήμης Ρώμης	Διαταγαί τῶν ἁγίων Ἀποστόλων	Βενετία		βλ. 406, 407, 408.
406	972	*1563*	Κλήμης Ρώμης	Διαταγαί τῶν ἁγίων Ἀποστόλων	Βενετία		βλ. 405.
407	995	*1563*	Κλήμης Ρώμης	Διαταγαί τῶν ἁγίων Ἀποστόλων	Βενετία		βλ. 405.
408	1016	*1563*	Κλήμης Ρώμης	Διαταγαί τῶν ἁγίων Ἀποστόλων	Βενετία		βλ. 405.
409	1262	*1563*		[Ἔργο ἀντιρρητικό] (λατ.)			ἀκέφ.
410	1518	*1563*	Ὅμηρος	Ὀδύσσεια			βλ. 80.
411	1553	*1563*	Κικέρων	Ἔργα φιλοσοφικά (λατ.)	Βενετία		βλ. 183.
412	1692	*1563*	Μᾶρκος ὁ Ἐρημίτης κ.ἄ.	Τά Εὑρισκόμενα	Παρίσι	Μ.Κ.	
413	237	1564	Εὐσέβιος	Ἐκκλησιαστική Ἱστορία	Παρίσι	Ἰω.	βλ. 32.
414	1154	*1564*		De balneorum naturalium	Κολωνία		
415	1515	*1564*	Θεοφύλακτος Βουλγ.	Ἑρμηνεία εἰς τά 4 Εὐαγγέλια	Ἀμβέρσα		βλ. 152.
416	1545	*1564*		Διδασκαλία χριστιανική	Παρίσι		
417	274	1565		Λεξικόν ἑλληνολατινικόν	Βασιλεία		βλ. 284.
418	280	*1565*	Βασίλειος ὁ Μέγας	Ὁμιλίαι	[Βασιλεία]		βλ. 81.
419	281	*1565*	Οἰκουμένιος & Ἀρέθας	Ἐξηγ. καί Ὑπομν. στήν Ἀποκάλυψη	Βερώνα		
420	291	*1565*	Βασίλειος ὁ Μέγας	Ὁμιλίαι	Βασιλεία		βλ. 81.
421	400	*1565*	Zimara Antonius	Tabula et dilucidationes	Βενετία	Μ.Κ.	
422	839	*1565*		Della Rhetorica di Aristoteles	Βενετία		ἀκέφ., κολ.
423	1399	*1565*	Νεμέσιος Ἐπισκ.	Περί φύσεως ἀνθρώπου	Ἀμβέρσα	Μ.Κ.	
424	1757	*1565*	Ἱερώνυμος	Ἐπιστολαί	Augsburg	Μ.Κ.	
425	89	1566	Ὅμηρος καί Ἡσίοδος	Ἔργα	Παρίσι		κολ., βλ. 80, 201.
426	508	*1566*	Ἀπολλώνιος Ρόδιος	Φιλοσοφικά	Βολωνία		
427	575	*1566*		Ἀνθολογία ἐπιγραμμάτων	Παρίσι		βλ. 428, 429.
428	622	*1566*		Ἀνθολογία ἐπιγραμμάτων	Παρίσι		βλ. 427.
429	645	*1566*		Ἀνθολογία ἐπιγραμμάτων	Παρίσι		βλ. 427.
430	955	*1566*	Ἀριστοτέλης	Μηχανικά	Παρίσι		
431	1227	*1566*	Ἀριστοτέλης	Ὄργανον	Βασιλεία		βλ. 433.
432	1230	*1566*	Τερτυλλιανός	Ἔργα	Παρίσι		
433	1264	*1566*	Ἀριστοτέλης	Ὄργανον	Βασιλεία		βλ.431.
434	1355β	*1566*		Concordancia in N. Testamentum	Ἀμβέρσα	Κ.Λ.	

α/α	Μοσχ.	*Ἔτος*	Συγγρ./Ἐκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
435	1374	*1566*	Baptiste Jean	Libro de le vida Sanctitad	Alcala		
436	1540	*1566*	Calaurii Io.	Viri Undecunque dostissimi	Βενετία		
437	1702	*1566*	Lemnius Levin	Herb. Biblia expl.	Βρυξέλλες		βλ. 465.
438	240	1567	Ἀριστοφάνης	Κωμωδίαι	Παρίσι	Κ.Λ./Γ.Σ.	βλ. 17.
439	323	*1567*	Σιμπλίκιος	Εἰς τάς Κατηγορίας Ἀριστοτέλους	Βενετία	Μάξ.	βλ. 22.
440	579	*1567*	Polemonis, Himerii κ.ἄ.	Μελέται	Παρίσι		
441	615	*1567*	Ἄρατος	Φαινόμενα	Φλωρεντία	Μ.Κ.	
442	615	*1567*	Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος	Εἰς τό Περί Γεν. καὶ Φθ. Ἀριστ.	Φλωρεντία	Μ.Κ.	βλ. 120.
443	615	*1567*	Πορφύριος	Περί ἀποχῆς ἐμψύχων	Φλωρεντία	Μ.Κ.	
444	855	*1567*	Ariosto Lud.	Orlando Furioso	Βενετία		
445	878	*1567*	Steuchus Eugubinus(Aug.)	Enarrationes	Βενετία	Μ.Κ.	
446	1290	*1567*	Ursinus Ful. (Virgilius)	Script. graec. illustr.	Ἀμβέρσα	Μ.Κ.	
447	1559	*1567*	Αἰσχ., Σοφ., Εὐριπ.	Τραγωδίαι	Παρίσι		
448	1632	*1567*		Μαθηματικά, τ. 1 (λατ.)	Στρασβοῦρ.	Μ.Κ.	
449	1635	*1567*	Corradius Marius	De dialectica	Ρώμη		
450	228	1568	Gesnerus Conrad	Pandectarum (Bibl. Univ., τ. 2)	Ζυρίχη		
451	618	*1568*	Σοφοκλῆς	Τραγωδίαι	Παρίσι	Γ.Σ.	βλ. 97.
452	1302	*1568*	Ἀφθόν.,Ἑρμογ.,Κικέρων	Ἔργα	Στρασβοῦρ.	Μ.Κ.	
453	1585	*1568*		Apophthegmata graeca	Παρίσι		
454	1901	*1568*	Σοφοκλῆς	Τραγωδίαι	Βενετία		βλ. 97.
455	246	1569	Εὐστάθιος Θεσ/νίκης	Παρεκβολαί εἰς τόν Ὅμηρον	Ρώμη	Μάξ.	βλ. 243.
456	251	*1569*	Εὐστάθιος Θεσ/νίκης	Παρεκβολαί εἰς τόν Ὅμηρον	Ρώμη		βλ. 243.
457	254	*1569*	Εὐστάθιος Θεσ/νίκης	Παρεκβολαί εἰς τόν Ὅμηρον	Ρώμη		βλ. 243.
458	497	*1569*		Orthodoxographa (ἑλλ.-λατ.)	Βασιλεία	Μ.Κ.	
459	580	*1569*	Ἰουστινιανός	Institutiones	Βενετία		βλ. 136.
460	582	*1569*		Pandectarum luris Civilis, τ. 1	Βενετία		
461	633	*1569*	Ἰουστινιανός	Institutiones	Βενετία		βλ. 136.
462	637	*1569*		Π. καὶ Κ. Διαθήκη (ἱσπαν.)			
463	748	*1569*	Ἀντώνιος Ζήνων	[Σχόλια στόν Θουκυδίδη]	Βενετία		

464	1302	*1569*	Πόρτος Φραγκῖσκος	Οἱ ρήτορες Ἀφθόν., Ἑρμογ., Κικέρων	Στρασβοῦρ.	Μ.Κ.	βλ. 474, 475, 497.
465	1308	*1569*	Lemnius Levin	Παραβολαί στή Βίβλο (λατ.)	Ἀμβέρσα		βλ. 437.
466	201	1570	Ἡρόδοτος	Ἱστορίαι	Παρίσι		
467	220	*1570*	Δημοσθένης	Λόγοι	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 143.
468	273	*1570*	Δημοσθένης	Λόγοι	Παρίσι		βλ. 143.
469	416	*1570*	Θωμᾶς Ἀκινάτης	Σχόλια εἰς Ἀριστοτέλη (λατ.)	Βενετία		
470	471	*1570*	Ἰλάριος Πικτάβων	Ἔργα (λατ.)	Βασιλεία		
471	610	*1570*	Αὐγουστῖνος	Ἔργα, τ. 3 (λατ.)	Βενετία		
472	749	*1570*	Αὐγουστῖνος	Ἔργα, τ. 8 (λατ.)	Βενετία		
473	877	*1570*		Index ad (opera) Augustino	Βενετία		
474	1104	*1570*	Πόρτος Φραγκῖσκος	Οἱ ρήτορες Ἀφθόν., Ἑρμογ., Κικέρων	Ἀγκώνα		βλ. 464.
475	1302	*1570*	Πόρτος Φραγκῖσκος	Οἱ ρήτορες Ἀφθόν., Ἑρμογ., Κικέρων	Στρασβοῦρ.	[Μ.Κ.]	βλ. 464.
476	1457	*1570*	Ἑρμογένης	Περί εὑρέσεων (λατ.)	Στρασβοῦργο		
477	1552	*1570*	Chytraeus David	Chronol. Histor. Herodot et Thucyd.	Ροστώκ		
478	1925	*1570*	Θωμᾶς Ἀκινάτης	Summa Theologica	Ρώμη		βλ. 871, 880, 888.
479	223	1571	Γρηγόριος Νύσσης	Ἔργα, τ. 3	Βασιλεία	Θρ.	βλ. 669, 930, 931, 932, 933.
480	829	*1571*	Canisius Petrus	Institutiones christianae	[Ἀμβέρσα]	Μ.Π.	
481	1563	1572	Εὐριπίδης	Τραγωδίαι	Ἀμβέρσα		βλ. 171.
482	1742	*1572*	Θεοδόσιος	Sphaericae doctrinae	Στρασβοῦρ.	Μ.Κ.	
483	1794	*1572*		Οἰκουμ. Σύνοδος Φλωρεντίας	Ρώμη	Μάξ.	βλ. 514, 515.
484	1211	1573	Ὅμηρος, Ἡσίοδος	Ἔργα	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 80, 201.
485	1463	*1573*		Τοῦ Ἀνατολικοῦ Νομίμου (ἑλλ.-λατ.)	Παρίσι		
486	1486	*1573*	Μαρτῖνος Κρούσιος	Γραμματική λατινική	Βασιλεία	Μ.Κ.	βλ. 489.
487	1619	*1573*		Κατηχισμός (λατ.)	Λονδῖνο	Μ.Κ.	
488	1101	*1573*		Ποίησις φιλόσοφος	Παρίσι	Μ.Κ.	
489	1275	*1573*	Μαρτῖνος Κρούσιος	Γραμματική λατινική			ἀκέφ., βλ. 486.
490	1585	*1573*		Examin theologicorum	Λωζάνη		
491	578	1574	Ἀπολλώνιος Ρόδιος	Ἀργοναυτικά	Παρίσι	Γ.Σ.	βλ. 92.
492	601	*1574*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ὁμιλίαι	Βενετία		βλ. 563, 656, 681, 745, 783.

α/α	Μοσχ.	Έτος	Συγγρ./Έκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
493	657	*1574*		De rhetorica ecclesiastica	Βερώνα		
494	969	*1574*	Buratelli Gabr.	Κατηχήσεις (λατ.)	Βενετία		
495	1408	*1574*	Dresser Matthaeus	Rhetorica	Λειψία	Μ.Κ.	
496	102	1575	Paulus Julius	Ἐγκύκλιοι πολεμιστῶν & Σοφῶν (λατ.)	Βασιλεία		
497	168	*1575*	Πόρτος Φραγκῖσκος	Οἱ ρήτορες Ἀφθόν., Ἑρμογ. Κικέρων			βλ. 464.
498	227	*1575*	Snepffii Th.	In Esaiae prophetae	Τυβίγγη	Μ.Κ.	
499	287	*1575*	Ἰωάννης Δαμασκηνός	Ἔργα	Βασιλεία	Μ.Κ.	βλ. 137.
500	321	*1575*	Ἰωάννης Δαμασκηνός	Ἔργα	Βασιλεία		βλ. 137.
501	417	*1575*	Ἰωάννης Δαμασκηνός	Ἔργα	Βασιλεία		βλ. 137.
502	888	*1575*	Robortellus Fr.	De historica facult. disputatio	Βασιλεία		
503	888	*1575*	Tigurino Conrad Heserus	Tractatus de imposturis	Βασιλεία		
504	1569	*1575*		Syntaxis artis mirabilis	Λυών		
505	1571	*1575*		Κατηχισμός (λατ.)	Παρίσι	Μ.Κ.	
506	286	1576	Vermilio Petrus	Praestantissimi nostra aetate	Λονδῖνο	Μ.Κ.	
507	327	*1576*	Ficinus Marsilius	Philosophi platonici, medici, τ. 2	Βασιλεία	βλ. 508.	
508	467	*1576*	Ficinus Marsilius	Philosophi platonici, medici, τ. 1	Βασιλεία	βλ. 507.	
509	1555	*1576*	Ἀριστοτέλης	Ἅπαντα, τ. 4 (λατ.)	Βενετία		βλ. 15.
510	1556	*1576*	Ἀριστοτέλης	Ἅπαντα, τ. 6 (λατ.)	Βενετία		βλ. 15.
511	1570	*1576*	Ἀριστοτέλης	Ἅπαντα, τ. 5 (λατ.)	Βενετία		βλ. 15.
512	1586	*1576*	Ἀριστοτέλης	Ἅπαντα, τ. 3 (λατ.)	Βενετία		βλ. 15.
513	1589	*1576*		Index rerum in Aristotelis	Βενετία		
514	355	1577		Οἰκουμ. Σύνοδος Φλωρεντίας	Ρώμη		ἀκέφ., βλ. 483.
515	574	*1577*		Οἰκουμ. Σύνοδος Φλωρεντίας	Ρώμη	Ἰω.	βλ. 483.
516	1138	*1577*	Beze Th.	Confessio Christianae Fidei	Γενεύη	Μ.Π.	
517	1704	*1577*		Doctrina recte vivendi ac Moriendi	Βασιλεία	Μ.Κ.	
518	1060	1578	Ivelius Io.	Adversus Thomam Hardingum	Λονδῖνο		
519	1472	*1578*		Καινή Διαθήκη	Λειψία	Μ.Π.	
520	1530	*1578*	Aquaviva Belisarius	De principium liberis educandis	[Βασιλεία]		
521	1916	*1578*	Glemma Frisius (Renierus)	Medici ac Mathematici	Κολωνία	Μ.Κ.	

522	721	1579	Toleto Franc.	Commentaria in Aristotelis	Βενετία		
523	955	*1579*	'Αριστοτέλης	'Ηθικά Νικομάχεια	Φραγκφ.		
524	1315	*1579*		Synonyma copia graecorum	Augsburg		
525	1469	*1579*	Beze Th.	Ψαλτήριο (λατ.)	Γένοβα		
526	1581	*1579*	Θεόκριτος	Εἰδύλλια	Παρίσι		βλ. 9.
527	151	1580		Λεξικόν ἑλληνολατινικόν	Βασιλεία		βλ. 284.
528	206	*1580*	Προκόπιος	'Επιτομή εἰς τόν προφ. 'Ησαΐαν	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 529.
529	234	*1580*	Προκόπιος	'Επιτομή εἰς τόν προφ. 'Ησαΐαν	Παρίσι	Μ.Π.	βλ. 528.
530	1740	*1580*	Schroder Joh.	Enchiridion theologicum		Μ.Κ.	
531	144	1581	Patricius Fr.	Περιπατητικαί συζητήσεις, τ. 4 (λατ.)	Βασιλεία	Μ.Κ.	
532	350	*1581*	Aloysio Lipomano	De vitis sanctorum, τ. 4	Βενετία		βλ. 533, 534, 535.
533	357	*1581*	Aloysio Lipomano	De vitis sanctorum, τ. 6	Βενετία		βλ. 532.
534	358	*1581*	Aloysio Lipomano	De vitis sanctorum, τ. 3	Βενετία		βλ. 532.
535	470	*1581*	Aloysio Lipomano	De vitis sanctorum, τ. 1	Βενετία		βλ. 532.
536	584	*1581*		Institutiones ac meditationes	Λονδῖνο		
537	646	*1581*		Λεξικό καί Γραμματική (ἑλλ.-λατ.)	Λυών		
538	957	*1581*	'Ιωάννης Δαμασκηνός	Ἔργα	Βερώνα	'Ιω.	βλ. 137.
539	1030	*1581*	Augustinus Aurelianus	Regula	Dilingen		
540	1134	*1581*	Alciatus Andreae	Emblematum libellus	'Αμβέρσα		
541	1755	*1581*	Ederum Georg.	Mataeologia haereticorum	Ingolstadt	Μ.Κ.	
542	1309	*1581*	'Ιουλιανός αὐτοκρ.	Περί τῶν αὐτοκράτορος πράξεων	Παρίσι		
543	1064	1582	Σκάργας Πέτρος	Artes duodecin sacramentarum	Βίλνα		
544	867	1583		Lexicon theologicon	Βενετία	Μ.Κ.	
545	1109	*1583*	Κλήμης Ρώμης	Περί τῶν λειτουργικῶν	Παρίσι		
546	1309	*1583*	'Ιουλιανός αὐτοκρ.	Τά Σωζόμενα	Παρίσι		
547	1309	*1583*	'Ιουλιανός αὐτοκρ.	Εἰς τόν βασιλέα Ἥλιον	Παρίσι		
548	1532	*1583*	Chytraeus David	Analysis N. Testamentum	Νυρεμβ.		
549	1696	*1583*		Catechismus (Αὐγ. ὁμολ.)	'Αμβέρσα		
550	1161	*1583*		Platina delle vite de Pontefici	Βενετία		
551	171	1584	Bodin Jean	De la République	Παρίσι		
552	369	*1584*		'Η ἀλληλογραφία 'Ιερεμίου Β΄	Τυβίγγη	Μ.Κ.	βλ. 553.

α/α	Μοσχ.	Έτος	Συγγρ./Έκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
553	502	*1584*		Ἡ ἀλληλογραφία Ἱερεμίου Β΄	Τυβίγγη	Μ.Κ.	βλ. 552.
554	605	*1584*	Αὐγουστῖνος	De civitate Dei, τ. 5	Βενετία		
555	1309	*1584*	Ἰουλιανός αὐτοκρ.	Καίσαρες	Παρίσι		
556	1328	*1584*	Vollandi Jo.	Loci communes philosophi graeci	Λειψία		
557	1590	*1584*		Οἱ ἀρχές τῆς περιπατ. φιλοσοφίας	Βενετία		
558	289	1585		Οἰκουμενικαί Σύνοδοι, τ. 5	Βενετία		βλ. 559.
559	297	*1585*		Οἰκουμενικαί Σύνοδοι, τ. 3	Βενετία		βλ. 558.
560	319	*1585*	Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης	Ἐπιστολαί	Παρίσι		
561	616	*1585*	Bulocus Gi.	Concordantia S. Scripturae, τ. 1	Βενετία		βλ. 562.
562	617	*1585*	Bulocus Gi.	Concordantia S. Spripturae, τ. 2	Βενετία		βλ. 561.
563	1267	*1585*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ὁμιλίαι	Freyberg		βλ. 492.
564	1398	*1585*	Mornay Philippus	De veritatis religionis christianae	Γενεύη	Κ.Λ.	βλ. 630.
565	88	1586	Διονύσιος Ἀλικαρν.	Τά Εὑρισκόμενα	Φραγκφ.	Μάξ.	
566	947	*1586*	Maioraggi Ant.	Operum elenchus	Βενετία		
567	1426	*1586*	Γρηγέντιος ἀρχ. Τέφρων	Διάλεξις μετά Ἰουδαίου Ἐρβάν (λατ.)	Παρίσι	Μ.Κ.	
568	1447	*1586*	Ὅμηρος	Ὀδύσσεια	Στρασβοῦρ.	Μ.Κ.	βλ. 80.
569	1448	*1586*	Ὅμηρος	Ἰλιάς	Στρασβοῦρ.	Μ.Κ.	βλ. 80.
570	1756	*1586*	Heshusius Teleman	Examen theologicum	Helmstadt		
571	623	1587	Ἀρμενόπουλος Κων.	Πρόχειρον Νόμων	Παρίσι	Μ.Π.	βλ. 572, 577, 616.
572	664	*1587*	Ἀρμενόπουλος Κων.	Πρόχειρον Νόμων	[Παρίσι]		βλ. 571.
573	744	*1587*	Μαργούνιος Μάξιμος	Διάλογος			βλ. 574, 575, 576, 1097.
574	750	*1587*	Μαργούνιος Μάξιμος	Διάλογος			βλ. 573.
575	753	*1587*	Μαργούνιος Μάξιμος	Διάλογος			βλ. 573.
576	756	*1587*	Μαργούνιος Μάξιμος	Διάλογος			κολ., βλ. 573.
577	787	*1587*	Ἀρμενόπουλος Κων.	Πρόχειρον Νόμων	Παρίσι		βλ. 571.
578	1137	*1587*		Λεξικόν Κικέρωνος	Βενετία		
579	1150	*1587*		Ὁμιλίαι θεοφόρων Πατέρων	Augsburg		
580	1182	*1587*	[Iacob Andreae]	Acta collocqui Montis Belligartensis	Τυβίγγη	Μ.Κ.	
581	1212	*1587*	Φίλων ὁ Ἀλεξ.	Opuscula	Φραγκφ.		βλ. 582.

582	1232	*1587*	Φίλων ὁ Ἀλεξ.	Opuscula	Φραγκφ.	Μ.Π./Γ.Σ.	βλ. 581.
583	1415	*1587*	Γρηγόριος Ναζιανζηνός	Ὁμιλίαι			βλ. 42.
584	388	1588		Εὐαγγέλιον	Βενετία	Μ.Π.	βλ. 585.
585	411	*1588*		Εὐαγγέλιον	Βενετία	Μ.Π.	βλ. 584.
586	629	*1588*	Caietanus, card.	Ἅπαντα (λατ.)	Βενετία		
587	788	*1588*	Devarius Mat.	De graecae linguae particulis	Ρώμη	Μ.Κ.	
588	1291	*1588*	Κικέρων	Ἐπιστολαί (λατ.)	Λειψία	Μ.Κ.	βλ. 183.
589	1369	*1588*		Vita di santa Caterina	Βενετία		
590	1369	*1588*		Rime spirituale	Βενετία		
591	1397	*1588*	Riccobonus Ant.	Σχόλια στή Ρητορ. τέχνη Ἀριστ. (λατ.)	Φραγκφ.		
592	1473	*1588*		Locutionum graecorum	Λονδῖνο	Μ.Κ.	
593	1549	*1588*	Bremanus Reinerus	[Ἔργο φιλοσοφικό, πλατωνικό]			ἀκέφ.
594	1696	*1588*		Panoplia christiana	Ἀμβέρσα	Μ.Κ.	
595	1905	*1588*	Προκόπιος	Κατά Περσῶν καί Βανδάλων (λατ.)	Βενετία		
596	1911	*1588*		Κωμωδίαι καί διάλογοι (λατ.)	Φερράρα		
597	1913	*1588*		Fragmenta varia	Ρώμη		
598	245	1589		Lexicon ebraicon	Βυτεμβ.	Μ.Κ.	
599	1033	*1589*		Epitheta graeca	Βυτεμβ.		βλ. 600.
600	1053	*1589*		Epitheta graeca	Φραγκφ.		βλ. 599.
601	1226	*1589*	Belerminus Rob.	De sacramentis in genese	Ingolstadt		βλ. 839, 908, 969.
602	1357	*1589*	Βιργίλιος	Bucolica et Georgica	Φραγκφ.	Μ.Κ.	
603	1417	*1589*		Risponsiones casuum conscientiae	Ρώμη	Μ.Κ.	
604	1594	*1589*		Poematium veterum	Κολωνία		
605	30	1590	Πλάτων	Ἅπαντα (ἑλλ.-λατ.)	Λυών	Κ.Λ./Μ.Κ.	βλ. 164.
606	96	*1590*	Καλεπῖνος Ἀμβρόσιος	Λεξικόν λατινοελληνικόν	Λονδῖνο		
607	166	*1590*		Ρωμαῖοι ἱστορικοί συγγραφεῖς, τ. 3	Φραγκφ.	Μ.Κ.	
608	1109	*1590*		Graeca paraphrasis S. Evangelii	Leyden		
609	1489	*1590*	Alciatus Andreae	Emblematum liber			ἀκέφ. κολ.
610	1624	*1590*	Γέμινος	Εἰσαγωγή εἰς τά φαινόμενα (λατ.)	Augsburg		
611	1741	*1590*	Consalvo Ponce de Leon	[Ἐκλογές ἀπό τόν Θεοφάνη] (λατ.)	Ρώμη		
612	1745	*1590*		Moralis disciplinae summa	Hanau	Μ.Κ.	

α/α	Μοσχ.	Έτος	Συγγρ./Έκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
613	1758	*1590*		Antologia theologica	Στρασβοῦρ.		
614	230	1591		Τά πρακτικά τῆς Γ΄ Οἰκ. Συνόδου	Παρίσι		βλ. 617.
615	293	*1591*		Τά τέσσερα Εὐαγγέλια	Ρώμη		
616	415	*1591*	Ἀρμενόπουλος Κων.	Πρόχειρον Νόμων	Hanau		ἀκέφ., βλ. 571.
617	418	*1591*		Τά πρακτικά τῆς Γ΄ Οἰκ. Συνόδου	Παρίσι	Μ.Π./Μάξ./Ἰω.	βλ. 614.
618	585	*1591*		De primatum Petri et Apost.	Βενετία		
619	1198	*1591*	Ἡσίοδος	Τά Εὑρισκόμενα	Παρίσι		βλ. 201.
620	1543	*1591*	Panigarola Franc.	Λόγοι καί ὁμιλίαι (ἰταλ.)	Βενετία		βλ. 658, 802, 971.
621	142	1592	Μανούτιος Παῦλος	Σχόλια εἰς ἐπιστολάς Κικέρωνος (λατ.)	Βενετία	Μ.Κ	
622	219	*1592*	Θεοδώρητος Κύρου	Ἑλλ. παθημάτων θεραπ. (ἑλλ.-λατ.)	Παρίσι	Μ.Κ.	
623	229	*1592*	Κλήμης Ἀλεξ.	Τά Εὑρισκόμενα	Παρίσι	Ἰω.	βλ. 317.
624	247	*1592*	Κλήμης Ἀλεξ.	Τά Εὑρισκόμενα	Παρίσι		βλ. 317.
625	294	*1592*	Κλήμης Ἀλεξ.	Τά Εὑρισκόμενα	Παρίσι		βλ. 317.
626	781	*1592*	Petro della cavalleria	Tractatus... contra Iudeos	Βενετία	Μ.Κ.	
627	1154	*1592*		Περί προφορᾶς ἑλλ. γλ. (λατ.)	Κολωνία		
628	1164	*1592*		De Re Poetica	Λειψία		ἀκέφ.
629	1493	*1592*	Frischlinus Nicod.	Operum poeticorum	Στρασβοῦρ.		
630	1508	*1592*	Mornay Philippus	De veritatis religionis christianae	Herborn		βλ. 564.
631	87	1593	Scaligerus Jos.-Justus	Poemata omnia	Φραγκφ.	Μ.Π.	
632	200	*1593*	Ἰουστῖνος	Τά Εὑρισκόμενα	Χαϊδελβ.		βλ. 323.
633	207	*1593*	Ἰσοκράτης	Λόγοι καί ἐπιστολαί	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 53.
634	393	*1593*		Nova de Universis philosophia	Βενετία	Μ.Κ.	
635	423	*1593*	Ἰουστῖνος	Τά Εὑρισκόμενα	Παρίσι		βλ. 323.
636	1459	*1593*		Epitome... παροιμιογράφων	Παρίσι		
637	1470	*1593*	Stapletoni Th.	Opera omnia	Ἀμβέρσα	Μ.Κ.	βλ. 641.
638	1961	*1593*	Ἰουστῖνος	Τά Εὑρισκόμενα	Παρίσι	Νικ.	βλ. 323.
639	1021	1594		Γραμματική ἰταλική	Πάδοβα	Μ.Κ.	
640	1218	*1594*	Ἰσοκράτης	Ἅπαντα	Βασιλεία	Κ.Λ.	βλ. 53.

641	1316	*1594*	Stapletoni Th.	Opera omnia	Βενετία		βλ. 637.
642	1466	*1594*	Διογένης Λαέρτιος	Περί βίων, δογμάτων καί ἀποφθ.	Παρίσι		βλ. 161.
643	1685	*1594*	'Αρισταίνετος	'Επιστολαί	Παρίσι		
644	1109	1595	Γρηγόριος ὁ Διάλογος	'Η θεία Λειτουργία	Παρίσι		
645	1109	*1595*	Αὔγουστος Κων.	'Επιστολή 'Αρείῳ καί 'Αρειανοῖς	Παρίσι		
646	1109	*1595*		'Η θεία Λειτουργία Μάρκου ἀποστ.	Παρίσι		
647	1154	*1595*		Rudimenta musices de Solmisationi	Helmstadt		
648	1170	*1595*		Γεωμετρία, βιβ. 4. (λατ.)	Βενετία		
649	1334	*1595*	Fioravanti Leonard	Di capricci medicinali	Βενετία		κολ.
650	1414	*1595*	Ardentius Fr.	In Ionam Prophetam comment.	Κολωνία		
651	1478	*1595*		Epistolarum dominicalium	Βυτεμβ.	Μ.Κ.	βλ. 652.
652	1700	*1595*		Epistolarum dominicalium	Βυτεμβ.	Μ.Κ.	βλ. 651.
653	1748	*1595*	Piccartus Michael	Isagoge im lectionem Aristoteles	Νυρεμβ.	Μ.Κ.	
654	51	1596	Πλάτων	"Απαντα (ἑλλ.-λατ.)	Λυών	Μάξ.	βλ. 164.
655	63	*1596*		'Η 'Αγία Γραφή	'Αμβοῦργο		
656	188	*1596*	'Ιωάννης Χρυσόστομος	'Ομιλίαι (ἑλλ.-λατ.)			ἀκέφ., βλ. 492.
657	235	*1596*	Henriquez H.	Summae theologiae moralis, τ. 1	Βενετία		
658	843	*1596*	Panigarola Franc.	Λόγοι καί ὁμιλίαι (ἰταλ.)	Ρώμη		βλ. 620.
659	962	*1596*	Botero Giov.	Περί τοῦ... παλαιοῦ καί νέου κόσμου	Βενετία		
660	1229	*1596*	Λυκόφρων Χαλκιδεύς	'Αλεξάνδρα (ἑλλ.)	[Παρίσι]	Μ.Π./Γ.Σ.	βλ. 150.
661	1326	*1596*	Iul. Pacii a Beriga	Instituiones Logicae	Spire		
662	1381	*1596*	Λυκόφρων Χαλκιδεύς	'Αλεξάνδρα (ἑλλ.)	Παρίσι		βλ. 150.
663	1387	*1596*	Βασίλειος ὁ Μέγας	"Απαντα	Παρίσι		βλ. 81.
664	1471	*1596*		Evangeliorum dominicalium	Βυτεμβ.	Μ.Κ.	βλ. 665.
665	1474	*1596*		Evangeliorum dominicalium	Βυτεμβ.		βλ. 664.
666	1721	*1596*	Πισίδης Γεώργιος	'Εξαήμερος Κοσμουργία (λατ.)	Παρίσι	Μ.Κ.	
667	1070	*1596*		De S. S. Trinitate livellus	Κωνσταντία	[Μ.Κ.]	
668	1623	*1596*		Theocriticarum lectionum libellus	Παρίσι		
669	1721	*1596*	Γρηγόριος Νύσσης	Opuscula nonnula	Ingolstadt	Μ.Κ.	βλ. 479.
670	26	1597		'Η 'Αγία Γραφή	Τυβίγγη	Μ.Κ.	
671	27	*1597*		'Η 'Αγία Γραφή (σχόλια) (λατ.)	Τυβίγγη	Μ.Κ.	

α/α	Μοσχ.	*Έτος*	Συγγρ./Έκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
672	1407	*1597*	Oppianus	De Venatione, De Piscatu	Leyden	Μ.Κ.	
673	1607	*1597*	Ἀπολλινάριος	Μετάφρ. τοῦ Ψαλτῆρος (ἑλλ.-λατ.)	Παρίσι	Μ.Κ.	
674	1626	*1597*	Ψελλός Μιχαήλ	Ἀριστοτέλους Ὄργανον (σύνοψις)		Μ.Κ.	ἀκέφ.
675	1681	*1597*	Ἑρμῆς Τρισμέγιστος	Πρός Ἀμμωνᾶ, προγνωστικά (ἑλλ.-λατ.)	Augsburg	Μ.Κ.	βλ. 355.
676	107	1598	Ἀθηναῖος	Δειπνοσοφισταί	Leyden		βλ. 52.
677	233	*1598*	Διοσκορίδης	Λόγοι			ἀκέφ.
678	236	*1598*	Beze Th.	Καινή Διαθήκη (λατ.)	Γενεύη		
679	844	*1598*	Huterus E.	Λεξικό τετράγλωσσο	Νυρεμβ.	Μ.Κ.	
680	981	*1598*	Μελέτιος Πηγᾶς	Περί τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα		Μ.Π./Ἰω.	
681	1332	*1598*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ὁμιλίαι	Ἀμβέρσα		βλ. 492.
682	1529	*1598*		Compendium de nominibus adj. gr.	Κολωνία		
683	42	1599		Καινή Διαθήκη	Νυρεμβ.	Μ.Κ.	
684	747	*1599*	Broughton Hughton	Commentarius in Danielem	Βασιλεία	Μ.Κ.	
685	757	*1599*		Σιβυλλιακοί Χρησμοί	Παρίσι		βλ. 686, 687, 688.
686	859	*1599*		Σιβυλλιακοί Χρησμοί	Παρίσι		βλ. 685.
687	862	*1599*		Σιβυλλιακοί Χρησμοί	Παρίσι		βλ. 685.
688	898	*1599*		Σιβυλλιακοί Χρησμοί	Παρίσι	Μ.Π./Γ.Σ.	βλ. 685.
689	1203	*1599*	Martini Chemnitz	[Ἔργα], μέρη Γ΄, Δ΄	[Φραγκφ.]		βλ. 692.
690	1529	*1599*	Γρηγόριος Ναζιανζηνός	Ἐπιστολαί	Ingolstadt		βλ. 42.
691	1613	*1599*		Κατηχήσεις	Κρακοβία		
692	1678	*1599*	Martini Chemnitz	[Ἔργα], μέρη Α΄, Β΄	Φραγκφ.		βλ. 689.
693	1694	*1599*	Γελάσιος Κυζικινός	Σύντ. πραχθέντων Συνόδου Νικαίας	Παρίσι	Μ.Κ.	
694	114	1600	Ἀθανάσιος ἀρχ. Ἀλεξ.	Ἅπαντα	[Χαϊδελβ.]		βλ. 695, 696, 1142, 1143.
695	194	*1600*	Ἀθανάσιος ἀρχ. Ἀλεξ.	Ἅπαντα	Χαϊδελβ.		βλ. 694.
696	208	*1600*	Ἀθανάσιος ἀρχ. Ἀλεξ.	Ἅπαντα	[Χαϊδελβ.]		βλ. 694.
697	643	*1600*		Γραμματική ἑλληνική	Angers		ἀκεφ.
698	1355α	*1600*	Ἀριστοτέλης	Ἅπαντα	Augsburg		βλ. 15.
699	1624	*1600*	[Διάφοροι]	Geographia (λατ.)	Augsburg	Μ.Κ.	
700	1926	*1600*		Concordantia N. Testamenti	Παρίσι	Μ.Κ.	

701	241	15-16 αι.	Φαβωρῖνος	Λεξικόν			ἀκέφ., βλ. 211.
702	283	»	Εὐστάθιος Θεσ/νίκης	Παρεκβολαί εἰς τόν Ὅμηρον, τομ. β'	Βασιλεία		ἀκέφ., βλ. 243.
703	284	»	Φαβωρῖνος	Λεξικόν			ἀκέφ., βλ. 211.
704	292	»	Κλήμης Ἀλεξ.	Τά Εὑρισκόμενα			ἀκέφ., βλ. 317.
705	335	»		Οἱ προφῆται			ἀκέφ.
706	400	»	Antonius Zimara	Theorimata	[Βενετία]	Μ.Κ.	
707	483	»	Ἄρατος Σολεύς	Φαινόμενα			
708	550	»		Αἱ προφητεῖαι (ἀραβ.)			
709	653	»	Πολέμων σοφιστής	Ἐπιτάφιος			κολ.
710	744	»	Γρηγόριος Παλαμᾶς	Λόγοι ἀποδεικτικοί			βλ. 711, 712, 713, 714, 715.
711	745	»	Γρηγόριος Παλαμᾶς	Λόγοι ἀποδεικτικοί			βλ. 710.
712	746	»	Γρηγόριος Παλαμᾶς	Λόγοι ἀποδεικτικοί			βλ. 710.
713	750	»	Γρηγόριος Παλαμᾶς	Λόγοι ἀποδεικτικοί			βλ. 710.
714	753	»	Γρηγόριος Παλαμᾶς	Λόγοι ἀποδεικτικοί			βλ. 710.
715	756	»	Γρηγόριος Παλαμᾶς	Λόγοι ἀποδεικτικοί			βλ. 710.
716	763	»		Εὐχολόγιο			ἀκέφ., κολ.
717	806	»		Ἀνθολογία Ἐπιγραμμάτων			κολ., βλ. 718, 723.
718	834	»		Ἀνθολογία Ἐπιγραμμάτων			βλ. 717.
719	891	»		Γραμματική ἀραβοελληνική			ἀκέφ., κολ.
720	908	»	Βουδαῖος Γουλ.	Ἐπιστολαί			
721	917	»	Ἄψυρτος	Βιβλίον Ἰατρικόν			
722	921	»	Θεοδώρητος Κύρου	Διάλογοι			βλ. 290.
723	929	»		Ἀνθολογία Ἐπιγραμμάτων			ἀκέφ., κολ., βλ. 717.
724	930	»	Ἀλλάτιος Λέων	Rerum memorabilium			
725	1013	»	Πίνδαρος	Ἔργα			βλ. 59.
726	1056	»	Ἀριστοτέλης	Ἅπαντα (ἑλλ.-λατ.)			ἀκέφ., κολ., βλ. 15.
727	1065	»		Καινή Διαθήκη (λατ.-ἑλλ.)			ἀκέφ.
728	1976	»		Αὐγουσταία ὁμολογία (γερμ.)			ἀκέφ.
729	1145	»	Ὅμηρος	Ἰλιάς			ἀκέφ., βλ. 80.
730	1155	»	Λάσκαρις Κων.	[Γραμματική]			βλ. 3.

α/α	Μοσχ.	*Έτος*	Συγγρ./Έκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
731	1158	»	Χρυσολωρᾶς Μιχ.	Ἐρωτήματα	Βενετία		
732	1160	»	Ἀρίστιππος, Διογένης	Ἀποφθέγματα	Βενετία(;)		
733	1225	»	Sturmius Io.	De periodis			
734	1225	»	Διονύσιος Ἀλικαρν.	Περί συνθέσεως ὀνομάτων			ἀκέφ.
735	1250	»	Ἡλιόδωρος	Αἰθιοπικά	Παρίσι		
736	1289	»	Surius Laurentius Fr.	Commentarius brevis			
737	1317	»	Λάσκαρις Κων.	[Γραμματική]		Μ.Π.	ἀκέφ., βλ. 3.
738	1333	»		Καινή Διαθήκη (ἑλλ.-λατ.)			ἀκέφ., κολ.
739	1342	»	Ἀριστοτέλης	Ἅπαντα			ἀκέφ., κολ.,βλ. 15.
740	1343	»	Fortunatanus Chirii	Rhetoricum libri III			ἀκέφ.
741	1349	»	Ὁράτιος	Poemata omnia	Βενετία		
742	1359	»		Καινή Διαθήκη			ἀκέφ.
743	1366	»		Καινή Διαθήκη			ἀκέφ.
744	1367	»		Ἡ τῶν γλωττῶν θύρα ἀνεωγμένη (λατ.)			ἀκέφ.
745	1415	»	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ὁμιλίαι			βλ. 492.
746	1427	»		Παλαιά Διαθήκη			ἀκέφ.
747	1469	»	Buchman George	Τραγωδία (λατ.)			
748	1484	»		Σύγκρισις Ἡροδότου καί Θουκυδίδου			
749	1484	»	Μάξιμος	Περί ἀλύτων ἀντιθέσεων			
750	1510	»	Εὐριπίδης	Τραγωδίαι			ἀκέφ., βλ. 171.
751	1529	»		Συλλογή ἐπιγραμμάτων			
752	1530	»		Praecepta educationis regine	Βασιλεία		ἀκέφ.
753	1534	»		Καινή Διαθήκη (ἑλλ.-λατ.)			
754	1535	»	Ὅμηρος	Ἰλιάς (λατ.)			ἀκέφ., βλ. 80.
755	1541	»		[;] (λατ.)			ἀκέφ.
756	1565	»		Super linguarum			ἀκέφ.
757	1567	»	Ὅμηρος	Ὀδύσσεια	Βενετία(;)		βλ. 80.
758	1581	»		Ἐπιγράμματα	Παρίσι(;)		
759	1581	»	Μόσχος Συρακούσιος	Θεοκρίτου Εἰδύλλια (λατ.)	Παρίσι		

760	1581	»	Σίλμιος Ρόδιος	Σύριγξ, Πέλεκυς κ.ἄ.	Παρίσι(;)		
761	1581	»		Ποιήματα διάφορα	Παρίσι(;)		
762	1605	»	Ὅμηρος	Ὀδύσσεια	Βενετία(;)		βλ. 80.
763	1693	»	Λουκιανός	Διάλογοι			βλ. 41.
764	1713	»		Ἀλφαβητάριο ἑλληνολατινικό	Βενετία		
765	1713	»	Κικέρων	Κάτων (λατ.)	Βενετία(;)		βλ. 183.
766	1754	»		[Θεολογικό, λατινικό]			ἀκέφ., κολ.
767	1906	»	Ἀριστοφάνης	Κωμωδίαι			βλ. 17.
768	1917	»	Θεόκριτος	Εἰδύλλια	Βενετία		βλ. 9.
769	1929	»	Πίνδαρος	Ἔργα			βλ. 59.
770	1935	»		Παλαιά Διαθήκη (ἑλλ.-λατ.)			
771	1937	»		Συλλογή δεκρεταλίων			
772	1944	»		Πεντάτευχος			
773	1946	»		[;] (λατ.)			ἀκέφ., κολ.
774	1948	»		Μέγα Ἐτυμολογικόν			ἀκέφ., βλ. 20.
775	1965	»	Ἰσοκράτης	Ἔργα	Βασιλεία		βλ. 53.
776	215	1601		Φωτίου Βιβλιοθήκη	Augsburg		βλ. 778.
777	231	*1601*		Καινή Διαθήκη	Φραγκφ.		
778	275	*1601*		Φωτίου Βιβλιοθήκη	Augsburg	Θρ.	βλ. 776.
779	468	*1601*		Καινή Διαθήκη	Φραγκφ.	Θρ.	
780	869	*1601*		Lectiones Evangeliorum (τετράγλ.)	Νυρεμβ.		
781	964	*1601*	Rigaltii Nicola	Glossarium	Παρίσι		
782	1070	*1601*		Συνοδικόν	Στρασβ.	Μ.Κ.	
783	1332	*1601*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ὁμιλίαι	Βρυξέλλες		βλ. 492.
784	1467	*1601*	Tatius Achilles	[Ἔργα]		Μ.Κ.	
785	1517	*1601*	S. Isidorus Hispalensis	De praelatis Fragmentum	Βυτεμβ.	Μ.Κ.	
786	1517	*1601*		Sententias et epistolas	Βυτεμβ.		
787	1550	*1601*	Μαργούνιος Μάξιμος	Ὕμνοι ἀνακρεόντιοι	Augsburg	Μ.Κ.	
788	1625	*1601*	Ἀριστοτέλης	Πολιτικά	Φραγκφ.		βλ. 403.
789	11	1602	Πλάτων	Ἅπαντα (λατ.-ἑλλ.)	Φραγκφ.	Μ.Κ.	βλ. 164.
790	727	*1602*	Furreri Christoph.	Ἐπιθαλάμιοι Γενεαλογικοί (λατ.)		Μ.Κ.	

α/α	Μοσχ.	Έτος	Συγγρ./Έκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
791	769	*1602*	Πίνδαρος	Έργα	Βυτεμβ.		
792	870	*1602*		Calligraphia oratoria	Freyberg	Μ.Κ.	
793	1186	*1602*		Ψαλτήριον (τετράγλ.)	Νυρεμβ.		
794	1529	*1602*		Λέξεις γραμματικαί ἑλληνικαί	Κολωνία		
795	1714	*1602*	Μαργούνιος Μάξιμος	Brevis Tractatus	Βενετία		
796	598	1603	Artemidorus	Ὀνειροκριτικά (λατ.)		Γ.Σ.	βλ. 1211, 1212.
797	872	*1603*	Philippi Scheibii	Θέσεις φιλοσοφικαί (λατ.)	Amberg	Μ.Κ.	
798	1488	*1603*	Θεόγνις	Ὑπομνήματα (λατ.)	Λειψία	Μ.Κ.	
799	7	1604	Genebrand Gilbert	Ὠριγένης (λατ.)	Παρίσι		
800	693	*1604*		Index vocab. in Homeri	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 80.
801	1464	*1604*		Σοφία Σειράχ καὶ Ἐκκλησιαστής	Augsburg	Μ.Κ.	
802	1543	*1604*	Panigarola Franc.	Λόγοι καί ὁμιλίαι (ἰταλ.)	Βενετία(;)		βλ. 620.
803	1566	*1604*	Sancti Francisci	Reg. et Testamentum	Ursel		
804	37	1605	Ἀριστοτέλης	Ἅπαντα, τόμ. 2 (ἑλλ.-λατ.)	Γενεύη	Μ.Κ.	βλ. 15.
805	1207	*1605*	Dinnelus Conrad	Epitheta graecae	Ἀνόβερο	Μ.Κ.	
806	1322	*1605*	Κύριλλος Ἀλεξ.	De sacresancta trinitati	Augsburg		
807	1330	*1605*	Βλεμμίδης Νικηφόρος	Ἐπιτομή φυσικῆς (λατ.)	Augsburg		
808	1623	*1605*	Hesychius Milesius	Epistola graeca	Ingolstadt		
809	154	1606	Λιβάνιος σοφιστής	Προγυμνάσματα καί μελέται (ἑλλ.-λατ.)	Παρίσι	Μάξ.	
810	279	*1606*		Disputationum de censuris in Commun	Βενετία		
811	762	*1606*	Theodorus Abucarae	Varia contra hereticos (ἑλλ.-λατ.)			
812	813	*1606*		Summa Casuum Conscientiae		Μ.Κ.	
813	959	*1606*	Paulus Venetus	Confirmatione delli considerazioni	Βενετία		
814	1376	*1606*		Historiae Synopsis	Στρασβοῦρ.		
815	1376	*1606*		Observationes politicae	Στρασβοῦρ.		
816	1564	*1606*		De catechiticis Christiane			ἀκέφ., κολ.
817	1750	*1606*	Vergilius Polydorus	Urbinatis de rerum invetoribus	Στρασβοῦρ.	Μ.Κ.	
818	1933	*1606*		Tractatus de rebus Ecclesiae	Μπολώνια	Μ.Κ.	
819	158	1607	Δημοσθένης καί Αἰσχίνης	Ἔργα (ἑλλ.-λατ.)	Γενεύη	Μ.Κ.	βλ. 143.

820	261	*1607*	Calvinus Io.	Institutio Christiane	Γενεύη	Μ.Κ.	
821	318	*1607*		Institutionem Moralium	Κολωνία		
822	420	*1607*	Κύριλος Ἀλεξ.	Κατά δυσφημιῶν Νεστορίου	Ρώμη	Μ.Κ.	
823	636	*1607*		Ἡ Ἁγία Γραφή (ἰταλ.)	[Βενετία]		
824	651	*1607*		Commentarii in Dialectica Aristotelis	Κολωνία		
825	863	*1607*		Biblia, vulgata edit.	Βενετία	Μ.Κ.	βλ. 826.
826	865	*1607*		Biblia, vulgata edit.	Βενετία(;)		ἀκέφ., βλ. 825.
827	1283	*1607*	Labbaci Carol	Observationes in Synopsin Basileon	Παρίσι	Μ.Κ.	
828	1339	*1607*		Phrases	Λειψία	[Μ.Κ.]	
829	1421	*1607*	Nicolai Phil.	De regno Christi	Φραγκφ.	Μ.Κ.	
830	1428	*1607*	Ἀριστοτέλης	Τά Σωζόμενα	Γενεύη	Μ.Κ.	βλ. 15.
831	1616	*1607*		De logicae Aristoteles	Βυτεμβ.	Μ.Κ.	
832	1623	*1607*	Scaligerus Jos.	Epigrammatium martialis anthologia	Παρίσι		
833	100	1608	Φιλόστρατος Λήμνιος	Τά Εὑρισκόμενα (ἑλλ.-λατ.)	Παρίσι		
834	244	*1608*	Roualdez Fr.	[Σημ. ἀπό Ἀνατολή καί Δύση] (λατ.)	Λυών		
835	366	*1608*	Οἰκουμένιος καί Ἀρέθας	Εἰς τάς πράξεις τῶν Ἀποστόλων	Βερώνα		
836	591	*1608*	Πολυδεύκης Ἰούλιος	Ὀνομαστικόν	Φραγκφ.	Μ.Κ.	
837	782	*1608*	Κύριλλος Ἱεροσολ.	Κατηχήσεις	Παρίσι	Μ.Κ.	
838	1170	*1608*		Discorso astrologico	Βενετία		
839	1246	*1608*	Bellarminus Rob.	De sacramento eucharistiae, τ. 2			βλ. 601.
840	1247	*1608*	Martini Chemnitz	Locorum theologicorum	Φραγκφ.		βλ. 841, 842.
841	1385	*1608*	Martini Chemnitz	Locorum theologicorum	Φραγκφ.	Μ.Κ.	βλ. 840.
842	1491	*1608*	Martini Chemnitz	Locorum theologicorum	Φραγκφ.	Μ.Κ.	βλ. 840.
843	1721	*1608*	Νεῖλος ἀρχ. Θεσ/νίκης	De primatum papae	Hampshire	Μ.Κ.	
844	190	1609	Στοβαῖος Ἰωάννης	Κέρας ἀμαλθείας	Γενεύη		βλ. 14.
845	196	*1609*	Αἴνειος	Περί πολιορκουμένων	Παρίσι	Μ.Κ.	
846	368	*1609*	Συρίγος Μελ., Δοσίθεος	[Ἀντιρρητικά]	Βουκουρέστι		βλ. 847.
847	386	*1609*	Συρίγος Μελ., Δοσίθεος	[Ἀντιρρητικά]	Βουκουρέστι		βλ. 846.
848	864	*1609*		Ἡ Ἁγία Γραφή	Τυβίγγη	Μ.Κ.	
849	1307	*1609*		Κατηχήσεις χριστ. πίστεως (ἑλλ.-λατ.)	Γενεύη	Μ.Κ.	
850	1502	*1609*	Petrus Victorius	Variarum et antiquam Lectionum	Στρασβοῦρ.		

α/α	Μοσχ.	*Έτος*	Συγγρ./Έκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
851	663	1610	Γρηγόριος Ναζιανζηνός	Στηλιτευτικά κατά Ἰουλιανοῦ	Eton	Μ.Κ.	βλ. 42.
852	698	*1610*	Γρηγόριος Ναζιανζηνός	Στηλιτευτικά κατά Ἰουλιανοῦ	[Eton]		ἀκέφ., βλ. 42.
853	818	*1610*		Opuscula aurea theologica	Ρώμη	[Μ.Κ.]	
854	896	*1610*		Sacrorum parallelorum	Παρίσι	Μ.Κ.	
855	1004	*1610*		Σχόλια στήν Ἀποκάλ. Ἰωάννου (λατ.)	Ζυρίχη	Μ.Κ.	
856	1170	*1610*	Vuodderbornicus Io.	Quator probl. contra Nuntium Siderum	Πάδοβα		
857	1339	*1610*		De epistolis latine conscribendis	Lübeck	[Μ.Κ.]	
858	1360	*1610*		The latin nomenclator	Λονδῖνο	Μ.Κ.	
859	1575	*1610*		Schol. et meth. S. Theologiae	Ἀνόβερο	Μ.Κ.	
860	1688	*1610*		De legis divinae	Φραγκφ.		
861	1749	*1610*	Alstedius Joh.	Theatrum scholasticum	Herborn	Μ.Κ.	
862	650	1611		Ἡ ζωή τῶν ποντιφήκων Ρώμης (λατ.)	Κολωνία	Μ.Κ.	
863	1028	*1611*		Nomenclator omnium rerum	Φραγκφ.	Μ.Κ.	
864	1075	*1611*		[Λουθηρανικό] (γερμ.)	Στουτγάρδη	[Μ.Κ.]	ἀκέφ., κολ.
865	1214	*1611*		[Θεολογικό] (λατ.)	Τυβίγγη	Μ.Κ.	
866	1575	*1611*		De cognitione Dei	Offenbach	[Μ.Κ.]	
867	1600	*1611*		Exercitationum Metaphysicarum		Μ.Κ.	
868	98	1612		Σύνοδοι Οἰκουμενικοί, τόμ. 4	Παρίσι	Γ.Σ.	
869	105	*1612*	Ἀθήναιος	Δειπνοσοφισταί	Λονδῖνο	Μάξ.	βλ. 52.
870	109	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 3	Eton	[Μ.Κ.]	
871	111	*1612*	Θωμᾶς Ἀκινάτης	Summa theologica, μερ. 3	Βενετία	Μ.Κ.	βλ. 478.
872	112	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 2	Eton	[Μ.Κ.]	βλ. καί 889, 893, 904.
873	113	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 4	Eton	[Μ.Κ.]	
874	115	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 5	Eton	Γ.Σ./Ἰω.	
875	116	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 8	Eton	Μ.Κ.	
876	117	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 5	Eton	[Μ.Κ.]	
877	118	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 1	Eton	Γ.Σ./[Ἰω.]	
878	120	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 4	Eton	Γ.Σ./[Ἰω.]	
879	122	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 1	Eton	[Μ.Κ.]	

880	123	*1612*	Θωμᾶς Ἀκινάτης	Summa theologica, μέρ. 1, 2	Βενετία	Μ.Κ.	βλ. 478.
881	124	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 6	Eton	[Μ.Κ.]	
882	125	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 8	Eton	Γ.Σ./Ἰω.	
883	126	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 7	Eton	Μ.Κ.	
884	127	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 8	Eton		
885	129	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 3	Eton	Γ.Σ./Ἰω.	
886	131	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 5	Eton		
887	135	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 6	Eton	Γ.Σ./Ἰω.	
888	136	*1612*	Θωμᾶς Ἀκινάτης	Summa theologica, μέρ. 1	Βενετία	Μ.Κ.	βλ. 478.
889	165	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 2	Eton		
890	167	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 7	Eton	Γ.Σ./Ἰω.	
891	174	*1612*	Κύριλος Ἱεροσολύμων	Τά Σωζόμενα	Παρίσι	Νικ.	
892	178	*1612*	Συνέσιος ἐπίσκ. Κυρήνης	Τά Εὑρισκόμενα	Παρίσι	Ἰω.	βλ. 895.
893	186	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 2	Eton		
894	216	*1612*		Οἱ τῆς ἐκκλ. ἱστορίας συγγραφεῖς	Κολωνία	Μ.Κ.	
895	439	*1612*	Συνέσιος ἐπίσκ. Κυρήνης	Τά Εὑρισκόμενα	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 892.
896	606	*1612*		Corpus et Syntagma Conf. fidei	Γενεύη	Μ.Κ.	
897	648	*1612*	Δημήτριος Κων/πολίτης	Ἱερακ. Ὀρν. Κυνοσόφιον (ἑλλ.-λατ.)	Παρίσι		
898	874	*1612*	Schroder Joh.	[Περί χριστιανικῆς θρησκείας] (γερμ.)	Giessen	Μ.Κ.	
899	1071	*1612*		Thesaurus graecae poeseos, τ. 1	Παρίσι		βλ. 901.
900	1312	*1612*	Castiglione Baltesare	De curiali	Λονδῖνο	Μ.Κ.	
901	1441	*1612*		Thesaurus graecae poeseos, τ. 1	Παρίσι	Ἰω.	βλ. 899.
902	1452	*1612*	Rylandi Martinus	Synonymia latino-graeca	Augsburg	Μ.Κ.	
903	1460	*1612*	Θεόφραστος	Ἠθικοί χαρακτῆρες (ἑλλ.-λατ.)	Λονδῖνο	Μ.Κ.	
904	1861	*1612*	Ἰωάννης Χρυσόστομος	Ἅπαντα, τ. 2	Eton	Γ.Σ./Ἰω.	
905	139	1613		Νεωτάτη Πολυάνθεια (λατ.)	Φραγκφ.	Μ.Κ.	
906	322	*1613*	Θεόφραστος	Ἅπαντα	Λονδῖνο	Μ.Κ.	
907	612	*1613*	Cremonini Caesar	Disputatio de coelo	Βενετία	Μ.Κ.	
908	728	*1613*	Bellarminus Rob.	De scriptoribus ecclesiasticis	Ρώμη	Μ.Κ.	βλ. 601.
909	920	*1613*		Symphonia Nova Evangelistarum	Βασιλεία		
910	1199	*1613*		Περί διαφόρων χωρῶν (λατ.)			

α/α	Μοσχ.	Ἔτος	Συγγρ./Ἐκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
911	1339	*1613*		Vita Pomponii Attici	Helmstadt	[Μ.Κ.]	
912	1422	*1613*	Piccartus Michael	Ἀριστοτέλης, Ὄργανον	Λειψία	Μ.Κ.	
913	1910	*1613*	Sebastianus Castellionus	Dialogi IV	Gouda		
914	328	1614		Concordia... Conf. Augustanae	Βυτεμβ.	[Μ.Κ.]	
915	593	*1614*	Meursius Io.	Glossarium graeco-barbarum	Λονδῖνο	[Μ.Κ.]	
916	822	*1614*		Irenicum	Χαϊδελβ.		
917	1070	*1614*		De vero anno natali Christi	Φραγκφ.	[Μ.Κ.]	
918	1078	*1614*		Disputatio ethica	Ἰένα		
919	1144	*1614*		Grammatica hebraica elementa	Βρέμη	Μ.Κ.	βλ. 343.
920	1144	*1614*		Dyodecas aureorum psalmorum David.	Βρέμη		
921	1217	*1614*		Ἐπίθετα Ἑλλήνων καί λατίνων	Παρίσι		βλ. 922.
922	1221	*1614*		Ἐπίθετα Ἑλλήνων καί λατίνων	Παρίσι		βλ. 921.
923	1245	*1614*	Ἑρμογένης	Τέχνη Ρητορική	Κολωνία		βλ. 925.
924	1301	*1614*		Discursus logicus	Herborn	Μ.Κ.	
925	1481	*1614*	Ἑρμογένης	Τέχνη Ρητορική	Κολωνία	Μ.Κ.	βλ. 923.
926	1516	*1614*		Enchiridion contr. Aug. Confes.	Βυτεμβ.		
927	1521	*1614*	Ἰουλιανός αὐτοκρ.	Λόγοι	Plessis		
928	1580	*1614*	Besseus Petrus	Heraclitus christianus	Κολωνία	Μ.Κ.	
929	1736	*1614*		Κατηχήσεις τῆς χριστ. πίστεως	Βρέμη	Μ.Κ.	
930	95	1615	Γρηγόριος Νύσσης	Ἅπαντα, τ. 2	Παρίσι		βλ. 479.
931	99	*1615*	Γρηγόριος Νύσσης	Ἅπαντα, τ. 1	Παρίσι		βλ. 479.
932	159	*1615*	Γρηγόριος Νύσσης	Ἅπαντα, τ. 2	Παρίσι	[Μ.Κ.]	βλ. 479.
933	160	*1615*	Γρηγόριος Νύσσης	Ἅπαντα, τ. 1	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 479.
934	193	*1615*	Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης	Ἅπαντα	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 217.
935	198	*1615*	Ἰουστῖνος	Ἔργα	Παρίσι		βλ. 323.
936	509	*1615*	Ἀστέριος Ἀμασείας	Ὁμιλίαι	Ἀμβέρσα		
937	649	*1615*		Com. in De Gen. et Corr. Arist.	Mainz	Μ.Κ.	
938	725	*1615*	Φώτιος	Νομοκάνων (λατ.)	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 939.
939	847	*1615*	Φώτιος	Νομοκάνων (λατ.)	Παρίσι		βλ. 938.

940	895	*1615*		Evangelicarum quest.et respons.	Φραγκφ.	M.K.	
941	914	*1615*		Λεξικό λατινο-άγγλο-ἑλληνικό	Λονδῖνο	M.K.	
942	1019	*1615*		De christiana expeditio ne apud Sinas	Ρώμη		
943	1070	*1615*	Kepler Jo.	Eclogae chronicae	Φραγκφ.	[M.K.]	
944	1073	*1615*	Pelargus Christ.	Historia Evagelicam Comment.	Φραγκφ.	M.K.	
945	1106	*1615*	Λουκιανός	Διάλογοι		Ἰω.	βλ. 41.
946	1339	*1615*		De historiarum lectione	Helmstadt	[M.K.]	
947	1373	*1615*		Ἐξηγ. Αὐγουσταίας Ὁμολογίας (λατ.)	Marburg		
948	1394	*1615*	Ψελλός Μιχαήλ	Περί ἐνεργείας δαιμόνων	Παρίσι	M.K.	
949	1454	*1615*	Λύδιος, ρήτωρ	Λόγοι (ἑλλ.-λατ.)	Ἀννόβερο		
950	1461	*1615*	Buxtorfi Joh.	Thesaurus grammaticus l. hebraice	Βασιλεία	M.K.	
951	1477	*1615*	Buxtorfi Joh.	Lexicon hebraicum et chaldaicum	Βασιλεία	M.K.	
952	1633	*1615*		Paraeneticus de theologia cryptica	Βρέμη	M.K.	
953	1788	*1615*	Babington Gervase	The works of the Rt Rev Father in God	Λονδῖνο		
954	588	1616		Comment. in Aristotelis, μέρος Α΄	Κολωνία	M.K.	
955	769	*1616*	Πίνδαρος	Περίοδος	Βυτεμβ.	M.K.	βλ. 59.
956	1078	*1616*		Disputatio metaphysica	Coburg		
957	1078	*1616*		Disputatio problematica	Coburg		
958	1100	*1616*	Κικέρων	De officiis	Βυτεμβ.	M.K.	βλ. 183.
959	1147	*1616*	Πλούταρχος	Opusculum de librorum institutione	Λειψία		βλ. 82.
960	1376	*1616*	Plinius	Princeps	Στρασβοῦρ.		
961	1412	*1616*		Aphorismi theologici	Ἰένα	M.K.	
962	1455	*1616*		Metaphysicae systema methodicum	Βυτεμβ.	M.K.	
963	1456	*1616*	Νικηφόρος πτρχ. Κωνστ.	Ἱστορία σύντομος	Παρίσι		
964	1504	*1616*	Alstidius J.	Rhetorica	Herborn	M.K.	
965	1558	*1616*		Analysis in Epistolas et Evangelia	Βέρνη	M.K.	
966	1730	*1616*		Clavis graecae linguae	Λειψία		
967	1732	*1616*	Maximus	Dissertationes (ἑλλ.-λατ.)	Helmstadt	M.K.	
968	145	1617	Ζωναρᾶς Ἰω.	Εἰς τούς Κανόνας τῶν ἁγίων Ἀποστ.	Παρίσι	M.K.	
969	592	*1617*	Bellarminus Rob.	Opera omnia	Βενετία	M.K.	βλ. 601.
970	642	*1617*		In De amima Aristotelis	Κολωνία	M.K.	

α/α	Μοσχ.	Έτος	Συγγρ./Έκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
971	662	*1617*	Panigarola Franc.	Prediche (ιταλ.)	Βενετία		κολ., βλ. 620.
972	737	*1617*		Doctrina et politia Eccl. Anglicane	Λονδῖνο		
973	1017	*1617*		Clavis sacrosanctae theologiae	Lübeck	Μ.Κ.	
974	1080	*1617*		Book of Common Prayeret of psalms	Λονδῖνο	[Μ.Κ.]	ἀκέφ., κολ.
975	1185	*1617*		Σχόλια Πεντατεύχου (λατ.)	Franecker	Μ.Κ.	
976	1228	*1617*	Scaligerus J.-C.	Viri clarissimi, lib. 7	Παρίσι		
977	1324	*1617*	Schleupnerus Christ.	Tractatus de quadruplici	Λειψία		
978	1424	*1617*	Ρόδιος Ἀνδρ.	Παράφρ. Ἠθικῶν Νικομαχείων	Leyden	Μ.Κ.	
979	1577	*1617*	Ficinus Marsilius	De religione christiana	Βρέμη	Μ.Κ.	
980	1595	*1617*	Ἀριστοτέλης	Φυσική (λατ.)	Βενετία	[Μ.Κ.]	
981	1606	*1617*		Analysis logica Evangeliorum	Giessen	Μ.Κ.	
982	1609	*1617*	Pelargus Christ.	Compendium theologicum	Φραγκφ.	Μ.Κ.	
983	1703	*1617*		Theologia popularis universa	Βρέμη	Μ.Κ.	
984	1715	*1617*	Eclahardi Henrico	Compendium theologiae	Λειψία	Μ.Κ.	
985	1909	*1617*	Ἰουστινιανός	Iusti tribionum		Μ.Κ.	βλ. 136.
986	10	1618		Ψαλτήριον (ἑβρ.)	Βενετία		βλ. 987.
987	17	*1618*		Ψαλτήριον (ἑβρ.)	Βενετία		βλ. 986.
988	24	*1618*		Σύνοδοι Οἰκουμενικαί, τόμ. Α΄	Κολωνία		
989	25	*1618*		Σύνοδοι Οἰκουμενικαί, τόμ. Β΄	Κολωνία		
990	34	*1618*		Σύνοδοι Οἰκουμενικαί, τόμ. Β΄	Κολωνία		
991	38	*1618*		Σύνοδοι Οἰκουμενικαί, τόμ. Δ΄	Κολωνία		
992	40	*1618*		Σύνοδοι Οἰκουμενικαί, τόμ. Δ΄	Κολωνία		
993	44	*1618*		Σύνοδοι Οἰκουμενικαί, τόμ. Α΄	Κολωνία		
994	48	*1618*		Σύνοδοι Οἰκουμενικαί, τόμ. Γ΄	Κολωνία		
995	49	*1618*		Σύνοδοι Οἰκουμενικαί, τόμ. Γ΄	Κολωνία		βλ. καί 1157, 1158.
996	406	*1618*		Ecclesiastical politie	Λονδῖνο	[Μ.Κ.]	ἀκέφ.
997	899	*1618*		Δεκρετάλια Λατιν. Ἐκκλ.	Μπολώνια	Μ.Κ.	

998	903	*1618*	Thummius Th.	Disputatio inauguralis de J. Christo	Τυβίγγη	M.K.	βλ. 1014, 1015, 1016, 1037, 1038, 1039, 1054, 1055, 1056, 1057, 1076, 1086, 1087, 1100, 1101, 1139, 1149, 1222, 1223.
999	1031	*1618*		Comment. in Sphaeram Procli	Augsburg		
1000	1083	*1618*		Εἰσαγωγή ἀνατομική (ἑλλ.-λατ.)	Λυών		
1001	1201	*1618*	Lycostheni Conrad	Apophthegmata	Κολωνία		
1002	1393	*1618*		Cursus Mathematici practici	Κολωνία		
1003	1396	*1618*	Πρόκλος	Τά Εὑρισκόμενα	Λυών		
1004	1453	*1618*		Syntagmatis tripartiti	Γενεύη	M.K.	
1005	1577	*1618*		Politica Germanorum Taciti	Βρέμη	M.K.	
1006	1577	*1618*		Idea Viri Boni	Βρέμη	M.K.	
1007	1597	*1618*		De disputationibus in controversiis	Γενεύη		
1008	1707	*1618*		Epistola ad Ioh. Wolfio Trigurino	Φραγκφ.	M.K.	
1009	1921	*1618*		Rhetoricae, lib. II	Oxford	M.K.	
1010	1412	*1618*		Aphorismi succincti et selecti	Ἰένα	M.K.	
1011	724	1619	Meursius Io.	Graecia feriata	Λυών	M.K.	
1012	738	*1619*	Ὠριγένης	Φιλοκαλία (λατ.)	Παρίσι	M.K.	
1013	754	*1619*		Paraphrasis in Organon Arist.	Βασιλεία	M.K.	
1014	900	*1619*	Thummius Th.	Disputatio de Providentia	Τυβίγγη	[M.K.]	βλ. 998.
1015	900	*1619*	Thummius Th.	Μισανθρωπία (λατ.)	Τυβίγγη	[M.K.]	βλ. 998.
1016	900	*1619*	Thummius Th.	Discursus de Refort. Lutheri	Τυβίγγη	[M.K.]	βλ. 998.
1017	1031	*1619*		Σχ. στό Περί Σφαίρας Πρόκλου (λατ.)	Augsburg		
1018	1067	*1619*	Bernegerus Matthias	Hipobolimaea Divae	Στρασβοῦρ.	M.K.	
1019	1339	*1619*		Grammatica latina	Helmstadt	[M.K.]	
1020	1339	*1619*		Encheridion ciceronianum	Μαγδεμβ.	[M.K.]	
1021	1339	*1619*		Epitheta ciceronianis	Μαγδεμβ.	[M.K.]	
1022	1339	*1619*		Epistolica	Helmstadt	[M.K.]	
1023	1360	*1619*		Anglo-Latinus nomenclator	Λονδῖνο	M.K.	
1024	1375	*1619*		Civis Christianus	Στρασβοῦρ.		

α/α	Μοσχ.	*Έτος*	Συγγρ./Έκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
1025	1560	*1619*	Rosaceae Crucis Chaos	Respublicae christiano politane	Στρασβοῦρ.		
1026	1560	*1619*		Turbo	Στρασβοῦρ.		
1027	1560	*1619*		Memoralia	Στρασβοῦρ.		
1028	1572	*1619*	Morinaeus Petrus	Elementa Logica	Βρέμη	Μ.Κ.	
1029	1576	*1619*		Methodus S.S. Theologiae	Ἀννόβερο	Μ.Κ.	
1030	1604	*1619*		Isagoge theologica	Helmstadt	Μ.Κ.	
1031	1645	*1619*		Καινή Διαθήκη	Κολωνία	Θρ.	
1032	1646	*1619*		Καινή Διαθήκη	Κολωνία		
1033	1687	*1619*		Disputationum Logicarum	Βέρνη	Μ.Κ.	
1034	170	1620	Θεόδωρος Βαλσαμῶνος	Σχόλια εἰς Κανόνας (ἑλλ.-λατ.)	Παρίσι	Μ.Κ.	
1035	180	*1620*	Στράβων	Γεωγραφικά	Παρίσι		ἀκέφ., βλ. 7.
1036	871	*1620*		Informatio theologica fidelis	Τυβίγγη	Μ.Κ.	
1037	900	*1620*	Thummius Th.	Tractatus de libro vitae	Τυβίγγη	[Μ.Κ.]	βλ. 998.
1038	903	*1620*	Thummius Th.	Controversa de personarum	Τυβίγγη	Μ.Κ.	βλ. 998.
1039	903	*1620*	Thummius Th.	Ἐξήγησις dicti Paulini	Τυβίγγη	Μ.Κ.	βλ. 998.
1040	1012	*1620*	Furreri Christoph.	Ὁδοιπορικόν (λατ.)	Νυρεμβ.		
1041	1026	*1620*	Πρόκλος	Περί σφαίρας	Λονδῖνο		
1042	1090	*1620*		Catalogus... bibliothecae Bodleianae	Ὀξφόρδη	Μ.Κ.	
1043	1126	*1620*		Epitomae grammaticae hebraae	Βασιλεία		βλ. 343.
1044	1389	*1620*	Scaligerus J.-C.	Exotericarum Exercitatronum	Ἀννόβερο	Μ.Κ.	
1045	1501	*1620*		Analysis Logica Evangeliorum	Giessen	Μ.Κ.	βλ. 1081.
1046	1577	*1620*	Crocii Lud.	In Nahumum prophetam Comment.	Βρέμη	Μ.Κ.	
1047	1577	*1620*	Thomas A. Kempis	De imitatione Christi	Βρέμη	Μ.Κ.	βλ. 1137.
1048	1712	*1620*	Grossus J.	Compedium quator facultatum	Βασιλεία	Μ.Κ.	
1049	1914	*1620*	Hocker Jonas	Clavis philosophica	Τυβίγγη	Μ.Κ.	
1050	148	1621	Σέξτος Ἐμπειρικός	Τά Σωζόμενα (λατ.-ἑλλ.)	Κολωνία	Μ.Κ.	
1051	152	*1621*	Γρηγόρ., Μακάρ., Βασίλ.	Ἅπαντα	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 1073.
1052	217	*1621*	Διοφάντης Ἀλεξ.	Περί ἀριθμητικῆς	Παρίσι	Μ.Κ.	
1053	735	*1621*	Marci Fred. Wendellinc	Tractatio theologica		Μ.Κ.	

1054	900	*1621*	Thummius Th.	Praedestinatione	Τυβίγγη	[Μ.Κ.]	βλ. 998.
1055	903	*1621*	Thummius Th.	Majestas Jesu Christi θεανθρώπου	Τυβίγγη	Μ.Κ.	βλ. 998.
1056	903	*1621*	Thummius Th.	Dissertatio	Τυβίγγη	Μ.Κ.	βλ. 998.
1057	903	*1621*	Thummius Th.	Ἀπόδειξις theologica	Τυβίγγη	Μ.Κ.	βλ. 998.
1058	934	*1621*		Theologiae gentium de cogn. divina	Βενετία		
1059	1039	*1621*		Brevis et perspicuus tract. theologicus	Τυβίγγη		
1060	1041	*1621*		Lequei pontificii contristi	Τυβίγγη		
1061	1078	*1621*	Geilfusius Joh.	Exercitationes logicae peripat. bib. I	Τυβίγγη	Μ.Κ.	βλ. 1129.
1062	1194	*1621*	Melanchton Phil.	Grammatica Latina	Βυτεμβ.	Μ.Κ.	
1063	1265	*1621*	Fulgentius	Ἔργα (λατ.)	Βασιλεία		
1064	1353	*1621*	Doonaes Andreas	Praelectiones in Philip. Demosth.	Λονδῖνο	[Μ.Κ.]	
1065	1380	*1621*		Logicae peripateticae preceptis	Φραγκφ.	[Μ.Κ.]	
1066	1498	*1621*	Buchanan Georgius	Paraphrasis Psalmorum		Νικ.	κολ.
1067	1560	*1621*	Rosaceae Crucis Chaos	Menippus	Στρασβοῦρ.		
1068	1561	*1621*	Palmyrenius Marcellus	Stellati poetae doctissimi	Βασιλεία	Μ.Κ.	
1069	1612	*1621*	Schroder Joh.	Sceptrum Regale Christi	Giessen	Μ.Κ.	
1070	1747	*1621*		Orationes	Τυβίγγη		
1071	134	1622	Ἐπιφάνιος	Τά Σωζόμενα, τ. 1	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 260.
1072	149	*1622*	Ἐπιφάνιος	Τά Σωζόμενα, τ. 2	Παρίσι	Μ.Κ.	βλ. 260.
1073	177	*1622*	Γρηγόρ., Μακάρ., Βασίλ.	Ἅπαντα	Παρίσι		βλ. 1051.
1074	604	*1622*		Calvino Papismus seu Hermonia	Ἰένα	Μ.Κ.	
1075	854	*1622*		Lampas eucharistiae controversiae		Μ.Κ.	
1076	903	*1622*	Thummius Th.	Continuatio Mejestatis Jesu Christi	Τυβίγγη	Μ.Κ.	βλ. 998.
1077	1077	*1622*	Drusius I.	Ἑρμηνεία Παλαιᾶς Διαθήκης (λατ.)	Arnheim	Μ.Κ.	
1078	1320	*1622*		Assertio Augustanae Confessionis	Βρέμη		
1079	1339	*1622*		De ludo litterario	Helmstadt	[Μ.Κ.]	
1080	1412	*1622*	Gearhard Joh.	Methodus studii theologici	Ἰένα	Μ.Κ.	
1081	1419	*1622*		Analysis logica Evangeliorum	Giessen	Μ.Κ.	βλ. 1045.
1082	1430	*1622*	Βερνάρδου Μελιθραίου	Τοῦ ἁγίου Ζακχαρίου, Μεταβολή	Ροστώκ	Μ.Κ.	
1083	1512	*1622*		Pandectae controversarium religionis	Λειψία	Μ.Κ.	
1084	1907	*1622*	Martinis Mathias	Lexicon philologicum	Βρέμη	Μ.Κ.	

α/α	Μοσχ.	Έτος	Συγγρ./Έκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
1085	691	1623		Ἀκαδημαϊκά (λατ.-γερμ.-ἑβρ.)	Νυρεμβ.		
1086	900	*1623*	Thummius Th.	Impietas photiniana	Τυβίγγη	[Μ.Κ.]	βλ. 998.
1087	902	*1623*	Thummius Th.	Decas exercitationum theologicarum	Τυβίγγη	[Μ.Κ.]	βλ. 998.
1088	1072	*1623*		Tapynosygraphia sacra	Τυβίγγη	Μ.Κ.	
1089	1136	*1623*	Rittershusius Conrad	Comment. in Salvienum Masiliensem	Νυρεμβ.	Μ.Κ.	βλ. 1091.
1090	1152	*1623*	Wolfgang Iacobus	Propugnaculum fideli christianae	Kempten	Μ.Κ.	
1091	1519	*1623*	Salvianus Massiliensis	Opera	Νυρεμβ.	Μ.Κ.	βλ. 1089.
1092	1523	*1623*		Pharmacopoeia augustana	Augsburg	Μ.Κ.	
1093	1599	*1623*		Corpus doctrinae christianae	Βρέμη	Μ.Κ.	
1094	1746	*1623*	Eckhardus Enrico	Fascic. controv. theologicarum	Λειψία	Μ.Κ.	
1095	449	1624		In canticum canticorum expositio	Ρώμη	Μ.Κ.	
1096	604	*1624*	Briggs Henr.	Arithmetica Logarithmica	Κολωνία	[Μ.Κ.]	
1097	745	*1624*	Μαργούνιος Μάξιμος	Διάλογος			βλ. 573.
1098	812	*1624*		[Ἐπετηρίς Πανεπ. Ἀλτόρφης] (λατ.)	Altorff	Μ.Κ.	
1099	823	*1624*		Trigonometria	Βερολῖνο	[Μ.Κ.]	
1100	873	*1624*	Thummius Th.	Brevis confideratio	Τυβίγγη	Μ.Κ.	βλ. 998.
1101	903	*1624*	Thummius Th.	Amica admonitio super Decisione	Τυβίγγη	Μ.Κ.	βλ. 998.
1102	1151	*1624*	Geilfusius Joh.	Exercitationes in Aristot. Rhetoricae	Τυβίγγη	Μ.Κ.	
1103	1319	*1624*		Poetica	Giessen		
1104	1325	*1624*	Μετοχίτης Πέτρος	Institutiones linguae arabicae	Ρώμη		
1105	1339	*1624*		Ciceronis partitionis oratoriae	Helmstadt	[Μ.Κ.]	βλ. 183.
1106	1403	*1624*	Κορυδαλεύς Θεόφ.	Περί ἐπιστολικῶν τύπων	Λονδῖνο		
1107	1403	*1624*	Κορυδαλεύς Θεόφ.	Περί ρητορικῆς	Λονδῖνο		
1108	1708	*1624*	Maestilinus Mich.	Epitome Astronomiae	Τυβίγγη	Μ.Κ.	
1109	903	1625	Thummius Th.	Examen Densens. Balthasaris Menzeri	Τυβίγγη	Μ.Κ.	βλ. 998.
1110	920	*1625*		Apologia pro Germanis contra Galen.	Ἀμβέρσα		
1111	1050	*1625*		Disputatie philosophica	Altorff	Μ.Κ.	
1112	1210	*1625*	Bulduc Fr.	De Ecclesia ante Legem	Παρίσι		
1113	χγφ.426	*1625*		Εἰσαγωγή et organ. doctrinam Ἀριστ.	Altorff	Μ.Κ.	

1114	1311	*1625*	Beccanus Martinus	Summa theologiae Scolasticae, II	Brescia	M.K.	βλ. 1115
1115	1313	*1625*	Beccanus Martinus	Summa theologiae Scolasticae, I	Brescia	M.K.	βλ. 1114.
1116	1365	*1625*		Aurea Pythagoreorum Carmina	Παρίσι		
1117	1377	*1625*	Beccanus Martinus	Comp. Menualis controversarium	Mainz		
1118	1382	*1625*	Καρυοφύλλης Ἰω.	Ἀντίρρησις πρός Νεῖλον Θεσ/νίκης	Παρίσι	M.K.	
1119	1532	*1625*	Chytraeus David	Sive analysis Novi Testamenti	Νυρεμβ.	M.K.	
1120	1561	*1625*		Compedium Ethicae Aristotelis	Λυών	M.K.	
1121	1583	*1625*		Evangelia et epistolae (λατ.-ἑλλ.)	Dillingen		
1122	1744	*1625*		N. Biblische figuren	Στρασβοῦρ.		
1123	1912	*1625*	Manutius Aloysio	Eleganze insieme	Βενετία	M.K.	
1124	1018	*1625*		Συναγωγή διαλέξεων (λατ.)	Helmstadt	M.K.	
1125	172	1626	Ἀρκούδιος Πέτρος	Συμφ. Ἐκκλ. Ἀνατ. Δύσης (λατ.)	Παρίσι		βλ. 1126.
1126	189	*1626*	Ἀρκούδιος Πέτρος	Συμφ. Ἐκκλ. Ἀνατ. Δύσης (λατ.)	Παρίσι		βλ. 1125.
1127	808	*1626*	Γρηγόριος Ναζιανζηνός	Questiones theol. et philos.	Augsburg	Θρ.	βλ. 42.
1128	1058	*1626*		De sacramentis in genese	Τυβίγγη	M.K.	
1129	1078	*1626*	Geilfusius Joh.	Exercitationes logicae peripat., lib. II	Τυβίγγη	M.K.	βλ. 1061.
1130	1078	*1626*		Disputatio politica	Τυβίγγη	M.K.	
1131	1079	*1626*		Disputatio logica de prolegomenis	Altorff	M.K.	
1132	1434	*1626*		Rituale romanum	Βενετία	M.K.	
1133	1451	*1626*	Ubbonus Emmius	Veteris Graeciae, lib. 3	Λυών	M.K.	βλ. 1136.
1134	1511	*1626*		Dodecas orationum in Altdorphina	Νυρεμβ.	M.K.	
1135	1617	*1626*	Ἀριστοτέλης	Ἅπαντα (λατ.)	Λειψία	M.K.	βλ. 15.
1136	1689	*1626*	Ubbonus Emmius	Veteris Graeciae, lib. 2	Λυών	M.K.	βλ. 1133.
1137	1733	*1626*	Thomas A. Kempis	Περί μιμήσεως Χριστοῦ (λατ.)	Φραγκφ.		βλ. 1047.
1138	1744	*1626*	Samuel Glonerum	Nativitas Jesu Christu Heroico Carmine	Στρασβοῦρ.	M.K.	
1139	1751	*1626*	Thummius Th.	Synopsis proecipuorum	Τυβίγγη	M.K.	βλ. 998.
1140	67	1627	Βαρραδᾶς Σεβαστιανός	Σχόλια εἰς τά 4 Εὐαγγέλια, τ. 4	Mainz		ἀκέφ.
1141	90	*1627*	Βαρραδᾶς Σεβαστιανός	Ἔξοδος υἱῶν Ἰσραήλ ἐξ Αἰγύπτου, τ.5.	Mainz		
1142	104	*1627*	Ἀθανάσιος Ἀλεξ.	Τά Εὑρισκόμενα (ἑλλ.-λατ.)	Παρίσι	M.K.	βλ. 694.
1143	146	*1627*	Ἀθανάσιος Ἀλεξ.	Τά Εὑρισκόμενα (ἑλλ.-λατ.)	Παρίσι	M.K.	βλ. 694.
1144	313	*1627*	David Van Mayden	Discursus morales	Louvain		

α/α	Μοσχ.	Έτος	Συγγρ./Έκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
1145	635	*1627*		Lexicon graeco-latinum	Φραγκφ.		βλ. 284.
1146	697	*1627*	Lucius Lud.	Historia Jesuita	Βασιλεία	Μ.Κ.	
1147	835	*1627*	Μελέτιος Πηγᾶς	Περί τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα			βλ. 1148.
1148	850	*1627*	Μελέτιος Πηγᾶς	Περί τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα			βλ. 1147.
1149	901	*1627*	Thummius Th.	Colegium in Disput. photiniana	Τυβίγγη	Μ.Κ.	βλ. 998.
1150	920	*1627*		Ventilatio Grammatica	Νυρεμβ.		
1151	1351	*1627*	Marsaller G.	Dissertationis	Τυβίγγη	Μ.Κ.	ἀκέφ.
1152	1578	*1627*		Theophili Paraphrasis graeca		Μ.Κ.	
1153	1683	*1627*		Splendor Veritatis moralis	Λονδῖνο	Μ.Κ.	
1154	1739	*1627*		Lutherus thaumaturgus	Τυβίγγη		
1155	1744	*1627*		Elegiaco ecclesiastes	Durlach		
1156	1747	*1627*	Conrad Cellarii Haegae	Partitiones meteorologicae	Τυβίγγη	Μ.Κ.	
1157	94	1628		Σύνοδοι Οἰκουμενικαί, τόμ. Γ΄ (ἑλλ.-λατ.)	Ρώμη	Μ.Κ.	
1158	132	*1628*		Σύνοδοι Οἰκουμενικαί, τόμ. Δ΄ (ἑλλ.-λατ.)	Ρώμη	Μ.Κ.	
1159	197	*1628*	Εὐσέβιος ὁ Παμφίλος	Ἀποδείξεως βιβλία δέκα	Παρίσι	Μ.Κ.	
1160	202	*1628*	Εὐσέβιος ὁ Παμφίλος	Προπαρασκευή Εὐαγγελική	Παρίσι	Μ.Κ.	
1161	250	*1628*		De triplice statu, animae rationalis	Μπολώνια	Μ.Κ.	
1162	729	*1628*		Σύνοδος Φλωρεντίας	Ρώμη	Μ.Κ.	
1163	744	*1628*	Σχολάριος Γεώργιος	Σύνταγμα. Ὀρθοδόξου καταφύγιον			
1164	745	*1628*	Σχολάριος Γεώργιος	Σύνταγμα. Ὀρθοδόξου καταφύγιον			
1165	746	*1628*	Σχολάριος Γεώργιος	Σύνταγμα. Ὀρθοδόξου καταφύγιον			
1166	750	*1628*	Σχολάριος Γεώργιος	Σύνταγμα. Ὀρθοδόξου καταφύγιον			
1167	753	*1628*	Σχολάριος Γεώργιος	Σύνταγμα. Ὀρθοδόξου καταφύγιον			
1168	756	*1628*	Σχολάριος Γεώργιος	Σύνταγμα. Ὀρθοδόξου καταφύγιον			βλ. καί 1170, 1172.
1169	835	*1628*	Σεβῆρος Γαβριήλ	Περί πέντε διαφορῶν			
1170	840	*1628*	Σχολάριος Γεώργιος	Σύνταγμα. Ὀρθοδόξου καταφύγιον			
1171	965	*1628*		Ἑρμ. ἀποφάσεων Συνόδου Φλωρεντίας	Ρώμη		βλ. 1173.
1172	977	*1628*	Σχολάριος Γεώργιος	Σύνταγμα. Ὀρθοδόξου καταφύγιον			ἀκέφ., κολ.
1173	980	*1628*		Ἑρμ. ἀποφάσεων Συνόδου Φλωρεντίας	Ρώμη		βλ. 1171.

1174	1379	*1628*	Amesius Gulielmus	Belarminus enervatus	Ἀμστερνταμ	Μ.Κ.	
1175	277	1629	Licetus Fortunius	De animarum rationalium	Πάδοβα	Μ.Κ.	
1176	996	*1629*		Εὐχολόγιον	Βενετία(;)		
1177	1710	*1629*		Biblia, vulgata edit.	Παρίσι		
1178	640	1630	Ἰουλιανός αὐτοκρ.	Τά Σωζόμενα	Παρίσι	Νικ.	
1179	174	1631	Κύριλλος Ἱεροσολ.	Τά Σωζόμενα	Παρίσι	Νικ.	
1180	347	1634	Aegidius Bus.	Χρονολογικά (λατ.)	Ἀμβέρσα	Νικ.	
1181	922	1635	Κουττούνιος Ἰω.	[De virtutis et vitiis]	Πάδοβα		ἀκέφ.
1182	922	*1635*	Γρηγόριος πρωτοσύγκ.	[Σύνοψις... τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων]	Βενετία		ἀκέφ.
1183	179	1636		Συλλογή Σχολίων Πατέρων εἰς Ἰώβ	Λονδῖνο	Κ.Λ.	ἀκέφ.
1184	183	*1636*	Θεοφύλακτος Βουλγ.	Ἑρμηνεία ἐπιστολῶν Παύλου	Λονδῖνο		
1185	243	1637	Nicetas Heracleae	Catena graecorum	Λονδῖνο		
1186	755	*1637*	Ἀρκούδιος Πέτρος	Περί καθαρτηρίου πυρός	Ρώμη		
1187	768	*1637*		Περί ἀναβάσεως τοῦ νοῦ εἰς τόν Θεόν	Ρώμη		
1188	912	*1637*		Socratis	Παρίσι	Νικ.	
1189	65	1638	Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης	Ἐπιστολαί (ἑλλ.-λατ.)	Παρίσι	Νικ.	
1190	133	*1638*	Κύριλλος ἀρχ. Ἀλεξ.	Ἔργα, τ. 5_1	Παρίσι		βλ. 806.
1191	143	*1638*	Κύριλλος ἀρχ. Ἀλεξ.	Ἔργα, τ. 6	Παρίσι		βλ. 806.
1192	155	*1638*	Κύριλλος ἀρχ. Ἀλεξ.	Ἔργα, τ. 5_2	Παρίσι		βλ. 806.
1193	156	*1638*	Κύριλλος ἀρχ. Ἀλεξ.	Ἔργα, τ. 4	Παρίσι		βλ. 806.
1194	157	*1638*	Γρηγόριος Νύσσης	Τά Εὑρισκόμενα	Παρίσι		
1195	164	*1638*	Κύριλλος ἀρχ. Ἀλεξ.	Ἔργα, τ. 3	Παρίσι		βλ. 806.
1196	175	*1638*	Κύριλλος ἀρχ. Ἀλεξ.	Ἔργα, τ. 2	Παρίσι		βλ. 806.
1197	176	*1638*	Κύριλλος ἀρχ. Ἀλεξ.	Ἔργα, τ. 1	Παρίσι		βλ. 806.
1198	185	*1638*	Κύριλλος ἀρχ. Ἀλεξ.	Περί προσκυνήσεως καί λατρείας	Παρίσι		βλ. 806.
1199	163	1639	Εἰρηναῖος, ἅγιος	Κατά Βαλεντίνου καί αἱρέσεων	Παρίσι		
1200	110	1642	Θεοδώρητος Κύρου	Ἔργα, τ. 3	Παρίσι		βλ. 206.
1201	130	*1642*	Θεοδώρητος Κύρου	Ἔργα, τ. 2	Παρίσι		βλ. 206.
1202	161	*1642*	Θεοδώρητος Κύρου	Ἔργα, τ. 4	Παρίσι		βλ. 206.
1203	191	1644	Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης	Opera omnia, τ. 1	Παρίσι		βλ. 217.
1204	2008	*1644*		Προοιμ. μετά προπαιδείας Γραμμάτων	Βενετία		

α/α	Μοσχ.	Έτος	Συγγρ./Έκδότης	Τίτλος	Τόπος	Κτητ.	Παρατηρήσεις
1205	567	1645	Θεοδώρητος Κύρου	Ψαλτήριον Δαυίδ	Βενετία		
1206	85	1647		Βασιλικά, τόμ. 6 (ἑλλ.-λατ.)	Παρίσι		
1207	153	*1647*	Νικήτας, μητρ. Σερρῶν	Σύμβολα παρά Ματθαίῳ (ἑλλ.-λατ.)	Tolosa		
1208	86	*1648*	Κονιβέρος Φραγκ.	Ἱστ. τῆς μονοθελ. αἱρέσεως (ἑλλ.-λατ.)	Παρίσι		
1209	35	17 αἰ.		Καινή Διαθήκη, τ. Β΄		Μ.Κ.	ἀκέφ.
1210	351	»	Μιχαήλ Ἐφέσιος	Εἰς τό Περί μνήμης καί ἀναμνήσεως		Νικ.	
1211	598	»	Achmet	Ὀνειροκριτικά (λατ.)		Γ.Σ.	βλ. 796.
1212	598	»	Astrampsychus	Ὀνειροκριτικά (λατ.)		Γ.Σ.	βλ. 796.
1213	674	»		Εὐχολόγιο			κολ.
1214	738	»	Ζαχαρίας Σχολαστικός	Διάλεξις			
1215	738	»	Ἀναστάσιος, πρεσβ.	Περί... κατασκευῆς ἀνθρώπου			
1216	739	»	Θεοδώρητος Κύρου	Ἐρανιστής			ἀκέφ.
1217	762	»	Ἀναστάσιος Σιναΐτης	Βιβλίον καλούμενον Ὁδηγός (ἑλλ.-λατ.)			
1218	835	»	Κορέσιος Γεώργιος	Διάλεξις			
1219	835	»	Νεῖλος Θεσ/νίκης	Περί τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα			
1220	879	»		Ὁμιλίαι ἐκκλησιαστικαί			ἀκέφ., κολ.
1221	883	»	Αὐγουστῖνος Ἱππῶνος	Ἔργα (λατ.)			ἀκέφ., κολ.
1222	903	»	Thummius Th.	Ἑπτάς theorematum controversorum	[Τυβίγγη]	Μ.Κ.	βλ. 998.
1223	903	»	Thummius Th.	Assertio sanae et orthodoxae doctrinae	[Τυβίγγη]	Μ.Κ.	βλ. 998.
1224	961	»		Ἐπιστολάριον			ἀκέφ., κολ.
1225	1025	»		Τά 4 Εὐαγγέλια	Στρασβοῦρ.	Θρ.	
1226	1099	»	Εὐριπίδης	Τραγωδίαι			ἀκέφ., βλ. 171.
1227	1118	»	Πορφύριος	Σχόλια εἰς Ὁμήρου Ἰλιάδα	Βενετία	Θρ.	ἀκέφ., κολ.
1228	1286	»		Ψαλτήριον Δαυίδ			
1229	1327	»	Ἀρχίας	Εἰς τούς τέσσαρας ἀγῶνας		Ἰω.	
1230	1331	»	Ξενοφῶν	[Ἔργα], μερ. 2			
1231	1337	»	Λάσκαρις Κων.	[Γραμματική]			βλ. 3.
1232	1340	»	Δημοσθένης	Λόγοι			ἀκέφ., κολ., βλ. 143.
1233	1345	»	Εὐριπίδης	Ἑκάβη			ἀκέφ., κολ., βλ. 171.

1234	1382	»		Μηναῖον (λατ.)			ἀκέφ.
1235	1440	»	Henriepetri Sebast.	Grammaticae graecae	Βασιλεία	Μ.Κ.	
1236	1475	»		Ἀνθολογία ποιητική (λατ.)			ἀκέφ., κολ.
1237	1479	»	Βασίλειος ὁ Μέγας	Λόγοι			ἀκέφ., βλ. 81.
1238	1482	»		Ἀνθολογία ποιητική (λατ.)			ἀκέφ., κολ.
1239	1485	»		Παλαιά Διαθήκη (ἑλλ.-λατ.)		Γ.Σ.	ἀκέφ.
1240	1490	»	Λουκιανός	[Διάλογοι]			ἀκέφ., βλ. 41.
1241	1499	»	Ὅμηρος	Ἰλιάς		[Μ.Κ.]	ἀκέφ., βλ. 80.
1242	1707	»	Acontius Jacobus	De stratagematibus satanae		[Μ.Κ.]	
1243	1867	»		Μέγα Ἐτυμολογικόν		Θρ.	ἀκέφ., βλ. 20.
1244	1903	»		Γνωμολογικόν, τόμ. Α΄ (ἑλλ.-λατ.)	Βασιλεία	Μ.Κ.	

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Ἔντυπα(*):

Ἕλληνες καί Ρωμαῖοι κλασικοί συγγραφεῖς:

9, 11, 17, 18, 23, 24, 25, 34, 52, 53, 55, 59, 61, 65, 75, 77, 80, 82, 91, 92, 93, 97, 98, 102, 103, 104, 105, 109, 110, 111, 112, 116, 126, 128, 134, 139, 142, 143, 144, 145, 146, 150, 151, 155, 156, 159, 171, 172, 180, 183, 184, 186, 201, 202, 203, 219, 225, 226, 227, 231, 235, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 246, 247, 257, 263, 265, 267, 269, 270, 271, 273, 277, 279, 281, 283, 287, 291, 292, 294, 295, 298, 300, 303, 309, 313, 315, 316, 322, 325, 326, 333, 334, 337, 339, 340, 341, 342, 344, 346, 353, 354, 356, 358, 359, 362, 371, 373, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 383, 386, 388, 390, 395, 396, 398, 400, 410, 411, 425, 438, 440, 446, 447, 451, 452, 454, 455, 456, 457, 463, 464, 466, 467, 468, 474, 475, 477, 481, 484, 491, 497, 526, 542, 546, 547, 555, 565, 568, 569, 581, 582, 588, 595, 596, 602, 607, 619, 621, 628, 629, 633, 636, 640, 643, 660, 662, 668, 672, 676, 702, 725, 729, 735, 741, 748, 749, 750, 754, 757, 759, 760, 762, 765, 767, 768, 769, 773, 775, 776, 778, 784, 791, 798, 800, 819, 832, 833, 869, 899, 901, 903, 906, 923, 925, 927, 943, 948, 949, 955, 958, 959, 960, 1020, 1021, 1022, 1064, 1103, 1105, 1116, 1178, 1180, 1226, 1227, 1230, 1232, 1233, 1236, 1238, 1241.

Ἔργα φιλοσοφικά(**):

13, 15, 16, 22, 27, 28, 29, *30, 37, 39, 40,* 41, *44,* 46, 47, 48, 49, *54, 57,* 67, *78,* 79, *84, 85, 86, 87, 88,* 90, 94, 96, *113, 115, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125,* 157, 161, 163, 164, 166, *167,* 173, *175, 177,* 185, 187, *189, 190, 191,* 200, *204, 233,* 236, 237, 252, 253, *256, 262, 268,* 275, 276, *282, 285, 305, 308, 311, 318, 324,* 326, 338, 345, *360, 365,* 369, *370,* 392, *403,* 421, *422,* 426, *430, 431, 433, 439, 442,* 443, 445, 449, *469,* 478, 488, 495, 502, 507, 508, *509, 510, 511, 512, 513,* 517, *522, 523,* 531, 536, 556, *557, 591,* 593, 605, 634, 642, *653,* 654, 661, *674, 698,* 706, 709, *726, 739,* 763, *788,* 789, 792, 797, *804,* 809, *824, 830, 831,* 867, 871, 880, 888, *907, 912,* 924, *937,* 945, *954,* 956, 957, 962, 964, *970, 978, 980,* 1009, *1013,* 1028, 1033, 1048, 1049, 1050, *1061,* 1065, *1102,* 1107, 1111, *1113, 1120,* 1129, 1131, *1135, 1175,* 1187, 1188, *1210,* 1240.

(*) Οἱ ἀριθμοί παραπέμπουν στόν συνοπτικό κατάλογο τῶν ἐντύπων πού παραθέτουμε στίς σελίδες 72-115.

(**) Μέ πλάγια σημειώνω τά ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη καί τῶν σχολιαστῶν τοῦ ἔργου του.

Ἔργα ἐγκυκλοπαιδικῆς ὕλης:

2, 4, 5, 14, 19, 31, 38, 56, 63, 64, 107, 136, 165, 170, 193, 194, 195, 213, 232, 241, 249, 254, 274, 302, 304, 332, 347, 368, 393, 394, 402, 414, 427, 428, 429, 432, 444, 453, 459, 460, 461, 485, 496, 520, 540, 550, 551, 571, 572, 577, 589, 590, 597, 603, 604, 612, 616, 631, 645, 647, 685, 686, 687, 688, 717, 718, 720, 723, 732, 733, 736, 740, 747, 751, 752, 758, 761, 786, 787, 790, 796, 812, 814, 815, 816, 828, 844, 845, 850, 857, 860, 861, 862, 900, 905, 910, 911, 913, 918, 938, 939, 942, 944, 946, 961, 963, 967, 976, 977, 985, 1001, 1004, 1005, 1006, 1010, 1011, 1024, 1025, 1040, 1042, 1044, 1063, 1067, 1068, 1070, 1079, 1085, 1089, 1091, 1098, 1104, 1106, 1123, 1124, 1130, 1133, 1134, 1136, 1146, 1151, 1152, 1153, 1174, 1206, 1211, 1212, 1224, 1229, 1242.

Ἔργα θετικῶν ἐπιστημῶν:

7, 35, 36, 58, 73, 74, 100, 101, 106, 114, 127, 147, 160, 168, 169, 174, 198, 208, 209, 210, 214, 216, 218, 220, 248, 261, 286, 288, 289, 296, 299, 312, 314, 349, 351, 355, 372, 389, 399, 404, 423, 441, 448, 482, 521, 610, 648, 649, 659, 666, 675, 677, 699, 705, 707, 721, 807, 838, 897, 999, 1000, 1002, 1003, 1017, 1035, 1041, 1052, 1092, 1096, 1099, 1108, 1110, 1156, 1161.

Λεξικά - Γραμματικές:

3, 8, 10, 20, 21, 26, 45, 51, 62, 66, 83, 89, 108, 133, 135, 158, 182, 192, 211, 212, 221, 228, 230, 234, 258, 284, 297, 307, 343, 348, 350, 352, 364, 381, 382, 397, 417, 486, 489, 524, 527, 537, 544, 578, 587, 592, 598, 599, 600, 606, 627, 639, 679, 682, 697, 701, 703, 719, 730, 731, 734, 737, 744, 756, 764, 774, 781, 794, 805, 836, 858, 863, 902, 915, 919, 921, 922, 941, 950, 951, 966, 1019, 1023, 1043, 1062, 1084, 1104, 1145, 1150, 1185, 1204, 1231, 1235, 1243, 1244.

Σχόλια καί ἑρμηνεῖες τῆς Ἁγίας Γραφῆς:

95, 99, 118, 141, 152, 162, 245, 251, 310, 321, 335, 387, 401, 415, 434, 437, 462, 519, 528, 529, 561, 562, 584, 585, 608, 615, 650, 651, 652, 655, 664, 665, 670, 671, 678, 683, 684, 700, 727, 738, 742, 743, 746, 753, 770, 772, 777, 779, 801, 803, 823, 825, 826, 848, 854, 855, 909, 914, 920, 940, 965, 975, 981, 1031, 1032, 1045, 1046, 1066, 1077, 1081, 1119, 1121, 1125, 1126, 1140, 1177, 1183, 1184, 1207, 1209, 1225, 1228, 1234, 1239.

Ἐκκλησιαστικοί πατέρες:

42, 43, 68, 69, 70, 72, 73, 76, 81, 130, 131, 132, 137, 138, 140, 149, 153, 154, 176, 178, 179, 196, 197, 199, 207, 217, 250, 260, 317, 319, 320, 323, 328, 329, 330, 366, 367, 391, 405, 406, 407, 408, 412, 418, 420, 424, 471, 472, 479, 492, 499, 500, 501, 538, 539, 545, 554, 560, 563, 583, 623, 624, 625, 632, 635, 638, 644, 646, 656, 663, 669, 681, 692, 694, 695, 696, 704, 710, 711, 712, 713, 714,

715, 745, 783, 806, 822, 837, 851, 852, 870, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 889, 890, 891, 893, 904, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 1051, 1071, 1072, 1073, 1127, 1142, 1143, 1179, 1189, 1190, 1191, 1192, 1193, 1194, 1195, 1196, 1197, 1198, 1199, 1203, 1217, 1221, 1237.

Χριστιανοί συγγραφεῖς καί θεολόγοι:
1, 6, 12, 32, 33, 50, 60, 117, 129, 148, 181, 188, 205, 206, 215, 222, 223, 224, 229, 255, 259, 264, 266, 272, 278, 280, 290, 293, 301, 306, 331, 336, 357, 361, 363, 376, 384, 385, 409, 413, 416, 419, 435, 436, 450, 458, 465, 470, 473, 476, 480, 483, 487, 490, 493, 494, 498, 503, 504, 505, 506, 514, 515, 516, 518, 525, 530, 532, 533, 534, 535, 541, 543, 548, 549, 552, 553, 558, 559, 564, 566, 567, 570, 573, 574, 575, 576, 579, 580, 586, 594, 601, 609, 611, 613, 614, 617, 618, 620, 622, 626, 630, 637, 641, 657, 658, 667, 673, 680, 689, 691, 692, 693, 708, 716, 722, 724, 728, 755, 766, 771, 780, 782, 785, 793, 795, 799, 802, 808, 810, 811, 813, 816, 818, 820, 821, 827, 829, 834, 835, 839, 840, 841, 842, 843, 846, 847, 849, 853, 856, 859, 864, 865, 866, 868, 892, 894, 895, 896, 898, 908, 916, 917, 926, 928, 929, 936, 947, 952, 953, 968, 969, 971, 972, 973, 974, 979, 982, 983, 984, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 1007, 1008, 1012, 1014, 1015, 1016, 1018, 1024, 1025, 1029, 1030, 1034, 1036, 1037, 1038, 1039, 1047, 1053, 1054, 1055, 1056, 1057, 1058, 1059, 1060, 1069, 1074, 1075, 1076, 1078, 1080, 1082, 1083, 1086, 1087, 1088, 1090, 1093, 1094, 1095, 1097, 1100, 1101, 1109, 1112, 1114, 1115, 1117, 1118, 1122, 1128, 1132, 1137, 1138, 1139, 1141, 1144, 1147, 1148, 1149, 1154, 1155, 1157, 1158, 1159, 1160, 1162, 1163, 1164, 1165, 1166, 1167, 1168, 1169, 1170, 1171, 1172, 1173, 1176, 1181, 1182, 1186, 1200,1201, 1202, 1205, 1208, 1213, 1214, 1215, 1216, 1218, 1219, 1220, 1222, 1223.

Χειρόγραφα(***):
Ἕλληνες καί Ρωμαῖοι κλασικοί συγγραφεῖς:
13, 62, 97, 99, 124_1, 135, 175_4, 197_1, 197_2, 207, 214, 237_2, 258_3, 261_1, 325_1.

Ἔργα φιλοσοφικά(**):
23, 73_2, 87, 88, 127_1, *127_2,* 127_3, 128_1, *128_2,* 159, *166, 175_1,* 175_3, 178_2, *179, 180,* 183, 187, *193, 202,* 226_2, *236,* 237_1, *246, 247,* 253, 334, *342, 344, 348, 352, 358,* 359, *374, 375, 376, 377, 409,* 426, *448, 478.*

(***) Οἱ ἀριθμοί παραπέμπουν στό ἔργο τοῦ Θεόδωρου Δ. Μοσχονᾶ, *Κατάλογοι τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης.* Τόμος Α΄. Χειρόγραφα. Ἀλεξάνδρεια 1945.

(**) Μέ πλάγια σημειώνω καί ἐδῶ τά ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη καί τῶν σχολιαστῶν τοῦ ἔργου του.

Έργα ἐγκυκλοπαιδικῆς ὕλης:
30, 70, 71_2, 111, 131, 141, 171_3, 186_1, 297, 346, 366, 368, 369, 401, 406, 430_2, 472, 473, 512, 513, 525.

Έργα θετικῶν ἐπιστημῶν:
36, 71_3, 124_2, 175_2, 217_2, 325_2, 421.

Λεξικά - Γραμματικές:
71_1, 181, 182_2, 223, 235_2, 241, 258_2, 264, 265, 292, 360_1, 430_1, 433, 436, 460.

Σχόλια καί ἑρμηνεῖες τῆς Ἁγίας Γραφῆς:
7, 11, 16, 17, 20, 22, 27, 37, 38, 40, 41, 46, 49, 52, 56, 59, 68, 69, 84, 85, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 112, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 133, 134, 138, 139, 140, 142, 146, 148, 150, 156, 157, 161, 163, 170, 174, 184, 188, 195, 217_1, 220, 222, 228, 229, 234, 256, 259, 260, 262, 268, 271, 272, 290, 291, 294, 299, 300, 312, 313, 324, 326, 327, 328, 330, 353, 370, 382, 384, 391, 398, 404, 408, 411, 416, 419, 420, 424, 449, 450, 451, 452, 464, 467, 477, 481, 482, 491, 492, 542.

Ἐκκλησιαστικοί πατέρες:
1, 2, 4, 5, 8, 12, 14, 15, 21, 24, 25, 28, 31, 33, 34, 35, 42, 58, 64, 65, 80, 86, 102, 105, 115, 129, 136, 147, 151, 153, 155, 160, 164, 165, 169, 171_2, 172, 176, 178_1, 189, 208, 209, 212, 213, 226_1, 252, 261_2, 351, 360_2, 372, 432, 434, 517, 534.

Χριστιανοί συγγραφεῖς καί θεολόγοι:
3, 57, 61, 73, 74, 76, 82, 83, 89, 96, 130, 131, 137, 141, 144, 167, 171_1, 173, 182_1, 183, 186, 190, 196, 198, 200, 204, 219, 231, 232, 233, 235_1, 243, 244, 248, 251, 254, 258_1, 263, 266, 288, 296, 301, 304, 310, 319, 329, 337, 341, 345, 350, 357, 363, 365, 373, 381, 386, 392, 395, 400, 402, 415, 428, 430_3, 431, 445, 463, 464, 471, 485, 489, 511.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΤΩΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ

ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΠΗΓΑΣ

Ἔντυπα:
16, 76, 144, 196, 225, 239, 270, 272, 317, 319, 323, 329, 338, 354, 390, 391, 480, 516, 519, 529, 571, 582, 584, 585, 617, 622, 631, 660, 680, 688, 737.
Χειρόγραφα:
1, 3, 21, 25, 128_1, 128_2, 173, 183, 190, 196, 226, 254, 296, 304, 329, 366.

Ἀναλυτικά:

Ἕλληνες καί Ρωμαῖοι κλασικοί συγγραφεῖς:
Ἔντυπα:
144, 225, 239, 270, 354, 390, 582, 660.
Χειρόγραφα:
—

Ἔργα φιλοσοφικά:
Ἔντυπα:
16, 338.
Χειρόγραφα:
—

Ἔργα ἐγκυκλοπαιδικῆς ὕλης:
Ἔντυπα:
571, 631, 688.
Χειρόγραφα:
366.

Λεξικά - Γραμματικές:
Ἔντυπα:
737.
Χειρόγραφα:
296.

Σχόλια καί ἑρμηνεῖες τῆς Ἁγίας Γραφῆς:
Ἔντυπα:
519, 529, 584, 585.
Χειρόγραφα:
—

Ἐκκλησιαστικοί πατέρες:
Ἔντυπα:
76, 196, 317, 319, 323, 329, 391.

Χειρόγραφα:
1, 21, 25, 128_1, 128_2, 226.

Χριστιανοί συγγραφεῖς καί θεολόγοι:
Ἔντυπα:
272, 480, 516, 617, 622, 680.
Χειρόγραφα:
3, 173, 183, 190, 196, 254, 304, 329.

ΜΑΞΙΜΟΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΟΣ

Ἔντυπα:
16, 46, 244, 287, 309, 315, 340, 387, 403, 439, 455, 483, 565, 617, 654, 809, 869.
Χειρόγραφα:
7, 11, 212, 226, 233, 254, 296, 363, 382, 432.

Ἀναλυτικά:
Ἕλληνες καί Ρωμαῖοι κλασικοί συγγραφεῖς:
Ἔντυπα:
244, 287, 309, 315, 340, 455, 565, 869.
Χειρόγραφα:
—

Ἔργα φιλοσοφικά:
Ἔντυπα:
16, 46, *403, 439,* 654, 809.
Χειρόγραφα:
—

Σχόλια καί ἑρμηνεῖες τῆς Ἁγίας Γραφῆς:
Ἔντυπα:
387.
Χειρόγραφα:
7, 11, 382.

Ἐκκλησιαστικοί πατέρες:
Ἔντυπα:
—
Χειρόγραφα:
212, 226, 432.

Χριστιανοί συγγραφεῖς καί θεολόγοι:
Ἔντυπα:
483, 617.
Χειρόγραφα:
233, 254, 296, 363.

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΛΟΥΚΑΡΙΣ

Ἔντυπα:
9, 195, 260, 434, 438, 564, 605, 640, 1183.
Χειρόγραφα:
80, 115, 122, 264, 363, 365.

Ἀναλυτικά:

Ἕλληνες καί Ρωμαῖοι κλασικοί συγγραφεῖς:
Ἔντυπα:
9, 438, 640.
Χειρόγραφα:
—

Ἔργα φιλοσοφικά:
Ἔντυπα:
605.
Χειρόγραφα:
—

Ἔργα ἐγκυκλοπαιδικῆς ὕλης:
Ἔντυπα:
195.
Χειρόγραφα:
—

Λεξικά - Γραμματικές:
Ἔντυπα:
—
Χειρόγραφα:
264.

Σχόλια καί ἑρμηνεῖες τῆς Ἁγίας Γραφῆς:
Ἔντυπα:
434, 1183.
Χειρόγραφα:
122.

Ἐκκλησιαστικοί πατέρες:
Ἔντυπα:
260.
Χειρόγραφα:
80, 115.

Χριστιανοί συγγραφεῖς καί θεολόγοι:
Ἔντυπα:
564.

Χειρόγραφα:
363, 365.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΣΠΑΡΤΑΛΙΩΤΗΣ

Ἔντυπα:
19, 62, 76, 196, 239, 320, 328, 329, 390, 427, 438, 451, 491, 582, 660, 688, 796, 868, 874, 877, 878, 882, 885, 887, 890, 904, 1211, 1212, 1239.

Χειρόγραφα:
127_2, 144, 165, 460.

Ἀναλυτικά:

Ἕλληνες καί Ρωμαῖοι κλασικοί συγγραφεῖς:
Ἔντυπα:
239, 390, 438, 451, 491, 582, 660.
Χειρόγραφα:
—

Ἔργα φιλοσοφικά:
Ἔντυπα:
—
Χειρόγραφα:
127_2.

Ἔργα ἐγκυκλοπαιδικῆς ὕλης:
Ἔντυπα:
19, 427, 688, 796, 1211, 1212.
Χειρόγραφα:
—

Λεξικά - Γραμματικές:
Ἔντυπα:
62.
Χειρόγραφα:
460.

Σχόλια καί ἑρμηνεῖες τῆς Ἁγίας Γραφῆς:
Ἔντυπα:
1239.
Χειρόγραφα:
—

Ἐκκλησιαστικοί πατέρες:
Ἔντυπα:
76, 196, 320, 328, 329, 874, 875, 878, 882, 885, 887, 890, 904.
Χειρόγραφα:
165.

Χριστιανοί συγγραφεῖς καί θεολόγοι:
Ἔντυπα:
868.
Χειρόγραφα:
144.

ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ ΚΡΙΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ἔντυπα:
13, [23], 27, 28, 29, 47, 54, 61, 64, 71, [77], 81, [84], [85], 87, 88, 92, [99], 102, 107, 108, [113], [115], 119, 120, 121, 124, 125, 127, 128, 136, 139, 140, 148, 155, 158, 164, 165, 166, 167, 172, 173, 174, 175, 184, 185, 190, [191], 195, 202, 205, [212], 214, 215, 223, 231, 235, 241, 248, 251, 256, 258, 264, 271, 280, 285, 289, 293, 297, 301, [318], 326, 333, 335, 337, 351, 352, 355, 357, 358, 361, 362, 363, 366, 367, 376, 381, 383, 384, [388], 391, 396, 398, 400, 402, 412, 421, 423, 424, 441, 442, 443, 445, 446, 448, 452, 458, 464, 467, [475], 482, 484, 486, 487, 488, 495, 498, 499, 505, 506, 517, 521, 528, 530, 531, 541, 544, 552, 553, 567, 568, 569, 580, 587, 588, 592, 594, 598, 602, 603, 605, 607, 612, 621, 626, 633, 634, 637, 639, 651, 652, 653, 664, 666, [667], 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 679, 683, 684, 693, 699, 700, 706, 782, 784, 785, 787, 789, 790, 792, 797, 798, 800, 801, 804, 805, 812, 817, 818, 819, 820, 822, 825, 827, [828], 829, 830, 831, 836, 837, 841, 842, 843, 845, 848, 849, 851, [853], 854, 855, [857], 858, 859, 861, 862, 863, [864], 865, [866], 867, [870], 871, [872], [873], 875, [876], [879], 880, [881], 883, 888, 894, 895, 896, 898, 900, 902, 903, 905, 906, 907, 908, [911], 912, [914], [915], [917], 919, 924, 925, 928, 929, [932], 933, 934, 937, 938, 940, 941, [943], 944, [946], 948, 950, 951, 952, 954, 955, 958, 961, 962, 964, 965, 967, 968, 969, 970, 973, [974], 975, 978, 979, [980], 981, 982, 983, 984, 985, [996], 997, 998, 1004, 1005, 1006, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013, [1014], [1015], [1016], 1018, [1019], [1020], [1021], [1022], 1023, 1028, 1029, 1030, 1033, 1034, 1036, [1037], 1038, 1039, 1042, 1044, 1045, 1046, 1047, 1048, 1049, 1050, 1051, 1052, 1053, [1054], 1055, 1056, 1057, 1061, 1062, [1064], [1065], 1068, 1069, 1071, 1072, 1074, 1075, 1076, 1077, [1079], 1080, 1081, 1082, 1083, 1084, [1086], [1087], 1088, 1089, 1090, 1091, 1092, 1093, 1094, 1095, [1096], 1098, [1099], 1100, 1101, 1102, [1105], 1108, 1109, 1111, 1113, 1114, 1115, 1118, 1119, 1120, 1123, 1124, 1128, 1129, 1130, 1131, 1132, 1133, 1134, 1135, 1136, 1138, 1139, 1142, 1143, 1146, 1149, 1151, 1152, 1153, 1156, 1157, 1158, 1159, 1160, 1161, 1162, 1175, 1209, 1222, 1223, 1235, [1241], [1242], 1244.

Χειρόγραφα:
8, 23, 127_1, 127_2, 127_3, 187, 193, 195, 246, 247, 375, 376, 377, 409, 426.

Ἀναλυτικά:

Ἕλληνες καί Ρωμαῖοι κλασικοί συγγραφεῖς:

Ἔντυπα:

[23], 61, [77], 92, 102, 128, 139, 155, 172, 184, 202, 231, 235, 271, 326, 333, 337, 358, 362, 383, [388], 396, 398, 400, 446, 452, 464, 467, [475], 484, 568, 569, 588, 602, 607, 621, 633, 672, 784, 798, 800, 819, 903, 906, 925, [943], 948, 955, 958, [1020], [1021], [1022], [1064], [1105], [1241].

Χειρόγραφα:

—

Ἔργα φιλοσοφικά:

Ἔντυπα:

13, 27, 28, 29, 47, *54,* [*84*], [*85*], *87, 88,* [*113*], [*115*], *119, 120, 121, 124, 125,* 164, 166, *167,* 173, *175,* 185, *190,* [*191*], *256, 285,* [318], 421, *442,* 443, 445, 488, 495, 517, 531, 605, 634, *653, 674,* 706, 789, 792, 797, *804, 830, 831,* 867, 871, 880, 888, *907, 912,* 924, *937, 954,* 962, 964, *970, 978, [980],*1009,*1113,* 1028, 1033, 1048, 1049, 1050, *1061,* [1065], *1102,* 1111, *1113, 1120,* 1129, 1131, *1135, 1175.*

Χειρόγραφα:

23, 127_1, *127_2,* 127_3, 187, *193, 246, 247, 375, 376, 377, 409,* 426.

Ἔργα ἐγκυκλοπαιδικῆς ὕλης:

Ἔντυπα:

64, 107, 136, 165, 195, 241, 402, 603, 612, 787, 790, 812, 817, [828], 845, [857], 861, 862, 900, 905, [911], 938, 944, [946], 961, 967, 985, 1004, 1005, 1006, 1010, 1011, 1042, 1044, 1068, [1079], 1089, 1091, 1098, 1123, 1124, 1130, 1133, 1134, 1136, 1146, 1151, 1152, 1153, [1242].

Χειρόγραφα:

—

Ἔργα θετικῶν ἐπιστημῶν:

Ἔντυπα:

127, 174, 214, 248, 289, 351, 355, 423, 441, 448, 482, 521, 666, 675, 699, 1052, 1092, [1096], [1099], 1108, 1156, 1161.

Χειρόγραφα:

—

Λεξικά - Γραμματικές:

Ἔντυπα:

108, 158, [212], 258, 297, 352, 381, 486, 544, 587, 592, 598, 639, 679, 805, 836, 858, 863, 902, [915], 919, 941, 950, 951, [1019], 1023, 1062, 1084, 1235, 1244.

Χειρόγραφα:

—

Σχόλια καί ἑρμηνεῖες τῆς Ἁγίας Γραφῆς:
Ἔντυπα:
[99], 251, 335, 528, 651, 652, 664, 670, 671, 683, 684, 700, 801, 825, 848, 854, 855, [914], 940, 965, 975, 981, 1045, 1046, 1077, 1081, 1119, 1209.
Χειρόγραφα:
195.

Ἐκκλησιαστικοί πατέρες:
Ἔντυπα:
71, 81, 140, 366, 367, 391, 412, 424, 499, 669, 822, 837, 851, [870], [872], [873], 875, [876], [879], [881], 883, [932], 933, 934, 1051, 1071, 1072, 1142, 1143.
Χειρόγραφα:
8.

Χριστιανοί συγγραφεῖς καί θεολόγοι:
Ἔντυπα:
148, 205, 215, 223, 264, 280, 293, 301, 357, 361, 363, 376, 384, 458, 487, 498, 505, 506, 530, 541, 552, 553, 567, 580, 594, 626, 637, [667], 673, 693, 782, 785, 818, 820, 827, 829, 841, 842, 843, 849, [853], 859, [864], 865, 866, 894, 895, 896, 898, 908, [917], 928, 929, 952, 968, 969, 973, [974], 979, 982, 983, 984, [996], 997, 998, 1008, 1012, [1014], [1015], [1016], 1018, 1029, 1030, 1034, 1036, [1037], 1038, 1039, 1047, 1053, [1054], 1055, 1056, 1057, 1069, 1074, 1075, 1076, 1080, 1082, 1083, [1086], [1087], 1088, 1090, 1093, 1094, 1095, 1100, 1101, 1109, 1114, 1115, 1118, 1128, 1132, 1138, 1139, 1149, 1157, 1158, 1159, 1160, 1162, 1222, 1223.
Χειρόγραφα:
—

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΚΛΑΡΟΥΖΑΝΟΣ

Ἔντυπα:
122, 123, 130, 189, 309, 638, 891, 1066, 1178, 1179, 1180, 1188, 1189, 1210.
Χειρόγραφα:
159, 169, 171_1, 171_2, 171_3, 182_1, 182_2, 348, 448, 512, 517.

Ἀναλυτικά:
Ἕλληνες καί Ρωμαῖοι κλασικοί συγγραφεῖς:
Ἔντυπα:
309, 1178, 1180.
Χειρόγραφα:
—

Ἔργα φιλοσοφικά:
Ἔντυπα:
122, 123, 189, 1188, *1210.*

Χειρόγραφα:
159, *348*, *448*.

Ἔργα ἐγκυκλοπαιδικῆς ὕλης:
Ἔντυπα:
—
Χειρόγραφα:
171_3, 512.

Λεξικά - Γραμματικές:
Ἔντυπα:
—
Χειρόγραφα:
182_2.

Σχόλια καί ἑρμηνεῖες τῆς Ἁγίας Γραφῆς:
Ἔντυπα:
1066.
Χειρόγραφα:
—

Ἐκκλησιαστικοί πατέρες:
Ἔντυπα:
130, 638, 891, 1179, 1189.
Χειρόγραφα:
169, 171_2, 517.

Χριστιανοί συγγραφεῖς καί θεολόγοι:
Ἔντυπα:
—
Χειρόγραφα:
171_1, 182_1.

ΙΩΑΝΝΙΚΙΟΣ ΔΙΟΔΙΟΣ

Ἔντυπα:
14, 22, 53, 55, 82, 131, 143, 154, 180, 260, 330, 404, 413, 515, 538, 617, 623, 680, 874, [877], [878], 882, 885, 887, 890, 892, 901, 904, 945, 1229.
Χειρόγραφα:
7, 11, 16, 57, 58, 74, 112, 173, 176, 329, 384, 386, 402.

Ἀναλυτικά:
Ἕλληνες καί Ρωμαῖοι κλασικοί συγγραφεῖς:
Ἔντυπα:
53, 55, 82, 143, 180, 901.
Χειρόγραφα:
—

Ἔργα φιλοσοφικά:
Ἔντυπα:
22, 945.
Χειρόγραφα
–

Ἔργα ἐγκυκλοπαιδικῆς ὕλης:
Ἔντυπα:
14, 1229.
Χειρόγραφα:
—

Ἔργα θετικῶν ἐπιστημῶν:
Ἔντυπα:
404.
Χειρόγραφα:
—

Σχόλια καί ἑρμηνεῖες τῆς Ἁγίας Γραφῆς:
Ἔντυπα:
—
Χειρόγραφα:
7, 11, 16, 112, 384.

Ἐκκλησιαστικοί πατέρες:
Ἔντυπα:
131, 154, 260, 330, 538, 623, 874, [877], [878], 882, 885, 887, 890, 904.
Χειρόγραφα:
58, 176.

Χριστιανοί συγγραφεῖς καί θεολόγοι:
Ἔντυπα:
413, 515, 617, 680, 892.
Χειρόγραφα:
57, 74, 173, 329, 386, 402.

Ἔντυπα τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας πού εἶδα ἀπὸ αὐτοψία (οἱ ἀριθμοὶ δίνονται μέ βάση τόν κατάλογο τοῦ Θ. Δ. Μοσχονᾶ):

224, 226, 263, 271, 272, 283, 284, 286, 295, 328, 363, 364, 366, 368, 381, 382, 440, 456, 477, 483, 487, 518, 520, 525, 540, 550, 554, 563, 564, 566, 570, 577, 592, 598, 603, 613, 614, 638, 653, 666, 674, 685, 689, 695, 698, 705, 706, 713, 717, 718, 720, 724, 739, 744, 745, 746, 750, 752, 753, 756, 762, 763, 788, 796, 804, 806, 809, 811, 832, 833, 834, 835, 840, 879, 880, 883, 884, 885, 890, 891, 903, 917, 921, 922, 929, 930, 961, 977, 981, 985, 1011, 1013, 1025, 1056, 1075, 1076, 1080, 1084, 1099, 1101, 1106, 1118, 1119, 1129, 1158, 1218, 1244, 1262, 1274, 1275, 1285, 1286, 1288, 1291, 1292, 1312, 1313, 1329, 1331, 1333, 1336, 1337, 1340, 1342, 1343, 1344, 1345, 1349, 1350, 1359, 1366, 1367, 1371, 1372, 1392, 1399, 1401, 1406, 1419, 1420, 1421, 1427, 1475, 1476, 1477, 1478, 1479, 1482, 1484, 1485, 1489, 1490, 1491, 1498, 1499, 1509, 1510, 1513, 1530, 1534, 1535, 1539, 1541, 1542, 1544, 1546, 1547, 1548, 1549, 1552, 1565, 1567, 1578, 1580, 1601, 1602, 1607, 1623, 1637, 1643, 1650, 1661, 1672, 1673, 1693, 1696, 1698, 1699, 1700, 1703, 1704, 1713, 1717, 1721, 1726, 1735, 1743, 1749, 1751, 1753, 1757, 1789, 1793, 1794, 1865, 1866, 1867, 1894, 1903, 1906, 1915.

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΤΕΣΣΕΡΙΣ ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΜΕΣΟΥ ΤΥΠΟΥ
18ος αιώνας

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΤΟΠΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ - ΑΓΟΡΑΣ : ΑΜΒούργο, ΑΥΓούστα, ΒΥΤΤεμβέργη, CASsan, ΕΛΑΣσώνα, INGOlstadt, KASChau, KoLoVaRi, ΛΑΙΝτεν, LEOVardia, ΜΑΓΕντία, ΜΑΙΝτς, ΜΙΣΚολτς, ΟΡΛεάνη, ΡΟΥΕν, ΤουΛούΖη, ΤυΡΓοΒίστι, TURNau.

Τ.Φ. : τυπογραφικά φύλλα

ΑΠΟΚΛ. : απόκλιση έτους εκδόσεως - αγοράς

ΚΑΤΗΓορίες : ΘΡησκευτικά, ΠαΤέρες, Βυζαντικοί Ιστορικοί } ΘΕολογικά
ΚΛασικοί (Έλληνες και Λατίνοι) } ΚΟσμικά
ΕΓκυκλοπαιδικά
ΛεΞικά, ΓΡαμματικές } ΓΛωσσικά

«ΕΛΛ.»ηνικά : Όταν υπάρχει στη στήλη ο δείκτης Ν, το βιβλίο περιλαμβάνεται στον E. Legrand, ***Bibliographie Hellénique***, I - XI, Παρίσι 1885 - 1928 (ή στα συμπληρώματά της) · ακολουθεί συντομογραφική παραπομπή στο τέλος του πίνακα (με την ένδειξη L., τον αύξοντα αριθμό και, όποτε χρειάζεται, τον τόμο· ο αιώνας παραλείπεται)

ΓΛΩΣσες : Αρχαία Ελληνικά, ΑΝατολικές γλώσσες, ΓΕρμανικά, ΛαΤινικά, Νέα Ελληνικά, ΟΥγγρικά

ΒΛέπε ΣΧόλιο : Όταν υπάρχει στη στήλη ο δείκτης Ν, προστίθεται κάποιο σχόλιο στο τέλος του πίνακα

ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ : Λ = Αχ. Γ. Λαζάρου, *Κατάλογος εντύπων βιβλιοθήκης Ολυμπιωτίσσης*, Αθήνα 1964. Σημειώνεται η αρίθμηση, όχι οι σελίδες
Σ = Β. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, Αθήνα 1967. Σημειώνεται η αρίθμηση των χειρογράφων

Στους αριθμητικούς πίνακες οι γενικότερες κατηγορίες (ΘΕ, ΚΟ, ΓΛ) σημειώνονται με *πλάγια στοιχεία* και *αριθμούς*, και δηλώνουν, κάθε φορά, το μερικό άθροισμα των ειδικότερων κατηγοριών (ΘΡ - ΠΤ - ΒΙ, ΚΛ - ΕΓ, ΛΞ - ΓΡ). Το Σύνολο αποτελεί επομένως το άθροισμα των πλάγιων αριθμών.

Προσέγγιση του τεκμηρίου «βιβλιοθήκη»

Από εθισμό περισσότερο, θα έλεγα, προσεγγίζοντας τις ιδιωτικές βιβλιοθήκες αναζητούμε πιο πολύ τα στοιχεία που θα φώτιζαν ορισμένες πλευρές του κατόχου-της, είτε στη σύνθεσή-της είτε στα επί μέρους χαρακτηριστικά-της. Γυρεύουμε τις μαρτυρίες που θα μας πλησίαζαν προς τη συγκεκριμένη προσωπικότητα, τη διανοητική κυρίως, αλλά και τη γενικότερη: ποιές στάθηκαν οι ατομικές προτιμήσεις του παλαιού κατόχου της βιβλιοθήκης μ' άλλα λόγια, ή πάλι κάποιες χαρακτηριστικές ιδιαιτερότητες – η πολυτέλεια μιας βιβλιοδεσίας, ένας ή περισσότεροι βαρύτιμοι τόμοι, είτε η εσωτερική-της τάξη ή αταξία, μας οδηγούν σε χαρακτηρολογικού τύπου αποκαλύψεις ή προσδιορισμούς. Τεκμήρια όλα αυτά που αποδεσμεύονται από το υλικό σώμα μιας συγκεκριμένης βιβλιοθήκης είτε από τον κατάλογό-της, είτε ακόμη μέσα από ποικίλα στοιχεία, όποτε προσπαθούμε ν' ανασυστήσουμε με ερευνητικές υποθέσεις τι είδους έντυπα θα πρέπει να βρίσκονταν στα ράφια, στα ντουλάπια, ή πάνω στο τραπέζι ενός προσώπου. Από τα βιβλία λοιπόν προς το άτομο· η βιβλιοθήκη ως τεκμήριο της βιογραφίας.

Πρόκειται ωστόσο για κάπως πιο πολυεπίπεδο τεκμήριο. Που μπορεί, φυσικά, να απαντήσει για τις αναγνώσεις του κατόχου-της, καθώς και να δώσει στοιχεία για τον πνευματικό-του κόσμο –κάτι που δεν ταυτίζεται απόλυτα με τις αναγνώσεις– αλλά μπορεί και, τρίτον, να φωτίσει την αντίληψη του κατόχου για το γνωστικό αντικείμενο στο σύνολό-του: το τί βιβλία θεωρούσε, με δυο λόγια, πως συνθέτουν τον νοητό κορμό της λογιοσύνης. Το τελευταίο αυτό δεν αποτελεί στοιχείο της βιογραφίας-του και μόνο.

Εξυπακούεται, βέβαια, πως και στα τρία αυτά επίπεδα η βιβλιοθήκη απαντάει έμμεσα και μερικά: οι αναγνώσεις γίνονται συχνά από δανεικά βιβλία· έπειτα η παρουσία ενός βιβλίου δεν συνεπάγεται υποχρεωτικά την ανάγνωσή-του –όλοι έχουμε την εμπειρία των άκοπων ή ανέγγιχτων βιβλίων. Αντίστροφα, η απουσία κάποιου βιβλίου μπορεί θαυμάσια να οφείλεται σε ιδιοτροπίες της τύχης· τόσο γνωστές, που ας μην τις απαριθμήσουμε. Δεύτερον, η ανάγνωση ενός βιβλίου είναι προϋπόθεση, εν μέρει απαραίτητη, αλλά πάντως όχι ικανή για να ενταχθεί το μήνυμά-του στον νοητικό κόσμο του αναγνώστη: δεν διαβάζουμε όλοι, ούτε πάντοτε, με τον ίδιο τρόπο, ούτε μαθαίνουμε μονάχα διαβάζοντας.

Η παρουσία, από την άλλη, ενός τίτλου, ενος συγγραφέα σε μια βιβλιοθήκη, είναι τεκμήριο ισχυρό πως ο κάτοχος το γύρεψε, πως διανοήθηκε ότι όφειλε να το διαβάσει, ή έστω πως έκρινε ότι του άρμοζε μια θέση στα ράφια-του – και πως άξιζε το αντίστοιχο χρηματικό τίμημα. Όχι πως δεν υπάρχουν κι εδώ οι

ιδιοτροπίες της τύχης: κάποιο βιβλίο να ήταν πολύ ακριβό, να στάθηκε αδύνατο να βρεθεί, να το δανείστηκε κάποιος ανεπιστρεπτί, να πουλήθηκε σε ώρες ανάγκης είτε να δωρήθηκε σε αγαπητό πρόσωπο. Ή κάποιο άλλο που αποκτήθηκε χάρη στο χαμηλό είτε και μηδενικό-του κόστος.

Μια φορά, ο κίνδυνος αυτών των αλλοιώσεων μειώνεται αισθητά όταν από τη μονάδα, το βιβλίο, προχωρήσουμε στο είδος. Αν κάποιος ενδιαφέρεται για την επική ποίηση των αρχαίων, ίσως να μην επέτυχε να αποκτήσει τη δεινα έκδοση του Ομήρου που επιζητούσε, αλλά, δεν μπορεί, με κάποιαν άλλη θα την υποκατάστησε. Το ίδιο με την ιστορία της Ελλάδας, με τους Πατέρες της εκκλησίας ή με ό,τι άλλο: η τελική συλλογή θα πλησιάζει αρκετά κοντά στη βούληση του κατόχου, παρά τις αποκλίσεις που επιβάλλουν, ενίοτε, οι αντίξοες συνθήκες.

Και το ζητούμενο, ακριβώς, είναι η βούληση του συλλογέα, του κατόχου. Αλλά θα είμασταν, νομίζω, πιο κοντά στις πραγματικότητες θεωρώντας ότι, προκειμένου μάλιστα για βιβλιοθήκες «μέσου τύπου», η βούληση του συλλογέα δεν οφείλεται τόσο σε ατομικές παρορμήσεις, δεν καθρεφτίζει τόσο τις ιδιοτυπίες της προσωπικότητας, παρά πως τη συνθέτουν έμμεσοι, άρρητοι, κοινωνικοί όροι. Αντανακλά το ιδεολογικό κλίμα μέσα στο οποίο ανατράφηκε ο μελλοντικός δημιουργός της βιβλιοθήκης, αντανακλά τις αξίες που εβίωνε η εποχή-του, αντανακλά την κοινωνία περισσότερο από το άτομο.

«Μέσου τύπου». Η «μέτρια» βιβλιοθήκη δεν είναι ποσοτικός, μονάχα, προσδιορισμός· χρειάζονται και εδώ τα ποιοτικά κριτήρια. Μία αριθμητικά περιορισμένη, αλλά αυστηρά ειδικευμένη βιβλιοθήκη δεν συγκαταλέγεται, βέβαια, ανάμεσα στις «μέτριες». Έπειτα είναι ευνόητο πως μια εξαιρετική προσωπικότητα ενδέχεται να υπερπηδήσει τους φραγμούς των κοινωνικών καταναγκασμών και στο ζήτημα της αγοράς των βιβλίων. Ώστε επικερδέστερο μεθοδολογικά είναι να αρχίσουμε τις ζητήσεις-μας από βιβλιοθήκες μετρίου μεγέθους, κάποιας ποικιλίας, και λογίων μικρής εμβέλειας· συνάμα, λογαριάζοντας πόσο ρευστά είναι τα όρια και πόσο δυσπροσδιόριστη έννοια ο «μέσος τύπος», θα πρέπει να αποφεύγουμε το ολισθηρό έδαφος του απόλυτου και να συλλογιζόμαστε πάντα πως αποφεύγοντας τις ακραίες περιπτώσεις δεν οδηγούμαστε αναγκαστικά στον ποθητό «μέσο όρο». Διαδοχικές προσεγγίσεις και επάλληλες διακριβώσεις μπορούν μονάχα να μας πλησιάσουν προς το ζητούμενο, προς μια τυπολογία των βιβλιοθηκών.

Με αυτές τις απαραίτητες προφυλάξεις —που ισχύουν και για τον αναγνώστη, αφού ακόμα και η πιο προσεκτική διατύπωση μορφοποιεί αναγκαστικά— νομίζω πως μπορούμε να προχωρήσουμε. Η τυπολογία των βιβλιοθηκών επιτρέπει μια προσέγγιση της ιστορίας των νοοτροπιών· αποτελεί προσφορότερη πηγή απ' ό,τι, λόγου χάρη, το έργο ενός συγγραφέα είτε οι αναγνώσεις ενός λογίου. Γιατί το έργο, η συγγραφή, απαιτεί ικανότητες διανοητικές, οι αναγνώσεις ερεθίζουν αντιδράσεις πιο προσωπικές, ενώ η αγορά ενός βιβλίου είναι κάπως

αυτόματη ενέργεια, και έρχεται έτσι σε περισσότερη ανταπόκριση με τις ασυνείδητες επιρροές του περιβάλλοντος.

Μόλις βέβαια φτάσουμε στην ιστορία των νοοτροπιών, των συλλογικών συνειδήσεων, οι όποιοι κίνδυνοι προκύπτουν από την υφή της πηγής, πολλαπλασιάζονται. Λεπτεπίλεπτη καθώς είναι η ιστορία των νοοτροπιών, ευεπίφορη στα επιτρεπτά —απαραίτητα ίσως έπρεπε να πω— πετάγματα της φαντασίας, ολισθαίνει εύκολα προς την κυριότερη παγίδα της ιστορικής ανάγνωσης: να αποδεσμεύουμε από τη μαρτυρία το δικό-μας κι όχι το δικό-της είδωλο.

Δυσκολίες που δεν είναι τρόπος να τις αποφύγουμε προγραμματικά. Οι προσωπικές εμπειρίες, η αυτολογοκρισία, οι εξωτερικές κριτικές, οι παράλληλες αναγνώσεις, μαζί και μια διατύπωση που πασχίζει να περιορίσει όσο γίνεται το κύρος που η γραφή προσδίδει στη σκέψη, συντελούν στον κάποιο μετριασμό των πιθανών αυθαιρεσιών. Σε μεταγενέστερο στάδιο, ένας πλήρης κατά το δυνατόν κατάλογος των γνωστών βιβλιοθηκών ώς το 1850, που θα δείξει αν εκείνες που θεωρούσαμε ως «μέσο τύπο» αποτελούν και τον κανόνα, και που θα επιτρέψει παράλληλα να ελέγξουμε πόσο αποκλίνουν οι όποιες εξαιρέσεις —πόσο ως προς τον αριθμό, πόσο ως προς την ποιότητα— θα βοηθήσει να επαληθεύσουμε ή όχι, από διαφορετικό δρόμο, τα αρχικά συμπεράσματα.

Η μεθοδολογία

Η προσέγγιση που επιχειρώ στηρίζεται σε τέσσερις ιδιωτικές βιβλιοθήκες που πλησιάζουν, με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο, τα γενικά χαρακτηριστικά του μέσου τύπου. Καταρτίστηκαν όλες στον 18^{0} αιώνα από μοναχούς, λογίους, με παρεμφερείς σε γενικές γραμμές δραστηριότητες, και μάλιστα, κοινό και αυτό χαρακτηριστικό, καταρτίστηκαν στην κεντρική Ευρώπη· πιο συγκεκριμένα στην Αυστροουγγαρία. Το σωζόμενο τμήμα-τους περιλαμβάνει αντίστοιχα 27, 53, 39, 129 τίτλους.

Το στοιχείο ωστόσο που επιτρέπει περισσότερο απ' ό,τι άλλο την αρχικήν αυτήν ομαδοποίηση είναι η ύστερη ενιαία τύχη-τους. Καθώς και οι τέσσερις κατέληξαν στη μονή Ολυμπιώτισσας Ελασσώνας, οι πιθανότητες να έχουν υποστεί ολότελα διάφορες, η κάθε μία, φθορές ή διαρροές, ελαχιστοποιούνται.

Ακόμη προτίμησα η πρώτη αυτή προσέγγιση να μη στηρίζεται, ακριβώς, σε μία επιλογή παραδειγμάτων, ώστε η «τυχαιότητα» των δειγμάτων να μην υπονομεύεται, τουλάχιστον συνειδητά· έτσι οι όποιες τάσεις προκύψουν από τις συγκρίσεις των μεγεθών ίσως να έχουν μεγαλύτερη ισχύ. Φυσικά, χάρη σ' αυτά τα κοινά χαρακτηριστικά, έχουμε ολότελα απομακρυνθεί από την πιθανότητα να θεωρήσουμε τα πρώτα συμπεράσματα ως αντιπροσωπευτικά των ιδιωτικών βιβλιοθηκών του 18^{ου} αιώνα: τούτο αποτελεί θελημένη επιλογή, θελημένο περιορισμό των συμπερασμάτων. Φαντάζομαι πως το καταληκτήριο αίτημα, η «τυπολογία της βιβλιοθήκης του λογίου στον 18^{0} αιώνα», θα ξεπροβάλει κάπως

λιγότερο αχνά άμα διασταυρώσουμε την εικόνα που δίνει η σύγκριση των ατομικών βιβλιοθηκών με εκείνην που αναδύεται από τη σύγκριση των ίδιων βιβλιοθηκών ομαδοποιημένων σε ενότητες.

Η έρευνα ετούτη, η μελλοντική, μπορεί να στηριχτεί σε δύο σκέλη: από τη μια στις ήδη γνωστές και καταλογογραφημένες βιβλιοθήκες της εποχής —και ένας κατάλογος αυτών των καταλόγων συγκροτείται ήδη στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών— και από την άλλη, βέβαια, σε καινούρια σύνολα που μπορούν να προκύψουν από καινούριους καταλόγους, από αυτοψία. Ωστόσο, καθώς η σύνταξη καταλόγων είναι διαδικασία ιδιαίτερα χρονοβόρα, θα έκρινα πιο φρόνιμο και πιο αποδοτικό να στηριχτούμε στο υλικό όπως έχει κιόλας καταγραφεί: η ποσοτική αύξηση των πληροφοριών αντισταθμίζει κάπως τις ατέλειες των παλαιότερων απογραφών. Δεν το βρίσκω πιθανό όλα τα λάθη να έχουν γίνει προς την ίδια κατεύθυνση, και φυσικά η γενική-μας εμπειρία θα επιστρατεύεται πάντοτε, ποιοτικά: λόγου χάρη όλοι ξέρουμε πως συχνά οι απογραφές απαλείφουν τα «μικρά» βιβλία, τα φυλλάδια, ή πως δεν τα περιγράφουν επαρκώς. Αλλά κάθε ευρύτερη προσέγγιση έχει τα μειονεκτήματά-της.

Η μεθοδολογία της πρώτης αυτής απόπειρας στηρίζεται στις πολύ απλές αρχές της μέτρησης και της σύγκρισης. Ευνόητο πως για να συγκριθούν τα μεγέθη πρέπει να καταστούν ομοειδή: έτσι οι ειδολογικές κατηγορίες προέκυψαν από πολύ χονδρικές, αναγκαστικά, διαιρέσεις· αλλιώς θα καταλήγαμε σε ομάδες με ένα ή δύο βιβλία, δηλαδή σε διακρίσεις διόλου επιχειρησιακές.

Κράτησα δηλαδή τις δύο κατηγορίες που λογαριάζω πως θα πρέπει να ίσχυαν και την εποχή εκείνη: *θεολογικά* και *κοσμικά* βιβλία· μία τρίτη κατηγορία, τα *γλωσσικά*, βρίσκεται σε ίση απόσταση από τις δύο κύριες κατηγορίες και τις υπηρετεί εξίσου. Υπάρχει ακόμα και μία τέταρτη που τη σημειώνω, μα χωρίς να την υπολογίζω πάντοτε στις μετρήσεις: τα *σχολικά*. Σίγουρα το να έχει διαφυλάξει κανείς τα σχολικά-του βιβλία έχει τη σημασία-του· ωστόσο νομίζω πως αυτά τα βιβλία ανήκουν σε άλλο σύνολο, δεν φανερώνουν διαστάσεις της βιβλιοθήκης. Και πάλι, ας διευκρινιστεί πως λογαριάζω για σχολικά μονάχα όσα αποκτήθηκαν κατά τη μαθητεία, κι όχι όσα θα μπορούσαν να ταξινομηθούν σήμερα σ' αυτήν την κατηγορία.

Τα θεολογικά τα διακρίνω σε τρεις υποκατηγορίες: πρώτον *θρησκευτικά*, όπου περιλαμβάνονται τα ιερά κείμενα, οι νεότερες αναλύσεις-τους και τα συναφή, καθώς και οι εκκλησιαστικές ιστορίες, δεύτερον *πατέρες της εκκλησίας*, υποκατηγορία αρκετά ογκώδης για να μπορεί να αυτονομηθεί, και τρίτον *βυζαντινοί ιστορικοί*. Τα κοσμικά σε αρχαίους *κλασικούς*, όπου περιλαμβάνονται και οι λατίνοι, και σε *εγκυκλοπαιδικά*, νεότερα δηλαδή βιβλία της όποιας μη θεολογικής γνώσης. Φυσικά οι υποδιαιρέσεις αυτές θα μπορούσαν να πολλαπλασιαστούν: οι κλασικοί σε έλληνες και λατίνους καθώς και σε εσωτερικές κατηγορίες κατά την ύλη-τους, τα εγκυκλοπαιδικά να αναλυθούν σύμφωνα με τις επιστήμες που

αντιπροσωπεύουν· να προστεθεί ύστερα και η λογοτεχνία ή όποια άλλη υποκατηγορία. Όμως τα βιβλία που περιέχονται στις τέσσερις βιβλιοθήκες-μας δεν επιτρέπουν τέτοιες λεπτές διακρίσεις· αυτές θα χρειαστούν, προφανώς, αν η έρευνα πολλαπλασιαστεί αργότερα.

Χρειάζεται πάντως εδώ μια μικρή επεξήγηση για την καταχώριση των βυζαντινών ιστορικών στα θεολογικά. Ας αρχίσω από τη δήλωση πως πρόκειται για διάκριση προσωρινή: έχουμε ανά πάσα στιγμή τη δυνατότητα να συμπλέξουμε διαφορετικά τις υποκατηγορίες. Η παρουσία της *Βυζαντίδας* στη νεοελληνική διανόηση είναι ζήτημα που αποζητά ξεχωριστη πραγμάτευση· οπωσδήποτε δεν πρέπει να λησμονούμε πως η συνείδηση της ταυτότητας εμπεριείχε ακόμη τότε διαστάσεις που αργότερα μόνο θα αυτονομηθούν ως θρησκευτικές ή εθνικές αποκλειστικά: έτσι, αν ορισμένοι λόγιοι όπως ο Καταρτζής είτε ο Οικονόμος έβλεπαν τη *Βυζαντίδα* ως εθνική ιστορία (του «γένους»-μας, λέει, χαρακτηριστικά ο Καταρτζής), η ολοκληρωτική απουσία άλλων ιστορικών βιβλίων από τις βιβλιοθήκες που εξετάζω —αρχαίας ή νεότερης θεματικής— εκτός από εκείνα της εκκλησιαστικής ιστορίας, η έλλειψη είτε μηδαμινή αντιπροσώπευση των συναφών γνώσεων —γεωγραφία, περιηγητές— με ωθεί στην πιθανότητα ότι τα περιστατικά που περιγράφουν οι βυζαντινοί ιστορικοί διαβάζονταν περισσότερο για την εκκλησιαστική κι όχι για την κοσμική σύλληψη του παρελθόντος.

Όλες αυτές οι διακρίσεις, άλλωστε, είναι και πρέπει να θεωρηθούν συμβατικές και αυθαίρετες: ο οποιοσδήποτε θα μπορούσε να επιλέξει μια διαφορετική σύμβαση, ή να εντάξει ένα βιβλίο κατά διαφορετικό τρόπο — ας μην επιχειρηματολογώ για τα αυτονόητα. Προσπάθησα μονάχα να προσφέρω αρκετά στοιχεία ώστε να είναι, κάπως, δυνατή η επανεπεξεργασία των δεδομένων με διαφορετική κατάστρωση, χωρίς να καθίσταται πάντα απαραίτητη η αναγωγή στην αρχικήμου πηγή.

Ένα δεύτερο μεθοδολογικό σημείο που απαιτεί κάποιες εξηγήσεις προτού χρησιμοποιηθεί, είναι η μονάδα, ή μάλλον οι μονάδες κάθε βιβλίου. Θεώρησα πως αν λογάριαζα μονάχα τους τίτλους ως μονάδα μέτρησης θα απλοποιούσα υπέρμετρα, γιατί θα ισοστάθμιζα έτσι το πιο ισχνό με το πολύτομο βιβλίο· και τα ανόμοια μεγέθη δίνουν λάθος συμψηφισμούς. Όμως ούτε οι τόμοι, ούτε ακόμη οι σελίδες αρκούν, γιατί και πάλι εξισώνεται μια σελίδα σε 16^0 με μια άλλη σε 2^0. Προτίμησα λοιπόν να αναλύσω κάθε βιβλίο σε τυπογραφικά φύλλα· να ενοποιήσω δηλαδή τους παράγοντες *σχήμα* και *σελίδες:* αποκτούμε έτσι ένα κοινό μέτρο όγκου για κάθε τίτλο. Βέβαια ο κοινός όγκος δεν σημαίνει ίσο περιεχόμενο· αυτό θα το πετυχαίναμε μονάχα αν λογαριάζαμε τα «χτυπήματα» κατά σελίδα — αλλά έτσι θα χρονίζαμε. Καλύτερα να απομείνουμε με την πλησιέστερη προς την πραγματικότητα ένδειξη.

Ωστόσο δέκα βιβλία εκατό σελίδων διόλου δεν ισοφαρίζουν με ένα βιβλίο —ίδιου σχήματος— χιλίων σελίδων. Αν τα δέκα βιβλία ειναι λόγου χάρη επιστημονικά και το ένα θεολογικό, βάσιμα υποθέτουμε ότι περισσότερο ενδιέφερε το

πρώτο θέμα τον κατοχό-τους παρά το δεύτερο. Η ένδειξη του όγκου λοιπόν δεν πρέπει να διαβάζεται μόνη-της· απλώς σχολιάζει την ένδειξη τίτλοι. Ούτε πάλι είναι γόνιμο να αναζητήσουμε μέσα από κάποιον μαθηματικό τύπο, απλόν ή και περίπλοκο την αναγωγή σε έναν και μόνο αριθμό-«δείκτη» ενδιαφέροντος. Καλύτερα να συγκρίνουμε διαρκώς τους δύο (τίτλοι/όγκοι), γιατί αλλιώς οδηγούμαστε προς μια, λανθάνουσα έστω, αίσθηση ότι τάχα φυλακίσαμε την εμπειρίαμας σε αριθμούς, ότι φτάσαμε σε κάποια τελική μέτρηση —και είναι γνωστό πως οι αριθμοί διαθέτουν ακόμα περισσότερο κύρος από τη γραφή.

Προκειμένου να καταστούν ευδιάκριτες οι συγκρίσεις, καταστρώνω για κάθε βιβλιοθήκη-έναν πρόχειρο κατάλογο των βιβλίων-της. Στις περιπτώσεις που ο κάτοχος χρονολογούσε την απόκτηση, ακολουθώ τη διαδοχή-της· αλλιώς τα βιβλία ταξινομούνται κατά τη χρονολογία έκδοσης. Μετά από έναν αύξοντα αριθμό λοιπόν, μία πρώτη στήλη δίνει τα στοιχεία αγοράς του βιβλίου: χρόνος, τόπος. Στη δεύτερη ακολουθούν τα εκδοτικά: συγγραφέας, τίτλος (συντομευμένος και ενίοτε απλοποιημένος), τόπος και χρόνος έκδοσης, σχήμα, αριθμός τόμων, αριθμός τυπογραφικών φύλλων. Ακολουθεί μία στήλη με τις δικές-μου επεξεργασίες: χρονική απόκλιση έκδοσης-αγοράς (όταν δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία λογαριάζω με βάση κάποιους συμβατικούς μέσους όρους), ειδολογική κατηγορία, παρουσία του βιβλίου στην εθνική βιβλιογραφία ή όχι, γλώσσα στην οποία είναι γραμμένο (τα δίγλωσσα στην κοντινότερη προς τον χρήστη γλώσσα), μία στήλη όπου σημειώνεται αν υπάρχει τίποτε να σχολιαστεί ειδικά, τέλος μία στήλη όπου και η παραπομπή στην πηγή-μου.

Ο κατάλογος αυτός αποτελεί το πρώτο δεδομένο, και το σημαντικότερο από ποιοτική άποψη: εκτός από το μέγεθος της βιβλιοθήκης μας δίνει μια πρώτη αίσθηση, σταθμητή όχι με αριθμούς παρά με την εμπειρία. Ακολουθούν τα υπόλοιπα δεδομένα, άλλοτε σε αριθμούς, άλλοτε σε πίνακες, άλλοτε σε ιστογράμματα: δηλαδή η όψη της βιβλιοθήκης κατά βιβλία σε σχήματα, σε κατηγορίες ειδολογικές και τα λοιπά. Ορισμένες από αυτές τις ομάδες των δεδομένων εξετάζονται αναλυτικότερα ή και συγκρίνονται μεταξύ-τους.

Αυτή είναι η στατική ανάλυση κάθε βιβλιοθήκης. Στις περιπτώσεις που ο κάτοχος χρονολογούσε την αγορά των βιβλίων-του —δηλαδή στις δύο από τις τέσσερις, εδώ— ακολουθεί μία δυναμική προσέγγιση: οι ίδιες αναλύσεις στο ανάπτυγμα του χρόνου· ώστε να φανεί αν κάποια από τα χαρακτηριστικά των βιβλιοθηκών μεταλλάσσονται ενόσο εμπλουτίζεται η συλλογή ή αν, αντίθετα, οι αντιλήψεις του κατόχου δεν διαφοροποιούνται.

Ύστερα από την αυτοτελή παρουσίαση κάθε βιβλιοθήκης ακολουθεί η συγκριτική μεταξύ-τους: πλησιάζουμε έτσι περισσότερο προς κάποια συνολικότερη άποψη.

Προφανώς θα ήταν φρονιμότερο να σταματήσουμε εδώ, στη μονογραφία ας πούμε, και να περιμένουμε τις αδελφάδες-της προτού διατυπώσουμε συμπεράσματα ή κάτι ανάλογο. Σίγουρα τα δεδομένα ειναι πενιχρά· σίγουρα ο πολλα-

πλασιασμός των στοιχείων θα επέτρεπε ασφαλέστερες μεθοδεύσεις της σκέψης. Αλλά το κρίνω προτιμότερο ν' αποτολμήσω μερικά ανοίγματα που γυρεύουν να οδηγήσουν προς μιαν ιστορία της ανάγνωσης, προς μιαν ιστορία της γνώσης: καλύτερα νομίζω μια λαθεμένη απόπειρα σύνθεσης, παρά καμία.

Βιογραφικά των κτητόρων

Και οι τέσσερις κτήτορες ήταν μοναχοί στη μονή της Παναγίας, την επονομαζόμενη Ολυμπιώτισσα, έξω από την Ελασσώνα. Λέγονταν Διονύσιος, Γερμανός, Αμφιλόχιος του Παρασκευά, Άνθιμος. Οι τρεις έζησαν και υπηρέτησαν στο μοναστήρι το μεγαλύτερο μέρος της ζωής-τους· ο Αμφιλόχιος σταδιοδρόμησε ως δάσκαλος και ελάχιστα συνδέθηκε με τη ζωή της Ολυμπιώτισσας.

Διονύσιος

Ο Διονύσιος πρέπει να γεννήθηκε γύρω στα 1690-95. Το κοσμικό-του όνομα ήταν Δημήτριος· ο πατέρας-του, Στέριος Ακριβός[1] ήταν από «τά χωρία τῶν Τρικκάλων, ἀπό τά βλαχοχώρια», όπως μας πληροφορεί ο Άνθιμος που στάθηκε μαθητής-του και που αργότερα εσφήνωσε στα χρονικά σημειώματα που κατέγραφε στον κώδικα του μοναστηριού πολλές πληροφορίες και κρίσεις για τον γέροντά-του[2]. Ο Δημήτριος-Διονύσιος γεννήθηκε στον Τύρναβο, όπου είχε καταφύγει η οικογένειά-του, και οκτώ χρονών αφιερώθηκε στο μοναστήρι. Φαίνεται πως επρόκοψε, γιατί το 1720 αναφέρεται ως «ἡγουμενεύων»[3], και πάντως το 1721 φεύγει «ὤντας 25: χρόνων εἰς ἡλικίαν, καί ἱερομόναχος» για το Κεκσκεμέτ της Ουγγαρίας, εφημέριος στην εκεί ελληνική κοινότητα: φαίνεται πως το μοναστήρι είχε ιδιαίτερες σχέσεις με την κοινότητα του Κεκσκεμέτ, την Αιγόπολη, όπως το μετάφραζαν τότε, μιας και οι περισσότεροι εφημέριοί-της ήταν μοναχοί «Ελασσονίτες»[4].

Ύστερα από δεκαπεντάχρονη παραμονή επέστρεψε το 1735 ή 1736 στην Ολυμπιώτισσα, φέρνοντας «ἀρκετήν βοήθειαν»[5] —χρήματα, ίσως και ιερά σκεύη, και πάντως βιβλία— που θα εξοικονόμησε από τους μισθούς-του, ενδεχομένως

1. Βλ. ένα χρυσόβουλο του Ρουδόλφου Καντακουζηνού, Ευαγγ. Α. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, Αθήνα 1967, 515, πβ. και 93 υποσ. 3.

2. «Τα χωρία», ό.π., 456.

3. «Ηγουμενεύων», κτητορικό σημείωμα σε βιβλίο-του, βλ. Αχ. Γ. Λαζάρου, *Κατάλογος εντύπων βιβλιοθήκης Ολυμπιωτίσσης*, Αθήνα 1964, αρ. 227, σελ. 95. Δεν ήταν συχνό να αναλαμβάνουν την ηγουμενία τόσο νεαρά πρόσωπα, ίσως όμως κάποια ολιγανθρωπία να το επέβαλε: φυσικά ενδέχεται να πρόκειται για διαφορετικό πρόσωπο ή για παρανάγνωση της χρονολογίας.

4. «Ὤντας»: Σκουβαράς, *ό.π.*, 465. «1721»: Iv. Hajnóczy, *Ιστορία του Ελληνισμού του Kecskemét*, Βουδαπέστη 1939, 25· εκεί και κατάλογος των εφημερίων.

5. Σκουβαράς, *ό.π.*, 465.

και από ζητείες: ξέρουμε άλλωστε πως κινήθηκε, ενόσω ζούσε εκεί, προκειμένου να εξαφαλίσει «προνόμια» για τη μονή-του[6]. Με τον ερχομό-του στο μοναστήρι φαίνεται πως θέλησε να κρατήσει υπεύθυνους ρόλους· το μαρτυρεί η εικονογράφηση του τέμπλου, το 1736, του παρεκκλησίου των Αγίων Πάντων[7], καθώς και οι πληροφορίες που θησαυρίζει «ἐκ στόματός του» ο Ἄνθιμος: «ἄρχισε νά οἰκονομῇ τά χρειαζόμενα τοῦ μοναστηρίου, ἀλλ' ἐδοκίμασεν ἀπό τούς τότε εὑρισκομένους κακοτρόπους συναδελφούς, πολλούς, καί δεινούς πειρασμούς, ἐπειδή ἦτον κακότροποι ἄνθρωποι, καί ἀγαποῦσαν νά ζήσουν ἄτακτα, ὡς ἔζοῦσαν προτήτερα»[8]. Απομακρύνοντας τις προσωπικές κρίσεις, μπορούμε να κρατήσουμε την ολοφάνερη αντιπαλότητα με την προϋπάρχουσα ηγεσία της μονής. Στην αρχή ο Διονύσιος ηττήθηκε· ο παλιός ηγούμενος Συμεών «τόν ἐπρόδωσεν εἰς χεῖρας τῶν Ἀγαρηνῶν, τόν ἔβαλεν εἰς τήν φυλακήν» ... «ἕνα μῆνα. τόν ἐπαίδευσαν πολλά. τέλος πάντων τόν ἐλευθέροσεν ἡ κυρία Θεοτόκος, διά μέσον λιβαδιωτῶν προεστώτων»[9]. Η διαμάχη συνεχίστηκε· το 1740 ο Διονύσιος, που είχε εντωμεταξύ ξαναγίνει ηγούμενος, καθαιρείται από το Πατριαρχείο και, πιθανότατα, αναχωρεί και πάλι για το Κεκσκεμέτ, ίσως προς αναζήτηση συμμάχων[10], αλλά σύντομα επιτυγχάνει όχι απλώς να δικαιωθεί, και να καθαιρεθεί, τώρα, ο αντίπαλός-του Συμεών, παρά και να αποκατασταθεί, τον Νοέμβριο του 1742, στην ηγουμενία[11]. Η επιτυχία-του στάθηκε ολοκληρωτική· ο Συμεών δεν μπόρεσε να τον απειλήσει ξανά: ο Διονύσιος ανέλαβε την αναδιοργάνωση των οικονομικών —οι αντεγκλήσεις είχαν μειώσει σημαντικά και έσοδα και περιουσία— με σημαντική, ως φαίνεται, επιτυχία· «ἄρχισεν ἡ χάρις τῆς κυρίας Θεοτόκου, νά θαυματουργῇ πάλιν» σημειώνει, πάντα σύμφωνα με τις αφηγήσεις του Διονύσιου, ο Ἄνθιμος[12].

Ξέρουμε ότι ο Διονύσιος ασχολήθηκε και με την ιατρική· πρέπει να ήταν

---

6. Βλ. τα χρυσόβουλα που εξέδωσε υπέρ της μονής ο Ρ. Καντακουζηνός, καθώς και τα όσα αναφέρει ο Σκουβαράς, *ό.π.*, 514-525 και 94-97 αντίστοιχα. Η υπόθεση αυτή, με ασαφείς νομίζω ακόμα τις βλέψεις και από τις δύο πλευρές, ίσως να αποτελέσει κάποτε χρήσιμο κλειδί για την ιστορία του μοναστηριού.

7. Σκουβαράς, *ό.π.*, 16 υποσ. 2.

8. *Ό.π.*, 465.

9. *Ό.π.*

10. *Ό.π.*, 101. Η χρονολογία 1740 προκύπτει, νομίζω, από τα έγγραφα 14 και 15, *ό.π.*, 527-531· ο Σκουβαράς, χωρίς να δίνει ακριβή χρονολογία για το περιστατικό παραπέμπει σε αδημοσίευτο έγγραφο της μονής. Εάν, όπως υποθέτω, το κτητορικό σημείωμα του Λαζάρου, αρ. 395, *ό.π.*, σελ. 154, «ἐκ τῶν τοῦ διονυσίου 1790, 22 μαρτίου κετζκεμέτ» πρέπει να διορθωθεί σε: 1740 (και το υποθέτω στηριζόμενος στο κτητορικό σημείωμα του αρ. 575, *ό.π.*, σελ. 218: «ἐκ τοῦ Διονυσίου 1740, μαρτίου 22») τότε αναμφίβολα ο Διονύσιος ταξίδεψε στο Κεκσκεμέτ ύστερα από την καθαίρεσή-του.

11. *Ό.π.*, έγγραφα 14 και 15, σελ. 527 κε.

12. *Ό.π.*, 466.

αυτοδίδακτος: «τήν δέ ἰατρικήν» ... «τήν ἐδιδάχθηκεν ἀπό τόν Θεόν, χωρίς νά ἔχῃ τινά διδάσκαλον, ἀλλά μέ τήν φώτισιν ὁποῦ τόν ἔδωκεν ὁ Θεός, μέ τούς κόπους του, μέ τήν ἄσκησίν του, ἔγινε πολύς λόγος εἰς τήν ἰατρικήν τόσον ὁποῦ δέν ἦτον κανένα πάθος ἀνθρώπινον ὁποῦ νά μήν τό ἰατρεύσῃ. καί τά βότανα, μόνος του τά ἐσύναζε ἀπό διαφόρους τόπους, καί τά ἐκατασκεύαζεν, τρίβοντας εἰς τά χαβάνια τά βότανα. ἔζησε χρόνους παράνω ἀπό ἑβδομῆντα. ἐτελείωσε τήν ζωήν του εἰς τούς 1763». Ἔτσι τον περιγράφει ο Ἄνθιμος[13], που στάθηκε για κάποιο διάστημα πολύ κοντά-του, και που του όφειλε την ηθική και οικονομική ενίσχυση για τις —πολύχρονες όπως θα δούμε— σπουδές-του. Η συμπεριφορά αυτή του Διονύσιου φανερώνει, ταυτόχρονα τη μέριμνά-του για μια ομαλή διαδοχή στα πράγματα του μοναστηριού — γιατί οι αντιδικίες γύρω από την ηγουμενία δεν ήταν, βέβαια, προσωπικές μονάχα.

Τα διοικητικά και τα οικονομικά της μονής, καθώς και η ιατρική στάθηκαν οι κύριες φροντίδες του Διονύσιου στα ύστερα χρόνια-του· από τις περιγραφές του Ἄνθιμου, από τα βιβλία-του, μπορούμε να μαντέψουμε μιαν ιδιαίτερη, σχεδόν επιστημονική έλξη —και συνάμα δεν πρέπει να μας διαφεύγει πόσο κοινωνικό κύρος προσέδιδε τότε η ιατρική. Ο Διονύσιος δεν φαίνεται ν' αδιαφορούσε για κάτι τέτοια· η πείρα-του θα τον είχε διδάξει: φρόντισε λοιπόν να συνταχθεί και μια «Ασματική Ακολουθία» για την Παναγία την Ολυμπιώτισσα, να γραφεί σε κομψά χειρόγραφα[14], και ενδιαφέρθηκε γενικότερα για την ακτινοβολία της μονής — και το πέτυχε. Εκείνα τα χρόνια η φήμη της Ολυμπιώτισσας πολλαπλασιάστηκε.

Γερμανός

Σχεδόν τίποτε δεν ξέρουμε για τη ζωή του Γερμανού. Θα πρέπει να ήταν λίγο νεότερος του Διονύσιου, αφού τον διαδέχθηκε, το 1736, στην εφημερία της κοινότητας του Κεκσκεμέτ, όπου πάντως βρισκόταν ήδη από τον Σεπτέμβριο του προηγούμενου χρόνου, και όπου παρέμεινε, ίσως με κάποια διαλείμματα, ώς τον Μάιο του 1757 τουλάχιστον. Δεν είναι διόλου βέβαιο αν όλο αυτό το διάστημα υπηρέτησε ως εφημέριος —στον ονομαστικό κατάλογο που γνωρίζουμε αναγράφεται για τα έτη 1736 και 1752· και για τα έτη 1746 και 1753-1757 ανα-

13. *Ό.π.*, 466. Ο συνδυασμός ηλικίας και έτους θανάτου φέρνει τον Διονύσιο να γεννιέται πάντως πριν από το 1692· πιο πάνω όμως είχε περιγραφεί εικοσπενταετής το 1721. Η απόκλιση δεν είναι μεγάλη, είναι όμως χαρακτηριστική του πόσο ενδεικτικές απλώς είναι οι ηλικίες, συχνά και οι χρονολογίες την εποχή εκείνη.

14. Σκουβαράς, *ό.π.*, 421, χειρόγραφο αρ. 233· πανομοιότυπα στις σελ. 422 και 480. Πβ. και σελ. 78, καθώς και 481-490, όπου το κείμενο. Δεύτερο αντίγραφο, επίσης κομψής τέχνης, βρίσκεται σήμερα, στα *Γ.Α.Κ.*, συλλογή Κ 47, τμήμα Στ', αρ. 32, έργο του Λάμπρου Τυρναβίτη, γνωστού και από άλλα του χειρόγραφα. Βλ. Π.Φ. Χριστόπουλος, *Το βιβλίο Η Αλήθεια Κρητής*, Αθήνα 1984, 137, όπου δίνεται χρονολογία γραφής «1754. Μηνί Ἰουλίου», και ταυτίζεται ο Λάμπρος Τυρναβίτης με τον Λάμπρο Πάσχο.

γράφονται πάντως άλλα πρόσωπα[15]. Τί έκανε την εποχή που ιδιώτευε μου είναι άγνωστο — το πιθανότερο βέβαια δάσκαλος είτε οικοδιδάσκαλος.

Το 1740 η μονή-του, στενεμένη από τα χρέη, τον προσκαλεί να γυρίσει ή να στείλει, έστω, κάποια βοήθεια: η έκκληση αυτή φανερώνει πως η παραμονή στο Κεκσκεμέτ, ή όπου αλλού, δεν ήταν —ούτε για τον Γερμανό ούτε για τους άλλους, προφανώς— ολότελα ιδιωτική υπόθεση. Η μονή έστελνε κάποιον αντιπρόσωπο στην κοινότητα, κι ο αντιπρόσωπος είχε αντίστοιχα την υποχρέωση να παραχωρεί μέρος των όσων εσύναζε στο μοναστήρι-του[16].

Το καλοκαίρι του 1758 ο Γερμανός είχε πια επιστρέψει στην Ελασσώνα[17]. Δεν τον συναντούμε ωστόσο στα όσα σημειώνει, είτε από πρώτο είτε από δεύτερο χέρι, ο Άνθιμος και όσοι άλλοι κατέγραφαν τα χρονικά της Ολυμπιώτισσας — ούτε σε κανένα από τα έγγραφα που έχουν γίνει γνωστά. Ίσως να μην έζησε για πολύ, ίσως —λιγότερο πιθανό αυτό— να βρέθηκε στην αντίπαλη μερίδα του Διονύσιου, και να πέρασε έτσι στην αφάνεια: ας μην ξεχνάμε πως τα περισσότερα από τα χρονικά σημειώματα γράφτηκαν κυρίως για να δικαιώσουν τη μια από τις αντιμαχόμενες παρατάξεις.

Αμφιλόχιος Παρασκευά

Τρίτος έρχεται ο Αμφιλόχιος, γιος του Παναγιώτη Παρασκευά. Το κοσμικό-του όνομα ήταν Αθανάσιος, και γεννήθηκε γύρω στα 1730 στα Γιάννινα, όπου και παρέμεινε, πιθανότατα, ώς τα 1749· εκεί εσπούδασε. Τότε, ή κάπως αργότερα, πηγαίνει στην Ολυμπιώτισσα και κείρεται μοναχός. Ακολουθεί ο ξενιτεμός, στο Κεκσκεμέτ, εφημέριος και δάσκαλος στην κοινότητα από το 1754 ώς τα 1757[18].

Το 1757 τον συναντάμε στη σημερινή Μπρατισλάβα της Τσεχοσλοβακίας,

15. Hajnóczy, *ό.π.*, 25. Η διαμονή του Γερμανού πιστοποιείται από τα κτητορικά-του σημειώματα· τοποχρονολογούσε, συνήθως, τις αγορές-του. Βλ. Λαζάρου, *ό.π.*, πολλαχού, και *εδώ*, τον κατάλογο της βιβλιοθήκης-του.

16. Βλ. το έγγραφο 13, Σκουβαράς, *ό.π.*, 525-527. Στον επίτιτλο του εγγράφου ο Σκουβαράς σημειώνει πως στάλθηκε στον «ἐν Τρανσυλβανίᾳ διαμένοντα» ... «Γερμανόν»· δεν ξέρω πού στηρίζεται. Οπωσδήποτε τα κτητορικά σημειώματα του Γερμανού δεν βοηθούν στο ξεκαθάρισμα· ένα βιβλίο που είχε αγοράσει το 1740 δεν έχει τόπο αγοράς, το επόμενο, αγορασμένο στο Κεκσκεμέτ, είναι του 1742, βλ. Λαζάρου, *ό.π.*, αρ. 322 και 15, σελ. 130 και 23 αντίστοιχα.

17. Λαζάρου, *ό.π.*, αρ. 531, σελ. 203.

18. Βλ. τη βιογραφία που του αφιερώνουν οι Αναστάσιος Χ. Μέγας και Ν.Π. Δελιαλής, «Αμφιλόχιος Παρασκευάς», *Μακεδονικά*, 5 (1961-63) 415-437. Στη μελέτη αυτή αναφέρομαι όπου δεν παραπέμπω διαφορετικά. Χρήσιμα και τα όσα αναφέρει ο Κ.Α. Γουναρόπουλος, «Κοζανικά», *Παν-δώρα*, 22 (1871-72) 531-532· πβ. και Π. Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, Αθήνα 1924, 195-201. Η σύντομη βιογράφηση του Αμφιλόχιου στο περ. *Τα Μετέωρα*, 3 (1949) 43-46, δεν τροποποιεί διόλου τα όσα γνωρίζουμε· το ίδιο και οι λιγοστές αναφορές γι' αυτόν στον προεπαναστατικό τύπο.

το Ποζόνιον των πηγών της εποχής. Παραμένει εκεί κάποιο δυσπροσδιόριστο διάστημα, ίσως ώς τα 1766[19], και τότε ή λίγο πιο ύστερα έρχεται πίσω στην Ελλάδα, όπου σταδιοδρομεί ως δάσκαλος στον Τύρναβο, στη Νάουσα, στην Έδεσσα[20]. Το 1779 πηγαίνει στην Κοζάνη, αρχικά ως οικοδιδάσκαλος, ύστερα (1782) ως σχολάρχης, και παραμένει έως τα 1797, οπότε η χρεοκοπία της Βενετίας στερεί τους Κοζανίτες από τα διαθέσιμα κεφάλαια. Ο Αμφιλόχιος μεταφέρεται στον Βελβενδό, όπου φαίνεται πως διδάσκει ώς τα 1803[21], οπότε πια η ηλικία-του τον υποχρεώνει να παραιτηθεί· αποσύρεται στην Ολυμπιώτισσα — όπου δεν θα πρέπει να έζησε για πολύ ακόμα.

Ο Αμφιλόχιος τιμήθηκε ως δάσκαλος· οι βιογράφοι-του αναφέρονται ιδιαίτερα σ' αυτό το σημείο, μνημονεύοντας μάλιστα αρκετούς, επώνυμους κυρίως, μαθητές-του[22]. Αντίθετα η φήμη-του δεν κέρδισε και πολλά από το συγγραφικό-του έργο: τα τυπικά «Λογική πραγματεία», «Ρητορικά ζητήματα», ένα «Κάτοπτρον φιλοσοφίας», όλα σε γλώσσα απλή, δεν πρέπει ούτε το επίπεδο του διδακτικού εγχειριδίου να ξεπερνούσαν ούτε να κυκλοφόρησαν σε πολλά χειρόγραφα[23].

Αυτά περίπου είναι τα λιγοστά που γνωρίζουμε· πολύ ασαφή και αμφίβολα στις λεπτομέρειες, όμως αρκετά για να τον προσδιορίσουν. Τυπική περίπτωση λογίου με μέτριες δυνατότητες: σπουδές στη γενέτειρα, αποδημία, έπειτα το μεγάλο ταξίδι για κάμποσα χρόνια, επιστροφή και διδασκαλία σε πολιτείες, δηλαδή διδασκαλία υψηλού οπωσδήποτε επιπέδου. Αν είχε λιγότερες δυνατότητες θα γινόταν ίσως απλός παπάς και δάσκαλος σε μικρό χωριό, αν είχε περισσότερες μπορεί να δοκίμαζε τις ηγεμονίες ή το αρχιερατικό στάδιο: επίσκοπος, ηγούμενος εν ανάγκη. Τα όσα χαρακτηρολογικά-του γνωρίζουμε ταιριάζουν με την εικόνα· συντηρητικός, συντάχθηκε με τον δάσκαλό-του Μπαλάνο Βασιλόπουλο

---

19. Στηρίζομαι σ' ένα πολύ έμμεσο και λίαν αμφίβολο τεκμήριο: σε κάποιο βιβλίο-του συναντάμε κι ένα δεύτερο κτητορικό, του Ρούση Κοντορούση, με τοποχρονολογία «1766 8 Ἰανουαρίου ἐν Ποζονίῳ». Εννοείται ότι ο Αμφιλόχιος μπορεί να το απέκτησε πολύ αργότερα, όταν βρισκόταν στην Κοζάνη. Βλ. την περιγραφή του εντύπου, Λαζάρου, *ό.π.*, αρ. 346, σελ. 137 (ο Λαζάρου διαβάζει το όνομα του κτήτορα «Κουτρούπη», αλλά πρόκειται σαφώς για παρανάγνωση). Ας προσθέσουμε πως το 1761 αναγράφεται (ως Αθανάσιος Παρασκευάς) ανάμεσα σ' εκείνους που «εβοήθησαν» τον Ιώσηπο Μοισιόδακα στην έκδοση της *Ηθικής Φιλοσοφίας*, βλ. Π.Μ. Κιτρομηλίδης, *Ιώσηπος Μοισιόδαξ*, Αθήνα 1985, 343.

20. Μέγας και Δελιαλής, *ό.π.*, 422· πβ. Τρ. Ευαγγελίδης, *Η παιδεία επί τουρκοκρατίας*, Α΄. Αθήνα 1936, 10, 135, 227.

21. Παν. Αραβαντινός, *Βιογραφική συλλογή*, Ιωάννινα 1960, 167. Την πληροφορία αυτή την αθετούν οι Μέγας και Δελιαλής, *ό.π.*, 417.

22. Λιούφης, *ό.π.*, 196, και Αραβαντινός, *ό.π.*, 166-167. Πβ. και Ευαγγελίδης, *ό.π.*, Α΄, 126 και 137. Συνολικά τα πρόσωπα είναι δεκατρία. Ο Γ. Λασσάνης τον αναφέρει και ως καλό κληρικό, βλ. *Τρία ανέκδοτα ιστορικά δοκίμια*, Θεσσαλονίκη 1973, 62, πβ. και 46, 156.

23. Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ελλάς*, Αθήνα 1872, 196· πβ. και Αραβαντινός, *ό.π.*, 164, λήμμα «Γεώργιος Παπαδόπουλος».

στη διαμάχη με τον Ευγένιο Βούλγαρη. Στα γεράματά-του μάλιστα στράφηκε προς τη χρησμολογία.

Ἄνθιμος

Ο Ἄνθιμος πρέπει να γεννήθηκε γύρω στα 1730 ή λίγο αργότερα στο Λιβάδι του Ολύμπου. Δέκα πρίπου χρονών φεύγει για την Τσαρίτσανη, παραγιός, και «νέος, εἰς ἡλικίαν δεκαέξη ἐτῶν», όπως αφηγείται ο ίδιος[24], αφιερώνεται στη μονή της Ολυμπιώτισσας· η χρονολογία της κουράς, που θα μας επέτρεπε να συμπεράνουμε ακριβέστερα την ηλικία-του δεν είναι γνωστή. Από τα σημειώματά-του ξέρουμε πως το «1750» ήταν «γραμματικός καί ἱεροδιάκονος»[25] στη μονή· δύσκολο είναι να υποθέσουμε πως απέκτησε αυτές τις ιδιότητες αμέσως ύστερα από την προσήλωσή-του, και πιθανότερο να λογαριάσουμε δύο έως τέσσερα χρόνια ενδιάμεσης παραμονής ως δόκιμος[26].

Τα πρώτα γράμματα τα έμαθε στο Λιβάδι και στην Τσαρίτσανη: «ἤμουν εἰς τήν τζαρίτζανην δοῦλος εἰς ἕνα πακάλην. ἀπό δέκα χρονῶν παιδίον, ὅπου ἐμελελετοῦσα νύκτα, καί ἡμέραν τάς βίβλους τάς ἁπλάς τῶν ἁγίων πατέρων. καί τό ἱερόν εὐαγγέλιον, ὅσον ἐκαταλάμβανα, ἐπειδή τά κωλυβογράμματα μέ τά εἶχε μάθῃ ἡ μήτηρ μου»[27]. Θα συνέχισε τις σπουδές στο μοναστήρι, και από το 1750 ή υστερότερα, «ἀφ' οὗ μέ ἔκαμαν ἱεροδιάκονον», όπως αφηγείται[28], αρχίζει να φοιτά συστηματικότερα: Κοζάνη (γύρω στα 1750-1754), Γράμμοστη (τον σημερινό Γράμμο· 1756), Σιάτιστα (πάλι το 1756)[29], Ἅγιον Ὄρος. Δάσκαλοί-του αναφέρονται ο Καλλίνικος, προφανώς ο Βάρκοσης, στη Σιάτιστα, και ο αδελφός-του Νικόλαος Βάρκοσης στην Κοζάνη[30]· τα δύο αυτά ονόματα, οι χρονολογικές ενδείξεις, καθώς και τα σχολικά-του βιβλία μας οδηγούν στην πιθανότητα να μαθήτεψε, όταν ήταν στο Ἅγιον Ὄρος, και κοντά στον Ευγένιο Βούλγαρη.

---

24. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, 467. Το παράθεμα από το χειρόγραφο 220, τον κώδικα της μονής.

25. *Ό.π.*, 474.

26. Ο Βαγγέλης Σκουβαράς, *Ἄνθιμος Ολυμπιώτης, ιστορικό αφήγημα*, Βόλος 1958, 7 και 8, σημειώνει, αντίθετα με τη μαρτυρία του ίδιου του Ἀνθιμου, πως στην Τσαρίτσανη πήγε «δεκατετράχρονος» το φθινόπωρο του 1745· δεν ξέρω πού στηρίζεται. Ο ίδιος στην *Ολυμπιώτισσα*, 113, χρονολογεί ωστόσο τη γέννηση του Ἀνθιμου «περί το 1737», ενώ δεν προσδιορίζει το έτος μετάβασης στην Τσαρίτσανη ούτε την ηλικία-του. Στην δεύτερη, ξαναεπεξεργασμένη έκδοση του *Ἄνθιμος Ολυμπιώτης*, Αθήνα 1981, 11 και 12, επαναλαμβάνονται απαράλλακτες οι πληροφορίες της πρώτης. Δεν είναι η μόνη ανακρίβεια του βιβλίου αυτού.

27. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, ό.π., 467.

28. *Ό.π.*

29. Βλ. τα σχολικά-του χειρόγραφα βιβλία, *ό.π.*, αρ. 32 και 34, σελ. 237 και 239.

30. Σιάτιστα: Γ. Ζαβίρας, *ό.π.*, 196· πβ. και το χειρόγραφο αρ. 34, Σκουβαράς, *ό.π.*, 239. Κοζάνη: Αραβαντινός, *ό.π.*, 8.

Η σπουδαστική περιπλάνηση, η μακρόχρονη μαθητεία, τα ονόματα των δασκάλων φανερώνουν πως αποκόμισε ό,τι καλύτερο μπορούσε να προσφέρει ο ελλαδικός χώρος. Καθώς οι σπουδές αυτές έγιναν μέ έξοδα του γέροντά-του και ηγούμενου τότε της μονής Διονύσιου, λογαριάζω πως προετοιμαζόταν από τότε για να σταδιοδρομήσει στο μοναστήρι. Στην ίδια προοπτική πρέπει να ενταχθεί και η αποδημία-του στην Αυστροουγγαρία· πρώτα στο Κεκσκεμέτ (το 1762;)[31], όπου, οπωσδήποτε δεν έμεινε για πολύ, αφού ξέρουμε πως την 1η Ιανουαρίου του 1763 βρισκόταν στη «Μισκόβιτσα»[32], το Μίσκολτς: εκεί υπηρετεί ως εφημέριος της ελληνικής κοινότητας τουλάχιστον ώς τον Μάρτιο του 1767[33], και από το 1769 ξέρουμε πως βρισκόταν στη Βιέννη[34].

Στη Βιέννη επωφελήθηκε από την παρουσία του Νικηφόρου Θεοτόκη για να συνεχίσει τις σπουδές-του: πάνω σε μια χειρόγραφη «Ρητορική» του Θεοτόκη, ο Ἄνθιμος σημείωσε· «τήν παρούσαν ῥητορικήν, μέ τήν ἐδίδαξεν ὁ ἱεροσοφολογιώτατος καί ἐπιστημονι(κώτατος) ἐν διδασκάλοις κύριος Θεοτόκης» ... «ἐγυμνάσθην ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, κατά τό ᾳψοε΄, καί μετά τό αὐτόν ἔτος ἐδιδάχθηκα τήν Ἄλγεπραν εἰς λατινικήν γλῶσσαν»[35]. Παράλληλα ήταν, άγνωστο από πότε, εφημέριος της «Ρωσσικῆς Καπέλλης τῆς Πρεσβείας», ώς τα 1775, και τον Μάρτιο του 1776 αναλαμβάνει την εφημερία της ελληνικής εκκλησίας του αγίου Γεωργίου[36]. Δεν παρέμεινε για πολύ· τον Οκτώβριο εκείνου του χρόνου βρισκόταν πάλι στο Μίσκολτς, και όπως φαίνεται, έχει παραιτηθεί από την εφημερία της Βιέννης[37]. Αν παραμένει στο Μίσκολτς και γιατί, μου είναι άγνωστο· και πάντως τον Οκτώβριο του επόμενου χρόνου, 1777, έχει πια γυρίσει οριστικά στο μοναστήρι-του[38], ύστερα από δεκαπεντάχρονη περίπου παραμονή στην Αυστροουγγαρία.

---

31. Αυτήν την, πιθανή, χρονολογία παρέχει ο Σκουβαράς, *Ἄνθιμος Ολυμπιώτης*, [1]1958, 25 και [2]1981, 63. Δεν ξέρω πού στηρίζεται· στη σύντομη βιογραφία που παρέχει στην *Ολυμπιώτισσα*, ό.π., 137, το γεγονός αναφέρεται χωρίς χρονολόγηση και με παραπομπή στον Hajnòczy, *ό.π.*, 25, δηλαδή στον κατάλογο των εφημερίων Κεκσκεμέτ. Εκεί το όνομα Ἄνθιμος, χωρίς όμως τον συνηθισμένο για τους άλλους προσδιορισμό «ελασσωνίτης», αναγράφεται μόνο για το έτος 1777, χρονιά για την οποία ξέρουμε ότι ο δικός-μας Ἄνθιμος βρισκόταν στη Βιέννη. Για τη μετάβασή-του πάντως στο Κεκσκεμέτ βλ. Σκουβαράς *Ολυμπιώτισσα*, ό.π., 467· πβ. και Ζαβίρας, *ό.π.*, 197.

32. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, ό.π., 466.

33. Η χρονολογία προκύπτει από τα κτητορικά-του σημειώματα στα βιβλία που αγόραζε, βλ. το έντυπο αρ. 574 στον Λαζάρου, *ό.π.*, 218· πβ. και Ζαβίρας, *ό.π.*

34. Βλ. τα έντυπα αρ. 134, 586, 241, 631, 633, 519, 363, 454 στον Λαζάρου, *ό.π.*, σελ. 62, 223, 99, 237, 238, 200, 143, 176 αντίστοιχα.

35. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, ό.π., χφ. αρ. 147, σελ. 345.

36. Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, «Ο εν Βιέννη ναός του Αγίου Γεωργίου και η κοινότης των Ελλήνων οθωμανών υπηκόων», ανάτυπο από τον *Εκκλησιαστικό Φάρο*, Αλεξάνδρεια 1912, 124-126· πβ. και *Νέος Ελληνομνήμων*, 18 (1924) 52, όπου δημοσιεύεται ξανά η ίδια πράξη της ελληνικής κοινότητας.

37. Ο Ευστρατιάδης, *ό.π.*, δημοσιεύει ένα γράμμα-του προς την «Αδελφότητα».

38. Σύμφωνα με μια ενθύμηση στις 12 Οκτωβρίου, σύμφωνα με μια δεύτερη στις 6 του

Οι μισθοί-του, οι σχετικές ζητείες, που τις διευκόλυνε η ιδιότητά-του, του επέτρεψαν να συγκεντρώσει μιαν άξια λόγου περιουσία· άμφια, μανουάλια, βιβλία, μετρητά, τα οποία και αφιέρωσε στη μονή και στο χωριό-του, το Λιβάδι, — εκεί, προκειμένου να ιδρυθεί σχολείο και βιβλιοθήκη. Σύμφωνα με τις δικές-του καταγραφές τα διάφορα σκεύη της μονής αντιπροσώπευαν 11.770 γρόσια, τα αντίστοιχα του Λιβαδίου, μαζί με τα μετρητά, 7.300 γρόσια[39]. Συνάμα, είχε αφήσει στην Ουγγαρία 4.450 γρόσια, στη διαχείριση οικείων-του προσώπων: τα χρήματα αυτά, μαζί και οι τόκοι, ενίσχυαν το μοναστήρι στις οικονομικές ανάγκες[40], αποτελούσαν τη σιρμαγιά που είχε αποφέρει η αποδημία. Συνολικά 23.520 γρόσια — ή, αν υπάρχει κάποια επικάλυψη με εκείνα που ξοδεύτηκαν για το Λιβάδι, 19.070 γρόσια το λιγότερο. Στο ποσό αυτό η αξία των βιβλίων-του, 3.500 γρόσια, αντιπροσωπεύει μόλις το 15 ή το 17%.

Μόλις έφτασε στο μοναστήρι ανακατεύτηκε, όπως είναι ευνόητο, με διοικητικά και οικονομικά καθήκοντα, και το 1780, «μή θέλοντας», αν πιστέψουμε τη δική-του αφήγηση[41], ανέλαβε την ηγουμενία. Μεθοδικός, δραστήριος και αποτελεσματικός, βελτίωσε τα οικονομικά και πολλαπλασίασε την κοινωνική ακτινοβολία της μονής-του[42]· εφρόντισε επίσης αρκετά για τα πνευματικά ζητήματα, και συνέγραψε δεκαοκτώ λόγους, προτρεπτικούς, που όσο μπορώ να κρίνω δεν απομακρύνονται από τους κοινούς τόπους και το μέσο επίπεδο της εποχής[43]· μια αδιασταύρωτη ενθύμηση των χρόνων εκείνων πληροφορεί για χρησμολογικές επιδόσεις-του — το ψηφίδι αυτό προσφέρει κάποιο χρώμα στην προσωπικότητα, μα τίποτε περισσότερο[44]. Ίχνη της παρουσίας-του δίνουν και

μηνός, βλ. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, ό.π., 426 και 439.

39. Ό.π., 459-460· πβ. και Τρ. Ευαγγελίδης, ό.π., Α΄, 222.

40. *Χφ. αρ. 220*, σελ. 249-250. Μικροφίλμ του χφ. στο Κ.Ε.Μ.Ν.Ε. της Ακαδημίας Αθηνών, το οποίο μπόρεσα να συμβουλευθώ, χάρη στην πρόθυμη συμπαράσταση της διεύθυνσης του Κέντρου.

41. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, ό.π., 461.

42. Φυσικά στηρίζομαι στις εντυπώσεις που προκαλούν οι ημερολογιακού τύπου σημειώσεις-του για τις οικονομικές δραστηριότητες της μονής, που είναι διάσπαρτες στον «κώδικα», και διασπασμένες στο Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, ό.π.

43. Η κρίση-μου αυτή βασίζεται σε βιαστική, οπωσδήποτε, ανάγνωση του χειρογράφου από το μικροφίλμ· βλ. και την περιγραφή του χφ., Σκουβαράς, *ό.π.*, 413-414.

44. «1790: Ἐπάτησαν τό περίφημον μοναστήρι εἰς τήν Ἀλασσώνα, τό τῆς Παναγίας, ὁ Σούλιο Κερόσης καί ὁ Γκαβολιάτσος ἐξ αἰτίας ἀπό τά ταράφια τῶν προεστῶν, ἡγουμενεύοντος δέ τοῦ σοφολογιωτάτου κυρ Ἀνθίμου καί ἔγινε συμφορά μεγάλη τῶν ἐκεῖ κατοικούντων πατέρων· ὅμως ὁ πάτερ Ἄνθιμος εὗρηκε καί χρησμόν μετά ταῦτα» —έτσι απότομα σταματά το κείμενο ο ενθυμησιογράφος Χριστόφορος Βαρλαμίτης· βλ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Θεσσαλικά σημειώματα», *Επετηρίς Παρνασσού* 6 (1902) 143. Το ίδιο σημείωμα το αναδημοσιεύει και ο Σκουβαράς, Ολυμπιώτισσα, ό.π., 141, παίρνοντάς-το από παλαιότερη δημοσίευση του Uspenskij, Putešestvie V Meteorskie, Πετρούπολη 1896, 495, και διορθώνοντας το «χρησμόν» σε «ορισμόν».

κάποια γράμματά-του προς τον Λαρίσης Μελέτιο[45]· και θα πρέπει να είχε κάποια ανάμιξη στα εκπαιδευτικά της περιοχής-του, γιατί το 1784 τον βρίσκουμε να συνυπογράφει μια σχετική μαρτυρία για τον επίτροπο του ελληνικού σχολείου Κοζάνης[46].

Αυτά ως προς τον βίο-του. Αν κάτι πρέπει περισσότερο να επισημανθεί, είναι πως η οικονομική άνθηση του μοναστηριού στις μέρες-του δεν έγινε σε ομαλές συνθήκες· οι ταραχές και οι βιαιότητες ήταν καθημερινότητα σ' εκείνα τα χρόνια για τη Θεσσαλία: προφανώς λοιπόν ο Άνθιμος στηρίχτηκε σε κάποιους ισχυρούς —ή ενίσχυσε κάποιους ώστε να γίνουν ισχυρότεροι— πράγμα που τον έφερε σε αντιπαράθεση με άλλους. Σε μια κρίσιμη στιγμή αναγκάστηκε, τον Αύγουστο του 1788, να εγκαταλείψει στα κρυφά το μοναστήρι-του, να καταφύγει στη Θεσσαλονίκη, όπου και προστατεύτηκε από τον μητροπολίτη[47]. Στην Ολυμπιώτισσα επέστρεψε τρεις μήνες αργότερα, αφού πέρασε ο κίνδυνος. Ανάλογη περίσταση συνέβη και δυο χρόνια αργότερα: «ἐμβῆκαν ζορπάδες ἀλβανοίται εἰς τό μοναστήριον» — και από την ταραχή και τα οικονομικά βάρη, δεν μπόρεσε πια να συνέλθει. Τα υπόλοιπα τέσσερα χρόνια της ζωής-του, ώς τις 9 Φεβρουαρίου 1794 που απέθανε, ο Άνθιμος τα πέρασε στο μετόχι της Ολυμπιώτισσας στην Ελασσώνα[48].

★

Ίσως να μην είναι ολότελα περιττό, κλείνοντας τις βιογραφίες ετούτες να επιχειρήσουμε κάποιες συνολικότερες προσεγγίσεις: και πρώτα πρώτα οι τέσσερις κάτοχοι.

Μικρές οι ηλικιακές-τους διαφορές — μια γενιά το πολύ. Στην πρώτη-τους ωριμότητα, γύρω στα εικοσιπέντε, ξεκινούν, σταλμένοι προφανώς από το μοναστήρι, μιαν αποδημία, που αρχίζει από το Κεκσκεμέτ: φαίνεται ωστόσο να μην

45. Το 1785 και το 1787, βλ. Ιωάννου Λαρισσαίου Οικονόμου, *Επιστολαί*, Αθήνα 1964, 512-3 και 515. Ο Μελέτιος αυτός είναι ο Γ', ο Καλλιάρχης.

46. Μέγας - Δελιαλής, *ό.π.*, 424.

47. «Πολλαπλά εὐμενῶς μέ ἐδέχθη», σημειώνει ο Άνθιμος, «εἴχαμεν γάρ γνωριμίαν, ἀπό τούς χρόνους ὁποῦ ἐσπούδαζα εἰς τό ἅγιον ὄρος», *χφ. αρ. 220*, σελ. 235.

48. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, ό.π., 440 και *χφ. αρ. 220*, σελ. 27. (Ο Σκουβαράς στην *Ολυμπιώτισσα*, όπου παραθέτει άφθονα τα κείμενα από τον «κώδικα» της μονής, παραλείπει συστηματικά, όπως το δηλώνει στη σελ. 424, ό,τι αφορά προσωπικά τον Άνθιμο —ακόμα κι αν πρόκειται για μια δυο αράδες). Πβ. και χφ. αρ. 38, όπου άλλη ενθύμηση για τον θάνατο του Άνθιμου, Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, ό.π., 244. Βιογραφικά για τον Άνθιμο έχουν δημοσιέψει επίσης ο Κ.Ν. Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία*, Αθήνα 1869, 619 και ο Γ.Α. Αδάμος, «Άνθιμος Ολυμπιώτης (ο δάσκαλος του Νικοτσάρα)», περ. *Τα Μετέωρα* 28 (1978) 47: στο τελευταίο αυτό δημοσίευμα υποστηρίζεται, χωρίς καμία τεκμηρίωση, πως ο Άνθιμος στάθηκε δάσκαλος του Νικοτσάρα — δεν ξέρω μάλιστα αν αυτή η απόπειρα σύνθεσης των μυθολογιών (κλέφτες - καλόγεροι) τιμά τον Άνθιμο, μιας και ο υποτιθέμενος μαθητής-του δεν πολυφημοζόταν για τη γραμματοσύνη-του.

έχουν ρητές υποχρεώσεις· τουλάχιστον αποδεσμεύονται εύκολα, και αναζητούν προσωπικά την τύχη-τους. Ο Αμφιλόχιος μοιάζει να είναι πιο αυτόβουλος· άλλωστε είναι ο μόνος που δεν επιστρέφει στην Ολυμπιώτισσα παρά στα γερατειά-του, και σταδιοδρομεί ως δάσκαλος. Οι άλλοι, πιο δεσμευμένοι με το μοναστήρι, γυρνούν εκεί να σταδιοδρομήσουν.

Η παραμονή στο εξωτερικό είναι για όλους δεκαπεντάχρονη περίπου — διάστημα ικανό να επιτρέψει, ως φαίνεται, ένα καλό κομπόδεμα. Τα χρήματα αυτά τους ανήκουν, αλλά ένα άρρητο πλαίσιο περιορίζει τις δυνατότητες χρήσης: θα τα χρησιμοποιήσουν για προσωπικά οφέλη, μέσα στο μοναστηρι όμως.

Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε κάποιες τυπικές συμπεριφορές. Το μοναστήρι προωθεί, ενισχύει κάποια μέλη-του, και συνάμα ασκεί μιαν άτυπη κηδεμονία — ας τη χαρακτηρίσουμε «ψιλή». Με τη διαδικασία αυτή από τη μια καρπούται ένα μέρος των εισοδημάτων, κι από την άλλη προετοιμάζει στελέχη κι εξασφαλίζει την ομαλή διαδοχή. Αρκετές ενδείξεις πείθουν ότι κάποιες φατρίες αντιμάχονται μέσα στο μοναστήρι· και οι διαμάχες αυτές πρέπει να παίζονταν και στο ζήτημα της επιλογής των αποδημούντων. Συνάμα οι επιλεγόμενοι δεσμεύονται, ηθικά προφανώς, υπέρ του μοναστηριού γενικότερα και ειδικότερα υπέρ της μίας ή της άλλης φατρίας.

Όμως το πλέγμα μοιάζει πιο πολύπλοκο. Η μονή έχει ολοφάνερα δεσμούς με το Λιβάδι του Ολύμπου —και θα αποτολμούσα μια επικίνδυνη γενίκευση ως υπόθεση: με ορισμένα από τα βλαχοχώρια— καθώς και με το Κεκσκεμέτ. Ένα τρίγωνο με άτυπους αλλά οργανικούς αρμούς: χωριό - πνευματικό κέντρο - εμπορική παροικία. Οι εναλλαγές στην εξουσία στο Λιβάδι ανταποκρίνονται με τις διαμάχες του μοναστηριού· μια υπόθεση κάπως τολμηρή βέβαια, όμως γόνιμη, θα συνέδεε τη μία φατρία του Λιβαδιού με την παροικία του Κεκσκεμέτ και την αντίπαλή-της με μιαν άλλη παροικία, στην Τρασυλβανία: εκεί είχε κάνει εφημέριος ο Συμεών, ο πολέμιος του Διονύσιου[49]. Μα και οι εναλλαγές στο αρματολίκι του κάτω Ολύμπου — τη μια ο Νικοτσάρας, την άλλη ο Βλαχοθόδωρος — δεν πρέπει να ήταν άσχετες με τις αντίστοιχες διαμάχες: κάποιο τεκμήριο μας οδηγεί στην πιθανότητα η μερίδα του Άνθιμου να ευνοεί τον Βλαχοθόδωρο — και αυτό με τη σειρά του ίσως συνδέει την ίδια μερίδα με τους αληπασαδικούς περισσότερο παρά με τους αντιπάλους-τους[50].

Και οι ισχυρές ετούτες συνδέσεις ενισχύονται προφανώς από δευτερότερες και χαλαρότερες. Αυτές είναι δύσκολο να εντοπιστούν ρητά· απλές υποψίες μπορούμε να έχουμε πως κάποιο κανάλι συνδέει το τρίγωνο Λιβάδι - Ολυμπιώτισσα - Κεκσκεμέτ με την Κοζάνη — πάλι, εννοείται, με μία από τις Κοζανίτικες

49. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, ό.π., 97.

50. Βλ. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, ό.π., 148 υποσ. και Ν. Κασομούλης, *Ενθυμήματα Στρατιωτικά*, έκδ. Γιάννη Βλαχογιάννη, Α΄, Αθήνα 1940, 66 και 44.

φατρίες: είναι η υπογραφή του Άνθιμου στο σχολικό έγγραφο, είναι η πολύχρονη διδασκαλία του Αμφιλόχιου εκεί, είναι η σύνδεση του σέρβου αγιογράφου Χριστόφορου Ζεφάροβιτς με τους κοζανίτες εμπόρους, αλλά και με το Κεκσκεμέτ και την Ολυμπιώτισσα[51]· γεγονότα ενδεχομένως τυχαία, αλλά που επιτρέπουν υποθέσεις απαραίτητο να διερευνηθούν. Για να εννοήσουμε το τί συνέβαινε στην κοινωνία –και τις βιβλιοθήκες γι' αυτόν τον λόγο τις μελετάμε, άλλωστε– πρέπει να γνωρίσουμε τα πλέγματα που την οργανώνουν: αν αυτά διαφανούν κάπως –γιατί νομίζω πως είναι πέρα από τις δυνατότητες η σαφής καταγραφή-τους – μπορεί να μας βοηθήσουν να συνδέσουμε γεγονότα που αλλιώς εμφανίζονται ως συμπτωματικά και λοιπόν, ακατανόητα. Λόγου χάρη, όλες αυτές οι επιδρομές των ληστών εναντίον της Ολυμπιώτισσας οδηγούνταν μονάχα από την απληστία; Ή πάλι, η απόκτηση ενός βιβλίου, και πολύ περισσότερο μιας βιβλιοθήκης, οφείλεται αποκλειστικά στην «όρεξιν του ειδέναι»;

Κάτι τελευταίο τώρα, σαν υποσημείωση περίπου. Χάρη στη φιλική συμπαράσταση του Ντίνου Βατικιώτη και του Λεωνίδα Καλλιβρετάκη τα δεδομένα των βιβλιοθηκών περάστηκαν σε ηλεκτρονικό υπολογιστή και οι απλές αριθμητικές πράξεις έγιναν με τη βοήθειά-του. Σίγουρα, όταν τα δεδομένα-μας είναι τόσο περιορισμένης έκτασης, η χρήση του υπολογιστή επιβραδύνει παρά που επιταχύνει τους λογαριασμούς· ωστόσο η δυνατότητα της αποθήκευσης σε εύκαμπτο δίσκο επιτρέπει από τη μια τη δημιουργία ενός πυρήνα που και άμα αυξηθεί είναι το ίδιο βολική η επανάληψη των λογαριασμών, κι από την άλλη το ευεπίτευκτο της αναδιάρθρωσής-τους μόλις διαπιστωθεί τεχνικό είτε μεθοδολογικό σφάλμα ή ατόπημα: αν λόγου χάρη κάποιος κρίνει πως η ένταξη των *βυζαντινών ιστορικών* στην κατηγορία *θεολογικά* είναι εσφαλμένη, μπορεί στη στιγμή να τους μετακινήσει προς όποιαν άλλη κατηγορία προτιμά· το ίδιο, να δοκιμάσει συνδυασμούς που δεν πέρασαν από το νου του συγγραφέα, ή ό,τι άλλο. Η μαγνητοταινία αυτή είναι φυσικά κατατεθειμένη στο αρχείο του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών, και είναι δυνατή η αναπαραγωγή-της.

51. Βλ. Sotirios Kissas, «Icons of a Kozani Menologion», *Balkan Studies*, 17 (1976) 93-113, ιδίως 107-111, Μαρία Θεοχάρη, «Περί νέας πραγματείας της τεχνικής της μεταβυζαντινής τέχνης», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, 48 (1973) 66-86, ιδίως 77, 86, 84 και πίν. IV. και Ντόρη Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες*, Α΄, Αθήνα 1986, 170-171.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

Α΄ ΚΑΤΑ ΚΑΤΟΧΟ

Στην αναλυτική παρουσίαση των βιβλιοθηκών δεν θα κρατήσω τη χρονολογική τάξη· σκοπιμότερο είναι να τις προσεγγίσουμε κατά την τάξη του μεγέθους, γιατί η μεθοδολογία καθορίζεται βέβαια από τη μεγαλύτερη βιβλιοθήκη, του Άνθιμου δηλαδή, η οποία μπορεί να προσφέρει τις περισσότερες αναλύσεις, και, αντίστοιχα, προσπελάσεις. Πρώτα λοιπόν η αναλυτική παρουσίαση της καθεμιάς χωριστά· έπειτα θ' ακολουθήσει η συγκριτική και των τεσσάρων: εκεί είναι η καταλληλότερη θέση για να σημειωθούν τα όποια σχόλια —τέλος θα αποπειραθώ μία γενική προσέγγιση του φαινομένου, με τις απαραίτητες, όσο γίνεται, προφυλάξεις.

Η βιβλιοθήκη του Άνθιμου

Αν δεχτούμε, προσωρινά, μια τριχοτομική διάκριση σε μεγάλες, μεσαίες και μικρές βιβλιοθήκες, η βιβλιοθήκη του Άνθιμου θα περιλαμβανόταν, χωρίς ιδιαίτερες επιφυλάξεις, στις μεσαίες*. Ο ίδιος λογάριαζε τα βιβλία του «υπέρ τα 400»[52] —και η πρακτική της εποχής μας οδηγεί να λογαριάζουμε τόμους, όχι τίτλους. Σήμερα έχουν σωθεί στο μοναστήρι 222 τόμοι που φέρουν το κτητορικό σημείωμα του Άνθιμου, και αντιστοιχούν σε 129 τίτλους. Αν θεωρήσουμε —και δεν έχουμε άλλη υποθετική δυνατότητα— πως τα χαμένα ή αταύτιστα βιβλία του θα ήταν παρόμοιας υφής με τα σωζόμενα, μπορούμε να προχωρήσουμε σε μία υποθετική ανασύσταση του συνολικού όγκου της βιβλιοθήκης: 400 τόμοι, 225 τίτλοι.

---

* Βιάζομαι να προσθέσω πως αυτή η αρχική διάκριση είναι, βέβαια, ολότελα αυθαίρετη. Αν προχωρήσουμε όμως σε περισσότερες στατιστικές προσεγγίσεις ίσως μπορέσουμε κάποτε να διαπιστώσουμε αν κάποια διάκριση σε κατηγορίες έχει επιχειρησιακή αξία.

52. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, ό.π., 459.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α΄

Στοιχεία σωζομένης βιβλιοθήκης

Τίτλοι:129 Τόμοι: 222 Τυπογραφικά φύλλα: 28.303

Ανάλυση κατά σχήμα

2°:	τίτλοι	60	= 46,5%	τόμοι	119	= 53,6%	τ.φ. 22.725	= 80,3%
4°:	»	17	= 13,2%	»	24	= 10,8%	» 2.451	= 8,7%
8°:	»	49	= 38%	»	75	= 33,8%	» 3.074	= 10,8%
16°:	»	3	= 2,3%	»	4	= 1,8%	» 53	= 0,2%

ΠΙΝΑΚΑΣ Β΄

Υποθετικό σύνολο βιβλιοθήκης

Τίτλοι:περίπου 225 Τόμοι: περίπου 400 τ.φ. 51.000

2°	Τίτλοι:	περ.	105	τόμοι	περ.	214	τ.φ.	περ.	40.593	(163.812	σελ.)	όγκος	περ. 1,15	κμ.
4°	»	»	30	»	»	43	»	»	4.437	(35.496	σελ.)	»	» 0,15	κμ.
8°	»	»	85	»	»	135	»	»	5.508	(88.128	σελ.)	»	» 0.20	κμ.
16°	»	»	5	»	»	8	»	»	102	(3.264	σελ.)	»	» 0,004	κμ.

Σχόλιο. Για τον υπολογισμό του όγκου λογαριάζω ότι κάθε 50 φύλλα έχουν μήκος 7 χιλιοστά. Ύψος και πλάτος· για τα σε $2^0 = 0,40 \times 0,25$, για τα σε $4^0 = 0,28 \times 0,22$, για τα σε $8^0 = 0,22 \times 0,15$, για τα σε $16^0 = 0,17 \times 0,10$.

Τελείως ενδεικτικά λοιπόν μπορούμε να θεωρήσουμε πως ο συνολικός όγκος των βιβλίων του Άνθιμου έφτανε το 1,5 κυβικό μέτρο. Αυτό σημαίνει βάρος γύρω στα 1.275 κιλά· ίσως, λογαριάζοντας και τις βιβλιοδεσίες, να φτάνουμε τον ενάμισι τόνο. Καθώς το φόρτωμα δεν έπρεπε να ξεπερνάει, για τις μακρινές ιδίως αποστάσεις, τα 100 κιλά, θα χρειάστηκαν γύρω στα 15 μουλάρια για τη μεταφορά-τους από τη Βιέννη — και για να μεταφέρουμε τον όγκο σε σημερινές-μας παραστάσεις, η βιβλιοθήκη του Άνθιμου, καλά στοιβαγμένη, θα ήθελε γύρω στις 50 κούτες σαν εκείνες του γάλατος Νουνού.

Αν πάλι γυρέψουμε να λογαριάσουμε πόση έκταση θα έπαιρνε η βιβλιοθήκη αν ήταν τοποθετημένη σε ράφια, πρέπει να υπολογίσουμε 12 μέτρα για τα σε 2^0, δυόμισυ για τα σε 4^0, εξίμισυ για τα σε 8^0 και 30 πόντους για τα σε 16^0, ή δύο βιβλιοθήκες η μία $3 \times 1,70$ μ. για τα σε 2^0 και η άλλη 3×1 μ. για τα υπόλοιπα. Περιττό να θυμίσω ότι μιλάμε πάντα για τάξη μεγεθών.

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ΄

Κατάλογος των σωζομένων

Α.Α.	ΚΤΗΤΩΡ	ΗΜΕΡ. ΑΓΟΡΑΣ	ΤΟΠΟΣ ΑΓΟΡΑΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔ.	ΧΡΟΝ. ΕΚΔ.	ΣΧΗΜΑ	ΤΟΜΟΙ	Γ Φ	ΑΠΟΚΛ.	ΚΑΤΗΓ	«ΕΛΛ.»	ΓΛΩΣ.	ΒΛ ΣΧ.	ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ
1	ΑΝΘ	1756	ΓΡΑΜ	Ευγ. Βούλγαρις	Λογική	Χφ	1756	8	1	16	0	ΣΧ		ΝΕ	Ν	Σ32
2	ΑΝΘ	1756		Γενουήνσιος+Βούλγ.	Μεταφυσική + Θεολογία	Χφ	1756	8	1	11	0	ΣΧ		ΝΕ	Ν	Σ33
3	ΑΝΘ	1756	ΣΙΑΤ	Άδηλος + Βουκερέρ	Αριθμητική + Φυσική	Χφ	1756	8	1	10	0	ΣΧ		ΝΕ	Ν	Σ34
4	ΑΝΘ	1758		Μαξ. Μαργούνιος	Επιστολαί	Χφ	17ος	8	1	26		ΣΧ		ΝΕ		Σ138
5	ΑΝΘ	1763		Σγουρόπουλος	Vera historia unionis	Χάγη	1660	8	1	29	103	ΘΡ		ΛΤ		Λ557
6	ΑΝΘ	1764	ΜΙΣΤ	Ιω. Δαμασκηνός	Τα Ευρισκόμενα	ΠΑΡΙ	1712	2	2	427	52	ΠΤ		ΑΕ		Λ308
7	ΑΝΘ	1764	ΜΙΣΤ	Μ. Βασίλειος	Τα Ευρισκόμενα	ΠΑΡΙ	1730	2	3	667	34	ΠΤ		ΑΕ		Λ124
8	ΑΝΘ	1764	ΜΙΣΤ		Βίβλος	ΛΙΨ	1750	2	3	912	14	ΘΡ		ΑΕ	Ν	Λ29
9	ΑΝΘ	1765	ΜΙΣΤ		Σούδα	ΚΑΙΜ	1705	2	3	620	46	ΛΞ		ΑΕ		Λ566
10	ΑΝΘ	1767	ΜΙΣΤ	Σπ. Μήλιας (επιμ.)	Αγίων Συνόδων Συναθρ.	ΒΕΝ	1761	2	2	444	6	ΘΡ	Ν	ΑΕ		Λ574
11	ΑΝΘ	1767			Στιχηράριον	Χφ	1717	8	1	31	50	ΓΡ		ΝΕ		Σ201
12	ΑΝΘ	1769	ΒΙΕΝ	Benzius	Thesaurus elocutionis	ΒΑΣΛ	1581	2	1	199	188	ΛΞ		ΛΤ	Ν	Λ134
13	ΑΝΘ	1769	ΒΙΕΝ	Morellius	Thesaurus latin.	ΚΟΛΝ	1657	8	1	85	112	ΛΞ		ΛΤ		Λ454
14	ΑΝΘ	1769	ΒΙΕΝ		Συνοδικόν sive pandectus	ΟΞΦ	1672	2	1	256	97	ΘΡ		ΑΕ		Λ586
15	ΑΝΘ	1769	ΒΙΕΝ	Ευθ. Ζιγαδηνός	Πανοπλία δογματική	ΤΡΓΒ	1710	2	1	57	59	ΘΡ	Ν	ΑΕ		Λ241
16	ΑΝΘ	1769	ΒΙΕΝ	Χρυσ. Νοταράς	Γεωγραφικά	ΠΑΡΙ	1716	2	1	47	44	ΕΓ	Ν	ΝΕ		Λ631
17	ΑΝΘ	1769	ΒΙΕΝ	Χρυσ. Νοταράς	Ιστορία και περιγρ. Αγ. Γης	ΒΕΝ	1728	2	1	35	41	ΕΓ	Ν	ΝΕ		Λ633
18	ΑΝΘ	1769	ΒΙΕΝ	Γεώργιος Μοναχός	Χρονογραφία	ΒΕΝ	1729	2	1	138	40	ΒΙ		ΑΕ	Ν	Λ519
19	ΑΝΘ	1769	ΒΙΕΝ		Πασχάλιον χρονικόν	ΒΕΝ	1729	2	1	152	40	ΒΙ		ΑΕ	Ν	Λ519
20	ΑΝΘ	1769	ΒΙΕΝ	C. Nepos	Imperatorum vitae			8	1	9		ΚΛ		ΛΤ	Ν	Λ363
21	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	Ισοκράτης	Άπαντα	ΒΑΣΛ	1570	2	1	214	200	ΚΛ		ΑΕ		Λ302
22	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	M. Crusius	Turcograecia	ΒΑΣΛ	1584	2	1	144	186	ΒΙ		ΛΤ		Λ368
23	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	Ηλιόδωρος	Αιθιοπικά	ΛΑΙΝ	1611	16	1	20	159	ΚΛ		ΑΕ		Λ264
24	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	Corderius	Catena Patrum Gr.	ΑΜΒ	1630	2	1	130	140	ΠΤ		ΑΕ		Λ359
25	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	Νικήτας Ηρακλείας	Catena Patrum Gr. in Iob	ΛΟΝΔ	1637	2	1	174	133	ΠΤ		ΑΕ		Λ469
26	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	Corderius	Exposio Patrum Gr.	ΑΜΒ	1646	2	3	820	124	ΠΤ		ΑΕ		Λ360
27	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	P. Possinus	Symbolarum in Matth.	ΤΛΖ	1646	2	2	369	124	ΠΤ		ΛΤ		Λ539
28	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	Μ. Αθανάσιος	Τα ευρισκόμενα	ΠΑΡΙ	1698	2	2	583	72	ΠΤ		ΑΕ		Λ49
29	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	Μ. Αθανάσιος	Τα δευτέραις φροντίσιν	ΠΑΡΙ	1707	2	1	168	63	ΠΤ		ΑΕ		Λ50

30	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	Ευσέβιος ο Παμφίλ.	Υπομνήμ. εις Ψαλμούς	ΠΑΡΙ	1707	2	1	202	63	ΠΤ		ΑΕ		Λ247
31	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	Ευφραίμ ο Σύρος	Τα... προς την Ελλάδα	ΟΞΦ	1709	2	1	118	61	ΠΤ		ΑΕ		Λ257
32	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	Abraham Tromius	Condordantiae	ΑΜΣΤ	1718	2	1	239	52	ΘΡ		ΑΕ		Λ25
33	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	Κύριλλος Ιεροσολ.	Τα ευρισκόμενα	ΠΑΡΙ	1720	2	1	119	50	ΠΤ		ΑΕ		Λ372
34	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	Ευσέβιος ο Παμφίλ.	Εκκλησιαστική ιστορία	ΤΟΡ	1746	2	1	213	24	ΠΤ		ΑΕ		Λ248
35	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	Θεοδώρητος Κύρου	Εκκλησιαστική ιστορία	ΤΟΡ	1748	2	1	155	22	ΠΤ		ΑΕ		Λ273
36	ΑΝΘ	1771	ΒΙΕΝ	Schmid	Novi Testamenti Ταμείον	ΛΙΨ	1717	2	1	178	54	ΘΡ		ΑΕ		Λ563
37	ΑΝΘ	1771	ΒΙΕΝ	Cicero	Ad familiares epist.	TRNU	1726	8	1	60	45	ΚΛ		ΛΤ		Λ351
38	ΑΝΘ	1771	ΒΙΕΝ	Πλούταρχος	Βίοι παράλληλοι	ΛΟΝΔ	1729	4	1	73	42	ΚΛ		ΑΕ		Λ533
39	ΑΝΘ	1771	ΒΙΕΝ	Cypr. Soarius	Artis rhetoricae libri	ΒΙΕΝ	1740	8	1	43	31	ΕΓ		ΛΤ		Λ371
40	ΑΝΘ	1771	ΒΙΕΝ	Baumeister	Elementa philosophiae	ΛΙΨ	1755	8	1	39	16	ΕΓ		ΛΤ		Λ130
41	ΑΝΘ	1771	ΒΙΕΝ	Cicero + Nepos	De nomimum declin.	TRNU	1767	8	1	29	4	ΚΛ		ΛΤ		Λ352
42	ΑΝΘ	1771	ΒΙΕΝ	C.A.De Martini	De lege naturali exerc.	ΒΙΕΝ	1770	4	1	54	1	ΕΓ		ΛΤ		Λ345
43	ΑΝΘ	1771	ΒΙΕΝ	Alvares	De syllaborum dimen.	ΒΙΕΝ		4	1	90		ΓΡ		ΛΤ		Λ73
44	ΑΝΘ	1772	ΒΙΕΝ	Ισίδωρος Πηλουσ.	Επιστολών εις Ερμην.	ΠΑΡΙ	1638	2	1	233	134	ΠΤ		ΑΕ		Λ301
45	ΑΝΘ	1772	ΒΙΕΝ	Άγιος Ιουστίνος	Τα σωζόμενα	ΚΟΛΝ	1686	2	1	261	86	ΠΤ		ΛΤ		Λ296
46	ΑΝΘ	1772	ΒΙΕΝ	Ηρωδιανός	Ιστοριών βιβλία Η	ΣΤΡΑ	1694	8	1	73	78	ΚΛ		ΑΕ		Λ265
47	ΑΝΘ	1772	ΒΙΕΝ	Erasmus	Colloquia familiaria	Ουλμ	1712	8	1	56	60	ΕΓ		ΛΤ		Λ223
48	ΑΝΘ	1772	ΒΙΕΝ	Πλούταρχος	Βίοι παράλληλοι, τ. Β+Γ+Ε	ΛΟΝΔ	1723	4	3	213	49	ΚΛ		ΑΕ		Λ532
49	ΑΝΘ	1772	ΒΙΕΝ	Μελέτιος Μήτρου	Γεωγραφία	ΒΕΝ	1728	2	1	83	44	ΕΓ	Ν	ΝΕ		Λ446
50	ΑΝΘ	1772	ΒΙΕΝ	Baumeister	Institutiones metaphys.	ΒΥΤΤ	1754	8	1	41	18	ΕΓ		ΛΤ		Λ129
51	ΑΝΘ	1773	ΒΙΕΝ		LX librorum Βασιλικών	ΒΑΣΛ.	1575	2	1	183	198	ΒΙ		ΑΕ		Λ411
52	ΑΝΘ	1773	ΒΙΕΝ		Jus graecoromani	ΦΡΓΚ	1596	2	2	223	177	ΒΙ		ΑΕ		Λ412
53	ΑΝΘ	1773	ΒΙΕΝ	Νικ. Καλλ. Ξανθόπ.	Εκκλησ. Ιστορία	ΠΑΡΙ	1630	2	2	436	143	ΒΙ		ΑΕ		Λ478
54	ΑΝΘ	1773	ΒΙΕΝ	Οικουμένιος	Υπόμνημ. εις Ν. Διαθ.	ΠΑΡΙ	1631	2	2	415	142	ΠΤ		ΑΕ	Ν	Λ500
55	ΑΝΘ	1773	ΒΙΕΝ	P. Possinus	Catena Graecorum	Ρώμη	1673	2	1	140	100	ΠΤ		ΑΕ		Λ470
56	ΑΝΘ	1773	ΒΙΕΝ	Ειρηναίος Λουγδ.	Ελέγχου και ανατροπής...	ΒΕΝ	1734	2	2	238	39	ΠΤ		ΑΕ		Λ215
57	ΑΝΘ	1773	ΒΙΕΝ	Ιω. Χρυσόστομος	Τα ευρισκόμενα	ΒΕΝ	1734	2	13	1465	32	ΠΤ		ΑΕ	Ν	Λ323
58	ΑΝΘ	1773	ΒΙΕΝ	Πλούταρχος	Αποφθέγματα βασιλέων	ΛΟΝΔ	1741	8	1	7	32	ΚΛ		ΑΕ		Λ534
59	ΑΝΘ	1773	ΒΙΕΝ	A. Spanner	Polyanthea sacra	ΒΕΝ	1741	2	2	319	32	ΘΡ		ΛΤ		Λ573
60	ΑΝΘ	1773	ΒΙΕΝ	Διον. Αεροπαγίτης	Τα σωζόμενα	ΒΕΝ	1755	2	2	386	17	ΠΤ		ΑΕ	Ν	Λ201
61	ΑΝΘ	1773	ΒΙΕΝ	Corn. Lapide	Comm. in Sacram Scr.	ΒΕΝ	1761	2	11	2193	12	ΘΡ		ΛΤ	Ν	Λ364
62	ΑΝΘ	1773	ΒΙΕΝ	Θεοφύλακτος Βουλγ.	Τα άπαντα, τ. Α+Β+Δ	ΒΕΝ	1763	2	3	665	10	ΠΤ		ΑΕ		Λ288
63	ΑΝΘ	1773	ΒΙΕΝ	Ayg. Camlet	Diction. histor. etc.	ΒΕΝ	1766	2	9	1935	7	ΕΓ		ΛΤ		Λ408
64	ΑΝΘ	1773	ΒΙΕΝ	Νικηφ. Θεοτόκης	Σειρά υπομνηματιστών	ΛΙΨ	1772	2	2	359	1	ΘΡ	Ν	ΑΕ		Λ474
65	ΑΝΘ	1774	ΒΙΕΝ	Calvoerius	Corona 12 stellarum	ΛΙΨ	1719	2	1	239	55	ΘΡ		ΛΤ		Λ342

Α.Α.	ΚΤΗΤΩΡ	ΗΜΕΡ. ΑΓΟΡΑΣ	ΤΟΠΟΣ ΑΓΟΡΑΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔ.	ΧΡΟΝ. ΕΚΔ.	ΣΧΗΜΑ	ΤΟΜΟΙ	Τ Φ.	ΑΠΟΚΛ.	ΚΑΤΗΓ.	«ΕΛΛ.»	ΓΛΩΣ.	ΒΛ.ΣΧ.	ΠΑΡΑ-ΠΟΜΠΗ
66	ΑΝΘ	1774	ΒΙΕΝ	Ωριγένης	Τα ευρισκόμενα	ΠΑΡΙ	1723	2	4	947	51	ΠΤ		ΑΕ		Λ638
67	ΑΝΘ	1774	ΒΙΕΝ		Ευχολόγιον (με λτν. μτφρ.)	ΒΕΝ	1730	2	1	193	44	ΘΡ		ΑΕ		Λ253
68	ΑΝΘ	1774	ΒΙΕΝ	Δημοσθένης κ.ά.	Quae supersunt	ΛΙΨ	1770	8	8	420	1	ΚΛ		ΑΕ	Ν	Λ56
69	ΑΝΘ	1774	ΒΙΕΝ	Δημοσθένους σχολ.	Apparatus critici	ΛΙΨ	1774	8	4	283	0	ΚΛ		ΑΕ	Ν	Λ197
70	ΑΝΘ	1774	ΒΙΕΝ	Ιερεμ. Συναίτης	Νέα κλίμαξ	ΒΕΝ	1774	4	1	58	0	ΘΡ	Ν	ΝΕ		Λ294
71	ΑΝΘ	1774	ΒΙΕΝ	Θεοδώρητος Κύρου	Τα σωζόμενα	Χάλη	1768	8	4	417	0	ΠΤ	Ν	ΝΕ	Ν	Λ274
72	ΑΝΘ	1775	ΒΙΕΝ	Κλήμης Αλεξαν.	Τα ευρισκόμενα	ΠΑΡΙ	1641	2	1	264	134	ΠΤ		ΑΕ		Λ353
73	ΑΝΘ	1775	ΒΙΕΝ	Αστέριος Αμασίας	Lectae novae	ΠΑΡΙ	1648	2	1	228	127	ΠΤ		ΛΤ		Λ117
74	ΑΝΘ	1775	ΒΙΕΝ	Fr. Combefis	Ιστ. αιρέσεως μονοθελ.	ΠΑΡΙ	1648	2	1	333	127	ΘΡ		ΛΤ		Λ306
75	ΑΝΘ	1775	ΒΙΕΝ	Αμφιλόχιος	Τα ευρισκόμενα	ΠΑΡΙ	1664	2	1	228	111	ΠΤ		ΑΕ		Λ78
76	ΑΝΘ	1775	ΒΙΕΝ	Γρ. Ναζιανζηνός	Τα ευρισκόμενα	ΚΟΛΝ	1690	2	2	669	85	ΠΤ		ΑΕ	Ν	Λ185
77	ΑΝΘ	1775	ΒΙΕΝ	Λουκιανός	Τα άπαντα, τ. Α+Β+Η	ΑΜΣΤ	1743	4	3	693	32	ΚΛ		ΑΕ		Λ419
78	ΑΝΘ	1775	ΒΙΕΝ	Ευριπίδης	Εκάβη κ.α. τραγωδίες	ΛΟΝΔ	1748	8	2	57	27	ΚΛ		ΑΕ		Λ244
79	ΑΝΘ	1775	ΒΙΕΝ	Ξενοφών	Τα σωζόμενα, τ. Β+Γ+Δ	ΛΙΨ	1763	8	3	122	11	ΚΛ		ΑΕ	Ν	Λ496
80	ΑΝΘ	1775	ΒΙΕΝ	Λογγίνος	De sublimitate	ΛΙΨ	1769	4	1	52	6	ΚΛ		ΑΕ		Λ202
81	ΑΝΘ	1775	ΒΙΕΝ	Νικηφ. Θεοτόκης	Σημειώσεις ρητορικής	Χφ	17ος	8	1	13		ΕΓ		ΝΕ	Ν	Σ147
82	ΑΝΘ	1776	ΒΙΕΝ		Concordantia Αγ. Γραφής	ΓΕΝΕ	1624	2	1	252	152	ΘΡ		ΑΕ		Λ16
83	ΑΝΘ	1776	ΒΙΕΝ	St. Chauvinus	Lexicon philosophicum	LEOV	1713	2	1	189	63	ΕΓ		ΛΤ		Λ401
84	ΑΝΘ	1777	ΒΙΕΝ	Αιλιανός	Περί ζώων	ΛΟΝΔ	1744	4	1	161	33	ΚΛ		ΑΕ		Λ401
85	ΑΝΘ			Ζωναράς κ.ά.	Compendium histor.	ΒΑΣΛ	1557	2	3	308	216	ΒΙ		ΑΕ		Λ259
86	ΑΝΘ			Μακάριος Αιγυπτ.	Ομιλίαι V	ΠΑΡΙ	1559	8	1	36	214	ΠΤ		ΑΕ		Λ427
87	ΑΝΘ			Όμηρος	Opera omnia	ΒΑΣΛ	1561	2	1	157	212	ΚΛ		ΑΕ	Ν	Λ502
88	ΑΝΘ				Λεξικόν Ελληνορωμαϊκόν	ΒΑΣΛ	1572	2	1	125	211	ΛΞ		ΝΕ	Ν	Λ390
89	ΑΝΘ			Σοφοκλής	Τραγωδίαι	ΒΥΤΤ	1585	8	1	27	188	ΚΛ		ΑΕ	Ν	Λ569
90	ΑΝΘ			Φώτιος	Βιβλιοθήκη	ΑΥΓ	1601	2	1	249	172	ΚΛ		ΑΕ		Λ618
91	ΑΝΘ				Acta Consilii	INGO	1604	4	1	59	169	ΘΡ		ΑΕ		Λ541
92	ΑΝΘ			Αριστοτέλης	Τα σωζόμενα	ΟΡΛ	1606	8	2	214	166	ΚΛ		ΑΕ	Ν	Λ102
93	ΑΝΘ				Παροιμίαι ελληνικαί	ΑΜΒ	1612	4	1	90	161	ΚΛ		ΑΕ		Λ518
94	ΑΝΘ			Μιχ. Αποστόλης	Παροιμίαι	ΛΑΙΝ	1619	4	1	52	154	ΚΛ		ΑΕ	Ν	Λ518
95	ΑΝΘ			Γρηγόριος Νύσσης	Τα ευρισκόμενα	ΠΑΡΙ	1638	2	3	620	135	ΠΤ		ΑΕ		Λ184
96	ΑΝΘ			Φώτιος	Επιστολαί	ΛΟΝΔ	1651	2	1	100	122	ΒΙ		ΑΕ		Λ619
97	ΑΝΘ			Όμηρος	Ιλιάς + Οδύσσεια + Σχολ.	ΑΜΣΤ	1656	8	1	82	117	ΚΛ		ΑΕ	Ν	Λ503
98	ΑΝΘ			Νεκτάριος Ιεροσ.	Περί αρχής Πάπα αντίρρησις	Ιάσι	1682	4	1	31	91	ΘΡ	Ν	ΝΕ		Λ460

99	ΑΝΘ		Παλαίφατος	Περί απίστων	ΦΡΓΚ	1685	8	1	25	88	ΘΡ		ΑΕ	Ν	Λ506
100	ΑΝΘ		Zunnae	Λεξ. Lat. + Gr. + Germ.	ΦΡΓΚ	1692	8	1	82	81	ΛΞ		ΓΕ		Λ396
101	ΑΝΘ		Ησίοδος	Quae extant	ΑΜΣΤ	1601	8	2	44	72	ΚΛ		ΑΕ		Λ266
102	ΑΝΘ			Βίβλος (Παλ. Διαθ.)	ΦΡΓΚ	1709	4	1	170	64	ΘΡ		ΑΕ		Λ23
103	ΑΝΘ			Instit. theol... Patrum, τ.Α+Γ-Ε	Ρώμη	1709	8	4	100	64	ΠΤ		ΑΕ		Λ295
104	ΑΝΘ		St. Ignatius	Epistolae Genunae	ΟΞΦ	1709	8	1	13	64	ΠΤ		ΛΤ		Λ291
105	ΑΝΘ		Ν. Μαυροκορδάτος	Περί καθηκόντων	ΒΟΥΚ	1719	8	1	12	54	ΕΓ	Ν	ΝΕ		Λ441
106	ΑΝΘ		Γ. Βλάχος	Θησαυρός τετράγλωσσος	ΒΕΝ	1723	4	1	85	50	ΛΞ	Ν	ΝΕ	Ν	Λ171
107	ΑΝΘ	ΒΙΕΝ	Wagner	Corpus phras. Lat.	ΒΙΕΝ	1729	16	1	7	44	ΓΡ		ΛΤ	Ν	Λ119
108	ΑΝΘ		Bayer	Lexikon Graecum	ΜΑΓΕ	1730	8	1	46	43	ΛΞ		ΑΕ	Ν	Λ131
109	ΑΝΘ			Lexikon Lat. Graec. Germ.	ΛΙΨ	1733	2	1	320	40	ΛΞ		ΓΕ		Λ407
110	ΑΝΘ		Chr. Wolf	Elementa matheseos	Χάλη	1742	4	4	400	26	ΕΓ		ΛΤ	Ν	Λ150
111	ΑΝΘ		Boscovits	Elem. univ. matheseos,τ.Α+Γ	Ρώμη	1754	16	2	26	19	ΕΓ		ΛΤ		Λ153
112	ΑΝΘ		Alvares	Rudimenta grammatices	TRNU	1756	8	3	43	17	ΓΡ		ΛΤ	Ν	Λ71
113	ΑΝΘ		Θεοδ. Γαζής	Γραμματική εισαγωγ.	ΒΕΝ	1758	8	1	21	15	ΓΡ	Ν	ΑΕ		Λ161
114	ΑΝΘ		Βικ. Δαμοδός	Λογική + Ρητορική	ΒΕΝ	1759	8	1	34	14	ΕΓ	Ν	ΝΕ		Λ137
115	ΑΝΘ		Corn. Nepos	Vitae	ΛΙΨ	1759	8	1	35	14	ΚΛ		ΛΤ		Λ361
116	ΑΝΘ		Alvares	De construct. octo partium	TRNU	1763	8	1	36	10	ΓΡ		ΛΤ		Λ72
117	ΑΝΘ		Ευγ. Βούλγαρις	Λογική	ΛΙΨ	1766	8	1	40	6	ΕΓ	Ν	ΝΕ	Ν	Λ237
118	ΑΝΘ		Νικ. Θεοτόκης	Στοιχεία Φυσικής	ΛΙΨ	1766	8	2	41	5	ΕΓ	Ν	ΝΕ	Ν	Λ473
119	ΑΝΘ		Segner+Βούλγαρις	Μαθηματικών στοιχείων πραγμ.	ΛΙΨ	1767	8	1	34	5	ΕΓ	Ν	ΑΕ		Λ238
120	ΑΝΘ		Θ. Γαζής + Νεόφυτος	Γραμματικής εισαγ.	ΒΟΥΚ	1768	4	1	86	5	ΓΡ	Ν	ΝΕ		Λ162
121	ΑΝΘ		Ιωσήφ Βρυέννιος	Τα ευρεθέντα	ΛΙΨ	1768	8	2	66	5	ΠΤ	Ν	ΑΕ	Ν	Λ334
122	ΑΝΘ		Ευκλείδης	Elementorum libri XV	ΛΙΨ	1769	8	1	27	4	ΚΛ		ΑΕ		Λ243
123	ΑΝΘ		Αντ. Κατήφορος	Γραμματική ελληνική	ΒΕΝ	1769	8	1	23	4	ΓΡ	Ν	ΝΕ		Λ347
124	ΑΝΘ		Σαμουήλ Ραββί	Πόνημα χρυσούν	ΛΙΨ	1769	8	1	13	4	ΘΡ	Ν	ΝΕ	Ν	Λ553
125	ΑΝΘ		Θεοδ. Γαζής	Γραμματικής εισαγ.	ΒΕΝ	1770	8	1	20	3	ΓΡ	Ν	ΑΕ		Λ161
126	ΑΝΘ		Ισαάκ ο Σύρος	Ευρεθέντα ασκητικά	ΛΙΨ	1770	4	1	84	3	ΠΤ		ΑΕ		Λ299
127	ΑΝΘ		Παλαίφατος	Περί απίστων	ΛΙΨ	1772	8	1	20	1	ΘΡ		ΑΕ	Ν	Λ507
128	ΑΝΘ		Αθανάσιος Πάριος	Αντίπαπας	ΒΙΕΝ	1785	8	1	12	0	ΘΡ	Ν	ΝΕ	Ν	Λ52
129	ΑΝΘ		Ιω. Πατούσας	Εγκυκλοπαιδεία φιλολ., τ. Α + Γ	ΒΕΝ		8	2	51		ΚΛ	Ν	ΑΕ		Λ316

ΣΧΟΛΙΑ

1-3 = αυτόγραφα και τα τρία ○ 8 = Το αντίτυπο φέρει και παλαιότερο κτητορικό, Έλληνα ○ 12 = Ομοίως ○ 18 = Πβ. και Λαζάρου αρ. 175 ○ 19 = Πβ. το αμέσως προηγούμενο ○ 20 = Λείπει το φύλλο τίτλου ○ 54 = Παρασελίδιες σημειώσεις με το χέρι του Άνθιμου ○ 57 = Η έκδοση όλων των τόμων ολοκληρώθηκε το 1741 ○ 60 = Ο Β΄ τόμος το 1756 ○ 61 = Ο Brunet, *Manuel du Libraire*, III, 832, το χαρακτηρίζει: «fort estimé» ○ 68 = Η έκδοση όλων των τόμων ολοκληρώθηκε το 1773. Πβ. και Λαζάρου αρ. 193, 196, 300, 422, 423, 543 ○ 69 = Η έκδοση όλων των τόμων ολοκληρώθηκε το 1775. Πβ. και Λαζάρου αρ. 198, 199 ○ 71 = Η έκδοση όλων των τόμων ολοκληρώθηκε το 1675. Πβ. και Λαζάρου αρ. 275, 276 ○ 76 = Πβ. και Λαζάρου αρ. 186 ○ 79 = Πβ. και Λαζάρου αρ. 497 ○ 81 = Στο κτητορικό σημείωμα ενδιαφέροντα βιογραφικά στοιχεία ○ 87 = Αμφίβολο αν είναι πλήρες ○ 88 = Χωρίς αρίθμηση σελίδων. Ο αριθμός των τυπογραφικών φύλλων υποθετικός ○ 89 = Χαρισμένο στη σχολή του Λιβαδίου ○ 92 = Ο Β΄ τόμος το 1607. Προφανώς δεν είναι πλήρες ○ 94 = Πβ. το αμέσως προηγούμενο ○ 97 = Αμφίβολο αν είναι πλήρες ○ 99 = Χαρισμένο στη σχολή του Λιβαδίου. Πβ. και ΑΝΘ. 127 ○ 106 = Το αντίτυπο φέρει και παλαιότερα κτητορικά, Ελλήνων ○ 107 = Λείπει το φύλλο τίτλου. Αμφίβολη η ορθή γραφή του συγγραφέα ○ 108 = Χωρίς κτητορικό. Πβ. το αμέσως παραπάνω ○ 110 = Η έκδοση όλων των τόμων ολοκληρώθηκε το 1747. Πβ. και Λαζάρου 151 ○ 112 = Ο Λαζάρου σημειώνει κτητορικό: «Καί τώδε (...) Δαΐου ἱερομονάχου». Πιθανότατα παρανάγνωση αντί: *Ανθίμου* ○ 117 = Στο κτητορικό ο Άνθιμος προσθέτει: «χαρισθέν μοι παρά τοῦ κυρ Νικολάου Σκούρτου». Πβ. και ΑΝΘ. 124 ○ 118 = Ο Β΄ τόμος το 1767 ○ 121 = Λογαριάζω τον Α΄ και τον Γ΄ τόμο (Λιψία 1784) γιατί αυτοί βρίσκονται σήμερα στην Ολυμπιώτισσα· πάντως ο Γ΄ δεν φέρει κτητορικό ○ 124 = Δύο αντίτυπα στην κατοχή του Άνθιμου. Χορηγός της έκδοσης είναι ο Νικόλαος Σκούρτος· βλ. Legrand, 18ος, II, 106 και 109. Πβ. και ΑΝΘ. 117 ○ 127 = Πβ. και ΑΝΘ. 99 ○ 128 = Αμφίβολος ο τόπος έκδοσης

Αντιστοιχίες Legrand

10 = L.572 ○ 15 = L.69 ○ 16 = L.107 ○ 17 = L.184 ○ 49 = L.179 ○ 64 = L.771 ○ 70 = L.809 ○ 71 = L.695 (Η περιγραφή του L. διαφορετική· ακολουθώ τον Λαζάρου) ○ 98 = L.II, 568 (Ομοίως) ○ 105 = L.126 ○ 106 = L.152 ○ 113 = L.518 ○ 114 = L.532 (Ο Λαζάρου έχει επιπλέον σελίδες με ελληνική αρίθμηση· τον ακολουθώ) ○ 117 = L.645 ○ 118 = L.652 ○ 119 = L.668 ○ 120 = L.680 ○ 121 = L.683 ○ 123 = L.703 ○ 124 = L.712 ○ 125 = L.725 ○ 128 = L.1162

ΠΙΝΑΚΑΣ Δ΄

Κατανομή βιβλίων κατά σχήμα και κατηγορίες

	2^0				4^0				8^0				16^0				ΣΥΝΟΛΟ			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	13	10%	5974	21%	4	3%	318	1%	5	4%	99	0,5%					22	17%	6391	23%
ΠΤ	27	21%	10894	38,5%	1	1%	84	0,5%	5	4%	632	2%					33	26%	11610	41%
ΒΙ	8	6,5%	1684	6%	—		—		—		—						8	6%	1684	6%
ΘΕ	*48*	*37,5%*	*18552*	*65,5%*	*5*	*4%*	*402*	*1,5%*	*10*	*8%*	*731*	*2,5%*					*63*	*49%*	*19685*	*70%*
ΚΛ	3	2,5%	620	2%	7	5,5%	1334	5%	16	12,5%	1540	5,5%	1	0,5%	20	0%	27	21%	3514	12%
ΕΓ	5	4%	2289	8%	2	1,5%	454	1,5%	10	7,5%	353	1%	1	0,5%	26	0%	18	14%	3122	11%
ΚΟ	*8*	*6,5%*	*2909*	*10%*	*9*	*7%*	*1788*	*6,5%*	*26*	*20%*	*1893*	*6,5%*	*2*	*1,5%*	*46*	*0%*	*45*	*35%*	*6636*	*23%*
ΛΞ	4	3%	1264	4,5%	1	0,5%	85		3	2,5%	213	1%			—		8	6%	1562	6%
ΓΡ	—		—		2	1,5%	176		6	4,5%	174	0,5%	1	0,5%	7	0%	9	7%	357	1%
ΓΛ	*4*	*3%*	*1264*	*4,5%*	*3*	*2%*	*261*	*1%*	*9*	*7%*	*387*	*1,5%*	*1*	*0,5%*	*7*	*0%*	*17*	*13%*	*1919*	*7%*
ΣΧ	—		—		—		—		*4*	*3%*	*63*	*0%*			—		*4*	*3%*	*63*	*0%*
Συν.	60	47%	22725	80%	17	13%	2451	9%	49	38%	3074	11%	3	2%	53	0%	129	100%	28303	100%

ΠΙΝΑΚΑΣ Ε΄

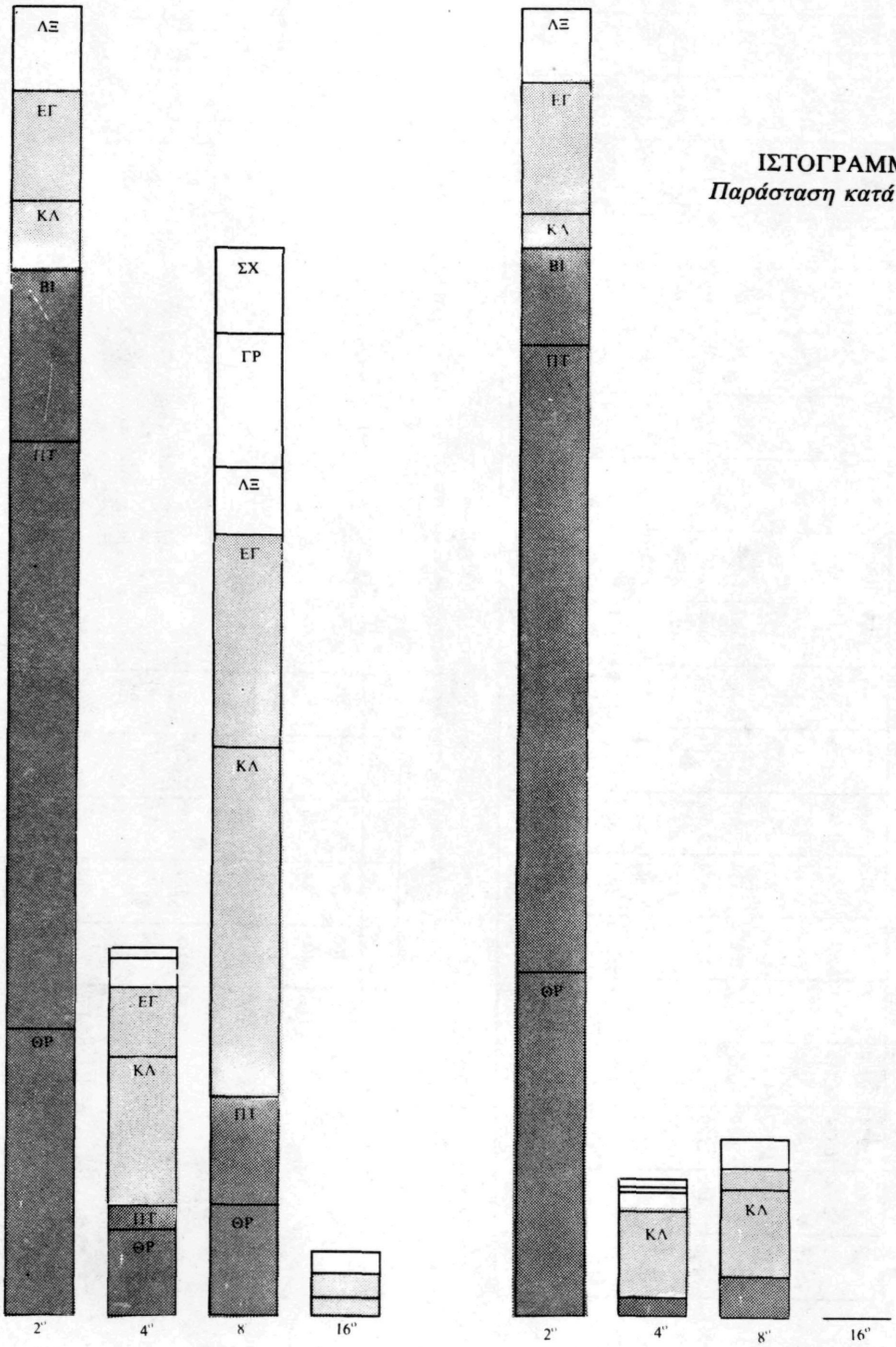
Μέσος όρος τυπογραφικών φύλλων κατά σχήμα και κατηγορίες

	2^0	4^0	8	16^0	Συν.
ΘΡ	460	79	20	—	290
ΠΤ	403	84	126	—	352
ΒΙ	210	—	—	—	218
ΘΕ	*386*	*80*	*73*	—	*312*
ΚΛ	207	191	96	20	130
ΕΓ	458	227	35	26	181
ΚΟ	*364*	*199*	*73*	*23*	*147*
ΛΞ	211	85	71	—	195
ΓΡ	—	88	29	7	40
ΓΛ	*211*	*87*	*43*	*7*	*113*
ΣΧ	—	—	*16*	—	*16*
Συν.	379	144	63	18	219

Μέσος όρος κατά τόμο 127 τ.φ.

Μέσος όρος πλην σχολικών 226 τ.φ.

Μέσος όρος κατά τόμο πλην σχολικών 130 τ.φ.

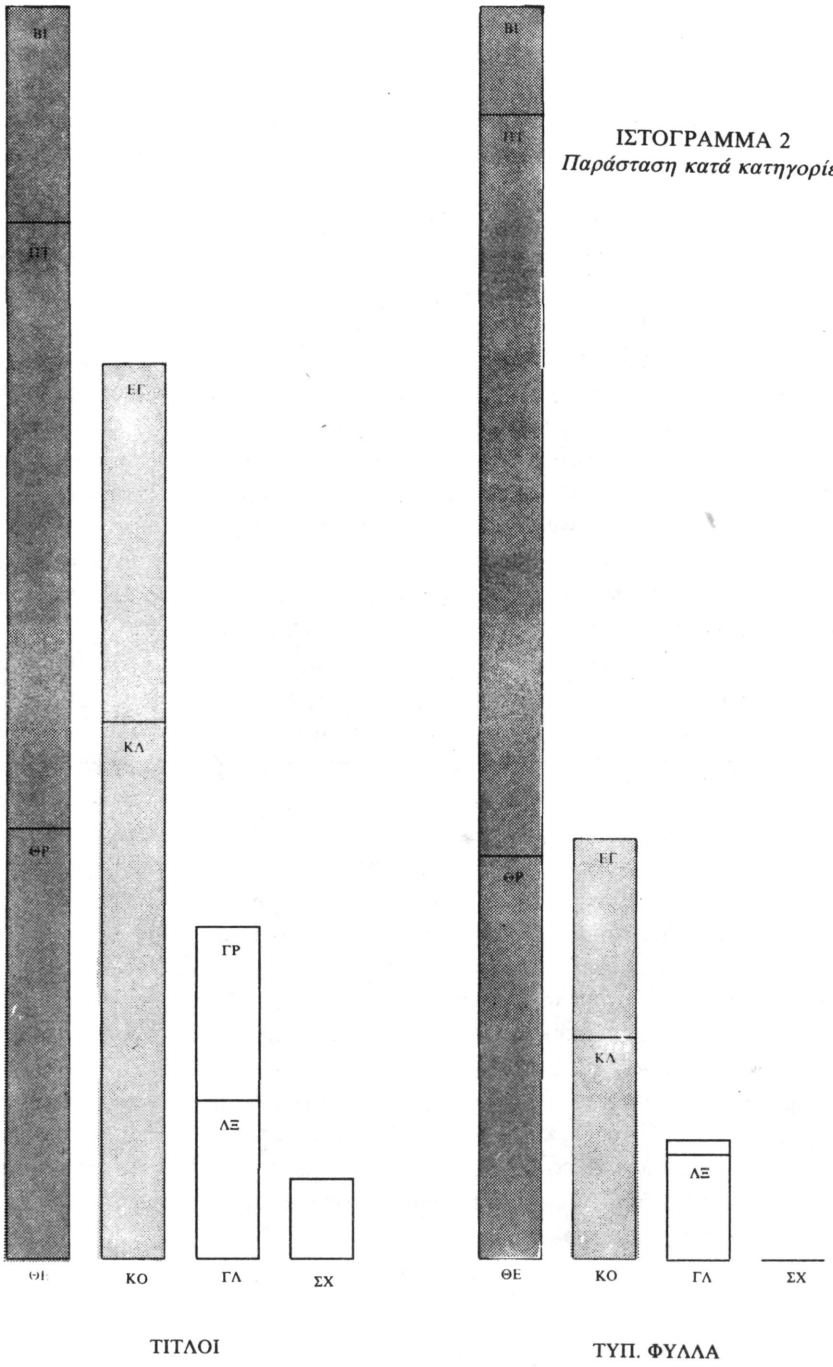

ΙΣΤΟΓΡΑΜΜΑ Ι
Παράσταση κατά σχήματα

ΤΙΤΛΟΙ

ΤΥΠ. ΦΥΛΛΑ

ΙΣΤΟΓΡΑΜΜΑ 2
Παράσταση κατά κατηγορίες

Παρατηρώντας τους πίνακες Δ΄, Ε΄ και τα ιστογράμματα 1, 2 διαπιστώνουμε πως τα θεολογικά βιβλία υπερτερούν σαφώς· η υπεροχή πολλαπλασιάζεται όταν λογαριάσουμε και τον όγκο: όλα μαζί αντιπροσωπεύουν το 49% των τίτλων και το 70% του όγκου· σε υποκατηγορίες, 17% και 23% αντίστοιχα είναι τα θρησκευτικά, 26% και 41% οι πατέρες της εκκλησίας, 6% και πάλι 6% οι βυζαντινοί ιστορικοί.

Οι κλασικοί συγγραφείς εκπροσωπούνται με το 21% των τίτλων και το 12% του όγκου, τα εγκυκλοπαιδικά με το 14% και 11% αντίστοιχα. Τα γλωσσικά (λεξικά-γραμματικές) με το 13% και 7%, ενώ τα σχολικά έχουν μηδαμινή παρουσία (3% και 0% αντίστοιχα).

Νομίζω πως η σημαντική αναντιστοιχία τίτλων και όγκου των θεολογικών βιβλίων γυρεύει κάποιον σχολιασμό. Γιατι ιδίως τα πατερικά κείμενα καθώς και οι βυζαντινοί ιστορικοί, δεν υπήρχαν σε πολλαπλές εκδόσεις, παρά σε μία ή το πολύ σε δύο, ογκώδεις πάντα, και με λατινική μετάφραση πλάι στο πρωτότυπο, πράγμα που αυτόματα διπλασιάζει τον όγκο: ώστε από άποψη «αναγνώσιμης ύλης» τα θεολογικά δεν πρέπει να θεωρούμε ότι αντιπροσωπεύονται ανάλογα με τον όγκο-τους. Ωστόσο, μια βιβλιοθήκη δεν είναι μονάχα «αναγνώσιμη ύλη», είναι και υλικό αντικείμενο· η θέα των χοντρών τόμων δημιουργεί ανάλογη αίσθηση και στον κάτοχο, και στον χρήστη, και στον απλό θεατή.

Η ανάλυση των σχημάτων μας οδηγεί σε παρόμοιες σκέψεις: τα βιβλία μεγάλου σχήματος υπερτερούν σαφώς. Το 60% των τίτλων είναι σε 2^0 ή 4^0· και τα βιβλία σε 2^0 είναι τρεισήμισι φορές περισσότερα εκείνων σε 4^0. Αντίστοιχα, τα βιβλία σε 8^0 είναι δεκάξι φορές περισσότερα εκείνων σε 16^0. Αν μάλιστα προχωρήσουμε στους όγκους, οι διαφορές γίνονται ακόμα πιο έντονες. Μπορούμε μάλιστα να παρατηρήσουμε ότι ο μέσος όρος των τυπογραφικών φύλλων αυξάνει περισσότερο από την απλή αριθμητική πρόοδο που αντιστοιχεί στη σχέση των σχημάτων. Ο όγκος ενός μέσου βιβλίου σε 8^0 δεν είναι απλώς διπλάσιος ενός σε 16^0, είναι τρισήμισι φορές μεγαλύτερος. Το ίδιο, ο όγκος ενός βιβλίου σε 2^0 είναι δυόμισι φορές μεγαλύτερος ενός σε 4^0 και έξι ενός σε 8^0. Δηλαδή τα βιβλία μεγάλου σχήματος έχουν και περισσότερες σελίδες (ή τόμους) —από κάθε πλευρά έχουν εντονότερη παρουσία· το σχήμα έλκει λοιπόν και τον αριθμό των σελίδων προς τα απάνω.

Η τρίτη διάκριση που θα επιχειρήσω είναι ανάμεσα στα ελληνόγλωσσα και τα ξενόγλωσσα. Προκαταρκτικό σχόλιο εδώ, πως τα ελληνικά κείμενα που ακολουθούνται απο λατινικές μεταφράσεις κατατάσσονται, βέβαια, στα ελληνόγλωσσα. Αντίθετα τα λεξικά θα καταταχθούν στη λιγότερο οικεία γλώσσα, γιατί αυτής τη χρήση μαρτυρούν.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΤ΄

Συγκριτικός πίνακας ελληνόγλωσσων - ξενόγλωσσων

	ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΑ				ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	17	13%	3278	11,5%	5	4%	3113	11%
ΠΤ	29	22,5%	10739	38%	4	3%	871	3%
ΒΙ	7	5,5%	1540	5,5%	1	1%	144	0,5%
ΘΕ	*53*	*41%*	*15557*	*55%*	*10*	*8%*	*4128*	*14,5%*
ΚΛ	22	17%	3381	12%	5	4%	133	0,5%
ΕΓ	9	7%	339	1%	9	7%	2783	10%
ΚΟ	*31*	*24%*	*3720*	*13%*	*14*	*11%*	*2916*	*10,5%*
ΛΞ	4	3%	876	3,5%	4	3%	686	2,5%
ΓΡ	5	4%	181	0,5%	4	3%	176	0,5%
ΓΛ	*9*	*7%*	*1057*	*4%*	*8*	*6%*	*862*	*3%*
ΣΧ	*4*	*3%*	*63*	*0%*	—		—	
Συν.	97	75%	20397	72%	32	25%	7906	28%
Συν. πλην Σχ.	93	74,5%	20334	72%	32	25,5%	7906	28%

Παρουσία ξενόγλωσσων πλην λατινικών

Συγγρ.	Τίτλος	Κατηγ.	Γλώσσα
Zunnae	Lex. Lat. Gr. Germ.	ΛΞ	ΓΕ
—	Lex. Lat. Gr. Germ.	ΛΞ	ΓΕ

Όπως φαίνεται από τον πίνακα Στ΄ τα ελληνόγλωσσα βιβλία αποτελούν τα 3/4 περίπου της βιβλιοθήκης· η συντριπτική πλειοψηφία των ξενόγλωσσων ειναι στα λατινικά. Στην κατηγορία των εγκυκλοπαιδικών βιβλίων η παρουσία των ξενόγλωσσων είναι σημαντικότερη· οι μισοί τίτλοι και το 90% περίπου του όγκου: αν θεωρήσουμε την κατηγορία αυτήν ως τον κατεξοχήν δίαυλο προς τον καινούριο κόσμο, τότε διαπιστώνουμε πως η ανανέωση της γνώσης περνούσε μέσα από τη λατινόφωνη γραμματεία, κυρίως. Θα δούμε, στη σύντομη ανάλυση των εγκυκλοπαιδικών βιβλίων που θα επιχειρήσουμε στη συγκριτική παρουσίαση, πως το μεγαλύτερο μέρος αυτής της γνώσης το αποτελούσαν γενικά εγχειρίδια πανεπιστημιακού επιπέδου.

Οπωσδήποτε η απουσία άλλων ξένων γλωσσών δεν πρέπει να μείνει ασχο-

λίαστη: δύο ελληνο-λατινο-γερμανικά λεξικά όλα κι όλα. Τα καταχώρισα στη γερμανική γλώσσα, γιατί ενδέχεται να χρησίμευαν και για την κατανόηση των γερμανικών· ωστόσο η παρουσία-τους δεν αποτελεί ισχυρό τεκμήριο γερμανομάθειας. Αν μάλιστα συνυπολογίσουμε το ότι κανένα άλλο γερμανόγλωσσο βιβλίο δεν υπάρχει στα σωζόμενα, οδηγούμαστε στο πιθανό συμπέρασμα πως ο Άνθιμος, μ' όλη την αναμφισβήτητη φιλομάθειά του, δεν σχετίστηκε με τη γερμανική γραμματεία —αυτό, παρά την οκτάχρονη, τουλάχιστον, παραμονή-του στη Βιέννη.

Η επόμενη διάκριση γίνεται με βάση τη χρονική απόκλιση αγοράς - έτους έκδοσης του βιβλίου. Για το 35% των τίτλων δεν γνωρίζουμε έτος αγοράς· ένας χονδρικός υπολογισμός είναι ωστόσο εύκολος: καθώς το κύριο σώμα των αγορών του Άνθιμου έγινε από το 1769 ώς το 1775, είναι εύλογο, να υπολογίσουμε για τα αχρονολόγητα ένα μέσο έτος αγοράς το 1772.

Ο γενικός μέσος όρος της χρονικής απόκλισης είναι 67 έτη· αν, για να αποφύγουμε την ισοπεδωτική πληροφόρηση που προσφέρουν οι μέσοι όροι προχωρήσουμε σε μια διάκριση πέντε κατηγοριών, 0-10 χρόνια, δηλαδή σύγχρονα βιβλία, 11-25 χρόνια, δηλαδή πρόσφατα, 26-50, σχετικά παλαιά πια, 50-100, πα-

ΠΙΝΑ

Χρονική απόκλιση έκδοσης-αγοράς

	0-10				11-25				26-50			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	6	4,5%	906	3%	2	1,5%	3105	11%	2	1,5%	512	2%
ΠΤ	4	3,5%	1232	4,5%	3	2,5%	754	2,5%	4	3,5%	2489	9%
ΒΙ			—		—		—		2	1,5%	290	1,5%
ΘΕ	*10*	*8%*	*2138*	*7,5%*	*5*	*4%*	*3859*	*13,5%*	*8*	*6,5%*	*3291*	*11,5%*
ΚΛ	6	5%	862	3%	2	1,5%	157	0,5%	7	6%	1264	4,5%
ΕΓ	5	4%	2104	7,5%	4	3,5%	140	0,5%	5	4%	608	2%
ΚΟ	*11*	*9%*	*2966*	*10,5%*	*6*	*5%*	*297*	*1%*	*12*	*10%*	*1872*	*6,5%*
ΛΞ	—		—		—		—		4	3,5%	1071	4%
ΓΡ	4	3,5%	165		2	2%	64	0,5%	1	0,5%	7	0%
ΓΛ	*4*	*3,5%*	*165*	*1%*	*2*	*2%*	*64*	*0,5%*	*5*	*4%*	*1078*	*4%*
Συν.	25	20,5%	5269	19%	13	11%	4220	15%	25	20,5%	6241	22%
	μ.ο. 211 τ.φ.				μ.ο.: 325 τ.φ.				μ.ο.: 250 τ.φ.			

[Σημείωση: Δεν υπολογίζονται τα σχολικά, τα χειρόγραφα

λαιά και 101+, τα πολύ παλαιά, διαπιστώνουμε πως το σύνολο διασπείρεται σχετικά ισόνομα: τα σύγχρονα και τα σχετικά πρόσφατα απαρτίζουν μονάχα το 30% του συνόλου, πάντως[53].

Αν προσέξουμε περισσότερο τις κατηγορίες, διαπιστώνουμε ότι ορισμένες παρουσιάζουν μια ίση περίπου κατανομή, και ορισμένες πάλι όχι: οι κλασικοί, οι πατέρες της εκκλησίας και ιδίως οι βυζαντινοί ιστορικοί, καθώς και τα λεξικά έχουν σαφώς μεγαλύτερη απόκλιση, ενώ οι γραμματικές και τα εγκυκλοπαιδικά παρουσιάζουν πολύ χαμηλότερη από τον μέσο όρο. Για τις πρώτες το πράγμα θα εξηγηθεί αμέσως παρακάτω: ήταν ελληνικές εκδόσεις· για τα εγκυκλοπαιδικά είναι ευνόητο· αγόραζε τα τρέχοντα βιβλία, και αυτό φαίνεται καθαρότερα αν προσέξουμε τη διασπορά-τους στις χρονικές κατηγορίες.

Επομένως η τάση-του προς το παλαιό βιβλίο δεν θα πρέπει να ερμηνευθεί από βιβλιοφιλικές προτιμήσεις. Είτε γιατί οι κατηγορίες που επιλέγει δεν είχαν συχνές επανεκδόσεις, όπως οι πατέρες και οι βυζαντινοί ιστορικοί, είτε γιατί οι καινούριες εκδόσεις λίγο διαφοροποιούνταν από τις παλαιότερες όπως οι κλασι-

53. Φυσικά ο λόγος ειναι για το έτος έκδοσης και όχι συγγραφής: ενόσο εκδίδεται ένα βιβλίο, θεωρώ ότι ανταποκρίνεται στα αιτήματα της κοινωνίας-του.

ΚΑΣ Ζ′
Μέσος όρος 67

51-100				101+				Μ.ο.	
α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	αποκλ.	
8	6,5%	1195	4%	4	3,5%	673	2,5%	56	ΘΡ
11	9%	3628	13%	11	9%	3507	12,5%	76	ΠΤ
—		—		6	5%	1394	4,5%	140	ΒΙ
19	*15,5%*	*4823*	*17%*	*21*	*17,5%*	*5574*	*19,5%*	*77*	*ΘΕ*
2	1,5%	117	0,5%	9	7,5%	1105	4%	76	ΚΛ
3	2,5%	257	1%	—		—		27	ΕΓ
5	*4%*	*374*	*1,5%*	*9*	*7,5%*	*1105*	*4%*	*57*	*ΚΟ*
1	1%	82		3	2,5%	409	1,5%	96	ΛΞ
—		—		—		—		14	ΓΡ
1	*1%*	*82*	*0,5%*	*3*	*2,5%*	*409*	*1,5%*	*58*	*ΓΛ*
25	20,5%	5279	19%	33	27,5%	7088	25%	67	Συν.
μ.ο.: 211 τ.φ.				μ.ο.: 215 τ.φ.					

και ορισμένα έντυπα αβέβαιης έκδοσης]

κοί, ο Άνθιμος στράφηκε προς την αγορά των παλαιοπωλείων με κύριο γνώμονα, φαντάζομαι, τον οικονομικό.

Μία τελευταία, τέλος, διερεύνηση· ο μέσος όρος των τυπογραφικών φύλλων κατά χρονική κατηγορία απόκλισης: η διασπορά όμως των στοιχείων δεν επιτρέπει κανενός είδους συμπέρασμα.

Έρχεται έπειτα η παρουσία των καθαυτό ελληνικών βιβλίων, δηλαδή, για να μην εμπλακούμε σε ατέρμονες συζητήσεις, εντύπων που περιλαμβάνονται στην ελληνική βιβλιογραφία σύμφωνα με τις προδιαγραφές του Em. Legrand: γραμμένα ή εκδομένα από νεοέλληνες, που απευθύνονται καταρχήν σε νεοέλληνες. Θα τα ονομάζουμε «ελληνικά» (πάντα σε εισαγωγικά).

ΠΙΝΑΚΑΣ Η΄

Αριθμός, τυπογραφικά φύλλα και μέσος όρος τυπογραφικών φύλλων «ελληνικών» χειρογράφων, και υπόλοιπων βιβλίων

	αριθμός		τυπ. φύλλα		μέσος όρος τ.φ.
«ελληνικά»	23	18%	2.069	7,8%	90
χειρόγραφα	6	5%	107	0,5%	18
υπόλοιπα	100	77%	26.127	92%	261

Σημείωση: Βλ. τον ειδικό σχολιασμό του πίνακα Γ΄ για τις αντιστοιχίες με την Bibliographie Hellénique του Legrand

Σαφής λοιπόν υπεροχή των μή «ελληνικών» βιβλίων, που γίνεται ακόμα εντονότερη στα τυπογραφικά φύλλα. Το δεδομένο αυτό, ιδιαίτερα σημαντικό για τη φυσιογνωμία της βιβλιοθήκης, αποκτά πρόσθετη σημασία αν το συσχετίσουμε με τον δείκτη χρονικής απόκλισης: 67 για το σύνολο, 21 για τα ελληνικά βιβλία (τα τέσσερα χρονολογημένα χειρόγραφα έχουν μηδενικό δείκτη). Αν οι αγορές του Άνθιμου δεν στηρίζονται στην «ελληνική» παραγωγή, ωστόσο δεν μένει αδιάφορος, την παρακολουθεί, ενημερώνεται.

☆

Κατά κανόνα ο Άνθιμος χρονολογεί την αγορά των βιβλίων-του, και το δεδομένο αυτό μας επιτρέπει να σχηματίσουμε μιαν εικόνα και της εσωτερικής εξέλιξης της βιβλιοθήκης-του. Όμως αρκετά σημαντικός αριθμός είναι χωρίς χρονολογία κτήσης: 45 τίτλοι στο σύνολο των 129. Προκύπτει έτσι το ερώτημα μήπως τα αχρονολόγητα αποκτήθηκαν όλα σε κάποια συγκεκριμένη εποχή, δηλαδή ύστερα από τον ερχομό-του στην Ολυμπιώτισσα, μιας και η τελευταία χρονολογική ένδειξη είναι του 1777: μήπως με τη μετακίνησή-του από τη Βιέννη στο μοναστηρι άλλαξε και συνήθειες και σταμάτησε να χρονολογεί τις αγορές-του;

Ωστόσο η διερεύνηση του υλικού μας οδηγεί προς διαφορετικές πιθανότητες. Οι 45 αχρονολογητοι τίτλοι αντιπροσωπεύουν το 35% του συνόλου, αν όμως λογαριάσουμε τον όγκο, διαπιστώνουμε πως μονάχα το 15% των τυπογραφικών φύλλων αντιστοιχούν σε αχρονολόγητα βιβλία. Εμφανής λοιπόν η τάση να χρονολογούνται τα ογκώδη βιβλία. Αν προχωρήσουμε τη διερεύνηση αυτή κατά κατηγορίες, παρατηρούμε ότι στα θεολογικά τα χρονολογημένα αντιπροσωπεύουν τα 76% των τίτλων και το 92% των τυπογραφικών φύλλων, στα κοσμικά το 60% και το 76% αντίστοιχα, και τέλος στα γλωσσικά το 29% των τίτλων και το 53% των τυπογραφικών φύλλων. Η τάση λοιπόν είναι ενιαία και στις τρεις κατηγορίες —γεγονός που επιβεβαιώνει την αρχική υπόθεση— όμως παρατηρούμε πως τα θεολογικά, που οπωσδήποτε αποτελούν τον κορμό της βιβλιοθήκης, χρονολογούνται στο μέγιστο ποσοστό-τους, ενώ τα γλωσσικά αφήνονται αρκετά συχνά δίχως χρονολόγηση.

Ώστε το πιθανότερο είναι να πρυτανεύει μια ιδεολογικού τύπου διάκριση: τα «σημαντικά» από άποψη όγκου και περιεχομένου, έλκουν τη χρονολόγηση, τα άλλα, κάπως υποβαθμισμένα στη συνείδησή-του, παραμένουν αχρονολόγητα. Είναι λοιπόν αρκετά νόμιμο να προχωρήσουμε σε μιαν εξελικτική θεώρηση της βιβλιοθήκης του Άνθιμου λογαριάζοντας μονάχα τα χρονολογημένα και παραμερίζοντας τα υπόλοιπα: αυτά θα πρέπει να αποκτήθηκαν στα ίδια περίπου χρόνια, και η απόκτησή-τους δεν θα πρέπει να έγινε με ολότελα διαφορετικούς ρυθμούς: οι τάσεις που θα μας αποκαλύψουν τα χρονολογημένα δύσκολα θα ανατρέπονταν.

Μια τελευταία, παρενθετική παρατήρηση: η υποτυπώδης ανάλυση που προηγήθηκε δείχνει αρκετά σαφώς πόσο ευαίσθητο δεδομένο είναι η όποια αναγραφή· το περισσότερο που μπορούμε να διακρίνουμε είναι κάποιες τάσεις — και φυσικά· όσο ακριβείς κι αν είναι στις συνήθειές-τους οι άνθρωποι, δεν έχουν υποχρέωση να τις τηρούν απαρέγκλιτα για χάρη-μας.

ΠΙΝΑ

Κατανομή χρονολογημένων τίτλων κατά

	1756-1767				1768				1770			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	3	3,5%	1385	5,5%	2	2,5%	313	1,5%	1	1%	239	1%
ΠΤ	2	2,5%	1094	4,5%			—		11	13%	3051	12,5%
ΒΙ			—		2	2,5%	290	1%	1	1%	144	0,5%
ΘΕ	*5*	*6%*	*2479*	*10%*	*4*	*5%*	*603*	*2,5%*	*13*	*15,5%*	*3434*	*14%*
ΚΛ			—		1	1%	9	0%	2	2,5%	234	1%
ΕΓ			—		2	2,5%	82	0,5%	—		—	
ΚΟ			—		*3*	*3,5%*	*91*	*0,5%*	*2*	*2,5%*	*234*	*1%*
ΛΞ	1	1%	620	2,5%	2	2,5%	284	1%	—		—	
ΓΡ	1	1%	31	0,5%	—		—		—		—	
ΓΛ	*2*	*2,5%*	*651*	*2,5%*	*2*	*2,5%*	*284*	*1%*	—		—	
ΣΧ	*4*	*5%*	*63*	*0,5%*	—		—		—			
Συν.	11	13%	3193	13%	9	11%	978	4%	15	18%	3668	15%

Συνέχεια Πίνακα Θ΄

	1774				1775				1776-77			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	3	3,5%	490	2%	1	1%	333	1,5%	1	1%	252	1%
ΠΤ	2	2,5%	1364	5,5%	4	5%	1389	5,5%	—		—	
ΒΙ	—		—		—		—		—		—	
ΘΕ	*5*	*6%*	*1854*	*7,5%*	*5*	*6%*	*1722*	*7%*	*1*	*1%*	*252*	*1%*
ΚΛ	2	2,5%	703	3%	4	5%	924	4%	1	1%	161	0,5%
ΕΓ	—		—		1	1%	13	0%	1	1%	189	1%
ΚΟ	*2*	*2,5%*	*703*	*3%*	*5*	*6%*	*937*	*4%*	*2*	*2,5%*	*350*	*1,5%*
ΛΞ	—		—		—		—		—		—	
ΓΡ	—		—		—		—		—		—	
ΓΛ	—		—		—		—		—		—	
ΣΧ	—		—		—		—		—		—	
Συν.	7	8%	2557	11%	10	12%	2659	11%	3	4%	602	3%

Επισημαίνεται ότι η πρώτη στήλη του Πίνακα Θ΄ (1756-1767) περιλαμβάνει ολόκληρη δεκαετία, ενώ η τελευταία (1776-1777) μία διετία· ώστε εάν θέλουμε να συγκρίνουμε ετήσια ποσοστά, θα πρέπει να διαιρούμε την πρώτη στήλη δια δέκα και την δεύτερη δια δύο.

ΚΑΣ Θ΄

έτος απόκτησης και κατηγορίες

1771				1772				1773				
α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	
1	1%	178	0,5%	—		—		3	3,5%	2871	12%	ΘΡ
—		—		2	2,5%	484	2%	6	7%	3309	13,5%	ΠΤ
—		—		—		—		3	3,5%	842	3,5%	ΒΙ
1	*1%*	*178*	*0,5%*	*2*	*2,5%*	*484*	*2%*	*12*	*14%*	*7022*	*29%*	*ΘΕ*
3	3,5%	162	0,5%	2	2,5%	286	1%	1	1%	7	0%	ΚΛ
3	3,5%	136	0,5%	3	3,5%	180	1%	1	1%	1935	8%	ΕΓ
6	*7%*	*298*	*1%*	*5*	*6%*	*466*	*2%*	*2*	*2%*	*1942*	*8%*	*ΚΟ*
—		—		—		—		—		—		ΛΞ
1	1%	90	0,5%	—		—		—		—		ΓΡ
1	*1%*	*90*	*0,5%*	—		—		—		—		*ΓΛ*
—		—		—		—		—		—		*ΣΧ*
8	10%	566	2%	7	8%	950	4%	14	16%	8964	37%	Συν.

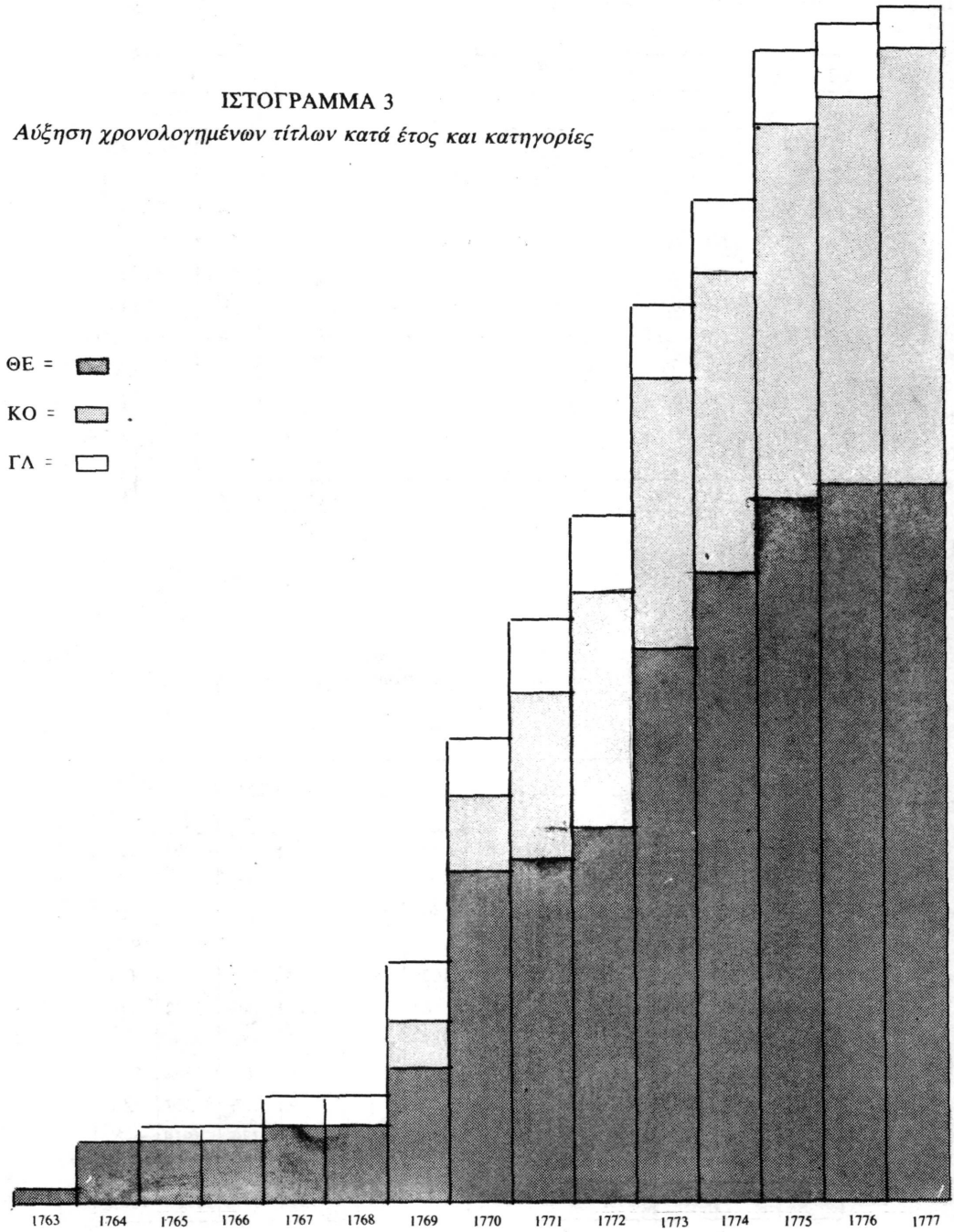
ΠΙΝΑΚΑΣ Ι΄

Σύγκριση χρονολογημένων και αχρονολόγητων τίτλων κατά κατηγορίες

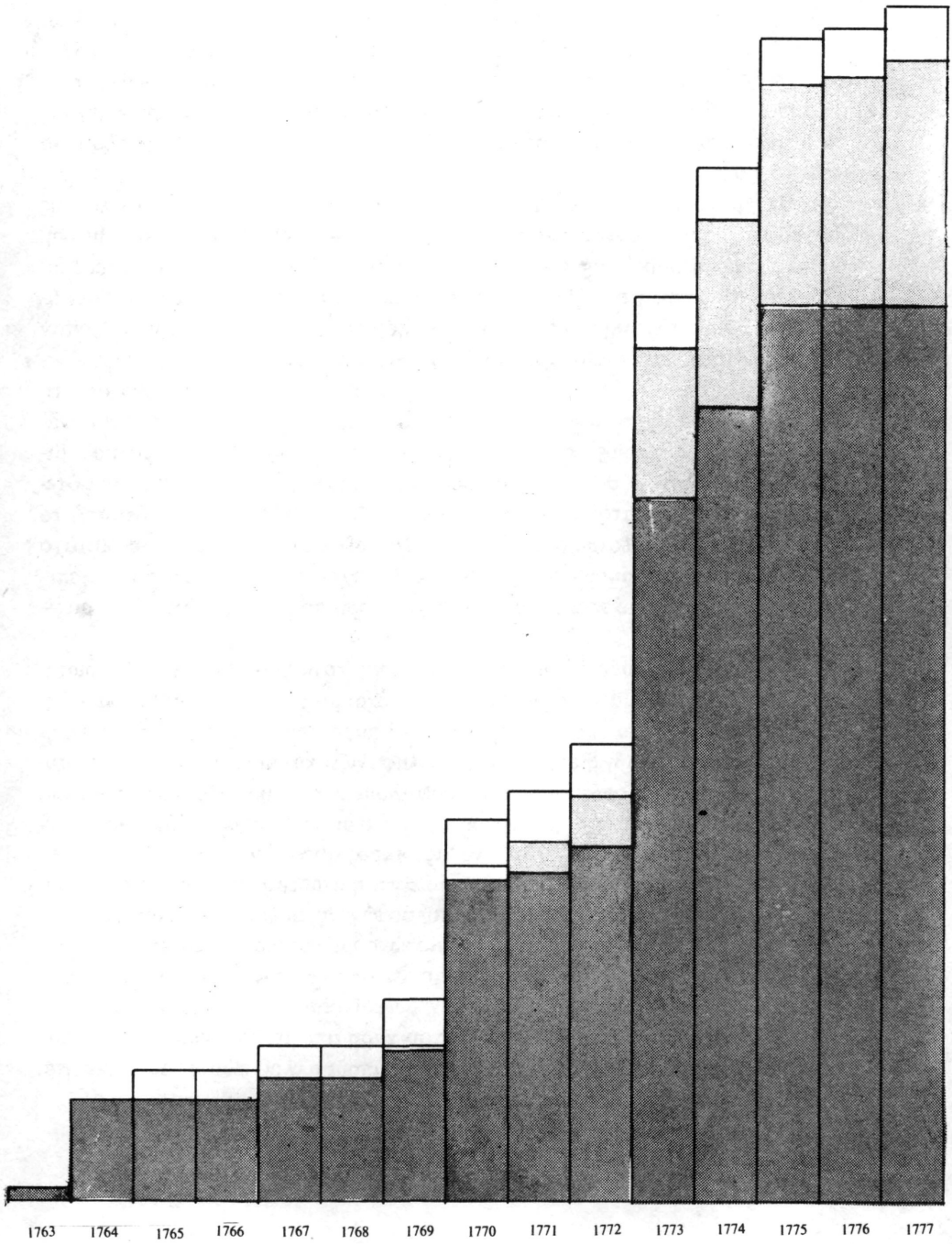
	ΣΥΝΟΛΟ ΧΡΟΝΟΛ.				ΑΧΡΟΝΟΛΟΓΗΤΑ				ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	15	11,5%	6061	21%	7	5,5%	330	1%	22	17%	6391	22%
ΠΤ	27	21%	10691	38%	6	4,5%	919	3,5%	33	25,5%	11610	41,5%
ΒΙ	6	4,5%	1276	4,5%	2	1,5%	408	1,5%	8	6,5%	1684	6%
ΘΕ	*48*	*37%*	*18028*	*63,5%*	*15*	*11,5%*	*1657*	*6%*	*63*	*49%*	*19685*	*69,5%*
ΚΛ	16	12,5%	2486	8,5%	11	8,5%	1028	3,5%	27	21%	3514	12%
ΕΓ	11	8,5%	2535	9%	7	5,5%	587	2%	18	14%	3122	11%
ΚΟ	*27*	*21%*	*5021*	*17,5%*	*18*	*14%*	*1615*	*5,5%*	*45*	*35%*	*6636*	*23%*
ΛΞ	3	2,5%	904	3%	5	4%	658	2,5%	8	6%	1562	5,5%
ΓΡ	2	1,5%	121	0,5%	7	5,5%	236	1%	9	7%	357	1,5%
ΓΛ	*5*	*4%*	*1025*	*3,5%*	*12*	*9,5%*	*894*	*3,5%*	*17*	*13%*	*1919*	*7%*
ΣΧ	*4*	*3%*	*63*	*0%*	—		—		*4*	*3%*	*63*	*0%*
Συν.	84	65%	24137	85%	45	35%	4166	15%	129	100%	28303	100%

ΙΣΤΟΓΡΑΜΜΑ 3

Αύξηση χρονολογημένων τίτλων κατά έτος και κατηγορίες

ΤΙΤΛΟΙ

1763
1764
1765
1766
1767
1768
1769
1770
1771
1772
1773
1774
1775
1776
1777

ΤΥΠ. ΦΥΛΛΑ

Η πρώτη παρατήρηση που προκύπτει από τον πίνακα Θ΄ και εναργέστερα από το ιστόγραμμα 3 είναι πως η βιβλιοθήκη του Άνθιμου συγκροτείται ουσιαστικά σε 7 χρόνια· από το 1769 ώς το 1775. Στο διάστημα αυτό αποκτά το 83% των χρονολογημένων τίτλων και το 84% του όγκου σε τυπογραφικά φύλλα. Ακόμα κι αν θεωρήσουμε πως από τα αχρονολόγητα κανένα δεν αγοράστηκε μέσα σ' εκείνα τα χρόνια, πάλι στα ποσοστά της επταετίας είναι 54% (τίτλοι) και 72% (όγκος).

Οι χρονολογίες αυτές ανταποκρίνονται και σε αντίστοιχες τομές της βιογραφίας-του· πρόκειται για το διάστημα που διαβίωνε διαρκώς στη Βιέννη. Φυσικό είναι η παραμονή-του στην πρωτεύουσα να διευκόλυνε τις αγορές διπλά· από την άποψη της προσφοράς, αλλά και την αίσθηση του ξενιτεμένου: ήξερε πως βρισκόταν μπροστά σε ευκαιρίες που δεν θα του ξαναπαρουσιάζονταν αργότερα. Ίσως και οι απολαβές να ήταν τότε πιο αυξημένες, όμως, όπως είδαμε, τα βιβλία αποτελούσαν μικρό μέρος των αγαθών που συναποκόμισε από τη διαμονή-του στο εξωτερικό. Δεν μπορούμε βέβαια να ξέρουμε αν ήταν οι δυνατότητες και οι ευκαιρίες εκείνες που ώθησαν τον Άνθιμο να συγκροτήσει βιβλιοθήκη άξια λόγου· ενδέχεται να προετοιμαζόταν για κάτι τέτοιο από παλιότερα, και να το πραγματοποιούσε και χωρίς αυτές. Το σίγουρο είναι ότι από το 1769 ή από το 1770 έστω, ο Άνθιμος θα θεωρούσε πια τον εαυτό-του «κάτοχο βιβλιοθήκης»: μας λείπουν όμως τα υλικά ή ψυχολογικά στοιχεία που θα επέτρεπαν να εννοήσουμε επακριβώς αυτή την —τόσο σημαντική για το θέμα-μας— στάση.

Αν προχωρήσουμε τώρα στην εσωτερική κατανομή των αγορών διαπιστώνουμε δύο πράγματα. Πρώτον ότι δεν έχουμε μια πορεία αυξανόμενη ή μειωνόμενη σ' αυτά τα επτά χρόνια. Το 1773 παρουσιάζει βέβαια αισθητά υψηλότερα ποσοστά, ενώ η διετία 1771-1772 εμφανίζει κάποια κάμψη· ωστόσο αυτής της τάξης οι διαφορές ενδέχεται να οφείλονται σε ποικίλες συμπτώσεις: είτε η «καλή ευκαιρία» είτε πάλι η διαφορετική κατανομή των αχρονολόγητων ή των μή σωζομένων βιβλίων να αλλοίωνε τις μικρές αυτές διαφορές.

Το δεύτερο, πιο σημαντικό, στοιχείο είναι η σταθερότητα —η ακινησία, καλύτερα— των προτιμήσεών-του. Παρακολουθώντας τα ποσοστά που αντιστοιχούν σε κάθε κατηγορία ανά έτος, διαπιστώνουμε διαρκώς αυξομειώσεις τόσο στις γενικές κατηγορίες (θεολογικά, κοσμικά), όσο και στις υποκατηγορίες (θρησκευτικά, πατέρες, κλασικοί, κλπ.)· δεν διαφαίνεται δηλαδή καμία τάση στα ενδιαφέροντά-του: να είχε ξεκινήσει λόγου χάρη από τα θρησκευτικά και να έτεινε προς τα κοσμικά, ή το αντίστροφο, ή κάποια άλλου είδους ιδιαιτερότητα. Ανάλογη διασπορά παρατηρούμε και στους όγκους των βιβλίων.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΑ΄

Μέσοι όροι τυπογραφικών φύλλων κατά έτος

έτη	μ. όροι τ.φ.
1756-58	63
1763-67	447
1769	109
1770	245
1771	71
1772	136
1773	640
1774	365
1775	266
1776-77	201

Και πάλι λοιπόν δεν παρατηρούμε κάποια αλλαγή πορείας που να είναι συνάρτηση του χρόνου: φανερό ότι ο Άνθιμος αγοράζει σύμφωνα με τις ευκαιρίες που του παρουσιάζονται ή με τις οικονομικές δυνατότητες της στιγμής δίχως να διαφοροποιείται· η «ιστορία» που δημιουργεί το παρελθόν της βιβλιοθήκης-του δεν τον επηρεάζει ούτε θετικά ούτε αρνητικά.

Η βιβλιοθήκη του Γερμανού

Τα βιβλία του Γερμανού είναι 53 τίτλοι, 71 τόμοι και ο όγκος-τους σε τυπογραφικά φύλλα είναι 12.101. Πόση θα ήταν στο σύνολό-της η βιβλιοθήκη δεν έχουμε στοιχεία να το ξέρουμε· αν θεωρήσουμε οτι υπέστη την ίδια περίπου φθορά με του Άνθιμου οι υπολογισμοί θα μας πήγαιναν σε 96 τίτλους, 128 τόμους και 22.000 περίπου τυπογραφικά φύλλα[54]. Κάτι περισσότερο δηλαδή από το μισό της βιβλιοθήκης του Άνθιμου, πολύ χοντρικά.

54. Ένα έντυπο (Λαζάρου, *ό.π.*, αρ. 356, σελ. 141 πέρασε από τα χέρια και του Γερμανού και του Αμφιλόχιου· το λογαριάζω και στων δυονών τις βιβλιοθήκες. Αντίθετα ένα άλλο (Λαζάρου *ό.π.*, αρ. 405, σελ. 156-157), που ανήκει στον Διονύσιο, έχει και κτητορικό ενός «Γερμανοῦ Ἱερομονάχου ἐκ τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου ἐλασσῶνος». Φαντάζομαι ότι θα πρόκειται για άλλον Γερμανό, επειδή ο δικός-μας χρονολογούσε τα δικά-του βιβλία· το απέκλισα λοιπόν.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α΄

Κατάλογος των σωζομένων

Α.Α.	ΚΤΗΤΩΡ	ΗΜΕΡΑ	ΜΗΝΑΣ	ΕΤΟΣ ΑΓΟΡΑΣ	ΤΟΠΟΣ ΑΓΟΡΑΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔ.	ΧΡΟΝ. ΕΚΔ.	ΣΧΗΜΑ	ΤΟΜΟΙ	Τ Φ.	ΑΠΟΚΛ.	ΚΑΤΗΓ.	«ΕΛΛ.»	ΓΛΩΣ.	ΒΛ.ΣΧ.	ΠΑΡΑ-ΠΟΜΠΗ
1	ΓΕΡΜ.		9	1735	ΚΕΚΣ	Αμφιλόχιος κ.ά.	Τα ευρισκόμενα	ΠΑΡΙ.	1644	2	1	228	92	ΠΤ		ΑΕ	Ν	Λ78
2	ΓΕΡΜ.	7	3	1738	ΠΕΣΤ	Gergel. Pettho	(Περί ιστορίας)	CAS.	1729	4	1	47	9	ΕΓ		ΟΥ	Ν	Λ172
3	ΓΕΡΜ.	30	5	1740		Ιω. Χρυσόστομος	Τα ευρισκόμενα	ΦΡΓΚ.	1723	2	2	227	17	ΠΤ		ΑΕ	Ν	Λ322
4	ΓΕΡΜ.			1742	ΚΕΚΣ		Βίβλος (Κ.Δ.)	ΛΑΙΝ.	1624	16	1	27	118	ΘΡ		ΑΕ		Λ15
5	ΓΕΡΜ.	30	5	1744	ΚΕΚΣ	Αρριανός	Ανάβασις+Ινδική	ΛΑΙΝ.	1704	4	1	48	40	ΚΛ		ΑΕ		Λ114
6	ΓΕΡΜ.			1744	ΚΕΚΣ	Θεόφραστος	Historia Plantarum	ΑΜΣΤ.	1644	2	1	324	100	ΚΛ		ΑΕ		Λ283
7	ΓΕΡΜ.			1744	ΚΕΚΣ	Ζωναράς	In Canones...Comment	ΠΑΡΙ.	1618	2	1	283	126	ΘΡ		ΑΕ		Λ260
8	ΓΕΡΜ.		9	1745	ΚΕΚΣ	Αρριανός	Ανάβασις	ΑΜΣΤ.	1668	8	1	41	77	ΚΛ		ΑΕ	Ν	Λ113
9	ΓΕΡΜ.	8	10	1745		K. Gaspar	Czent Biblia		1737	16	1	41	8	ΘΡ		ΟΥ		Λ167
10	ΓΕΡΜ.	17	5	1746	ΚΕΚΣ	Δοσίθεος Ιεροσολ.	Ορθόδοξος ομολογία	ΒΟΥΚ.	1699	2	1	72	47	ΘΡ	Ν	ΝΕ	Ν	Λ210
11	ΓΕΡΜ.	31	5	1746	ΚΕΚΣ	Αριστοφάνης	Comoediae Undecim	ΑΜΣΤ.	1710	2	1	242	36	ΚΛ		ΑΕ		Λ109
12	ΓΕΡΜ.	31	5	1746	ΚΕΚΣ	Ειρηναίος	Έλεγχος και ανατροπή	ΠΑΡΙ.	1710	2	1	208	36	ΠΤ		ΑΕ		Λ214
13	ΓΕΡΜ.	18	11	1747	ΚΕΚΣ	Μάξιμος ομολογ.	Operum	ΠΑΡΙ.	1675	2	2	407	72	ΠΤ		ΑΕ	Ν	Λ356
14	ΓΕΡΜ.	18	7	1748	ΚΕΚΣ	(Αρχαίοι ιατροί)	De omnium particularium	ΣΤΡΑ.	1568	8	1	30	180	ΚΛ		ΑΕ	Ν	Λ293
15	ΓΕΡΜ.	4	9	1751	ΚΕΚΣ	Διονύσιος Αεροπ.	Operum omnium...	ΠΑΡΙ.	1644	2	2	403	107	ΠΤ		ΑΕ		Λ200
16	ΓΕΡΜ.	2	3	1752			Cosmographia	KASS	1739	8	1	11	13	ΕΓ		ΛΤ		Λ365
17	ΓΕΡΜ.	29	5	1752		Θεόκριτος κ.ά.	Ειδύλλια+Επιγράμματα		1596	8	1	30	156	ΚΛ		ΑΕ		Λ279
18	ΓΕΡΜ.	26	11	1752	ΚΕΚΣ	Θεοφύλακτος Βουλγ	Εξήγησις επιστ. Παύλου	ΛΟΝΔ.	1636	2	1	259	116	ΠΤ		ΑΕ		Λ286
19	ΓΕΡΜ.	4	3	1753	ΚΕΚΣ	Weinmann	Phytantoza Iconographia	ΑΥΓ.	1739	2	2	266	14	ΕΓ		ΛΤ		Λ133
20	ΓΕΡΜ.	18	8	1753	ΚΕΚΣ	Ιω. Δαμασκηνός	Τα ευρισκόμενα	ΠΑΡΙ.	1712	2	2	466	41	ΠΤ		ΑΕ		Λ308
21	ΓΕΡΜ.			1753		Λουκιανός	Τα άπαντα τ. Α	ΒΑΣΛ.	1563	16	1	31	190	ΚΛ		ΑΕ		Λ417
22	ΓΕΡΜ.			1753		Chr. Wolf	Elementa Matheseos	Χάλη	1742	4	1	90	11	ΕΓ		ΛΤ		Λ150
23	ΓΕΡΜ.	13	5	1754	ΚΕΣΚ	Φώτιος	Μυριόβιβλος	ΡΟΥΕ	1653	2	1	225	101	ΚΛ		ΑΕ		Λ620
24	ΓΕΡΜ.	13	5	1754	ΚΕΚΣ	Φώτιος	Επιστολαί	ΛΟΝΔ.	1651	2	1	103	103	ΒΙ		ΑΕ		Λ619
25	ΓΕΡΜ.	4	8	1754	ΚΕΚΣ	Επιφάνιος Κύπρου	Τα άπαντα	ΚΟΛΝ.	1682	2	2	515	72	ΠΤ		ΑΕ		Λ222
26	ΓΕΡΜ.			1754		Φίλων Ιουδαίος	Συγγράμματα	ΦΡΓΚ.	1691	2	1	318	63	ΚΛ		ΑΕ		Λ610
27	ΓΕΡΜ.	13	5	1755		Io. Bapt. Porta	Magiae Natur. Libri XX	ΦΡΓΚ.	1591	8	1	44	104	ΕΓ		ΛΤ		Λ538
28	ΓΕΡΜ.	8	11	1755	ΚΕΚΣ	Papai par. Andras	Pax Corporis	KLVR.	1747	8	1	26	8	ΕΓ		ΟΥ		Λ512
29	ΓΕΡΜ.			1755		Io. Pistorius	Artis Cabalisticae τ. Α.	ΒΑΣΛ.	1587	2	1	258	168	ΘΡ		ΛΤ		Λ526
30	ΓΕΡΜ.	25	6	1756	ΚΕΚΣ	Ισοκράτης	Τα άπαντα	ΒΑΣΛ.	1587	8	1	75	169	ΚΛ		ΑΕ		Λ303
31	ΓΕΡΜ.	27	6	1756	ΚΕΚΣ	Διοσκουρίδης	Τα άπαντα	ΦΡΓΚ.	1598	2	1	202	158	ΚΛ		ΑΕ		Λ206

32	ΓΕΡΜ.	14	10	1756	ΚΕΚΣ	Μ. Αθανάσιος	Τα ευρισκόμενα		1601	2	1	433	155	ΠΤ	ΑΕ	Ν	Λ47
33	ΓΕΡΜ.	4	12	1756	ΚΕΚΣ		Acta Consiliorum	ΠΑΡΙ.	1715	2	11	2380	41	ΘΡ	ΑΕ		Λ68
34	ΓΕΡΜ.	12	12	1756	ΚΕΚΣ	Θεοδώρητος Κύρου	Ἐκκλησιαστική ιστορία	MAIN.	1679	2	1	211	77	ΘΡ	ΑΕ		Λ272
35	ΓΕΡΜ.	12	12	1756	ΚΕΚΣ	Cyprianus Caec.	Opera	ΠΑΡΙ.	1726	2	1	284	30	ΠΤ	ΛΤ		Λ336
36	ΓΕΡΜ.	12	12	1756	ΚΕΚΣ		Πασχάλιον χρονικόν	BEN.	1729	2	1	158	27	ΒΙ	ΑΕ	Ν	Λ519
37	ΓΕΡΜ.	12	12	1756	ΚΕΚΣ	Νικηφόρος Βρυεν.	Ιστορία βυζαντινή	BEN.	1729	2	1	100	27	ΒΙ	ΑΕ		Λ307
38	ΓΕΡΜ.	12	12	1756	ΚΕΚΣ	Γλυκάς Μιχαήλ	Βίβλος χρονική	BEN.	1729	2	1	89	27	ΒΙ	ΑΕ		Λ450
39	ΓΕΡΜ.	12	12	1756	ΚΕΚΣ	Νικηφόρος Γρηγ.	Ρωμαϊκή ιστορία τ. Α	BEN.	1729	2	1	185	27	ΒΙ	ΑΕ		Λ472
40	ΓΕΡΜ.	12	12	1756	ΚΕΚΣ	Ζωναράς	Χρονικόν	BEN.	1729	2	1	218	27	ΒΙ	ΑΕ		Λ261
41	ΓΕΡΜ.	12	12	1756	ΚΕΚΣ	Θεοφάνης	Χρονογραφία	BEN.	1729	2	1	152	27	ΒΙ	ΑΕ		Λ280
42	ΓΕΡΜ.	12	12	1756	ΚΕΚΣ	Καντακουζηνός Ι.	Από Βασιλέως ιστοριών	BEN.	1729	2	1	211	27	ΒΙ	ΑΕ		Λ311
43	ΓΕΡΜ.	12	12	1756	ΚΕΚΣ	Μανασσής κ.α.	Σύνοψις ιστορική	BEN.	1729	2	1	224	27	ΒΙ	ΑΕ		Λ431
44	ΓΕΡΜ.	12	12	1756	ΚΕΚΣ	Παχυμέρης Ι.	Μιχαήλ Παλαιολόγος	BEN.	1729	2	1	260	27	ΒΙ	ΑΕ		Λ176
45	ΓΕΡΜ.	12	12	1756	ΚΕΚΣ	Ducange	Historia Byzantina	BEN.	1729	2	1	146	27	ΒΙ	ΛΤ		Λ616
46	ΓΕΡΜ.	12	12	1756	ΚΕΚΣ	Γενέσιος	De Rebus Constantinopolitanis	BEN.	1729	2	1	213	27	ΒΙ	ΛΤ		Λ331
47	ΓΕΡΜ.	13	12	1756	ΚΕΚΣ	Κλήμης Αλεξανδρ.	Τα ευρισκόμενα	ΠΑΡΙ.	1641	2	1	255	115	ΠΤ	ΑΕ		Λ353
48	ΓΕΡΜ.			1756		Αιλιανός	Περί ζώων ιδιότητος	ΛΟΝΔ.	1744	4	2	85	12	ΚΛ	ΑΕ		Λ54
49	ΓΕΡΜ.	6	5	1757	ΚΕΚΣ	Matthias Chr.	Theatrum Historicum	ΦΡΓΚ.	1649	16	1	40	49	ΕΓ	ΛΤ		Κ439
50	ΓΕΡΜ.	6	6	1758	ΕΛΑΣ	Στράβων	Περί γεωγραφίας	ΒΑΣΛ.	1549	2	1	206	209	ΚΛ	ΑΕ		Λ579
51	ΓΕΡΜ.	6	6	1758	ΕΛΑΣ	Ευσέβιος Παμφ.	Thesaurus... Chronicorum	ΛΑΙΝ.	1606	2	1	350	152	ΘΡ	ΑΕ		Λ245
52	ΓΕΡΜ.	6	6	1758	ΕΛΑΣ	Πλούταρχος	Τα σωζόμενα τ. Β	ΦΡΓΚ.	1620	2	1	339	138	ΚΛ	ΑΕ		Λ531
53	ΓΕΡΜ.	8	5	1749		Απολλώνιος	Της του... Γραμματικής παραφρ.	Χφ.	1749	8	1	15	0	ΓΡ	ΝΕ	Ν	Σ155

ΣΧΟΛΙΑ

1 = Τιμή 26,5 γρόσια ○ 2 = Τιμή 4,5 μαράσια ○ 3 = Πιθανόν ελλιπές ○ 8 = Τιμή 7 f. ○ 10 = Ελλιπές αντίτυπο ○ 13 = Κοινή κατοχή με Αμφιλόχιο, βλ. ΑΜΦ. 17 ○ 14 = Το αντίτυπο φέρει και παλαιότερο κτητορικό ○ 32 = Παρασελίδιες σημειώσεις ○ 36 = Πιθανόν ελλιπές αντίτυπο ○ 53 = Αμφίβολο αν ανήκε στον Γερμανό

Αντιστοιχίες Legrand

10 = L. III, 684

ΠΙΝΑ
Κατανομή των βιβλίων

	2⁰				4⁰				8⁰			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	6	11%	3554	30%	—	—	—	—	—	—	—	—
ΠΤ	11	21%	3685	31%	—	—	—	—	—	—	—	—
ΒΙ	12	23%	2059	17%	—	—	—	—	—	—	—	—
ΘΕ	*29*	*55%*	*9298*	*78%*	—	—	—	—	—	—	—	—
ΚΛ	7	13%	1856	15%	2	4%	133	1%	4	7,5%	176	1,5%
ΕΓ	1	2%	266	2%	2	4%	137	1%	3	5,5%	81	0,5%
ΚΟ	*8*	*15%*	*2122*	*17%*	*4*	*7,5%*	*270*	*2%*	*7*	*13%*	*257*	*2%*
ΓΡ	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2%	15	0%
ΓΛ	—	—	—	—	—	—	—	—	*1*	*2%*	*15*	*0%*
Συν.	37	70%	11420	95%	4	7,5%	270	2%	8	15%	272	2%

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ΄
Μέσος όρος τυπογραφικών φύλλων κατά σχήμα και κατηγορίες

	2⁰	4⁰	8⁰	16⁰	Συν.
ΘΡ	592	—	—	34	453
ΠΤ	335	—	—	—	335
ΒΙ	172	—	—	—	172
ΘΕ	*321*	—	—	*34*	*302*
ΚΛ	265	66	44	31	156
ΕΓ	266	68	27	40	75
ΚΟ	*265*	*67*	*38*	*35*	*130*
ΓΡ	—	—	15	—	15
ΓΛ	—	—	*15*	—	*15*
Συν.	309	67	34	35	228

Μέσος όρος κατά τόμο 173 τ.φ.

ΚΑΣ Β΄
κατά σχήμα και κατηγορίες

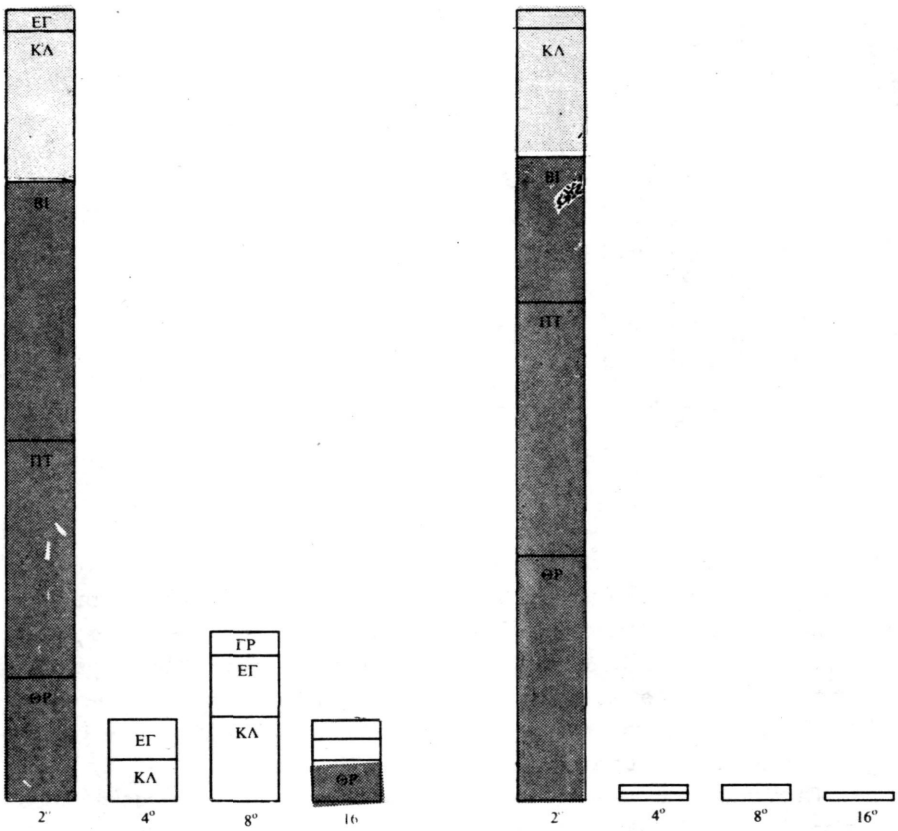
16⁰				ΣΥΝΟΛΟ				
α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	
2	4%	68	0,5%	8	15%	3622	30%	ΘΡ
—		—		11	21%	3685	30%	ΠΤ
—		—		12	22%	2059	17%	ΒΙ
2	*4%*	*68*	*0,5%*	*31*	*58%*	*9366*	*77%*	*ΘΕ*
1	2%	31	0%	14	26%	2196	18%	ΚΛ
1	2%	40	0%	7	14%	524	5%	ΕΓ
2	*4%*	*71*	*0,5%*	*21*	*40%*	*2720*	*23%*	*ΚΟ*
—		—		1	2%	15	0%	ΓΡ
—		—		*1*	*2%*	*15*	*0%*	*ΓΛ*
4	7,5%	139	1%	53	100%	12101	100%	Συν.

Και στον Γερμανό, απ' ό,τι παρατηρούμε, η παρουσία των θεολογικών βιβλίων είναι κυρίαρχη· με υψηλότερα μάλιστα ποσοστά από εκείνα του Ἀνθιμου: το 58% των τίτλων και το 77% των τυπογραφικών φύλλων — εδώ χρειάζεται βέβαια να υπομνήσουμε τα όσα σημειώσαμε και στον Ἀνθιμο σχετικά με τον όγκο των θεολογικών. Σε υποκατηγορίες τα θρησκευτικά καλύπτουν το 15% των τίτλων και το 30% του όγκου, οι πατέρες το 21% και το 30% αντίστοιχα, οι βυζαντινοί ιστορικοί το 22% και το 17%.

Οι κλασικοί συγγραφείς έχουν μια ελαφρώς εντονότερη ποσοστιαία παρουσία απ' ό,τι στον Ἀνθιμο· 26% των τίτλων και 18% του όγκου· τα εγκυκλοπαιδικά βιβλία αντιστοιχούν στο 14% των τίτλων και στο 5% μόλις του όγκου: η κατηγορία λοιπόν των κοσμικών είναι συνολικά κάπως πιο τονισμένη στον Γερμανό. Αντίθετα είναι τελείως υποβαθμισμένα τα γλωσσικά· μία γραμματική όλη κι όλη, 15 τυπογραφικών φύλλων: το 2% των τίτλων και σχεδόν μηδενικό ποσοστό στον συνολικό όγκο.

Αν τώρα αναλύσουμε τη βιβλιοθήκη ως προς τα σχήματα των βιβλίων, διαπιστώνουμε τη σαφέστατη υπεροχή των μεγάλων σχημάτων. Το 70% των τίτλων είναι σε 2^0, και τα βιβλία αυτά καλύπτουν το 95% του συνολικού όγκου. Οι τίτλοι σε 4^0 είναι δέκα φορές περίπου λιγότεροι (7,5%) και αντιπροσωπεύουν μόλις το 2% του όγκου. Ίδιο ποσοστό όγκου και για τα βιβλία σε 8^0· εδώ οι τίτλοι αντιπροσωπεύουν το 15%. Σε 16^0 έχουμε το 7,5% των τίτλων και το 1% του όγκου.

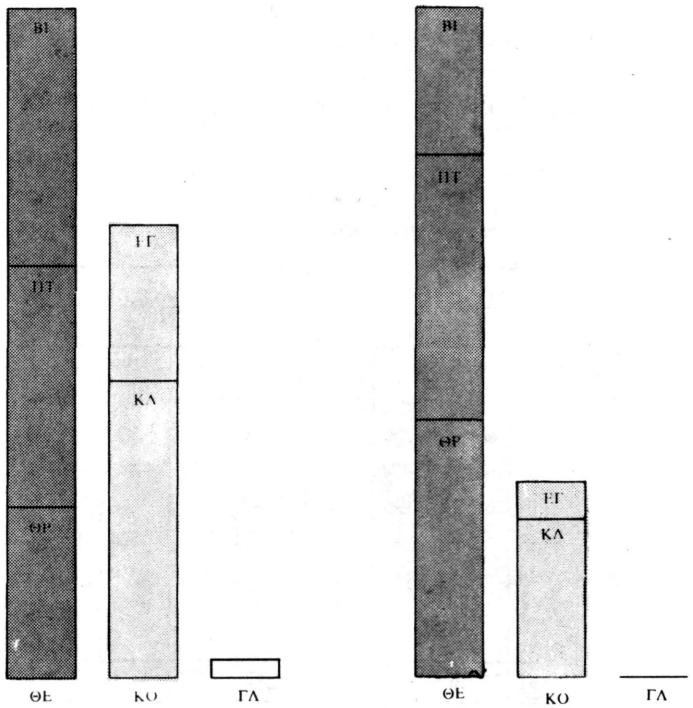
ΙΣΤΟΓΡΑΜΜΑ 1
Παράσταση κατά σχήματα

ΤΙΤΛΟΙ ΤΥΠ. ΦΥΛΛΑ

ΙΣΤΟΓΡΑΜΜΑ 2

Παράσταση κατά κατηγορίες

ΤΙΤΛΟΙ ΤΥΠ. ΦΥΛΛΑ

Οι τίτλοι σε 2^0 είναι κι εδώ πολύ πιο ογκώδεις σε σχέση με τους υπόλοιπους: 4,6 ογκωδέστεροι από τους σε 4^0 (αντί να είναι απλώς διπλάσιοι), εννέα φορές από τα σε 8^0. Ας σημειώσουμε ωστόσο ότι οι τέσσερις τίτλοι σε 16^0 έχουν μονάχα τον μισό όγκο των οκτώ τίτλων σε 8^0, ενώ θα έπρεπε να έχουν το ένα τέταρτο. Ως προς τις κατηγορίες οι θεολογικοί τίτλοι είναι διπλοί, και παραπάνω, σε όγκο από τους αντίστοιχους κοσμικούς, με ογκωδέστερους τους θρησκευτικούς: 453 τυπογραφικά φύλλα κατά μέσο όρο, δηλαδή 1800 περίπου σελίδες σε 2^0 σχήμα. Ο μέσος όρος της βιβλιοθήκης είναι 228 τυπογραφικά φύλλα, ή 900 περίπου σελίδες σε 2^0 πάλι σχήμα.

Ο επόμενος πίνακας διακρίνει τα ελληνόγλωσσα από τα ξενόγλωσσα βιβλία.

ΠΙΝΑΚΑΣ Δ΄

Συγκριτικός πίνακας ελληνόγλωσσων — ξενόγλωσσων κατά κατηγορίες

	ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΑ				ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	6	11%	3323	25%	2	4%	299	2,5%
ΠΓ	10	19%	3401	28%	1	1,5%	284	2%
ΒΙ	10	19%	1700	14%	2	4%	359	3%
ΘΕ	*26*	*49%*	*8424*	*70%*	*5*	*9,5%*	*942*	*7,5%*
ΚΛ	14	26,5%	2196	18%	—	—	—	
ΕΓ	—		—		7	13%	524	4,5%
ΚΟ	*14*	*26,5%*	*2196*	*18%*	*7*	*13%*	*524*	*4,5%*
ΓΡ	1	2%	15	0%	—		—	
ΓΛ	*1*	*2%*	*15*	*0%*	—		—	
Συν.	41	77,5%	10635	88%	12	22,5%	1466	12%

Παρουσία ξενόγλωσσων πλην λατινικών

Συγγρ.	Τίτλος	Κατηγ.	Γλώσσα
G. Pettho	[Περί ιστορίας]	ΕΓ	Ουγγρικά
K. Gaspar	Czent Biblia	ΘΡ	»
Papaï Par. Andras	Pax Corporis	ΕΓ	»

Η παρουσία ξενόγλωσσων βιβλίων είναι πιο ισχνή στον Γερμανό παρά στον Άνθιμο: το 77,5% των τίτλων και το 88% του όγκου της βιβλιοθήκης-του είναι ελληνόγλωσσο. Αλλά θα πρέπει να σημειώσουμε, και εδώ, την ισχυρή παρουσία των ξενόγλωσσων εγκυκλοπαιδικών: και τα επτά βιβλία αυτής της κατηγορίας είναι ξενόγλωσσα. Ας σημειώσουμε την παρουσία δύο βιβλίων σε ουγγρική γλώσσα παράλληλα με την απουσία οποια-σδήποτε άλλης ευρωπαϊκής· τα λατινικά αποτελούσαν, λοιπόν, και για τον Γερμανό, το κανάλι της επικοινωνίας με τον περίγυρο.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ε΄

Χρονική απόκλιση έκδοσης-αγοράς. Μέσος όρος 74 έτη

	0-10				11-25				26-50				51-100				101+				Μ.ο.
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	αποκλ.
ΘΡ	1	2%	41	0,5%	—		—		2	4%	2452	20,5%	1	2%	211	2%	4	7,5%	918	7,5%	92
ΠΤ	—		—		1	2%	227	2%	3	6%	958	8%	3	5,5%	1150	9,5%	4	7,5%	1350	11%	78
ΒΙ	—		—		—		—		11	21%	1956	16%	—		—		1	2%	103	1%	33
ΘΕ	*1*	*2%*	*41*	*0,5%*	*1*	*2%*	*227*	*2%*	*16*	*30,5%*	*5366*	*44,5%*	*4*	*7,5%*	*1361*	*11,5%*	*9*	*17,5%*	*2371*	*19,5%*	*60*
ΚΛ	—		—		1	2%	85	0,5%	2	4%	290	2%	2	4%	359	3%	9	17%	1462	12%	116
ΕΓ	2	4%	73	0,5%	3	6%	367	3%	1	2%	40	0,5%	—		—		1	2%	44	0,5%	30
ΚΟ	*2*	*4%*	*73*	*0,5%*	*4*	*7,5%*	*452*	*3,5%*	*3*	*6%*	*330*	*2,5%*	*2*	*4%*	*359*	*3%*	*10*	*19%*	*1506*	*12,5%*	*87*
Συν.	3	6%	114	1%	5	9,5%	679	5,5%	19	36,5%	5696	47%	6	11,5%	1720	14,5%	19	36,5%	3877	32%	74
	μ.ο.: 38 τ.φ.				μ.ο.: 136 τ.φ.				μ.ο.: 300 τ.φ.				μ.ο.: 287 τ.φ.				μ.ο.: 204 τ.φ.				

[Σημείωση: Δεν υπολογίζω το ένα χειρόγραφο, το μόνο γλωσσικό βιβλίο του Γερμανού]

Ο Γερμανός έχει ακόμα παλαιότερα βιβλία από τον Άνθιμο· ο μέσος ορος είναι 74 έτη, και η διάκριση στις χρονικές κατηγορίες ενισχύει αυτή την εντύπωση: μόλις το 9% των τίτλων και το 6,5% των τυπογραφικών φύλλων αντιστοιχούν στα σύγχρονα και πρόσφατα βιβλία. Αν προχωρήσουμε στις ειδολογικές κατηγορίες διαπιστώνουμε μια πολύ υψηλή απόκλιση στους κλασικούς και τα θρησκευτικά, και μια χαμηλή στα εγκυκλοπαιδικά και τους βυζαντινούς ιστορικούς – αντίθετα εδώ από τον Άνθιμο: η μαζική αγορά τόμων της Βυζαντίδας καθορίζει εδώ τον μέσο όρο.

Σημαντική διαφορά από τον Άνθιμο παρατηρούμε και στη διαφοροποίηση των μέσων όρων τυπογραφικών φύλλων κατά κατηγορία χρονικής απόκλισης: πολύ χαμηλός για τα σύγχρονά-του βιβλία, αυξάνει κατακόρυφα και διαδοχικά στις δύο επόμενες, παραμένει στο ίδιο ύψος στην τέταρτη, για να χαμηλώσει, κάπως, στην τελευταία: ένδειξη κι αυτή ότι με παλαιοπωλικές αγορές σχηματίσθηκε, κυρίως, η βιβλιοθήκη-του.

ΠΙΝΑ

Κατανομή τίτλων

	1735-1742				1744-1749			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	1	2%	27	0%	3	5,5%	396	3,5%
ΠΓ	2	3,5%	455	4%	2	4%	615	5%
ΒΙ	—		—		—		—	
ΘΕ	*3*	*5,5%*	*482*	*4%*	*5*	*9,5%*	*1011*	*8,5%*
ΚΛ	—		—		5	9,5%	685	5,5%
ΕΓ	1	2%	47	0%	—		—	
ΚΟ	*1*	*2%*	*47*	*0%*	*5*	*9,5%*	*685*	*5,5%*
ΓΡ	—		—		1	2%	15	0%
ΓΛ	—		—		*1*	*2%*	*15*	*0%*
Συν.	4	7,5%	529	4%	11	21%	1711	14%

Η σωζόμενη βιβλιοθήκη του Γερμανού περιλαμβάνει ένα μονάχα «ελληνικό» βιβλίο και ένα χειρόγραφο — που κι αυτό είναι αμφίβολο αν του ανήκε. Η «ελληνική» παραγωγή λοιπόν ελάχιστα αντιπροσωπεύεται στη συλλογή-του.

☆

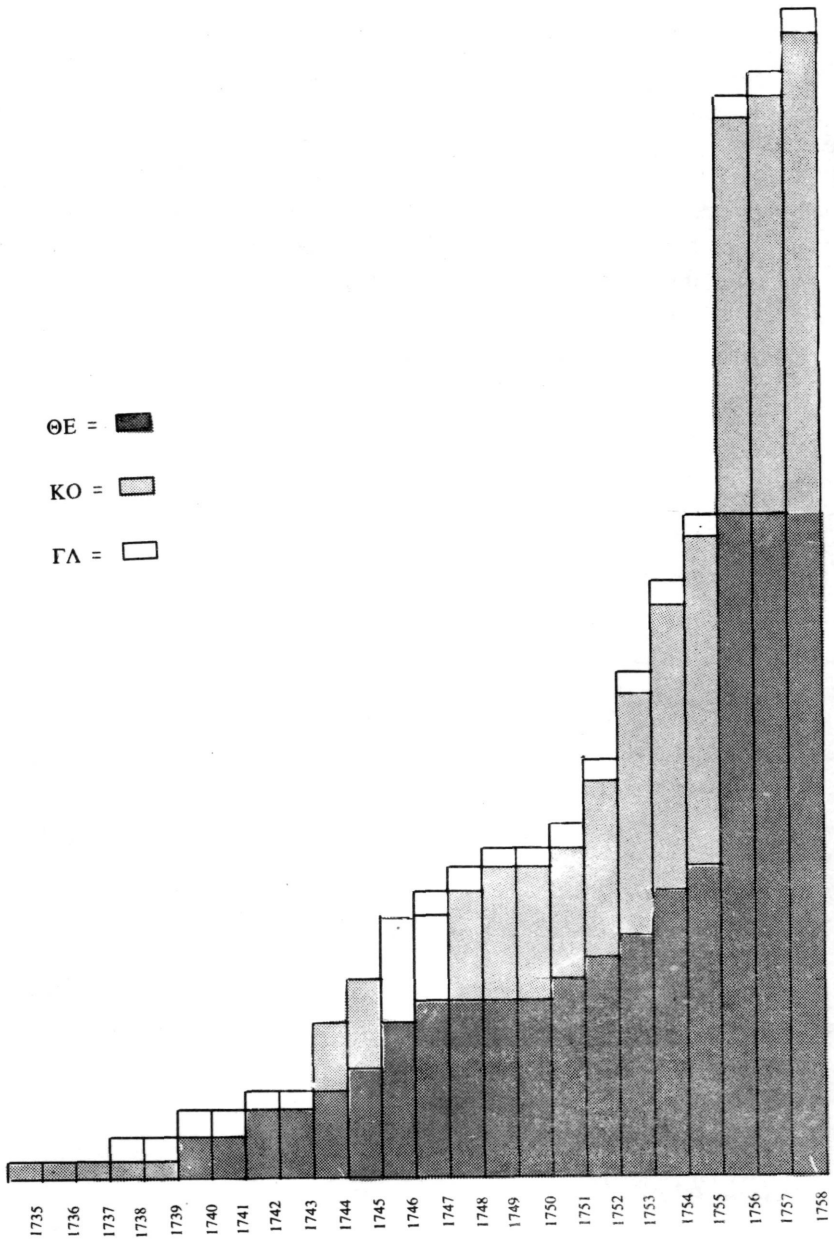
Ο Γερμανός χρονολογούσε επιμελώς τις αγορές-του: όλα τα βιβλία-του φέρουν χρονολογία αγοράς· τα περισσότερα μάλιστα και ημερομηνία, καθώς και τόπο αγοράς. Η συντριπτική-τους πλειοψηφία αποκτήθηκε στο Κεκσκεμέτ από το 1736 ώς το 1757· ένα φέρει ως τόπο αγοράς την Πέστη, το 1738, τρία είναι αγορασμένα στην Ελασσώνα στις 6 Ιουνίου 1758 (από τα οποία στο ένα μόνο σημειώνει τόπο αγοράς), ενώ για δώδεκα δεν σημειώνει πού τα αγόρασε —τα έντεκα από αυτά όμως πρέπει να τα απόκτησε ενόσο ζούσε στο Κεκσκεμέτ.

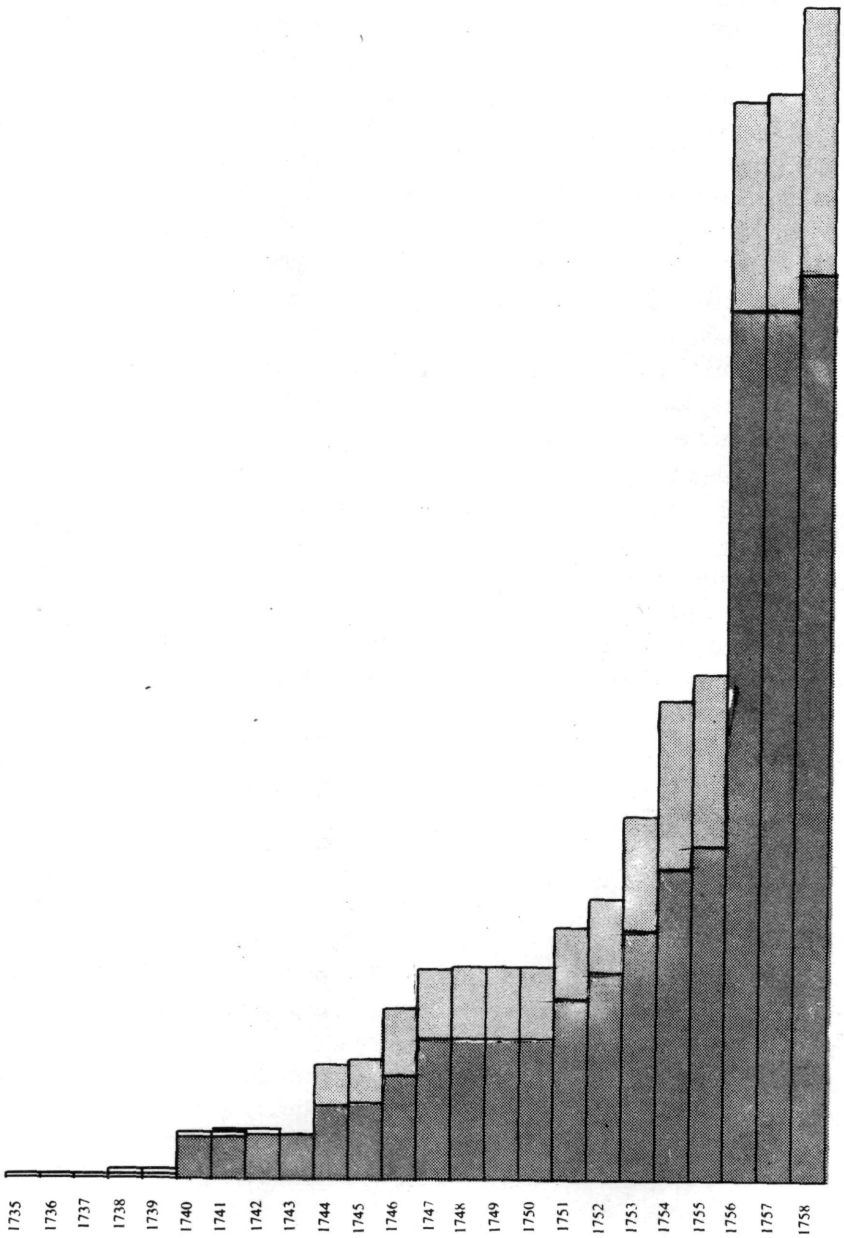
ΚΑΣ ΣΤ΄
κατά έτη απόκτησης και κατηγορίες

1751-1755				1756				1757-1758				
α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	
1	2%	258	2%	2	4%	2591	21%	1	2%	350	3%	ΘΡ
4	7%	1643	13%	3	6%	972	9%	—		—		ΠΤ
1	2%	103	1%	11	20%	1956	16%	—		—		ΒΙ
6	*11%*	*2004*	*16%*	*16*	*30%*	*5519*	*46%*	*1*	*2%*	*350*	*3%*	*ΘΕ*
4	7%	604	5%	3	6%	362	3%	2	3,5%	545	4,5%	ΚΛ
5	10%	437	4%	—		—		1	2%	40	0,5%	ΕΓ
9	*17%*	*1041*	*9%*	*3*	*6%*	*362*	*3%*	*3*	*5,5%*	*585*	*5%*	*ΚΟ*
—		—		—		—		—		—		ΓΡ
—		—		—		—		—		—		*ΓΛ*
15	28%	3045	25%	19	36%	5881	49%	4	7,5%	935	8%	Συν.

ΙΣΤΟΓΡΑΜΜΑ 3

Αύξηση τίτλων κατά έτος και κατηγορίες

1735
1736
1737
1738
1739
1740
1741
1742
1743
1744
1745
1746
1747
1748
1749
1750
1751
1752
1753
1754
1755
1756
1757
1758

ΤΥΠ. ΦΥΛΛΑ

Παρατηρώντας τον πίνακα ΣΤ΄ και το ιστόγραμμα 3 διαπιστώνουμε πως η διαδικασία αγοράς βιβλίων παρουσιάζει, εμφανώς διακριτές, τρεις φάσεις: από το 1735 ώς το 1743 η πρώτη, οπότε ο Γερμανός αγοράζει ελάχιστα βιβλία, τέσσερα συνολικά, που θα αποτελέσουν το 7,5% των τίτλων και το 4% του όγκου της συνολικής-του βιβλιοθήκης· από το 1744 ώς το 1750 η δεύτερη, οπότε οι αγορές αρχίζουν να αυξάνονται (το 21% των τίτλων και το 14% του όγκου της συνολικής): και η τρίτη, 1751-1756, που οι ρυθμοί της αγοράς αυξάνουν κατακόρυφα: το 28% των τίτλων στην πενταετία 1751-1755 και το 36% μόνο στο 1756, το 28% του όγκου για την πενταετία και το 49% για το 1756. Τα δύο επόμενα χρόνια οι ρυθμοί πέφτουν κατακόρυφα· τέσσερα βιβλία μονάχα, το 7,5% των τίτλων και το 8% του όγκου.

Μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε, πολύ σχηματικά βέβαια, καθώς μάλιστα στηριζόμαστε πάντοτε στα σωζόμενα μόνο βιβλία, πως συστηματικές αγορές άργησε να κάνει ο Γερμανός. Στην αρχή σπανίως αγόραζε βιβλία, αλλά από το 1744, όταν είχε δέκα χρόνια πια στο Κεκσκεμέτ, αποφάσισε να αγοράζει κάπως πιο μεθοδικά, και από το 1751 και ύστερα απόκτησε σαφώς συνειδηση «βιβλιόφιλου» — οι προσκτήσεις γίνονται πιο επίμονα. Το 1756 πια, προτελευταία χρονιά-του στο εξωτερικό, φρόντισε να πλουτίσει σημαντικά τη βιβλιοθήκη-του. Συνέχισε μάλιστα να ενδιαφέρεται κι αφού γύρισε στην Ελασσώνα· αλλά δεν μπορούμε να ξέρουμε τίποτε περισσότερο, γιατί αγνοούμε ολότελα τα βιογραφικά-του· ενδέχεται το απότομο σταμάτημα των αγορών να συμβαδίζει απλώς με το θάνατό-του.

Ο Γερμανός, είδαμε, σημείωνε συχνά και την ημερομηνία αγοράς· από τα 53 βιβλία-του τα 43 την έχουν πλήρη, και δύο ακόμα έχουν απλώς μήνα. Το δεδομένο αυτό μας επιτρέπει μιαν επιπλέον προσπέλαση: συχνότητα των αγορών μέσα στον χρόνο —ωστόσο τα στοιχεία είναι αρκετά πενιχρά για οτιδήποτε άλλο έξω από έναν θεωρητικό προβληματισμό.

Για την πρώτη φάση της βιβλιοθήκης-του, 1735-1743, η διασπορά στα έτη (1735 ένα, 1738 άλλο, 1740 τρίτο, 1742 το τελευταίο) δεν επιτρέπει κανένα συμπέρασμα. Στην επόμενη φάση, 1744-1750 έχουμε δεδομένα για δύο μόνο χρόνια: 1745, 1746 (το 1744 δεν σημειώνεται ημερομηνία, τα άλλα χρόνια αποκτά από ένα μόνο βιβλίο), και παρατηρούμε ότι οι αγορές είναι σε κοντινά χρονικά διαστήματα· τα δύο του 1746 τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο, τα τρία του 1746 όλα μέσα στον Μάιο (τα δύο μάλιστα την ίδια ημερομηνία). Η τρίτη φάση παρουσιάζει μιαν ιδιαιτερότητα, το 1756· θα το εξετάσουμε χωριστά.

Το 1751 αγοράζει ένα, το 1752 τρία, διάσπαρτα στον χρόνο, το 1753 τέσσερα, αλλά για τα δύο δεν ξέρουμε ημερομηνίες, το 1754 πάλι τέσσερα, τα δύο την ίδια μέρα (αλλά πρόκειται για δυο βιβλία ενός συγγραφέα, του Φώτιου), και το 1755 τρία, διάσπαρτα στον χρόνο. Το 1756 χρονιά της μεγάλης αύξησης της

βιβλιοθήκης-του, έχουμε δύο αγορές τον Ιούνιο (25 και 27 του μηνός) μία τον Οκτώβρη και δεκαπέντε τον Δεκέμβρη, από τις οποίες οι δεκατρείς την ίδια μέρα[55]. Ευνόητο είναι πως η αγορά αυτή χρειάζεται κάποιο σχόλιο.

Τα 11 από τα δεκατρία βιβλία αποτελούν σύνολο· πρόκειται για το μισό περίπου corpus της βενετικής βυζαντίδας, τυπωμένης το 1729, δηλαδή 27 χρόνια νωρίτερα. Η χρονική απόκλιση επιτρέπει λοιπόν μιαν αγορά από «πρώτο» χέρι· πιθανότερη ωστόσο είναι μια παλαιοπωλική απόκτηση, και για οικονομικούς λόγους, και εξαιτίας της αποσπασματικότητας της σειράς. Οπωσδήποτε το σημαντικό είναι ότι σε μια μέρα, από τη μια στιγμή στην άλλη, η βιβλιοθήκη του Γερμανού απόκτησε άλλες διαστάσεις. Ή, για να δούμε το φαινόμενο πιο συνολικά, σε δεκαπέντε μέρες διπλασίασε περίπου τον όγκο-της. Βρισκόταν κιόλας 21 χρόνια στην ξενιτιά, και ως φαίνεται είτε προγραμμάτιζε είτε είχε κιόλας αποφασίσει τον γυρισμό — που πραγματοποιήθηκε άλλωστε μέσα στην επόμενη χρονιά. Ολοφάνερα συγκέντρωνε την αποσκευή με την οποία ήθελε να φτάσει στο μοναστήρι.

Η αναγραφή των ημερομηνιών επιτρέπει να αναρωτηθούμε και για κάτι ακόμα· σε ποιά εποχή του χρόνου αγόραζε τα βιβλία; Αν αφαιρέσουμε τις αγορές του 1756 που οπωσδήποτε είναι ειδική χρονιά, και τις αγορές στην Ελασσώνα, απομένουν 23 μηνολογημένες αγορές. Από αυτές ο Μάιος καταλαμβάνει τις 11, ο Μάρτιος, ο Σεπτέμβριος και ο Νοέμβριος τις 3, ο Αύγουστος 2 και ο Ιούλιος 1. Αυτή η εντυπωσιακή διαφορά, αν επιβεβαιωθεί και από άλλες περιπτώσεις, μπορεί ενδεχομένως να οδηγήσει σε κάποιες υποθέσεις: μήπως έχει σχέση με κάποιο τέλος σχολικής χρονιάς και της ετήσιας αμοιβής;

Η βιβλιοθήκη του Αμφιλόχιου

Η σωζόμενη βιβλιοθήκη του Αμφιλόχιου περιλαμβάνει 39 τίτλους σε 45 τόμους· έξι τίτλοι, μονότομοι, αντιστοιχούν σε χειρόγραφα, όλα σχολικά. Αν για τον Άνθιμο και τον Γερμανό λογαριάσαμε μιαν απώλεια της τάξης του 45% —με βάση τα δεδομένα του πρώτου— για τον Αμφιλόχιο θα πρέπει να αυξήσουμε κάπως το ποσοστό: περιφερόμενη, καθώς κι ιδιοκτήτης-της, η βιβλιοθήκη θα πρέπει να υπέστη και κάποιες επιπλέον φθορές προτού καταλήξει στο μοναστήρι

55. Στο έντυπο 307 (Λαζάρου, ό.π., 122) διαβάζουμε ημερομηνία κτήσεως «1775 δεκεμβρίου 12 αἰγόπολις». Πρόκειται εμφανώς για τυπογραφικό ή αναγνωστικό λάθος· ο Σκουβαράς, Ολυμπιώτισσα, ό.π., 97 υποσ. 3 το επισημαίνει και προτείνει την εύλογη τυπογραφικά διόρθωση «1757». Όμως η ημέρα (12 Δεκεμβρίου) και το είδος του βιβλίου (ένας από τους τόμους της Βυζαντίδας) οδηγεί στη διόρθωση «1756».

ΠΙΝΑΚΑΣ Α΄

Κατάλογος των σωζομένων

Α.Α.	ΚΤΗΤΩΡ	ΧΡΟΝ. ΑΓΟΡΑΣ	ΤΟΠΟΣ ΑΓΟΡΑΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔ.	ΧΡΟΝ. ΕΚΔ.	ΣΧΗΜΑ	ΤΟΜΟΙ	Τ.Φ.	ΑΠΟΚΛ.	ΚΑΤΗΓ.	«ΕΛΛ.»	ΓΛΩΣ.	ΒΛ.ΣΧ.	ΠΑΡΑ-ΠΟΜΠΗ
1	ΑΜΦ			Διονύσιος Αλικ.	Τέχνη... Πανηγυρικών	Χφ.		8	1	31		ΣΧ.		ΑΕ	Ν	ΣΙΓ.
2	ΑΜΦ	1751		Κορυδαλλεύς	Περί ψυχής	Χφ.		8	1	32		ΣΧ.		ΝΕ		Σ112
3	ΑΜΦ			Κορυδαλλεύς	Περί γενέσεως και φθοράς υπ.	Χφ.		8	1	38		ΣΧ		ΝΕ	Ν	Σ153
4	ΑΜΦ			Κορυδαλλεύς	Υπόμνημα εις... περί αρχών	Χφ.		8	1	40		ΣΧ.		ΝΕ	Ν	Σ18
5	ΑΜΦ			Μοσχόπουλος Μαν.	Ερωτήματα	Χφ.		8	1	10		ΣΧ		ΑΕ	Ν	Σ185
6	ΑΜΦ			Θεόδωρος Προδρομ.	Τετράστιχα	Χφ.		8	1	8		ΣΧ		ΑΕ	Ν	Σ47
7	ΑΜΦ	1749		Αριστοφάνης	Κωμωδίαι	ΦΛΟΡ.	1525	4	1	51	224	ΚΛ		ΑΕ	Ν	ΔΕΛ.
8	ΑΜΦ			Αριστοτέλης	Άπαντα τ. Β	ΒΑΣΛ.	1531	2	1	126	219	ΚΛ		ΑΕ	Π	Λ96
9	ΑΜΦ			Αμμώνιος Ερμείας	Εις...Ε φωνάς Πορφυρίου	ΒΕΝ.	1546	8	1	24	204	ΚΛ		ΑΕ	Π	Λ76
10	ΑΜΦ			Όμηρος	Ποιήσεις...άμφω	ΒΑΣΛ.	1551	4	1	91	119	ΚΛ		ΑΕ	Π	Λ501
11	ΑΜΦ			Schrevelius	Lex. Gr. Lat.	ΠΑΔ.	1730	2	1	141	20	ΛΞ		ΛΤ	Π	Λ402
12	ΑΜΦ		ΤΥΡΝ	Βασίλειος Μ.	Τα άπαντα	ΒΑΣΛ.	1551	2	1	175	209	ΠΤ		ΑΕ		Λ123
13	ΑΜΦ			Αριστοτέλης	Organi Pars Prima	ΒΑΣΛ.	1587	8	1	46	173	ΚΛ		ΑΕ	Ν	Λ101
14	ΑΜΦ			Casus I.	Interpet. in Aristot.	ΦΡΓΚ.	1597	8	1	71	163	ΚΛ		ΛΤ		Λ106
15	ΑΜΦ			Πλάτων	Άπαντα	ΦΡΓΚ.	1602	2	1	371	158	ΚΛ		ΑΕ	Ν	Λ527
16	ΑΜΦ			Ιωάννης Φιλόπον.	In. Cap I. Geneseos	ΒΙΕΝ.	1630	8	1	19	130	ΠΤ		ΑΕ		Λ317
17	ΑΜΦ			Αριστοτέλης	Operа omnia τ. Β+Γ+Δ	ΠΑΡΙ.	1654	2	3	650	106	ΚΛ		ΑΕ		Λ103
18	ΑΜΦ			Μάξιμος Ομολογ.	Operum	ΠΑΡΙ.	1675	2	2	407	85	ΠΤ		ΑΕ		Λ356
19	ΑΜΦ				Βίβλος	ΒΕΝ.	1687	2	1	299	73	ΘΡ		ΑΕ	Ν	Λ19
20	ΑΜΦ			Γρηγόριος Ναζιανζ.	Τα ευρισκόμενα τ. Β	ΚΟΛΝ.	1690	2	1	489	70	ΠΤ		ΑΕ	Ν	Λ185
21	ΑΜΦ			Du Hamel	Philosophia	ΑΜΣΤ.	1704	8	1	27	56	ΕΓ		ΛΤ		Λ621
22	ΑΜΦ			Smith	Novi Testam. Ταμείον	ΛΙΨ.	1717	2	1	170	43	ΘΡ		ΑΕ	Ν	Λ563
23	ΑΜΦ			Κατήφορος Αντ.	Γραμματική	ΒΕΝ.	1734	8	1	23	26	ΓΡ	Ν	ΝΕ		Λ347
24	ΑΜΦ			Wolf	Logika	ΦΡΓΚ.	1739	4	1	112	21	ΕΓ		ΛΤ		Λ147
25	ΑΜΦ			Wolf	Cosmologia	ΦΡΓΚ.	1737	4	1	59	23	ΕΓ		ΛΤ		Λ144
26	ΑΜΦ			Wolf	Psycol. Empir.	ΦΡΓΚ.	1738	4	1	119	22	ΕΓ		ΛΤ		Λ145
27	ΑΜΦ			Wolf	Theologia Natural.	ΦΡΓΚ.	1739	4	2	239	20	ΕΓ		ΛΤ	Ν	Λ146
28	ΑΜΦ			Wolf	Psycol. Natur.	ΦΡΓΚ.	1740	4	1	90	20	ΕΓ		ΛΤ		Λ148
29	ΑΜΦ			Baumeister	Institutiones Philosoph.	ΒΥΤΤ.	1742	8	1	25	18	ΕΓ		ΛΤ	Ν	Λ128
30	ΑΜΦ				Βίβλος	ΒΕΝ.	1741	8	1	62	19	ΘΡ		ΑΕ		Λ28

31	ΑΜΦ	Ιουστίνος	Τα ευρισκόμενα	BEN.	1747	2	1	208	13	ΠΤ	ΑΕ		Λ297
32	ΑΜΦ		Βίβλος	BEN.	1754	2	1	256	6	ΘΡ	ΑΕ		Λ416
33	ΑΜΦ	Baumeister	Institutiones Metaphys.	BYTT.	1754	8	1	41	6	ΕΓ	ΛΤ		Λ129
34	ΑΜΦ	Goetz	Candidatus Theolog.	ΠΡΑΓ.	1755	4	1	58	5	ΘΡ	ΛΤ		Λ179
35	ΑΜΦ	Daries	Institut. Iuris Prudent.	Ιένα	1757	4	1	78	3	ΕΓ	ΛΤ		Λ192
36	ΑΜΦ	Gaspar	Institut. Theolog.	AMB.	1759	8	2	55	1	ΘΡ	ΛΤ		Λ166
37	ΑΜΦ	Natalis	Theolog. Dogmat.	ΠΑΡΙ.	1759	2	2	331	1	ΘΡ	ΛΤ	N	Λ458
38	ΑΜΦ		Catechismus	Ρώμη	1761	16	1	22		ΘΡ	ΛΤ	N	Λ346
39	ΑΜΦ	Αριστοτέλης	Μετά τα φυσικά	BEN.		16	1	23		ΚΛ	ΑΕ	N	Λ107

ΣΧΟΛΙΑ

1 = Η πλήρης παραπομπή: Αντ. Σιγάλας, *Από την πνευματικήν ζωήν των ελληνικών κοινοτήτων της Μακεδονίας, Α΄ Αρχεία και βιβλιοθήκαι*, Θεσσαλονίκη 1939, αρ. 77, σελ. 39· πβ. και Μέγας-Δελιαλής, ό.π., 421. Στο ίδιο χφ. περιλαμβάνεται και *'Αλεξάνδρου 'Αφροδισιέως, «Εἰς τά τροπικά τοῦ 'Αριστοτέλους ὑπόμνημα»*. Ίσως αυτόγραφο του Αμφιλόχιου. Πιθανή χρονολογία απόκτησης, 1747. ○ 3 = Χωρίς κτητορικό. Πβ. όμως ΑΜΦ. 2 ○ 4 = Ομοίως ○ 5 = Σύμμικτο χφ. 16ου και 18ου αιώνα ○ 6 = Με διάστιχη μετάφραση ○ 7 = Η πλήρης παραπομπή: Ν. Π. Δελιαλής, *Κατάλογος εντύπων δημοτικής βιβλιοθήκης Κοζάνης*, Α΄, Θεσσαλονίκη 1948, αρ. 128, σελ. 35· πβ. και Μέγας-Δελιαλής, *ό.π.*, 418 κ.ε., όπου σημειώνεται ημερομηνία απόκτησης 18 Ιουλίου 1749, *κτητορικό «'Αθανάσιος Παρασκευᾶ»*, καθώς και προγενέστεροι και μεταγενέστεροι κτήτορες: προφανώς ο Αμφιλόχιος το πούλησε αργότερα στον Ιωάννη Σακελλαρίου. ○ 8-11 = Κτητορικό σημείωμα και στα τέσσερα: «'Αθανάσιος Παρασκευᾶ» ○ 13 = Το έτος έκδοσης αμφίβολο ○ 15 = Το κτητορικό σημείωμα: «Παπά 'Αμφελόχη». Πρόκειται για τον Αμφιλόχιο; ○ 19 = Δώρο του Γεωργίου Θεοδώρου Ντόνου προς τον Αμφιλόχιο ○ 20 = Αν ακολουθήσουμε κατά γράμμα τον Λαζάρου, αρ. 185, ο Αμφιλόχιος κατείχε μόνον τον δεύτερο τόμο· ωστόσο, κάποιες ενδείξεις με πείθουν ότι του ανήκε και ο πρώτος. ○ 22 = Πολλές παρασελίδιες σημειώσεις ○ 27 = Ο Β΄ τόμος το 1741· βλ. και Λαζάρου αρ. 149 ○ 29 = Δώρο του Γενναδίου ιερομονάχου του Ιεροσολυμίτου στον Αμφιλόχιο ○ 37 = Βλ. και Λαζάρου αρ. 459 ○ 38 = Το 1766 ανήκε στον Ρούση Κοντορούση (τον Κοζανίτη) που τότε ζούσε στο Ποζόνιο (Μπρατισλάβα). Ο Αμφιλόχιος το απέκτησε λοιπόν τότε ή αργότερα. ○ 39 = Χωρίς κτητορικό. Το θεωρώ δικό-του γιατί ανήκε επίσης στον Ρούση Κοντορούση.

Αντιστοιχίες Legrand

23 = L.226

ΠΙΝΑ

Κατανομή των βιβλίων κατά

	2ο				4ο				8ο			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	4	10%	1056	21%	1	2,5%	58	1%	2	5%	117	2,5%
ΠΤ	4	10%	1279	25%					1	2,5%	19	0,5%
ΘΕ	*8*	*20%*	*2335*	*46%*	*1*	*2,5%*	*58*	*1%*	*3*	*7,5%*	*136*	*3%*
ΚΛ	3	7,5%	1147	22,5%	2	5%	142	3%	3	7,5%	141	3%
ΕΓ					6	15%	697	13%	3	7,5%	93	1,5%
ΚΟ	*3*	*7,5%*	*1147*	*22,5%*	*8*	*20%*	*839*	*16%*	*6*	*15%*	*234*	*4,5%*
ΛΞ	1	2,5%	141	2,5%					—		—	
ΓΡ									1	2,5%	23	0,5%
ΓΛ	*1*	*2,5%*	*141*	*2,5%*					*1*	*2,5%*	*23*	*0,5%*
ΣΧ									*6*	*15%*	*159*	*3%*
Συν.	12	31%	3623	71%	9	23%	897	17%	16	41%	552	11%

της Ολυμπιώτισσας. Ίσως λοιπόν θα πρέπει να τη φανταστούμε διπλάσια.

Ορισμένες εσωτερικές ενδείξεις επιβεβαιώνουν αυτή αυτή τη θεωρητική υπόθεση: ένα βιβλίο που κάποτε πέρασε από τα χέρια-του βρέθηκε αργότερα στην οικογένεια Σακελλαρίου στην Κοζάνη[56]· αντίθετα δύο βιβλία που αρχικά ανήκαν στον επίσης κοζανίτη Ρούση Κοντορούση κατέληξαν στη συλλογή-του[57]. Άλλα δύο βιβλία ξέρουμε πως του τα χάρισαν· ένα τρίτο δικό-του είχε περάσει και από τα χέρια του Γερμανού. Αρκετά ρευστή, λοιπόν, η βιβλιοθήκη-του.

56. Μέγας - Δελιαλής, ό.π., 418.

57. Τα αρ. 346 και 107, Λαζάρου, ό.π., 137 και 93. Το δεύτερο δεν φέρει κτητορικό σημείωμα του Αμφιλόχιου παρά μόνο του Κουντορούση· το συναριθμώ στα βιβλία του Αμφιλόχιου, γιατί αλλιώς δεν εξηγείται εύκολα πώς πέρασε στην Ολυμπιώτισσα.

ΚΑΣ Β΄

σχήμα και κατηγορίες

16⁰				Σύνολο				
α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	
1	2,5%	22	0,5%	8	20%	1253	24,5%	ΘΡ
—		—		5	13%	1298	25,5%	ΠΤ
1	*2,5%*	*22*	*0,5%*	*13*	*33%*	*2551*	*50%*	*ΘΕ*
1	2,5%	23	0,5%	9	23%	1453	28%	ΚΛ
—		—		9	23%	790	16%	ΕΓ
1	*2,5%*	*23*	*0,5%*	*18*	*46%*	*2243*	*44%*	*ΚΟ*
—		—		1	2,5%	141	2,5%	ΛΞ
—		—		1	2,5%	23	0,5%	ΓΡ
—		—		*2*	*5%*	*164*	*3%*	*ΓΛ*
—		—		*6*	*15%*	*159*	*3%*	*ΣΧ*
2	5%	45	1%	39	99%	5117	100%	Συν.

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ΄

Μέσος όρος τυπογραφικών φύλλων κατά σχήμα και κατηγορίες

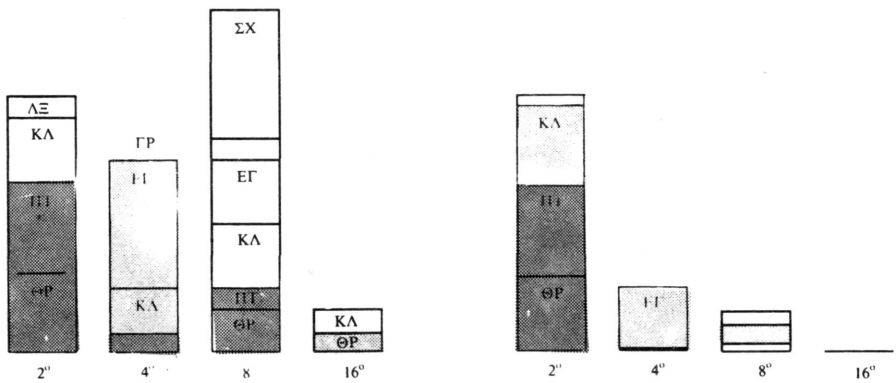
	2⁰	4⁰	8⁰	16⁰	Συν.
ΘΡ	264	58	58	22	157
ΠΤ	320	—	19	—	260
ΘΕ	*292*	*58*	*45*	*22*	*196*
ΚΛ	382	71	47	23	161
ΕΓ		116	31	—	88
ΚΟ	*382*	*105*	*39*	*23*	*125*
ΛΞ	141	—	—	—	141
ΓΡ	—	—	23	—	23
ΓΛ	*141*	—	*23*	—	*82*
ΣΧ	—	—	*26*	—	*26*
Συν.	302	100	34	22	131

Μέσος όρος κατά τόμο 114 τ.φ.

Μέσος όρος πλην σχολικών 150 τ.φ.

Μέσος όρος κατά τόμο πλην σχολικών 127 τ.φ.

ΙΣΤΟΓΡΑΜΜΑ 1
Παράσταση κατά σχήματα

ΤΙΤΛΟΙ ΤΥΠ. ΦΥΛΛΑ

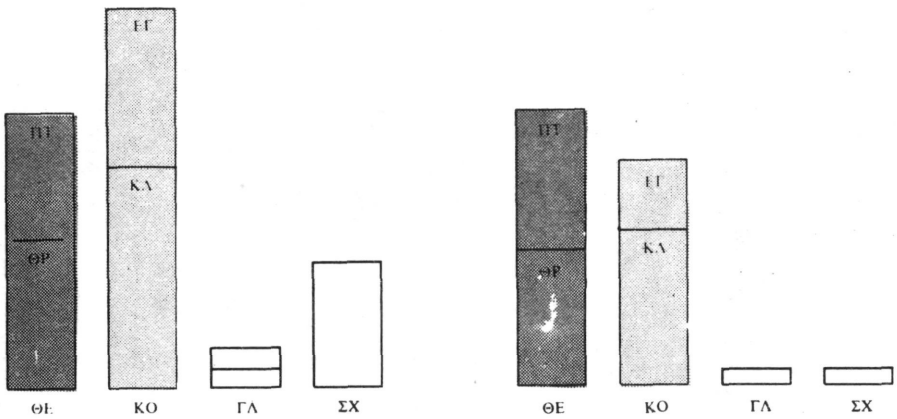
Όπως βλέπουμε από τους πίνακες και τα ιστογράμματα, η βιβλιοθήκη του Αμφιλόχιου περιλαμβάνει περισσότερα κοσμικά παρά θεολογικά βιβλία, 18 έναντι 13· αν λογαριάσουμε τον όγκο τα θεολογικά παίρνουν βέβαια το προβάδισμα (50% του συνόλου), αλλά η διαφορά από τα κοσμικά είναι πολύ μικρή, καθώς τα τελευταία καταλαμβάνουν το 44% του όγκου. Οπωσδήποτε πρόκειται για μικρά νούμερα, όπου η στατιστική σχεδόν εκμηδενίζεται: 8 θρησκευτικά, 5 πατέρες, 9 κλασικοί και 9 εγκυκλοπαιδικά. Ένα λεξικό, μια γραμματική και τα έξι σχολικά συμπληρώνουν τον αριθμό.

Και από την άποψη των σχημάτων η διαφορά υπέρ των μεγάλων δεν είναι και τόσο σημαντική: δώδεκα σε 2^0, εννέα σε 4^0, δέκα σε 8^0, δύο σε 16^0· και τα έξι χειρόγραφα σχολικά πάλι σε 8^0. Επίσης ο μέσος όρος των τυπογραφικών (χωρίς τα σχολικά) είναι σχετικά με τους δύο προηγούμενους χαμηλός: 150 κατά τίτλο, 127 κατά τόμο.

Η βιβλιοθήκη του Αμφιλόχιου παρουσιάζει σχετικά πολύ υψηλό ποσοστό ξενόγλωσσων βιβλίων, αν αφαιρέσουμε —όπως το νομίζω σωστότερο— τα σχολικά από το σύνολο: 45% περίπου των τίτλων και 30% των τυπογραφικών φύλλων. Και πάλι, όπως και στον Γερμανό, όλα-του τα εγκυκλοπαιδικά βιβλία είναι ξενόγλωσσα, και χωρίς εξαίρεση, λατινικά. Άλλωστε ο Αμφιλόχιος δεν έχει —πάντοτε στα σωζόμενά-του— κανένα ξενόγλωσσο βιβλίο εκτός από λατινικά.

ΙΣΤΟΓΡΑΜΜΑ 2

Παράσταση κατά κατηγορίες

ΠΙΝΑΚΑΣ Δ΄

Συγκριτικός πίνακας ελληνόγλωσσων — ξενόγλωσσων κατά κατηγορίες

	ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΑ				ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	4	10%	787	15,5%	4	10%	466	9%
ΠΤ	5	13%	1298	25,5%	—		—	
ΘΕ	*9*	*23%*	*2085*	*41%*	*4*	*10%*	*466*	*9%*
ΚΛ	8	20%	1382	27%	1	2,5%	71	1,5%
ΕΓ	—		—		9	23%	790	15,5%
ΚΟ	*8*	*20%*	*1382*	*27%*	*10*	*26%*	*861*	*17%*
ΛΞ	—		—		1	2,5%	141	2,5%
ΓΡ	1	2,5%	23	0,5%	—		—	
ΓΛ	*1*	*2,5%*	*23*	*0,5%*	*1*	2,5%	*141*	*2,5%*
ΣΧ	*6*	*15%*	*159*	*3%*	—		—	
Συν.	24	61,5%	3649	71,5%	15	38,5%	1468	28,5%
Συν. πλην σχ.	18	54,5%	3490	76,5%	15	45,5%	1468	29,5%

Παρουσία ξενόγλωσσων πλην λατινικών: καμία.

ΠΙΝΑ

Χρονική απόκλιση έκδοσης-αγοράς

	0-10				11-25			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	5	16%	722	14,5%	1	3%	62	1%
ΠΤ	..		..		1	3%	208	4,5%
ΘΕ	*5*	*16%*	*722*	*14,5%*	*2*	*6%*	*270*	*5,5%*
ΚΛ			..		—	..	—	
ΕΓ	2	6%	119	2,5%	6	19%	644	13%
ΚΟ	*2*	*6%*	*119*	*2,5%*	*6*	*19%*	*644*	*13%*
ΛΞ			—		1	3%	141	3%
ΓΡ			..		—	—	—	
ΓΛ			..		*1*	*3%*	*141*	*3%*
Σύν.	7	22%	841	17%	9	28%	1055	21,5%
	Μ.ο.: 120 τ.φ.				Μ.ο.: 117 τ.φ.			

[Σημείωση: Δεν υπολογίζονται τα σχολικά, τα χειρόγραφα

Και ο Αμφιλόχιος παρουσιάζει αρκετά υψηλή απόκλιση· ωστόσο γύρω στο 40% των βιβλίων-του είναι σύγχρονα ή πρόσφατα, και τον γενικό μέσον όρο τον ανεβάζουν οι δέκα τίτλοι που είναι παλαιότεροι των 101 ετών. Αλλά και οι ειδολογικές κατηγορίες διαφοροποιούνται σημαντικά: οι πατέρες και ιδίως οι αρχαίοι κλασικοί παρουσιάζουν εξαιρετικά υψηλή απόκλιση (101 και 181 έτη αντίστοιχα), ενώ όλες οι υπόλοιπες έχουν εξαιρετικά χαμηλή. Είτε λοιπόν ο Αμφιλόχιος φρόντιζε ως νεαρός σπουδαστής να αποκτά κάποιους αρχαίους συγγραφείς (οι 4 από τους 8 κλασικούς-του, και μάλιστα οι παλιότεροι —με μέση απόκλιση 211 έτη— αποκτήθηκαν ενόσο υπέγραφε ως «Αθανάσιος») είτε αργότερα πλουτισε με παλαιοπωλικές προσκτήσεις τη μικρή συλλογή-του.

Και στον Αμφιλόχιο, όπως και στον Γερμανό, τα παλαιά βιβλία είναι σαφώς ογκωδέστερα από τα νεοτερικά.

Ο Αμφιλόχιος έχει ένα μονάχα «ελληνικό» βιβλίο.

☆

Δεν συνήθιζε να χρονολογεί τις αγορές-του ο Αμφιλόχιος. Καθώς όμως κάποια στιγμή, όταν εκάρη μοναχός προφανώς, και πριν από το 1754, όταν

ΚΑΣ Ε΄

Μέσος όρος 73 έτη

26-100				101+				Μ.ο.	
α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	απόκλ.	
2	6%	469	9,5%	—		—		18	ΘΡ
2	6%	896	18%	2	6%	194	4%	101	ΠΤ
4	*12,5%*	*1365*	*27,5%*	*2*	*6%*	*194*	*4%*	*50*	*ΘΕ*
		—		8	25%	1430	29%	181	ΚΛ
1	3%	27	0,5%	—		—		21	ΕΓ
1	*1%*	*27*	*0,5%*	*8*	*25%*	*1430*	*29%*	*96*	*ΚΟ*
—		—		—		—		20	ΛΞ
1	3%	23	0,5%	—		—		26	ΓΡ
1	*3%*	*23*	*0,5%*	—		—		*23*	*ΓΛ*
6	19%	1415	28,5%	10	31%	1624	33%	73	Σύν.
Μ.ο.: 236 τ.φ.				Μ.ο.: 162 τ.φ.					

και ένα έντυπο αβέβαιης χρονολογίας]

πρωτοεμφανίζεται στο Κεκσκεμέτ, μετονομάστηκε από Αθανάσιος σε Αμφιλόχιος, μπορούμε, με βάση τα κτητορικά-του σημειώματα, να διακρίνουμε τρία στάδια: τα σχολικά πρώτα, όσα αποκτά ως Αθανάσιος έπειτα, και τέλος εκείνα που υπογραφει ως Αμφιλόχιος.

Πέντε βιβλία απέκτησε ως Αθανάσιος· τέσσερις κλασικούς συγγραφείς και ένα λεξικό, ή το 15% των τίτλων και το 9% του όγκου της συνολικής-του βιβλιοθήκης –λογαριάζω χωρίς να συνυπολογίζω τα σχολικά. Μικρό τμήμα, που αποκτά ιδιαίτερη σημασία αν υποθέσουμε ότι το είχε αποκτήσει προτού ξενιτευθεί[58], και που οπωσδήποτε φανερώνει πως ο Αμφιλόχιος ξεκίνησε αποκλειστικά από την αρχαιογνωσία: ετοιμαζόταν για δάσκαλος, όπως είδαμε.

58. Θυμίζω πάντως ότι στις κοινότητες του εξωτερικού ήταν γνωστός και ως Αθανάσιος, βλ. παράπανω, υποσ. 19.

Η βιβλιοθήκη του Διονύσιου

Τα σωζόμενα σήμερα βιβλία του Διονύσιου είναι 27 τίτλοι που αντιστοιχούν σε 31 τόμους· τρείς τίτλοι, μονότομοι, είναι χειρόγραφα.

Ο Διονύσιος δεν ανέγραφε παρά σπανίως το όνομά-του στα βιβλία-του, και ακόμη σπανιότερα σημείωνε ημερομηνία και τόπο αγοράς[59]. Σε άγνωστη χρονική στιγμή είτε ο ίδιος είτε κάποιος άλλος φρόντισε ώστε να επισημανθεί η κατοχή· πλάι πρόσθεσε έναν αύξοντα αριθμό, αλλά αυτό δεν έγινε για όλα τα βιβλία· μονάχα τα 14 από τα 24 έντυπα φέρουν μια τέτοια ένδειξη. Ο αύξων αυτός αριθμός αφορούσε τους τόμους και φτάνει ώς τον αριθμό 30· λείπουν επομένως 15 τόμοι: όμως τούτη η ένδειξη δεν μαρτυρεί για το πόσα ακριβώς βιβλία έχουν χαθεί· ίσως περισσότερα — εκείνα που θα είχαν μεγαλύτερο αύξοντα αριθμό — ίσως πάλι και λιγότερα, γιατί ενδέχεται να λησμονήθηκε απλώς η αναγραφή του αριθμού[60]. Ούτε άλλου είδους πληροφορίες μπορεί να μας προσφέρει αυτή η αύξουσα αρίθμηση· δεν φαίνεται ν' ανταποκρίνεται σε κάποια λογική σειρά.

Ο Σκουβαράς υποθέτει πως στον Διονύσιο θα πρέπει να ανήκε και ένα ακόμα χειρόγραφο, μια «Ζωντανή βοτανολογία», το οποίο περιλάμβανε επικολλημένα διάφορα λουλούδια και φυτά. Πραγματικά θα ταίριαζε στα ενδιαφέροντα του Διονύσιου· όμως η χρονολογία 1748 που φέρει ο τίτλος κάνει δύσκολη την προσγραφή-του στη βιβλιοθήκη του Διονύσιου: εκείνα τα χρόνια βρίσκονταν πια στην Ελασσώνα, και το χειρόγραφο γράφηκε προφανώς σε γερμανικό έδαφος[61]. Ίσως λοιπόν να έφτασε στην Ολυμπιώτισσα από άλλον δρόμο. Όλα αυτά φανερώνουν, πάντως, οτι για τον Διονύσιο είναι ακόμα πιο δυσπροσδιόριστος ο αριθμός της συνολικής-του βιβλιοθήκης· ας περιοριστούμε λοιπόν στα σωζόμενα.

---

59. Σε μία περίπτωση, Λαζάρου, αρ. 395, ό.π., 154, η αναγραφή φέρεται «1790, 22 Μαρτίου κετζκεμετ». Το θεωρώ πιθανό τυπογραφικό λάθος· βλ. *παραπάνω*, υποσ. 10.

60. Βλ. λόγου χάρη τα έντυπα Λαζάρου αρ. 358 και 405, *ό.π.*, σελ. 141 και 157.

61. Τα πάντα είναι σκοτεινά γύρω από την τύχη αυτού του χειρογράφου. Ο Σκουβαράς δεν το περιλαμβάνει στον κατάλογό-του, και αρκείται σε μια αόριστη περιγραφή που δανείζεται από τον Uspenskij, όπου και παραπέμπει, δίχως να δηλώνει όμως ρητά αν είναι χαμένο ή όχι. (Ο Uspenskij δίνει μονάχα τον λατινικά γραμμένο τίτλο: Herbarium, Anno 1748). Ο Σκουβαράς παραπέμπει ακόμα και στο Θεσσαλικά Χρονικά, Έκτακτος έκδοσις, 1935-1939, 392γ, όπου φωτογραφία της σελίδας τίτλου: μόνο από τη φωτογραφία διαπιστώνει κανείς ότι πρόκειται για χειρόγραφο γραμμένο γερμανικά (ο Σκουβαράς κάνει λόγο απλώς για «βιβλίο»), και να δει τον πρωτότυπο τίτλο: Das Lebendige Kreüterbuch [=Kräuterbuch]. Η φωτογραφία μαρτυρεί επίσης πως το χειρόγραφο βρισκόταν τότε στο μοναστηρι. Η τρίτη παραπομπή του Σκουβαρά είναι στον Λαζάρου, ό.π., 14, όπου τα πράγματα μπερδεύονται ακόμη περισσότερο· διαβάζουμε εκεί «κατά περιόδους ηγέρθη πολύς θόρυβος αρχαιοκαπηλικός! Ιδιαζόντως δε σύγγραμμα βοτανικής εκ των ολιγίστων, το θρυλικόν Herbarium, προκάλεσε πραγματικόν σάλον, ότε διεδόθη ότι απουσίαζε πλέον εκ της μονής». Δηλαδή;

Κατάλογος των σωζομένων

Α.Α.	ΚΤΗΤΩΡ	ΗΜΕΡ.	ΜΗΝ.	ΧΡΟΝ. ΑΓΟΡΑΣ	ΤΟΠΟΣ ΑΓΟΡΑΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔ.	ΧΡΟΝ. ΕΚΔ.	ΣΧΗΜΑ	ΤΟΜΟΙ	Τ.Φ.	ΑΠΟΚΛ.	ΚΑΤΗΓ.	«ΕΛΛ.»	ΓΛΩΣ.	ΒΛ.ΣΧ.	ΠΑΡΑ-ΠΟΜΠΗ
1	ΔΙΟΝ.					Weckerus	Antidotarium	ΒΑΣΛ.	1526	16	2	33	204	ΕΓ		ΛΤ	Ν	Λ132
2	ΔΙΟΝ.					Βαρίνος	Λεξικόν	ΒΑΣΛ.	1538	2	1	529	192	ΛΞ		ΑΕ	Ν	Λ598
3	ΔΙΟΝ.					Παύλος Αιγινίτης	Παύλου Αιγ. Ιατρού βιβλία	ΒΕΝ.	1538	4	1	40	192	ΕΓ		ΑΕ	Ν	Λ520
4	ΔΙΟΝ.					Θεόκριτος	Ειδύλλια	ΦΡΓΚ.	1545	8	1	10	185	ΚΛ		ΑΕ	Ν	Λ278
5	ΔΙΟΝ.					Corderius	Expositio Patrum	ΑΜΒ.	1646	2	3	817	84	ΠΤ		ΑΕ	Ν	Λ360
6	ΔΙΟΝ.						Βίβλος	ΛΙΨ.	1657	2	1	193	73	ΘΡ		ΑΕ	Ν	Λ505
7	ΔΙΟΝ.						Βίβλος (ΚΔ)	ΛΙΨ.	1657	2	1	143	73	ΘΡ		ΑΕ	Ν	Λ18
8	ΔΙΟΝ.	22	3	1740	ΚΕΚΣ	Nicolai	Hodogetticum Oriental.	Ιένα	1670	4	1	96	70	ΛΞ		ΑΝ	Ν	Λ395
9	ΔΙΟΝ.						Diction. Francois+Latin	ΒΡΥΞ.	1695	8	1	40	35	ΛΞ		ΓΛ	Ν	Λ397
10	ΔΙΟΝ.					Gretzerus	Rudimenta Ling. Greca	TURN.	1702	8	1	8	28	ΓΡ		ΑΕ	Ν	Λ182
11	ΔΙΟΝ.					Buxtorfius	Epitomae Gram. Hebr.	ΒΕΡΝ.	1705	8	1	11	25	ΓΡ		ΑΝ	Ν	Λ155
12	ΔΙΟΝ.						Ετυμολογικόν ήτοι γραμματική	ΒΕΝ.	1710	2	1	112	20	ΓΡ	Ν	ΝΕ	Ν	Λ227
13	ΔΙΟΝ.					Πατούσας Ιω.	Εγκυκλοπαιδεία Φιλολ. τ. Δ	ΒΕΝ.	1710	8	1	26	20	ΚΛ	Ν	ΑΕ	Ν	Λ316
14	ΔΙΟΝ.					Δοσίθεος Ιεροσ.	Ιστορία... των εν Ιεροσολ.	ΒΟΥΚ.	1715	2	2	358	15	ΘΡ	Ν	ΝΕ	Ν	Λ209
15	ΔΙΟΝ.	11	4	1740	ΚΕΚΣ	Μαυροκορδάτος Αλ.	Τα Ιουδαϊκά	ΒΟΥΚ.	1715	2	1	112	25	ΘΡ	Ν	ΝΕ	Ν	Λ440
16	ΔΙΟΝ.					Pasoris G.	Lexikón... in Nov. Test.	ΛΙΨ.	1717	8	1	65	13	ΛΞ		ΑΕ	Ν	Λ403
17	ΔΙΟΝ.					Μαυροκορδάτος Ν.	Περί... καθηκόντων βίβλος	ΒΟΥΚ.	1719	4	1	48	11	ΕΓ	Ν	ΝΕ	Ν	Λ441
18	ΔΙΟΝ.					Virgilius	Opera	TURN.	1719	16	1	11	11	ΚΛ		ΛΤ	Ν	Λ138
19	ΔΙΟΝ.					Hedericus	Lexicon Man. Grae.	ΛΙΨ.	1722	8	1	12	8	ΛΞ	Ν	ΛΤ		Λ404
20	ΔΙΟΝ.					Scherevelius	Lexicon Man. Gr.+Latin.	ΔΡΕΣ	1724	8	1	72	6	ΛΞ		ΛΤ	Ν	Λ405
21	ΔΙΟΝ.	22	3	1740	ΚΕΚΣ	Στενζέλιους	Διατρ. περί ύπνου	ΦΡΓΚ.	1725	8	1	13	15	ΕΓ		ΑΕ	Ν	Λ576
22	ΔΙΟΝ.	18	9	1740	ΚΕΚΣ	Σκιαδάς	Γένος... Πέτρου	ΒΕΝ.	1737	8	1	33	3	ΕΓ	Ν	ΝΕ	Ν	Λ562
23	ΔΙΟΝ.					Αρμενόπουλος	Εξάβιβλος	ΒΕΝ	1744	4	1	80	1	ΕΓ	Ν	ΝΕ	Ν	Λ562
24	ΔΙΟΝ.					Comen	Sententiae Vestibule	Ιένα		8	1	15		ΓΡ		ΛΤ	Ν	Λ358
25	ΔΙΟΝ.			1756	ΕΛΑΣ		Ιατροσόφιον	Χφ.	17ος	8	1	45		ΕΓ		ΝΕ	Ν	Σ97
26	ΔΙΟΝ.			1747	ΕΛΑΣ		Αντιδοτάριο	Χφ.	1609	8	1	22		ΕΓ		ΝΕ		Σ93
27	ΔΙΟΝ.						Ιατροσόφιον	Χφ.	15ος	8	1	36		ΕΓ		ΝΕ	Ν	Σ55

ΣΧΟΛΙΑ

1 = Χωρίς την αύξουσα αρίθμηση ○ 2 = Με αύξουσα αρίθμηση 17 ○ 3 = Χωρίς την α.α. ○ 4 = Κολοβό. Με α.α. 20 ○ 5 = Χωρίς την α.α. ○ 6 = Με α.α. 1 ○ 7 = Με α.α. 2. Ίσως ένα βιβλίο με ΔΙΟΝ. 6 ○ 8 = Χωρίς α.α. ○ 9 = Με α.α. 30 ○ 10 = Με α.α. 25 ○ 11 = Με α.α. 24 ○ 12 = Χωρίς α.α. ○ 13 = Με α.α. 13 ○ 14 = Με α.α. 14 και 15 ○ 15 = Χωρίς α.α. ○ 16 = Με α.α. 8 ○ 17 = Με α.α. 19 ○ 18 = Με α.α. 29 ○ 19 = Κολοβό. Με α.α. 7 ○ 20-24 = Όλα χωρίς α.α.

Αντιστοιχίες Legrand : 12 = L.65 ○ 13 = L.64 ○ 14 = L.97 ○ 15 = L.105 ○ 17 = L.126 ○ 22 = L.237 ○ 23 = L.316

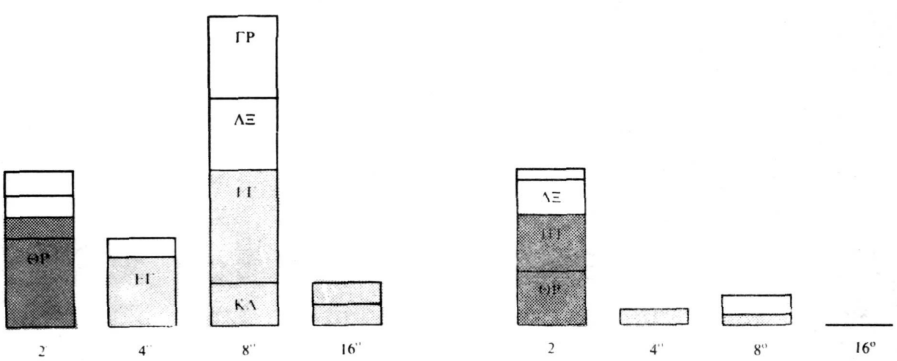
ΠΙΝΑ

Κατανομή των βιβλίων κατά

	2⁰				4⁰				8⁰			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	4	15,5%	806	27%	—		—		—		—	
ΠΤ	1	3,5%	817	27,5%	—		—		—		—	
ΘΕ	*5*	*19%*	*1623*	*54,5%*	—		—		—		—	
ΚΛ	—		—		—		—		2	7%	36	1%
ΕΓ	—		—		3	11,5%	168	6%	5	19%	149	5%
ΚΟ	—		—		*3*	*11,5%*	*168*	*6%*	*7*	*26%*	*185*	*6%*
ΛΞ	1	3,5%	529	15%	1	3,5%	96	3%	4	15%	189	6,5%
ΓΡ	1	3,5%	112	3,5%	—		—		3	11%	34	1%
ΓΛ	*2*	*7%*	*641*	*21,5%*	*1*	*3,5%*	*96*	*3%*	*7*	*26%*	*223*	*7,5%*
Σύν.	7	26%	2264	76%	4	15%	264	9%	17	52%	408	13,5%

ΙΣΤΟΓΡΑΜΜΑ 1

Παράσταση κατά σχήματα

ΤΙΤΛΟΙ ΤΥΠ. ΦΥΛΛΑ

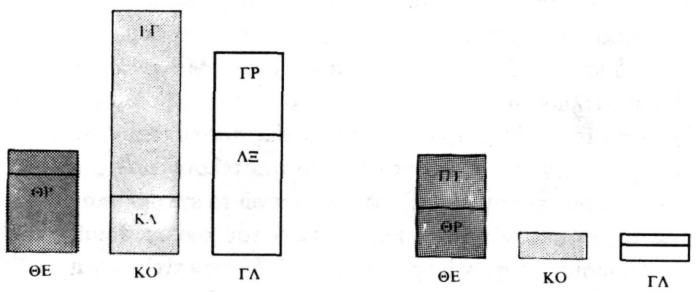
ΚΑΣ Β΄

σχήμα και κατηγορίες

16⁰				ΣΥΝΟΛΟ				
α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	
—		—		4	15,5%	806	27%	ΘΡ
—		—		1	3,5%	817	27,5%	ΠΤ
—		—		*5*	*19%*	*1623*	*54,5%*	*ΘΕ*
1	3,5%	11	0,5%	3	11%	47	1,5%	ΚΛ
1	3,5%	33	1%	9	33,5%	350	12%	ΕΓ
2	*7%*	*44*	*1,5%*	*12*	*44%*	*397*	*13,5%*	*ΚΟ*
—		—		6	22%	814	27%	ΛΞ
—		—		4	15%	146	5%	ΓΡ
—		—		*10*	*37%*	*960*	*32%*	*ΓΛ*
2	7%	44	1,5%	27	100%	2980	100%	Σύν.

ΙΣΤΟΓΡΑΜΜΑ 2

Παράσταση κατά κατηγορίες

ΤΙΤΛΟΙ ΤΥΠ. ΦΥΛΛΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ΄

Μέσος όρος τυπογραφικών φύλλων κατά σχήμα και κατηγορίες

	2^0	4^0	8^0	16^0	Συν.
ΘΡ	201	—	—	—	201
ΠΤ	817	—	—	—	817
ΘΕ	*325*	—	—	—	*325*
ΚΛ	—	—	18	11	16
ΕΓ	—	56	30	33	39
ΚΟ	—	*56*	*26*	*22*	*33*
ΛΞ	529	96	47	—	136
ΓΡ	112	—	11	—	36
ΓΛ	*320*	*96*	*32*	—	*96*
Συν.	323	66	29	22	110

Μέσος όρος κατά τόμο 96 τ.φ.

Η βιβλιοθήκη του Διονύσιου είναι οπωσδήποτε μικρή· έτσι κάποιες ιδιοτυπίες-της ενδεχομένως να οφείλονται είτε σε συμπτώσεις —γιατι και ένα βιβλίο να χάθηκε, τα ποσοστιαία δεδομένα ανατρέπονται σημαντικά— είτε, ακριβώς, στο μικρό-της μέγεθος. Οπωσδήποτε παρατηρούμε τη σταθερή σε όλους πρωτοκαθεδρία του $2^{ου}$ σχήματος στον όγκο. Μόνον όμως στον όγκο· στον αριθμό των τίτλων τα σε 8^0 αποτελούν το 52% της βιβλιοθήκης, είναι τα διπλά ακριβώς από τα σε 2^0. Παρόμοιες αναλογίες προκύπτουν και από την ανάλυση των περιεχομένων: τα θεολογικά βιβλία αποτελούν μόλις το 19% των τίτλων αλλά το 54% των τυπογραφικών φύλλων, ενώ τα εγκυκλοπαιδικά μόνα-τους καλύπτουν το 33% των τίτλων και το 12% του όγκου. Ιδιαίτερα αξιοσημείωτη είναι η παρουσία γλωσσικών βιβλίων· το 37% των τίτλων και το 32% των τυπογραφικών φύλλων. Αντίθετα η παρουσία των κλασικών εμφανίζεται υποβαθμισμένη: τρείς τίτλοι όλοι κι όλοι, και πολύ ισχνοί σε τυπογραφικά: 11% των τίτλων και 1,5% του όγκου.

Τα βιβλία του Διονύσιου είναι αισθητά μικρότερα από των υπόλοιπων: αντιστοιχεί ένας μέσος όρος 110 τυπογραφικών φύλλων κατά τίτλο και 96 κατά τόμο. Φυσικά παρατηρούμε ότι σχετικά με τα νεότερα χρόνια, ακόμη και ο Διονύσιος χρησιμοποιούσε ογκώδη βιβλία.

ΠΙΝΑΚΑΣ Δ΄

Συγκριτικός πίνακας ελληνόγλωσσων — ξενόγλωσσων κατά κατηγορίες

	ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΑ				ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	4	15,5%	806	27%	—		—	
ΠΤ	1	3,5%	817	27,5%	—		—	
ΘΕ	*5*	*19%*	*1623*	*54,5%*	—		—	
ΚΛ	2	7%	36	1%	1	3,5%	11	0,5%
ΕΓ	8	30%	317	10,5	1	3,5%	33	1%
ΚΟ	*10*	*37%*	*353*	*11,5%*	*2*	*7,5%*	*44*	*1,5%*
ΛΞ	2	7%	594	20%	4	15%	220	7,5%
ΓΛ	2	7%	120	4%	2	7%	26	1%
ΓΛ	*4*	*14,5*	*714*	*24%*	*6*	*22%*	*246*	*8,5%*
Συν.	19	70,5%	2690	90%	8	29,5%	290	10%

Μέσος όρος ξενόγλωσσων τίτλων: 36 τ.φ.
(Μέσος όρος λατινικών: 27 τ.φ.)

Παρουσία ξενόγλωσσων πλην λατινικών (συνολικά: 3/147 τ.φ.)

Συγγρ.	Τίτλος	Κατηγ.	Γλώσσα
Nicolaï	Hodogeticum	ΛΞ	ΑΝ
—	Diction. Franc+Latin	ΛΞ	ΓΛ
Buxtorfius	Epitomae Gram. Hebr.	ΓΡ	ΑΝ

Η παρουσία των ξενόγλωσσων βιβλίων είναι περισσότερο χαρακτηριστική από άποψη περιεχομένου παρά αριθμητικά: αντιπροσωπεύουν το 30% των τίτλων και το 10% του όγκου· μικρά βιβλία λοιπόν, εύχρηστα (μέσος όρος τυπογραφικών φύλλων 36 κατά τίτλο, μέσος όρος μόνο των λατινικών 27 κατά τίτλο). Και οπωσδήποτε ειδικού ενδιαφέροντος: ένα γαλλολατινικό λεξικό, μία γραμματική εβραϊκή, καθώς και ένα λεξικό - γλωσσική μέθοδος.

ΠΙΝΑ

Χρονική απόκλιση έκδοσης-αγοράς

	0-10				11-25			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	—		—		2	8,5%	470	16,5%
ΠΤ	—		—		—		—	
ΘΕ	—		—		*2*	*8,5%*	*470*	*16,5%*
ΚΛ	—		—		2	8,5%	37	1,5%
ΕΓ	2	8,5%	113	4%	2	8,5%	61	2%
ΚΟ	*2*	*8,5%*	*113*	*4%*	*4*	*17,5%*	*98*	*3,5%*
ΛΞ	2	8,5%	84	3%	1	4,5%	65	2%
ΓΡ	—		—		2	8,5%	123	4,5%
ΓΛ	*2*	*8,5%*	*84*	*3%*	*3*	*13%*	*188*	*6,5%*
Σύν.	4	17,5%	197	7%	9	39%	756	26,5%
	Μ.ο.: 47 τ.φ.				Μ.ο.: 84 τ.φ.			

[Σημείωση. Δεν υπολογίζονται τα χειρόγραφα

Ο Διονύσιος έχει τα νεότερα βιβλία από όλους· ο μέσος όρος χρονικής απόκλισης είναι 57 έτη, αλλά είναι κάπως απατηλός: για τα 19 βιβλία-του είναι 28 έτη και για τα 4 υπόλοιπα 193. Αντίθετα η διάκριση κατά κατηγορίες δεν δίνει πολύ μεγάλες διαφορές, όμως και εδώ οι εσωτερικές διαφορές παρουσιάζονται εξαιρετικά έντονες από τίτλο σε τίτλο: στα εγκυκλοπαιδικά, για 4 βιβλία ο μέσος όρος χρονικής απόκλισης είναι 7 έτη, για τα άλλα δύο 198· δύο από τους τρείς κλασικούς έχουν μέσο όρο 15 έτη και ο τρίτος 184. Σαφής προτίμηση λοιπόν για τα νεοτερικά, που όμως δεν αποκλείει μια επιλεκτική αγορά πολύ παλαιών βιβλίων.

Και στον Διονύσιο τα παλαιά βιβλία είναι κατά πολύ ογκωδέστερα· 71 τυπογραφικά φύλλα για τα σύγχρονα και τα πρόσφατα, 190 για τα παλαιά: η γενική επιβίωση του χοντρού βιβλίου καταφαίνεται και στην περίπτωση του Διονύσιου.

Αρκετά από τα βιβλία του Διονύσιου είναι «ελληνικά»· σε ποσοστά αντιπροσωπεύουν το 33% των τίτλων και το 27% του όγκου. Αν σ' αυτά προσθέσουμε και τα τρία χειρόγραφα, φτάνουμε το 44% στους τίτλους και το 30% στον αριθμό των τυπογραφικών φύλλων.

ΚΑΣ Ε΄

Μέσος όρος 57 έτη

26-100				101+				Μ.ο.	
α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	αποκλ.	
2	8,5%	336	12%	—		—		46	ΘΡ
1	4,5%	817	28%	—		—		84	ΠΤ
3	*13%*	*1153*	*40%*	—		—		*54*	*ΘΕ*
—		—		1	4,5%	10	0,5%	72	ΚΛ
—		—		2	8,5%	73	2,5%	71	ΕΓ
—		—		*3*	*13%*	*83*	*3%*	*71*	*ΚΟ*
2	8,5%	136	4,5%	1	4,5%	529	18%	54	ΛΞ
1	4,5%	8	0,5%					24	ΓΡ
3	*13%*	*144*	*5%*	*1*	*4,5%*	*529*	*18,5%*	*44*	*ΓΛ*
6	26%	1297	45%	4	17,5%	612	21,5%	57	Σύν.
Μ.ο.: 216 τ.φ.				Μ.ο.: 153 τ.φ.					

και ένα έντυπο αβέβαιης χρονολογίας]

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΤ΄

Αριθμός, τυπογραφικά φύλλα και μέσος όρος τυπογραφικών φύλλων

	αριθμός	τυπ. φύλλα	μέσος όρος τ.φ.
«ελληνικά»	9 33,3%	796 27%	88
χειρόγραφα	3 11,1%	103 3%	34
υπόλοιπα	15 55,6%	2.081 70%	139

Σημείωση: Βλ. τον ειδικό σχολιασμό του πίνακα Α΄ για τις αντιστοιχίες με την Bibliographie Hellénique του Legrand.

☆

Καθώς είδαμε ο Διονύσιος σπάνια σημείωνε το όνομά-του, και πάντως μονάχα για έξι τίτλους διαθέτουμε τη χρονολογία αγοράς-τους, για δύο χειρόγραφα και για τέσσερα έντυπα: αυτά και τα τέσσερα είναι αγορασμένα το 1740[62], οπότε πιθανότατα ο Διονύσιος βρέθηκε και πάλι για λίγο στο Κεκσκεμέτ. Μπορούμε λοιπόν να πιθανολογήσουμε ότι και του Διονύσιου η βιβλιοθήκη στο εξωτερικό καταρτίστηκε.

62. Με την επιφύλαξη της διόρθωσης του 1790 σε 1740· βλ. παραπάνω, υποσημ. 58 και υποσημ. 10.

Β΄ ΣΥΝΟΛΙΚΑ

Οι αναλυτικές παρουσιάσεις έδειξαν, νομίζω, πως οι τέσσερις βιβλιοθήκες έχουν καταρχήν αρκετές παρόμοιες τάσεις· θα επιχειρήσουμε τώρα μια συνολικότερη θεώρηση που να επιτρέπει την εναργέστερη σύγκριση.

ΠΙΝΑ

Κατανομή των βιβλίων

	2^0				4^0				8^0			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	27	11%	11390	23,5%	5	2%	376	1%	7	3%	216	0,5%
ΠΤ	43	17%	16675	34,5%	1	0,5%	84	0%	6	2%	651	1%
ΒΙ	20	8%	3743	7,5%	—		—		—		—	
ΘΕ	*90*	*36%*	*31808*	*65,5%*	*6*	*2,5%*	*460*	*1%*	*13*	*5%*	*867*	*1,5%*
ΚΛ	13	5%	3623	7,5%	11	4,5%	1609	3,5%	25	10%	1893	4%
ΕΓ	6	2,5%	2555	6%	13	5%	1456	3%	21	8%	676	1,5%
ΚΟ	*19*	*7,5%*	*6178*	*13,5%*	*24*	*9,5%*	*3065*	*6,5%*	*46*	*18,5%*	*2569*	*5,5%*
ΛΞ	6	2,5%	1934	4%	2	1%	181	0%	7	3%	402	0,5%
ΓΡ	1	0,5%	112	0,5%	2	1%	176	0%	11	4,5%	246	0,5%
ΓΛ	*7*	*3,5%*	*2046*	*4,5%*	*4*	*1,5%*	*357*	*0,5%*	*18*	*7,5%*	*648*	*1%*
ΣΧ	—		—		—		—		*10*	*4%*	*222*	*0,5%*
Σύν.	116	47%	40032	82,5%	34	13,5%	3882	8%	87	35%	4306	9%

ΠΙΝΑΚΑΣ Β΄

Συγκριτικός πίνακας κατά σχήματα

	2^0		4^0		8^0		16^0	
	α.α.	τ.φ.	α.α.	τ.φ.	α.α.	τ.φ.	α.α.	τ.φ.
Συν.	47%	82,5%	13,5%	8%	35%	9%	4,5%	0,5%
Ανθ.	47%	81%	13%	9%	38%	11%	2%	0%
Γερμ.	70%	95%	7%	2%	15%	2%	7,5%	1%
Αμφ.	31%	71%	23%	17%	41%	11%	5%	1%
Διον.	26%	76%	15%	9%	52%	13,5%	7%	1,5%

Ας σταθούμε πρώτα στα σχήματα. Τα βιβλία σε 2^0 καταλαμβάνουν το 47% των τίτλων και το 82,5% του συνολικού όγκου. Τα σε 8^0 το 35% των τίτλων, και μαζί με τα σε 16^0 κάτι λιγότερο από το 40%.

Η τάση αυτή είναι, είδαμε, οπωσδήποτε κοινή και στους τέσσερις. Βέβαια ο Αμφιλόχιος και ο Διονύσιος δεν παρουσιάζουν τόσο υψηλά ποσοστά· ο πρώτος 31% και ο δεύτερος μόλις 26%. Ωστόσο αν λογαριάσουμε τους όγκους, τα ποσοστά ανεβαίνουν στο 71% και 76% αντίστοιχα· ώστε πλησιάζουμε τους κοινούς μέσους όρους.

ΚΑΣ Α΄

κατά σχήμα και κατηγορίες

16^0				ΣΥΝΟΛΟ				
α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	
3	1,5%	90	0%	42	17%	12072	25%	ΘΡ
—		—		50	20%	17410	36%	ΠΤ
—		—		20	8,5%	3743	7,5%	ΒΙ
3	*1,5%*	*90*	*0%*	*112*	*45,5%*	*33225*	*68,5%*	*ΘΕ*
4	1,5%	85	0%	53	21,5%	7210	14,5%	ΚΛ
3	1%	99	0%	43	17%	4786	10%	ΕΓ
7	*2,5%*	*184*	*0%*	*96*	*38,5%*	*11996*	*24,5%*	*ΚΟ*
—		—		15	6%	2517	5%	ΛΞ
1	0,5%	7	0%	15	6%	541	1,5%	ΓΡ
1	*0,5%*	*7*	*0%*	*30*	*12%*	*3058*	*6,5%*	*ΓΛ*
—		—		*10*	*4%*	*222*	*0,5%*	*ΣΧ*
11	4,5%	281	0,5%	248	100%	48501	100%	Σύν.

Ίδιου τύπου παρατηρήσεις προκύπτουν και από τον πίνακα Γ΄. Το «μέσο» βιβλίο περιλαμβάνει 203 τ.φ. κατά τίτλο, πρόκειται δηλαδή για ένα βιβλίο 812 σελίδων σε 2^0 σχήμα ή 3.248 σελίδων σε 8^0. Και πάλι τα λιγότερο ογκώδη βιβλία ανήκουν στον Διονύσιο· κι αυτού όμως το «μέσο» βιβλίο φτάνει τις 440 σελίδες σε 2^0, ή τις 1.760 σε 8^0.

Ογκώδη βιβλία λοιπόν· πολυσέλιδα και σε μεγάλα σχήματα. Φυσικά πρέπει εδώ να θυμηθούμε μιαν άλλη παράμετρο, πως όσο πιο πολύφυλλο είναι ένα βιβλίο, τόσο περισσότερο αντέχει στον χρόνο: τα μικρά κλέβονται ευκολότερα, φθείρονται περισσότερο, πετιούνται χωρίς τόσες τύψεις. Ώστε ίσως οι πραγματικές βιβλιοθήκες να έδιναν κάπως διαφορετική συνολική εικόνα από τις σωζόμενες — ό,τι και να χάθηκε όμως, δύσκολα θα μπορούσε να ανατρέψει την τάση.

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ΄

Μέσοι όροι τυπογραφικών φύλλων (με και χωρίς τα σχολικά)

	2^0	4^0	8^0	16^0	Συν.
ΘΡ	422	75	31	30	287
ΠΤ	388	84	108	—	348
ΒΙ	187	—	—	—	187
ΘΕ	*342*	*77*	*67*	*30*	*297*
ΚΛ	277	146	76	21	136
ΕΓ	426	112	32	33	111
ΚΟ	*325*	*128*	*56*	*26*	*125*
ΛΞ	323	90	57	—	168
ΓΡ	112	88	22	7	36
ΓΛ	*292*	*89*	*36*	*7*	*102*
ΣΧ	—	—	*22*	—	*22*
Συν.	345	114	49	26	196

Μέσος όρος κατά τόμο 132 τ.φ.

Μέσος όρος πλην σχολικών 203 τ.φ.

Μέσος όρος κατά τόμο πλην σχολικών 135 τ.φ.

Χοντρά βιβλία· δύσχρηστα βιβλία. Κάποια στιγμή ο Σαίξπηρ βάζει τον Άμλετ να μπαίνει στη σκηνή διαβάζοντας· αυτήν την περιπατητική πρακτική της ανάγνωσης δύσκολα μπορούμε να τη φανταστούμε για τους δικούς-μας μοναχούς. Αλλά ούτε και καθισμένους σ' ένα τραπέζι με πολλά βιβλία ανοιχτά μπροστά-τους: και η εικόνα του ερευνητή, του ανθρώπου που αναζητά δώθε κείθε κάποιο χωρίο, που γυρεύει την ειδική πληροφορία, δεν ταιριάζει στα δικά-μας πρόσωπα[63]. Αλλιώς τα φανταζόμαστε· καθιστά, να διαβάζουν αργόσυρτα, φωναχτά κατά πάσα πιθανότητα —θα το εξετάσουμε αυτό παρακάτω— σελίδα τη σελίδα, μόνα μπροστά στο σοφό, μεγαλεπήβολο σε σχήμα και σε κύρος, βιβλίο.

Πολλά μπορεί να σημαίνει αυτού του είδους η σχέση με το βιβλίο. Η σύγκριση, η παραβολή, η αντιπαράθεση, ό,τι δηλαδή γεννά την κρίση, την αμφιβολία, τον στοχασμό, δεν διευκολυνόταν από τον όγκο των βιβλίων. Αντίθετα επι-

63. Μία «αναγνωστική μηχανή», ένας διπλός τροχός διαμέτρου δύο περίπου μέτρων που στο ενδιάμεσό-του έφερε δώδεκα κινητά ράφια —κάτι σαν μαγγανοπήγαδο περίπου— κι επέτρεπε λοιπόν την ανάγνωση πολλών βιβλίων ταυτόχρονα χωρίς να χρειάζεται κανείς να μετακινηθεί, απεικονίζεται στο *Histoire de l'Edition Française*, I, Παρίσι (Promodis) 1982, 549. Τέτοιες μηχανές δεν υπήρχαν βέβαια στην καθ' ημάς ανατολή.

βάλλεται κάπως αυτόματα η αυθεντία της γραμμένης έκφρασης· ο αναγνώστης ποδηγετείται από τα όσα διαβάζει.

Αλλά δεν είναι μονάχα αυτό. Είναι και το ότι κατά κανόνα σε μεγάλα σχήματα τυπώνονται μονάχα κλασικά βιβλλία — ένας τυπογράφος δύσκολα θα δοκίμαζε το ρίσκο μιας πολυδάπανης έκδοσης για ένα καινούριο, αμφίβολης τύχης βιβλίο. Το περιεχόμενο των βιβλιοθηκών θα μας απασχολήσει παρακάτω ξεχωριστά, όμως καλό είναι να έχουμε στον νου, πως τη στιγμή της αγοράς οι κτήτορές-μας έδειχναν περισσότερη εμπιστοσύνη στα ογκώδη, άρα τα δοκιμασμένα από τον χρόνο και τη χρήση βιβλία, και δεν έδειχναν διατεθειμένοι να αποτολμήσουν μια αγορά που μπορούσε ίσως να αποδειχθεί περιττή, βλαβερή ή ασήμαντη. Να αγοράσουν ή, που δεν απέχει και πολύ, να διατηρήσουν ένα τέτοιο βιβλίο στη βιβλιοθήκη-τους.

Συγκριτικά τώρα. Παρατηρούμε πως οι δύο μεγαλύτερες βιβλιοθήκες, του Άνθιμου και του Γερμανού περιλάμβαναν σαφώς ογκωδέστερα βιβλία, και πως η διαφορά αυτή είναι πολύ πιο σημαντική στους τίτλους παρά στους τόμους: και πιο χοντρά λοιπόν, και πιο πολύτομα. Αν θεωρήσουμε, στηριγμένοι στα συνολικά μεγέθη, πως από τους τέσσερις μονάχα αυτοί οι δύο είχαν συνείδηση βιβλιοσυλλέκτη, ενώ οι άλλοι απλώς αγόραζαν βιβλία, τότε θα πρέπει να θέσουμε ως μία από τις υποθέσεις, ότι καταρχήν ο συνειδητός σχηματισμός βιβλιοθήκης συνδέεται με πολύτομα και ογκώδη βιβλία: βιβλιοθήκη - αποθήκη· στέρνα όπου σωρεύεται η κατακτημένη γνώση για μελλοντική πιθανή χρήση.

Ως προς τις κατηγορίες, στο γενικό σύνολο τα θεολογικά καταλαμβάνουν το 45,5% των τίτλων και το 68% του όγκου· και εδώ το πρώτο ζεύγος (Άνθιμος - Γερμανός) διαφοροποιείται από το δεύτερο (Αμφιλόχιος - Διονύσιος), ιδίως ως προς τα ποσοστά των τίτλων. Στα κοσμικά και οι τέσσερις συγκλίνουν αρκετά προς το μέσο ποσοστό των τίτλων (38,5%), ενώ στο ποσοστό των όγκων ο Αμφιλόχιος βρίσκεται πολύ πιο πάνω (44%) από το γενικό σύνολο (24,5%) και ο Διονύσιος πολύ πιο κάτω (13,5%). Περίπου τα μισά βιβλία είναι, λοιπόν, θεολογικά. Η πληροφορία ετούτη θα μπορέσει να αποκτήσει αξία μονάχα όταν προχωρήσουμε σε αναλύσεις που θα καλύπτουν ένα ευρύτερο φάσμα βιβλιοθηκών. Προσώρας αξιοσημείωτη πληροφορία ίσως να αποτελεί η ίδια η διάκριση σε κατηγορίες: η ποικιλία των περιεχομένων κάθε βιβλιοθήκης είναι τόσο πενιχρή, που δεν μας επιτρέπει να προχωρήσουμε σε λεπτότερες ομαδοποιήσεις παρά μας επιβάλλει να παραμείνουμε σ' αυτήν την πολύ χονδρική των κοσμικών από τη μια, με μόνη εσωτερική διάκριση σε κλασικούς και εγκυκλοπαιδικά, και των θεολογικών από την άλλη, όπου και οι τρεις υποκατηγορίες περιλαμβάνουν ως επί το πλείστον πηγές (Πατέρες, η Βίβλος, πρακτικά συνόδων και τα παρόμοια) και διόλου τη σύγχρονη θεολογική σκέψη. Βέβαια συναντήσαμε κάποια βιβλία νομικού περιεχομένου· κατηγορία ωστόσο «δίκαιο» δεν θα μπορούσε να υπάρξει. Ο Διονύσιος διαθέτει αρκετά ειδικά και ομοειδή βιβλία, τα ιατρικά — είναι όμως ο μόνος. Δεν απαντούμε στο σύνολο των 248 τίτλων παρά τρία γεωγραφικά

βιβλία, έχουμε ελάχιστα ιστορικά, κι αυτά όλα –με μια ίσως μόνο εξαίρεση– παλαιότερης εκκλησιαστικής ιστορίας, και ούτε ένα λογοτεχνικό έξω από τους αρχαίους κλασικούς, που προφανώς διαβάζονταν με διαφορετικό στόχο. Ακόμα κι αν δεν προχωρήσουμε στην ανάλυση του περιεχομένου, και παρά τις ελλείψεις και τις άγναιές-μας, μπορούμε να θεωρούμε πως η γνώση που συγκεντρώνονταν ήταν μια γνώση συμβατική, χωρίς άμεσες σχέσεις με τον συλλέκτη, κοκκαλωμένη. Μόνη εξαίρεση τα ιατρικά, και ίσως τα γλωσσικά του Διονύσιου.

Η παρουσία των εγκυκλοπαιδικών είναι αρκετά πενιχρή σε τίτλους: 14% για τον Άνθιμο και τον Γερμανό, 23% για τον δάσκαλο Αμφιλόχιο, 33% για τον Διονύσιο. Αν λογαριάσουμε τα τυπογραφικά φύλλα τα ποσοστά πέφτουν ακόμη περισσότερο: 11%, 5%, 16%, 12% κατά σειρά.

ΠΙΝΑΚΑΣ Δ΄

Αναγραφή των εγκυκλοπαιδικών

Α.Α.	ΚΤΗΤωΡ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔ.	ΧΡΟΝ ΕΚΔ.	ΣΧΗΜΑ	ΤΟΜΟΙ	Τ.Φ.	ΑΠΟΚΛ.	«ΕΛΛ.»	ΓΛΩΣ	ΠΑΡΑ-ΠΟΜΠΗ
16	ΑΝΘ.	Χρυσ. Νοταράς	Γεωγραφικά	ΠΑΡΙ.	1716	2	1	47	44	Ν	ΝΕ	Λ631
17	ΑΝΘ.	Χρυσ. Νοταράς	Ιστορία και περιγρ. Αγ. Γης	ΒΕΝ.	1728	2	1	35	41	Ν	ΝΕ	Λ633
39	ΑΝΘ.	Cypr. Soarius	Artis Rhetoricae Libri	ΒΙΕΝ	1740	8	1	43	31		ΛΤ	Λ371
40	ΑΝΘ.	Baumeister	Elementa Philosophiae	ΛΙΨ.	1755	8	1	39	16		ΛΤ	Λ130
42	ΑΝΘ.	C. A. de Martini	De lege natural I Exerc.	ΒΙΕΝ.	1770	4	1	54	1		ΛΤ	Λ345
47	ΑΝΘ.	Erasmus	Colluquia familiara	Ουλμ.	1712	8	1	56	60		ΛΤ	Λ223
49	ΑΝΘ.	Μελέτιος Μήτρου	Γεωγραφία	ΒΕΝ.	1728	2	1	83	44	Ν	ΝΕ	Λ446
50	ΑΝΘ.	Baumeister	Institutiones Metaphys.	ΒΥΡΤ	1754	8	1	41	18		ΛΤ	Λ129
63	ΑΝΘ.	Αγγ. Calmet	Diction. Histor. Etc.	ΒΕΝ.	1766	2	9	1935	7		ΛΤ	Λ408
81	ΑΝΘ.	Νικηφ. Θεοτόκης	Σημειώσεις ρητορικής	Χφ.	17	8	1	13			ΝΕ	Σ147
83	ΑΝΘ.	St. Chauvinus	Lexicon Philosophicum	LEOV	1713	2	1	189	63		ΛΤ	Λ401
105	ΑΝΘ.	Μ. Μαυροκορδάτος	Περί καθηκόντων	ΒΟΥΚ	1719	8	1	12	54	Ν	ΝΕ	Λ441
110	ΑΝΘ.	Chr. Wolf	Elementa Matheseos	Χάλη	1742	4	4	400	26		ΛΤ	Λ150
111	ΑΝΘ.	Boscovits	Element. Univ. Matheseos τ. Α+Γ	Ρώμη	1754	16	2	26	19		ΛΤ	Λ153
114	ΑΝΘ.	Βικ. Δαμοδός	Λογική+Ρητορική	ΒΕΝ.	1759	8	1	34	14	Ν	ΝΕ	Λ137
117	ΑΝΘ.	Ευαγ. Βούλγαρις	Λογική	ΛΙΨ.	1766	8	1	40	6	Ν	ΝΕ	Λ237
118	ΑΝΘ.	Νικ. Θεοτόκης	Στοιχεία Φυσικής	ΛΙΨ	1766	8	2	41	5	Ν	ΝΕ	Λ473
119	ΑΝΘ.	Segner+Βούλγαρις	Μαθηματικών στοιχείων πραγμ.	ΛΙΨ.	1767	8	1	34	5	Ν	ΑΕ	Λ238
2	ΓΕΡΜ.	Hergel. Pettho	(Περί ιστορίας)	CAS	1729	4	1	47	9		ΟΥ	Λ172
16	ΓΕΡΜ.		Cosmographia	KASS	1739	8	1	11	13		ΛΤ	Λ365
19	ΓΕΡΜ.	Weinmann	Phytantoza Iconographia	ΑΥΓ.	1739	2	2	266	14		ΛΤ	Λ133
22	ΓΕΡΜ.	Chr. Wolf	Elementa Matheseos	Χάλη	1742	4	1	90	11		ΛΤ	Λ150
27	ΓΕΡΜ.	Io. Bart. Porta	Magiae Natur. Libri XX	ΦΡΓΚ.	1591	8	1	44	104		ΛΤ	Λ538
28	ΓΕΡΜ.	Papai Par. andras	Pax Corporis	KLVR	1747	8	1	26	8		ΟΥ	Λ512
49	ΓΕΡΜ.	Matthias Chr.	Theatrum Historicum	ΦΡΓΚ.	1649	16	1	40	49		ΛΤ	Λ439
21	ΑΜΦ.	Dy Hamel	Philosophia	ΑΜΣ.	1704	8	1	27	56		ΛΤ	Λ621
24	ΑΜΦ.	Wolf	Logika	ΦΡΓΚ.	1739	4	1	112	21		ΛΤ	Λ147
25	ΑΜΦ.	Wolf	Cosmologia	ΦΡΓΚ.	1737	4	1	59	23		ΛΤ	Λ144

Α.Α	ΚΤΗΤΩΡ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔ.	ΧΡΟΝ. ΕΚΔ.	ΣΧΗΜΑ	ΤΟΜΟΙ	Τ. Φ	ΑΠΟΚΛ.	«ΓΛΑ»	ΓΑΛΛ.	ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ
26	ΑΜΦ.	Wolf	Psycol. Empir.	ΦΡΓΚ.	1738	4	1	119	22		ΑΤ	Λ145
27	ΑΜΦ.	Wolf	Theologia Natural.	ΦΡΓΚ.	1739	4	2	239	20		ΑΤ	Λ146
28	ΑΜΦ.	Wolf	Psycol. Natur.	ΦΡΓΚ.	1740	4	1	90	20		ΑΤ	Λ148
29	ΑΜΦ.	Baumeister	Institutiones Philosoph.	ΒΥΡΤ.	1742	8	1	25	18		ΑΤ	Λ128
33	ΑΜΦ.	Baumeister	Intitutiones Metaphys.	ΒΥΡΤ.	1754	8	1	41	6		ΑΤ	Λ129
35	ΑΜΦ.	Daries	Institut. Iuris Prudent.	Ιένα	1757	4	1	78	3		ΑΤ	Λ192
1	ΔΙΟΝ.	Weckerus	Antidotarium	ΒΑΣΛ.	1526	16	2	33	204		ΑΤ	Λ132
3	ΔΙΟΝ.	Παύλος Αιγινήτης	Παύλου Αιγ. Ιατρού βιβλία	ΒΕΝ.	1538	4	1	40	192		ΑΕ	Λ520
17	ΔΙΟΝ.	Μαυροκορδάτος Ν.	Περί... καθηκόντων βίβλος	ΒΟΥΚ.	1719	4	1	48	11	Ν	ΝΕ	Λ441
21	ΔΙΟΝ.	Στενζέλιους	Διατρ. περί ύπνου	ΦΡΓΚ.	1725	8	1	13	15		ΑΕ	Λ576
22	ΔΙΟΝ.	Σκιαδάς	Γένος...Πέτρου	ΒΕΝ.	1737	8	1	33	3	Ν	ΝΕ	Λ562
23	ΔΙΟΝ.	Αρμενόπουλος	Εξάβιβλος	ΒΕΝ.	1744	4	1	80	1	Ν	ΝΕ	Λ110
25	ΔΙΟΝ.		Ιατροσόφιον	Χφ.	1705	8	1	45			ΝΕ	Σ97
26	ΔΙΟΝ.		Αντιδοτάριο	Χφ.	1609	8	1	22			ΝΕ	Σ93
27	ΔΙΟΝ.		Ιατροσόφιον	Χφ.	1505	8	1	36			ΝΕ	Σ55

Ειδικότεροι γνώστες θα μπορούσαν να προχωρήσουν σε αναλυτικότερη θεώρηση· για χάρη-τους παρατίθεται ο παραπάνω πίνακας. Ωστόσο και ο απλός παρατηρητής διαπιστώνει πως η πλειοψηφία, η συντριπτική, συνίσταται από γενικής και εγκύκλιας παιδείας έντυπα: οι συγγραφείς που έρχονται και επανέρχονται είναι ο Christian Wolf και ο Baumeister (7 και 4 τίτλοι αντίστοιχα, το ένα τέταρτο δηλαδή του συνόλου)· γενικές γνώσεις πανεπιστημιακού επιπέδου — άλλωστε και τα υπόλοιπα κινούνται στο χώρο των εγχειριδίων, με ελάχιστες, πιθανόν εξαιρέσεις.

Αν αυτά συνδυαστούν με το χαμηλό ποσοστό ως προς το σύνολο, με τη μονοκρατορία της λατινικής γλώσσας στα μή ελληνόγλωσσα, και με ένα χαμηλό σχετικά μέσο όρο απόκλισης (33 έτη χωρίς τα χειρόγραφα, 24 έτη αν εξαιρέσουμε δύο μόνο βιβλία), μπορούμε να φανταστούμε τα κριτήρια επιλογής: αγόραζαν την τρέχουσα, κοινοτοπική, αλλά όχι λαϊκής κατανάλωσης γνώση. Μονάχα ο Διονύσιος διαφέρει ως προς τα ιατρικά· ο Αμφιλόχιος, που σκόπευε αποκλειστικά στη διδασκαλία, κάπως υψηλού μάλιστα επιπέδου, ενδιαφέρθηκε σχετικά περισσότερο, ο Γερμανός, πιο συντηρητικός, και μια —σημαδιακή, όμως— γενιά πρεσβύτερος, λιγότερο. Ο Άνθιμος, που ο αριθμός των βιβλίων-του επιτρέπει κάπως ασφαλέστερες κρίσεις, παρέχει ένα αρκετά καλό δείγμα των ενδιαφερόντων ενός μετρίως λογίου ιερωμένου στα χρόνια του αρχόμενου Διαφωτισμού: εγκυκλοπαιδισμός στα λατινόγλωσσα, αρκετή περιέργεια στα κλασικά ονόματα της νεοελληνικής παιδείας: Νοταράς, Μήτρου, Βούλγαρης, Θεοτόκης, Δαμοδός.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ε΄

Αναγραφή των αρχαίων Ελλήνων κλασικών

Α.Α.	ΚΤΗΤΩΡ	ΧΡΟΝ. ΑΓΟΡΑΣ	ΤΟΠΟΣ ΑΓΟΡΑΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔ.	ΧΡΟΝ. ΕΚΔ.	ΣΧΗΜΑ	ΤΟΜΟΙ	Τ.Φ.	ΑΠΟΚΛ.	«ΕΛΛ.»	ΠΑΡΑ-ΠΟΜΠΗ
93	ΑΝΘ				Παροιμίαι ελληνικαί	ΑΜΒ	1612	4	1	90	161		Λ518
14	ΓΕΡΜ	1748	ΚΕΚΣ	(Αρχαίοι ιατροί)	De Omnium Particularium	ΣΤΡΑ	1568	8	1	30	180		Λ293
84	ΑΝΘ	1777	ΒΙΕΝ	Αιλιανός	Περί ζώων	ΛΟΝΔ	1744	4	1	161	33		Λ401
48	ΓΕΡΜ	1756		Αιλιανός	Περί ζώων ιδιότητος	ΛΟΝΔ	1744	4	2	85	12		Λ54
9	ΑΜΦ			Αμμώνιος Ερμείας	Εις... Ε φωνάς Πορφυρίου	ΒΕΝ	1546	8	1	24	204		Λ76
11	ΑΜΦ			Αριστοτέλης	Organi Pars Prima	ΒΑΣΛ	1587	8	1	46	173		Λ101
17	ΑΜΦ			Αριστοτέλης	Opera Omnia τ. Β+Γ+Δ	ΠΑΡΙ	1654	2	3	650	106		Λ103
92	ΑΝΘ			Αριστοτέλης	Τα σωζόμενα	ΟΡΛ	1606	8	2	214	166		Λ102
39	ΑΜΦ.			Αριστοτέλης	Μετά τα φυσικά	ΒΕΝ		16	1	23			Λ107
8	ΑΜΦ			Αριστοτέλης	Άπαντα τ. Β	ΒΑΣΛ	1531	2	1	126	219		Λ96
7	ΑΜΦ	1749		Αριστοφάνης	Κωμωδίαι	ΦΛΟΡ	1525	4	1	51	224		ΔΕΛ
11	ΓΕΡΜ	1746	ΚΕΚΣ	Αριστοφάνης	Comoediae Undecum	ΑΜΣΤ	1710	2	1	242	36		Λ109
8	ΓΕΡΜ	1745	ΚΕΚΣ	Αρριανός	Ανάβασις	ΑΜΣΤ	1668	8	1	41	77		Λ113
3	ΓΕΡΜ	1744	ΚΕΚΣ	Αρριανός	Ανάβασις+Ινδική	ΛΑΙΝ	1704	4	1	48	40		Λ114
68	ΑΝΘ	1774	ΒΙΕΝ	Δημοσθένης κ.α.	Quae Supersunt	ΛΙΨ	1770	8	8	420	1		Λ56
69	ΑΝΘ	1774	ΒΙΕΝ	Δημοσθένους σχολ.	Apparatus Crittici	ΛΙΨ	1774	8	4	283			Λ197
31	ΓΕΡΜ	1756	ΚΕΚΣ	Διοσκουρίδης	Τά άπαντα	ΦΡΓΚ	1598	2	1	202	158		Λ206
122	ΑΝΘ			Ευκλείδης	Elementorum Libri XV	ΛΙΨ	1769	8	1	27	4		Λ243
78	ΑΝΘ	1775	ΒΙΕΝ	Ευριπίδης	Εκάβη κ.α. τραγωδίες	ΛΟΝΔ	1748	8	2	57	27		Λ244
23	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	Ηλιόδωρος	Αιθιοπικά	ΛΑΙΝ	1611	16	1	20	159		Λ264
46	ΑΝΘ	1772	ΒΙΕΝ	Ηρωδιανός	Ιστοριών βιβλία Η΄	ΣΤΡΑ	1694	8	1	73	78		Λ265
101	ΑΝΘ			Ησίοδος	Quae Extant	ΑΜΣΤ	1601	8	2	44	72		Λ266
4	ΔΙΟΝ			Θεόκριτος	Ειδύλλια	ΦΡΓΚ	1545	8	1	10	185		Λ278
17	ΓΕΡΜ	1752		Θεόκριτος κ.α.	Ειδύλλια+Επιγράμματα		1596	8	1	30	156		Λ279
6	ΓΕΡΜ	1744	ΚΕΚΣ	Θεόφραστος	Historia Plantarum	ΑΜΣΤ	1644	2	1	324	100		Λ283
30	ΓΕΡΜ	1756	ΚΕΚΣ	Ισοκράτης	Τα άπαντα	ΒΑΣΛ	1587	8	1	75	169		Λ303
21	ΑΝΘ	1770	ΒΙΕΝ	Ισοκράτης	Άπαντα	ΒΑΣΛ	1570	2	1	214	200		Λ302
80	ΑΝΘ	1775	ΒΙΕΝ	Λογγίνος	De Sublimitate	ΛΙΨ	1769	4	1	52	6		Λ202
21	ΓΕΡΜ	1753		Λουκιανός	Τα άπαντα τ. Α	ΒΑΣΛ	1563	16	1	31	190		Λ417
77	ΑΝΘ	1775	ΒΙΕΝ	Λουκιανός	Τα άπαντα τ. Α+Β+Η	ΑΜΣΤ	1743	4	3	693	32		Λ419

Α Α	ΚΤΗΤΩΡ	ΧΡΟΝ ΑΓΟΡΑΣ	ΤΟΠΟΣ ΑΓΟΡΑΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔ	ΧΡΟΝ ΕΚΔ	ΣΧΗΜΑ	ΤΟΜΟΙ	Τ.Φ	ΑΠΟΚΛ	«ΕΛΛ.»	ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ
94	ΑΝΘ			Μιχ. Αποστόλης	Παροιμίαι	ΛΑΙΝ	1919	4	1	52	154		Λ518
79	ΑΝΘ	1775	ΒΙΕΝ	Ξενοφών	Τα σωζόμενα τ. Β+Γ+Δ	ΛΙΨ	1763	8	3	122	11		Λ496
97	ΑΝΘ			Όμηρος	Ιλιάς+Οδύσσεια+σχολ.	ΑΜΣΤ	1656	8	1	82	117		Λ503
87	ΑΝΘ			Όμηρος	Opera Omnia	ΒΑΣΛ	1561	2	1	157	212		Λ502
10	ΑΜΦ			Όμηρος	Ποιήσεις... άμφω	ΒΑΣΛ	1551	4	1	91	199		Λ501
129	ΑΝΘ			Πατούσας Ιω.	Εγκυκλοπαιδεία φιλολ. τ. Α+Γ	ΒΕΝ		8	2	51		Ν	Λ316
13	ΔΙΟΝ			Πατούσας Ιω.	Εγκυκλοπαιδεία φιλολ. τ. Δ	ΒΕΝ	1710	8	1	26	20	Ν	Λ316
3	ΔΙΟΝ			Παύλος Αιγινίτης	Παύλου Αιγ. Ιατρού βιβλία	ΒΕΝ	1538	4	1	40	192		Λ520
15	ΑΜΦ			Πλάτων	Άπαντα	ΦΡΓΚ	1602	2	1	371	158		Λ527
52	ΓΕΡΜ	1758	ΕΛΑΣ	Πλούταρχος	Τα σωζόμενα τ. Β	ΦΡΓΚ	1620	2	1	339	138		Λ531
38	ΑΝΘ	1771	ΒΙΕΝ	Πλούταρχος	Βίοι παράλληλοι	ΛΟΝΔ	1729	4	1	73	42		Λ533
48	ΑΝΘ	1772	ΒΙΕΝ	Πλούταρχος	Βίοι παράλληλοι τ. Β+Γ+Ε	ΛΟΝΔ	1723	4	3	213	49		Λ532
58	ΑΝΘ	1753	ΒΙΕΝ	Πλούταρχος	Απόφθεγμα βασιλέων	ΛΟΝΔ	1741	8	1	7	32		Λ534
89	ΑΝΘ			Σοφοκλής	Τραγωδίαι	ΒΥΤΤ	1585	8	1	27	188		Λ569
50	ΓΕΡΜ	1758	ΕΛΑΣ	Στράβων	Περί γεωγραφίας	ΒΑΣΛ	1549	2	1	206	209		Λ579
26	ΓΕΡΜ	1754		Φίλων Ιουδαίος	Συγγράμματα	ΦΡΓΚ	1691	2	1	318	63		Λ610
90	ΑΝΘ			Φώτιος	Μυριόβιβλος	ΑΥΓ	1601	2	1	249	172		Λ618
23	ΓΕΡΜ	1754	ΚΕΚΣ	Φώτιος	Μυριόβιβλος	ΡΟΥΕ	1653	2	1	225	101		Λ620

Σημείωση: Το βιβλίο του Παύλου Αιγηνίτου εμφανίζεται και στους δύο πίνακες Δ΄ και Ε΄.

Η χρήση των αρχαίων κειμένων αποσκοπούσε κυρίως στην εξοικείωση με την ελληνική γλώσσα, όπως ξέρουμε, και θα ήταν τελείως παραπλανητικό να αναζητούσαμε μέσα από τέσσερις μεμονωμένες περιπτώσεις να συλλάβουμε στάσεις και αντιλήψεις για ένα ζήτημα τόσο ευρύ όπως η αρχαιογνωσία των Ελλήνων του 18ου αιώνα, για το οποίο προσφέρουν πληροφορίες η σχολική πρακτική, η διάδοση και η διάταξη της «Εγκυκλοπαίδειας» του Πατούσα, η χειρόγραφη παράδοση και ό,τι άλλο.

Αλλά από κάπου πρέπει να αρχίσουμε. Το πρώτο που θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς στον παραπάνω πίνακα είναι η ανομοιομορφία-του, ή αλλιώς, η ποικιλία. Δεν συναντάμε στερεότυπα τα ίδια κείμενα και στους τέσσερις· λόγου χάρη, ο Γερμανός, που έχει την πιο αδύναμη παρουσία εγκυκλοπαιδικών καθεαυτό, διαθέτει πέντε, τουλάχιστον, εγκυκλοπαιδικού περιεχομένου κλασικούς (σε σύνολο δεκατεσσάρων), ενώ ο Άνθιμος μονάχα δύο (σε σύνολο εικοσιτριών). Ωστόσο, και παρά τον φόβο να υπονομεύει τους συλλογισμούς-μας η τύχη, η παρουσία βατών κειμένων (Αρριανός, Ισοκράτης, Λουκιανός, Πλούταρχος, Ξενοφών) σε συνδυασμό με τη μοναδική παρουσία του Πλάτωνα και την απουσία του Θουκυδίδη[64] οδηγούν στη γλωσσομάθεια περισσότερο παρά στην αρχαιογνωσία είτε, απλά, τη γνώση. Ας επισημάνουμε και την ισχυρή παρουσία ηθικών κειμένων (Ρήτορες, Πλούταρχος, Παροιμίες).

Λίγα θα είχαμε να προσθέσουμε στη συνολική αυτή παρουσίαση για το μέρος που κατέχουν οι ξένες γλώσσες· το κυριότερο στοιχείο, η δεσποτική θέση της λατινικής καταφάνηκε ήδη.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΤ΄

Ποσοστιαία παρουσία ξενόγλωσσων στο σύνολο και στα εγκυκλοπαιδικά

	σύνολο		εγκυκλοπαιδικά	
	α.α.	τ.φ.	α.α.	τ.φ.
Σύνολο	28%	23%	11%	8,5%
Άνθιμος	25,5%	28%	7%	10%
Γερμανός	22,5%	12%	13,5%	4,5%
Αμφιλόχιος	45,5%	29,5%	23%	15%
Διονύσιος	29,5%	10%	3,5%	1%

64. Χωρίς να έχω διερευνήσει το θέμα, νομίζω πως ο Θουκυδίδης μονάχα στον 19ο αιώνα αρχίζει να κατακτά τη θέση που έχει σήμερα: στους 639 τίτλους του κατάλογου του Λαζάρου, *ό.π.*, μονάχα ένας είναι Θουκυδίδης (του 1802), ενώ στον κατάλογο της Κοζάνης (Ν.Π. Δελιαλής, *Κατάλογος εντύπων Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης*, Α΄, Θεσσαλονίκη 1948) έχουμε τρείς τίτλους σε σύνολο 888.

Περισσότερο από το σύνολο αξίζει να παρατηρήσουμε τις διαφοροποιήσεις στα εγκυκλοπαιδικά: ο Άνθιμος και ο Διονύσιος, που παρουσιάζουν χαμηλά ποσοστά στα ξενόγλωσσα εγκυκλοπαιδικά, είναι ακριβώς εκείνοι που κρατούν τη στενότερη σχέση με την «ελληνική» παραγωγή· ο συσχετισμός αυτός, αν δεν αποδειχθεί μοναδικός κάποτε, θα μπορούσε να προσφέρει δεδομένα για γόνιμα συμπεράσματα σε μια συνολικότερη θεώρηση των ελληνικών βιβλιοθηκών.

Γιατί ακριβώς ίσως το πιο εντυπωσιακό στοιχείο που προκύπτει από τη μελέτη των τεσσάρων αυτών βιβλιοθηκών είναι η πολύ μικρή παρουσία «ελληνικών» βιβλίων — και παράλληλα χειρογράφων: 34 «ελληνικοί» τίτλοι στους 232 σύνολο (αφαιρώ τα 16 χειρόγραφα) 14,5%, ή το ένα έβδομο· 2.960 τυπογραφικά φύλλα στα 48.117 (αφαιρώ τα 384 των χειρογράφων), δηλαδή μόλις παραπάνω από το 6%. Σε ποιούς απευθυνόταν, λοιπόν η «ελληνική» παραγωγή;

Στο ερώτημα αυτό, αφού υποσημειώσουμε πως η εκδοτική δραστηριότητα των ελληνικών τυπογραφείων αποσκοπούσε πρώτιστα στην εκκλησιαστική σκευή, πρέπει να επισημάνουμε ότι στο μέγιστο μέρος-τους οι βιβλιοθήκες καταρτίστηκαν εκτός οθωμανικής αυτοκρατορίας. Μια πρόχειρη «αισθητή» στατιστική στα βιβλία του Κύριλλου Λαυριώτη[65], που καταρτίστηκε, αντίθετα, στην Πελοπόννησο και τις ηγεμονίες, δείχνει ολότελα αντίστροφη τάση. Ώστε πρέπει να θέσουμε, προς επιβεβαίωση, την υπόθεση πως το κύκλωμα αγοράς επηρεάζει άμεσα τη σύσταση μιας βιβλιοθήκης.

Ωστόσο αν συγκρίνουμε τον πίνακα Α΄ με τον επόμενο, διαπιστώνουμε μικρές σχετικά αποκλίσεις:

65. Βλ. Λουκία Δρούλια, «Ο λαυριώτης μοναχός Κύριλλος από την Πάτρα και η βιβλιοθήκη του», *Ο Ερανιστής*, 11 (1974), Αθήνα 1980, 456-503 και ειδικότερα 474-492.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ζ΄

Αναγραφή των «Ελληνικών» βιβλίων

Α.Α.	ΚΤΗΤΩΡ	ΗΜΕΡ.	ΜΗΝΑΣ	ΧΡΟΝ. ΑΓΟΡΑΣ	ΤΟΠΟΣ ΑΓΟΡΑΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔ.	ΧΡΟΝ. ΕΚΔ.	ΣΧΗΜΑ	ΤΟΜΟΙ	Γ.Φ.	ΑΠΟΚΛ.	ΚΑΤΑΣΤ	ΓΛΩΣ.	ΒΛ ΣΧ.	ΠΑΡΑ-ΠΟΜΠΗ
10	ΑΝΘ			1767	ΜΙΣΤ	Σπ. Μήλιος (επιμ.)	Αγίων Συνοδών Συναθρ.	ΒΕΝ	1761	2	2	444	6	ΘΡ	ΑΕ		Λ574
15	ΑΝΘ			1769	ΒΙΕΝ	Ευθ. Ζιγαδηνός	Πανοπλία δογματική	ΤΡΓΒ	1710	2	1	57	59	ΘΡ	ΑΕ		Λ241
16	ΑΝΘ			1769	ΒΙΕΝ	Χρυσ. Νοταράς	Γεωγραφικά	ΠΑΡΙ	1716	2	1	47	44	ΕΓ	ΝΕ		Λ631
17	ΑΝΘ			1769	ΒΙΕΝ	Χρυσ. Νοταράς	Ιστορία και περιγρ. αγ. Γης	ΒΕΝ	1728	2	1	35	41	ΕΓ	ΝΕ		Λ633
49	ΑΝΘ			1772	ΒΙΕΝ	Μελέτιος Μήτρου	Γεωγραφία	ΒΕΝ	1728	2	1	83	44	ΕΓ	ΝΕ		Λ446
64	ΑΝΘ			1773	ΒΙΕΝ	Νικηφ. Θεοτόκης	Σερά υπομνηματιστών	ΛΕΙΨ	1772	2	2	359	1	ΘΡ	ΑΕ		Λ474
70	ΑΝΘ			1774	ΒΙΕΝ	Ιερεμ. Σιναΐτης	Νέα κλίμαξ	ΒΕΝ	1774	4	1	58		ΘΡ	ΝΕ		Λ294
71	ΑΝΘ			1774	ΒΙΕΝ	Θεοδώρητος Κύρου	Τα σωζόμενα	Χάλη	1768	8	4	417		ΠΤ	ΝΕ	Ν	Λ274
98	ΑΝΘ					Νεκτάριος Ιεροσ.	Περί αρχής Πάπα αντίρρησις	Ιάσι	1682	4	1	31	91	ΘΡ	ΝΕ		Λ460
105	ΑΝΘ					Ν. Μαυροκορδάτος	Περί καθηκόντων	ΒΟΥΚ	1719	8	1	12	54	ΕΓ	ΝΕ		Λ441
106	ΑΝΘ					Γ. Βλάχος	Θησαυρός τετράγλωσσος	ΒΕΝ	1723	4	1	85	50	ΛΞ	ΝΕ	Ν	Λ171
113	ΑΝΘ					Θεοδ. Γαζής	Γραμματικής εισαγ.	ΒΕΝ	1758	8	1	21	15	ΓΡ	ΑΕ		Λ161
114	ΑΝΘ					Βικ. Δαμοδός	Λογική+Ρητορική	ΒΕΝ	1759	8	1	34	14	ΕΓ	ΝΕ		Λ137
117	ΑΝΘ					Ευγ. Βούλγαρις	Λογική	ΛΙΨ	1766	8	1	40	6	ΕΓ	ΝΕ	Ν	Λ237
118	ΑΝΘ					Νικ. Θεοτόκης	Στοιχεία Φυσικής	ΛΙΨ	1766	8	2	41	5	ΕΓ	ΝΕ	Ν	Λ473
119	ΑΝΘ					Segner+Βούλγαρις	Μαθηματικών στοιχείων πραγμ.	ΛΙΨ	1767	8	1	34	5	ΕΓ	ΑΕ		Λ238
120	ΑΝΘ					Θ. Γαζής+Νεόφυτος	Γραμματικής εισαγ.	ΒΟΥΚ	1768	4	1	86	5	ΓΡ	ΝΕ		Λ162
121	ΑΝΘ					Ιωσήφ Βρυέννιος	Τα ευρεθέντα	ΛΙΨ	1768	8	2	66	5	ΠΤ	ΑΕ	Ν	Λ334
123	ΑΝΘ					Αντ. Κατήφορος	Γραμματική ελληνική	ΒΕΝ	1769	8	1	23	4	ΓΡ	ΝΕ		Λ347
124	ΑΝΘ					Σαμουήλ Ραββί	Πόνημα χρυσούν	ΛΙΨ	1769	8	1	13	4	ΘΡ	ΝΕ	Ν	Λ553
125	ΑΝΘ					Θεόδ. Γαζής	Γραμματικής εισαγ.	ΒΕΝ	1770	8	1	20	3	ΓΡ	ΑΕ		Λ161
128	ΑΝΘ					Αθανάσιος Πάριος	Αντίπαπας	ΒΙΕΝ	1785	8	1	12		ΘΡ	ΝΕ	Ν	Λ52
129	ΑΝΘ					Ιω. Πατούσας	Εγκυκλοπαιδεία φιλολ. τ. Α+Γ	ΒΕΝ		8	2	51		ΚΛ	ΑΕ		Λ316

«Ελληνικά» βιβλία κατά κατηγορίες και σχήμα

Α.Α	ΚΤΗΤΩΡ	ΗΜΕΡ.	ΜΗΝΑΣ	ΧΡΟΝ. ΑΓΟΡΑΣ	ΤΟΠΟΣ ΑΓΟΡΑΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔ.	ΧΡΟΝ. ΕΚΔ.	ΣΧΗΜΑ	ΤΟΜΟΙ	Τ.Φ.	ΑΠΟΚΛ.	ΚΑΤΗΓ.	ΓΛΩΣ	ΒΑΣΙΧ	ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ
10	ΓΕΡΜ	17	5	1746		Δοσίθεος Ιεροσολ.	Ορθόδοξος ομολογία	ΒΟΥΚ.	1699	2	1	72	47	ΘΕ	ΝΕ	Ν	Λ210
23	ΑΜΦ					Κατήφορος Αντ.	Γραμματική	ΒΕΝ.	1734	8	1	23	26	ΓΡ	ΝΕ		Λ347
12	ΔΙΟΝ						Ετυμολογικόν ήτοι γραμματική	ΒΕΝ.	1710	2	1	112	20	ΓΡ	ΝΕ	Ν	Λ227
13	ΔΙΟΝ					Ιω. Πατούσας	Εγκυκλοπαιδεία φιλολ. τ. Δ	ΒΕΝ.	1710	8	1	26	20	ΚΛ	ΑΕ	Ν	Λ316
14	ΔΙΟΝ					Δοσίθεος Ιεροσ.	Ιστορία... των εν Ιεροσολ.	ΔΟΥΚ.	1715	2	2	358	15	ΘΡ	ΝΕ	Ν	Λ209
15	ΔΙΟΝ	11	4	1740	ΚΕΚΣ	Μαυροκορδάδος Αλ.	Τα Ιουδαϊκά	ΒΟΥΚ.	1715	2	1	112	25	ΘΡ	ΝΕ	Ν	Λ440
17	ΔΙΟΝ					Μαυροκορδάτος Ν.	Περί... καθηκόντων βίβλος	ΒΟΥΚ.	1719	4	1	48	11	ΕΓ	ΝΕ	Ν	Λ441
19	ΔΙΟΝ					Hedericus	Lexicon Man. Grae.	ΛΙΨ.	1722	8	1	12	8	ΛΞ	ΛΤ		Λ444
22	ΔΙΟΝ	18	9	1740	ΚΕΚΣ	Σκιαδάς	Γένος... Πέτρου	ΒΕΝ.	1737	8	1	33	3	ΕΓ	ΝΕ	Ν	Λ562
23	ΔΙΟΝ					Αρμενόπουλος	Εξάβιβλος	ΒΕΝ.	1744	4	1	80	1	ΕΓ	ΝΕ	Ν	Λ110

ΠΙΝΑΚΑΣ Η΄

«Ελληνικά» βιβλία κατά κατηγορίες και σχήμα

	2^0				4^0				8^0				ΣΥΝΟΛΟ			
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%
ΘΡ	6	18%	1402	47,5%	2	6%	89	3%	2	6%	25	1%	10	30%	1516	51,5%
ΠΤ	—		—		—		—		2	6%	483	16,5%	2	6%	483	16,5%
ΘΕ	*6*	*18%*	*1402*	*47,5%*	*2*	*6%*	*89*	*3%*	*4*	*12%*	*508*	*17,5%*	*12*	*36%*	*1999*	*68%*
ΚΛ	—		—		—		—		2	6%	77	2,5%	2	6%	77	2,5%
ΕΓ	3	9%	165	5,5%	2	6%	128	4,5%	6	18%	194	6,5%	11	33%	487	16,5%
ΚΟ	*3*	*9%*	*165*	*5,5%*	*2*	*6%*	*128*	*4,5%*	*8*	*24%*	*271*	*9%*	*13*	*39%*	*564*	*19%*
ΛΞ	—		—		1	3%	85	2,5%	1	6%	12	0,5%	2	6%	97	3%
ΓΡ	1	3%	112	4%	1	3%	86	3%	4	12%	87	3%	6	18%	285	10%
ΓΛ	*1*	*3%*	*112*	*4%*	*2*	*6%*	*171*	*5,5%*	*5*	*18%*	*99*	*3,5%*	*8*	*24%*	*382*	*13%*
Σύν.	10	30%	1679	57%	6	18%	388	13%	17	51%	878	30%	33	99%	2945	100%

Στις γενικές κατηγορίες (κοσμικά, θεολογικά) τα συνολικά ποσοστά μας δίνουν στα θεολογικά 45,5% των τίτλων και 68,5% των τυπογραφικών φύλλων, ενώ για τα «ελληνικά» μόνο 36% και 68% αντίστοιχα. Στα κοσμικά 38,5% (τίτλοι) και 24,5% (τυπογραφικά φύλλα) στα συνολικά, ενώ στα ελληνικά 39% και 19% αντίστοιχα· και στα γλωσσικά 12% (τίτλοι) και 6,5% (όγκος) στα συνολικά και 24% και 13% στα «ελληνικά». Παρατηρούμε ότι σ' αυτήν τελευταία κατηγορία τα «ελληνικά» παρουσιάζουν διπλάσια ποσοστά σε σχέση με το σύνολο.

Αν συγκρίνουμε τους δύο πίνακες και ως προς τις υποδιαιρέσεις των κατηγοριών τώρα, διαπιστώνουμε μια ανατροπή των προηγούμενων συσχετισμών: οι πατέρες, οι βυζαντινοί ιστορικοί, τα κλασικά κείμενα απουσιάζουν, κάποτε ολοκληρωτικά από τα «ελληνικά» βιβλία, ενώ αντίστοιχα υπερεκπροσωπούνται οι γραμματικές. Η αντιστοιχία λοιπόν με την ελληνική τυπογραφική παραγωγή είναι εδώ απόλυτη.

Παράλληλα τα «ελληνικά» βιβλία είναι μικρότερου όγκου και σχετικά πολύ νεότερα. Ο μέσος όρος των τυπογραφικών φύλλων είναι 89 κατά τίτλο (89 για τον Διονύσιο, 90 για τον Ἄνθιμο), έναντι ενός γενικού μέσου όρου 203 τυπ. φύλλα ή 228 για τα μη «ελληνικά» (αφαιρώ και τα χειρόγραφα)· δηλαδή τα τελευταία είναι κατά μέσο όρο περισσότερο από δυόμισι φορές ογκωδέστερα. Ενώ πάλι ο μέσος όρος χρονικής απόκλισης, όπως θα δούμε, είναι συνολικά 69 χρόνια, μονάχα για τα «ελληνικά» είναι 20 (μέσος όρος Ἄνθιμου 67, για τα «ελληνικά»-του 21, μέσος όρος Διονύσιου 57, για τα «ελληνικά» 13).

Με βάση αυτά τα δεδομένα μπορούμε να καταλήξουμε σε κάποιες χονδρικές διαπιστώσεις: οι δυνατότητες φθηνής αγοράς παλαιών κατεξοχήν βιβλίων, κλασικών, με τη γενικότερη έννοια κειμένων —πατέρων, αρχαίων, βυζαντινών ιστορικών— οδηγεί συχνά τις προτιμήσεις, ή, σωστότερα, επιτρέπει τον καταρτισμό ενός ιστού βιβλίων καλοδεχούμενων σε κάθε βιβλιοθήκη, αλλά που δεν αντικατοπτρίζει υποχρεωτικά ειδικές προτιμήσεις: ένα corpus για τον μελλοντικό χρήστη, είτε αυτός είναι ο ίδιος ο αγοραστής είτε κάποιος κληρονόμος του — ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, ή, όπως συνήθως βλέπουμε να συμβαίνει, αόριστα οι μεταγενέστεροι. Από την άλλη δεν πρέπει να αποκλείσουμε την πιθανότητα το κύκλωμα αγορά - πώληση να μην λειτουργούσε ακόμη ικανοποιητικά στις παροικίες της Ουγγαρίας, ίσως και στη Βιέννη στα χρόνια εκείνα, τα πριν το 1780 δηλαδή[66] και επομένως να αποτελούσε ανασταλτικό παράγοντα.

66. Γνωρίζουμε μια μαρτυρία, κάπως πλάγια βέβαια, του 1781· τρεις έμποροι που βοήθησαν τον Ιώσηπο Μοισιόδακα για την έκδοση της «Θεωρίας της Γεωγραφίας» εξηγούν το σκεπτικό που τους οδήγησε: «ἀνενδεεῖς βιβλίων ἑλληνικωτέρων ἐκ τοῦ ἴσου καί οἱ τρεῖς» (βλ. Π.Κ. Κιτρομηλίδης, *Ιώσηπος Μοισιόδαξ*, Αθήνα 1985, 367). Οι κατάλογοι των συνδρομητών πάλι δεν βοηθούν ακόμη σε τόσο πρώιμες χρονιές.

ΠΙΝΑΚΑΣ Θ΄

Χρονική απόκλιση έκδοσης - αγοράς. Μέσος όρος 69 έτη

	0-10				11-25				26-50				51-100				101+				Μ.ο.
	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	α.α.	%	τ.φ.	%	αποκλ.
ΘΡ	12	5%	1669	3,5%	5	2%	3637	7,5%	5	2,5%	3134	6,5%	12	5%	2041	4%	8	3,5%	1591	3,5%	55
ΠΤ	4	2%	1232	2,5%	5	2%	1189	2,5%	7	3%	3447	7,5%	17	7,5%	6491	13,5%	17	7,5%	5051	10,5%	79
ΒΙ	—		—		—		—		13	5,5%	2246	4,5%	—		—		7	3%	1497	3%	76
ΘΕ	*16*	*7%*	*2901*	*6%*	*10*	*4,5%*	*4826*	*10%*	*25*	*11%*	*8827*	*18,5%*	*29*	*12,5%*	*8532*	*17,5%*	*32*	*14%*	*8139*	*17%*	*69*
ΚΛ	6	2,5%	862	2%	5	2,5%	279	0,5%	9	4%	1554	3%	4	2%	476	1%	27	12%	4007	8%	103
ΕΓ	11	5%	2409	5%	15	6,5%	1212	2,5%	6	2,5%	648	1,5%	4	2%	284	0,5%	3	1%	117	0,5%	33
ΚΟ	*17*	*7,5%*	*3271*	*7%*	*20*	*9%*	*1491*	*3%*	*15*	*6,5%*	*2202*	*4,5%*	*8*	*3,5%*	*760*	*1,5%*	*30*	*13%*	*4124*	*8,5%*	*73*
ΛΞ	2	0,5%	84	0%	2	0,5%	206	0,5%	5	2%	1111	2,5%	2	1%	178	0,5%	4	2%	938	2%	74
ΓΡ	4	2%	165	0,5%	4	2%	187	0,5%	3	1,5%	38	0%	—		—		—		—		18
ΓΛ	*6*	*2,5%*	*249*	*0,5%*	*6*	*2,5%*	*393*	*1%*	*8*	*3,5%*	*1149*	*2,5%*	*2*	*1%*	*178*	*0,5%*	*4*	*2%*	*938*	*2%*	*50*
Σύν.	39	17%	6421	13,5%	36	16%	6710	14%	48	21%	12178	25,5%	39	17%	9470	19,5%	66	29%	13201	27,5%	69
	Μ.ο.: 165 τ.φ.				Μ.ο.: 186 τ.φ.				Μ.ο.: 254 τ.φ.				Μ.ο.: 243 τ.φ.				Μ.ο.: 200 τ.φ.				

Ενδεχομένως τόσο μεγάλες αποκλίσεις από τη χρονολογία έκδοσης ώς εκείνη της απόκτησης να αποδειχθούν ο κανόνας άμα προσεγγίσουμε έναν μεγαλύτερο αριθμό βιβλιοθηκών. Οπωσδήποτε η γενική τάση είναι κοινή και για τους τέσσερις· όλοι περνούν τα 50 χρόνια και βρίσκονται αρκετά κοντά στον μέσο όρο των 69 ετών.

Η εικόνα ωστόσο τροποποιείται αρκετά άμα απομονώσουμε τα εγκυκλοπαιδικά βιβλία. Ένας μέσος όρος 33 ετών, που κατεβαίνει αμέσως στα 24 έτη, αν αποκλείσουμε δύο βιβλία του Διονύσιου (που αποκλίνουν πάρα πολύ από τον μέσο όρο, 204 και 192 έτη) ή στα 26 αν αποκλείσουμε τελείως τον Διονύσιο.

Αντίστοιχα χαμηλός είναι ο δείκτης για τις γραμματικές, 18 έτη· να θυμηθούμε πως και τα «ελληνικά» βιβλία, ανεξάρτητα από κατηγορίες παρουσιάζουν χαμηλό δείκτη. Δύο σαφώς διακρινόμενες λοιπόν τάσεις, που υποδηλώνουν και διαφορετική αντιμετώπιση: για κάποιες κατηγορίες βιβλίων η εκδοτική παραγωγή παρακολουθείται με απόκλιση μικρότερη της μιας γενιάς. Εδώ πρέπει να βάλουμε βέβαια στον λογαριασμό πόσο πιο αργόρυθμη ήταν η ροή του χρόνου την εποχή που μελετούμε· μέσα σε είκοσι χρόνια ένα βιβλίο δεν είχε προλάβει ούτε να παλιώσει ούτε να αντικατασταθεί.

Ωστόσο η συνολική μεγάλη απόκλιση μαρτυρεί οπωσδήποτε μια στάση απέναντι στη γνώση γενικότερα: αντιμετωπίζεται ως ένα σύστημα παγιωμένο, κατακτημένο απ' τους ανθρώπους — ή, απλώς, παραδομένο άνωθεν σ' αυτούς. Ο χρόνος δεν το επηρεάζει παρά σε μικρό βαθμό, και κυρίως δεν το αναιρεί· ό,τι συσσωρεύθηκε παραμένει αξιόπιστο και για τις επόμενες γενιές — κι εδώ καλό είναι να θυμηθούμε πως η συνολική «ελληνική» παραγωγή, τα βιβλία που έβγαιναν από τα τυπογραφεία που έλεγχαν ή προγραμμάτιζαν έλληνες λόγιοι, στηρίζονταν στο μεγαλύτερό-τους μέρος στις ανατυπώσεις παλαιότερων κειμένων.

Ένα δεύτερο στοιχείο είναι ο όγκος των βιβλίων. Παρατηρούμε ότι τα παλαιά είναι γενικώς πιο πολύφυλλα, και ότι η καμπύλη αυξάνει από την πρώτη χρονική κατηγορία στη δεύτερη, πολύ περισσότερο από τη δεύτερη στην τρίτη, ενώ στις δύο τελευταίες χαμηλώνει ελαφρά και διαδοχικά. Ο επόμενος πίνακας παρουσιάζει αναλυτικότερα αυτές τις διακυμάνσεις μέσα σ' εκείνες τις ειδολογικές κατηγορίες που αντιπροσωπεύονται και στις πέντε χρονικές κατηγορίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι'

Μέσοι όροι τυπογραφικών φύλλων κατά χρονικές και ειδολογικές κατηγορίες

	0-10	11-25	26-50	51-100	100+
ΘΡ	139	727	626	170	199
ΠΤ	308	238	492	382	297
ΚΛ	143	56	173	119	148
ΕΓ	219	81	108	71	39
ΛΞ	42	104	222	89	234
Σύνολο	165	186	254	243	200

Βλέπουμε βέβαια πως δεν ακολουθούν όλες οι ειδολογικές κατηγορίες την ενιαία τάση· επομένως η παρατήρηση για τη συνάρτηση όγκου και χρονικής απόκλισης παραμένει εκκρεμής υπόθεση προς απόδειξη. Ωστόσο στις κατά κάτοχο αναλύσεις είχαμε προσέξει ότι η συνάρτηση αυτή ίσχυε για όλους, εκτός από τον Άνθιμο· μήπως λοιπόν έχει σχέση και με το συνολικό μέγεθος της βιβλιοθήκης;

Το τελευταίο σημείο που θα ήθελα να επισημάνω σχετικά με τη μεγάλη χρονική απόκλιση είναι ολότελα διαφορετικού τύπου· αφορά τα ίδια τα βιβλία. Τα στοιχεία των τεσσάρων βιβλιοθηκών αποτελούν νομίζω αρκετή ένδειξη για να υποψιαστούμε πως η παρουσία παλαιότυπων στον ελληνικό χώρο δεν αποτελεί επαρκές στοιχείο για να χρονολογήσουμε το αντίστοιχο ενδιαφέρον· πολλά θα πρέπει να είχαν ηδη ζήσει μια πρώτη ζωή στην Ευρώπη προτού καταλήξουν σε ελληνικά χέρια.

Συγκριτική μελέτη της εσωτερικής εξέλιξης των βιβλιοθηκών δεν μπορούμε να κάνουμε, μιας και μονάχα για τον Άνθιμο και τον Γερμανό διαθέτουμε επαρκή στοιχεία. Ωστόσο και οι δύο αυτές περιπτώσεις αρκούν· δεν παρατηρούμε καμιά τροπή στις προτιμήσεις-τους, κανένα ωρίμασμα. Τα χρόνια διόλου δεν επηρεάζουν την επιλογή, αν επηρεάζουν κάτι, είναι μόνο τους ρυθμούς αγοράς· οι προτιμήσεις παραμένουν σταθερές. Η δημιουργία της προσωπικής βιβλιοθήκης δεν φαίνεται να ανατρέπει τις αντιλήψεις που είχε ο κάτοχος προτού την αποκτήσει, η σύλληψη που είχε από τα νεανικά -του χρόνια, δηλαδή η σύλληψη των δασκάλων-του μεταφέρεται δίχως αισθητές τροποποιήσεις και στην επόμενη γενιά.

Βιβλιοθήκες και αναγνώσεις

Ξεκινήσαμε με περιορισμένους στόχους· τι λογής μαρτυρίες προσφέρει ο καταρτισμός μιας βιβλιοθήκης. Τα στοιχεία που θα μας επέτρεπαν να προχωρήσουμε στο δεύτερο επιθυμητό επίπεδο, στη χρήση των συγκεκριμένων βιβλιοθηκών είναι οπωσδήποτε πιο περιορισμένα: κάποια σχόλια στα περιθώρια των βιβλίων, η ενδεχόμενη παρουσία χωρίων-τους στο συγγραφικό έργο των κατόχων, τέλος αυτή καθαυτή η σύνθεση της κάθε βιβλιοθήκης.

Διαπιστώσαμε τη στατικότητα της εσωτερικής εξέλιξης των τεσσάρων-μας βιβλιοθηκών, τη σαφή πρωτοκαθεδρία βιβλίων δύσχρηστων χάρη στον όγκο-τους, κλασικών στο είδος-τους, «ηλικιωμένων» τυπογραφικά. Όλα αυτά οδηγούν σε περιορισμένη χρήση· αντικαθρεφτίζουν μια δίψα για μάθηση άμορφη, αόριστη, και διόλου μια τάση να ικανοποιηθεί μια διαρκώς ανανεούμενη, ολοένα και πιο επεξεργασμένη περιέργεια. Η αγορά των βιβλίων δεν έχει εσωτερική ιστορία, που θα πει πως η αναγνωστική βούληση δεν παρουσιάζει μεγάλες αλλαγές. Η περιέργεια παραμένει σταθερή, σύστημα κορεσμένο.

Τα λιγοστά προσωπικά σχόλια, τα γραμμένα στα περιθώρια ή τα παράφυλλα των βιβλίων δεν ανατρέπουν αυτήν την τάση. Καθώς δεν έχουν καταγραφεί εξαντλητικά[67], δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν παρά ως ενδείξεις· έστω.

Για έξι όλα κι όλα βιβλία γνωρίζουμε την ύπαρξη τέτοιων σημειωμάτων —και φυσικά αν πρόκειται για τα μόνα, ο ίδιος ο αριθμός-τους αποτελεί εύγλωττη ένδειξη. Των δύο ξέρουμε απλώς την ύπαρξη, μάλλον απλές αναφορές στα περιεχόμενα των βιβλίων[68] τα υπόλοιπα τέσσερα είναι τα εξής.

Στο αντίτυπο του Οικουμενίου, *Υπομνήματα εις τας της Νέας Διαθήκης πραγματείας τάσδε*, Παρίσι 1631, που ο Άνθιμος το αγόρασε στα 1773, σημείωσε στο τέλος του πρώτου τόμου: «Ἀνεγνώσθη ὑπ' ἐμοῦ Ἀνθίμου ἱερομονάχου, καί τοῦτο τό βιβλίον, εὗρον ἐν αὐτῷ ἐξαιρέτους ἐξηγήσεις, καί πλέον ἐθαύμασα τάς ἐξηγήσεις τοῦ ἁγίου φωτίου, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Εὕρηται εἰς τόν ἅγιον Οἰκουμένιον, ἐξηγοῦντα τόν Μακάριον Παῦλον, πολλά ὑψηλά

67. Θυμίζω εδώ και πάλι πως στηρίζομαι στον Κατάλογο του Λαζάρου, *ό.π.* Μια επι τούτου αυτοψία θα έδινε ίσως πληρέστερες και πάντως ακριβέστερες πληροφορίες· θα επέτρεπε ακόμα να αξιοποιηθούν, ενδεχομένως, στοιχεία από μόνα-τους ασαφή και μη καταγράψιμα: κάποιες απλές μολυβιές, που συχνά μαρτυρούν περισσότερα από ολόκληρη σημείωση, ή άλλα, ποικίλα σημάδια, όσα αφήνει η συχνή χρήση στο αντίτυπο — παραπληρωματικά βέβαια όλα ετούτα.

68. Το ένα σε βιβλίο του Γερμανού, το άλλο στου Αμφιλόχιου· βλ. Λαζάρου, *ο.π.*, αρ. 47 και 28, σελ. 32 και 27.

νοήματα, ἅπερ ἐν ἄλλοις ἐξηγηταῖς τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, οὐχ εὑρηται». Και στον δεύτερο τόμο: «ἀνεγνώσθη ὑπ' ἐμοῦ, καί ὁ παρών δεύτερος τόμος τοῦ ἱεροῦ Οἰκουμενίου, ἔχων τάς ἱεράς ἐπιστολάς τοῦ ἁγίου Παύλου. Ἐξηγεῖ ὁ ἱερός Οἰκουμένιος, τάς ἐπιστολάς με θαυμασίαν φώτισιν τοῦ ἁγίου πνεύματος, ὡς γλυκέα τῷ λάρυγγί μου, τά λόγια τοῦ Θεοῦ, κατά τό πνεύμα τό θεῖον λαλεῖ, διά τοῦ ἱεροψάλτου Δαβίδ, τοσοῦτον φωτίζεται ὁ νοῦς, καί ἡ ψυχή ἀπό τήν ἀνάγνωσιν τῶν ἁγίων γραφῶν. Εὐχαριστῶ τῷ ἁγίῳ θεῷ ὑπέρ πάντων τῶν θείων αὐτοῦ δωρεῶν εἰς ἡμᾶς τούς πιστούς του δούλους. Ἄνθιμος ἱερομόναχος»[69]. Ὁ τίτλος της ὑπογραφῆς χρονολογεῖ χονδρικά και την ανάγνωση· πριν από το 1780, οπότε ο Ἄνθιμος έγινε ηγούμενος.

Στο πολύτομο βιβλίο του Θεοδώρητου Κύρου, *Τα Σωζόμενα*, Χάλλη 1768-1775, ο Ἄνθιμος σχολίασε τις αναγνώσεις του σε διάφορα σημεία των τόμων: «Καί τοῦτον τό βιβλίον, ἀνεγνώσθη ὑπ' ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ Ἀνθίμου Ἱερόμ. Ἔστι, θαυμαστή ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἁγίου πατρός θεοδωρήτου [...] καί πολλά δυσνόητα». «Ἀνέγνωσα καί τοῦτο τό βιβλίον, σύν θεῷ, ἔχει κατ' ἀρχάς διαφόρους ἀντιθέσεις κατά τῶν αἱρέσεων· μετά θαυμασίων ἀποδείξεων τῆς ἁγίας γραφῆς. Ἔπειτα ἔχει λατινιστί τήν ὀνοματογραφίαν καί μέ ἀριθμούς τούς τόπους, τῶν διαφόρων βιβλίων τῆς ἁγίας γραφῆς καί αὖθις κατά ἀλφάβητον λατινικόν τά ὀνόματα. Ἄνθιμος ὁ γράψας». «Ἀνέγνωσα καί τόδε τό βιβλίον ἔχει τάς ἐξηγήσεις εἰς τάς 14 ἐπιστολάς τοῦ Ἁγίου Παύλου. Θαυμασίας. Ἔτι δέ καί τινων παλαιῶν ἁγίων τούς βίους. Και ἔσχατον, περί τῆς ἁγίας ἀγάπης λόγον. Πάντα πανθαύμαστα, τά τοῦ ἁγίου Θεοδωρήτου. ὁ Ἄνθιμος». «ἀνεγνόσθη καί τοῦτο τό βιβλίον ὑπ' ἐμοῦ τοῦ ἐν ἱερομ: Ἀνθίμου· ἀλλ' ἄφησα πολύ μέρος [...] εἶναι ἐπεξηγήσεις λατινιστί, καί μόνον [...] ἀνέγνωσα»[70].

Για ένα τρίτο βιβλίο, *Τα Ευρισκόμενα* του Γρηγορίου Ναζιανζηνού, Κολωνία 1690, που το απέκτησε το 1775, η πηγή-μας δίνει απλώς το νόημα του σημειώματος· «λέγει ότι διά της αναγνώσεως επλούτισε τας γνώσεις»[71].

Ας αρχίσουμε τον σχολιασμό με την επισήμανση πως και τα τρία σημειώματα αναφέρονται σε πατερικά κείμενα —κυρίως μάλιστα σε σχολιασμούς των Γραφών. Αλλά και το ύφος-τους φανερώνει, πέρα από μία αφέλεια στην προσέγγιση, πως η κατανόηση του θείου λόγου αποτελούσε το κεντρικό πρόβλημα για τον Ἄνθιμο: «υψηλά νοήματα», «εξαίρετοι εξηγήσεις», «θαυμασίαι αποδείξεις» τέρπουν το πνεύμα και την ψυχή-του παράλληλα με την ανάγνωση της αγίας Γραφής καθεαυτήν. Η επικοινωνία με τα βιβλία αποτελεί μέρος της θείας Δωρεάς προς τους πιστούς.

---

69. Λαζάρου, *ό.π.*, αρ. 500, σελ. 193-194.

70. Λαζάρου, *ό.π.*, αρ. 274-276, σελ. 111-112. Προφανώς δυσκολίες στην ανάγνωση των σημειωμάτων δεν επέτρεψαν στον συντάκτη του Καταλόγου την πλήρη μεταγραφή-τους.

71. Λαζάρου, *ό.π.*, αρ. 186, σελ. 80.

Σε ολότελα διαφορετικό κλίμα μας φέρνει το σημείωμα του Διονύσιου. «1756: δεκεμβρίου 23: Το παρόν ἰατρικόν βιβλίον ἠγοράσθη ἐξ ἐμοῦ διονυσίου ἱερομονάχου και το ἐσύμασα καί τό ἔδεσα διά νά μήν χαθουν τά φύλλα του, ὅτι ἔχει μέσα πολλά μαζόματα ἀπό πολλούς ἐκείνος ὁποῦ τό ἔγραψεν ἄλα ἀληθεί, καί ἄλα ψευματα. πλην μέ τήν δοκιμήν ἐγνωρίζονται [...]»[72]. Το χειρόγραφο είναι ένα *Ιατροσόφιον* που ο Διονύσιος το είχε αποκτήσει ἀπό τη χήρα ενός γιαννιώτη γιατρού, με ποικίλη πραγματικά ύλη, αντλημένη από αρχαίους, βυζαντινούς ή και νεότερους γιατρούς, ακόμη και μαγικές συνταγές: ίσως να πρόκειται για συρραφή καμωμένη από τον προηγούμενο κτήτορα. Οπωσδήποτε το αντικείμενο διαφέρει· τα βιβλία που σχολίαζε ο Ἄνθιμος αναφέρονταν στη γνώση της Θείας σοφίας, κι εδώ πρόκειται για ιατρική του σώματος. Παραμένει ωστόσο εντυπωσιακή μια τόση ρητή πρωτοκαθεδρία της εμπειρίας, ούτε το 1756 ούτε και πολύ αργότερα άλλωστε αποτελούσε κοινό τόπο· μα και το σύνολο της βιβλιοθήκης του Ἄνθιμου φανερώνει έναν εταστικό νου. Η ιστορία των εξαιρέσεων, αν ποτέ την πετύχουμε, θα βελτιώσει πολύτροπα την ιστορία των μέσων όρων.

Ο Ἄνθιμος συνέγραψε 18 λόγους, ηθικού κυρίως και παραινετικού περιεχομένου, που αποσκοπούσαν στο στενό μοναχικό-του περιβάλλον — δεν τους προόριζε για ευρύτερη χρήση. Ὅλοι μαζί καλύπτουν περισσότερο από 300 χειρόγραφες σελίδες, που βρίθουν από κοινούς τόπους· τα λιγοστά παραθέματα που χρησιμοποιεί αντλούνται —όσο μου επιτρέπει να βεβαιώσω μια βιαστική, οπωσδήποτε, ανάγνωση— από τα Ευαγγέλια και τις επιστολές των Αποστόλων, ιδίως του Παύλου. Ίσως να υπάρχουν και κρυπτομνησίες, όπως σε όλα τα γραπτά, όμως είναι φανερό πως η βιβλιοθήκη-του σχεδόν καθόλου δεν του χρησίμεψε σαν όργανο αναφοράς, σαν εργαλείο. Ωστόσο και μόνο η σύνταξη τόσων λόγων φανερώνει την αναστροφή-του με ανάλογα κείμενα: διαβάζοντας, ξεφυλλίζοντας συγγραφές άλλων συγκεκριμενοποιούσε μέσα-του την εικόνα που παρουσιάζει ένας λόγος· η σκέψη-του έστω και αόριστα, ερεθίστηκε από το τυπωμένο χαρτί.

Έστω και αόριστα: στους λόγους-του οι αναφορές στη συσσωρευμένη γνώση είναι πάντοτε γενικές· «ὡς ἀναγινώσκομεν εἰς τάς ἱερᾶς ἱστορίας», «μανθάνομεν τάς ῥαδιουργίας τοῦ φθόνου ἀπό τούς ἁγίους, ἀπό τούς σοφούς πατέρας, ἀπό τούς διδασκάλους τῆς ἁγίας μας ἐκκλησίας καί ἀπό πολλούς ἐξωτερικούς σοφούς ἄνδρας»· «διά τόν θάνατον, εἶπε κάποιος παλαιός φιλόσοφος καί ἕλληνας»[73] — και όταν, σπάνια, μνημονεύονται συγγραφείς, πρόκειται για πολύ κοινές αναφορές: οι τρεις ιεράρχες, ο μέγας Αθανάσιος, ο Δαβίδ στους Ψαλ-

72. Σκουβαρᾶς, *Ὀλυμπιώτισσα*, ό.π., 309.

73. *Χειρόγραφο αρ. 220 Ολυμπιώτισσας*, μικροφίλμ του Κέντρου Ερεύνης Μεσαιωνικού και Νεωτέρου Ελληνισμού, σελ. 267, 321 και 406, αντίστοιχα.

μούς, λόγου χάρη. Και η λιγοστή παρουσία της αρχαίας παιδείας δεν ξεπερνά τα σχολικά επίπεδα: κάπου αναφέρεται ο Θαλής, κάπου αλλού η κλασική συνομιλία του Κροίσου με τον Σόλωνα[74]. Βέβαια δεν πρέπει να μας διαφεύγει πως οι λόγοι του Ἀνθιμου έχουν για στόχο τους απλοϊκούς μοναχούς — όμως συνήθως οι στόχοι προσδιορίζονται και από τις δυνατότητες ή τους ορίζοντες του κάθε συγγραφέα.

Αυτές καθαυτές, η γνώση, η πολυμάθεια, θεωρούνται αξίες από τον Ἀνθιμο. «Πολλά ἐπαινετόν πράγμα εἶναι ἡ φιλομάθεια εἰς τούς ἀνθρώπους. Ἐπειδή διά τήν ἐπιθυμίαν ὁποῦ ἔχουσι εἰς τήν ψυχήν των νά εἶναι πολυμαθεῖς καί πολῦϊστορες οἱ ἄνθρωποι τρέχουσιν ἄνω κάτω εἰς διάφορα βασίλεια καί πόλεις, καί συναναστρεφόμενοι μετά διαφόρων ἀνθρώπων καί ὁρῶντες πολυποίκιλα πράγματα τοῦ κόσμου, διαφόρους καταστάσεις θαλάσσης, γῆς, βουνῶν, ἰδιώματα μυρίων λογιῶν, ἀνθρώπων γνώμας καί προαιρέσεις πλουτίζουσι τόν νοῦν τους μέ τά ἀπανθίσματα ὁποῦ συνάγουσιν ἀπό τούς σοφωτέρους τῶν διαφόρων λαῶν ἐκείνων ἤ δοκιμωτέρους καί εὐγενεστέρους καί γίνεται κατά ἀλήθειαν ὁ νοῦς τους ἕνας κῆπος πολυανθής καί εὐανθής», κλπ., ωστόσο αυτή η γνώση είναι «ἡ ἀκρόασις τῶν λόγων τοῦ θεοῦ» — ἄλλωστε το χωρίο αυτό αποτελεί το προοίμιο ενός λόγου ὁπου αναπτύσσεται το θέμα: «Ὅτοι πρέπει ὁ μοναχός νά ἀκροάζεται συνεχῶς τούς λόγους τοῦ θεοῦ διά νά εὕρῃ τόν λιμένα τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς του»[75]. Ο φόβος για τη δυτική γνώση δεν είχε πάρει τότε ακόμα διαστάσεις· έτσι ο Ἀνθιμος δεν χρειάστηκε να συνδέσει αντιθετικά τη φιλομάθεια και την περιήγηση με τη γνώση του θείου λόγου, αρκούσε η απλή συμπλεκτική σύνδεση. Θετική λοιπόν η παραμονή στη δυτική Ευρώπη, αρκεί βέβαια να φυλαχθεί κανείς από τις κακοτοπιές: σε κάποιο λόγο-του απευθύνεται στην Παναγία, και γράφει εκεί «ἡ ἐδική σου πρόνοια, καί ὁδηγία, μέ ἐπῆγεν εἰς τήν Γερμανίαν, νέον ὀντα [...] μέ ἐφύλαξε χρόνους δεκάξη [...] ἐν κόσμῳ κακῶν, μάλιστα εἰς τόπον ἐλεύθερον, καί πλήρη ἀπωλείας»[76].

Η κύρια ανάγνωση, η κεντρική μελέτη είναι ταυτόσημη στη συνείδησή-του με την ηθική τελείωση: «μελέτα την ἁγίαν γραφήν, καί ἄν δέν τήν καταλαμβάνῃς, μελέτα συνεχῶς τά ἁπλᾶ βιβλία τῆς ἁγίας ἐκκλησίας μας, διά νά εὕρῃς ἐκεῖ τά ἀντιφάρμακα τοῦ φθόνου, νά ἁρματωθῇς μέ τά ὅπλα τοῦ ἁγίου πνεύματος διά νά καταβάλῃς ἕνα τοιοῦτον ἄγριον θηρίον, ὁποῦ ζητεῖ καί ἐσένα νά βυθίσῃ εἰς τόν ἅδη ζῶντα, καί διά σοῦ καί ἄλλους ὁμοίους σου. μά δέν ἔφθασεν ὁ νοῦς σου, ἤ δέν ἠξεύρεις γράμματα, ἤ ἐσυνήθισες κακά, δέν ἀγαπᾶς νά διαβάσῃς τούς ἁγίους πατέρας, τό ἴδιον εἶναι νά εἰπῶ πῶς δέν ἀγαπᾶς νά ἰδῇς τόν ἥλιον»[77]. Και ακριβώς για να βοηθήσει τους αγράμματους μοναχούς, λέγει ο Ἀνθιμος, «ἀπο-

74. *Ό.π.*, σελ. 416 και 409.
75. *Ό.π*, σελ. 392.
76. *Ό.π.*, σελ. 264.
77. *Ό.π.*, σελ. 321.

τολμῶ καί γράφω ὅσα ἤθελε μέ φωτίσει ὁ ἅγιος θεός», «ἐπειδή καί εἶναι» πολλοί από τους μοναχούς «ἀμαθεῖς καί δέν δύνανται οὔτε τά ὑψηλά νοήματα τῶν φωστήρων ἐκείνων», των εκκλησιαστικών πατέρων δηλαδή, «να καταλάβωσιν οὔτε τήν ἑλληνικήν λέξιν καί φράσιν τους, δι' ὃ ζητῶ συγγνώμην, φιλαναγνώστα, καί ἄκουσον τούς ἐμούς λόγους οὐχ ὡς ἐμούς, ἀλλ' ὡς συναθροίσματα ἐκ τῶν βιβλίων τῶν σοφῶν καί ἐναρέτων ἀνδρῶν»[78].

Ίσως, ακόμη πιο χαρακτηριστική να είναι η αντίληψή-του για τη μάθηση, γενικότερα: προκύπτει πρώτιστα από τη μίμηση του δασκάλου. «Ὅποιος πηγαίνει να διδαχθῇ, γράμματα ἤ φιλοσοφίαν, ἤ ἄλλην τινα ἐπιστήμην, ἀγωνίζεται νά μιμηθῇ τόν διδάσκαλό του εἰς τάς ἀρετάς του. ὁμοίως καί ὅποιος μανθάνει τινά τέχνην ἐπιμελεῖται νά μιμηθῇ τόν τεχνίτην του»[79]. Η καινοτομία, η απόπειρα, η τεχνική της γνώσης δεν συμπεριλαμβάνονται στον κόσμο-του· μάθηση λογαριάζει την τριβή με τα θεία κείμενα, την ελληνική γλώσσα, το πολύ πολύ τη φοίτηση στο σχολείο: «με ἐφώτισες», λέει για την Παναγία, «καί μετά ὀλίγων χρόνων κόπων, ἀνέβηκα εἰς ὑψηλά μαθήματα, ὁποῦ ἦτον ἀπορία μεγάλη εἰς ὅλους τότε»[80]. Ἄλλωστε κάποια στιγμή εκφράζεται αρκετά κατηγορηματικά: «οἱ ἁπλοί μοναχοί καί ἱερομόναχοι, δέν ἠμποροῦν νά ἠξεύρουν θεολογίαν, οὔτε μέ ἀκρίβειαν τούς λόγους τῆς ἁγίας γραφῆς, καί φθάνει μόνον νά ἔχουν συνείδησιν καθαράν»[81].

Έτσι συνέβαινε άλλωστε. Όταν, Δεκέμβριο του 1806, ο William Martin Leake επισκέπτεται την Ολυμπιώτισσα, σχολιάζει: «Η βιβλιοθήκη περιλαμβάνει καλές εκδόσεις κλασικών· τις έχει φέρει από τη Γερμανία ένας ηγούμενος που είχε ζήσει εκεί 17 χρόνια, και που πέθανε εδώ πριν από λίγο καιρό· έκτοτε κανένας δεν ήξερε να διαβάσει αυτά τα βιβλία»[82]. Χαιρόμαστε την ακριβολογία-του, όπως πάντα: «αυτά τα βιβλία».

Θα πρέπει κάποτε να προχωρήσουμε, να φανταστούμε την ιστορία της ανάγνωσης, την ιστορία της γνώσης, γενικότερα. Πώς διάβαζαν εκείνοι οι άνθρωποι, ποιά και πόση ώρα, σε ποιούς χώρους, με ποιόν τρόπο; Πότε διάβηκαν το σκαλί και από τη φωναχτή, συλλαβιστή ανάγνωση πέρασαν στη σιωπηλή, την οπτική — την τόσο ταχύτερη[83]; Πότε η γνώση έπαψε να είναι στοιχείο κύρους

78. *Ό.π.*, σελ. 304-305.

79. *Ό.π.*, σελ. 332.

80. *Ό.π.*, σελ. 264.

81. *Ό.π.*, σελ. 256.

82. William Martin Leake, *Travels in Northern Greece, III*, Λονδίνο 1835, 347.

83. Το θέμα έχει απασχολήσει πρόσφατα πολλούς ιστορικούς· κυριότερο τεκμήριο της σιωπηλής ανάγνωσης έχει θεωρηθεί ο σωστός χωρισμός των λέξεων στα χειρόγραφα [βλ. το άρθρο του Paul Saenger, «Manières de lire Médiévales» στο Henri-Jean Martin και Roger Chartier (εκδ.), Histoire de l'édition Française, I, Παρίσι 1982, 131-141], απαραίτητος ώστε να αναγνωρίζεται οπτικά η λέξη. Για την ελληνική γραφή νομίζω πως θα πρέπει να τροποποιήσουμε κάπως τον κανόνα· η ορθή γραφή και ο τονισμός ίσως έχουν περισσότερη σημασία.

και μόνο, και άρχισε να μετατρέπεται σε εργαλείο ζωής;

Πάντως στα χρόνια των μοναχών-μας η γνώση δεν χρησίμευε παρά στον δάσκαλο, ακόμα και σε πιο προωθημένους χώρους. Μιλώντας για τον σπουδαγμένο ο Καταρτζής, κατέληγε: «τό ἐπάγγελμά του ἄρα εἶναι πάλε γιά δάσκαλος, δτ' αὐτό ἔμαθε κι ἄλλο δεν ξέρει, γιατί δέν ἔμαθε τίποτες στόν κόσμο καί στόν τόπο πού βρίσκεται, στόν αἰῶνα καί στόν καιρό πού ζῇ»[84]. Η γνώση δεν αποτελούσε όργανο για ν' αναπτύξει κανείς «τοῦ νοῦ του τή δύναμι», για ν' αποκτήσει «φιλοσοφικό νοῦ, σέ ὅλα νά εὐστοχεῖ» — λόγια του Καταρτζή κι αυτά[85] — η γνώση ήταν ακόμα φόβος Κυρίου, αναζήτηση αρετής. Είδαμε τα λόγια του Ἀνθίμου, θα μπορούσαμε να ανασύρουμε σωρεία παρόμοιων· περιορίζομαι σε μία μαρτυρία, επίσημη, αφού την κάλυπτε ο Νικόδημος Αγιορείτης, του 1796: «Τοῦτος ὁ ἐσταυρωμένος Δεσπότης εἶναι, ὦ τέκνον, τό βιβλίον ὁποῦ σοῦ δίδω νά ἀναγινώσκῃς συνεχῶς· ἀπό τό ὁποῖον ἠμπορεῖς νά μάθῃς τήν ἀληθῆ εἰκόνα κάθε ἀρετῆς. Διότι, αὐτός, μέ τό νά ἦναι βίβλος ζωῆς, ὄχι μόνον μαθητεύει τόν νοῦν μέ λόγια, ἀλλά καί μέ τό ζωντανόν του παράδειγμα θερμαίνει τήν θέλησιν. Ἀπό βιβλία, εἶναι γεμάτος ὅλος ὁ κόσμος· μά, μέ ὅλον τοῦτο, δέν ἠμποροῦν ὅλα ὁμοῦ τά βιβλία τόσον ἐντελῶς νά σοῦ ἑρμηνεύσουν τόν τρόπον διά νά ἀποκτήσεις ὅλας τάς ἀρετάς, καθώς σοῦ τόν ἑρμηνεύει ὁ ἐσταυρωμένος Ἰησοῦς»[86].

Μέσα σε μια τέτοια αντίληψη για τη γνώση δεν είναι δυσνόητη η περιορισμένη έως μηδαμινή χρήση των βιβλιοθηκών, δεν ηχεί μειωτικά η ονομασία «βιβλιοτάφος» που χρησιμοποίησε ο Villoison προκειμένου να περιγράψει τον ρόλο άλλων μοναστικών βιβλιοθηκών[87]. Οι βιβλιοθήκες των μοναχών-μας δεν τους χρησίμευαν ως εργαλείο —για βιβλιοθήκη στοχασμού, ή, πολύ περισσότερο ανάπαυλας, ούτε λόγος— χρησίμευαν περισσότερο ως αντικείμενο, ως όργανο κύρους, ως πολύτιμο σκεύος. Αποτελούσαν, μαζί με τα άλλα λατρευτικά αντικείμενα, την απτή απόδειξη της αξίας, της δύναμης του μοναστηρίου. Λίγα χρόνια πιο πριν, 1698, ο σιναΐτης Χατζηκυριάκος το διατύπωνε εναργώς, χάρη στην αφέλεια της γλώσσας-του, όταν ζητούσε να του στείλουν στο σιναΐτικο με-

84. Δημ. Καταρτζής, *Τα ευρισκόμενα*, έκδ. Κ. Θ. Δημαρά, Αθήνα 1970, 35.

85. *Ό.π.*, 95 και 100.

86. *Βιβλίον ὠραιότατον καλούμενον ἀόρατος πόλεμος*, Βενετία 1870, 127. Βέβαια πρόκειται για μετάφραση από δυτικό έργο του Lorenzo Scupoli, όμως μεταφραστής και σχολιαστής ήταν ο Νικόδημος Αγιορείτης. Πρώτη έκδοση το 1796.

87. Renata Lavagnini, *Villoison in Grecia*, Παλέρμο 1974, 72. Το λογοπαίγνιο ήταν πάντως κοινό στους λόγιους των αρχών του 16ου αιώνα (βλ. Ambroise Firmin-Didot, *Alde Manuce et l'Hellénisme en France*, Παρίσι 1875, 222-223, πβ. και 521, 556). Ήταν τότε η εποχή των αλλεπάλληλων «ανακαλύψεων» χειρογράφων στις παλιές μεσαιωνικές βιβλιοθήκες, οι οποίες, όπως παρατηρεί ωραία ο Umberto Eco (*De Bibliotheca*, Caen, εκδόσεις L' Echoppe, 1986, 15) χρησίμευαν ταυτόχρονα ως τόπος «απόκρυψης» και «ανακάλυψης» των χειρογράφων. Αυτή η —παλιομένη πια για τη Δύση— υφή των βιβλιοθηκών έλκυε άλλωστε τον Villoison στην Ανατολή· ανέκδοτα χειρόγραφα γύρευε κι αυτός ν' ανακαλύψει.

τόχι της Χίου, την Παυσολύπη, όπου ζούσε τότε, τα λιγοστά βιβλία-του. Τα ήθελε για «να είναι βιβλιοθήκη, έπαινος του Σιναίου, επειδή στο Σίναιον ολιγοστοί πηγαίνουν, ηδέ στην Παυσολύπη πολλά περισσότεροι, και θέλουν ειπεί: εάν στο μετόχι βλέπομεν τέτοια, πόσο μάλλον στου Σινά (εξ όνυχος γινώσκεται το λεοντάρι).»[88] Άλλωστε, για να ξαναγυρίσουμε στον Άνθιμο, όταν επέστρεφε στο μοναστήρι-του ύστερα από την ξενιτιά, και λογάριαζε στα όσα είχε στείλει από τη Βιέννη[89], άμφια, εκκλησιαστικά αντικείμενα, πολύτιμες πέτρες, βιβλία, μετρητά, τα βιβλία-του κάλυπταν το 17% της συνολικής προσφοράς.

88. Ντόρη Παπαστράτου, *Ο σιναΐτης Χατζηκυριάκης εκ χώρας Βουρλά*, Αθήνα 1981, 62
89. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, ό.π., 459-460.

ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ

ΛΟΓΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΦΙΛΙΑ
Ο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΟΣΤΡΑΣ ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ

ΛΟΓΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΦΙΛΙΑ
Ο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΟΣΤΡΑΣ ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ

«... C'était une passion et je me flattais aussi de pouvoir seconder la disposition de mes compatriotes qui établissaient des écoles à chaque province et qui se préparaient à un avenir plus heureux»[1].

Γιὰ τὶς ἰδιωτικὲς βιβλιοθῆκες ἔχει συχνὰ διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη πὼς ἐκφράζουν τὴν προσωπικότητα, τὰ ἐνδιαφέροντα καὶ τὴν πνευματικὴ διαμόρφωση τοῦ κτήτορά τους. Ἐντοπίζοντας τὰ ἀναγνώσματα ἑνὸς προσώπου εἴτε ἀπὸ μιὰ καταγραφὴ βιβλίων, εἴτε ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ἀντίτυπα μὲ τὶς ἐνδεχόμενες παρασελίδιες σημειώσεις καὶ τὶς ὑπογραμμίσεις, εἴτε τέλος, ὅταν λείπουν παρόμοια στοιχεῖα, ἀπὸ σκόρπιες μνεῖες ποὺ δίνουν τὴ δυνατότητα μιᾶς μερικῆς ἢ καὶ ὁλικῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς συλλογῆς, πιστεύουμε ὅτι ἔχουμε πλησιάσει τὸν κτήτορα, ἔχουμε γνωρίσει σὲ ἱκανοποιητικὸ ποσοστὸ τὶ συνετέλεσε στὴ διαμόρφωσή του καί, ἴσως ἴσως, ἔχουμε κατανοήσει τὰ κίνητρα ποὺ προκάλεσαν τὴ σύσταση τῆς συναγωγῆς του. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα· ὄχι ὅμως σὲ ὅλες[2].

---

* Ἡ ἐργασία αὐτὴ εἶναι ἀφιερωμένη στὴν Εὐγενία Χατζηδάκη. Στὴν ἀρχική της μορφὴ προοριζόταν νὰ δημοσιευθεῖ στὸν τόμο ποὺ εἶχε προγραμματίσει ν' ἀφιερώσει ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἑρμῆς» στὴ μνήμη τῆς ἀγαπητῆς καὶ κοινῆς μας φίλης, ἐρευνήτριας τῆς ἱστορίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.

1. Ἀπὸ γράμμα τοῦ Δ. Μόστρα στὸν κόμητα de Boutourlin στὸ Λιβόρνο στὶς 2/14 Αὐγούστου 1821, ΓΑΚ, Κ 125, τχ. Ε΄, σ. 4-5. Πβ. Λουκία Δρούλια, Ἡ ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία τοῦ Δημητρίου Μόστρα. Πρόδρομη ἀνακοίνωση, (ἀνατ. ἀπὸ *Πρακτικὰ τοῦ Δ΄ Πανιονίου Συνεδρίου*, τομ. Α΄, Κέρκυρα 1980, 47-53). Οἱ παραπομπὲς στὴν ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία τοῦ Μόστρα ποὺ βρίσκεται στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (Κ125) θὰ γίνονται ἐφεξῆς στὰ τεύχη (Α΄-Ε΄) καὶ στὴν ἀντίστοιχη σελίδα. Γιὰ τὸν Δημ. Μόστρα βλ. γενικὰ τὴν βιβλιογραφία ποὺ ἀφορᾶ στὸν Ἰγνάτιο, μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας καὶ Π. Παπασπύρου, Ἡ ἱστορικὴ οἰκογένεια τῶν Μοστραίων, *Ἠπειρωτικὰ Μ. Οἰκονομίδου*, ἔτος Α΄, Ἀθήνα 1938, σ. 183-189· Κ. Βοβολίνη, *Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν*, τ. 5, σ. 188-228.

2. Ἡ προσέγγιση στὰ θέματα αὐτὰ ἔχει ἐπικρατήσει νὰ γίνεται μὲ βάση ὁρισμένα κριτήρια, εἰδολογικά, ποσοτικά, χρονολογικά. Ἔτσι τὰ στοιχεῖα, ὅσα εἶναι προσιτά, περνοῦν ἀπὸ διαδοχικὲς ἐπεξεργασίες καὶ μετρήσεις: κατατάξεις εἰδολογικές, χρονολογικὲς ἢ ἄλλες, σύμφωνα μὲ τὸν τόπο

Γιατί, πραγματικά, μιὰ ἰδιωτικὴ συλλογή, ὅσο κι ἂν περιέχει τὴν ἴδια περίπου σύνθεση βιβλίων μὲ μιὰ ἄλλη, μιὰ δεύτερη, μιὰ τρίτη, ὅσο κι ἂν ἀπαρτίζεται ἀπὸ περίπου ἴσο ἀριθμὸ τόμων, ἀποτελεῖ μιὰ ἰδιαιτερότητα ποὺ παίρνει τὰ χαρακτηριστικά της ἀπὸ τὴν ἄμεση σχέση τὴ δημιουργημένη ἀνάμεσα στὸ βιβλίο καὶ τὸ ἄτομο. Ἔτσι, ἀπὸ κάποιο σημεῖο καὶ πέρα, διαπιστώνεται ἡ ἀνάγκη γιὰ ἕνα νέο πλησίασμα, γιὰ τὴν προσαγωγὴ πρόσθετων πληροφοριῶν σχετικὰ μὲ τὸ ἄτομο καὶ μὲ τὴν συγκρότηση τῆς βιβλιοθήκης του.

Ὡς πρὸς τὶς ἑλληνικὲς ἰδιωτικὲς συλλογὲς στὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, ὅπου ἡ τεκμηρίωση σὲ πολλὲς περιπτώσεις εἶναι στοιχειώδης καὶ πάντως δὲν βασίζεται σὲ ὁμοειδεῖς πηγές, ἡ ἔρευνα ἀκολουθεῖ ἀναγκαστικὰ ἀντίθετη πορεία. Ξεκινάει ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ἐπιμέρους περιπτώσεων μὲ ἀπώτερο στόχο νὰ φθάσει κάποτε νὰ ἔχει στὴ διάθεσή της τὴν ἀπαραίτητη τεκμηρίωση ποὺ θὰ ἐπιτρέψει γενικὲς θεωρήσεις καὶ συγκρίσεις. Ὡστόσο δὲν εἶναι μόνο αὐτὲς οἱ δυσκολίες ποὺ συναντάει ὁ μελετητής· εἶναι καὶ οἱ διαφοροποιήσεις ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὶς ἰδιότυπες συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔζησε ὁ ἑλληνισμὸς —στὸν κυρίως ἑλλαδικὸ καὶ τὸν εὐρύτερο ἑλληνικὸ χῶρο, στὶς παροικίες τοῦ ἐξωτερικοῦ, σκόρπια σὲ πόλεις τῆς δυτικῆς κυρίως Εὐρώπης— διαφοροποιήσεις ποὺ ἐπηρεάζουν καὶ τὴ συνολικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως, εἶναι δυνατὸ νὰ διατυπωθεῖ ἀμέσως μιὰ πρώτη καὶ οὐσιαστικὴ παρατήρηση ποὺ φαίνεται νὰ καλύπτει σὲ μεγάλο ποσοστὸ τὴν περίπτωση τῶν Ἑλλήνων ποὺ συγκεντρώνουν βιβλία: εἴτε ζοῦν στὴν Ἑλλάδα, εἴτε μακρυὰ ἀπ' αὐτὴν ἐπιζητοῦν, παράλληλα μὲ τὴν ἱκανοποίηση δικῶν τους αἰτημάτων, νὰ ἐξυπηρετήσουν ἕναν ἀκόμα στόχο, τὴν πνευματικὴ ἀφύπνιση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀφύπνιση ποὺ ἀποβλέπει φυσικὰ στὴν τόνωση τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ τὴ δραστηριοποίηση στὸν ἐθνικὸ τομέα. Ἡ τάση αὐτὴ ποὺ ὁλοένα ἐντείνεται καὶ φανερώνεται πιὰ ἀνάγλυφα στὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ εἶχε τὶς ρίζες της ἀπὸ πολὺ παλαιότερα. Πολλαπλὰ εἶναι τὰ παραδείγματα ὅσων θέλησαν νὰ προσφέρουν τὰ βιβλία τους γιὰ κοινὴ χρήση, δωρίζοντας ἢ κληροδοτώντας τα ἄλλοτε στὴν ἰδιαίτερή τους πατρίδα καὶ ἄλλοτε, στὴν περίπτωση μοναχῶν, στὴ μονὴ τῆς μετανοίας τους[3].

παραγωγῆς, τὴ γλώσσα τοῦ κειμένου, τοὺς τυπογραφικοὺς οἴκους, τὸ μέγεθος ἢ τὴ στάχωση τοῦ βιβλίου, κλπ.· ἀκολουθοῦν οἱ ποσοτικὲς συσχετίσεις, ὁ ὄγκος τοῦ ὑλικοῦ σὲ σχέση μὲ τὴν οἰκονομικὴ δυναμικότητα τοῦ κτήτορα, τὸ ἐπάγγελμα, τὴν κοινωνική του προέλευση, στοιχεῖα ὅλα αὐτὰ ποὺ διαμορφώνουν τὰ πορίσματα τῆς μελέτης. Ἀλλά, ἐνῶ εὔκολα εἶναι δυνατὸ νὰ προχωρήσουμε στὴ μέθοδο ποὺ χαράξαμε καὶ νὰ φτάσουμε σὲ γενικὰ συμπεράσματα, νὰ διακρίνουμε τὶς κανονικότητες, ὅσες χαρακτηρίζουν τὸ φαινόμενο, τὴν ἰδιωτικὴ συσσώρευση βιβλίων σὲ συγκεκριμένο τόπο καὶ χρόνο, δὲν εἴμαστε καθόλου βέβαιοι ὅτι οἱ ἐπεξεργασίες αὐτὲς καλύπτουν ἱκανοποιητικὰ τὴν κάθε ξεχωριστὴ περίπτωση.

3. Βλ. ἐνδεικτικὰ Κ.Θ. Δημαρᾶς, Τὸ δυτικὸ βιβλίο στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, στὸν τόμο *Τὸ βιβλίο στὶς προβιομηχανικὲς κοινωνίες*, Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Συμποσίου τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ ΕΙΕ, Ἀθήνα 1982, σ. 169-188 καὶ Λουκία Δρούλια, Les foyers de culture

Στὸ γενικότερο αὐτὸ πλαίσιο φαίνεται νὰ ἐγγράφεται καὶ ὁ Δημήτριος Μόστρας, ὁ «γραμματικὸς» τοῦ μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιου. Ἀκολουθώντας ὅ,τι πιὰ εἶχε γίνει κοινὴ συνείδηση —ποὺ σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις ἔφτανε ἀκόμα καὶ στὰ ὅρια τοῦ συρμοῦ— ὁ Μόστρας θέλησε, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ ἴδιος, νὰ συμμετάσχει στὴν κοινὴ προσπάθεια τῶν συμπατριωτῶν του[4]. Ὅμως ὁ σχεδιασμός του, ἔτσι ὅπως ξετυλίγεται μπροστά μας, ξεπερνάει τὰ συνηθισμένα ἐπίπεδα. Ὁ ἐνθουσιασμὸς ἀλλὰ καὶ κάποια ὑπέρμετρη φιλοδοξία, δυσανάλογη καθὼς φαίνεται μὲ τὶς οἰκονομικές του δυνατότητες, τὸν ὠθοῦν πρὸς ὑψηλότερες ἐπιδιώξεις. «Παιδεία ἀξιολόγῳ συγκεκροτημένος»[5] ὁ ἴδιος ἔχει ἐπίγνωση γιὰ τὴν ἔλλειψη τῆς πνευματικῆς τροφῆς στὸν τόπο του. Ταυτόχρονα, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ πολιτισμικὸ ἐπίπεδο ποὺ τὸν περιβάλλει —τώρα στὴ δεύτερη δεκαετία τοῦ 19ου αἰώνα ζεῖ μόνιμα στὸ χῶρο τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης— ὁραματίζεται μιὰ ὅσο γίνεται πιὸ πλήρη μετακένωση τῆς δυτικῆς παιδείας στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ μάλιστα, ἀρχικά, μὲ ἐπίκεντρο τὴν ἰδιαίτερή του πατρίδα τὴν Ἄρτα.

Στὴν ἐπίμονη καὶ συνεχὴ ἀναζήτηση τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν, τὴν ὁποία θὰ παρακολουθήσουμε στὴ συνέχεια, ἔρχεται νὰ προστεθεῖ καὶ ἕνα νέο στοιχεῖο. Κοντὰ στὴ λογιοσύνη καὶ στὴ φιλοπατρία, ἔτσι ὅπως τὶς ἐκφράζει ὁ Μόστρας στὰ γράμματά του, ἀναπτύσσεται παράλληλα καὶ ἡ βιβλιοφιλία, φυσικὴ συνέπεια καὶ τούτη τοῦ περιβάλλοντος χώρου. Ἡ Τοσκάνη μὲ τὴν πλούσια πνευματικὴ ζωὴ καὶ τὴν ἀνώτερη πολιτισμική της στάθμη, μὲ τὴν πληθώρα τῶν ἐντόπιων καὶ ξένων σοφῶν καὶ λογίων ποὺ κατοικοῦν ἐκεῖ ἢ τὴν ἐπισκέπτονται τακτικά, εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴν ἐπηρέασε τὸν διψασμένο Ἕλληνα, νὰ μὴν τὸν δελέασε ν' ἀκολουθήσει καὶ νὰ ἐνταχθεῖ στὸ κλίμα της. Στὸ κλίμα, ὅπου τὰ βιβλία, τὰ σπάνια ἀντίτυπα, οἱ ἐκλεκτὲς σταχώσεις, τὰ μοναδικὰ χειρόγραφα, ὅλα τέλος πάντων ποὺ συνιστοῦν μιὰ ξεχωριστὴ συλλογή, ἀποτελοῦν καθημερινὰ βιώματα γιὰ τοὺς λόγιους τῆς ἐποχῆς. Ὁ κερκυραῖος Μάριος Πιέρης στὰ ἀπομνημονεύματά του θ' ἀναφερθεῖ πολλὲς φορὲς στὶς βιβλιοθῆκες, δημόσιες καὶ ἰδιωτικές, τῆς Βόρειας Ἰταλίας ποὺ ἐπισκέφθηκε στὰ ταξίδια του καὶ θὰ μνημονεύσει ὅλους τοὺς ἀναγνωρισμένους σοφοὺς ποὺ γνώρισε στὴ διάρκεια τῶν περιηγήσεών του[6]. Δικαιολογημένος, λοιπόν, παρουσιάζεται καὶ ὁ φιλόδοξος προγραμ-

---

en Grèce pendant la domination ottomane: le cas des bibliothèques, *ὅ.π.*, σ. 139-206.

4. Βλ. παράθεμα, σ. 227.

5. Π. Ἀραβαντινός, *Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων τῆς τουρκοκρατίας*. Εἰσαγωγὴ-ἐπιμέλεια Κ.Θ. Δημαρᾶ, Ἰωάννινα 1960, σ. 127. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του χειρίζεται ἐπίσης καλὰ τὴ γαλλικὴ καὶ τὴν ἰταλικὴ γλώσσα.

6. Στὴν πρώτη του ἐπίσκεψη στὴν Πίζα ὁ Πιέρης γνώρισε καὶ τοὺς καθηγητὲς Gatteschi καὶ S. Ciampi, βλ. *Della vita di Mario Pieri Corcirese scritta da lui medesimo,* libri sei. τομ. Α', Φλορεντία 1850, σ. 218. Μὲ τὰ πρόσωπα αὐτὰ βρισκόταν σὲ στενὴ ἐπικοινωνία ὁ Δ. Μόστρας ἀργότερα, ὅταν κατοίκησε καὶ αὐτὸς στὴν Πίζα. Παρ' ὅλα τὰ ταξίδια του στὰ μεταγενέστερα χρόνια στὴν Φλορεντία καὶ ἄλλες πόλεις τῆς Τοσκάνης, ὁ Πιέρης δὲν ἀναφέρεται, στὸ δημοσιευμένο αὐτὸ τμῆμα τῶν ἀπομνημονευμάτων του, στὸν Δ. Μόστρα οὔτε στὴ βιβλιοθήκη του.

ματισμὸς τοῦ Δ. Μόστρα. Μὲ τὴ συνδυαστικὴ ἱκανότητα, ποὺ χαρακτηρίζει ἄλλωστε τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ἔχοντας ὡς ἀσφαλιστικὴ δικλείδα τὸν ἔμπορο ἀδελφό του Κωνσταντίνο μὲ τὸν ὁποῖο βρίσκεται σὲ τακτικὴ ἐπικοινωνία, ἐπινοεῖ ποικίλες «σπεκουλατζιόνες» γιὰ νὰ σχηματίσει βιβλιοθήκη καὶ νὰ καταρτίσει βιβλιακὲς καὶ ἄλλες συλλογές.

Δὲν εἶναι ξεκάθαρο πότε ἀκριβῶς ἄρχισε νὰ συγκεντρώνει βιβλία. Ὁρισμένες νύξεις σὲ μεταγενέστερα γράμματά του δείχνουν ὅτι καὶ πρὶν ἀκόμα ἐγκατασταθεῖ πιὸ μόνιμα στὴν Πίζα ὁ Μόστρας εἶχε ἐνδιαφερθεῖ ν' ἀποκτήσει βιβλία. Οἱ διαδοχικὲς μετακινήσεις δὲν ἐπιτρέπουν τὶς μεταφορὲς βιβλίων. Εἶναι γνωστὴ ἡ πολυκύμαντη πορεία, σωστὴ «Ἰλιάδα», τοῦ Ἰγνάτιου καὶ τῶν συντρόφων του ὕστερα ἀπὸ τὴν φυγή τους ἀπὸ τὴν Ἄρτα καὶ τὴν προσπάθειά τους νὰ φθάσουν στὴν Πετρούπολη[7]. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐμποδίζει τὸν Δημήτριο νὰ ἀγοράζει ἔντυπα στὸ πέρασμά του, ποὺ ἐμπιστευόταν σὲ φιλικά του πρόσωπα γιὰ φύλαξη. Περιοριζόταν μόνο νὰ συντάσσει καταλόγους τῶν νέων του προσκτήσεων, παρακολουθώντας ἀπὸ μακριὰ τὴν τύχη τῶν βιβλίων του. Ἔτσι ὁ Στέφανος Δουραμάνης στὴ Νεάπολη, ὁ Γεώργιος Τουρτούρης στὴ Βενετία, ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλείου στὴ Βιέννη κρατοῦν προσωρινὰ στὰ χέρια τους βιβλία τοῦ Μόστρα. Σὲ κάποια στιγμὴ εἶναι ἀνάγκη ν' ἀποφασίσει ποιὸς τόπος εἶναι ὁ πιὸ κατάλληλος γιὰ τὴ συγκέντρωσή τους.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1815 ἐπιλέγει τὴν Κέρκυρα, κοντὰ στὸν ἀδελφό του Κωνσταντίνο: ἐκεῖ πιστεύει ὅτι θὰ εἶναι ἀσφαλισμένα τὰ βιβλία του[8]. Ὅμως δυὸ χρόνια ἀργότερα οἱ συνθῆκες ἔχουν ἀλλάξει. Ὄχι μόνο ἡ ἐγκατάσταση στὴν Πίζα μοιάζει νὰ εἶναι σὲ μονιμότερη βάση, ἀλλὰ καὶ ὁ πυρήνας ποὺ δημιουργήθηκε ἐκεῖ ἔχει σημαντικὰ αὐξηθεῖ. Εἶναι καιρὸς νὰ φέρει κοντά του τὶς σκόρπιες ὁμάδες τῶν ἐντύπων του. Παρόλο ποὺ ζητάει ἀπὸ τοὺς φίλους του νὰ φροντίσουν γιὰ τὴν ἀποστολή τους στὴν Πίζα[9], ἐκδηλώνει ἀκόμα ἔντονες ἀνησυχίες γιὰ τὴν

---

7. Πβ. ἐπιστολὴ Καποδίστρια πρὸς τὸν πατέρα του (ἀπὸ Πετρούπολη, 18/30 Ἰουνίου 1809): «Ma qual Iliade, il suo viaggio? Esso si è trovato in mezzo alle bataglie», *Ἀρχεῖον Ἰωάννου Καποδίστρια*, Μεταγραφὴ καὶ μετάφραση Π. Μιχαηλάρη, τ. Γ', Κέρκυρα 1980, σ. 34.

8. Σὲ ἐπιστολή του ἀπὸ τὴν πόλη Μπάντεν στὸν Κωνσταντίνο, στὴν Τεργέστη, ὁ Δημήτριος Μόστρας σημειώνει: «...ὁ εἰς Βενετίαν Τουρτούρης εἶπε τὸν ἀδελφόν μας Γεωργάκην ὅτι θέλει νὰ τοῦ δώσῃ τὰ παρ' αὐτῷ εὑρισκόμενα βιβλία μου, ἐπειδὴ δὲν θέλει πλέον νὰ τὰ κρατήσῃ. Σοὶ περικλείω τοὺς καταλόγους αὐτῶν καὶ ἐκείνων ὁποῦ ἔχω εἰς Νεάπολιν καὶ ἐπιμελήσου νὰ τὰ συνάξῃς ὅλα εἰς Κορφούς», (τχ. Β', σ. 30-31).

9. «...πρὸ καιροῦ εἶχα γράψει τὸν ἀδελφόν μου Κωνσταντῖνον διὰ νὰ σὲ γράψῃ νὰ τοῦ στείλῃς τὰ βιβλία μου ὅπου εὑρίσκονται κοντά σου καὶ ἔκαμε καλὰ ὅπου δὲν σ' ἔγραψε ὡς τώρα, ἐπειδὴ τὰ χρειάζομαι τώρα ἐδῶ, ὁποῦ κάμνω τὴν συλλογὴν ὅλων τῶν βιβλίων. Ὅθεν παρακαλῶ νὰ μὲ τὰ στείλῃς διὰ θαλάσσης μὲ πρώτην εὐκαιρίαν καλὰ κυβερνημένα καὶ βουλλωμένα διευθύνοντάς τα πρὸς τοὺς ἐν Λιβόρνῳ κυρίους Μοσπηνιώτην, Γιαλιᾶ καὶ Δεσπότην, καὶ κοντὰ εἰς τὰς εὐχαριστήσεις μου διὰ τὸ τόσων χρόνων ἐνοίκιον θέλω ἐνώσει ἐκείνας διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐξαποστολῆς», ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Στ. Δουραμάνη, Ἰουλίου 1817, τχ. Γ', σ. 24-25. Τὴν ἴδια μέρα ὁ Μόστρας γράφει καὶ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου στὴν Τεργέστη: «...δὲν ἠξεύρω ἂν ἔφερες αὐτοῦ

τύχη τῶν βιβλίων του. Νέες μετακινήσεις φαίνεται ὅτι συζητιοῦνται στὸ περιβάλλον τοῦ Ἰγνάτιου. «...ἂν δὲ μᾶς ἔλθῃ ἡ ἐπιθυμία περιηγήσεως, τί ἔχω νὰ κάμω τὰ βιβλία μου; ἂν σὲ τὰ στείλω αὐτοῦ», γράφει στὸν ἀδελφό του Κωνσταντίνο στὴν Κέρκυρα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1817, «μὲ ὑπόσχεσαι νὰ τὰ φυλάξῃς, καὶ νὰ μὴν τὰ πωλήσῃς, οὔτε νὰ τὰ δανείσῃς; ἀλλέως θέλω τὰ ἀφήσει ὅλα εἰς Λιβόρνον»[10]. Οἱ ἀμφιταλαντεύσεις του εἶναι δικαιολογημένες, ἡ συναίσθηση τῆς εὐθύνης μεγάλη. Ἡ βιβλιοθήκη αὐτή, «ἡ τῷ ὄντι λαμπρὰ καὶ πολύτιμος βιβλιοθήκη μου [ποὺ] ὑπερβαίνει ἕως τώρα τὶς δέκα χιλιάδες βιβλίων» ἀποτελεῖ, στὴ συνείδηση τοῦ Μόστρα, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὐρύτερου κύκλου τῶν Ἑλλήνων τῆς διασπορᾶς, θησαυρὸ τοῦ γένους ποὺ πρέπει νὰ διαφυλαχθεῖ. Ἀκόμα καὶ ὁ Κοραῆς δείχνει ἔντονο ἐνδιαφέρον γι' αὐτήν. «Ὁ Γέρων Κοραῆς» σημειώνει ὁ Μόστρας, «μ' ἐσυμβούλευσε διὰ φίλου ἐλθόντος ἀπ' ἐκεῖ κατ' αὐτὰς τὰς ἡμέρας νὰ μὴν βιασθῶ νὰ τὰ στείλω εἰς τὴν πατρίδα, καὶ νὰ μὴν συνειθίζω νὰ τὰ δανείζω»[11].

Ἡ μέριμνα γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς βιβλιοθήκης ὁλοένα συνεχίζεται, ὅπως ἐξακολουθεῖ καὶ ἡ φροντίδα γιὰ νὰ συγκεντρωθοῦν τὰ σκορπισμένα βιβλία στὴν Πίζα. Στὰ 1819, ὅταν ἔχει πιὰ ἀποκτήσει καὶ ἰδιόκτητη στέγη γιὰ τοὺς θησαυρούς του, ὁ Δ. Μόστρας ζητάει ἐπίμονα ἀπὸ τὸν ἀδελφό του Κωνσταντίνο στὴν Κέρκυρα κι ἀπὸ τὸν πατέρα του στὴν Ἄρτα νὰ τοῦ στείλουν τὰ βιβλία ποὺ εἶναι ἐκεῖ. Δὲν διευκρινίζεται ἀκριβῶς στὴν ἐπιστολογραφία ἂν πρόκειται γιὰ δικά του βιβλία ἢ ὄχι. Ὡστόσο εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι πράγματι τοῦ ἀνῆκαν γιατὶ τὰ γνωρίζει καλά. Μόλις τὰ παρέλαβε σπεύδει νὰ σημειώσει ὅτι «ἔλειψαν κάμποσα καὶ ἀπὸ τὰ ἀρτινὰ καὶ ἀπὸ αὐτοῦ, καὶ ὑπομονή!»[12].

Ἂν ὅμως ἡ περισυλλογὴ τῶν βιβλίων του ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη ὅπου τὰ εἶχε ἀφήσει ἀποτελεῖ μιὰ πράξη φυσική, τὸ γεγονὸς ὅτι ἀποφασίζει ν' ἀπομα-

---

τὰ βιβλία μου ἀπὸ Βιέννης καθὼς σὲ προέγραφον, τὰ ὁποῖα παρακαλῶ νὰ μὲ στείλῃς μὲ πρώτην εὐκαιρίαν εἰς Λιβόρνον. Μετ' αὐτῶν πρέπει νὰ εἶναι καὶ οἱ Ἑρμαῖ, καὶ οἱ δύω ἢ τρεῖς τόμοι τοῦ γαλλικοῦ Στράβωνος ἀστοίχωτοι. Ἐπήραμεν τότε τοὺς δύω τόμους πρῶτον καὶ δεύτερον...», (τχ. Γ΄, σ. 24). Στὰ τέλη τοῦ 1807 ὁ μητροπολίτης Ἰγνάτιος μαζὶ μὲ τὴ συνοδεία του εἶχε ἀκολουθήσει τὸν κόμητα Μοτσενίγο στὴ Νεάπολη, ὅπου ὁ τελευταῖος εἶχε τοποθετηθεῖ ἀντιπρόσωπος τῆς Ρωσίας. Ἴσως τότε εἶχε προμηθευτεῖ τὰ βιβλία ποὺ ἀναφέρει ὁ Δημ. Μόστρας. Στὴ Βιέννη, βρέθηκε ἀργότερα στὰ 1812 ὡς τὰ 1815.

10. τχ. Γ΄, σ. 29.

11. τχ. Γ΄, σ. 33.

12. Παρόμοιες παρατηρήσεις κάνει καὶ στὸν Στ. Δουραμάνη (28 Δεκ. 1817) ὅταν παρέλαβε τὰ βιβλία του ἀπὸ τὴν Νεάπολη. Ἀπαριθμώντας τοὺς τίτλους τῶν ἐντύπων ποὺ λείπουν ὁ Μ. μᾶς δίνει ἕνα δεῖγμα τῶν ἔργων ποὺ εἶχαν ἀπὸ νωρὶς ἐπισύρει τὸ ἐνδιαφέρον του: «ἔλαβον τὰ βιβλία ὅπου μ' ἔστειλες σωστὰ μὲν κατὰ τὴν νόταν σου, πλὴν ἐλλιπῆ κατὰ τὴν ἰδικήν μου. Ὅσα λείπουν εἶναι τὰ ἑξῆς: *Contrat Social. Διαταγὴ τῆς ἐν Λιβόρνῳ ἐκκλησίας. «Dictionnaire de l'Académie française*, 2 vol. in 4o». *Λεξικὸν γαλλικορωμαϊκὸν 2* vol. in 4o «Massillon *petit carême*» «*Secretario Moderno*». Ὅθεν σὲ παρακαλῶ νὰ ἐξετάσεις καὶ ἀφ' οὗ τὰ εὕρῃς νὰ μὲ τὰ στείλῃς μὲ καλὴν εὐκαιρίαν», (τχ. Γ΄, σ. 35).

κρύνει βιβλία ἀπὸ τὴν Ἄρτα —ἀπὸ τὴν πόλη ἀκριβῶς ἐκείνη στὴν ὁποία εἶχε ἐκφράσει τὴν ἐπιθυμία νὰ δωρήσει τὴ βιβλιοθήκη του— μᾶς ξενίζει. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἔχει ἀλλάξει στὸ μεταξὺ στάση· ὁ Μόστρας στοχεύει τώρα πρὸς ἄλλη κατεύθυνση. Τὴν ἑρμηνεία τὴν βρίσκουμε στὰ λόγια τοῦ Ἰγνάτιου σ' ἐπιστολή του πρὸς τὸν Ἀνδρέα Λουριώτη. Ἡ πολύτιμη αὐτὴ βιβλιοθήκη, μὲ τὶς παλαιὲς καὶ σπάνιες ἐκδόσεις «δὲν εἶναι πλέον διὰ τὴν Ἄρταν, ἀλλ' ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ ἡ κοινὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γένους καὶ νὰ δοθῇ ὅπου ἤθελε κριθῇ εὔλογον νὰ συσταθῇ τὸ κοινὸν πανδιδακτήριον τῆς Ἑλλάδος». Τὰ μεγέθη ἔχουν μετατραπεῖ· «τῶν καλῶν Ἑλλήνων ἡ Πατρὶς εἶναι ἡ Ἑλλὰς καὶ ὄχι ὁ τόπος τῆς γεννήσεώς των»[13].

Δὲν γνωρίζουμε κατὰ πόσο τὸ ὄψιμο ἐνδιαφέρον τοῦ Μόστρα γιὰ τὰ ἀρτινὰ βιβλία ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὶς διαστάσεις ποὺ εἶχε πάρει στὸ μεταξὺ ἡ βιβλιοθήκη του, τόσο σὲ ὄγκο, ὅσο καὶ σὲ φήμη ἢ μὲ τὰ γεγονότα τοῦ 1819: τὴν πώληση τῆς Πάργας καὶ τὶς ὀδυνηρὲς συνέπειές της, τὴν ἀπελευθέρωση τῆς γυναίκας του Βασιλικῆς ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ τὴ μετάβασή της στὴν Πίζα. Πάντως ἡ πληροφορία γιὰ τὰ βιβλία στὴν Ἄρτα εἶναι μιὰ θετικὴ μαρτυρία γιὰ τὸ ξεκίνημα τῆς συλλογῆς τοῦ Μόστρα· ἤδη πρὶν φύγει ἀπὸ τὴν πατρίδα του, στὰ 1805, φαίνεται ὅτι εἶχε τὸν πρῶτο πυρήνα της[14]. Ἀκολούθησαν ἄλλοι πυρῆνες στὴν Κέρκυρα[15], στὴ Νεάπολη, ἴσως στὸ Λιβόρνο, στὴ Βενετία, στὴ Βιέννη, ἐνδεχομένως καὶ ἀλλοῦ.

Ἡ διαμονὴ τοῦ Δ. Μόστρα λοιπὸν στὴν Αὐστρία καὶ στὴν Ἰταλία δὲν στάθηκε παρὰ μιὰ λαμπρὴ εὐκαιρία γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει τὴν ἔφεσή του πρὸς τὴν παιδεία[16] καί, ὅπως ἐμφανίζεται, τὸ ἰσχυρὸ πάθος του γιὰ τὰ βιβλία. Σ' ἕνα περι-

---

13. Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν /ΕΙΕ, Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Θ΄, ἀρ. 13, ἐπιστολὴ Ἰγνατίου πρὸς Ἀνδρέα Λουριώτη, βλ. Παράρτημα, Α΄, ἐπιστολὴ 1. Μαζὶ μὲ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ περιέχεται καὶ μετάφρασή της στὰ ἀγγλικά.

14. Σὲ ἀλλεπάλληλα γράμματά του στοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1819 ἀναφέρεται μὲ ἐπιμονὴ στὰ βιβλία ποὺ βρίσκονται στὴν Ἄρτα καὶ ἐκδηλώνει ἐνδιαφέρον γιὰ νὰ τ' ἀποκτήσει, βλ. ἐπόμενη ὑποσημείωση. Ἀντίθετα ἀπ' ὅσα συμπεραίνονται ἐδῶ εἶναι ὅσα γράφει ὁ Ἰγνάτιος (*αὐτ.*) ὅτι ὁ Μόστρας ἄρχισε νὰ ἀγοράζει βιβλία ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ ἔφθασε στὴν Πίζα.

15. Ἂν τὰ βιβλία ποὺ ζητάει ἀπὸ τὸν ἀδελφό του Κωνσταντίνο ἀπὸ τὴν Κέρκυρα ἦταν καὶ αὐτὰ δικά του, τότε θὰ πρέπει καὶ στὸ νησὶ αὐτό, ὅπου κατέφυγε μὲ τὸν Ἰγνάτιο, νὰ ἀσχολήθηκε μὲ τὴν πρόσκτηση βιβλίων. «δὲν εἶναι χρεία νὰ καταγράψῃς τὰ βιβλία, ἀλλὰ νὰ τὰ στείλῃς ὁμοῦ μὲ ἐκεῖνα τῆς Ἄρτας» (τχ. Γ΄, σ. 89), «ἴσως τώρα ἴσως σοῦ ἔστειλε καὶ ὁ πατήρ μας τὰ ἀπὸ Ἄρταν βιβλία» (τχ. Γ΄, σ. 89), «ἀπὸ τὰ βιβλία κράτησε ἐκεῖνα ὁποῦ θέλεις καὶ στεῖλέ με τὰ ἄλλα καὶ ἐκεῖνα τῆς Ἄρτας» (τχ. Γ΄, σ. 91).

16. «Σπουδάζομεν καὶ οἱ τρεῖς κατακέφαλα» ἀνακοινώνει στὸν ἀδελφό του Κωνσταντίνο στὶς 20 Νοεμβρίου 1816 (τχ. Β΄, σ. 135)· ἐνῶ παράλληλα πληροφορεῖ τὸν Π. Κοδρικᾶ ὅτι: «ἡμεῖς ὑγιαίνοντες ὅλοι ἐξακολουθοῦμεν τὰ μαθήματα μὲ ὅλην τὴν ἐπιμέλειαν καὶ ἴσως μᾶς μείνῃ τι ἀπὸ αὐτὰ» (τχ. Β΄, σ. 131). Ἀπὸ ἐπιστολές του στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου μαθαίνουμε καὶ τὸ ἀντικείμενο τῶν σπουδῶν του: Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1815 σημείωνε μὲ κάποια ὑπερηφάνεια: «καταγινόμεθα ὅλοι εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ ἐντὸς ὀλίγου θέλομεν ἀρχίσει καὶ τὴν λατινικήν, ὥστε κάμε ἀρχὴν ἀπὸ τώρα νὰ μᾶς σέβεσαι ὅτι θέλει μᾶς ἰδεῖς καμμίαν ἡμέραν πολλὰ διαφορετικούς». Ἀργότερα ἐ-

βάλλον, δπως ἀναφέρθηκε κιόλας, τόσο φορτισμένο μὲ πνευματικὴ ζωή, σὲ μιὰ ἀγορὰ τόσο πλούσια σὲ πνευματικοὺς θησαυροὺς ἡ συνέχεια ἔρχεται φυσικά. Ἀρχίζει ἔτσι μιὰ ἐπισταμένη ἀνίχνευση, ἕνα κυνήγι συστηματικὸ καὶ μιὰ ἀνανεούμενη ἐφευρετικότητα σὲ συνδυασμοὺς ἀγοραπωλησιῶν μὲ στόχο νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸ ποθούμενο ἀποτέλεσμα. Κάποια στιγμὴ ὁ Δημήτριος κατακλύζεται ἀπὸ καταλόγους βιβλιοπωλῶν, ἀπὸ προτάσεις φίλων. «Ματαίως βέβαια θέλεις προσμένει γράμμα μου...», γράφει στὸν Ἐπαμεινώνδα Μαυρομμάτη, «μόλις ἔχω καιρὸ νὰ φάγω. Τόσοι πολλοὶ κατάλογοι! τόση εὐθυνία! τόση ὡραιότης! τόσα καλὰ δεσίματα!»[17].

Ἡ συλλεκτική του ἱκανότητα φθάνει τώρα στὸ ἀπόγαιό της. Ὁ Μόστρας ἔχει γρήγορα συλλάβει τὴ σωστὴ μέθοδο ποὺ ὁδηγεῖ σὲ ἀσφαλῆ ἀποτελέσματα. Ἔτσι, κινητοποιεῖται πρὸς πολλὲς κατευθύνσεις , χρησιμοποιεῖ πολλαπλοὺς μηχανισμοὺς πού, καθὼς φαίνεται, τὸν φέρνουν στὸ ἐπίκεντρο τοῦ βιβλιοεμπορικοῦ κυκλώματος. Σὲ διάστημα τριῶν ἐτῶν ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ πρωτοβρίσκεται στὴν Πίζα ἔχει κιόλας συγκεντρώσει γύρω στὰ δέκα χιλιάδες βιβλία. Τὸ ἐλεύθερο λιμάνι τοῦ Λιβόρνου εὐνοεῖ, ἄλλωστε, τὴν διακίνηση τοῦ βιβλίου στὴν περιοχή. Φυσικὰ σ' αὐτὰ συγκαταλέγονται οἱ πυρῆνες τῶν βιβλίων γιὰ τοὺς ὁποίους ἔχουμε κιόλας μιλήσει καὶ ὅσα ἔφερε μαζύ του ἴσως ἀπὸ τὴ Ρωσία, ἀπὸ τὶς Ἡγεμονίες καὶ ἀπὸ τὴ Βιέννη γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν διαθέτουμε ἀρκετὲς πληροφορίες[18]. Ὁ ἀριθμὸς θ' αὐξηθεῖ ἀκόμα· ἀναφέρεται ὅτι ἡ βιβλιοθήκη του ἀπαρτιζόταν τελικὰ ἀπὸ δώδεκα χιλιάδες τόμους. Ὁ σκοπός του ἐπιτυγχάνεται μὲ παράλληλες προσεγγίσεις: παραγγέλνει συγκεκριμένα ἔργα, ἀγοράζει ὁλόκληρες βιβλιοθῆκες, ἐκποιεῖ ἢ ἀνταλλάσσει τὰ διπλὰ ἔντυπα. Ὅλα αὐτὰ μὲ πολὺ σύστημα. Εἶναι φανερὸ ὅτι στοχεύει ψηλά, σὲ ἐπίπεδα ἀνώτερα ἀπὸ τὶς δυνάμεις του. Κάποια στιγμή, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1819, συνειδητοποιεῖ ὅτι ξεπερνᾶ τὶς δυνατότητές του —«καταλαμβάνω καὶ ἐγὼ ὅτι δὲν εἶναι διὰ τὴν κατάστασίν μας τοιαύτη λαμπρὰ βιβλιοθήκη, ἥτις ἠμπορεῖ τώρα νὰ παραβληθεῖ μὲ τὰς πρώτας κοινὰς βιβλιοθήκας»[19]— καὶ τότε ἀρχίζει μιὰ διαδοχὴ ἀπὸ διαφορετικὲς ἀντιμετωπίσεις

πανέρχεται δίνοντας λεπτομερέστερες εἰδήσεις: «σιμὰ εἰς τοὺς ξένους ὁποῦ μᾶς ἐπισκέπτονται σχεδὸν καθ' ἑκάστην, ἔχομεν καὶ μαθήματα πολλὰ ἐφέτος, καὶ δὲν ἡσυχάζομεν οὐδὲ στιγμήν, καὶ εἶναι ταῦτα: ὑψηλὰ μαθηματικά, φυσικὴ πειραματική, φυσικὴ ἱστορία, χημεία, βοτανική, ἀστρονομία, καὶ λατινόρουμ, καὶ ἐλπίζομεν νὰ κολλήσῃ κἄτι τι ἀπὸ αὐτὰ μὲ τὴν εὐχήν σου» (τχ. Β΄, σ. 130). «Τὸν μαθηματικὸν σινιὸρ Μόστρα» εὔχεται σ' ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Ἰγνάτιο ὁ Μπουζαίου Κωνστάντιος, 22 Ἀπριλίου 1818, βλ. Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτης, *Ἰγνάτιος μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας*, τ. Β΄, Ἀθήνα 1961, σ. 93.

17. τχ. Β΄, σ. 116.

18. Ὅσα γράφει πρὸς τὸν Καποδίστρια στὸ Παρίσι (22 Αὐγ. 1815) ἀπὸ τὸ Μπάντεν εἶναι ἐνδεικτικὰ γιὰ νὰ κατανοήσουμε ὅτι οἱ συλλογές του ἔχουν ἀρχίσει νὰ παίρνουν ὁρισμένες διαστάσεις πρὶν ἀκόμα κατασταλάξει στὴν Πίζα: «Δὲν ἐτύχετε ἐδῶ διὰ νὰ ἰδῆτε δλην μου τὴν ἀποσκευήν, καὶ τόσα πράγματα τῆς ἀρχαιότητος τὰ ὁποῖα ἐμβάζω ἀπὸ ἓν μέρος εἰς ἄλλο, καὶ ἀκόμη δὲν ἐμβῆκαν εἰς τάξιν» (τχ. Β΄, σ. 35).

19. τχ. Γ΄, σ. 78.

τοῦ προβλήματος ὅπου καταβάλλονται ἔντονες προσπάθειες γιὰ νὰ ἱκανοποιηθοῦν ταυτόχρονα καὶ οἱ ἀνάγκες καὶ οἱ φιλοδοξίες τοῦ Δ. Μόστρα.

Δὲν ἔχει σωθεῖ κανένας συνολικὸς κατάλογος τῶν δώδεκα χιλιάδων βιβλίων, ἐντύπων καὶ χειρογράφων. Διαθέτουμε ὅμως ἀρκετὰ στοιχεῖα —μαρτυρίες, μερικὲς ἀπαριθμήσεις, ἔμμεσες ἀναφορὲς— ποὺ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ παρακολουθήσουμε ἀπὸ κοντὰ τὰ διαδοχικὰ στάδια τῆς ζωῆς αὐτῆς τῆς βιβλιοθήκης καὶ νὰ γνωρίσουμε σὲ ἁδρὲς γραμμὲς τὸ περιεχόμενό της καὶ τὰ προβλήματα ὅσα εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει ὁ κτήτοράς της γιὰ τὴ σύσταση καὶ διατήρησή της. Προβλήματα οἰκονομικά, στεγαστικά, προβλήματα σχετικὰ μὲ τὴν τελικὴ τύχη της καὶ μὲ τὸν ρόλο πού εἶχε ὁραματισθεῖ ὁ Μόστρας ὅτι θὰ ἔπαιζε ἡ συλλογὴ αὐτὴ γιὰ τὸν ἑλληνισμὸ γενικότερα.

Ἀναφέρθηκε κιόλας ὅτι ὁ Μόστρας ἐνεργοῦσε μὲ πολὺ συστηματικὸ τρόπο γιὰ νὰ ἐμπλουτίσει τὴ βιβλιοθήκη του. Πράγματι βλέπουμε ὅτι γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ποικίλες περιέργειές του ἀκολουθεῖ καθορισμένες ζητήσεις. Καί, πρῶτα πρῶτα, ἐνδιαφέρεται γιὰ τὶς σύγχρονές του ἑλληνικὲς πνευματικὲς ἐπιδόσεις. Ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς καὶ φίλους του στὴ Βιέννη, τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου, τὸν Ἄνθιμο Γαζῆ, τὸν Θεόκλητο Φαρμακίδη, τὸν Κων. Κοκκινάκη γυρεύει τακτικὰ τὰ ἔργα Ἑλλήνων, τοῦ Κοραῆ, τοῦ Γαζῆ καὶ ἄλλων[20]. Μὲ μεγάλη ἐπιμονὴ ἐπιζητεῖ τὸ περιοδικὸ «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος» καὶ παράλληλα προσπαθεῖ νὰ συμβάλει στὴν εὐρύτερη διάδοσή του. Ἂν καὶ βρίσκεται στὸ δυτικοευρωπαϊκὸ χῶρο, ἡ διακίνηση τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων πάλι γίνεται μὲ δυσκολία καὶ ἐπιτυγχάνεται, σχεδὸν ἀποκλειστικά, σὲ προσωπικὴ βάση. Ἰδιαίτερα δύσκολη παρουσιάζεται ἡ κυκλοφορία τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ. Ἔτσι, ἐνῶ χαιρετίζει τὴν ἐπανεμφάνιση τοῦ περιοδικοῦ ζητώντας ταυτόχρονα νὰ ἐγγραφεῖ ὁ Ἰγνάτιος ὡς συνδρομητής, **ἐνῶ ἐκφράζεται ἐπαινετικὰ γιὰ τὸ περιεχόμενό του —«οἱ Ἑρμαῖ μᾶς ὑπερήρεσαν καθ' ὅλα καὶ δι' ὅλα» (Αὔγουστος 1817)— καὶ παρακαλεῖ νὰ τοῦ ἀποστέλλονται δεμένοι οἱ τόμοι γιὰ τὴ βιβλιοθήκη του, παραπονεῖται γιὰ τὶς σοβαρὲς ἐλλείψεις στὴν τακτικὴ παραλαβὴ τῶν τευχῶν τοῦ περιοδικοῦ**[21].

---

20. Ὁ Δ. Μόστρας ἐγγράφεται ὡς συνδρομητὴς στοῦ Ἄνθιμου Γαζῆ τὸ Λεξικὸ (Βιέννη 1817) καὶ τοῦ Ζήση Δαούτη τὴ μετάφραση μὲ τίτλο *Μεγάλα συμβεβηκότα ἐκ μικρῶν αἰτιῶν προξενηθέντα*, Βιέννη 1819, πβ. Φιλ. Ἡλιού, *Τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ στὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ: οἱ Συνδρομητὲς* (ὑπὸ ἐκτύπωση). Γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἔκδοση τοῦ Ζ. Δαούτη ὁ Ἰγνάτιος ἐγγράφεται γιὰ 6 ἀντίτυπα καὶ ὁ ἀδελφός του Χριστόφορος καὶ ὁ Δ. Μόστρας γιὰ τρία ὁ καθένας. Ὁ Δημήτριος συμβάλλει στὴν διάδοση τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων καὶ ὡς ἀνταποκριτὴς ὅπου μποροῦν νὰ ἐγγράφονται συνδρομητές· σὲ εἴδηση ποὺ δημοσιεύει ὁ Θεοκλ. Φαρμακίδης τὴν 1 Ἰουλίου 1818 στὸ Λόγιο Ἑρμῆ διαβάζουμε ὅτι ὅσοι θέλουν νὰ ἀγοράσουν τὴν «ἐγκυκλοπαίδεια τοῦ Fr. Jacobs» ποὺ ἐκδίδει σὲ μετάφραση, μποροῦν ν' ἀπευθυνθοῦν «Ἐν Λιβόρνῳ, παρὰ τῷ ἐν Πίσαις εὐγενεστάτῳ Ρωσσικῷ Ἱππεῖ καὶ Συμβούλῳ Κυρίῳ Δημητρίῳ Μόστρα» *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* 1818, 504.

21. τχ. Β΄, σ. 81, τχ. Γ΄, σσ. 28, 4, 25, 34. Τὴν ἀκαταστασία τὴν ἀποδίδει στὸ τοπικὸ ταχυδρομεῖο ποὺ δὲν ἔχει καμιὰ ἀνταπόκριση μὲ τὴν Γερμανία (τχ. Γ΄, σ. 46). Αὐτό, ἄλλωστε, ἀποτελεῖ

Τὰ κείμενα τῶν κλασικῶν συγγραφέων ἀποτελοῦν, ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἕναν ἄλλο τομέα ὅπου ἔχει στραμμένη τὴν προσοχή του ὁ παλαιὸς δάσκαλος τῆς Κόνιτσας. Γιὰ νὰ τ' ἀποκτήσει προετοιμάζεται μεθοδικά: συντάσσει καὶ στέλνει καταλόγους μὲ τὰ «ἑλληνικὰ» καὶ τὰ «γραικολατίνα» desiderata του στοὺς βιβλιοπῶλες τῆς Φλορεντίας καὶ τοῦ Λιβόρνου, εἴτε σὲ φίλους του ποὺ κατοικοῦν ἐκεῖ ἢ τυχαίνει νὰ ταξιδεύουν σὲ ἄλλες πόλεις[22]. Οἱ ζητήσεις του εἶναι συγκεκριμένες. Γιὰ νὰ βοηθηθεῖ στὴν ἐργασία αὐτὴ χρειάζεται νὰ συμβουλευτεῖ ἕνα κατάλληλο βιβλιογραφικὸ ἐγχειρίδιο. Προκρίνει, ἴσως μὲ τὴ συμβουλὴ τοῦ φίλου του Sebastiano Ciampi, τὸ τετράτομο ἔργο τοῦ Brunet, Manuel du Libraire καὶ ζητάει ἀπὸ τὸν Δημ. Σχινᾶ στὴ Φλορεντία νὰ τοῦ τὸ προμηθεύσει. Τὸ λαμβάνει τρεῖς μῆνες ἀργότερα, ἐμβάζοντας στὸ Σχινᾶ τὸ ἀντίτιμο τῆς παραγγελίας του, ἑκατὸ λίρες[23]. Μπαίνοντας ἔτσι στὸ κύκλωμα τοῦ παλαιοῦ βιβλίου, ὁ Μόστρας διαθέτει ἕναν πολύτιμο ὁδηγό. Ὁ Brunet μὲ τὶς σπάνιες ἐκδόσεις ποὺ ἐντοπίζει, μὲ τὶς δημοπρασίες καὶ τὶς τιμὲς τῶν ἀντιτύπων ποὺ καταγράφει κοντὰ στὶς βιβλιογραφικὲς ἀναγραφές, προσφέρει θετικὲς ὑπηρεσίες στὸν λόγιο φιλόβιβλο · ὄχι μόνο συντελεῖ στὴν ἐπιστημονική του κατάρτιση ἀλλά, ταυτόχρονα, τὸν εἰσάγει στὰ μυστικὰ τοῦ βιβλιεμπορίου.

καὶ τὸ βασικὸ ἐμπόδιο γιὰ τὴν ἐγγραφὴ συνδρομητῶν ἀπὸ τὸ Λιβόρνο, οἱ ὁποῖοι «δὲν ἠμποροῦν νὰ ὑποφέρωσιν τὴν βραδύτητα καὶ δὲν θέλουν νὰ πληρώνουσι καὶ τὴν πόσταν» (τχ. Γ', σ. 41). Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ οἱ προσπάθειες τοῦ Μόστρα γιὰ νὰ λαμβάνει τακτικὰ τὸν *Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο* δὲν πετυχαίνουν.

22. Ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τὸν Δημήτριο Σχινᾶ, τὸν Στέφανο Καραθεοδωρῆ, τοὺς καθηγητὲς Gatteschi καὶ Seb. Ciampi στὴν Φλορεντία, τὸν Ἀναστάσιο Δεσπότη στὸ Λιβόρνο ἢ στὴ Νεάπολη, τὸν Ἀνδρέα Λουριώτη στὸ Λιβόρνο ἀκόμα καὶ τὸν Ἰω. Καποδίστρια ὅταν βρίσκεται στὸ Παρίσι. Ἀπὸ τοὺς ἰταλοὺς βιβλιοπῶλες συχνὴ ἐπικοινωνία ἔχει μὲ τὸν Gamba τοῦ Λιβόρνου, τὸν Pagani καὶ τὸν γνωστὸ γιὰ τὰ φιλελληνικά του αἰσθήματα G. Piatti στὴν Φλορεντία. Ζωηρὴ εἰκόνα γιὰ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Piatti στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Φλορεντίας δίνει ὁ Μάριος Πιέρης στὰ ἀπομνημονεύματά του, πβ. Raffaele Ciampini, *Gian Pietro Vieusseux...*, Einaudi 1953, σ. 109, «Il libraio Piatti, quello che nel '31 stampò i *Canti* di Leopardi, metteva in mostra ogni giorno le novità che gli arrivavano da Parigi. I letterati fiorentini si incontravano quasi ogni mattino nella sua bottega, sfogliavano i libri, discutevano sugli autori, compravano... La sera, al Gabinetto (τοῦ Vieusseux), continuavano le conversazioni e le discussione iniziate nella bottega del Piatti». Ὁ Piatti ἦταν ὁ ἐκδότης τῆς ἐπιτομῆς τοῦ ἔργου τοῦ Pouqueville ποὺ ἔκανε ὁ Μ. Πιέρης καὶ κυκλοφόρησε μὲ τὸν τίτλο *Compendio della storia del Risorgimento della Grecia dal 1740 al 1824 compilato* da M.P.C. καὶ ἔνδειξη τόπου Italia, 1825, (*ὅ.π.*, σ. 165).

23. τχ. Β', σ.82 (15/27 Μαΐου 1816). Ὁ Σχινᾶς τοῦ εἶχε ἀντιπροτείνει τὸ ἔργο τοῦ Fournier «ὅσον διὰ τοὺς κλασικοὺς λεπτομερῶς εἶναι καλλίτερος παρὰ τοῦ Brunet» (ΓΑΚ, Κ 125, Ἐπιστολὴ Δ. Σχινᾶ 27, Φεβρ. 1816) ἀλλὰ ὁ Μόστρας ἐπιμένει: «ἀγοράσαί με τὸν Brunet ἐπειδὴ αὐτὸν θέλω καὶ ὄχι τὸν Fournier», (τχ.Β', σ.61). Πρόκειται γιὰ τὸ *Dictionnaire portatif de Bibliographie*, 2e édition revue et considérablement augmentée, Paris, Fournier, 1809, βλ. Quérard, *La France littéraire*, τ. III, σ.184 στὸ λῆμμα Fournier Fr. Ign., γιὰ τὸν πραγματικὸ συντάκτη τοῦ ἔργου, τὸν Jardet.

Παράλληλα μὲ τὴν μέριμνα τοῦ Μόστρα γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς βιβλιοθήκης του αὐξάνουν καὶ τὰ οἰκονομικά του προβλήματα. Ὡστόσο, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του, χειρίζεται μὲ πολλὴ δεξιοτεχνία τὰ σχετικὰ μὲ τὶς νέες προσκτήσεις του. Παρακολουθεῖ τὶς τιμὲς τῶν προσφερόμενων βιβλίων· δὲν δέχεται ἀνεξέλεγκτα καμιὰ πρόταση. Τὶς παραβάλλει ἀπὸ βιβλιοπώλη σὲ βιβλιοπώλη, ἀπὸ πόλη σὲ πόλη, ἐπιδιώκει καλύτερες συμφωνίες, ἀντιπροτείνει ἄλλες, κατώτερες, συχνὰ ἔχοντας ἐπίγνωση ὅτι δύσκολα θὰ γίνουν ἀποδεκτὲς τόσο χαμηλὲς προσφορές. Ὅμως δὲν μοιάζει ν' ἀπογοητεύεται. Τὸ ἀντίθετο μάλιστα. Ὅλο καὶ περισσότερο προχωρεῖ σὲ μεγαλύτερα ἐγχειρήματα: διαπραγματεύεται καὶ συχνὰ ἀγοράζει ὁλόκληρες συλλογές. Ἔτσι, καὶ τὰ πολλαπλασιαζόμενα ἐνδιαφέροντά του, ἐπιστημονικὰ καὶ βιβλιοφιλικά, ἱκανοποιεῖ καὶ τοῦ δίνεται ἡ δυνατότητα νὰ κάνει εὐέλικτους συνδυασμούς. Καὶ τοῦτο, γιατὶ δὲν διαθέτει πάντοτε τὴν ἀναγκαία ρευστότητα χρήματος. Οἱ μεγάλες ἀγοραπωλησίες γίνονται καὶ μὲ ἀνταλλαγὴ εἰδῶν ἀξίας, ἐνῶ, ταυτόχρονα, μὲ τὴν ἐκποίηση καὶ τὶς ἀνταλλαγὲς τῶν διπλῶν του ἀντιτύπων πετυχαίνει ν' ἀποκτήσει τὰ βιβλία ποὺ ἐπιθυμεῖ[24].

Μιλήσαμε κιόλας γιὰ τὶς παραγγελίες τοῦ Μόστρα στὴ Βιέννη, γιὰ τὶς δοσοληψίες του μὲ τοὺς ἰταλοὺς βιβλιοπῶλες· γιὰ τοὺς φίλους καὶ γνωστούς του, Ἕλληνες καὶ ξένους, ποὺ συμβάλλουν ὁ καθένας ἀπὸ τὴ μεριά του στὴν προσπάθειά του. Τ' ἀποτελέσματα εἶναι σημαντικά. Τὸ Μάιο τοῦ 1816 ὁ Μόστρας σημειώνει μὲ ὑπερηφάνεια σὲ δύο του γράμματα: «...ἐγὼ ἀπόκτησα μὲ ὀλίγα μιὰν λαμπρὰν βιβλιοθήκην, καὶ ὑπάγω αὐξάνοντάς την»[25]. Παρ' ὅλα αὐτὰ συνεχίζει καὶ ἐντείνει τὶς ἐνέργειές του καὶ πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις. Λίγες μέρες ἀργότερα πληροφορεῖ πάλι τὸν ἀδελφό του Κωνσταντίνο γιὰ τὶς νέες του ἐπιδιώξεις: «τραττάρω μὲ μέσον φίλων νὰ ἀγοράσω εἰς ῥώμην μίαν μεγάλην βιβλιοθήκην ἑνὸς ἀποθανόντος Καρδιναλίου δίδωντας τὰ δακτυλίδια μου ὁποῦ ἠξεύρεις, καὶ τὰ λοιπὰ εἰς μετρητά, ὁποῦ δὲν ἔχω. ἐπεθυμοῦσα νὰ τελειώσῃ αὐτὴ ἡ ἀγορά, ἐπειδὴ εἶναι καὶ σπεκουλατσιόνε εἰς τὸ μέσον, ὥστε πωλῶντας ἓν μέρος αὐτῶν, νὰ μὲ μένωσι τὰ λοιπὰ κέρδος. ζητοῦν πέντε χιλιάδες φλωρία, καὶ ἐγὼ ἐπρόσφερα χίλια· ὅθεν ἂν τελειώσῃ, τότε θέλω σὲ σύρει δσα μὲ λείψουν»[26].

---

24. Ταυτόχρονα ἔχει τὴν εὐχέρεια νὰ χαρίζει δσα βιβλία ἔχει διπλὰ ἢ δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν ἄμεσα. Τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1816 στέλνει στὸν ἀδελφό του Κωνσταντίνο 25 βιβλία καὶ ἄλλα 25 γιὰ νὰ μοιραστοῦν σὲ φίλους (τχ. Β΄, σ. 124) καὶ ἀργότερα πάλι, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1817, τοῦ στέλνει «ἐμπορικὰ βιβλία ποὺ ἔτυχαν εἰς τὴν βιβλιοθήκην μου: *Le Caissier Italien*, εἰς δύω τόμους, *Il Mentore perfetto di Negoziante* εἰς πέντε τόμους καὶ *Opérations des changes* εἰς ἕνα τόμον καὶ μερικὰς ἐφημερίδας τοῦ λουγάνου», τχ. Γ΄, σ. 22.

25. τχ. Β΄, σσ. 78, 81.

26. τχ. Β΄, σ. 79. Τὴ βιβλιοθήκη δμως αὐτὴ δὲν τὴν ἔδιναν οὔτε καὶ μὲ τὰ διπλὰ ἀπ' δσα πρόσφερε ὁ Δημήτριος καὶ ἔτσι ἔδωσε «ἀπέρασιν», (τχ.Β΄, σ. 100). Δὲν φαίνεται δμως νὰ πτοεῖται ἀφοῦ, καθὼς σημειώνει, βρίσκεται περιτριγυρισμένος ἀπὸ καταλόγους· ἔχει πιὰ γίνει γνωστὸς στὸν κύκλο τοῦ βιβλίου καὶ δέχεται συχνὲς προτάσεις γιὰ ἀγορὲς βιβλιοθηκῶν.

Δὲν εἶναι εὔκολο ν' ἀναφερθοῦν ἐδῶ ὅλες οἱ σχετικὲς δραστηριότητες τοῦ Μόστρα στὰ χρόνια αὐτὰ (1816-1819), περίοδο ἀκμῆς γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς βιβλιοθήκης του. Ὡστόσο, ἀνάμεσα στὶς τόσες νέες προσκτήσεις, θὰ πρέπει νὰ σταθοῦμε σὲ μιὰ σημαντική. Ἀπὸ γράμμα του στὸν Ἀναστάσιο Δεσπότη (6/18 Ἀπριλίου 1817) μαθαίνουμε ὅτι τὰ βιβλία του «αὔξησαν πολὺ διότι», καθὼς σημειώνει, «ἠγόρασα εἰς τὴν τρόμπα τὴν βιβλιοθήκην ὁλόκληρον τοῦ ἀποθανόντος βιάνη διὰ 300 φλωρία»[27]. Τὴν πληροφορία τὴν ἔχουμε καὶ ἀπὸ ἄλλη πηγή. Σὲ μιὰ «Σημείωση» γιὰ τὴν φιλολογικὴ παρουσία τοῦ Giorgio Viani καὶ γιὰ τὰ νομισματικὰ συγγράμματά του, ἡ ὁποία κυκλοφόρησε ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Viani, τὸ 1817, ὁ Seb. Ciampi ἀναφέρει ὅτι τὰ νομισματικὰ καὶ τὰ ἄλλα βιβλία τοῦ Viani ἀγοράστηκαν ἀπὸ τὸν ἱππότη Δημήτριο Μόστρα ποὺ κατοικεῖ στὴν Πίζα[28]. Οἱ συσχετίσεις ἐδῶ εἶναι εὔκολες.

Καὶ ὁ Giorgio Viani κατοικοῦσε ἀπὸ πολλὰ χρόνια στὴν Πίζα. Γνωστὸς γιὰ τὶς νομισματολογικὲς μελέτες του, κυρίως τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου, εἶχε συγκεντρώσει μιὰν ἀξιόλογη νομισματικὴ συλλογὴ καὶ μιὰ βιβλιοθήκη ποὺ ξεχώριζε γιὰ τὰ παλαιὰ ἔντυπα καὶ τὴν πληθώρα τῶν νομισματικῶν συγγραμμάτων. Φίλος στενὸς τοῦ Ciampi, τὸν ὁρίζει ἐκτελεστὴ τῆς διαθήκης του μαζὶ μὲ τὸν Antonio Callodi γιὰ νὰ φροντίσουν κοντὰ στὰ ἄλλα καὶ γιὰ τὴν πώληση τῶν πραγμάτων του, τοῦ «μουσείου» (τῆς νομισματικῆς συλλογῆς), τῆς βιβλιοθήκης καὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων ποὺ ἔπρεπε νὰ πουληθοῦν γιὰ νὰ πληρωθοῦν τὰ χρέη του[29]. Ἡ συνέχεια εἶναι φανερή. Ὁ Ciampi ἀποτελεῖ τὸν συνδετικὸ κρίκο,

---

27. τχ. Γ', σ. 17. Ἡ λ. τρόμπα ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ ἔκφραση vendere alla tromba=πουλάω στὸν πλειστηριασμό.

28. *Notizia della vita letteraria e degli scritti numismatici di Giorgio Viani con la risposta alle censure fatte dal Signor Dottore Lodovico Costa all' operetta del medesimo sulla zecca e le monete di Pistoia con altre interessanti numismatiche illustrazioni,* Firenze 1817, σ. 65. Ἕνα χειρόγραφο σημείωμα μὲ τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Μόστρας εἶχε ἀγοράσει τὴν βιβλιοθήκη τοῦ G. Viani βρέθηκε στὰ χαρτιὰ τοῦ Ἰω. Βελούδου. Τὸ σημείωμα αὐτὸ τὸ ὁποῖο μοῦ εἶχε γνωστοποιήσει, πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια, ὁ καθ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, ἔγινε καὶ ἡ ἀφετηρία νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μόστρα. Ἐκφράζω καὶ πάλι τὴν εὐγνωμοσύνη μου στὸν καθ. Δημαρᾶ γιὰ τὴν πάντοτε πρόθυμη «χειραγωγία» του.

29. Ὁ Ciampi, μόλις πληροφορήθηκε τὸν ξαφνικὸ θάνατο τοῦ Viani, ἔσπευσε μέσα στὴ νύκτα στὸ σπίτι του γιὰ νὰ σφραγίσει τὰ βιβλία καὶ τὰ ἄλλα πράγματά του. Γιὰ τὴ διαθήκη τοῦ G. Viani, βλ. Giovanni Sforza, La prima biografia di Giorgio Viani, *Giornale Storico della Lunigiana,* τόμ. X (La Spezia 1919), 126-129. Στὸ ἴδιο ἄρθρο ἀναδημοσιεύεται βιογραφικὸ σημείωμα τοῦ Viani μὲ τὴ μορφὴ ἐπιστολῆς πρὸς τὸν συντάκτη τῶν *Annales Encyclopédiques,* φίλο τοῦ Viani, τὸν A. Millin. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ Cesare Lucchesini δημοσιεύτηκε ἀνώνυμα στὸ περιοδικὸ *Annales Encyclopédiques* 3(1817) 324-328. Στὸν ἀββὰ Ciampi, ἄλλωστε, ὁ Viani ἀφήνει τὴν προσωπικὴ ἀλληλογραφία του μὲ τοὺς λογίους,τοὺς παλαιοπῶλες καὶ τοὺς διευθυντὲς τοῦ Χρηματιστηρίου, ἐνῶ σ' ἕναν ἄλλο κληρικό, τὸν Ranieri Zucchelli κληροδοτεῖ τὰ φιλολογικὰ του χειρόγραφα. Τέλος, ἂς σημειωθεῖ, ὅτι ζητάει ἀπὸ τὸν Ciampi νὰ συνθέσει ἕνα ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα γιὰ τὸν τάφο του. Πβ. ἐπίσης Emilio de Tipaldo, *Biografia degli Italiani illustri...,* τ. 3, Βενετία 1836, σ. 105-115.

τὸ πρόσωπο ποὺ ἀσφαλῶς μεσολάβησε καὶ διευκόλυνε τὸν Μόστρα στὴν ἀγορὰ τῆς βιβλιοθήκης Viani[30].

Ὅσο γιὰ τὸ τίμημα ποὺ εἶχε καταβάλει, τὰ τριακόσια φλωρία, δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ σχολιάσουμε τὸ ὕψος του, ἀφοῦ δὲν ἔχουμε ποσοτικὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴ νέα συλλογὴ ποὺ ἀπέκτησε[31]. Πάντως, κάποιες ἀποκαλύψεις πρὸς τὸν ἀδελφό του Κωνσταντίνο γιὰ χρέη του –ἄτοκα δάνεια– πρὸς τὸν Μοσπηνιώτη, τὸν Ἀναστάσιο Δεσπότη καὶ ἰδιαίτερα πρὸς τὸν ἀδελφὸ τοῦ μητροπολίτη Ἰγνάτιου, τὸν Χριστόφορο, ὑποδηλώνουν ὅτι ὁ Δημήτριος ξεπέρασε τὶς οἰκονομικές του δυνάμεις τῆς στιγμῆς γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει τὴ συλλεκτική του ἔφεση[32].

Κι ἐδῶ ἀκριβῶς προβάλλουν ὁρισμένα ἐρωτήματα ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στὸ ἐπίπεδο περιουσίας καὶ τὴν κτήση βιβλίων. Ποιοὶ καὶ ποιᾶς τάξης ἦταν οἱ πόροι τοῦ Μόστρα, οἱ ὁποῖοι τοῦ ἐξασφάλιζαν τὴ δυνατότητα ν' ἀποβλέπει πρὸς ἕνα στόχο τόσο ὑψηλό: τὴ δημιουργία μιᾶς μεγάλης συλλογῆς, ποὺ ἔφτασε, ὅπως ὁμολογεῖ κάποτε ὁ ἴδιος, νὰ παραβάλλεται μὲ τὶς «πρῶτες κοινὲς βιβλιοθῆκες» στὸν δυτικοευρωπαϊκὸ χῶρο. Ἡ σύγκριση, καθὼς βλέπουμε, γίνεται μὲ τὶς δημόσιες καὶ ὄχι μὲ ἄλλες ἰδιωτικὲς βιβλιοθῆκες.

«...ἐγὼ ἤλπιζα νὰ μὲ ἀρκεῖ τὸ ἐτήσιόν μου καὶ νὰ μὲ περισσεύῃ διὰ τίποτε βιβλία...»[33]. Ἔτσι ὁριοθετεῖ τὴν οἰκονομική του θέση ὁ ἴδιος ὁ Μόστρας στὰ 1816. Ἀναφέρεται στὴν ἐτήσια σύνταξη τὴν ὁποία τοῦ εἶχε χορηγήσει ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ρωσίας ὅταν, διορίζοντας τὸν Ἰγνάτιο ὡς μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας, εἶχε ἀπονείμει στὸν Μόστρα τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπίτιμου συμβούλου. Ἀργότερα, ἀκολουθώντας τὴν προαγωγὴ τοῦ μητροπολίτη στὸ τάγμα τοῦ Ἁγ. Ἀλεξάνδρου Νέβσκη, ὁ Μόστρας, ὅπως καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἰγνάτιου, Χριστόφορος, ὀνομάστηκε ἱππότης τοῦ τάγματος τοῦ Ἁγ. Βλαδιμήρου 4ης τάξης. Τὸ ἀρχικὸ ποσὸ τῆς συντάξεώς του ἦταν πεντακόσια ρούβλια. Δὲν μαρτυρεῖται ἂν καὶ κατὰ πόσο τὸ ποσὸ αὐτὸ αὐξήθηκε μὲ τὴν προαγωγή του, οὔτε ἂν τὰ ρού-

---

30. Ὁ Ciampi παραπονεῖται ὅτι ὁ Viani ἄφησε περισσότερα χρέη ἀπὸ ἀντικείμενα (piu debiti che roba), βλ. Fano, Biblioteca Communale Federiciana, Manoscritti Polidori, ἀρ. 51, σ. 86-88. Φυσικὸ εἶναι λοιπὸν νὰ φροντίσει γιὰ τὴν γρήγορη ἐκποίηση τῶν βιβλίων τοῦ Viani. Ὅταν λίγο ἀργότερα, στὰ τέλη τοῦ 1817, ὁ Ciampi ἀποδέχεται τὴν ἕδρα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ γλώσσας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βαρσοβίας (Πρωτοψάλτης *Ἰγνάτιος*, Α΄, 157), ἀποφασίζει νὰ πουλήσει καὶ ὅσα ἀπὸ τὰ δύο χιλιάδες βιβλία του δὲν σκοπεύει νὰ πάρει μαζί του. Ἀγοραστὴς καὶ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση μαρτυρεῖται ὅτι ἦταν ὁ Μόστρας, βλ. Fano, Manoscritti Polidori, ἀρ. 12, σ. 93. Ὁ Μόστρας εἶχε μιὰ νομισματικὴ συλλογή· δὲν γνωρίζουμε ὅμως πῶς τὴν συγκρότησε, βλ. παρακάτω σελ. 254 καὶ σημ. 85.

31. Μόνη ἔνδειξη τῆς ποσότητας τῶν νομισματολογικῶν βιβλίων τοῦ G. Viani εἶναι ὅσα ἀναφέρονται στὴ διαθήκη του, πβ. G. Sforza, *ὅ.π.*, σ. 128: «tutta la sua libreria numismatica, la quale e tutta chiusa in un armadio con cristallo».

32. τχ. Γ΄, σ. 21.

33. τχ. Β΄, σ. 135.

βλια τοῦ καταβάλλονταν ἀργότερα ὑπερτιμημένα, ὅπως συνειθιζόταν γιὰ ὅσους ἔπαιρναν σύνταξη ἀπὸ τὴ Ρωσία καὶ ζοῦσαν ἔξω ἀπὸ τὰ δριά της[34]. Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν λογαριασμῶν ποὺ κρατοῦσε ὁ Μόστρας μὲ τὸν οἶκο τῶν Μοσπηνιώτη, Γιαλιᾶ καὶ Δεσπότη τοῦ Λιβόρνου, ἀσφαλῶς θὰ προκύψει ἀρκετὰ καθαρὰ ἡ εἰκόνα τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τόσο τοῦ Ἰγνάτιου, ὅσο καὶ τοῦ γραμματικοῦ του. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἔχει γίνει ἡ ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων ποὺ διαθέτουμε, συνολικὰ καὶ διαχρονικά.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τακτικό του ἐτήσιο, ὁ Μόστρας χειρίζεται καὶ ἄλλα χρηματικὰ ποσὰ γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν παρὰ σκόρπιες καὶ ἐλλιπεῖς πληροφορίες. Ἡ δυνατότητά του νὰ σύρει, ὅταν τοῦ παραστεῖ ἀπόλυτη ἀνάγκη, ἀπὸ τὸν ἀδελφό του ὅσα χρήματα χρειάζεται, ὑποδηλώνει τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἔχει κάποια σύμπραξη στὶς ἐμπορικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ ἀδελφοῦ του. Ὡστόσο, ὅσο μπορεῖ ἀποφεύγει νὰ τοῦ ζητάει χρήματα· μοιάζει νὰ μὴν θέλει νὰ τὸν ἐπιβαρύνει. Στὴν συνοπτικὴ ἐξέταση τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τοῦ Μόστρα πρέπει νὰ συνυπολογιστοῦν τὰ πολύτιμα ἀντικείμενά του, τὰ δακτυλίδια μὲ τὰ ὁποῖα διαπραγματεύεται ν' ἀγοράσει μιὰ βιβλιοθήκη στὴ Ρώμη. Δῶρα, κατὰ πάσα πιθανότητα, τοῦ τσάρου, ἐκτιμάει τὴν ἀξία τους σὲ 200 τζεκίνια[35]. Γιὰ ἄλλα ἔκτακτα ἔσοδα ποὺ ἀναφέρονται σποραδικά, ἡ πληροφόρησή μας εἶναι ἀνεπαρκής. Ἀγοράζοντας τὸ καλοκαίρι τοῦ 1818 μιὰ τριόροφη κατοικία γιὰ 1.200 φλωρία, ἐνημερώνει τὸν ἀδελφό του Κωνσταντίνο ὅτι τὴν πῆρε «μὲ ἀνέλπιστα χρήματα τοῦ Βουκουρεστίου, καὶ μὴ ζητεῖς ἄλλην ἐξήγησιν»[36]. Ἔχει ἄραγε κάποια σχέση ἡ ἀναλογία ἡ χρηματικὴ αὐτὴ ἀποστολὴ ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι μὲ τὶς διεκδικήσεις ποὺ πρόβαλλε ὁ μητροπολίτης Ἰγνάτιος γιὰ ἀποζημίωση δικῶν του κτημάτων ποὺ εἶχαν περιέλθει στὴ μητρόπολη τοῦ Βουκουρεστίου ὅταν ἐκεῖνος ἔφυγε κάπως βιαστικὰ ἀπὸ τὶς Ἡγεμονίες;[37] Πάντως, παρ' ὅλες τὶς ἐπιχορηγήσεις καὶ τὰ ἔκτακτα ἔσοδα, ὁ Μόστρας ἀναφέρεται τακτικὰ στὴ στενότητα τῶν οἰκονομικῶν του μέσων, στενότητα ποὺ ἐντείνεται μὲ τὸν καιρὸ καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ στραφεῖ πρὸς λύσεις ἀποφασιστικές. Ἔτσι, ἐνῶ συνεχίζει τὶς ἀγορὲς —τὸ 1818 ἕνα σπίτι στὴν Πίζα, τὸ 1819 μιὰ πολύτιμη συλλογὴ ἀπὸ ἑκατὸ χειρόγραφα καὶ ἀκόμα τὰ νέα βιβλία, ὅσα τοῦ λείπουν καὶ ὅσα τυπώνονται καὶ εἶναι ἄξια, καθὼς πιστεύει, νὰ πάρουν τὴ θέση τους σὲ μιὰ «κοινὴ» βιβλιοθήκη—, ἀντιμετωπίζει παράλληλα τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἐκποιήσει τμῆμα τῆς συλλογῆς του γιὰ ν' ἀνταπεξέλθει στὰ ἔξοδα[38].

Γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἡ εἰκόνα χρειάζεται νὰ σταθοῦμε γιὰ λίγο στὸ θέμα τῆς νέας κατοικίας. Ἡ ἀπόφαση εἶναι τολμηρὴ καὶ ὁ Δημήτριος τὸ συναισθάνε-

34. Πρωτοψάλτης, *Ἰγνάτιος*, Α΄, σ. 123.
35. Βλ. παραπάνω, σ. 236.
36. τχ. Γ΄, σ. 58.
37. Πρωτοψάλτης, *Ἰγνάτιος*, Α΄, σ. 124-125.
38. Πβ. Παράρτημα Α΄, ἐπιστολὴ 1.

ται[39]. Διάχυτη ἀνησυχία διαγράφεται στὴν ἐπιστολογραφία του ὅσον ἀφορᾶ πάντοτε στὸ οἰκονομικὸ ζήτημα. Ὅμως, παράλληλα, προβάλλει καὶ μιὰ ἄλλη ὄψη, ἡ αἰσθητὴ ἱκανοποίησή του γιὰ τὴν καινούρια του ἰδιοκτησία, γιὰ τὶς δυνατότητες ποὺ τοῦ παρέχονται τώρα νὰ ἐκπληρώσει τοὺς πολλαπλοὺς πόθους του. Ἔχει ὡριμάσει, φαίνεται, ἡ ἰδέα γιὰ τὴν μονιμότερη ἐγκατάσταση τοῦ Ἰγνάτιου καὶ τῶν συντρόφων του στὴν Πίζα. Χρειάζεται πιὰ μιὰ κατάλληλη στέγη γιὰ τὴ βιβλιοθήκη καὶ τὶς ἄλλες συλλογές. Ἔτσι ἄλλωστε θὰ μπορέσουν ν' ἀξιοποιηθοῦν καὶ ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους φίλους καὶ συμπατριῶτες οἱ πολύτιμοι αὐτοὶ πνευματικοὶ θησαυροί. Στὴν προσπάθειά του νὰ δημιουργήσει ἕνα κέντρο παιδείας, ὅπου νὰ συχνάζουν οἱ Ἕλληνες τῆς διασπορᾶς, οἱ νέοι σπουδαστές, ἴσως νὰ ἔχει ὡς πρότυπα τὰ φιλολογικὰ σαλόνια τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ χώρου ἢ ἀκόμα τὰ ἀναγνωστήρια ποὺ ὁλοένα διαδίδονταν στὰ χρόνια αὐτά[40]. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι τότε ἀκριβῶς, στὴ γειτονικὴ Φλορεντία, ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ τὸ ἐπιστη-

---

39. «Ἂν ἀκούσῃς ὅτι ἀγόρασα σπῆτι ἐδῶ στὴν Πίσα», γράφει στὸν Κωνσταντίνο (14/26 Ἰουνίου 1818), «βέβαια θέλεις εἰπεῖ ὅτι εἶμαι ἀνόητος, ἀγνοῶν μάλιστα τὰς αἰτίας ποὺ μὲ παρεκίνησαν τὰς ὁποίας καὶ δὲν θέλεις μάθει εἰ μὴ διὰ ζώσης φωνῆς ὅταν ὁ Θεὸς θελήσῃ νὰ ἀνταμωθῶμεν, μάθε ἐν τοσούτῳ ὅτι τὸ ἀγόρασα διὰ χίλια διακόσια φλωρία χωρὶς νὰ λάβω χρείαν νὰ σύρω πρὸς σε οὔτε σολδί, οὔτε νὰ δανεισθῶ ἀπὸ ἄλλον, οὔτε νὰ πωλήσω τὰ δακτυλίδια μου οὔτε τὴν βιβλιοθήκην μου, τὸ ὁποῖον θέλει σε φανῆ παράξενον πλὴν ἔτζι εἶναι τῷ ὄντι καὶ διὰ νὰ μάθῃς τὸ ὅλον ἔχε ὑπομονήν. Τὸ σπῆτι εἶναι κατακαίνουργον, μὲ τρία πιάνα, ἐκτὸς τοῦ ὑπογείου, μὲ κῆπον μέγαν καὶ καλόν, νερὸν καλὸν μόνον δὲν ἔχει, καὶ δι' αὐτὸ θέλουν ἐξοδευθῆ ἴσως διακόσια φλωρία, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχω κατὰ τὸ παρόν, ἀλλ' οὔτε καταδέχομαι νὰ σὲ τὰ σύρω. Διὰ νὰ τὸ μομπιλιάρω χρειάζεται περισσότερα, ἀλλ' ὅλα γίνονται μὲ ὑπομονήν. Εἰς κάθε περίστασιν ὁποῦ θελήσω νὰ τὸ πωλήσω, ἠμπορῶ πάντοτε νὰ τὸ πωλήσω μὲ κέρδος τὸ τρίτον σχεδὸν τῆς ἀγορᾶς», (τχ. Γ΄, σ.52). Ἡ στέγαση μεγάλης βιβλιοθήκης φυσικὸ ἦταν νὰ δημιουργεῖ δυσκολίες. Ἀνάλογο πρόβλημα εἶχε ἀντιμετωπίσει κι ὁ Κοραῆς στὸ Παρίσι: «πληρόνω ... ἐνοίκιον βαρύ, τὸ ὁποῖον τὸ ἐρχόμενον θέρος ἀνάγκη εἶναι νὰ γένῃ πολὺ βαρύτερον διὰ τὸν μελετώμενον μετοικισμόν μου, 800 FR. πληρόνω τώρα, καὶ στοχάζομαι ὅτι μὲ χρειάζεται οἶκος ὑπὲρ τὰ 1000 διὰ νὰ χωρήσῃ τὴν βιβλιοθήκην μου», ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλ. Βασιλείου, 17 Ἰαν. 1813, Κοραῆς, Ἀλληλογραφία, ΟΜΕΔ, τ. Γ΄ Ἀθήνα 1979, σ. 237.

40. Φυσικὰ δὲν ἀναφέρομαι ἐδῶ στὰ ἀναγνωστήρια – cabinets de lecture ποὺ δημιουργήθηκαν καὶ ἀναπτύχθηκαν πάνω σὲ ἐπιχειρησιακὴ βάση, ἀλλὰ στοὺς τύπους τῶν ἐπιστημονικῶν λεσχῶν ἢ φιλολογικῶν κύκλων (cabinet littéraire, cercle littéraire ἢ encyclopédique κ.ἄ.) ποὺ καλλιεργοῦσαν τὴ φιλολογικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἐπικοινωνία καὶ τὴν ἔφεση γιὰ ἀνάγνωση ἔξω ἀπὸ τοὺς πανεπιστημιακοὺς χώρους, τὴν ἐποχὴ μάλιστα ποὺ ὁ θεσμὸς τῆς δημόσιας ἢ δημοτικῆς βιβλιοθήκης δὲν ἦταν ἀκόμα καθιερωμένος. Ὡς «Ἀκαδημία» μάλιστα χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν R. Finch ἡ βιβλιοθήκη τοῦ M., μὲ τὴν κίνηση ποὺ δημιουργήθηκε γύρω της, («Et que faîtes vous, mon cher M. Mostra, dans votre Académie de Pise?», πβ. ΓΑΚ, Κ 125, ἐπιστολὴ 11 Μαρτίου 1816), ἐνῶ ὁ συγγραφέας τῆς νεκρολογίας τοῦ Μόστρα θὰ φθάσει νὰ τὴν ὀνοματίσει «Πανεπιστήμιον» ὅπου πήγαιναν «οἱ νέοι ὁμογενεῖς... χάριν σπουδῆς» καὶ «εὕρισκαν αὐτὸν πρόθυμον καὶ γενναῖον βοηθόν» (ἐφ. *Πατρὶς* 4/16 Φεβρουαρίου 1850, Παράρτημα τοῦ νε΄ ἀριθμοῦ). Γιὰ τὰ ἀναγνωστήρια-ἐπιχειρήσεις βλ. τὴν ἐργασία τῆς Françoise Parent-Lardeur, *Lire à Paris au temps de Balzac. Les cabinets de lecture à Paris. 1815-1830,* Παρίσι 1981.

μονικοφιλολογικὸ «Gabinetto» τοῦ J.P. Vieusseux, μὲ στόχο, ὄχι μόνο τὴν ἀνάγνωση ἐφημερίδων –ἔτσι ξεκίνησε ὁ θεσμὸς τῶν ἀναγνωστηρίων– ἀλλὰ καὶ τὴ μελέτη ἄλλων ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων, κυρίως γύρω ἀπὸ τὴ γεωγραφία καὶ τὴ στατιστικὴ ποὺ ἐνδιέφεραν τὸν Vieusseux[41].

Γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μόστρα ἡ μαρτυρία ποὺ δημοσιεύεται στὸν Λόγιο Ἑρμῆ εἶναι ἐνδεικτική· πιστοποιεῖ ὅτι ἐπιτελέστηκε ὁ ἀρχικὸς στόχος, ἡ προσφορὰ στὸ κοινωνικὸ σύνολο, στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ κατὰ προτίμηση[42]. Πράγματι, μὲ ἁπλοχεριὰ δανείζει τὰ βιβλία του στοὺς ἐνδιαφερόμενους ὁμογενεῖς εἴτε κατοικοῦν στὴν Πίζα, εἴτε ἀκόμα σὲ ἄλλες πλησιόχωρες πόλεις τῆς Ἰταλίας. Μὲ πολὺ καμάρι μιλᾶ ὁ Μόστρας γιὰ τὴν ἐγκατάσταση στὸ νέο σπίτι, τονίζοντας πάντοτε τὴν ἀπώτερη ἐπιδίωξή του: νὰ κορέσει τὴ δίψα τῶν Γραικῶν: «... noi abitiamo la casa da me acquistata nel decorso estate, e ce ne chiamiato contenti, per essere questa molto comoda, vasta ed elegante», γράφει στὸν ἄγγλο φίλο του συνταγματάρχη Robert Finch τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1818. «Io l'ho gia tutta ammobiliata. I miei libri vi si domiciliarono prima da noi; essi sono aumentati di numero, ed occupano, unitamente ad una collezione di oggetti di antichità, di Storia Naturale, di arte e di curiosità, quasi tutto il terzo piano. Questa parte della casa forma la mia delizia; vi consumo delle ore cambiando e migliorando l' ordine della mia libreria, studiando e compiacendomi di apprestare ai Greci ed agli amici con che saziare la loro brama d' istruirsi»[43].

Τὰ πρῶτα σημάδια μιᾶς οἰκονομικῆς κάμψης, ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ἀνάγκη ν' ἀναζητηθοῦν νέες λύσεις, ἀρχίζουν νὰ διαφαίνονται κιόλας στὰ 1819. Χρειά-

---

41. R. Ciampini, *ὅ.π.*, σ. 69. Πβ. καὶ ὑποσημείωση 22.

42. Βλ. «Διατριβὴ C.Z. σταλεῖσα ἐκ Παρισίων, τῇ α' Μαρτίου 1820», *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* 1820, σ. 477. Ἡ Διατριβὴ αὐτὴ ποὺ ἀποδίδεται σήμερα στὸν Κωνσταντίνο Πολυχρονιάδη, βλ. *Τὰ Ἑλληνικὰ προεπαναστατικὰ περιοδικά. Εὑρετήρια. Β΄ Ἑρμῆς ὁ Λόγιος, 1811-1821* ἐπιμέλεια Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, Ἀθήνα 1976, σ. 282, εἶχε προσγραφεῖ παλαιότερα στὸν ποιητὴ Ἀνδρέα Κάλβο, πβ. Ν.Β. Τωμαδάκης, Ὁ Κάλβος ἀπὸ Λιβόρνου εἰς Φλορεντίαν, *Ἀφιέρωμα εἰς Κ.Ι. Ἄμαντον*, Ἀθήνα, τ. Α΄, 1940, σ. 16. Παρόλο ποὺ ἔχουν συχνὰ ἀναφερθεῖ ὅσα σημειώνονται σχετικὰ μὲ τὴν βιβλιοθήκη τοῦ Μόστρα στὴ Διατριβή, (πβ. καὶ Λίζα Μαρτίνη, Καποδίστριας-Δημήτριος Μόστρας, *Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ* 10 (1963) 110, *Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν*, τ. 5, σ. 208), νομίζω ὅτι εἶναι σκόπιμο νὰ μεταφερθεῖ κι ἐδῶ τὸ σχετικὸ χωρίο, ὅπου ἀναφέρεται ὁ Ἰγνάτιος ὡς προστάτης τῶν νέων Ἑλλήνων καὶ ὅτι: «ἡ βιβλιοθήκη τοῦ κυρίου Μόστρα εἶναι κοινὴ εἰς ὅλους τοὺς ὁμογενεῖς, οἵτινες δανείζονται ἐξ αὐτῆς εὐκολώτατα τὰ ἀναγκαιότερα βιβλία, εἰς τρόπον ὅτι ἐγώ δι' ἓν ἔτος ὁλόκληρον δὲν ἀγόρασα μηδὲ ἓν βιβλίον, μὲ τὸ ἥμισυ τῶν ἐξόδων. Ἐκεῖ ἔζοῦσα ἀναπαυτικώτερα παρὰ μὲ τὸ διπλάσιον εἰς Παρίσι...».

43. τχ. Γ΄, σ. 72. Συνήθως ὅταν ἀναφέρονται οἱ συλλογὲς τοῦ Μόστρα, γίνεται λόγος γιὰ νομίσματα καὶ εἰκόνες. Ἐδῶ, ὅπως βλέπουμε, ὁ Μόστρας προσδιορίζει ἀκριβέστερα τὸ περιεχόμενο τῶν συλλογῶν του. Ὅσο γιὰ τὸ σπίτι, πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι δὲν ἦταν ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ἄλλαζαν κατοικία. Τὴν ἄνοιξη τοῦ 1817 εἶχαν πάλι μετοικήσει μεταφέροντας τὴν «πλούσια καὶ λαμπρὰ βιβλιοθήκη», (βλ. τχ. Γ΄, σσ. 15, 31). Ἴσως οἱ δυσκολίες παρόμοιων μεταφορῶν ν' ἀποτέλεσαν ἀποφασιστικὸ παράγοντα γιὰ τὴν ἀγορὰ μόνιμης κατοικίας.

ζονται τώρα πολυμέτωπες ενέργειες, παράλληλες, άλλὰ συχνὰ άλληλοαναιρούμενες, ποὺ άποσκοποῦν νὰ ἐπιτύχουν συνδυασμένα άποτελέσματα. Στὴ συνείδηση τοῦ Μόστρα ἡ βιβλιοθήκη του χωρίζεται οὐσιαστικὰ σὲ δύο τμήματα: σ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο προορίζει γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσει τὶς παιδευτικὲς ἀνάγκες τῶν συμπατριωτῶν του καὶ σὲ ἄλλο ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ πολύτιμα καὶ σπάνια ὅπως τὰ χαρακτηρίζει, κομμάτια, ὅσα πιστεύει ὅτι θὰ τοῦ ἐξασφαλίσουν τὶς βιοποριστικές του χρεῖες. Ἔτσι, μὲ τὴν ἀποδοτικότερη ἀξιοποίηση τῶν πολύτιμων ἀντικειμένων της ἐπιδιώκεται νὰ «τελειοποιηθεῖ» ἡ βιβλιοθήκη καί, συνάμα, νὰ «ἐξοικονομηθοῦν τὰ οἰκιακὰ προβλήματα» τοῦ Μόστρα· ταυτόχρονα ἐπιζητεῖται ἡ προώθηση τῶν βιβλίων πρὸς τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ἂν φυσικὰ παρουσιαστοῦν ἱκανοποιητικὲς προσφορές.

Ἡ ἀποτίμηση τῆς ἀξίας τῶν δύο «τμημάτων» τῆς βιβλιοθήκης ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Μόστρα ἀποτελεῖ ἐνδιαφέρον στοιχεῖο γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὶς προσδοκίες ἀλλὰ καὶ τὴ στάση του ἀπέναντι στὶς διαδοχικὲς προτάσεις ποὺ δέχεται ἢ ποὺ ἐκεῖνος διατυπώνει[44]. Ἡ ἐπιχειρηματολογία ποὺ προβάλλεται κάθε φορὰ γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν πολλαπλῶν του στόχων διαγράφεται ἀνάγλυφα μέσα ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Δημητρίου κι ἐπίσης τοῦ Ἰγνάτιου ποὺ χρησιμοποιεῖ τὸ κύρος τοῦ ἀξιώματός του καὶ τὶς προσωπικές του γνωριμίες γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῶν κοινῶν τους ἐπιδιώξεων. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι μέσα ἀπὸ τὶς προτάσεις αὐτές, ποὺ ὑποβάλλονται πρὸς πολλὲς κατευθύνσεις φωτίζεται καὶ κάτι ἀκόμα: ἡ στάση τοῦ Ἰγνάτιου καὶ τοῦ περιβάλλοντός του μέσα στὸν διεθνὴ χῶρο. Οἱ αἰτήσεις τους ἐπηρεάζονται διαδοχικὰ ἀπὸ τὶς θέσεις καὶ τὶς διαπραγματεύσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας ἀπέναντι στὸ ἑλληνικὸ θέμα. Ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, ἄλλοτε ἀπευθύνονται σὲ ρωσικὰ περιβάλλοντα, ἄλλοτε σὲ ἀγγλικὰ καὶ ἄλλοτε σὲ βαυαρικά.

Ὅσο, ὅμως, κι ἂν φαίνεται ἀπὸ τὰ γραφόμενά τους ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη νὰ δοθεῖ κάποια εὐνοϊκὴ λύση στὰ οἰκονομικὰ προβλήματα τοῦ Ἰγνάτιου καὶ τοῦ Μόστρα, παρατηρεῖται μιὰ συνεχὴς παλινωδία στὶς ἐνέργειες καὶ ἀποφάσεις. Ἐνῶ, δηλαδή, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ παραπονοῦνται γιὰ τὶς οἰκονομικές τους δυσκολίες, ἀπὸ τὴν ἄλλη βρίσκουμε τὸν Μόστρα νὰ συνεχίζει τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς βιβλιοθήκης του καί, ταυτόχρονα, ν' ἀποποιεῖται θετικὲς προσφορὲς γιὰ τὴν πώληση ὁρισμένων πολύτιμων ἀποκτημάτων του, ἢ καὶ ὁλόκληρης τῆς συλλογῆς του. Ὑπάρχει ἐδῶ κάποια ἀντινομία ποὺ δύσκολα μπορεῖ νὰ ἑρμηνευτεῖ. Ἴσως ὁ βαθύς του σύνδεσμος μὲ τὰ βιβλία του καὶ ἡ ἔντονη βιβλιοφιλία του, τοῦ ὑπαγορεύουν νὰ δεχθεῖ τὴν ἀπομάκρυνση μόνο κάτω ἀπὸ ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκοὺς ὅρους. Ἔτσι δὲν ἱκανοποιεῖται εὔκολα μὲ ὅ,τι τοῦ προσφέρουν.

Ἀλλὰ ἂς πάρουμε τὰ πράγματα μὲ τὴ σειρά τους. Πρώτη συγκεκριμένη μνεία σχετικὰ μὲ τὴν πώληση βιβλίων τοῦ Μόστρα καταγράφεται τὸν Σεπτέμ-

44. Βλ. παρακάτω, σ. 244, ὅσα γράφει στὸν πατέρα του.

βριο τοῦ 1818. Ἡ πρόταση προέρχεται ἀπὸ τὸν ρῶσο κόμητα de Boutourlin, κάτοχο μιᾶς θαυμάσιας βιβλιοθήκης ποὺ λεηλατήθηκε ἀπὸ τοὺς Γάλλους τοῦ Ναπολέοντα ὅταν εἰσέβαλαν στὴ Μόσχα[45]. Ὁ Boutourlin τοῦ προσφέρει δύο ἢ καὶ τρεῖς χιλιάδες φλωρία, χωρίς, ὡστόσο, νὰ καθορίζεται ἀκριβῶς τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀγορᾶς. Ὅπως καὶ νὰ εἶναι ὁ Μόστρας, σύμφωνα μὲ τὰ γραφόμενά του, δὲν ἔδωσε κἂν «ἀκρόασιν» στὴν πρόταση αὐτή. Ὡστόσο ἀνταποκρίνεται πιὸ θετικὰ στὴ ζήτηση τοῦ ἴδιου κόμητα νὰ ἀγοράσει ὁρισμένα μόνο βιβλία, γιατὶ σκέπτεται «νὰ τοῦ τὰ δώση μὲ μεγάλη τιμή, ἐπειδὴ εἶναι τὰ πιὸ σπάνια»[46]. Πρὸς τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἑτοιμάζει καὶ σχετικὸ κατάλογο. Τὴν ἴδια περίπου ἐποχή, τὸν Ἰανουάριο καὶ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1819, δείχνει ἀκόμα ἐνδιαφέρον γιὰ νὰ αὐξήσει τὴ συλλογή του. Ἡ διάθεσή του τώρα εἶναι πολὺ ἐκλεκτική: ἀρνεῖται ν' ἀγοράσει τὴ βιβλιοθήκη Frateschi τῆς Lucca, λέγοντας ὅτι δὲν ἀσχολεῖται πιὰ μὲ τέτοιες ὑποθέσεις[47], ἐνῶ, ταυτόχρονα, ἀποκτάει ὁρισμένα ἀπὸ τὰ πιὸ πολύτιμα ἀν-

---

45. Ὁ κόμης D. Boutourlin, σύμβουλος τοῦ Τσάρου, βρισκόταν στὰ χρόνια αὐτὰ στὴν Φλορεντία. Σὲ κώδικα βαπτίσεων τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητας τοῦ Λιβόρνου ἔχει καταγραφεῖ ὅτι στὶς 16/28 Ἰουλίου 1828 «ὁ ἐξοχώτατος Κόντες Κύριος Δημήτριος Βουτουρλὴν» ἦταν ἀνάδοχος τοῦ ἐγγονοῦ του, βλ. Κώστας Ν. Τριανταφύλλου, *Οἱ κώδικες γάμων καὶ βαπτίσεων τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Λιβόρνου* (1760 κ. ἑξ.), Πάτρα, 1986, σ. 47 (Ἐκδόσεις Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Πελοποννήσου, ἀρ. 2). Ἡ βιβλιοθήκη του ἦταν ὀνομαστή. Ὁ στρατηγὸς Langeron στὶς ἀναμνήσεις του περιγράφοντας τὴν μάταιη προσπάθεια τῶν Γάλλων νὰ συγκεντρώσουν τὶς χιλιάδες ἅμαξες τῆς Μόσχας καὶ ὅλα τὰ πολύτιμα ἀντικείμενα σ' ἕνα χῶρο, μὲ τὸν σκοπὸ νὰ τὰ συναποκομίσουν ἀναφέρει ὅτι ἀνάμεσα σ' ὅλα αὐτά, στοιβάχθηκαν καὶ τὰ βιβλία ἀπό «τὶς ὑπέροχες βιβλιοθῆκες τοῦ κόμη Boutourlin καὶ τοῦ κόμη Razoumoursky», (*Mémoires de Langeron, général d'infanterie dans l'armée russe, Campagnes de 1812,1813, 1814* publiés d'après le manuscrit original pour la Société d'histoire contemporaine par L.-G.F., Παρίσι 1902, σ. 71).- Ἡ τύχη ἄλλωστε τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Boutourlin προκαλεῖ τὰ εὔλογα σχόλια τῆς Mme de Staël ἀπέναντι στὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμό: «un comte de Boutourlin avait passé trente ans de sa vie à rassembler une belle bibliothèque: parmi les livres qu'il possédait, il y en avait sur lesquels on trouvait des notes de la main de Pierre 1er. Ce grand homme ne se doutait pas que cette même civilisation européenne, dont il était si jaloux, viendrait dévaster les établissements d'instruction publique qu'il avait fondés au milieu de son empire, dans le but de fixer, par l'étude, l'esprit impatient des Russes», (Mme de Staël, *Dix années d'exil,* édition nouvelle d'après les manuscrits avec une introduction, des notes et un appendice par Paul Gautier, Παρίσι 1904, σ. 309). Τὸ περιεχόμενο τῆς νέας βιβλιοθήκης Boutourlin (πάνω ἀπὸ 7.500 τίτλους) εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τοὺς καταλόγους ποὺ συντάχθηκαν γιὰ τὴν πώλησή της: *Catalogue de la bibliothèque de son Exc. M. le Comte D.Boutourlin* (Par M.Audin) Florence 1831 καὶ τὸ ἴδιο γιὰ τὴν πώληση ποὺ ἔγινε στὸ Παρίσι, (Silvestre 1839-41, 3 μέρη), βλ. καὶ Brunet: *Manuel du libraire,* τ. VI, ἀρ. 31523. Σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέρονται στὸν πρόλογο τοῦ Καταλόγου τῆς Φλωρεντίας ὁ Boutourlin, μετὰ τὴν πυρκαγιὰ τῆς Μόσχας, ξανάρχισε μὲ ἐπιμονὴ νὰ ἀγοράζει βιβλία, σχηματίζοντας ἔτσι μιὰ δεύτερη συλλογή. Φαίνεται ὅτι αὐτὴ ἦταν πιὸ ἀξιόλογη ἀπὸ τὴν πρώτη, ἂν συγκρίνει κανεὶς τὸν Κατάλογό της μὲ ἐκεῖνον τῆς πρώτης συλλογῆς, ὁ ὁποῖος εἶχε τυπωθεῖ στὸ Παρίσι τὸ 1805.

46. τχ. Γ', σ. 62.

47. τχ. Γ', σ. 77.

τικείμενα ποὺ περιέλαβε ποτὲ ἡ συλλογή του: ἑκατὸ σπάνια καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἀνέκδοτα χειρόγραφα καὶ μερικὰ ἀρχέτυπα.

Ἡ σκέψη νὰ ἐκποιήσει τὴ συλλογή του, τμηματικὰ ἢ καὶ συνολικὰ ὑπάρχει πάντοτε στὸ νοῦ του. Μὲ τὴν ἴδια εὐκαιρία ποὺ ἀναγγέλλει στὸν ἀδελφό του Κωνσταντίνο τὶς νέες του προσκτήσεις, τὸν πληροφορεῖ γιὰ τὴν πρόταση τοῦ Καποδίστρια γιὰ ἐνδεχόμενη πώληση τῆς συλλογῆς του στὴ Ρωσία. Ὅμως ὁ ἴδιος προτιμάει νὰ δοθεῖ στὴν Κέρκυρα· εἶχε σκοπὸ νὰ συνεννοηθεῖ μὲ τὸν λόρδο Guilford ὅταν ὁ τελευταῖος θὰ περνοῦσε ἀπὸ τὴν Πίζα[48]. Πράγματι ὁ Guilford φαίνεται ὅτι θαύμασε τὴ συλλογὴ τοῦ Μόστρα καὶ τοῦ πρόσφερε μιὰ «πενσιόνε» ἀπὸ χίλια πεντακόσια χρυσὰ δουκάτα, ποσὸ ποὺ δὲ φαίνεται νὰ ἱκανοποίησε τὸν Μόστρα καὶ δὲν τὸν ἔπεισε τότε ν' ἀποχωριστεῖ ἀπὸ τὰ βιβλία του[49].

Τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα, ὅσο περνάει ὁ καιρός, ἐντείνεται. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1820 ὁ Μόστρας δέχεται παλαιότερη πρόταση τοῦ Καποδίστρια: νὰ δώσει τὴ βιβλιοθήκη του καὶ νά λάβει ἀπὸ τὴ Ρωσία ὡς σύνταξη χίλια ὡς χίλια διακόσια φλωρία γιὰ νὰ ζήσει, ὅσο ζήσει, «μὲ ἄνεσιν»[50]. Ὡστόσο, παρ' ὅλη τὴν ἀποδοχὴ τοῦ Μόστρα καὶ τὴν ἐπιρροὴ ποὺ ἀσκοῦσε ὁ Καποδίστριας στὴ ρωσικὴ αὐλή, καὶ αὐτὴ ἡ λύση δὲν εὐοδόθηκε. Ὁ Μόστρας καὶ πάλι δὲν φαίνεται νὰ ἀπογοητεύεται. Οἱ Ἕλληνες τῆς Ὀδησσοῦ, ὁ Σταῦρος Ἰωάννου στὰ Γιάννινα καὶ ἄλλοι ἀκόμα τὸν προσεγγίζουν ἀνοίγοντάς του νέους ὁρίζοντες. Ἡ εὐαισθησία του γιὰ τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του εἶναι πάντοτε σταθερή. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα ἐκμυστηρεύεται στὸν πατέρα του, στὴν Ἄρτα, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1821: «Ἴδον ὅσα ὠμιλήσατε μετὰ τοῦ κυρίου Σταύρου Ἰωάννου περὶ τῆς βιβλιοθήκης μου καὶ ἐχάρην διότι ἦλθεν ἐν καιρῷ τὸ γράμμα σας καὶ μὲ ἐμπόδισεν ἀπὸ τοῦ νὰ τελειώσω τὴν πραγματείαν αὐτὴν μὲ τοὺς ὀδησσινούς. Προτιμῶ περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο μέρος τὰ Ἰωάννινα, ἐπειδὴ τὰ νομίζω πατρίδα μου καὶ δίδω μετὰ χαρᾶς τὴν βιβλιοθήκην μου ἐκεῖ εἰς τὴν τιμὴν ὁποῦ τὴν ἔχω ἀγορασμένην παραβλέπωντας μὲ εὐχαρίστησιν τὰ διπλᾶ ὅπου ἠμποροῦν νὰ προσφέρωσιν ἄλλοι. Εἶναι βιβλιοθήκη συγκεκροτημένη ἀπὸ δέκα ὡς δώδεκα χιλιάδας βιβλία διαφόρων γλωσσῶν, ἐκδόσεων καλῶν καὶ σπανίων, ἐκτὸς τῶν χειρογράφων καὶ ἐκδόσεων τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος καὶ τοῦ Ἄλδου, ὁποῦ θέλω κρατήσει διὰ τὸν ἑαυτόν μου. Τοιαύτη βιβλιοθήκη εὔκολα δὲν γίνεται, καὶ ἂν θελήση τις νὰ τὴν κάμη σήμερον, πρέπει νὰ πληρώσῃ πολλὰ καὶ νὰ μὴν ἔχῃ καὶ καλὰς ἐκδόσεις. Ἔχω ἐξωδευμένα δι' αὐτὴν πέντε χιλιάδες φλωρία καὶ τὴν δίδω εὐχαρίστως χωρὶς κέρδος. Διὰ τὰ χειρόγραφα καὶ λοιπὰ ὁποῦ θέλω κρατήσει ἔχω ἐξωδευ-

48. Ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνία 13/25 Φεβρ. 1819, τχ. Γ΄, σ.79.

49. Πρωτοψάλτης, *Ἰγνάτιος*, τ. Β΄, σ. 193. Πβ. καὶ Λίζα Μαρτίνη, Καποδίστριας-Δημήτριος Μόστρας, *δ.π.*, σ. 131 ὅπου τὸ ποσὸ ἀναφέρεται σὲ λίρες στερλίνες: ἑπτὰ χιλιάδες.

50. Λίζα Μαρτίνη, Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ Δ. Μόστρα πρὸς Ι. Καποδίστρια, *Κερκυραϊκὰ Χρονικά* 23 (1980), Δ΄ Πανιόνιο Συνέδριο. Πρακτικὰ τ. Α΄, σ. 432-433.

μένα ἄλλα τόσα σχεδὸν καὶ αὐτὰ ὡς παλαιὰ καὶ λατινικὰ τὰ περισσότερα εἶναι ἄχρηστα εἰς τὰ Ἰωάννινα. Νὰ στείλω τὸν κατάλογον, καθὼς ζητοῦν, δὲν μοὶ εἶναι εὔκολον, ἐπειδὴ χρειάζονται μῆνες διὰ νὰ ἀντιγραφῇ καὶ κάμποσα ἔξοδα...»[51].

Τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα τοῦ 1821 στρέφουν τὶς φροντίδες τοῦ Ἰγνάτιου καὶ τῶν συντρόφων του πρὸς ἄλλα θέματα πιὸ ἐπιτακτικά, τὸν ἀνεφοδιασμὸ τοῦ ἀγωνιζόμενου ἑλληνικοῦ λαοῦ, τὴν προετοιμασία γιὰ τὴν κάθοδο τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου στὸ «θέατρο» τοῦ πολέμου. Οἱ διαπραγματεύσεις τοῦ Μόστρα γιὰ τὴν πώληση τῆς βιβλιοθήκης του ἀναστέλλονται[52] ἢ παίρνουν ἕναν ἄλλο χαρακτήρα ποτισμένο ἔντονα ἀπὸ συναισθήματα φιλοπατρίας. «Dans cet état des choses c'est l'argent et les munitions de guerre qui peuvent sauver ma patrie; et c'est pour faire un autre usage plus convenable aux circonstances de mon pays, que je cède volontiers la meilleure partie de ma bibliothèque qui consiste en codes manuscrits, en éditions du XVe siècle et d'Alde et en premières et rares éditions» θὰ γράψει σὲ μιὰ στιγμὴ πατριωτικῆς ἐξάρσεως στὸν κόμητα de Boutourlin μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε καὶ παλαιότερα , ὅπως εἴδαμε, δοσοληψίες σχετικὰ μὲ τὴν βιβλιοθήκη του[53]. Διατυπωμένη μ' ἐνθουσιασμό, ἡ πρόταση τοῦ Μόστρα δίνει τὸ μέτρο τῆς διαθέσεώς του ἀπέναντι στὸν ἑλληνικὸ ἀγώνα, διάθεση ποὺ ἐκδηλώθηκε ἔμπρακτα σὲ ποικίλες περιστάσεις[54]

Τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ ἄλλα σπάνια ἔντυπα δὲν πουλήθηκαν τότε καὶ τὰ χρέη ὁλοένα συσσωρεύονταν. Τὸ σπίτι τῆς Πίζας δὲν εἶχε ἀκόμα ξεπληρωθεῖ καὶ ὁ Δημήτριος ἀναγκάζεται νὰ ζητήσει τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἀδελφοῦ του ἀπὸ τὴν Κέρκυρα[55]. Στὸ μεταξύ, στὴ διάρκεια τῶν δύο πρώτων ἐτῶν τοῦ ξεσηκωμοῦ, ἡ ἀπασχόλησή του μὲ τὰ βιβλία μοιάζει νὰ ἔχει ἀτονήσει. Ὅμως, ἀπὸ τὰ 1823 καὶ πέρα, θ' ἀρχίσει ν' ἀναφαίνεται πάλι κάποια ἀναζωπύρωση τοῦ βιβλιοφιλικοῦ του ἐνδιαφέροντος, γιὰ τὸ ὁποῖο σταχυολογοῦμε σποραδικὲς ἀναφορὲς σχετικὰ

51. τχ. Δ΄, σ. 7.

52. Σ' ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν μεγάλο ποστέλνικο Κων. Βλαχούτζη, 13/25 Ἰουνίου 1821, σημειώνει ὅτι: «κατεγινόμεθα καὶ εἰς ἄλλα ἀναγκαιότερα εἰς αὐτὰς τὰς περιστάσεις, τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν οὔτε βιβλία, οὔτε καταλογος. Αὐτὰ ἔπαυσαν πλέον καὶ κύριος οἶδε πότε θέλουν ξαναρχίσει», (τχ. Δ΄, σ. 28).

53. τχ. Ε΄, σ.4-5.

54. Θυμίζω ἐδῶ, ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γενικότερη συμμετοχή του στὴν ὀργάνωση τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ τοῦ ἀγώνα, ὁ Μόστρας φαίνεται πρόθυμος νὰ συμβάλει (μὲ 2000 φράγκα ὁ ἴδιος καὶ 2000 ἡ σύζυγός του Βασιλική) στὴν πρόταση τοῦ Ἰγνάτιου (1822) νὰ συσταθεῖ σὲ ἐλεύθερο μέρος τῆς Εὐρώπης, π.χ. στὴ Μασσαλία, μιὰ «ἐμπορικὴ οἰκία ἀπὸ χρήματα ὁμογενῶν» ποὺ θὰ βοηθοῦσε τὴν ἑλληνικὴ Διοίκηση στὸ ἔργο της, βλ. Πρωτοψάλτης, *Ἰγνάτιος*, τ. Β΄, σ. 135. Ἀκόμα προθυμοποιεῖται, ὅπως ἀναφέρεται στὴ συνέχεια, νὰ προσφέρει βιβλία του στὸ Μεσολόγγι.

55. Τοῦ ζητάει ἑξακόσια τάλαρα, λέγοντας ὅτι εἶχε ἐλπίσει νὰ καλύψει τὸ χρέος του πουλώντας μερικὰ χειρόγραφα, πράγμα ποὺ δὲν ἐπέτυχε (τχ Ε΄, σ. 94-96). Ὁ Μόστρας, ὅπως γράφει στὸν πατέρα του, βλ. παραπάνω, ὑπολογίζει ὅτι ἡ ἀξία χειρογράφων καὶ σπάνιων βιβλίων του εἶναι τῆς τάξεως τῶν 5000 περίπου φλωρίων.

μὲ ἀγορὲς καὶ ἀποστολὲς βιβλίων[56].

Ἡ ἔκκληση τῶν Μεσολογγιτῶν, στὰ 1824, γιὰ τὴν ἵδρυση «ἐθνικῆς βιβλιοθήκης» στὸν τόπο τους[57] βρίσκει τὸν Μόστρα ἕτοιμο νὰ ἱκανοποιήσει ἕνα παρόμοιο αἴτημα. Τὴν ἴδια, ἄλλωστε, προθυμία εἶχε δείξει καὶ ἄλλοτε, ὅταν τοῦ ζητήθηκε ἡ συμβολή του γιὰ τὴν σύσταση βιβλιοθήκης στὴ Σχολὴ τῶν Μηλεῶν[58]. Ἀπὸ τοὺς πρώτους, ἂν ὄχι καὶ ὁ μοναδικός, θὰ σπεύσει καὶ τώρα ν' ἀνταποκριθεῖ πρόθυμα στὴ ζήτηση τῶν συμπατριωτῶν του —«ὡς τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας γέννημα»— ἐκπληρώνοντας ἔτσι τὸν ἐνδόμυχο πόθο του νὰ ἐξυπηρετήσει τὴν ἰδιαίτερή του πατρίδα. Ἡ προσφορά του ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κασέλες ἑλληνικὰ καὶ γαλλικὰ κυρίως βιβλία πού, καθὼς πιστεύει, θ' ἀποτελέσουν τὴ βάση «μιᾶς λαμπρᾶς μὲ τὸν καιρὸν βιβλιοθήκης» σὲ μιὰ πόλη γιὰ τὴν ὁποία εὔχεται νὰ γίνει μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες πόλεις τῆς Ἑλλάδας, ἀφοῦ διαθέτει ἐνάρετους πολίτες κι ἔχει καλὴ θέση γιὰ νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ ἐμπορικὸ κέντρο[59].

---

56. Βλ. ἐνδεικτικὰ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀδελφό του Κωνσταντίνο, 7/19 Μαΐου 1824 (τχ. Ε΄, σ. 117), ὅτι τοῦ στέλνει κασέλα μὲ βιβλία «μέρος ὅσα μὲ παρήγγειλες καὶ τὰ ἄλλα εἶναι διὰ πώλημα κατὰ τὰς τιμὰς ὁποῦ ἔβαλα, ἀλλ' ἂν πωληθῶσι καὶ μὲ ἓν τρίτον τῆς τιμῆς ὀλιγώτερον, εἶναι πάντοτε κέρδος». Στὶς 30 Ἰουνίου 1824 ζητεῖ ἀπό τὸν Στ. Δουραμάνη στὴ Νεάπολη νὰ τοῦ ἀγοράσει ἕνα βιβλίο τοῦ 1742 (S. Petiti, Leges Atticae). Πβ. Λίζα Μαρτίνη, Καποδίστριας-Δημήτρης Μόστρας, *ὅ.π.*, σ. 123 ὅπου σημειώνει σ' ἐπιστολή του πρὸς τὸν Καποδίστρια: «Ἐγὼ κάμνω κατάλογον, αἰωνίως κατάλογον, καὶ μὲ λέγει ἡ Πανιερότης του... ὅτι εἶμαι connaisseur de frontispices». Προσπάθειες νὰ συμπληρώνει τὶς σειρές του συναντᾶμε στὰ 1825, πβ. τχ. Ε΄, σ. 162 ὅπου ζητᾶ ἀπὸ τὸν Ν. Πίκκολο στὸ Παρίσι τὸν 4ο, 5ο καὶ 6ο τόμο τῆς συλλογῆς τῶν ἐνδυμασιῶν τοῦ Zar, τὸν 6ο τόμο τοῦ Παυσανία τοῦ Clavier, καὶ τχ. Ε΄, σ. 177 ὅπου ζητᾶ τὸν 4ο τόμο τοῦ Dictionnaire des Anonymes τοῦ Barbier ποὺ τοῦ λείπει καί, ἀκόμα, τὸν νέο κατάλογο τοῦ βιβλιοπώλη Piatti.

57. Παραθέτω τὸ χωρίο ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ Ι. Ι. Μάγερ μὲ τίτλο «Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ Ἑλληνικῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης καὶ περὶ Φιλολογίας» ποὺ δημοσιεύτηκε σὲ συνέχειες στὰ Ἑλληνικὰ Χρονικά. «Δημοσιεύοντες ἐνταῦθα τὰς περὶ τῆς παλαιᾶς φιλολογίας αὐτὰς παρατηρήσεις μας, προσθέτομεν ὅτι διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν καὶ πάλιν ὅλας ἐκείνας τὰς ὡραιότητας, εἶναι ἀνάγκη νὰ συστηθῇ ἐθνικὴ βιβλιοθήκη. Εἰς διαφόρους ἐπιστολάς μας, τὰς ὁποίας ἐστείλαμεν εἰς Εὐρώπην πρὸς πολλὰ σημαντικώτατα ὑποκείμενα, ἐφανερώσαμεν αὐτὸ τὸ σχέδιόν μας, τὸ ὁποῖον καὶ ἐστάθη δεκτόν. Προσκαλοῦνται ἐπομένως πάντες οἱ ἀγαπῶντες τὴν πηγὴν τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν νὰ συνεισφέρωσιν εἰς τὴν σύστασιν ταύτης τῆς Βιβλιοθήκης, ἐξ' ἧς ἐλπίζομεν ὅτι θέλουσιν ἀνανεωθῆ τῶν παρελθυθότων αἰώνων αἱ ὡραιότητες, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀφεθῆ εἰς τοὺς χειμάῤῥους τῶν κοινῶν ταραγμῶν. Τὰ διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν σταλθησόμενα βιβλία θέλουν εἶσθαι ἐγγεγραμμένα εἰς τῆς βιβλιοθήκης τὸν κατάλογον μὲ τὸ ὄνομα τοῦ εὐεργέτου· καὶ εἰς κάθε τρεῖς μῆνας θέλουσιν ἀναγιγνώσει οἱ τοιοῦτοι εἰς τὰς ἐφημερίδας τὴν ἄφιξιν τῶν πολυτίμων δώρων των...» *Ἑλληνικὰ Χρονικά*, **ἀρ. 74**, 10 Σεπτ. 1824, σ.3.

58. Σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα μᾶς ὁδηγεῖ ὁ ἐντοπισμὸς ἑνὸς ἐντύπου, δῶρο τοῦ Μόστρα στὴ Μηλιώτικη βιβλιοθήκη, βλ. **Παράρτημα Β΄**, καταγραφὴ 1, 1815 Μαρτίου 15.

59. Ἡ ἀνταπόκριση τοῦ Μόστρα στὸ αἴτημα ποὺ διατύπωσε ὁ Ι. Ι. Μάγερ στὰ γράμματα πρὸς «πρόσωπα» στὴν Εὐρώπη θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἀστραπιαία, ἀφοῦ ἡ ἐπιστολὴ μὲ τὴν ὁποία κοινοποιεῖ τὴ δωρεὰ του στὸ Μεσολόγγι φέρει τὴν ἡμερομηνία 26 Αὐγούστου. Βλ. τὴν ἐπιστολὴ Μόστρα καὶ τὴν εὐχαριστήρια ἀπάντηση τῶν ἐφόρων τοῦ Μεσολογγίου στὴν ὁποία ὁ δωρητὴς

Αὐτὰ ὡς πρὸς ἕνα τμῆμα τῆς συλλογῆς ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀποσπάει ὁρισμένα ἔντυπα, ὅσα θεωρεῖ κατάλληλα γιὰ τὴ μεσολογγίτικη βιβλιοθήκη. Στὴν ἴδια περίοδο δμως, καὶ ἴσως λίγο πρίν, ἀρχίζει πάλι μιὰ συστηματικὴ προσπάθεια γιὰ νὰ ἐκποιηθεῖ τὸ πολύτιμο τμῆμα τῆς βιβλιοθήκης καὶ νὰ ἐξασφαλιστοῦν πιὰ οἱ ἀπαραίτητοι οἰκονομικοὶ πόροι τώρα ποὺ τὰ περιθώρια φαίνεται νὰ ἔχουν πολὺ στενέψει. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1824 ὁ Ἰγνάτιος ἀπευθύνεται στὸν κόμητα Nesselrode ζητώντας του νὰ μεσολαβήσει στὸν τσάρο γιὰ ν' ἀγοραστεῖ ἡ συλλογὴ τὴν ὁποία καὶ περιγράφει σὲ γενικὲς γραμμές, ἀπαριθμώντας καὶ ἐξαίροντας τὰ ἀξιολογότερα ἀντικείμενά της. Πρόκειται, ὅπως γράφει, γιὰ πολύτιμη βιβλιοθήκη ποὺ ἐπισκέπτονται καὶ θαυμάζουν πολλοὶ περιηγητές, ἰδιαίτερα Ἄγγλοι, οἱ ὁποῖοι, ὅπως ὑποστηρίζουν στὸν Μόστρα, πιστεύουν ὅτι περιέχει ἐκλεκτὰ ἀντικείμενα· ἂν αὐτὰ πουλιόνταν στὴν Ἀγγλία ἢ τὴ Γαλλία θὰ τοῦ προσπόριζαν μεγάλη περιουσία. Ὁ Ἰγνάτιος ἀναφέρει ἀκόμα τὴν πρόταση τοῦ λόρδου Guilford ποὺ δὲν εἶχε ἀποδεχτεῖ ὁ Μόστρας γιατὶ τότε, καθὼς ἰσχυριζόταν, ἀνθοῦσε ὁ πατρικός του οἶκος στὴν Ἄρτα καὶ δὲν εἶχε τόσο ἄμεσες ἀνάγκες. Τώρα, δμως, ἀφοῦ καταστράφηκε ἡ Ἄρτα καὶ ἡ οἰκογένεια Μόστρα ἔχει καταφύγει στὴν Κέρκυρα πιέζεται νὰ ἐκποιήσει τὴν συλλογή του κρατώντας μόνο ὅσα βιβλία προορίζει ν' ἀποτελέσουν τὴν «δημόσια» βιβλιοθήκη τῆς πατρίδας του. Ὡς ἀντάλλαγμα ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, στὴν περίπτωση ποὺ δὲν εἶναι διατεθειμένος νὰ ἐκταμιεύσει ἕνα μεγάλο ποσό, ὁ Ἰγνάτιος ζητάει γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Μόστρα μιὰ σύνταξη χιλίων πεντακοσίων χρυσῶν δουκάτων —δ,τι δηλαδὴ δὲν ἦταν ἕτοιμος νὰ δεχτεῖ μερικὰ χρόνια πρίν, ἀπὸ τὸν Guilford. Ἀκόμα ὁ δεσπότης προτείνει ὡς ἐναλλακτικὴ λύση τὴν ἀνάθεση στὸν Μόστρα ἑνὸς προξενείου στὴν Ἄρτα, τὴν Πρέβεζα ἢ τὴν Πάτρα, μὲ τὴν ἀντίστοιχη ἀντιμισθία τῶν χιλίων πεντακοσίων δουκάτων. Καταλήγοντας, δέχεται ὅτι οἱ προτάσεις του γιὰ σύνταξη ἢ θέση προξενείου μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν «λαχεῖο»· δμως, «καθὼς ὁ Μόστρας δὲν ἔχει δικούς του ἀπογόνους καὶ ἡ Ρωσία εἶναι ἡ θετὴ πατρίδα μας καὶ κοινὴ πατριδα ὅλων τῶν Γραικῶν», ὁ Ἰγνάτιος πιστεύει ὅτι ὁ ἐνδιαφερόμενος δὲν θὰ δίσταζε νὰ δεχθεῖ ὅ,τι θὰ ἤθελαν νὰ τοῦ παραχωρήσουν, ἀφοῦ δὲν πρόκειται παρὰ γιὰ συνδρομὴ πρὸς τὴν οἰκογένειά του ὅσο ζεῖ στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ὅ,τι χρειάζεται γιὰ νὰ περάσει τὴν ὑπόλοιπη ζωή του μὲ ἄνεση, χωρὶς νὰ ἔχει καμμιὰ σκέψη γιὰ πλουτισμό[60].

Οἱ προτάσεις τοῦ Ἰγνάτιου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας παρέμειναν

χαρακτηρίζεται «ὡς συντελεστὴς ἀγαθοῦ εἰς τὸν φωτισμὸν ἀνθρώπων γεννημένων νὰ ζοῦν ἐλεύθεροι», στὰ *Ἑλληνικὰ Χρονικά*, ἀρ. 100, 10 Δεκεμβρίου 1824, σ. 3. Δὲν γνωρίζουμε ποιοὶ ἄλλοι ἔσπευσαν νὰ ἐνισχύσουν τὴν προσπάθεια τῶν Μεσολογγιτῶν. Ξεφυλλίζοντας τὰ *Ἑλληνικὰ Χρονικά* δὲν συνάντησα ἄλλη μνεία παρόμοιας δωρεᾶς. Γιὰ τὴν ποσότητα τῶν βιβλίων ποὺ στέλνει, τὶς δύο κασέλες, βλ. τχ. Ε', σ. 129.

60. Πρωτοψάλτης, *Ἰγνάτιος*, τ. Β', σ. 192-193.

ἀναπάντητες. Οἱ πολλὲς ἀσχολίες τοῦ Nesselrode, ὁ θάνατος στὸ μεταξὺ τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἔδωσαν συνέχεια στὶς ἑλληνικὲς ἐπιδιώξεις. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1825 τὸ θέμα ξαναθίγεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Μόστρα, αὐτὴν τὴ φορά, σ' ἐπιστολή του πρὸς τὸν κόμητα Osterman, στὴν Πετρούπολη. Τὸν παρακαλεῖ νὰ προκαλέσει μιὰν ἀπάντηση τοῦ Nesselrode, ἀφοῦ ὁ δεσπότης εἶχε τὴν εὐγένεια νά κάνει ἕνα πρῶτο διάβημα. Ὁ Μόστρας δὲν θέλει νὰ φανεῖ πιεστικός. Ἀντίθετα μάλιστα ἐπιδιώκει νὰ φανεῖ ἀδιάφορος σὲ ἐνδεχόμενη ἀρνητικὴ ἀπάντηση. Καθὼς σημειώνει, δὲν θὰ εἶχε τίποτε νὰ χάσει ἀφοῦ διέθετε ἐναλλακτικὴ λύση. Σκόπευε, δηλαδή, ν' ἀναθέσει σὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς φίλους του στὸ Λονδίνο νὰ διαπραγματευτεῖ τὸ θέμα μὲ ἐκπροσώπους τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ἢ μὲ εὐπόρους ἄγγλους εὐγενεῖς πού, ἀσφαλῶς, θὰ τοῦ πρόσφεραν δσα τοῦ εἶχαν ἤδη προσφερθεῖ πρὶν ἀπὸ πέντε χρόνια[61]. Ὑπονοεῖ τὴν πρόταση Guilford. Ἴσως, μ' αὐτήν του τὴ στάση, ὁ Μόστρας, ἐπιζητώντας νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τοὺς νέους προσανατολισμοὺς στὸ διπλωματικὸ πεδίο, θέλησε νὰ κεντρίσει τὴ ρωσικὴ εὐαισθησία σὲ μιὰ χρονικὴ στιγμὴ ποὺ ἡ Ἑλληνικὴ Διοίκηση ἀλλάζοντας πολιτική, εἶχε ὑποβάλει τὴ γνωστὴ αἴτηση γιὰ ἀγγλικὴ προστασία.

Φαίνεται δτι ὁ Μόστρας ἔχει ἀρχίσει πιὰ ν' ἀνησυχεῖ σοβαρὰ γιὰ τὴν ἔλλειψη ἀποτελεσματικότητας στὶς διαπραγματεύσεις του. Στοχεύοντας πολὺ ψηλὰ κι ἔχοντας ἀποποιηθεῖ ἐπανειλημμένες φορὲς συγκεκριμένες προσφορές, ἀντιμετωπίζει τὸν κίνδυνο μιᾶς ὁλοκληρωτικῆς ἀποτυχίας. Ἡ ἐπιστολὴ πρὸς Osterman εἶναι ἐνδεικτικὴ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση, ἰδιαίτερα τὴ στιγμὴ ποὺ γνωρίζουμε ἀπὸ ἄλλη, ἀνέκδοτη, ἐπιστολὴ τοῦ Ἰγνάτιου[62] δτι ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1825 ἔχουν κιόλας προσανατολίσει τὶς ἐνέργειές τους γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ πρὸς τὴν ἀγγλικὴ διοίκηση μέσω τοῦ Ἀνδρέα Λουριώτη ποὺ βρίσκεται αὐτὸν τὸν καιρὸ στὸ Λονδίνο. Στὴν πολυσέλιδη ἐπιστολή του πρὸς τὸν Λουριώτη ὁ Ἰγνάτιος ἐπαναλαμβάνει, σχεδὸν μὲ τὰ ἴδια λόγια ἀλλὰ μὲ περισσότερες λεπτομέρειες, δσα εἶχε γράψει στὸν Nesselrode τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1824.

Φυσικά, ἂν ἡ περιγραφὴ τῆς συλλογῆς ἔχει πολλὰ κοινὰ σημεῖα καὶ στὶς δύο ἐπιστολές, ἡ ἐπιχειρηματολογία καὶ τὸ πολιτικὸ σκεπτικὸ διαφέρουν ριζικά. «Ἐπειδὴ χρεωστοῦμεν πολὺ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, πρέπει νὰ τὴν προτιμήσωμεν, καὶ δταν δὲν τὰ θέλει τότε νὰ γενῇ πραγματεία μὲ ἄλλο μέρος», σημειώνει ὁ Ἰγνάτιος. Μεθοδεύοντας τοὺς τρόπους ἀγορᾶς τῆς συλλογῆς, βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ συνδέσει τὴν πώληση τῆς συλλογῆς μὲ τὴν γενικότερη ἀγγλόφιλη στάση στὴν ὁποία πιστεύει[63]. Ἔτσι, προτρέπει τὸν Ἀνδρέα Λουριώτη νὰ παρουσιάσει

61. τχ. Ε΄, σ. 173-174. Ἡ ποικιλία τῶν νομισμάτων στὰ ὁποῖα ἔγιναν κάθε φορὰ οἱ προσφορὲς γιὰ τὴν ἀγορὰ τῶν βιβλίων τοῦ Μόστρα καὶ οἱ κυμαινόμενες τιμές τους δὲν ἐπιτρέπουν εὔκολα νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν ἀντιστοιχία τῶν προτεινομένων ποσῶν.

62. Βλ. καὶ Παράρτημα Α΄, ἐπιστολὴ 1.

63. «... δτι ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως... ἐσυμβούλευσα τοὺς συμπατριώτας μας νὰ προσπαθήσωσι μὲ δλους τοὺς τρόπους νὰ κερδίσωσι τὴν εὔνοιαν καὶ συμπάθειαν τῆς Ἀγγλίας, διότι

δτι μιὰ τέτοια πολύτιμη συλλογὴ προσφέρεται κατὰ προτεραιότητα στὴν ἀγγλικὴ διοίκηση ἀπὸ ἕναν Γραικὸ ποὺ «προτιμᾶ νὰ τὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν Διοίκησιν μὲ ζημίαν του, ὥστε καὶ ἂν δὲν θελήσῃ νὰ τὰ λάβῃ, κἂν νὰ γνωρίσῃ δτι οἱ Γραικοὶ ἄρχισαν νὰ λαμβάνωσιν κλίσιν πρὸς αὐτὴν τὴν Διοίκησιν διὰ τὸ φέρσιμον τῶν Ἄγγλων πρὸς τὰς ὑποθέσεις τῆς Ἑλλάδος...»[64]. Θεωρεῖ, φαίνεται, δτι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ προδιαθέσει εὐνοϊκὰ τὴν ἀγγλικὴ κυβέρνηση, ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ ὁ τελικὸς στόχος, ἡ πώληση.

Γιὰ τὴ μεθόδευση τῆς ἀγοραπωλησίας ὁ Ἰγνάτιος προτείνει ποικίλες λύσεις. Στὴν περίπτωση ποὺ ἡ Ἀγγλικὴ διοίκηση δυσκολεύεται νὰ δώσει τὸ ζητούμενο ποσό, διατυπώνει τὴν πρόταση νὰ χορηγηθεῖ στὸ Μόστρα ὡς ἀντάλλαγμα μία σύνταξη —3.000 φλωρία τὸν χρόνο— ἂν καί, ὅπως τονίζει, «ἡ πενσιόνε εἶναι λοτταρία· ἠμπορεῖ νὰ τὴν λάβῃ τις διὰ χρόνους, ἠμπορεῖ νὰ τὴν λάβῃ καὶ διά ἡμέρας, καὶ νὰ χαθῇ τὸ κεφάλαιον». Ἂν πάλι δὲν ἐπιτύχουν οἱ προσπάθειες πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, ὁ δεσπότης ρίχνει τὴν ἰδέα νὰ ὀργανωθεῖ μιὰ «λοτταρία», μιὰ δημοπρασία δηλαδή, πράγμα ποὺ συνηθίζεται «αὐτοῦ», στὸ Λονδίνο. Μάλιστα σὲ μεταγενέστερη ἐπιστολή του, ἐνάμιση περίπου χρόνο ἀργότερα, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1826, ἀναπτύσσει μὲ λεπτομέρειες πῶς βλέπει τὴν ὀργάνωση τῆς δημοπρασίας[65]. Ὅμως, παρ' ὅλη τὴν ἐπιμονὴ τῶν ἐνδιαφερομένων καὶ τὶς ἐπαναλαμβανόμενες ὑπομνήσεις τους, οἱ δύο παράλληλες ἐνέργειες, πρὸς τὴ ρωσικὴ αὐλὴ καὶ πρὸς τὴν ἀγγλικὴ διοίκηση, δὲν τελεσφόρησαν[66].

Τὸ ἴδιο συνέβηκε καὶ στὴν περίπτωση μιᾶς τρίτης προσπάθειας. Ὁ Ἰγνάτιος ἔχοντας διαβλέψει, φαίνεται, τὰ ἀρνητικὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, χρησιμοποιεῖ καὶ πάλι τὶς διεθνεῖς διασυνδέσεις του καὶ στρέφεται πρὸς νέα κατεύθυνση. Ἀπὸ ἐπιστολή του πρὸς τὸν φιλέλληνα καθηγητὴ Friedrich Thiersch, τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1826, μαθαίνουμε δτι προσέβλεπε τώρα στὴ συνδρομὴ τῆς Βαυαρίας[67]. Τὸ

εἶναι δύναμις ἤτις ἠμπορεῖ νὰ τοὺς ὠφελήσῃ καὶ νὰ τοὺς βλάψῃ...», βλ. Ἑλένη Κούκκου, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου πρὸς τὸν Ἰ. Καποδίστριαν, *ΑΙΕΕΕ* 12 (1957-1958) σ. 161.

64. Βλ. Παράρτημα Α΄, ἐπιστ. 1.

65. ΚΝΕ/ΕΙΕ Ἀρχεῖο Λουριώτη, φ. Θ΄, ἀρ. 27.

66. Νέα ὑπόμνηση τοῦ Μόστρα στὸν κόμητα Osterman τὸν Φεβρ. 1826, βλ. τχ. Ε΄, σ. 185 καὶ τοῦ Ἰγνάτιου στὸν Λουριώτη καὶ τὸν Ἰω. Ὀρλάνδο βλ. ΚΝΕ/ΕΙΕ, Ἀρχεῖο Λουριώτη, φ.Θ΄, ἀρ. 25, 26α, 27. Ὁ Λουριώτης τὸ Μάϊο τοῦ 1826 καθησυχάζει τὸν Ἰγνάτιο δτι δὲν λησμόνησε τὴν ὑπόθεση τοῦ Μόστρα τὴν ὁποία φροντίζει νὰ τελειώσει. ΚΝΕ/ΕΙΕ Ἀρχεῖο Λουριώτη. Κωδ. Ι, φ. 17α.

67. Βλ. Παράρτημα Α΄, ἐπιστολή 2. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἐντοπίσθηκε πρόσφατα σὲ φωτοτυπία στὰ κατάλοιπα Γ. Λάιου ποὺ ἀπόκεινται στὸ Κέντρο Ἔρευνας τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Τὸ πρωτότυπο βρίσκεται στὰ κατάλοιπα τοῦ Friedrich Thiersch στὴν Bayerische Staatsbibliothek τοῦ Μονάχου. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν συνάδελφο Κώστα Λάππα ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ ἐπισημάνει τὴν ὕπαρξή της καὶ τὸν Διευθυντὴ τοῦ ΚΕΜΝΕ κ. Δημ. Σοφιανὸ ὁ ὁποῖος μοῦ παραχώρησε τὴ δυνατότητα νὰ τὴ δημοσιεύσω ἀπὸ τὰ Κατάλοιπα Γ. Λάιου.

κείμενο τῆς ἐπιστολῆς εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπο μ' ἐκεῖνο τῶν προηγουμένων ὡς πρὸς τὰ σημεῖα ὅπου περιγράφονται τὰ ἀντικείμενα γιὰ πώληση. Παραλλάσσει, βέβαια, στὴν αἰτιολογία τῆς προσφορᾶς, ἀφοῦ στοχεύει στὴν εὐνοϊκὴ ἀπόφαση μιᾶς ἄλλης πολιτικῆς δύναμης. Ἔτσι ὁ δεσπότης, ἐπισημαίνοντας τὴν φιλόξενη στάση ἀπέναντι στοὺς νέους Ἕλληνες σπουδαστὲς τοῦ βασιλιᾶ τῆς Βαυαρίας Μαξιμιλιανοῦ Α΄ Ἰωσὴφ καὶ τοῦ γιοῦ του Λουδοβίκου Α΄ ποὺ τὸν διαδέχθηκε τὸ 1825, παρουσιάζει τὸ ἑλληνικὸ χρέος ἀπέναντι στὴν εὐμενὴ αὐτὴ συμπεριφορὰ ὡς κίνητρο τοῦ Μόστρα γιὰ νὰ ἀπευθύνει τὴν πρότασή του «πρῶτα-πρῶτα» στὴ Βαυαρία. Καὶ ἐδῶ τὸ αἴτημα ἐμφανίζεται ὡς ἐξυπηρέτηση, ἡ ἰδιοτελής, οὐσιαστικά, πρόταση ὡς ἀπόδοση χρέους ἐνῶ, παράλληλα, τὸ ἀντικείμενο –ἡ βιβλιοθήκη– φορτίζεται μὲ πρόσθετη ἀξία, πολιτικὴ καὶ διαπραγματευτική, ὄχι πιὰ σὲ ἰδιωτικὴ βάση ἀλλὰ σὲ ἐθνική. Οὔτε ὅμως οἱ διπλωματικοὶ χειρισμοὶ μὲ τὶς κατὰ συνθήκη ἀνακρίβειες, ἀλλὰ οὔτε καὶ οἱ φιλόφρονες διατυπώσεις κατέληξαν σὲ αἴσια ἔκβαση.

Τὸν ὄγκο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μόστρα καὶ τὶς δυσκολίες ὅσες συνεπάγεται ἡ μεταφορά της προβάλλει ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματά του ὁ Ἰγνάτιος, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1828, γιὰ τὴν καθυστέρησή του νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς προσκλήσεις νὰ κατέβει στὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδιαίτερα στὴν πρόσκληση τοῦ Καποδίστρια. Θὰ χρειαζόταν ἕνα πλοῖο γιὰ νὰ μετακομιστοῦν τόσα βιβλία καὶ βέβαια ἐπαρκὴς χῶρος γιὰ νὰ φυλαχθοῦν ὥσπου νὰ κτιστεῖ τὸ κατάλληλο κτίριο ποὺ θὰ στέγαζε τελικὰ μιὰ τέτοια βιβλιοθήκη, τόσο χρήσιμη γιὰ τὴν Ἑλλάδα[68].

Λίγο καιρὸ ἀργότερα, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1828, ὁ Ἰγνάτιος πεθαίνει. Ἡ συνέχεια τῆς ἱστορίας μᾶς εἶναι πολὺ γνωστή[69]. Τὴν ἐπαναλαμβάνω ἐδῶ μὲ συντομία γιὰ νὰ ὁλοκληρωθεῖ ἡ εἰκόνα. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ δεσπότη ὁ Μόστρας ἀποφασίζει νὰ ἐπιστρέψει στὴν Ἑλλάδα. Πουλάει τὸ σπίτι του στὴν Πίζα γιὰ πέντε χιλιάδες σκοῦδα καὶ ὡς ἐγγυητὴς τῶν χρεῶν τοῦ Ἰγνάτιου ἐνεργεῖ γιὰ νὰ τακτοποιήσει ὅλες τὶς ἐκκρεμότητες ποὺ ἐκεῖνος εἶχε ἀφήσει πίσω του[70]. Γιὰ νὰ

---

68. Ἑλένη Κούκκου, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαί..., *ὅ.π.*, σ. 161. Γιὰ τὴν ἀπόφαση τοῦ Ἰγνάτιου νὰ κατέβει στὴν Ἑλλάδα τὸν «προσεχὴ χειμώνα», δηλ. τὸν χειμώνα τοῦ 1828, γράφει ὁ Μόστρας σ' ἐπιστολή του πρὸς τὸν Eynard, βλ. ὑποσ. 70.

69. Λίζα Μαρτίνη, Καποδίστριας-Δημήτριος Μόστρας, *ὅ.π.*, σσ. 113-116 καὶ 127-132.

70. Ὅτι ὁ Ἰγνάτιος ἄφηνε ἕνα χρέος ἀπὸ 4000 δουκάτα, ἀναφέρει σὲ ἀνέκδοτη ἐπιστολή του ὁ Δ. Μόστρας, ἀπὸ τὴν Πίζα, πρὸς τὸν J. G. Eynard στὶς 10/22 Σεπτεμβρίου 1828, (Bibliothèque Publique et Universitaire de Genève, Ms Suppl. 1888, φ. 253), πβ. Κων. Α. Βακαλόπουλος, *Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Ἑλβετῶν φιλελλήνων κατὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ ἑλβετικοῦ φιλελληνισμοῦ*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 82. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν καθηγητὴ B. Bouvier ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ στείλει φωτοαντίγραφο αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς. Βλ. ἀκόμα Λίζα Μαρτίνη, Καποδίστριας-Δημήτριος Μόστρας, *ὅ.π.*, σ. 127, ἐπιστολὴ Δ. Μόστρα πρὸς Καποδίστρια 3/15 Σεπτεμβρίου 1828 ὅπου ἀναφέρεται στὸν ἀδελφὸ τοῦ Ἰγνάτιου, Χριστόφορο καὶ στὰ τέσσερες χιλιάδες φλωρία ποὺ τοῦ ἔμειναν χρέος, καὶ σ. 129 γιὰ τὶς ἄλλες ἐκκρεμότητες.

ἀντιμετωπίσει τὶς οἰκονομικὲς ἀπαιτήσεις τοῦ οἴκου Μοσπηνιώτη, δανειστῆ τοῦ Ἰγνάτιου, ὁ Δημήτριος ἀναγκάζεται νὰ ζητήσει τὴ βοήθεια τοῦ ἀδελφοῦ του. Γι' ἄλλη μιὰ φορὰ ὁ Κωνσταντίνος προθυμοποιεῖται νὰ τὸν συμπαρασταθεῖ, ἀποδεχόμενος νὰ πληρώσει τμῆμα τοῦ χρέους τοῦ Ἰγνάτιου, ὅπως καὶ τὰ ἔξοδα τοῦ ταξιδιοῦ ἐπιστροφῆς. Ζωηρὴ ἐπιθυμία τοῦ Δημητρίου εἶναι τώρα ἡ ἐγκατάστασή του μὲ τὰ βιβλία του στὴν ἕδρα τῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως, τὸ Ναύπλιο. Ἐκεῖ ὁραματίζεται νὰ ἱδρυθεῖ, μέ ἀξιόλογο πυρήνα τὴ συλλογή του, ἡ ἐθνικὴ βιβλιοθήκη τοῦ ἀπελευθερούμενου κράτους[71]. Η σκληρή, ὅμως, πραγματικότητα ὅπως τοῦ τὴν περιγράφει σ' ἐπιστολή του ὁ Καποδίστριας[72] –ἔλλειψη κατάλληλου κτιρίου γιὰ νὰ στεγαστεῖ ἡ βιβλιοθήκη, ἀνύπαρκτες οἰκονομικὲς δυνατότητες τῆς διοικητικῆς μηχανῆς γιὰ νὰ ἀνεγείρει τέτοιο οἰκοδόμημα– τὸν ἀποτρέπει προσώρας νὰ πάει στὸ Ναύπλιο. Ὁ θάνατος τοῦ Κυβερνήτη τὸν ἀποτρέπει ὁριστικά.

Στὸ μεταξύ, τὸ 1830, τὸν βρίσκουμε πιὰ στὴν Κέρκυρα ὅπου ἀσχολεῖται «νὰ στεγνώσει καὶ νὰ διορθώσει», ὅσο τὸ δυνατό, τὰ βρεγμένα, προφανῶς ἀπὸ τὸ θαλασσινὸ ταξίδι, βιβλία του[73]. Παράλληλα συνεχίζει τὶς προσπάθειες γιὰ νὰ ἐκποιήσει τὰ σπάνια βιβλία καὶ χειρόγραφα, στὴ μισὴ μάλιστα τιμὴ ἀπὸ ἐκείνη τὴν ὁποία τοῦ εἶχε προσφέρει κάποτε ὁ λόρδος Guilford. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν τύχη τῆς βιβλιοθήκης, ἰδιαίτερα στὰ εἴκοσι χρόνια ποὺ ἔ-

---

71. Ἡ πρόθεση τοῦ Μόστρα νὰ δωρήσει τὴ βιβλιοθήκη του στὴν πατρίδα του ἔχει πιὰ κοινοποιηθεῖ εὐρύτερα. Τὸ γεγονὸς ἐπισημαίνεται ἀπὸ Ἕλληνες καὶ φιλέλληνες ποὺ ἐνδιαφέρονται ζωηρὰ γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνύψωση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Σ' ἐπιστολή του πρὸς τὸν Καποδίστρια ἀπὸ τὴν Πίζα, ὁ Eynard σημειώνει ὅτι «M. Mostras est occupé à encaisser la superbe bibliothèque qu'il destine à la Grèce...», βλ. Σπ.Μ. Θεοτόκης, ἐκδ. *Ἀλληλογραφία Ἰ. Ἀ. Καποδίστρια-Ἰ. Γ. Ἐϋνάρδου, 1826-1831*, Ἀθήνα 1929, σ. 149. Παρόμοια πληροφορία παρέχει καὶ τὸ Δελτίο τῆς Société Hellénique τοῦ Παρισιοῦ ὅπου δημοσιεύεται ὡς πρῶτο ἄρθρο μιὰ ἐπισκόπηση τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως στὴν Ἑλλάδα μὲ τίτλο: «Précis historique des différents phases de l'instruction publique en Grèce, et notamment de l'état où elle se trouvait à l'époque de l'insurrection de 1821». Ἀντλώντας ἀπὸ ἑλληνικὲς ἐφημερίδες ἀναφέρεται, μαζὶ μὲ τὴν δωρεὰ τοῦ Ζωσιμᾶ, ὅτι «le chevalier Mostras de Pise a aussi gratifié son ancienne patrie d'une bibliothèque de 40 mille volumes», *Bulletin*, ἀρ. 1, 1829, σ. 6. Ὁ ἀριθμὸς τῶν τόμων ἔχει ἐδῶ σημαντικὰ διογκωθεῖ.

72. *Correspondance du comte J. Capodistrias*, ἐκδ. E.-A. Bétant, Γενεύη-Παρίσι 1839, τ. Γ', σ. 391-392. Ὁ Καποδίστριας ἐπισημαίνει τὴ μεγάλη ἔλλειψη κατοικίας στὸ Ναύπλιο. Ἡ πρότασή του πρὸς τὸν Μόστρα σχετικὰ μὲ τὴ βιβλιοθήκη εἶναι χαρακτηριστικὴ καὶ κατοπτρίζει ἀκριβῶς τοὺς τρόπους, μὲ τοὺς ὁποίους προσπάθησε ὁ Κυβερνήτης ν' ἀντιμετωπίσει τὸ ὀξὺ στεγαστικὸ πρόβλημα. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ ὅσα γράφει ὁ Καποδίστριας, ἐπάνω σὲ οἰκόπεδο ποὺ θὰ τοῦ παραχωροῦσε ἡ Πολιτεία, ὁ Μόστρας θὰ ἔπρεπε νὰ φροντίσει γιὰ τὴν ἀνέγερση ἑνὸς κτιρίου ὅπου θὰ στεγαζόταν ἡ βιβλιοθήκη, ὁ βιβλιοθηκάριος μὲ τὴν οἰκογένειά του, ἕνα τυπογραφεῖο καὶ ὅ,τι ἄλλο χρειαζόταν. Μέσα στὶς φροντίδες τοῦ Μόστρα ἦταν νὰ βρεῖ ἕνα κεφάλαιο ἀπὸ 4 ἢ 5000 τάλληρα καὶ νὰ φέρει ἀπὸ τὴν Κέρκυρα ἢ τὴ Ζάκυνθο ἕνα ζεῦγος οἰκοδόμων. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ σώζεται καὶ στὰ χαρτιὰ τοῦ Μόστρα, πβ. Λουκία Δρούλια, Ἡ ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία τοῦ Δημητρίου Μόστρα, *ὅ.π.*, σ. 49.

73. Λίζα Μαρτίνη, Καποδίστριας-Δημήτριος Μόστρας, *ὅ.π.*, σ. 131.

ζησε ὁ Δημήτριος στὴν Κέρκυρα, περιορίζονται σημαντικά. Κλεισμένη στὸ σπίτι τοῦ Μόστρα, ἴσως καὶ ἐν μέρει μέσα στὶς κάσες μέσα στὶς ὁποῖες εἶχε μεταφερθεῖ, εἶναι πιθανὸ ν' ἀκολούθησε τὴν περιορισμένη ζωὴ τοῦ Μόστρα, ποὺ ἦταν ἀναγκασμένος νὰ οἰκουρεῖ ἐξαιτίας τῆς χρόνιας ἀσθένειάς του[74]. Ἡ βιβλιοθήκη δὲν φαίνεται νὰ χρησιμοποιήθηκε σ' αὐτὴν τὴν περίοδο, οὔτε σώζονται μαρτυρίες γιὰ τὴν εὐρύτερη ἀκτινοβολία της. Ἡ φήμη της, ὡστόσο, ἐξακολουθεῖ νὰ προκαλεῖ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον, ἰδιαίτερα τώρα ποὺ βρίσκεται στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν καταπολέμηση τῆς ἀπαιδευσίας, γιὰ τὸν «φωτισμὸ» τῶν νέων στὰ μετεπαναστατικὰ χρόνια, τὰ βιβλία τοῦ Μόστρα καλοῦνται νὰ συμβάλουν ἐνεργητικά. Ἔτσι, νέα αἰτήματα γιὰ δωρεὲς βιβλίων, καινούριες διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ὁλικὴ προσφορά τους στὴν Δημόσια Βιβλιοθήκη ἀκολουθοῦν τὴν ἐγκατάσταση τοῦ Μόστρα στὴν Κέρκυρα. Αὐτά, τουλάχιστον, μαρτυροῦν ὁρισμένες ἐπιστολὲς ποὺ σώθηκαν μαζὶ μὲ τὰ τεύχη τοῦ «Ἡμερολογίου» τῆς ἐπιστολογραφίας του[75].

Στὰ 1834, ὁ παλαιὸς δάσκαλος τῆς Κόνιτσας ἀνταποκρίνεται πρόθυμα στὶς ἐκκλήσεις τῶν συμπατριωτῶν του καὶ στέλνει λεξικὰ καὶ ἄλλα χρήσιμα ἐγχειρίδια γιὰ τὸ νεοσυστημένο ἀλληλοδιδακτικὸ σχολεῖο τῆς Ἄρτας[76]. Παρόμοιο αἴτημα γιὰ ἀποστολὴ βιβλίων διατυπώνουν καὶ πάλι οἱ Ἀρτινοὶ στὰ 1846, ἐπικαλούμενοι «τὰ φιλάνθρωπα καὶ φιλοπάτριδα» συναισθήματά του· γνώριζαν, ἄλλωστε, τὴν ἀρχική του πρόθεση νὰ δωρήσει τὴ βιβλιοθήκη του στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του καὶ τοῦ τὸ ὑπενθυμίζουν[77].

Πέρα δμως ἀπὸ τὶς συγκεκριμένες ἐπὶ μέρους δωρεές, ὑπάρχει πάντοτε τὸ θέμα τῆς σύνολης βιβλιοθήκης. Ἂς μὴ ξεχνᾶμε τὸν ὄγκο της, τὸ περιεχόμενό της, ἀλλὰ καὶ τὴ μόνιμη ἐπιδίωξη τοῦ Μόστρα νὰ τακτοποιήσει, σὲ ἄμεση συνάρτηση μὲ αὐτήν, τὸ οἰκονομικό του πρόβλημα. Ὅσα, λοιπόν, τοῦ προτείνει σχετικὰ ὁ ἐξάδελφός του Ἀναγνώστης Μόστρας, στὰ 1839[78], θὰ πρέπει νὰ συμπίπτουν καὶ μὲ δικές του σκέψεις. Ἡ ἀνταλλαγὴ τῆς βιβλιοθήκης του μὲ «καρ-

---

74. Ἐφ. *Πατρίς* 4/16 Φεβρουαρίου 1850. δ.π.· «Qui non mi sono potuto mai procurare un Palefato», γράφει ὁ Μουστοξύδης στὸν Ἰω. Βελοῦδο, στὶς 3/15 Δεκ. 1842 ἀπὸ τὴν Κέρκυρα. «Il Cav. Mostra che probabilmente il possede giace infermo da qualche tempo, nè può recarsi nella casa in cui tiene chiusa la sua biblioteca». Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν καθηγητὴ Κ.Θ. Δημαρᾶ ποὺ μοῦ ἔδωσε τὴν φωτογραφία τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μουστοξύδη, ἀπὸ τὰ χαρτιὰ τοῦ Ἰω. Βελούδου στὴ Βενετία. Βλ. ἐπίσης Παράρτημα Α΄, ἐπιστολὲς 3 καὶ 4.

75. Πβ. Λουκία Δρούλια, *ὅ.π.*, σ. 49.

76. Βλ. εὐχαριστήριες ἐπιστολὲς Ἀρτινῶν. 29 Νοεμβρ. 1834, Παράρτημα Α΄, ἐπιστολὲς 3, 4 καὶ ἐπιστολὴ 6 (22 Φεβρ. 1846).

77. Βλ. Παράρτημα Α΄, ἐπιστολὴ 6.

78. Βλ. Παράρτημα Α΄, ἐπιστολὴ 5. Οἱ προτάσεις τοῦ Ἀναγνώστη Μόστρα μπορεῖ νὰ διαμορφώθηκαν μετὰ ἀπὸ συζήτηση μὲ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Δημητρίου, Κωνσταντίνο ποὺ εἶχε φθάσει πρόσφατα στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, μαζὶ μὲ τὴν σύζυγό του Ἀγγελική, καὶ ὁ ὁποῖος προφανῶς γνώριζε τὶς ἀπόψεις τοῦ Δημητρίου καὶ τὶς μετέδωσε στὸν Ἀναγνώστη.

ποφόρες γαῖες» δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ἄφησαν ἀδιάφορο, —τοῦ προτείνει νὰ ζητήσει ἐπιπλέον καὶ χρηματικὸ ποσό— ἰδιαίτερα σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ τὸ νέο ἑλληνικὸ κράτος, στερημένο ἀπὸ τοὺς ἀναγκαίους πόρους γιὰ νὰ καλύψει τὶς ὑποχρεώσεις του, διεμοίραζε ἐθνικὰ κτήματα ὡς ἀποζημιώσεις καὶ ἀμοιβὲς ἢ ὡς ἐπιχορηγήσεις ποὺ ἔκρινε σκόπιμες καὶ ἀπαραίτητες. Σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἐντάσσεται καὶ ἡ εὐρύτερη κρατικὴ μέριμνα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας καὶ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης. Θυμίζω τὴν ἀνταλλαγὴ βιβλίων μὲ ἐθνικὰ κτήματα ποὺ ἔγινε στὴν περίπτωση τῶν δύο χιλιάδων περίπου βιβλίων τοῦ Δ. Ποστολάκα[79].

Ἂν καὶ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844 καθόριζε ὅτι κάθε τέτοια πράξη ἔπρεπε νὰ ἐγκρίνεται ἀπὸ τὴ Βουλή, τοῦτο δὲν φαίνεται νὰ τηρήθηκε συστηματικὰ ἐπὶ Ὄθωνος[80]. Ἔτσι, τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Γ. Κοζάκη Τυπάλδου, «ἐφόρου τῶν Βιβλιοθηκῶν καὶ τοῦ Νομισματοφυλακείου», προϋποθέτει ὅτι ἡ πρόταση γιὰ τὴν «ἀνταλλαγὴ» βρῆκε σύμφωνο καὶ τὸν Ὄθωνα καὶ τὸν Μόστρα καὶ ὅτι προωθήθηκε[81]. Εἶναι φανερὸ πώς, στὰ ὀκτὼ χρόνια ποὺ μεσολαβοῦν ἀνάμεσα στὶς δύο παραπάνω ἐπιστολές, θὰ πρέπει νὰ συνεχίστηκαν οἱ διαπραγματεύσεις καὶ νὰ διατυπώθηκαν ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ Δημητρίου οἱ θέσεις καὶ ἀπαιτήσεις του πάνω στὸ θέμα.

Ὁ Κοζάκης Τυπάλδος ἀνακοινώνοντάς του ὅτι «ἡ μὲν πρὸς τοὺς συγγενεῖς της [δηλ. τῆς εὐγενείας της] φιλάνθρωπος πρόνοια, ἐν εἴδει ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης ἐκπληροῦται», δίνει τὸ μέτρο τῆς ἀξίας ποὺ εἶχε ἀποκτήσει στὰ μάτια τῶν συγχρόνων ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Μόστρα : ἐθνικὴ εὐγνωμοσύνη ποὺ ἐκδηλώνεται ἔμπρακτα, ὅπως φαίνεται, μὲ τὴν ἐκχώρηση ἐθνικῶν κτημάτων. Τοῦ συνιστᾶ ὅμως ἔμμεσα νὰ μὴν προβάλει ἄλλες ἀξιώσεις γιὰ νὰ παραμείνει τὸ «πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος φιλοδώρημα», «καθαρὸν καὶ ἀμόλυντον ἀπὸ πάσης ληψοδοσίας, ὅπερ καὶ εὐπρεπέστερον καὶ τοῦ εὐγενοῦς της χαρακτῆρος καταλληλότερον», καὶ ὁ ἴδιος νὰ θεωρεῖται πάντοτε «ὡς εἷς τῶν μεγάλων καὶ ἐπισημοτέρων εὐεργετῶν τῆς τε Βιβλιοθήκης καὶ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς».

Τὸ περιεχόμενο τῶν διαπραγματεύσεων στὶς ὁποῖες ἔλαβε μέρος καὶ ὁ κερκυραῖος Σπ. Κόμνος δὲν μᾶς εἶναι πρὸς τὸ παρὸν γνωστό[82]. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐπι-

---

79. Δ. Μάργαρης, Histoire de la Bibliothèque Nationale, *L' Hellénisme Contemporain* 5 (1951), 321.- Ἡ δοσοληψία αὐτὴ προκάλεσε ἔντονες ἀντιδράσεις σχετικὰ μὲ τὴν ἐκτίμηση τῶν βιβλίων καὶ τὴν ἀντίστοιχη ἐκτίμηση τῶν κτημάτων ποὺ παραχωρήθηκαν. Τὴν ὅλη ἱστορία παρακολουθοῦμε μέσα ἀπὸ τὸν τύπο, κυρίως ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες «Ἀθηνᾶ» καὶ «Αἰώνα». Τὴν ἀποδελτίωση τοῦ θέματος ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες ὀφείλουμε στὸν Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκο, συνεργάτη τοῦ προγράμματος τοῦ ΚΝΕ, «Οἱ ἑστίες παιδείας στὸν ἑλληνικὸ χῶρο στὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας: οἱ βιβλιοθῆκες».

80. William W. McGrew, *Land and Revolution in Modern Greece, 1821 to 1871*. The Kent State University Press, 1985, σ. 201.

81. Βλ. Παράρτημα Α΄, ἐπιστολὴ 7.

82. Εἶναι πιθανὸ στὰ ἀρχεῖα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος ἢ τοῦ Πανεπιστημίου

στολὴ τοῦ Κοζάκη Τυπάλδου δὲν γίνεται ἀπόλυτα κατανοητή. Μποροῦμε, βέβαια, νὰ διαγράψουμε τὸ σκεπτικὸ τοῦ συντάκτη της μὲ βάση δύο δεδομένα : πρῶτα, ἔχοντας ὑπόψη τὶς δυσάρεστες ἱστορίες ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸ θέμα Ποστολάκα καί, δεύτερο, παρακολουθώντας τοὺς λεπτοὺς ὑπαινιγμοὺς μὲ τοὺς ὁποίους ἐπιχειρεῖ ὁ Κοζάκης Τυπάλδος ν' ἀποτρέψει κάθε ἐνδεχόμενο γιὰ παρεξηγήσεις σὲ σχέση μὲ τὴν προτεινόμενη «ἀνταλλαγή»[83]. Ἂν, λοιπόν, ἡ ἐκχώρηση ἐθνικῶν γαιῶν γίνει πρὸς μέλη τῆς οἰκογένειας Μόστρα, μὲ τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη εὔλογη αἰτιολόγηση —ἀπώλεια περιουσιακῶν στοιχείων στὴν Ἤπειρο καὶ αἰχμαλώτιση ἀπὸ τὸν Ἀλῆ Πασά, συμμετοχὴ στὸν Ἀγώνα τῆς ἀνεξαρτησίας—, ἡ παραχώρηση τῶν βιβλίων τοῦ Δ. Μόστρα πρὸς τὴ Δημόσια Βιβλιοθήκη θὰ ἔπαιρνε πιὰ τὸ χαρακτήρα δωρεᾶς πρὸς τὸ ἔθνος καὶ ὁ δωρητής της θὰ ἐθεωρεῖτο ἐθνικὸς εὐεργέτης.

Φυσικά, ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς χρειάζεται περισσότερη τεκμηρίωση. Ὅπως, δμως, καὶ ἂν ἔχουν τὰ πράγματα καὶ αὐτὴ ἡ συναλλαγὴ δὲν φαίνεται νὰ πραγματοποιήθηκε. Ἐνδέχεται νὰ ἀνέκυψαν ποικίλα ἐμπόδια ἢ πιὸ πιθανὸ νὰ λειτούργησαν οἱ γνωστὲς καὶ ἀπὸ παλαιότερες περιπτώσεις ἀναστολὲς τοῦ Μόστρα. Ἀναστολές, ὡστόσο,ποὺ δὲν ἴσχυσαν γιὰ τὶς ἄλλες του συλλογές. Γιατί, στὰ ἴδια περίπου χρόνια, ἡ νομισματική του συλλογὴ περνάει στὰ χέρια τοῦ Παύλου Λάμπρου, ὁ ὁποῖος «διενοήθη ἀπὸ τοῦ 1843 νὰ σχηματίσῃ ἰδίαν συλλογὴν τῶν ἀρχαίων νομισμάτων τῶν Ἰονίων νήσων»[84]. Δὲν μᾶς εἶναι γνωστὸ πότε καὶ πῶς συγκρότησε ὁ Μόστρας τὴ δική του εἰδικὴ συλλογή «ἐκ Κερκυραϊκῶν νομισμάτων». Πάντως, ἤδη πρὶν νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Πίζα μιλάει γιὰ τά «τόσα πράγματα τῆς ἀρχαιότητος» ποὺ μεταφέρει ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος στὸ ἄλλο[85]. Ἐνσωματωμένα, λοιπόν, στὴ συλλογὴ Π. Λάμπρου, πολλὰ ἀπὸ τὰ νομίσματα τοῦ Μόστρα ἀσφαλῶς θὰ βρίσκονται σήμερα στὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο, ἀφοῦ ἡ συλλογὴ Λάμπρου ἀγοράσθηκε ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Δημ. Μουρούζη[86] καὶ στὴ συνέχεια δωρήθηκε στὸ Ἐθνικὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἑλλάδος δπου στεγαζόταν τότε ἡ Δη-

---

Ἀθηνῶν νὰ σώζεται ἡ σχετικὴ ἀλληλογραφία. Μιὰ πρώτη ἀναζήτηση τῶν ἀρχείων αὐτῶν δὲν ἔφερε θετικὰ ἀποτελέσματα.

83. Πβ. παρακάτω, σημ. 119 γιὰ τὸ πῶς ἀντιμετωπίζονται οἱ πολυτελεῖς ἐκδόσεις στὰ δύσκολα αὐτὰ χρόνια στὴν Ἑλλάδα. Ὅσα εἰπώθηκαν γιὰ τὰ βιβλία τοῦ Ποστολάκα (ὅτι εἶναι «κατάλληλα διὰ στολισμὸν βιβλιοθήκης πλουσίου τινος ἰδιώτου ἢ ἔθνους καὶ οὐχὶ διὰ τὸ ἔθνος μας τὸ ὁποῖον ἐπὶ τοῦ παρόντος πρέπει νὰ ἀπέχῃ ἀπὸ τὴν ἄχρηστον πολυτέλειαν καὶ νὰ περιορίζεται εἰς μόνον τὰ χρήσιμα βιβλία», *Ἀθηνᾶ*, 30 Αὐγ. 1839, ἀρ. 647, σ. 3546), εὔκολα θὰ μποροῦσε νὰ ἐπαναληφθεῖ καὶ γιὰ τὴν βιβλιοθήκη τοῦ Μόστρα.

84. *Κατάλογος τῶν ἀρχαίων νομισμάτων τῶν νήσων Κερκύρας, Λευκάδος, Ἰθάκης, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Κυθήρων συλλεχθέντων μὲν ὑπὸ Παύλου Λάμπρου δωρηθέντων δὲ τῷ Ἐθνικῷ τῆς Ἑλλάδος Πανεπιστημίῳ παρὰ τοῦ φιλογενεστάτου καὶ φιλομούσου Ἀλεξάνδρου Μουρούζη καὶ περιγραφέντων ὑπὸ Ἀχιλλέως Ποστολάκα*, Ἀθήνα 1868, σ. (θ').

85. Βλ. παραπάνω, σ. 8 καὶ σημ. 18.

86. *Κατάλογος τῶν ἀρχαίων νομισμάτων...*, αὐτ.

μόσια Βιβλιοθήκη καὶ ἡ Ἐθνικὴ Νομισματικὴ Συλλογή.[87]

Στὰ 1850 ὁ Μόστρας πεθαίνει καὶ πέντε χρόνια ἀργότερα ἕνας πολὺ μεγάλος ἀριθμὸς βιβλίων του —δώδεκα μέρες χρειάστηκαν γιὰ τὴν παραλαβή τους— ἀγοράστηκε ἀπὸ τὴν Ἰονικὴ Κυβέρνηση γιὰ τὴ Δημόσια Βιβλιοθήκη τῆς Κέρκυρας[88]. Ὅσο γιὰ τὰ πολύτιμα ἀντικείμενα τῆς βιβλιοθήκης, τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ σπάνια ἔντυπα, ἀναφέρεται, χωρὶς ἄλλη τεκμηρίωση, ὅτι πουλήθηκαν ἀπὸ τοὺς κληρονόμους ἀνεψιούς του στὶς βιβλιοθῆκες τοῦ Λονδίνου καὶ τοῦ Παρισιοῦ[89].

Τὴν εἴδηση αὐτὴ ἔρχονται νὰ φωτίσουν ὁρισμένες μαρτυρίες ποὺ δημοσιεύονται στὸ περιοδικὸ *Πανδώρα*. Τὴν ἐπιβεβαιώνει καὶ μιὰ πρόσφατή μου ἐρευνητικὴ προσπάθεια ποὺ ἔγινε στὴ Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Λονδίνου. Τὰ κείμενα τῆς *Πανδώρας*[90] ἔχουν μείνει γενικότερα ἀχρησιμοποίητα γιὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς βιβλιοθήκης Μόστρα. Σὲ ἄρθρο τιτλοφορημένο «Χειρόγραφα», μὲ τὴν ὑπογραφὴ Κ., σημειώνονται τὰ ἀκόλουθα: «Ἐξεδόθη παρὰ τοῦ Κ. Σπ. Κόμνου, Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῇ στρατιωτικῇ Σχολῇ, κατάλογος χειρογράφων ἑλληνικῶν, λατινικῶν καὶ ἰταλικῶν, περιελθόντων εἰς αὐτὸν κατὰ κληρονομίαν παρὰ τοῦ μακαρίτου Μόστρα κεκτημένου πολύτομον καὶ πολύτιμον βιβλιοθήκην ἐν τῇ νήσῳ Κερκύρᾳ»[91]. Γι' ἄλλη μιὰ φορὰ ἡ συλλογὴ τοῦ Μόστρα ἐμφανί-

---

87. Ἀγγελικὴ Κόκκου, *Ἡ μέριμνα γιὰ τὶς ἀρχαιότητες στὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ πρῶτα μουσεῖα, Ἀθήνα, 1977, σ. 261.* — Τὶ ἀπέγιναν οἱ ἄλλες συλλογὲς τοῦ Μόστρα (di Storia Naturale, di arte e di curiosità, βλ. παραπάνω, σ. 11) δὲν ἔχει ἀκόμα διευκρινησθεῖ.

88. *Πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς Νομοθετικῆς Συνελεύσεως τοῦ Ἡνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων κατὰ τὴν Δευτέραν Σύνοδον τῆς Δεκάτης Βουλευτικῆς Περιόδου*, Κέρκυρα 1854-1855, σ. 715: «ΙΙ: Τὰ βιβλία τοῦ Μόστρα ἀπεκτήθησαν μὲ λίτρας 750 πληρωτέας ἐπὶ 15 ἔτη διὰ στερλινῶν 50 κατ' ἔτος. Τὰ βιβλία ταῦτα εἶναι ἀξίας σημαντικωτάτης καὶ εἰς ἄλλους καιροὺς δὲν ἤθελον ἀποκτηθῆ μὲ λίτρας 2000. Ἂς παρατηρηθῆ ὁ κατάλογος, καὶ παραχρῆμα θέλει ἐννοήσει ἕκαστος βιβλιομαθής, ὅτι ὑπάρχουσι συγγράμματα, ἕκαστον τῶν ὁποίων βεβαίως ἔχει ἀξίαν 200 ἢ καὶ 250 ταλλήρων —φερ' εἰπεῖν ἡ Βυζαντὶς— λαμπρὰ ἔκδοσις ὁ Γρονόβιος ἐπὶ ρωμαϊκῶν ἀρχαιοτήτων κτλ. Ἡ παράδοσις ἐγένετο ἐπὶ 12 ἡμέρας διὰ 9-10 ἐργασίμους ὥρας ἐν καιρῷ ἐνοχλητικῆς ζέστης. Ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἐν τάξει —νὰ εὑρίσκωνται εὐκόλως οἱ τόμοι, — νὰ ἀπαντῶνται οἱ κατάλογοι πρὸς εὕρεσιν τῶν ἐκλεχθεισῶν ἐκδόσεων, — νὰ καταστρόνωνται ἐπὶ τόπῳ οἱ σκελετοὶ τῶν νέων καταλόγων νὰ μὴ στέλλωνται ἀνάμικτοι, ἀλλὰ πάσῃ τῇ ἐπιμελείᾳ ὀλίγαι τὴν φοράν, ὅπως μὴ συγχισθῇ ἡ τάξις τῆς βιβλιοθήκης — ἦτον λοιπὸν ἀνάγκη προσλήψεως συμβοηθῶν καὶ ἀχθοφόρων...». Πβ. ἐπίσης Λίζα Μαρτίνη, *ὅ.π.*, σ. 115-116.

89. Βλ. λῆμμα Δ. Μόστρας στὴν *Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία* ποὺ φέρει τὴν ὑπογραφὴ Π.Θ. Στεριώτης.

90. Ἀσφαλῶς θὰ ἦταν γνωστὰ στὸν συντάκτη τοῦ ἄρθρου τῆς ΜΕΕ, βλ. προηγούμενη ὑποσημείωση.

91. *Πανδώρα* 8 (1857-1858) 143. Δὲν ἔχει ἀκόμα διαπιστωθεῖ ποιὰ ἦταν ἡ συγγενικὴ σχέση τοῦ Σπ. Κόμνου μὲ τὸν Δημ. Μόστρα. Ἂς σημειωθεῖ ὡστόσο ὅτι στὰ 1849 ὁ Σπ. Κόμνος «πάρεδρος τῶν ἐν Ἀθήναις ἐφετῶν» ἀφιερώνει τὸ βιβλίο του *Πρόδρομος Φιλοσοφίας* (βλ. Γκίνης-Μέξας 5041) «τῷ σεβαστῷ ἱππότῃ κυρίῳ Δημητρίῳ Μόστρα».

ζεται στὸ προσκήνιο τῆς ἐπικαιρότητας. Ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὸ πολυτιμότερο τμῆμα της ποὺ ἐπιφορτίζεται μ' ἕναν νέο προορισμό. Ἂν γίνονται τώρα σκέψεις νὰ ἐκποιηθεῖ ἡ συλλογὴ γιὰ λόγους βιοποριστικούς –ὁ Μόστρας τὸ εἶχε συχνὰ ἐπιχειρήσει ὅπως εἴδαμε, ὁ Κόμνος ἐπίσης τὸ προγραμματίζει– οἱ καιροὶ ἔχουν ἀλλάξει. Βρισκόμαστε μισὸ αἰώνα ἀργότερα, στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα. Οἱ σκοπιμότητες καὶ οἱ ἀνάγκες ἔχουν μεταβληθεῖ, ὅπως ἔχει μεταβληθεῖ καὶ ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος. Ὁ προορισμὸς μιᾶς τέτοιας συλλογῆς φαίνεται νὰ ἔχει διευρυνθεῖ στὴ συνείδηση τῶν συγχρόνων· δὲν περιορίζεται πιὰ μόνο στὸ φωτισμὸ τοῦ γένους. Τὸ ἑλληνικὸ κράτος μὲ τοὺς νέους φορεῖς του ἔχει πιστέψει σὲ ρόλους ἐνεργητικούς, ἡγετικοὺς στὸ χῶρο τῆς Ἀνατολῆς. Ἐπιδιώκει «νὰ μεταλαμπαδεύσει μιὰ μέρα τὸ φῶς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ στὴν Ἀσία καὶ ἀκόμα πιὸ πέρα...»[92].

Ἔτσι ἄλλωστε ἑρμηνεύονται καὶ οἱ ἀντιδράσεις τῆς *Πανδώρας* καὶ εἰδικότερα τοῦ συντάκτη τοῦ ἄρθρου Ι. Καρασούτσα. Θεωρώντας «ζημίαν ἐθνικήν» τὴν ἀπομάκρυνση τῆς συλλογῆς σὲ ξένες βιβλιοθῆκες, προσπαθεῖ νὰ τὴν ἀποτρέψει καὶ συνηγορεῖ θερμὰ καὶ ἐπανειλημμένα ν' ἀγοραστεῖ ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως[93]. Μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα θὰ μιλήσει καὶ ὁ Κωνσταντίνος

92. Πβ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, Ἡ ἰδεολογικὴ ὑποδομὴ τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους. Ἡ κληρονομιὰ τῶν περασμένων, οἱ νέες πραγματικότητες, οἱ νέες ἀνάγκες, στὴν *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. 15, σ. 464 καὶ στὸν τόμο *Ἑλληνικὸς ρωμαντισμός*, Ἀθήνα 1982, σ. 350. Εἰδικότερα βλ. στὸ κεφάλαιο «Ἱστορισμός», τὸ ὑποκεφάλαιο «Ἡ ἀποστολή. Ὁ περιούσιος λαός», *ὅ.π.*, σ. 383-388. Κοντὰ στὸ Πανεπιστήμιο καὶ ἡ Ἀκαδημία προορίζεται ν' ἀνταποκριθεῖ στὸ κοινὸ αὐτὸ αἴτημα. Στὴν κατάθεση τοῦ θεμελίου λίθου της (2 Αὐγ. 1859), ὁ ὑπουργὸς «ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως » Θρ. Ζαΐμης τελειώνει τὸν λόγο του μὲ τὴν ἔκφραση τῆς ἐλπίδας «ὅτι... ἡ Ἀκαδημία αὕτη θέλει καταστῆ, μετ' ὀλίγον, τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου τὸ ἐπιστημονικὸν κέντρον», ἐφ. *Ἐλπίς*, 4 Αὐγ. 1859, σ. 4106.

93. Ἐντυπωσιάζει πραγματικὰ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ ἀρθρογράφου ποὺ ἐπανέρχεται καὶ δεύτερη καὶ τρίτη φορὰ στὴν πρότασή του στὸ διάστημα ὀλίγων μηνῶν. Περιγράφοντας σὲ διαδοχικὰ ἄρθρα τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα τοῦ Σπ. Κόμνου καὶ δημοσιεύοντας ἀποσπάσματά τους, γιὰ νὰ κεντρίσει προφανῶς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἁρμοδίων, ὁ Ἰωάννης Καρασούτσας, ποὺ ὑπογράφεται ὁλογράφως μόνο στὸ τρίτο ἄρθρο του –στὸ πρῶτο χρησιμοποιεῖ τὸ ἀρχικὸ Κ., ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, στὸ δεύτερο τὰ ἀρχικὰ Ι.Κ.– καταλήγει πάντοτε στὰ ἴδια: «Ἐκφράζομεν δὲ καὶ αὖθις τὴν εὐχὴν ὅπως τὰ προγονικὰ κειμήλια ταῦτα μείνωσιν ἐν Ἑλλάδι, μηδὲ κοσμήσωσι ξένην τινὰ βιβλιοθήκην», (*Πανδώρα* 8(1857-1858) 254). «Ὥστε καὶ ἐκ τούτου φαίνεται ἡ ἀξιολογότης τῶν ἐν Ἀθήναις χειρογράφων, ἅτινα ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ὀφείλει νὰ δράξῃ ὡς κάλλιστον ἔρμαιον καὶ κοσμήσῃ δι' αὐτῶν τὴν ἐθνικὴν βιβλιοθήκην», (*Πανδώρα*, δ.π., 445). Θυμίζω ἐδῶ παρόμοια ἐμμονὴ γιὰ τὴ συγκέντρωση τῶν προγονικῶν κειμηλίων καὶ ἀκόμη τὰ ἐπεισόδια ποὺ ἔγιναν μερικὰ χρόνια ἀργότερα, στὰ 1882, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀπόφαση νὰ περισυλλεγοῦν τὰ χειρόγραφα ἀπὸ τὰ Θεσσαλικὰ μοναστήρια. Πβ. Φώτιος Δημητρακόπουλος, Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Δουσίκου, *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν* Ε' (1974-1975) 406 ὅπου καὶ παραπομπὴ στὰ σχετικὰ ἔργα ποὺ περιγράφουν τὰ βίαια ἐπεισόδια ποὺ ἔγιναν στὴ Μονὴ Δουσίκου. Ὅμως, ἂς μὴν ξεχνᾶμε καὶ ὅσα εἶχαν γίνει λίγα χρόνια πρὶν μὲ τὰ βιβλία τοῦ Ποστολάκα.

Ἀσώπιος στὸν πρυτανικὸ του Λόγο (Σεπτέμβριος 1857), τὸν ὁποῖο δημοσιεύει καὶ ἡ *Πανδώρα*. Ἀπαριθμώντας τὶς προσφορὲς πρὸς τὴν δημόσια καὶ πανεπιστημιακὴ βιβλιοθήκη κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1856-1857, συγκαταλέγει καὶ δσα ἐχάρισε —26 τόμους καὶ 18 φυλλάδια— ὁ Σπ. Κόμνος. Δὲν παραλείπει δμως νὰ διατυπώσει τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ καλὴ διάθεση τοῦ Κόμνου καὶ ἡ προθυμία τοῦ ὑπουργείου νὰ ἐμπλουτίσει τὶς βιβλιοθῆκες δὲν θὰ ἐπιτρέψουν νὰ φύγουν τὰ χειρόγραφα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα «τῆς ὁποίας ἔσονται στολή, ὠφέλεια καὶ ἀνάγκη»[94].

Οἱ συντάκτες τῆς *Πανδώρας* δὲν σταμάτησαν ἐκεῖ. Μερικοὺς μῆνες ἀργότερα, μὲ ἀφορμὴ τὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ H. O. Coxe, γιὰ τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα ποὺ σώζονταν στὶς βιβλιοθῆκες τῆς Ἀνατολῆς[95], βρίσκουν τὴν εὐκαιρία — τὸ ἄρθρο εἶναι ἀνυπόγραφο— νὰ θίξουν πάλι τὸ θέμα τῶν χειρογράφων τοῦ Κόμνου γιὰ τὰ ὁποῖα μιλᾶ ὁ Coxe. «Περὶ τῶν χειρογράφων τούτων ὠμίλησε δὶς καὶ τρὶς ἡ Πανδώρα· ἀλλὰ καὶ ὁ πρώην πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου Κ. Ἀσώπιος προέτρεψεν ἔν τινι λόγῳ τὴν ἡμετέραν κυβέρνησιν νὰ ἀγοράσῃ αὐτά»[96]. Εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν ἔχει ἐπέλθει καμμιὰ συμφωνία. Ὁ Κόμνος θεωρώντας ὅτι οἱ καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου ποὺ κλήθηκαν γιὰ νὰ γνωμοδοτήσουν σχετικὰ μὲ τὴν ἀξία τῶν χειρογράφων ἔχουν «ὑπὲρ τὸ δέον οἰκονομικὰς διαθέσεις»[97], δὲν φαίνεται νὰ ἱκανοποιεῖται ἀπὸ τὴν προσφερόμενη τιμὴ καὶ ἐμμένει στὴν ἀπόφασή του νὰ πουλήσει τὰ χειρόγραφά του στὸ ἐξωτερικό. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ συντάσσει τὸν κατάλογο τῶν χειρογράφων καὶ τῶν σπανίων ἐντύπων του. Τὸ πιστοποιεῖ ἄλλωστε καὶ ὁ Coxe ποὺ ἐπισκέφθηκε τὸν Κόμνο κατὰ τὴ διάρ-

---

94. *Πανδώρα* 8 (1858) 528-529.

95. *Report to Her Majesty's Government, on the Greek manuscripts yet remaining in Libraries of the Levant.* By H.O.Coxe M.A., Sublibrarian of the Bodleian library, London, 1858. Ἀπ' δσα σημειώνει ἡ *Πανδώρα* (βλ. ἑπόμενη σημείωση) ταυτίζεται τὸ πρόσωπο τοῦ Κόμνου ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Coxe ὡς: «a private gentleman of the name of Corpe».

96. *Πανδώρα* 9 (1858-1859) 295. Ἂν γενικά, ἡ γραμμὴ τῆς Πανδώρας χαρακτηρίζεται γιὰ τὴ μετριοπάθειά της, τὴν οὐδέτερη καὶ διαλλακτικὴ στάση της στὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς, ἡ πίστη της πὼς δ,τι ἔχει σχέση μὲ τὰ γράμματα ὑπάγεται στὴ δικαιοδοσία της τὴν παρακινεῖ νὰ ἐπιμείνει σὲ κάτι ποὺ θεωρεῖ σωστό. Πβ. Ἀπ. Σαχίνης, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Πανδώρας καὶ τῶν παλαιῶν περιοδικῶν*, Ἀθήνα 1964, κεφ. δ' Χαρακτηρισμὸς τῆς Πανδώρας, καὶ εἰδικότερα σ. 53-54. Ἔτσι καὶ στὴν περίπτωση ἐδῶ οἱ συντάκτες τῆς Πανδώρας ἐπαναλαμβάνουν σταθερὰ ἀλλὰ μὲ ἠπιότητα τὶς θέσεις τους, ἐλπίζοντας νὰ ἐπιτευχθεῖ ὁ τελικὸς στόχος. Στόχος «πατριωτικός», σύμφωνα μὲ τὴν δλη γραμμὴ τοῦ περιοδικοῦ. «Ἡ *Πανδώρα* τὸ εἰρηνικὸν καὶ ἀτάραχον... τῶν γραμμάτων διατρέχουσα στάδιον δικαιοῦται νὰ καυχηθῇ ὅτι ἀποδίδει τὸν κατά δύναμιν φόρον εἰς τὴν πατρίδα», ἐπισημαίνεται χαρακτηριστικὰ στὴν «Ἀγγελία» τῆς *Νέας Πανδώρας* 5 (1854-55), 583, πβ. Σαχίνης, *ὅ.π.*, σ. 134-5. — Γιὰ τὸν διευθυντὴ καὶ ἰδιοκτήτη (ἀπὸ τὸ 1855 ὡς τὸ 1872) τῆς *Πανδώρας*, Νικόλαο Δραγούμη, τὴν προσωπικότητα, τὴ ψυχοσύνθεση καὶ τὴν στάση του κάθε φορὰ ἀπέναντι στὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς του βλ. τὴν Εἰσαγωγὴ τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου στὴν ἐπανέκδοση τῶν *Ἱστορικῶν Ἀναμνήσεων* τοῦ Ν. Δραγούμη, ΝΕΒ Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1973, τ. Α'.

97. *Πανδώρα* 8 (1857-1858) 143.

κεια τῆς παραμονῆς του στὴν Ἀθήνα. Σημειώνοντας στὴν «Ἀναφορά» του ὅτι τὰ μόνα χειρόγραφα ποὺ εἶδε στὴν πόλη αὐτή, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστα τῆς δημόσιας βιβλιοθήκης, ἦταν ὅσα κατεῖχε ὁ Κόμνος, προσθέτει ὅτι ὁ κάτοχός τους συνέτασσε τὸν καιρὸ αὐτὸ τὸν κατάλογό τους μὲ τὴν προοπτικὴ νὰ τὰ στείλει πρὸς πώληση στὴν Ἀγγλία[98].

Ὁ κατάλογος αὐτὸς ποὺ τυπώθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1857[99] περιέχει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῶν ἑλληνικῶν, λατινικῶν καὶ ἰταλικῶν χειρογράφων, καταγραφὴ σπανίων ἐκδόσεων ἀπὸ τὰ τυπογραφεῖα τοῦ Ἄλδου, τῶν Junta καὶ τῶν Elzévir τῆς συλλογῆς Μόστρα ποὺ εἶχαν περιέλθει ἐπίσης στὴν κατοχὴ τοῦ Κόμνου. Ἂν καὶ στὸν κατάλογο δὲν προτάσσεται κανένα εἰσαγωγικὸ κείμενο, ἐνημερωτικὸ γιὰ τὴν προέλευση καὶ τὸ ἱστορικὸ τῶν χειρογράφων καὶ τῶν ἐντύπων, ἡ μαρτυρία τῆς *Πανδώρας* ὅτι ὁ Κόμνος τὰ κληρονόμησε ἀπὸ τὸν Μόστρα, ἀρκεῖ γιὰ νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ἔχουμε μπροστά μας ἕναν ἀξιόλογο ἀριθμὸ βιβλίων ἀπὸ τὸ πολύτιμο τμῆμα τῆς συλλογῆς Μόστρα. Αὐτὸ στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται τόσο συχνὰ στὴν ἀλληλογραφία του καὶ ποὺ διαπραγματεύεται τὴν πώλησή τους, χωρὶς ποτὲ νὰ τὴν πραγματοποιήσει ὅπως ἐπιθυμοῦσε.

Ὅτι δὲν ἀντιπροσωπεύεται ἐδῶ ὁλόκληρο τὸ τμῆμα ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ πολύτιμο μέρος τῆς συλλογῆς, ὅπως τὸ θεωροῦσε ὁ Μόστρας, αὐτὸ εἶναι βέβαιο, ἀφοῦ δὲν συγκαταλέγονται ὅλα τὰ βιβλία ὅσα περιγράφει μὲ τόση ὑπερηφάνεια ὁ Ἰγνάτιος στὰ γράμματά του πρὸς τὸν Nesselrode, τὸν Ἀνδρέα Λουριώτη, καὶ τὸν Fr. Thiersch[100]. Ἄλλωστε καὶ μόνη ἡ ποσοτικὴ σύγκριση τῶν στοιχείων ποὺ διαθέτουμε, μᾶς βεβαιώνει γιὰ τὸ γεγονὸς αὐτό. Ὁ κατάλογος τοῦ Κόμνου περιλαμβάνει 55 χειρόγραφα (4 ἑλληνικὰ καὶ 51 ἰταλικὰ καὶ λατινικά) καὶ 52 ἔντυπα. Ὁ Ἰγνάτιος ὡστόσο μιλᾶ γιά «ἑκατὸν κώδικες, δηλαδὴ χειρόγραφα πρὸ τοῦ τύπου καὶ ἑκατὸν ἄλλα χειρόγραφα» καὶ ἀκόμα γιὰ ἔντυπα μὲ θαυμάσιες εἰκονογραφήσεις. Γιὰ τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα τῆς συλλογῆς ἀναφέρει ὅτι ἦταν τέσσερα —ἐδῶ οἱ ἀριθμοὶ συμπίπτουν— καὶ περιγράφει ἀκόμα ἕνα χειρόγραφο, ἁγιορείτικο, μὲ τὴν παράφραση τῶν Ἠθικῶν τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη (Ἰωάσαφ) τὸν Καντακουζηνό, τὸ ὁποῖο φέρει στὸ τέλος τὴ σημείωση ὅτι ἀντιγράφηκε στὸ Ἅγιο Ὄρος μὲ ἔξοδα τοῦ αὐτοκράτορα. Ὁ δεσπό-

98. H.O. Coxe, *Report*, σ. 30. Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἐδῶ ἡ στάση τοῦ Κόμνου, ὅπως ἐμφανίζεται μέσα ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο αὐτὸ περιστατικό. Στάση ποὺ δὲν ταυτίζεται μὲ ὅσα διατυπώνει ἀργότερα, στὰ 1867, γιὰ τὸ ρόλο τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τὴν ἄμεση σχέση του μὲ τὴν ἐθνικὴ ἑνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ (πβ. Δημαρᾶς, *ὅ.π.*, σ. 350)· ὁ Κόμνος, τώρα, στὰ 1858, χρειάζεται νὰ ὑποστεῖ πιέσεις γιὰ νὰ πεισθεῖ γιὰ τὴν «ἐθνικὴ» ἀξία τῶν θησαυρῶν του.

99. *Codices praeclarissimi in membrana et in charta graece, latine, et italice exarati, ut ex titulo cujusdam apparet, apud S. Comnum civem Atheniensem asservati.* Deinde sequuntur editiones Aldi, Juntae et Helzevirii ad exemplum bibliographia Galli Bruneti Descriptae. Athenis, in aedibus Ch. Nicolaidis Philadelphensis. MDCCCLVII.

100. Βλ. παραπάνω ὑποσημ. 60, 62 καὶ 67.

της μάλιστα θεωρεῖ πιθανὸ ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ πρῶτο ἴσο τοῦ αὐτογράφου καὶ παραπέμπει στὸν Φαβρίκιο γιὰ τὰ ἄλλα δύο ἴσα ποὺ βρίσκονται, τὸ ἕνα στὴν Ἱσπανία καὶ τὸ ἄλλο στὸ Μιλάνο[101].

Οἱ μαρτυρίες τοῦ Ἰγνάτιου ἐπιβεβαιώνονται. Ἡ ἔρευνα ἄλλωστε γιὰ τὸν πιθανὸ ἐντοπισμὸ τοῦ ἁγιορείτικου χειρογράφου τῆς συλλογῆς τοῦ Μόστρα μᾶς ὁδήγησε στὴ Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη[102]. Μὲ τὰ στοιχεῖα Addit. 19060 σώζεται χειρόγραφο τοῦ 16ου αἰ. μὲ τὴν παράφραση τῶν Ἠθικῶν τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Καντακουζηνό, ποὺ φέρει σήμερα τὴν ἀκόλουθη σημείωση γιὰ τὴν προέλευσή του: «Purchased of mr Spiridion A. Mostras 13th Nov. 1852, when it was purchased by the British Museum»[103]. Ἂν, λοιπόν, δὲν ἔχουμε ἀκόμα ἐντοπίσει ποῦ κατέληξαν τὰ βιβλία δσα κληρονόμησε ὁ Σπ. Κόμνος ποὺ διετέλεσε καὶ διευθυντὴς τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδας –τὸ Τμῆμα Χειρογράφων δὲν διασώζει καμμιὰ πληροφορία γιὰ εἰσαγωγὴ χειρογράφων ἰδιοκτησίας Σπ. Κόμνου[104]– διαθέτουμε τώρα ἕνα σίγουρο στοιχεῖο ποὺ τεκμηριώνει τὴν πληροφορία ὅτι οἱ ἀνεψιοὶ τοῦ Δημητρίου Μόστρα ἐπούλησαν βιβλία του στὴν Ἀγγλία.

Αὐτὰ ὡς πρὸς τὰ χειρόγραφα. Γιὰ τὰ ἔντυπα, χρήσιμες πληροφορίες δίνει πάλι ὁ Κ. Ἀσώπιος: «Ὁ κύριος Μόστρας, δεύτερος διερμηνεὺς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ῥωσσικῆς πρέσβειας διὰ τοῦ διερμηνέως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικῆς πρεσβείας κυρίου Βαρότζη, προσήνεγκεν εἰς τὴν δημοσίαν βιβλιοθήκην διαφόρων, ἐν διαφόροις γλώσσαις συγγραμμάτων συλλογήν, ἐκ τόμων συγκειμένων ὡς ἔγγιστα ἑξακοσίων κατὰ τὸν φθάσαντα ἤδη κατάλογον, μετ' οὐ πολὺ περιμενομένων καὶ τῶν βιβλίων»[105]. Ὅμως δὲν διευκρινίζεται γιὰ ποιὸν ἀκριβῶς Μόστρα πρόκειται. Μιὰ ἐπισταμένη ἔρευνα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος ἔφερε θετικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὴ ζήτησή μας.

Ἡ ἀρχὴ ἔγινε στὸ Τμῆμα Εἰσαγωγῆς ὅπου διασώζονται ὁρισμένες παλαιές

---

101. Πβ. I.A. Fabricius, *Bibliotheca Graeca*, τόμ. III, Ἀμβοῦργο 1793, σ. 263-264 (φωτοανατύπωση).

102. A. Wartelle, *Inventaire des manuscrits grecs d'Aristote et de ses commentateurs*. Contribution à l'histoire du texte d'Aristote. Paris, Les Belles Lettres, 1963, ἀρ. 851.

103. Εὐχαριστῶ πολὺ τὸν κ. T.S. Pattie τοῦ Τμήματος Χειρογράφων τῆς Βρετανικῆς Βιβλιοθήκης ποὺ ἀπάντησε πρόθυμα στὴ ζήτησή μου. Ὁ Σπυρίδων Α. Μόστρας εἶναι ὁ γιὸς τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Δημητρίου, Ἀποστόλη. Ζοῦσε οἰκογενειακῶς στὴν Κέρκυρα καὶ εἶχε νυμφευθεῖ ἀγγλίδα, πβ. *Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν*, τ. 5, σ. 187.

104. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὴν κυρία Αἰκ. Κορδούλη τοῦ Τμήματος Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ποὺ μὲ βοήθησε νὰ ἐρευνήσω τὰ παλαιὰ βιβλία εἰσαγωγῆς τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ὅπου, ὅμως ἡ ἔρευνα ἀποδείχθηκε ἀρνητική. Τὸ ἴδιο ἀρνητικὴ στάθηκε, ὡς τώρα, καὶ γιὰ τὰ ἔντυπα ποὺ δώρισε ὁ Κόμνος. Βλ. ὡστόσο δσα σημειώνονται στὴ συνέχεια γιὰ τὴ δωρεὰ Κ. Γ. Μόστρα.

105. *Πανδώρα*, 8 (1857-1858) 530.

ἀπογραφές[106]. Παλαιότερη ἀπὸ τὴν «Ἀπογραφὴ τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος κατὰ αἰθούσας, στήλας, θήκας καὶ θέσεις ἀρξαμένη τῇ 8ῃ Αὐγούστου 1866 ἐπὶ Ἐφόρου τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Κωνσταντίνου Φρεαρίτου», ἦταν μιὰ ἄλλη, ἀλφαβητικὴ κατὰ συγγραφέα. Μόνον οἱ δύο πρῶτοι τόμοι της ποὺ περιέχουν ἀντίστοιχα τὰ στοιχεῖα Α καὶ Β σώζονται σήμερα[107]. Πρόκειται γιὰ δύο μεγάλα δεμένα κατάστιχα μὲ καλλιγραφημένα λήμματα. Στὸ τέλος κάθε τίτλου περιγράφεται συντομογραφικὰ ἡ στάχωση καὶ σημειώνεται τὸ ὄνομα τοῦ δωρητοῦ. Ἑξήντα τίτλοι στοὺς δύο αὐτοὺς τόμους φέρουν στὸ τέλος τὴν ἔνδειξη «Δῶρον Κ.Γ.Μόστρα». Ὁ Κωνσταντίνος Γ. Μόστρας θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀνεψιὸς τοῦ Δημητρίου Μόστρα, γιὸς δηλαδὴ τοῦ ἀδελφοῦ του Γεωργίου[108].

Ἡ ἀναζήτηση τῶν βιβλίων μέσω τοῦ σημερινοῦ Καταλόγου τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ κατ' ἐπέκταση τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου —δὲν μπόρεσαν νὰ ἐντοπιστοῦν ὅλα— καὶ ἡ ἀνεύρεσή τους προσφέρει τὴν ἀναγκαία ἐπιβεβαίωση ὅτι ἔχουμε μπροστά μας ἔντυπα προερχόμενα ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Δημητρίου Μόστρα. Δύο ἀντίτυπα, λόγου χάρη, φέρουν αὐτόγραφα τὰ ἀρχικὰ Δ.Μ., ἐνῶ σὲ ἄλλα ὑπάρχει στὸ παράφυλλο ἢ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἐξωφύλλου τὸ ὄνομα τοῦ Giorgio Viani, εἴτε αὐτόγραφο, εἴτε σὲ τυπωμένη ἐτικέττα[109]. Τέλος μιὰ σημείωση τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ, ὅτι στὴν βιβλιοθήκη τοῦ Βερναρδάκη διέκρινε «ἰχνάρια ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκη Κόμνου», ὁδηγεῖ τὴ σκέψη μας στὴν πιθανότητα πὼς ἴ-

106. Τὴν κυρία Νίκη Κοντοπούλου, προϊσταμένη τοῦ Τμήματος Εἰσαγωγῆς τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ποὺ μὲ διευκόλυνε πρόθυμα νὰ χρησιμοποιήσω τὰ παλαιὰ βιβλία ἀπογραφῆς τῆς ΕΒΕ εὐχαριστῶ πολύ.

107. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ἡ ἀλφαβητικὴ αὐτὴ καταγραφὴ νὰ μὴ συνεχίστηκε πέρα ἀπὸ τὸ στοιχεῖο Β· ἴσως ἡ μέθοδος νὰ μὴν κρίθηκε πρακτική, ἰδιαίτερα γιὰ τὴν καταγραφὴ τῶν νέων προσκτήσεων ποὺ ὁλοένα ἐμπλούτιζαν τὴ συλλογὴ τῆς Βιβλιοθήκης. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι στὸν τόμο 1 (στοιχεῖο Α) ὅλες οἱ ἐγγραφὲς τῶν βιβλίων τοῦ Κ.Γ. Μόστρα ἔχουν σημειωθεῖ στὴ δεύτερη στήλη κάθε σελίδας, δηλαδὴ ὡς προσθῆκες, ἐνῶ στὸν τόμο 2, συμπεριλαμβάνονται στὴν πρώτη στήλη. Τοῦτο φανερώνει ὅτι ἡ καταγραφὴ τοῦ τόμου 1 εἶχε τελειώσει πρὶν γίνει ἡ εἰσαγωγὴ στὴν ΕΒΕ τῶν βιβλίων Μόστρα, τὸ 1858, σύμφωνα μὲ ὅσα λέγει ὁ Φίλιππος Ἰωάννου στὸν πρυτανικό του Λόγο στὶς 7 Σεπτ. 1858: «Αἱ προσφοραὶ αὗται ἀναγγελθεῖσαι πέρυσιν, ὡς φαίνεται, ἐν τῇ λογοδοσίᾳ τοῦ προκατόχου μου, ἐστάλησαν ἐφέτος ἐνταῦθα», *Πανδώρα*, 9 (1858-59) 304.

108. Πβ. *Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν*, *δ.π.*, σ. 232, «Ἐκ τοῦ γάμου τοῦ Γεωργίου Ἰω. Μόστρα μετὰ τῆς Μαρίας, μὴ γνωστοῦ οἰκογενειακοῦ ἐπωνύμου, ἐγεννήθη υἱός, ὀνόματι Κωνσταντῖνος». Δὲν προσθέτει ὅμως τίποτε σχετικὸ μὲ τὴν ἰδιότητα ἢ τὸ ἐπάγγελμά του.

109. Μὲ ἀφετηρία δύο τίτλους νομισματολογικῶν ἐντύπων ποὺ δὲν περιέχονται στὸν Κατάλογο τῆς ΕΒΕ ἀνέτρεξα στὸν Κατάλογο τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου, ὅπου καὶ ἀμέσως ἐντοπίσθηκαν τὰ βιβλία. Μιὰ δειγματοληπτικὴ ἔρευνα στὰ ράφια τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου ἔφεραν στὴν ἐπιφάνεια καὶ ἄλλα ἔντυπα τῆς βιβλιοθήκης Μόστρα μὲ κτητορικὴ ἔνδειξη τοῦ G. Viani, γεγονὸς ποὺ ἐπιβεβαιώνει τὴν προέλευση τῶν βιβλίων, βλ. Παράρτημα Β΄, Κατάλογο 2. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν Διευθύντρια τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου κ. Μάντω Οἰκονομίδη καθὼς καὶ τὶς συνεργάτριές της κυρίες Ἠὼ Κούλη καὶ Σοφία Κρεμμύδη γιὰ τὴν τόσο πρόθυμη βοήθειά τους στὴν ἔρευνά μου. Πβ. πίνακες α΄ καὶ β΄.

σως μερικὰ βιβλία τοῦ Μόστρα κατέληξαν στὴν κατοχὴ τοῦ Βερναρδάκη[110].

Ἐδῶ περίπου κλείνει ὁ κύκλος τῶν ἀνιχνεύσεών μας γύρω ἀπὸ τὴν τύχη τῆς βιβλιοθήκης Μόστρα. Φυσικὰ τὸ θέμα παραμένει ἀνοικτό, γιατὶ ἡ ἔρευνα γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ καὶ ἄλλων ἐντύπων ἢ χειρογράφων τοῦ Μόστρα σὲ σύγχρονές μας βιβλιοθῆκες θὰ μποροῦσε νὰ συνεχιστεῖ ἀκόμα. Ὡστόσο, δὲν θεωρεῖται πιὰ σκόπιμο ἀφοῦ, οὐσιαστικά, νομίζω ὅτι ἔχει συμπληρωθεῖ ἱκανοποιητικὰ ἡ εἰκόνα τῆς ὅλης διαδρομῆς. Ὁ Λ. Βροκίνης ποὺ καταπιάστηκε νὰ συγγράψει τὸ ἱστορικὸ τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης τῆς Κέρκυρας, στὴν ὁποία χρημάτισε βιβλιοφύλακας καὶ στὴ συνέχεια Ἔφορος, στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, ἀσφαλῶς θὰ μᾶς ἔδινε περισσότερες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴν ἀγορὰ καὶ ἐνδεχομένως τὸ περιεχόμενο τῆς συλλογῆς Μόστρα. Τὸ δημοσιευμένο δμως τμῆμα τοῦ χρονικοῦ του σὲ κερκυραϊκὴ ἐφημερίδα καλύπτει μόνο τὴν περίοδο ὡς τὰ πρῶτα χρόνια τῶν αὐτοκρατορικῶν Γάλλων, ὁπότε καὶ διακόπτεται ἀπότομα ἡ ἐξιστόρηση[111]. Στὰ χαρτιά του δμως, δσα σώθηκαν καὶ βρίσκονται σήμερα στὸ Νεοελληνικὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς Σορβόννης περιέχεται καὶ σποραδικὸ ὑλικὸ ποὺ ἀφορᾶ καὶ στὴν μεταγενέστερη περίοδο. Ἀνάμεσά τους σώζονται καὶ δύο μνεῖες γιὰ τὸν Δ. Μόστρα καὶ τὴν βιβλιοθήκη του[112]. Ο πυρπολισμὸς τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης τῆς Κέρκυρας τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1943 ἔδωσε τέλος, μαζὶ μὲ ἄλλα, καὶ στὰ βιβλία τοῦ Μόστρα καὶ στὰ κατάλοιπα τοῦ Βροκίνη δσα εἶχαν, κατὰ μία πληροφορία, κατατεθεῖ ἐκεῖ ἀπὸ τὸν Σπ. Λαβράνο[113].

Ἂς ἔρθουμε τώρα στὸ περιεχόμενο αὐτῆς τῆς βιβλιοθήκης τῶν 12.000 τόμων, ποὺ ξεπερνάει κατὰ πολὺ τοὺς μέσους δρους μιᾶς ἰδιωτικῆς συλλογῆς ἑλληνικῆς ἰδιοκτησίας στὰ χρόνια αὐτά. Ὅπως ἔχουμε ἤδη ἐπισημάνει οἱ σχετικὲς πληροφορίες ποὺ περνοῦν μέσα ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Μόστρα, ἢ ἀκόμα τοῦ μητροπολίτη Ἰγνάτιου εἶναι σκόρπιες καὶ σποραδικές. Ἀφοροῦν συνήθως στὶς παραγγελίες ἐπιμέρους βιβλίων, τὶς ἀγορὲς καὶ τὶς ἀνταλλαγὲς καί, πάλι, στὶς προσφορὲς γιὰ πώληση. Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις σημειώνονται ἀκριβῶς

110. Βλ. Λ. Βροκίνη, Ἔργα. Προλεγόμενα Κ.Θ. Δημαρᾶ. Ἐπιμέλεια Κώστα Δαφνῆ, *Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ* XVII (1973) σ. ιβ΄, σημ. 2.

111. Ἐφημ. *Φωνὴ Κερκύρας*, ἀρ. 1024-1045, 1048-1052, 1054 (Ἰανουάριος-Σεπτέμβριος 1885)· πβ. Λ. Βροκίνη Ἔργα, Βιβλιογραφικὸ σημείωμα, *δ.π.*, σ. κε΄.

112. Τὶς παραθέτω ἐδῶ ἀπὸ φωτοαντίγραφο ποὺ εἶχε τὴν εὐγενικὴ καλοσύνη νὰ μοῦ στείλει ὁ καθηγητὴς Κ.Θ. Δημαρᾶς. Περιέχονται σὲ τετράδιο τοῦ Βροκίνη μὲ χειρόγραφες σημειώσεις ποὺ εἶναι καταταγμένο στὰ ἔντυπα τοῦ Ἰνστιτούτου μὲ τὴν ἔνδειξη BR. 185.1: α) Δημήτριος Μόστρας ἰδὲ Ἐφημερίδα «Πατρίδα» φυλλ ὑπ' ἀριθ. 56. Νεκρολογίαι (ὑποθέτω ὅτι κ(αὶ) οὗτος ἐπώλησεν ἢ οἱ κληρονόμοι του μέρος τῆς βιβλιοθήκης του εἰς τὴν Ἰόνιον Κυβέρνησιν περὶ τούτου ἐξεταστέον). β) (μὲ ἄλλο χέρι:) Πίναξ ἐμφαίνων λεπτομερῶς τὸ συμποσούμενον τῶν Ἀναμίκτων ἐσόδων καὶ ἐξόδων / Γενικὸν Ταμεῖον / Ἐπὶ λ/μῷ ἀξίας βιβλίων Μόστρα τῶν κατὰ τὸ 1854 ἀποκτηθέντων διὰ τὴν Βιβλιοθ. τοῦ Πανεπιστημείου ἀντὶ £750-£50. — Σύντομη παρουσίαση τοῦ Ἀρχείου Λ.Σ. Βροκίνη δημοσιεύει ὁ Παν. Μουλλᾶς, βλ. Λ. Βροκίνη, Ἔργα, *δ.π.*, σ. ις΄- κδ΄.

113. Λ. Βροκίνη, Ἔργα, *δ.π.*, σ.ζ΄.

ἐκεῖνοι οἱ τίτλοι ὅπου εἶχε ζητήσει ὁ Μόστρας καὶ τελικὰ δὲν ἔφτασαν στὰ χέρια του γιὰ ποικίλους λόγους: χάθηκαν στὸ δρόμο, δὲν τοῦ στάλθηκαν ἀπὸ λάθος τοῦ βιβλιοπώλη ἢ καὶ ἀπὸ ἄλλες αἰτίες. Ἀπὸ ὅλους τοὺς μικροὺς ἢ μεγαλύτερους καταλόγους ποὺ συνέταξε ὁ Μόστρας, εἴτε γιὰ τὶς παραγγελίες ποὺ ἔστελνε στοὺς βιβλιοπῶλες, εἴτε ὅταν ἀποφάσισε νὰ ἐκποιήσει τμῆμα τῆς συλλογῆς του, δὲν ἔχει ἀκόμα ἐντοπιστεῖ κανένας[114].

Γιὰ νὰ γνωρίσουμε, ὅσο εἶναι δυνατό, τὸ περιεχόμενο τῆς συλλογῆς καταγράψαμε συγκεντρωτικά, τὰ βιβλία ὅσα μνημονεύονται, ἔστω καὶ μὲ ἀνεπαρκὴ ἔνδειξη, στὴν ἀλληλογραφία· σ' ἕνα δεύτερο πίνακα παραθέτουμε τοὺς τίτλους τῶν βιβλίων ὅπως ἔχουν καταγραφεῖ στὰ δύο κατάστιχα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης. Τέλος παραπέμπουμε στὸν ἔντυπο κατάλογο τοῦ Σπ. Κόμνου[115]. Βέβαια, ἡ ὕπαρξη ἑνὸς βιβλίου μέσα σὲ μιὰ βιβλιοθήκη δὲν προεξοφλεῖ καὶ τὴν χρησιμοποίησή του, ὅτι ἔχει διαβαστεῖ καὶ ἔχει μεταδώσει τὸ μήνυμά του. Στὴν περίπτωση τοῦ Μόστρα, ὅπου ἡ πρόσβαση στὰ ἀντίτυπά του καὶ ἡ πληροφόρηση γιὰ τὶς ἀναγνώσεις του ἀπ' αὐτὴν τὴν πηγὴ εἶναι περιορισμένη, τὰ στοιχεῖα ὅσα μᾶς προσφέρει ἡ ἀλληλογραφία εἶναι πολύτιμα. Ἂς μὴ ξεχνᾶμε, ἄλλωστε, ὅτι σὲ μιὰ ἰδιωτικὴ συλλογή, οἱ ὁμαδικὲς ἀγορὲς καὶ ὁ μεγάλος ἀριθμὸς βιβλίων ποὺ ἐνδέχεται νὰ ξεπερνᾶ ἀκόμα καὶ τὴν ἀναγνωστικὴ δυνατότητα τοῦ κτήτορά τους, δυσχεραίνει τὴν προσέγγιση καὶ τὴ γνωριμία μας μὲ τὴν πνευματικὴ διαμόρφωση τοῦ ἀτόμου. Ἕνα σημεῖο πάντως πρέπει νὰ κρατήσουμε ἐδῶ: ὅτι πρόκειται γιὰ βιβλία σὲ γλῶσσες τὶς ὁποῖες γνωρίζει νὰ διαβάζει ὁ Μόστρας, δηλαδὴ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἑλληνική, τὴ λατινική, τὴν ἰταλικὴ καὶ τὴ γαλλική. Τὸ γράφει ὁ Ἰγνάτιος στὴν ἐπιστολή του· μᾶς τὸ ἐπιβεβαιώνουν καὶ οἱ σχετικοὶ κατάλογοι ποὺ διαθέτουμε.

Τὸ μέγεθος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μόστρα προσδιορίζει καὶ τὸν χαρακτήρα της. Δὲν πρόκειται γιὰ συλλογὴ ποὺ συγκροτήθηκε μὲ ἀποκλειστικὸ στόχο νὰ ἐξυπηρετήσει τὶς παιδευτικὲς ἐπιδιώξεις τοῦ κατόχου της. Ἀπέβλεπε, ὅπως ἔχει ἐπανειλημμένα τονιστεῖ, νὰ ἱκανοποιήσει καὶ ἄλλους στόχους, νὰ ἐκπληρώσει καὶ ἄλλες ἀνάγκες. Ὁ Μόστρας, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ κλίμα τοῦ Διαφωτισμοῦ, τόσο στὸ ἀτομικὸ πεδίο —τὸν βρίσκουμε ὥριμο πιὰ ἄνδρα, γύρω στὰ σαράντα, νὰ προσπαθεῖ συστηματικὰ νὰ συμπληρώσει τὰ κενὰ στὴ μόρφωσή του[116]—, ὅσο καὶ στὴ γενικότερη στάση του ἀπέναντι στοὺς συμπατριῶτες του, πιστεύει ἀπόλυτα στὸ ἀγαθὸ τῆς παιδείας καὶ στὴ διάχυσή του στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Ὡστόσο

---

114. Ὁ μόνος συγκροτημένος κατάλογος ποὺ μᾶς ἔχει περιέλθει εἶναι ἐκεῖνος ποὺ κατάρτισε καὶ δημοσίευσε ὁ Σπ. Κόμνος, μετὰ ὅμως ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Μόστρα, βλ. ὑποσημ. 99.

115. Βλ. Παράρτημα Β΄ καὶ προηγούμενη ὑποσημείωση.

116. Βλ. παραπάνω, ὑποσημ. 16. Ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσιάζουν οἱ ἀπόψεις τοῦ Μόστρα ἀπέναντι στὴ χρήση καὶ τὴ διδασκαλία τῆς ἱστορίας· πβ. ὅσα διατυπώνει σχετικὰ μὲ τὰ ἱστορικὰ συγγράμματα τοῦ Goldsmith καὶ τοῦ Davila, Παράρτημα Β΄, καταγραφὴ 1, 1816, Σεπτ. 11/23.

ἡ μέριμνά του γιὰ τὴν πρόσκτηση βιβλίων παρουσιάζει περισσότερες ἀπὸ μία ὄψεις. Καὶ δὲν εἶναι εὔκολο νὰ ὁριοθετήσει κανεὶς μὲ ἀκρίβεια τὶς παράλληλες ἢ καὶ ἀλληλοσυγκρουόμενες, φαινομενικὰ τουλάχιστον, ἐπιδιώξεις καὶ ἐπιθυμίες του μέσα στὸν χρόνο. Καὶ τοῦτο γιατί, ἀπὸ κάποια στιγμὴ καὶ πέρα ὁ Μόστρας ἐνεργεῖ μὲ διπλὴ συνείδηση : τοῦ φιλόβιβλου λόγιου καὶ τοῦ βιβλιόφιλου συλλέκτη, στοιχεῖο ποὺ γίνεται καθοριστικὸ γιὰ τὴ στάση καὶ τὴ συμπεριφορά του ἀπέναντι στὸ ὅλο θέμα τῆς βιβλιοθήκης[117]. Γιατί, παρ' ὅλα ὅσα ἔχουν ὡς τώρα ἀναφερθεῖ, βλέπουμε ὅτι τὰ μεγαλόπνοα σχέδιά του δὲν εὐοδώνονται, οἱ πατριωτικὲς ἐξάρσεις δὲν μετουσιώνονται σὲ πραγματικότητες καὶ οἱ «σπέκουλες» δὲν καταλήγουν παρὰ σὲ ἀποθησαύριση· ταυτόχρονα, τὰ πολύτιμα ἀντικείμενα τῆς συλλογῆς του, χάνοντας στὰ μάτια του τὴν παιδευτική τους χρησιμότητα, ἀποκτοῦν στὴ συνέχεια ἐν πολλοῖς ἀνταλλακτικὴ ἀξία. Ἀξία ποὺ καλεῖται νὰ καλύψει τὶς πιεστικὲς ἀνάγκες τῆς καθημερινότητας, τὴν οἰκονομικὴ ἐξασφάλιση καὶ ἴσως-ἴσως κάποια κοινωνικὴ καταξίωση, τὴν ὁποία ὅμως, φαίνεται νὰ ἀπέκτησε μὲ δυσκολία, τουλάχιστον ὅσο ζοῦσε κοντὰ στὸν Ἰγνάτιο. Ἡ προσωπικότητα καὶ τὸ κύρος τοῦ δεσπότη, ἡ διεθνής του προβολὴ καὶ ἡ ἡγετική του θέση, στὸ χῶρο τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἐξουσίας γενικότερα, δὲν ἐπέτρεπαν νὰ ἀναδυθοῦν στὸ ἄμεσο περιβάλλον του ἄνθρωποι μὲ δικὴ τους ξεχωριστὴ ὀντότητα. Καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἰγνάτιου, ὁ ἀρχιμανδρίτης Χριστόφορος Ἀνδρέου ποὺ διακρινόταν, κατὰ τὸν Bartholdy[118], γιὰ τὴν μόρφωση καὶ τὸ ἦθος του, καὶ ὁ Δημήτριος, ἔτσι ὅπως τὸν γνωρίσαμε ὡς τώρα, ἔζησαν πάντοτε σὲ «δεύτερο πλάνο». Ἔτσι ἑρμηνεύεται, ἄλλωστε, γιατὶ ἡ βιβλιοθήκη καὶ οἱ πολύτιμες συλλογὲς ποὺ μὲ τόσους κόπους εἶχε ἀποκτήσει ὁ Μόστρας προσγράφονται συχνὰ στὸ δεσπότη. Ἀκόμα στὸν ἀρχόμενο 19ο αἰ., στὴ συνείδηση τῶν συγχρόνων, καὶ μάλιστα τῶν ξένων, παρόμοιες συλλογὲς λογίζονται φυσικὸ νὰ ἀνήκουν σὲ πρόσωπα ἐνταγμένα στὶς ἀνώτερες βαθμίδες τῆς ἱεραρχίας, τῆς ἐξουσίας ἢ τοῦ πλούτου· πρᾶγμα, βέβαια, ποὺ δὲν ἴσχυε καὶ τόσο γιὰ τὸν Δημήτριο Μόστρα, παρ' ὅλο

117. Εἶναι φανερὸ ὅτι τὸν συγκινοῦν τὰ καλοδιατηρημένα ἀντίτυπα, οἱ καλλιτεχνικὲς σταχώσεις, οἱ σπάνιες ἐκδόσεις, τὰ βιβλία μὲ ἐνδείξεις ὅτι προέρχονται ἀπὸ ἡγεμονικὲς οἰκογένειες, ἀκόμα τὰ βιβλία μὲ πλούσια εἰκονογράφηση. Μὲ ὑπερηφάνεια προβάλλεται ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιο (βλ. Παράρτημα Α΄, ἐπιστ. 1) ὅτι ὁρισμένα βιβλία τοῦ Μόστρα φέρουν τὸ στέμμα τῶν Μεδίκων κι ὅτι ἄλλα, ποὺ περιέχουν θαυμάσιες ἰταλικὲς μικρογραφίες ἢ κινέζικες ζωγραφικὲς σὲ χαρτὶ ἀπὸ μπαμπού, ἀνῆκαν στὸ παρελθὸν στὴν πριγκήπισσα Ἐλοΐζα, δούκισσα τῆς Lucca καὶ διοικήτρια τῆς Τοσκάνης, ὡς προσωπικὸ δῶρο ἀπὸ τὸν ἀδελφό της τὸν αὐτοκράτορα Ναπολέοντα. — Γιὰ τὴ ἔννοια τῆς συλλογῆς,τὰ κίνητρα τοῦ συλλέκτη καὶ τὴν ἰδεολογικὴ καὶ οἰκονομικὴ φόρτιση ποὺ παίρνουν τὰ ἀντικείμενα βλ. τὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο τοῦ Krzystof Pomian, Entre l'invisible et le visible : La collection, στο περ. *Libre* 3 (Παρίσι 1978), 3-56. Πβ. ἐπίσης Jean Viardot, Livres rares et pratiques bibliophiliques, στὸ συλλογικὸ ἔργο *Histoire de l'édition française*, τόμ. Β΄ Le livre triomphant 1660-1830, Promodis (Παρίσι) 1984, σ. 447-467.

118. J.L.S. Bartholdy, *Voyage en Grèce*, Παρίσι 1807, τ. Β΄, σ. 56. Πβ. Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτης, *Ἰγνάτιος*, Α΄, σ. 4.

τὸν τίτλο τοῦ Ἱππότη τοῦ τάγματος τοῦ Ἁγ. Βλαδιμήρου 4ης τάξης, τὸν ὁποῖο τοῦ εἶχε ἀπονείμει ὁ τσάρος[119].

Χαρακτηριστικὴ γιὰ τὶς θέσεις αὐτὲς εἶναι ἡ περίπτωση τῆς ἀγγλίδας Lady Blessington ποὺ γνώρισε τὸν ἑλληνικὸ κύκλο τῆς Πίζας στὰ 1824 καὶ περιγράφει μὲ ζωντάνια τὶς συναντήσεις καὶ συνεστιάσεις μὲ τὸν μητροπολίτη Ἰγνάτιο καὶ τοὺς φαναριῶτες ἡγεμόνες, ὅσοι εἶχαν καταφύγει στὴν πόλη αὐτή. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ παρατηρήσεις της, τὶς παραθέτουμε στὴ συνέχεια, σχετικὰ μὲ τὸν Ἰγνάτιο καὶ τὴν βιβλιοθήκη «του», τὸν Μόστρα καὶ τὸν ρόλο ποὺ τοῦ ἀποδίδει στὸν καταρτισμό της, ἰδιαίτερα γιατὶ προέρχονται ἀπὸ αὐτόπτη ἐπισκέπτη μὲ αὐξημένες περιέργειες γύρω ἀπὸ τὰ πνευματικὰ πράγματα τῆς χώρας τὴν ὁποία περιηγεῖται: «The Archbishop of Mitylene is a venerable and excellent personage...The Archbishop has collected a fine library,which he means to bequeath to his country, and which we inspected today. The choice in the selection is that of a philosopher, rather than of a dignitary of the church; yet why should the profession of philosophy and religion ever be considered incompatible — both, in their true senses, inculcating morality and virtue? Monsieur Mostras, the friend and secretary of the Archbishop, has arranged the library, and classed the books with a precision that enables one to find any work required, with the greatest facility»[120].

Ὁ Μόστρας τελικὰ δὲν πρόσφερε τὰ βιβλία του στὴν Ἑλλάδα, ὅπως τὸ εἶχε ὁραματισθεῖ· ἐξαίρεση μόνον ὅσα ἔστειλε στὶς Μηλιές, στὸ Μεσολόγγι καὶ τὴν Ἄρτα. Οὔτε στὰ πρῶτα χρόνια ἐνισχύει τὸ ἐκπολιτιστικὸ ἔργο τοῦ Καποδίστρια στὴν ὀργάνωση τοῦ νέου κράτους, οὔτε καὶ στὶς περιπτώσεις ποὺ ὑπῆρχαν φυσικοὶ ὑποδοχεῖς τους, ἡ Ἰόνια Ἀκαδημία καὶ ἀργότερα τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, προχωρεῖ σὲ δωρητήρια χειρονομία τῶν βιβλίων του, ἀλλὰ οὔτε καὶ

119. Τὸν ἄμεσο συσχετισμὸ ἀνάμεσα στὴν κατοχὴ βιβλιοθήκης καὶ τὴν κοινωνικὴ κλίμακα συναντᾶμε καὶ στὴν ἐπιχειρηματολογία τῆς πολεμικῆς ἐναντίον τοῦ Δ. Ποστολάκα, βλ. παραπάνω σημ. 83. «Ὁ κύριος Ποστολάκας», ἀναρωτιέται ἡ *Ἀθηνᾶ* (30 Αὐγ. 1839 ἀρ. 1839 ἀρ. 647, σ. 3546), διότι δὲν ἔγινε κόμης εἰς τὴν Βιένναν, ἐφαντάσθη ὅτι δύναται νὰ γίνῃ διὰ τῆς βιβλιοθήκης του εἰς τὴν πολυπαθῆ Ἑλλάδα;». Λίγο ἀργότερα, «εἷς μαθητὴς τοῦ Γυμνασίου», ὑπογραφόμενος μὲ τ' ἀρχικὰ Θ.Χ. μέμφεται μὲ σατυρικὴ διάθεση τὸν Ποστολάκα, ὅτι «πένης ὢν πλουτεῖ· ἀγράμματος ὤν, συλλέγει βιβλία· ἐπιθυμῶν τίτλον εὐγενείας, χρυσοστολεῖ τὰ βιβλία», *Ἀθηνᾶ*, 18 Ἰουλ. 1842, ἀρ. 935, σ. 3998. Καὶ ἐδῶ πάλι οἱ ἐκλεκτὲς σταχώσεις ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἐπικρίσεων. Ὁ Ὄθων, προσεκτικὸς στὸ σημεῖο αὐτό, θὰ ζητήσει ἀπὸ τοὺς πραγματογνώμονες νὰ ἐκτιμήσουν τὰ βιβλία τοῦ Ποστολάκα «χωρὶς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ πολυτελὲς δέσιμον», *Ἀθηνᾶ*, 30 Αὐγ. 1839, ἀρ. 647, σ. 3546. — Πβ. ἀκόμα τὴν σημ. 121, γιὰ τὴ στάση τῶν Γάλλων ἐπαναστατῶν ἀπέναντι στὰ πολυτελῆ βιβλία.

120. *The Idler in Italy*. By the Countess of Blessington, Λονδίνο 1839, σ. 298. Κατὰ τὴν περιδιάβασή της στὴν Ἰταλία ἡ Marguerite Gardiner, Countess of Blessington ἀναφέρεται τακτικὰ στὶς βιβλιοθῆκες ποὺ βρίσκονται στὶς διάφορες πόλεις (λ.χ. Φεράρα, Πάδοβα, Βιτσέντσα, Βερόνα, Μιλάνο καὶ Μόδενα).

σὲ ἄλλου εἴδους ἀνταλλαγή. Ἡ ἀναποφασιστικότητά του ν' ἀποχωριστεῖ ἀπὸ τὰ βιβλία του εἶναι χαρακτηριστική· οἱ προσφορὲς δσες τοῦ ὑποβάλλονται δὲν μοιάζει ποτὲ νὰ τὸν ἱκανοποιοῦν. Ἡ στάση του στὸ θέμα αὐτὸ δὲν ἀλλάζει καὶ δταν ἀκόμη οἱ προτάσεις προέρχονται ἢ ἀπευθύνονται σὲ ἑλληνικὰ περιβάλλοντα: στὸν λόρδο Guilford γιὰ τὴν Ἰόνια Ἀκαδημία, στοὺς Ἕλληνες τῆς Ὀδησσοῦ, στὸν Σταῦρο Ἰωάννου στὰ Γιάννινα, στὸν Καποδίστρια στὸ Ναύπλιο ἢ, τέλος, στὴ Δημόσια Βιβλιοθήκη στὴν Ἀθήνα. Ἔτσι, ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, μὲ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη πρόφαση, μένει περιτριγυρισμένος ἀπὸ τὰ ἀγαπημένα του βιβλία, χωρὶς νὰ ἔχει ἐκπληρωθεῖ κανένας ἀπὸ τοὺς ἀρχικούς του στόχους, δπως τουλάχιστον τοὺς διατύπωνε ὁ ἴδιος, ἢ γιὰ λογαριασμό του ὁ μητροπολίτης Ἰγνάτιος.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Μόστρα, μιὰ βιβλιοθήκη γενικῆς παιδείας, ὑπῆρξε πραγματικὰ ἀξιόλογη σὲ περιεχόμενο καὶ σὲ ὄγκο. Ἂν καὶ ὁ ἴδιος ἔζησε πάντοτε στὴ σκιὰ τοῦ Ἰγνάτιου, ἂν τὸ ὀνομά του συνδέθηκε ἄρρηκτα, γιὰ μιὰ ὁλόκληρη τριακονταετία, μέ τή θέση τοῦ γραμματικοῦ τοῦ δεσπότη, ἡ συγκρότηση τῆς σημαντικῆς αὐτῆς βιβλιοθήκης, ἡ ἀπόκτηση τῶν συλλογῶν, ὑπῆρξαν ἀποτελέσματα δικῶν του πρωτοβουλιῶν, ἦταν δικό του κατόρθωμα. Ἐπίτευγμα ποὺ παίρνει τὶς διαστάσεις του ἂν ἀναλογιστοῦμε τούς, ἀνασταλτικοὺς συχνά, παράγοντες —ἐκπατρισμός, μετακινήσεις, οἰκονομικὰ προβλήματα— ποὺ ἐπηρέαζαν καὶ καθόριζαν κάθε φορὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ Μόστρα στὰ ξένα. Ὅμως, κοντὰ στὴν ἀκλόνητη καὶ σταθερὴ ἐμμονὴ στὸ ἀντικείμενό του, πέρα ἀπὸ τοὺς κάθε λογῆς συνδυασμοὺς γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν δυσχερειῶν, πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ δτι ἡ ἐπίτευξη τοῦ στόχου του βρίσκεται σὲ ἄμεσο συσχετισμὸ μὲ τὴ συγκυρία τῆς στιγμῆς. Εἶναι ἐνδεικτικὸ δτι ἡ σύσταση τῆς βιβλιοθήκης πραγματοποιεῖται κυρίως στὴ δεύτερη δεκαετία τοῦ 19ου αἰώνα, χρονικὴ περίοδο ποὺ ἀκολούθησε τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ τοὺς ναπολεόντειους πολέμους μὲ τὶς σκληρὲς συνέπειές τους σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς. Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καί, εἰδικότερα, οἱ κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἀνακατατάξεις ποὺ ἐπακολούθησαν, δημιούργησαν τὶς εὐνοϊκὲς προϋποθέσεις γιὰ νὰ σχηματιστοῦν ἀπὸ νέους φορεῖς νέες συλλογὲς σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα. Ὁ Μόστρας, καθὼς φαίνεται, ἐπωφελήθηκε σημαντικὰ ἀπὸ αὐτὴν τὴν συγκυρία[121].

---

121. Πβ. δσα σημειώνει ὁ Ἰγνάτιος στὴν ἐπιστολή του (Παράρτημα Α΄, ἐπιστολὴ 1) καὶ ὁ P. Riberette, *Les bibliothèques françaises pendant la Révolution*, Paris, Bibliothèque Nationale, 1970 γιὰ τὴν τύχη τῶν βιβλίων κατὰ τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση, τὸν «ἐπαναστατικὸ βανδαλισμὸ» καὶ τὴ μέριμνα τῆς Ἐπιτροπῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως νὰ διασωθοῦν τὰ βιβλία καὶ νὰ ἐπιλεγοῦν δσα θὰ κρίνονταν κατάλληλα νὰ περιληφθοῦν στὶς νέες βιβλιοθῆκες. Μὲ τὸ ἐπιχείρημα δτι ἤθελαν νὰ ἐξαφανίσουν δλα τὰ τεκμήρια τοῦ φεουδαρχισμοῦ καὶ τῆς βασιλείας, ἡ στάση τῶν ἐπαναστατῶν ἔφθασε συχνὰ σὲ ἀκραῖες θέσεις ἀπέναντι στὰ ἔντυπα, τὰ χειρόγραφα καὶ τὶς λιθογραφίες· καὶ τοῦτο δχι μόνο ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό τους, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ πολυτελὴ ἐμφάνισή τους, ἡ ὁποία τὰ καθιστοῦσε στὰ μάτια τους «σύμβολα» μιᾶς ἄλλης νοοτροπίας, μιᾶς περασμένης πιὰ μισητῆς ἐποχῆς.

Κτητορικὰ σημειώματα καὶ ταξινομικὲς ἐνδείξεις στὰ παράφυλλα βιβλίων τοῦ Giorgio Viani. Τὸ στοιχεῖο κ κάτω ἀπὸ τὴ σελίδα τίτλου.

ΤΩ

ΣΕΒΑΣΤΩ ΙΠΠΟΤΗ

ΚΥΡΙΩ ΚΥΡΙΩ

ΔΗΜΗΤΡΙΩ ΜΟΣΤΡΑ.

Ἀφιέρωση τοῦ βιβλίου τοῦ Σπ. Κόμνου, *Πρόδρομος Φιλοσοφίας*, Ἀθήνησιν 1849,

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

Τὸ Παράρτημα Α΄ περιλαμβάνει ἑπτὰ ἀνέκδοτες, ὅσο γνωρίζω, ἐπιστολές, οἱ ὁποῖες ἔχουν ὡς ἐπίκεντρο τὸ θέμα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Δημητρίου Μόστρα. Κατὰ τὴν ἔκδοσή τους ἐδῶ σημειώθηκαν μὲ κεφαλαῖα τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῶν προτάσεων καὶ ἔγινε σιωπηρὴ ἀποκατάσταση τῶν ὀλίγων ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων ποὺ περιέχουν.

1.

Ἐπιστολὴ Ἰγνάτιου, μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας, ἀπὸ τὴν Πίζα, πρὸς τὸν Ἀνδρέα Λουριώτη, στὸ Λονδίνο.

(ΚΝΕ/ΕΙΕ, Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Θ΄, ἀρ. 13)

1825, Φεβρουαρίου 24, Ε.Π.

Χαῖρε,

Ἔκαμες καλὰ νὰ κράξῃς κοντὰ σου τὸν Δημήτρη· ὅλοι τὸ ἐνεκρίναμεν ἔχει ἀρχὰς καλὰς εἰς τὰς γλώσσας· ἔχει πνεῦμα, καὶ ἡλικίαν, καὶ ἠμπορεῖ νὰ γυμνασθῇ καλῶς καὶ εἰς τὰ γράμματα, καὶ εἰς τὴν δουλιὰν καὶ νὰ γενῇ εἰς τὴν Πατρίδα χρήσιμος.

Ἐλπίζω ὅτι ἔλαβες τὴν ἀπόκρισίν μου φθάνοντας εἰς Λονδίνον, ἄλλο τώρα δὲν ἔχω νὰ σὲ γράψω, εἰμὴ ὅτι εἶμαι καλά, καὶ ὅτι ἐλπίζω νὰ τρέξωσι καλῶς καὶ τὰ πράγματα εἰς τὴν Πατρίδα μας, καὶ νὰ ὑπερδοξασθῶσιν εἰς τὴν νέαν ἐκστρατείαν οἱ Ἕλληνες· χρήματα νὰ τοὺς προφθάσετε ἐν καιρῷ, καὶ μένετε ἥσυχοι, καὶ βέβαιοι, ὅτι θέλουν ματαιωθῇ τῶν ἐχθρῶν τὰ σχέδια, καὶ ὅτι ἐφέτος θέλουν γνωρίσει καὶ οἱ ἐχθροὶ τοῦ Γένους τὴν ὑπεροχὴν ἑνὸς ἐλευθέρου λαοῦ εἰς τοὺς βαρβάρους ἐχθρούς του.

Ἠξεύρεις, ὅτι ἀφ' ἧς ὥρας ἤλθαμεν ἐδῶ, ἄρχισεν ὁ Μόστρας νὰ ἀγοράζῃ βιβλία διὰ νὰ κάμῃ μίαν βιβλιοθήκην διὰ τὴν Ἄρταν. Ἔκτοτε ὅλον ἀγοράζει, καὶ καταγίνεται, καὶ ἔγινεν ἡ βιβλιοθήκη τόσον καλὴ, καὶ μεγάλη, ὥστε ἠμπορεῖ νὰ συγκριθῇ τώρα μὲ τὰς καλητέρας κοινὰς βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης καὶ διὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν βιβλίων, καὶ διότι ἔχει καὶ τὰς παλαιάς, καὶ σπανίας ἐκδόσεις, καὶ τὰς πολυτελεῖς, καὶ πολυεξόδους τῶν νεωτέρων, καὶ εἰς γλώσσας ἑλληνικήν, λατινικήν, Ἰταλικήν, καὶ Γαλλικὴν εἶναι ἐντελής. Δὲν εἶναι λοιπὸν πλέον διὰ τὴν Ἄρταν, ἀλλ' ἠμπορεῖ νὰ γενῇ ἡ κοινὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γένους, καὶ νὰ δοθῇ ὅπου ἤθελε κριθῇ εὔλογον νὰ συσταθῇ τὸ κοινὸν πανδιδακτήριον τῆς Ἑλλάδος. Ἐγὼ τὸ ἔλεγα πρὸ πολλοῦ· ὁ Μόστρας ἤθελε τὴν Ἄρταν· ἀλλὰ τέλος πάντων καὶ μόνος του ἐγνώρισεν ὅτι δὲν εἶναι διὰ τὴν Ἄρταν μία τοιαύτη βιβλιοθήκη καὶ ὅτι τῶν καλῶν Ἑλλήνων ἡ Πατρὶς εἶναι ἡ Ἑλλὰς καὶ ὄχι ὁ τόπος τῆς γεννήσεώς των.

Ἐκτὸς τούτων τῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα εἶναι διωρισμένα διὰ τὴν Πατρίδα, ὁ Μόστρας ἀπέκτησε καὶ ἑκατὸν Κώδικας, δηλαδὴ χειρόγραφα πρὸ τοῦ τύπου, καὶ ἑκατὸν ἄλλα χειρόγραφα, καὶ ὅλα αὐτά, τόσον οἱ κώδικες, ὅσον καὶ τὰ χειρόγραφα, εἶναι καλὰ φυλαγμένα, καὶ γραμμένα ἀπὸ καλλιγράφους, καὶ ἐπειδὴ πολλὰ εἶναι αὐτόγραφα ἀπὸ ἄνδρας ἐπισήμους, καὶ δὲν εὑρίσκονται εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Ἰταλίας, ἡ τιμή των εἶναι κατὰ δόκησιν, καὶ δὲν ἠμπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ· Ὁ Μακαρίτης Μέγας Δούξ τῆς Τοσκάνης ἔδωκε διὰ μερικά, ὅσα εἶχαν τὸ στέμμα τῶν Μεδίκων, πρὸς διακόσια πενῆντα φλωρία τὸ ἕν, πρὶν τὰ λάβῃ ὁ Μόστρας, καὶ δὲν τοῦ τὰ παρεχώρησαν· καὶ τὰ ἄλλα τῆς αὐτῆς τιμῆς εἶναι, καὶ περισσοτέρας μερικά, καὶ μάλιστα τὰ ἀνέκδοτα. Εἶναι εἰς γλῶσσαν λατινικήν, Ἰταλικήν, καὶ Γαλλικήν, τὰ δὲ ἑλληνικὰ εἶναι μόνον τέσσαρα. Μέρος τούτων ἠγοράσθη ἀπὸ ἕνα βιβλιοθηκάριον τοῦ Δουκὸς τοῦ Ὀρλεάνου, ὅς τις περιῆλθε διὰ χρόνους τὴν Ἰταλίαν, καὶ τὰ ἔβαλεν εἰς τὸ χέρι μὲ πολλοὺς κόπους, καὶ πολλὰ ἔξοδα, καὶ ἐπειδὴ ἔγινεν ἡ ἐπανάστασις εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ ἐκόπη ἡ κοινωνία, καὶ ἐχάθη καὶ ὁ Δούξ, ἔμειναν τὰ βιβλία εἰς αὐτὸν τὸν βιβλιοθηκάριον, καὶ ἐπωλήθησαν μετὰ τὸν θάνατόν του, καὶ μέρος ἦσαν τῆς Πριγκιπέσσης Ἐλοΐζης αὐταδέλφης τοῦ Ναπολέοντος, ἥτις δούκισσα τῆς Λούκας, καὶ διοικήτρια τῆς Τοσκάνας ἠμπόρεσε νὰ τὰ ἀποκτήσῃ. Ὁ Μόστρας δὲν τὰ ἠγόρασε εἰς τὴν τιμήν των, πλὴν ἔδωκε πολλὰ καὶ εἰς χρήματα καὶ εἰς πρᾶγμα, καὶ μάλιστα εἰς λίθους πολυτίμους, τῶν ὁποίων τὴν τιμὴν οὔτε αὐτὸς ἤξευρε καλῶς, οὔτε οἱ ἀγορασταί, καὶ τοῦτο εὐκόλυνε τὴν πραγματείαν των, καὶ ἐσυμβιβάσθησαν. Ἀπὸ τὸν χαλασμὸν τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἔπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ Μόστρα καὶ ἕν βιβλίον πολύτιμον, δηλαδὴ ἡ παράφρασις τῶν ἠθικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ τὸν ἀοίδημον αὐτοκράτορα Ἰωάννην τὸν Καντακουζηνόν, τὸν ἐπονομασθέντα Ἰωάσαφ μετὰ τὴν παραίτησίν του, καὶ πληρώσαντα τὸ κοινὸν χρέος εἰς τὸ Ὄρος. Τούτου τοῦ βιβλίου δύω ἴσα εὑρίσκονται εἰς τὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν Φαβρίκιον, τὸ μὲν εἰς τὴν Ἱσπανίαν, τὸ δὲ εἰς Μεδιόλανα. Τὸ τοῦ Μόστρα δὲν εἶναι αὐτόγραφον, ὡς δὲν εἶναι καὶ τὰ ἄλλα δύω, πλὴν εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου ἀναφέρεται, ὅτι ἐγράφη εἰς τὸ Ὄρος δι' ἐξόδων τοῦ Αὐτοκράτορος, καὶ πιθανὸν νὰ ἦναι τὸ πρῶτον ἴσον τοῦ αὐτογράφου. Εἰς τὰ βιβλία τῆς Πριγκιπέσσης Ἐλοΐζης ἦσαν καὶ τὰ ἑξῆς: ἕν Βιβλίον μὲ ἑκατὸν εἰκόνας, peintures chinoises, ζωγραφισμένας εἰς χαρτίον Μπαμπού. Οἱ τεχνίται εὑρίσκουν τελειότητα εἰς αὐτὰς τὰς εἰκόνας, καὶ συμπεραίνουν ὅτι ἐζωγραφίσθησαν εἰς τὴν Κίναν ἀπὸ εὐρωπαῖον καλὸν τεχνίτην, διότι δὲν πιστεύουν ὅτι ἔφθασαν οἱ Κινέζοι εἰς τόσην τελειότητα. Τοῦτο ἐδόθη δῶρον ἀπὸ τὸν Ναπολέοντα εἰς τὴν Πριγκιπέσσαν. Ἕν δεύτερον βιβλίον μὲ πενῆντα coiffures, στολὴν τῆς κεφαλῆς, σηκωμένας ἀπὸ τὰ καλήτερα ἀγάλματα, προτομὰς καὶ νομίσματα διὰ προσταγῆς τοῦ Ναπολέοντος, καὶ δοσμένον εἰς τὴν αὐτὴν Πριγκιπέσσαν. Ἕν breviarium μὲ εἰκόνας εἰς μικρόν, en miniature, τῶν καλητέρων ζωγράφων τῆς Ἰταλίας, καὶ τοῦτο δῶρον τοῦ Ναπολέοντος, καὶ νομίζεται ὅτι ἦτο τῆς βασιλίσσης Μαρίας Ἀντωανέττας. Ἕν τέταρτον, Costumes de Naples ἀπὸ τὸν καλήτερον ζωγράφον τῆς Νεαπόλεως, καὶ σταλμένον εἰς τὴν Πριγκιπέσσαν ἀπὸ τὸν Μουράτ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρόν της. Δι' αὐτὰ τὰ τέσσαρα ἐπρόσφερε πέρυσι ὁ κόμης

Τολστόϊ τέσσαρας χιλιάδας φλωρία, καὶ δὲν τὸν ἔδωκεν ἀκρόασιν ὁ Μόστρας, ἐπειδὴ ἠμπορεῖ νὰ λάβῃ περισσότερα ἀπὸ μόνον τὸ κινέζικον, ἂν θελήσῃ νὰ λύσῃ τὸ βιβλίον, καὶ νὰ πωλήσῃ τὰς εἰκόνας κατὰ μέρος, ὡς τὸ ἐπρόβαλαν πολλοὶ περιηγηταί, καὶ μάλιστα ἀρχόντισσες ἀγγλίδες, προσφέροντες πενῆντα καὶ ἑξῆντα φλωρία διὰ κάθε εἰκόνα. Εἶναι καὶ ἕτερον βιβλίον ἀγορασμένον ἀπὸ ἕν παλαιὸν ἀρχοντικὸν σπῆτι μὲ ὀγδοηνταπέντε εἰκόνας εἰς τὰς Δεσποτικὰς ἑορτάς, καὶ ἁγίων ἀπὸ καλοὺς ζωγράφους τῆς Ἰταλίας. Καὶ τὰ χειρόγραφα, καὶ αὐτὰ μὲ τὰς εἰκόνας ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν Ναπολέοντα, ἄνδρα, ὅστις θέλει κάμει ἐποχὴν εἰς τὴν Ἱστορίαν καὶ διὰ τὰς ἀρετάς του, καὶ διὰ τὰ σφάλματά του, εἶναι πολύτιμα, καὶ ἄξια νὰ βαλθῶσιν εἰς τὴν κοινὴν βιβλιοθήκην τοῦ μεγαλητέρου βασιλείου τῆς Εὐρώπης, διότι ἐγὼ δὲν ἴδα μεταξὺ εἰς ὅσα σπάνια δείχνουν εἰς τοὺς περιηγητὰς οἱ βιβλιοθηκάριοι τῶν βασιλικῶν βιβλιοθηκῶν τοιαῦτα ὡραῖα πράγματα, ὡς τὸ λέγουν καὶ ὅσοι περιηγηταὶ Ἄγγλοι, Γάλλοι καὶ Ρῶσοι τὰ ἴδαν. Διὰ τὴν Ἑλλάδα τοιαῦτα πράγματα τῆς πολυτελείας δὲν ἀνήκουν οὔτε διὰ τώρα, οὔτε εἰς τὸ μετέπειτα, διότι διὰ πολὺν καιρὸν πρέπει νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν λιτότητα, καὶ εἰς τὸ ἀναγκαῖον· ἀλλ' οὔτε ὁ Μόστρας ἔχει κατάστασιν νὰ κάμῃ τόσην θυσίαν. Δίδωντας τὴν βιβλιοθήκην του δίδει πολύ. Ἔχει λοιπὸν σκοπὸν νὰ τὰ πωλήσῃ διὰ νὰ διορθώσῃ τὰς οἰκιακὰς ὑποθέσεις του, καὶ νὰ ἠμπορεῖ νὰ ἐξοδεύῃ καὶ εἰς τὸ ἑξῆς διὰ νὰ τελειοποιήσῃ τὴν βιβλιοθήκην του ἀπὸ νέα βιβλία, ὅσα τοῦ λείπουν, καὶ ὅσα τυπώνονται, καὶ εἶναι ἄξια νὰ λάβωσι τόπον εἰς μίαν κοινὴν βιβλιοθήκην. Καὶ ἐπειδὴ χρεωστοῦμεν πολὺ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, πρέπει νὰ τὴν προτιμήσωμεν, καὶ ὅταν δὲν τὰ θέλει, τότε νὰ γενῇ πραγματεία μὲ ἄλλο μέρος.

Λάβε λοιπὸν τὸν κόπον, κύριε Λουριώτη, νὰ κάμῃς τὸ πρόβλημα πρῶτον εἰς τὴν Διοίκησιν μὲ κἀνὲν μέσον, τὸ ὁποῖον νὰ ἔχῃ τὴν χώραν εἰς ὅποιον ἀνήκει αὐτὴ ἡ πραγματεία, καὶ ἂν ἡ Διοίκησις τὰ θέλῃ, καὶ δυσκολεύεται νὰ δώσῃ χρήματα, ἠμπορεῖ νὰ συμβιβασθῇ τὸ πρᾶγμα μὲ μίαν πενσιόνε. Δύω χιλιάδες φλωρία ἐτήσιον ἐπρόσφεραν εἰς τὸν Μόστραν πρὸ χρόνων, καὶ ἠμπόρουν νὰ προσθέσωσιν ἀκόμη ἄλλα χίλια, καὶ ὁ Μόστρας δὲν ἠθέλησε νὰ δώσῃ ὁλότελα ἀκρόασιν. Ἡ πενσιόνε εἶναι λοτταρία· ἠμπορεῖ νὰ τὴν λάβῃ τις διὰ χρόνους, ἠμπορεῖ νὰ τὴν λάβῃ καὶ διὰ ἡμέρας, καὶ νὰ χαθῇ τὸ κεφάλαιον. Μ' ὅλον τοῦτο ἂν τὰ θελήσῃ ἡ Ἀγγλικὴ Διοίκησις, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐλπίζομεν πολὺ οἱ Γραικοί, ὁ Μόστρας δέχεται νὰ τὰ δώσῃ καὶ μὲ πενσιόνε. Κάμε λοιπὸν τὸ πρόβλημα, καὶ προσπάθησε νὰ γνωρίσῃ ἡ Διοίκησις, ὅτι εἶναι πολύτιμα πράγματα, ὅτι τὰ ἔχει Γραικὸς καὶ ὅτι προτιμᾶ νὰ τὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν Διοίκησιν μὲ ζημίαν του, ὥστε καὶ ἂν δὲν θελήσῃ νὰ τὰ λάβῃ, κἂν νὰ γνωρίσῃ ὅτι οἱ Γραικοὶ ἄρχισαν νὰ λαμβάνωσι κλίσιν πρὸς αὐτὴν τὴν Διοίκησιν διὰ τὸ φέρσιμον τῶν Ἄγγλων πρὸς τὰς ὑποθέσεις τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλος μερικὸς αὐτοῦ διὰ νὰ πληρώσῃ τὴν τιμὴν τῆς πολυτίμου συλλογῆς ταύτης δὲν πιστεύω νὰ εἶναι, ὄχι ὅτι δὲν ἔχουν βιβλιοθήκας, καὶ δὲν ἐξοδεύουν, ἀλλ' ὅτι εἶναι δυσκολία εἰς ἕνα μερικὸν νὰ δώσῃ μεγάλην ποσότητα εἰς μίαν φοράν. Ἴσως δὲ ἠμποροῦν νὰ εὑρεθῶσιν ἄνθρωποι νὰ τὰ βάλωσιν εἰς λοτταρίαν. Τὰ τοιαῦτα αὐτοῦ γίνονται, καὶ ὅταν ἀποτύχῃς ἀπὸ τὴν Διοίκησιν, προσπάθησαι μήπως κατορθωθῇ τοῦτο τὸ δεύτερον.

Ἡ τελευταία τιμὴ εἶναι ὀκτὼ χιλιάδες λίρες στερλίνες, καὶ εἶναι τιμὴ πολλὰ μικρά, καὶ πολλὰ μετρία, διότι κάμνουν ὄχι ὀκτὼ χιλιάδας, ἀλλὰ καὶ εἰκοσιοκτώ, καὶ σαρανταοκτώ, τόσον ὡραῖα καὶ σπάνια πράγματα εἶναι, ὥστε οἱ ξένοι περιηγηταὶ βλέπουν μὲ ἀδιαφορίαν τὰς κοινὰς βιβλιοθήκας τῆς Φλωρεντίας, αἱ ὁποῖαι ἠξεύρεις πόσον καλαὶ εἶναι, καὶ ἔρχονται εἰς τὴν Πίσαν μόνον νὰ ἴδωσιν αὐτὴν τὴν συλλογήν, τὴν ὁποίαν βλέπουν μὲ εὐχαρίστησιν πολλήν, καὶ μὲ ἀπορίαν των πῶς μερικὸς ἄνθρωπος, καὶ Γραικὸς νὰ ἔχῃ τόσον ὡραῖα, καὶ καλὰ πράγματα. Δὲν εἶχεν καιρὸν ὁ Μόστρας νὰ σὲ στείλῃ τὸν κατάλογον· εἶναι ἀρκετὴ ὅμως ἡ περίληψις τοῦ γράμματός μου μεταφρασμένη νὰ δώσῃ νὰ καταλάβωσι τὶ εἶναι, διότι οὔτε ἀπὸ τὸν κατάλογον δὲν ἠμποροῦν νὰ ἐκτιμήσωσι τό πρᾶγμα. Πρέπει ἕν πρὸς ἕν νὰ ἴδωσι τὰ βιβλία, ὡς τὸ κάμνουν οἱ περιηγηταί, καὶ τότε μόνον ἠμποροῦν νὰ γνωρίσωσιν ὁποῖος μέγας θησαυρὸς εἶναι. Μ' ὅλον τοῦτο ἂν τὸ θελήσωσι, καὶ σὲ ζητήσωσι τὸν κατάλογον γράφεις, καὶ τὸν στέλλομεν. Ὅτι τὰ πέρνουν ἀφεύκτως, ἂν τὰ ἴδωσι, μὲ ὁποιανδήποτε τιμήν, εἶμαι βέβαιος, ἀλλὰ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ τὰ στείλωμεν, καὶ τὸ παζάρι δὲν γίνεται καλόν, ὅταν εἶναι γουροῦνι εἰς τὸ σακκί, καθὼς λέγουν εἰς τὴν Ἄρταν. Ὡς τόσον λάβε τὸν κόπον διὰ χάριν μας νὰ κάμῃς τὸ πρόβλημα, καὶ ἂς στείλωσιν ἄνθρωπον εἰδήμονα νὰ τὰ ἴδῃ καὶ ὅταν εἶναι τόσον καλά, ὡς τὰ περιγράφω, καὶ ἀρέσωσι, τότε ἂς τὰ πάρωσιν. Ἡμεῖς τοὺς προτιμῶμεν ἀπὸ ἄλλους, καὶ τοὺς δίδομεν καὶ εὐκολίαν διὰ νὰ τὰ ἀποκτήσωσι, καὶ κάμνοντές το κάμνομεν τὸ χρέος μας, διότι μᾶς ἔδοσαν καὶ μᾶς δίδουν αἰτίας νὰ εἴμεθα εἰς αὐτὸ τὸ Γένος εὐγνώμονες, νὰ τὸ ἀγαπῶμεν, καὶ νὰ σεβώμεθα τὴν Διοίκησίν του.

Ταῦτα, καὶ μένω 1825 Φεβρουαρί[ου] 24 Ἔ. Π. ἐκ Πεισῶν.

Πρ. Ἔκαμες καλὰ νὰ μὴ δώσῃς τὸ γράμμα μου εἰς τὸν Σταχόπε· ἴδα τὸ βιβλίον του· εἶναι μὲ κακὴν ἀνατροφήν, ἀχάριστος, ἀδιάκριτος, ἄτιμος καὶ ἄξιος διὰ νὰ ἦναι χοιροβοσκός.

Εὐχέτης σου ἐν Χ[ριστ]ῷ
ὁ μητροπολίτης Ἰγνάτιος

καὶ ὁ σὸς Δ. Μόστρας σὲ ἀσπάζομαι ἀδελφικῶς.

[στὸ φ. 2ν:]

Πίσα 24 Φεβρουαρίου 1825 Ε.Π.
Μητροπολίτης Ἰγνάτιος περὶ πωλήσεως τῆς
Βιβλιοθήκης τοῦ Μόστρα
Περ: 23 Μαρτίου Ε.Ν.
Ἀπ: 12 Ἀπριλλίου

2.

Ἐπιστολὴ Ἰγνατίου, μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας ἀπὸ τὴν Πίζα πρὸς τὸν Friedrich Thiersch στὸ Μόναχο.
(Bayerische Staatsbibliothek τοῦ Μονάχου. Φωτοτυπία στὰ κατάλοιπα Γ. Λαΐου κατατεθειμένα στὸ Κέντρο Ἔρευνας τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)

1826, Φεβρουαρίου 1/13

Ignatius
Mitropol
*1826**

Monsieur le Professeur

Il y a dans la Bibliothèque du Chevalier Mostras mon Secrétaire une collection bien précieuse de Codes et de Manuscrits, dont j'ai l'honneur de vous transmettre le catalogue. C'est l'objet de la curiosité des gens de lettres et des amateurs des beaux arts, qui visitent la Bibliothèque, et qui sont d'accord, qu'il y a des pièces que l'on ne peut trouver dans aucune Bibliothèque publique.

Quelques Seigneurs Anglais observèrent à Mr. Mostras que c'est trop pour un particulier et même pour la Grèce de posséder de pareilles choses, qui ne sont que du luxe, et qui ne conviennent qu'à des pays trop riches; on lui a offert sept mille livres Sterlines en argent comptant, ou une pension de mille livres Sterlines garantie sur des bien-fonds; mais comme la maison de Mr. Mostras prospérait alors en Grèce, et qu'il n'avait pas besoin d'argent, il refusa constamment leurs offres quoique avantageuses. Maintenant tout est changé en Grèce; la révolution a porté atteinte à toutes les fortunes, et tout ce qui est du luxe ne convient plus ni aux Grecs, ni à leur patrie; les Grecs doivent se borner dans le plus stricte nécessaire pour longtems. C'est après ces considérations que Mr. Mostras prit ses mesures pour vendre la susdite collection à quelque établissement publique, et il a cru de son devoir de s' adresser d'abord à la Bavière, pays, envers lequel les Grecs ont quelques dettes pour l'accueil bienveillant, que feu le Roi d'éternelle mémoire fit à la jeunesse Grecque, ainsi que son digne fils et successeur le Roi actuel. Ayez donc la complaisance de présenter le susdit catalogue à qui de droit, en ajoutant que si Sa Majesté daigne agréer cette collection pour enrichir sa Bibliothèque, Mr. Mostras serait bien discret.

*Chaque pièce de cette collection est précieuse sous différens titres, ainsi que les cinq volumes suivants: I⁰ Cent figures de Costumes chinois peints sur papier de babouk**; travail parfait, que les connaisseurs aiment à croire, que c'est la main de quelque peintre Européen résidant en Chine. Des Dames Anglaises offrirent de*

---

* Μὲ ἄλλο χέρι· προφανῶς τοῦ παραλήπτη.
** bambou

quarante à cinquante Louis d'or par pièce; mais c'est un sacrilège de mutiler un pareil ouvrage. 2⁰ Un volume contenant 85 figures représentant les grandes fêtes de l'Eglise; travail des siècles, où l'art de donner de la dorure sur le papier existait en Italie. 3⁰ Un Officium Divinum avec des figures en miniature de Giotto appartenant jadis à l'illustre et malheureuse Reine de France Marie Antoinette. 4⁰ Cinquante coiffures tireés des meilleurs bustes, camées et statues antiques par ordre de Napoléon. 5⁰ Cinquante quatre Costumes de Naples peints par ordre du Roi Joachim Napoléon. Les N⁰ 1⁰ 3⁰ et 4⁰ ont été donnés à la Princesse Elise par son frère Napoléon, et le 5⁰ a été aussi donné à la même Princesse par Murat. Ces cinq volumes sont des chefs d'œuvre et des pièces dignes d'être placées dans la plus grande bibliothèque de l'Europe, dont ils feront l'ornement. On a offert l'année passée pour ces cinq volumes trois mille Louis d'or, offre raisonnable, que Mr. Mostras n'a pas voulu accepter pour ne pas mutiler la Collection. C'est de Sa Majesté du Roi, qu'il dépend de faire cette précieuse acquisition; le propriétaire est bien disposé à faciliter cet achat lorsque l'argent serait comptant; pour la pension c'est une autre chose, c'est une loterie, et les mille livres Sterlines, que l'on lui avait offertes, est la somme la plus modérée et bien raisonnable. Mr Mostras attend une réponse de votre part et il ne fera pas d'autre démarche.

Votre élève Photius a bien réussi dans sa profession de médecine, et il l'exerce dans sa patrie avec succès; il se rappelle toujours de vous, et il nous demande de vos nouvelles.

Agréez, Monsieur Le Professeur l'assurance de la considération et de l'estime la plus distinguée avec lesquelles j'ai l'honneur d'être
11/13 Février 1826
Pise

tout à vous
Le Métropolitain Ignace.

3.

Ἐπιστολὴ Νεοφύτου, μητροπολίτη Ἄρτας καὶ κατοίκων Ἄρτας, ἀπὸ Ἄρτα, πρὸς τὸν Δημ. Μόστρα, στὴν Κέρκυρα.
(ΓΑΚ, Κ 125)

1834, Νοεμβρίου 29

Τὴν περιπόθητον ἡμῖν εὐγενείαν της ὁλοψύχως πρ(ὸς) Κύ(ριον) εὐχόμενοι, ἡδέ(ως) προσαγορεύομεν.

Τὸ ἀπὸ τῆς κ^ης τοῦ ἐνεστῶτος σεσημειωμένον πολύευκτον ἡμῖν γράμμα της κατά τὴν κη^ν: τοῦ αὐτοῦ μετὰ περιχαρί(ας) ἐλάβομεν, ἀφ' οὗ τὴν ἀναλαβὴν τῆς ἐφετωτάτης ἡμῖν ὑγεί(ας) σας πληροφορηθέντες ὑπερεχάρημεν.

Οὐκ ὀλίγον εὐχαριστήθημεν ἅπαντες οἱ πατριῶται της, ἐπαινέσαντες μεγά-

λ(ως) τὴν εὐγενείαν της, διὰ τὴν ὁποίαν ἀπὸ ἔμφυτον καλοκαγαθίαν της, καθὸ φιλόπατρις, καὶ φιλόμουσος μέλλει νὰ δείξῃ, καὶ ἤδη ἔδειξε πραγματικῶς πρὸς τὴν Πατρίδα της δυνατὴν συνδρομὴν καὶ βοήθειαν μὲ τὴν ἔγκαιρον ἀποστολὴν τῶν ἀναγκαιοτάτων βιβλίων πρὸς χρῆσιν καὶ ὠφέλειαν τοῦ ἐν τῇ πατρίδι μας νεοσυσταθέντος ἀλληλοδιδακτικοῦ σχολεί(ου), τὰ ὁποῖα, κατὰ τὸ γράφειν τῆς εὐγενεί(ας) της, ἐλήφθησαν ὅλα σῶα, ἐκτὸς τοῦ κώδωνος, καὶ σύριγγος. Ἔχομεν δὲ σταθερὰς ἐλπίδας ἀπὸ τοῦ νῦν, ὅτι τὸ κυριεῦον ἐνταῦθα βαθύ(τατον) σκότος τῆς βδελυκτῆς ἀπαιδευσί(ας), τῆς προελθούσης ἀπὸ τὰς παρελθούσας ἀνωμαλίας τοῦ τόπ(ου) καὶ χρόν(ου) ὅτι θέλει καθαρισθεῖ. Ἡ δὲ νῦν ὑπάρχουσα νεολαία, ἡ ὡς τὴν διψῶσαν ἔλαφον φοιτῶσα μετὰ σπουδῆς καὶ ἄκρας ἐπιθυμί(ας), καὶ προθυμί(ας) εἰς τὸ σχολεῖον, καὶ ἡ ὑπάρξουσα μετά, θέλει στεφανώσει μετ' εὐγνωμοσύνης τὰς ἀρετὰς ἑνὸς τοιούτου φιλοπάτριδος καὶ εὐεργέτου ἀνδρός, μὲ εὐσκιοφύλλους δάφνας εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθανασί(ας). Ἂς μὴν διαλείπῃ καὶ τοῦ λοιποῦ, γράφουσά μας, ἵνα πληροφορούμενοι τὰ τῆς ὑγεί(ας) της χαιρόμεθα: 834: Νοεμβρίου 29: ἐν Ἄρτᾳ

τῆς περισπουδάστ(ου) ἡμῖν εὐγενεί(ας) της
ἔνθερμ(ος) πρ(ός) θ(εο)ῦ εὐχέτης της ὁ Ἀρ(της) Νεόφυ(τος)

Χρῆστος Παπαδόπουλος
Κωνστ(αντής) Μποῦντας
Ἀναστάσι(ος) Π(απα) Γεωργίου
γιοργάκης πρεωγ (;)
Ἰωάννης Μήτρου
γεωργιος δελημπασης
βασίλης γραζουντερμανής
κονσταντής λαλακου
Νικόλαος Βλαχούτζης
Βασίλειος τζηλιγιάννης
Ἰωάννης Π(απα) ρίζου
Γ.Μενηβανης [Μεϊντάνης;]
γιάνης μπαγιακος

4.

Ἐπιστολὴ Ν. Ἀντωνόπουλου καὶ Χριστόδουλου Καρηζινοῦ, ἀπὸ τὴν Ἄρτα, πρὸς τὸν Δημ. Μόστρα, στὴν Κέρκυρα.*
(ΓΑΚ, Κ 125)

1834, Νοεμβρίου 29

Εὐγενέστατε!

τῇ 29 Νοεμ. 1834 Ἄρτα

Τὸ ἀπὸ 20 λήγοντος εὐγενές σας ἐλάβαμε, καί, πρὸ πάντων, ὑπερεχάρημεν τὴν ἀναλαβὴν τῆς ποθητῆς μας ὑγείας σας.-

Περιελάβαμεν, κατὰ τὴν σημείωσίν σας, τὰ διὰ τὸ ἐδῶ ἀλληλοδιδακτικὸν σχολεῖον βιβλία, ἐκτὸς τῆς Καμπανέλας καὶ συρίστρας, τὰ ὁποῖα καὶ παρεδώκαμεν εἰς τὸ αὐτὸ σχολεῖον, καθὼς βλέπετε ἀπὸ τὴν ὄπισθεν ἀπόκρισιν παρὰ τοῦ Δε-

* Γραμμένη στὸ ὀπισθόφυλλο τῆς προηγούμενης ἐπιστολῆς.

σπότου μας καὶ πατριωτῶν μας, οἵτινες ὑπερευχαριστήθησαν καὶ ὁμολογοῦνται εὐγνώμονες πρὸς τὴν εὐγένειάν σας.

Παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς γράφετε συχνά περὶ τῆς ὑγείας σας προστάζωντάς μας καὶ διὰ πᾶν δ,τι ἱκανοὺς μᾶς γνωρίσετε, ὁποῦ μὲ τοιαύτην ἐπιθυμίαν μένομεν, προθυμώτατα τῶν προσταγῶν σας. οἱ ἀνεψιοί σας

τὴν κυρίαν θεῖαν μας προσκυνοῦμεν μ' ὅλον τὸ σέβας

Ν. Ἀντωνόπουλος
Χριστόδουλος Κ. Καρηζίνος

5.

Ἐπιστολὴ Ἀναγνώστη Ν. Μόστρα, ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, πρὸς τὸν Δημ. Μόστρα, στὴν Κέρκυρα. (ΓΑΚ, Κ 125)

1839, Ἰουλίου 15

Σεβαστέ μοι Κύριε!

Ὁ ζῆλος καὶ ἡ ἐπιθυμία ὁποῦ εἴχατε διὰ νὰ ἰδῆτε τὸ ἔθνος ἐλεύθερον καὶ ἀνεξάρτητον ἐκπληρώθησαν.

Πολλοὶ τῶν εὐγνωμονούντων φίλων Σας εὑρίσκονται ἐδῶ, καί, ἡ ἄφιξις τοῦ Κυρίου Κωνσταντίνου ἀναπτέρωσε τὰς ἐλπίδας των τοῦ νὰ Σέ ξαναϊδοῦν. Διὰ τὰ περιστατικὰ ταῦτα καὶ ἀπὸ βαθύτατον σέβας καὶ εἰλικρινὴ ἀγάπην κινούμενος, ἔλαβα τὴν τόλμην νὰ Σᾶς κάμω τὰς ἀκολούθους παρατηρήσεις.

Οἱ ἀπέραντοι κόποι καὶ ἔξοδα τὰ ὁποῖα ἐθυσιάσατε μὲ τὸ εὐγενέστερον τῶν αἰσθημάτων, τοῦ νὰ ἀποκτήσετε μίαν λαμπράν βιβλιοθήκην πρὸς ὄφελος καὶ φωτισμὸν τοῦ Ἔθνους, εἶναι πασίγνωστα. Ἀλλ' ἀφ' οὗ δι' ἀπείρων θυσιῶν ἐκατορθώσατε τὸ πολύπονον τοῦτο κτῆμα, Σᾶς μένει ἀκόμη χρέος πρὸς τελειοποίησιν τοῦ ἀγαθοεργήματος νά τὸ διευθετήσετε, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μένῃ αἰώνιος ἡ δόξα Σας. Σᾶς παρατηρῶ κατὰ πρῶτον, ὅτι ἐν ὅσῳ ἡ Βιβλιοθήκη στέκει εἰς Κέρκυραν ἐπιφορτίζεται ἀπό ἔξοδα καὶ φθορὰν ἀχρήστως, 2ον ἡ νεολαία τῆς Ἑλλάδος ἥτις ἐπισωρεύθη ἐδῶ ἀπ' ὅλα σχεδὸν τὰ μέρη ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος προβαίνει γιγαντιαίως καὶ θαυμασίως εἰς τὸν φωτισμόν, ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην καὶ στενάζει διὰ παρομοίαν Βιβλιοθήκην ἡ ἔλλειψις τῆς ὁποίας ἐμποδίζει τὴν εὐκολίαν τῶν προόδων της. 3ον καὶ τελευταῖον, ἐν ᾧ προξενοῦνται ἀνεπαισθήτως αἱ δύω αὗται ζημίαι, στερῆσθε καὶ τὴν εὐτελῆ ἔνδοξον ἱκανοποίησιν τῶν ἀπείρων θυσιῶν Σας, καθὼς καὶ τὸ ἰδιαίτερον Σας οἰκονομικὸν ὄφελος.

Ἤθελεν εἶναι εὐτυχὲς ἔργον ν' ἀποφασίσετε νὰ κάμετε ἓν ταξιδάκι εἰς Ἀθήνας νὰ ἰδῆτε αὐτοπροσώπως τὰ πράγματα καὶ νὰ πράξετε. Τοῦτο ἐλπίζω νὰ εἶναι πρὸς ὄφελος τῆς ὑγείας Σας διὰ τοῦ ὡραιοτάτου κλίματος, διὰ τῆς εὐχαριστήσεως εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς φιλίας τόσων πολλῶν παλαιῶν καὶ εὐγνωμόνων

φίλων Σας, καί, εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν νὰ διαπραγματευθῆτε μὲ τὴν Κυβέρνησιν τὴν ἀλλαγὴν τῆς Βιβλιοθήκης μὲ καρποφόρους γαίας καὶ μέρος χρημάτων. Ὡμίλησα μὲ τὸν κύρ Κωνσταντίνον, καὶ τὴν Κυρίαν Ἀγγελικὴν καὶ τοὺς ἐπαρακάλεσα διὰ νὰ σᾶς παρακινήσουν νὰ μὴ ἀναβάλετε πλέον τὸ ταξίδιόν Σας αὐτό, τὸ ὁποῖον εἶμαι βέβαιος ὅτι θέλει Σας εὐχαριστήσει.

Σᾶς παρακαλῶ νά μοῦ συγχωρήσετε τὴν τόλμην ἐπειδὴ γεννᾶται ἀπὸ τὸ μόνον σέβας ὁποὺ ἔτρεφα καὶ θέλει τρέφω αἰωνίως εἰς τὸ ἀξιοσέβαστον ὑποκείμενόν Σας.

ὁ Ταπεινότατος καὶ εὐπειθέστατος
ἐξάδελφός Σας
Ἀναγνώστης Ν. Μόστρας

τῇ 15 Ἰουλίου 1839
Ἀθῆναι

Πρὸς τὸν ἱππέα Κύριον
Δημήτριον Σ. Μόστρα
κλ.κλ.κλ.
Κέρκυραν

6.

Ἐπιστολὴ κατοίκων Ἄρτας, ἀπὸ τὴν Ἄρτα, πρὸς τὸν Δημ. Μόστρα, στὴν Κέρκυρα.

(ΓΑΚ, Κ 125)

1846 Φεβρουαρίου 22

Εὐγενέστατε συμπατριώτα!

Ἂν καὶ πρὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν λείπετε μακρὰν τῆς πολυπαθοῦς πατρίδος σας πεποίθαμεν μολοντοῦτο, ὅτι τὰ πρὸς αὐτὴν φιλόστοργα αἰσθήματά σας διαμένουσιν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν ἀπαραμείωτα, καὶ ὡς ἐκ τούτου συλλυπεῖσθε μὲν αὐτὴν διὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους δεινοπαθείας της, τρέφετε δὲ ἔνθερμον ζῆλον εἰς τὸ νὰ συνδράμητε πρὸς ἀνόρθωσιν καὶ βελτίωσιν αὐτῆς. Ἐκ τοιαύτης λοιπόν πεποιθήσεως ὁρμώμενοι ἅπαντες οἱ ταπεινοὶ συμπολῖταί σας, σπεύδομεν νὰ σᾶς ἀναγγείλωμεν εὐχαρίστως, ὅτι τώρα εἶναι ὁ πλέον ἁρμόδιος καιρὸς νὰ συντρέξητε εἰς τὸ καλὸν τῆς φιλτάτης πατρίδος σας.

Διότι σᾶς εἶναι γνωστόν, Εὐγενέστατε, ὅτι ἡ μεγαλειτέρα μάστιξ τῆς πατρίδας μας εἶναι ἡ ἀμάθεια, ἡ ὁποία προῆλθεν ἀπὸ τὰς κατὰ καιροὺς καταστρεπτικὰς ἀνωμαλίας καὶ τῆς ὁποίας τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα καταθλίβουσιν ἡμᾶς εἰσέτι, ἐνῷ ὅλοι σχεδὸν οἱ γείτονές μας ἀπολαύουσιν ἤδη τῆς παιδείας τοὺς γλυκυτάτους καρπούς.

Ταῦτα πάντα καλῶς διανοηθέντες, Εὐγενέστατε, σπεύδομεν κινοῦντες πάντα

λίθον ν' ἀπαλλάξωμεν τὴν πάσχουσαν πατρίδα μας ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὀλεθρίαν καὶ ἐπονείδιστον μάστιγα. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτοῦνται πολλὰ μέσα, τὰ ὁποῖα κατὰ δυστυχίαν ὅλα σχεδὸν μέχρι τοῦδε μᾶς ἔλειπον. Μολοντοῦτο χωρὶς ν' ἀποδειλιάσωμεν διὰ φιλοτίμου συνδρομῆς καὶ ἐπιμελοῦς ἐπιστασίας τοῦ φιλομαθοῦς Σεβασμιωτάτου ἡμῶν Μητροπολίτου, καὶ δι' ἁδρᾶς δαπάνης τῶν ὀλίγων ἐνταῦθα ἱερῶν Μοναστηρίων, ἐπρομηθεύθημεν ἤδη τὸ πρώτιστον καὶ ἀναγκαιότατον μέσον διὰ τὸν περί οὗ ὁ λόγος σκοπόν, δηλονότι Σχολεῖον καλόν, τὸ ὁποῖον θεία συνάρσει οἰκοδομήθη εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως εὐρύχωρον καὶ πολὺ λαμπρότερον ἀπὸ τὰ τῶν γειτόνων μας.

Ἀκολούθως σκεπτόμεθα εἰς προμήθειαν καὶ τῶν ἄλλων ἀναγκαίων μέσων. Καὶ Διδάσκαλον μὲν Ἑλληνικὸν ἔχομεν πρὸς τὸ παρόν ἕναν μόνον δι' ἔλλειψιν τῶν πόρων. Ἀπὸ δὲ Βιβλία εἴμεθα ὁλοτελῶς ἄποροι καὶ ἐστερημένοι· ἡ δὲ συνεισφορὰ τῶν ἱερῶν Μοναστηρίων ἐξηντλήθη πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ Σχολείου.

Θεωροῦντες λοιπὸν ἀφ' ἑνὸς μέρους τὴν ἔνδειαν καὶ ἀμηχανίαν μας εἰς εὐτελῆ σύστασιν καὶ ἀπαρτισμὸν τοῦ κοινωφελοῦς τούτου καταστήματος, γνωρίζοντες δὲ ἀφ' ἑτέρου, ὅτι ἡ εὐγενεία σας ἔχετε καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν θέλησιν νὰ εὐεργετήσητε τὴν πατρίδα σας, καὶ μάλιστα εἰς τὸ περί παιδείας κεφάλαιον, προστρέχομεν θαῤῥαλέως εἰς τὰ φιλάνθρωπα καὶ φιλοπάτριδα ὑμῶν σπλάχνα, καὶ ἐπικαλούμεθα τὴν φιλότιμον συνδρομήν σας, παρακαλοῦντες νὰ προικίσητε τὴν πτωχὴν Σχολήν μας μὲ ὅσα βιβλία κρίνετε ἁρμόδια εἰς ὠφέλειαν καὶ φωτισμὸν τῆς Νεολαίας, καὶ καλλωπισμὸν τῆς Σχολῆς. Καὶ εἴμεθα εὐέλπιδες, ὅτι θέλει εἰσακουσθῆ αὐτὴ ἡ δέησίς μας, ἐπειδὴ γνωρίζομεν τὰ εὐγενῆ καὶ πατριωτικὰ αἰσθήματά σας· διότι αὐτοπροαιρέτως ἐξ ἀρχῆς προωρίσατε τὴν λαμπρὰν καὶ πολύτιμον Βιβλιοθήκην σας δῶρον διὰ τὴν Σχολὴν τῆς πατρίδος σας. Καθὼς καὶ ἄλλοτε προθύμως μᾶς ἐχορηγήσατε ἀναγκαῖά τινα Βιβλία, οἷον Λεξικά, κτλ. παρακαλοῦμεν πρὸς τούτοις νὰ παροτρύνητε διὰ τῶν συνετῶν παραινέσεών σας καὶ τοὺς ἄλλους αὐτόθι παρεπιδημοῦντας συμπατριώτας νὰ συνεισφέρωσι καὶ αὐτοί, μὲ ὅ,τι δύναται ἕκαστος, εἰς σύστασιν καὶ διατήρησιν τοῦ προειρημένου καταστήματος.

Διὰ δὲ τὴν προσδοκωμένην εὐεργεσίαν σας ἡ μὲν θεία πρόνοια θέλει σᾶς ἀνταμείψει ἑκατονταπλασίως· ἡμεῖς δὲ καὶ ἡ Νεολαία τῆς πατρίδος καὶ πᾶσα ἡ ἐπερχομένη γενεὰ θέλομεν εὐγνωμονεῖ ἀπὸ καρδίας δεόμενοι τοῦ παναγάθου θεοῦ νὰ σᾶς ἐπιδαψιλεύῃ μὲ ὑγείαν πλήρη καὶ μὲ ἅπαντα τὰ ἐφετὰ τῆς καρδίας ὑμῶν.

Ἐν τούτοις ὑποσημειούμεθα μὲ ὅλον τὸ σέβας καὶ τὴν ὑπόκλισιν τῆς Εὐγενείας σας

1846 φευρουαρίου 22 ἐξ Ἄρτας
»
» χρίστος ἀλεξόπουλος
» ἀναγνώστης Δ. οἰκονόμου
» Γεράσιμος Καράπεκ(ος)
»

συμπολῖται καὶ δοῦλοι ταπεινοί
» Νικόλαος Βλαχούτζηκος
» Νικόλαος Ἀντωνόπουλος
» Ἀναστάσι(ος) Ν. Γεωργί(ου)
» Γεώρ(γιος) Ἀναστ(ασίου) Ρίζου
» βασίλης τζιλιγιάννης

» » *Ἰωάννης καφεντζῆς*
» » *Γεώργιος δελημπασης*

7.

Ἐπιστολὴ Γεωργίου Κοζάκη Τυπάλδου, ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, πρὸς τὸν Δημ. Μόστρα, στὴν Κέρκυρα. (ΓΑΚ, Κ 125)

1847 Φεβρουαρίου 16/28

Σεβαστέ μοι Κ^{ε} Ἱππότα.

Περιττόν, νομίζω, ὅπως ἐπαναλάβω ἐνταῦθα, ὅσα περί τε τῆς φίλης εὐγενείας της, καὶ τῆς γνωστῆς ὑποθέσεως, ὡμίλησα μετὰ τῆς Α.Μ. τοῦ Τρισεβάστου ἡμῶν Ἄνακτος, καὶ τοῦ Πρωθυπουργοῦ Κ^{ου} Κωλέττου. Ὁ ἀγαθὸς Κ^{ος} Κόμνος παρουσιασθεὶς ὁ Ἴδιος, καὶ παρ' Αὐτοῦ τοῦ Ἄνακτος ἀκούσας καὶ μαθὼν τὰ πάντα, γράφει πρὸς αὐτὴν ἐν ἐκτάσει. Ἐκ τούτων δὲ συνάγεται, ὅτι ἡ μὲν πρὸς τοὺς συγγενεῖς της φιλάνθρωπος πρόνοια, ἐν εἴδει ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης, ἐκπληροῦται· Τὸ δὲ πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος φιλοδώρημα διατηρεῖται καθαρὸν καὶ ἀμόλυντον ἀπὸ πάσης ληψοδοσίας, ὅπερ καὶ εὐπρεπέστερον, καὶ τοῦ εὐγενοῦς της χαρακτῆρος καταλληλότερον. Οὕτως διαμένει εἰς τὸν ἅπαντα αἰῶνα, θεωρούμενος ὡς εἷς τῶν μεγάλων καὶ ἐπισημοτέρων εὐεργετῶν τῆς τε Βιβλιοθήκης, καὶ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ἐντούτοις περιμένων ἀπάντησίν της, καὶ πρὸς αὐτὴν εὐχόμενος οὐρανόθεν πᾶν ἀγαθόν, εἰμὶ μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ, καὶ εὐτελοῦς τιμῆς τε καὶ ὑπολήψεως

Τῆς Σεβαστῆς μας Εὐγενείας Της
Κύριε Ἱππότα

Ἐν Ἀθήναις
τῇ 16/28 φευρουαρίου
1847

Εὐπειθὴς φίλος
καὶ ταπεινότατος
θεράπων
Γεώργιος Κ. Τυπάλδος
Ἔφορος των Βιβλ(ιοθηκ)ῶν καὶ τοῦ
Νομισματοφυλακείου

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄

Στὸ Παράρτημα Β΄ δημοσιεύονται οἱ δύο καταγραφὲς βιβλίων γιὰ τὶς ὁποῖες ἔχει κιόλας γίνει λόγος πιὸ πάνω[122]. Ἀποτελοῦν προσπάθεια νὰ συνταχθεῖ ἕνας ἰδεατὸς κατάλογος τῶν περιεχομένων τῆς βιβλιοθήκης Μόστρα. Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν δημοσιευμένο κατάλογο βιβλίων ποὺ κατάρτισε ὁ Σπ. Κόμνος[123], δίνουν μιὰ εἰκόνα τῆς βιβλιοθήκης πού, ἂν καὶ μερική, εἶναι ἐνδεικτικὴ ὡς πρὸς τὰ συγγράμματα ποὺ ἀνῆκαν ἢ ἀπασχόλησαν κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο τὸν Μόστρα.

Ἀπὸ τὶς δύο καταγραφὲς (1 καὶ 2) ποὺ ἀκολουθοῦν, ἡ πρώτη περιλαμβάνει ὅσες σποραδικὲς μνεῖες βιβλίων σταχυολογήσαμε ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Μόστρα ἢ ἀπὸ γράμματα τοῦ Ἰγνάτιου. Ποσοτικὰ δὲν ἀντιπροσωπεύει παρὰ σὲ ἐλάχιστο βαθμὸ τὸ σύνολο τῆς συλλογῆς· ποιοτικά, ὅμως, προσφέρει εὔγλωττα στοιχεῖα ποὺ μαρτυροῦν γιὰ τὸ ἐνσυνείδητο ἐνδιαφέρον τοῦ λογίου καί, λιγότερο, γιὰ τὴ βιβλιοφιλικὴ ἔφεση τοῦ συλλέκτη. Ἔφεση, ποὺ φανερώνεται πολὺ πιὸ τονισμένα μέσα ἀπὸ τὴν ἀπαρίθμηση τῶν ἐκδόσεων τῆς δεύτερης καταγραφῆς καί, περισσότερο ἀκόμα, μέσα ἀπὸ τὸν κατάλογο τοῦ Κόμνου. Ὁ κατάλογος αὐτὸς δὲν κρίθηκε ἀναγκαῖο νὰ ἀναδημοσιευτεῖ ἐδῶ· ἀπὸ τὴ φύση του —ὅπως ἔχει κιόλας ἀναφερθεῖ περιλαμβάνει μόνο χειρόγραφα, ἀρχέτυπα καὶ παλαιότυπα— μᾶς δίνει τὸ μήνυμά του: τὸ πνεῦμα τῆς βιβλιοφιλίας ποὺ διακρίνει τὸν Μόστρα.

Στὴν καταγραφὴ 1, ἡ κάθε μνεία βιβλίου, ἀντλημένη καθὼς εἶναι ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία, σημειώνεται στὴ χρονολογική της τάξη. Ὅπου εἶναι δυνατὴ ἡ ταύτιση, ἀναγράφεται μέσα σὲ ἀγγύλες ὁ πλήρης τίτλος· στὶς ἄλλες περιπτώσεις, ὅταν εἶναι ἐφικτὸ παρέχονται συμπληρωματικὲς πληροφορίες ποὺ ὑποβοηθοῦν στὴν ταύτιση εἴτε τοῦ βιβλίου, εἴτε τῆς ἐκδόσεως. Στὴ συνέχεια παραθέτουμε τὴν πηγή, τὸ σχετικὸ χωρίο τῆς ἐπιστολῆς. Ἀντίθετα, στὴν καταγραφὴ 2 οἱ τίτλοι ἔχουν καταχωρηθεῖ σὲ ἀλφαβητικὴ τάξη, στὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα, ἔτσι ὅπως ἔχουν καταγραφεῖ στὰ δύο σωζόμενα κατάστιχα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης[124]. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τίτλο κάθε βιβλίου δηλώνεται ἀκόμα τὸ σχῆμα καὶ ἡ στάχωσή του. Ἐλάχιστα λάθη, ποὺ ἔγιναν προφανῶς κατὰ τὴν ἀντιγραφή, διορθώνονται σιωπηρὰ γιὰ ὅσους τίτλους ἐξετάσαμε ἀπὸ αὐτοψία.

---

122. Βλ. ἐδῶ, σ. 262.
123. Βλ. ἐδῶ, σ. 258 καὶ σημ. 99.
124. Βλ. ἐδῶ, σ. 260 καὶ σημ. 260.

Ἀπὸ τὰ 60 ἔντυπα ποὺ περιγράφονται στὰ δύο κατάστιχα, εἴδα περίπου τὰ μισά, εἴτε γιατὶ δὲν τὰ βρῆκα στὸν κατάλογο τῆς ΕΒΕ, εἴτε γιατὶ δὲν ἐντοπίστηκαν τὰ ἀντίτυπα. Ἡ ἀπουσία, ἀκριβῶς, τῶν τίτλων ἀπὸ τὸν δελτιοκατάλογο τῆς ΕΒΕ μὲ ὁδήγησε στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου ὅπου πράγματι ὑπάρχουν ὁρισμένα ἀντίτυπα τῆς βιβλιοθήκης Μόστρα. Ὄχι μόνον ὅσα ἀναζήτησα μὲ βάση τοὺς τίτλους τῶν καταστίχων τῆς ΕΒΕ, ἀλλὰ καὶ δύο ποὺ βρέθηκαν τυχαῖα ἀπὸ μιὰ πρόχειρη περιδιάβαση στὰ ράφια[125]. Τὰ βιβλία αὐτά, νομισματολογικοῦ περιεχομένου, ἀποσπάσθηκαν, καθὼς φαίνεται, ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη καὶ ἀκολούθησαν τὴν Νομισματικὴ Συλλογὴ ὅταν αὐτὴ μεταφέρθηκε καὶ ἀπέκτησε στὴ συνέχεια τὴν αὐτοτέλειά της[126]. Ἴσως μιὰ ἐπισταμένη ζήτηση νὰ ἔφερνε στὸ φῶς περισσότερα βιβλία τοῦ Μόστρα. Γνωρίζοντας, ὅμως, ὅτι θὰ ἐπρόκειτο πάλι γιὰ νομισματολογικὰ συγγράμματα, δὲν θεώρησα ἀναγκαῖο νὰ προχωρήσω σὲ πιὸ ἐξαντλητικὴ ἔρευνα: τὰ ἀντίτυπα ὅσα εἶδα στὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο καὶ ἐκεῖνα στὴν ΕΒΕ, ὅπου δὲν εἶναι φυσικὰ δυνατὸ νὰ γίνει συστηματικὴ ἔρευνα στὰ ράφια, πιστεύω ὅτι ἀποτελοῦν ἱκανοποιητικὸ ἀντιπροσωπευτικὸ δεῖγμα καὶ καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό τους καὶ ὡς πρὸς τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.

Ἔτσι, παρατηροῦμε ὅτι εἰδολογικὰ τὰ βιβλία ἀνήκουν σὲ ὅλες τὶς κατηγορίες τοῦ ἐπιστητοῦ· ὑπερέχουν, ὡστόσο, τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας γραμματείας, τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς, καὶ ἀκολουθοῦν τὰ ἱστορικὰ καὶ τὰ θεολογικὰ συγγράμματα. Παράλληλα, μιὰ χρονολογικὴ προσέγγιση, σύμφωνα μὲ τὸ χρόνο ποὺ ἐκδόθηκαν τὰ βιβλία, δείχνει ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος ἀποτελεῖται ἀπὸ παλιὲς ἐκδόσεις. Πάνω ἀπὸ 50% ἀνήκει στοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες τῆς τυπογραφίας (5 ἀρχέτυπα, 15 τοῦ 16ου αἰ. καὶ 12 τοῦ 17ου), ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα, ἐκτὸς ἀπὸ δύο τοῦ 19ου, ἀνήκουν στὸν 18ο αἰώνα. Πρόκειται γιὰ ἐκλεκτὲς ἐκδόσεις, καλοδιατηρημένες, ποὺ δὲν φέρουν ἴχνη ἀναγνώσεως, τουλάχιστον ἴχνη τοῦ 19ου αἰώνα, καὶ ἔχουν μόνο ὁρισμένες σημειώσεις, ταξινομικὲς καὶ κτητορικές. Σὲ μιὰ περίπτωση, μάλιστα, τὸ ἀντίτυπο εἶναι σχεδὸν ἄκοπο.

Τὰ βιβλία στὰ ὁποῖα ἔκανα αὐτοψία ἔχουν μία ἢ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες ἐνδείξεις: α') στὴ σελ. 2 ἐξωφύλλου ἢ στὸ ἐμπρός παράφυλλο, λατινικοὺς ἀριθμοὺς σὲ συνδυασμὸ μὲ ἀραβικοὺς ποὺ προφανῶς ἀποτελοῦν ταξινομικὴ ἔνδειξη· β') στὸ κάτω μέρος τῆς σελίδας τίτλου τὸ στοιχεῖο κ· γ') στὸ πίσω παράφυλλο ἢ στὸ ἐσωτερικὸ μέρος τοῦ πίσω ἐξώφυλλου στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ ἢ καὶ τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου καί, καμμιὰ φορά, ἀραβικοὺς ἀριθμούς. Πι-

125. Καταγραφή 2, ἀρ. 61, 62.

126. Δ. Μάργαρης, *ὅ.π.*, σ. 323. — Γιὰ τὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο ὅταν μεταφέρθηκε στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸ κτίριο τοῦ Πανεπιστημίου, βλ. Ἀγγελικὴ Κόκκου, *ὅ.π.*, σσ. 261, 264-265 καὶ Μάντω Οἰκονομίδου-Καραμεσίνη, Τὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο, 1829-1979. *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς* 1979 (ἔκδ. 1981), σ. 4.

στεύω ὅτι τὰ στοιχεῖα αὐτά, κάπως δυσανάγνωστα, εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸν Μόστρα καὶ πρόκειται γιὰ ταξινομικὲς ἐνδείξεις τῆς βιβλιοθήκης του· ἴσως οἱ ἀριθμοὶ νὰ δηλώνουν τὴν τιμὴ ἀγορᾶς τοῦ ἀντιτύπου. Ὅτι τὸ ταξινομικὸ σύστημα ποὺ εἶχε ἐφαρμόσει ὁ Μόστρας ἦταν πολὺ ἀποτελεσματικό, τὸ μαρτυρεῖ, ὅπως εἴδαμε, καὶ ἡ Lady Blessington· δ') κτητορικὰ σημειώματα: τοῦ Giorgio Viani (βλ. πίν.) εἴτε αὐτόγραφο, εἴτε σὲ μικρὴ ἐπικολλημένη ἐτικέττα, τοῦ Δημ. Μόστρα, τὰ ἀρχικὰ Δ.Μ. μὲ τὸ χέρι του (βλ. πίν.) καὶ βέβαια, ὁρισμένα παλαιότερα ὀνόματα κτητόρων. Ὅλα αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα δὲν βρίσκονται πάντοτε, ταυτόχρονα, σὲ ὅλα τὰ ἀντίτυπα ποὺ ἐξέτασα. Πάντως, στὰ περισσότερα ὑπάρχουν τὰ στοιχεῖα ποὺ περιγράφονται στὴν περίπτωση γ'.

Ὡς πρὸς τὴ χρονολογικὴ προσέγγιση στὰ βιβλία τῆς καταγραφῆς 1, θὰ εἴχαμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν καταγραφὴ 2. Ἂν ἐξαιρέσουμε ἕνα βιβλίο τοῦ 16ου αἰ., ποὺ ἦταν δῶρο πρὸς τὸν Μόστρα[127]. —ἡ βιβλιοφιλία του προκαλεῖ φιλικὲς καὶ τιμητικὲς προσφορὲς— πρόκειται ἐδῶ γιὰ ἐκδόσεις τοῦ 18ου καὶ κυρίως τοῦ 19ου αἰώνα, δηλαδὴ γιὰ τὶς τρέχουσες ἐκδόσεις· εἶναι φανερὸ ὅτι παρακολουθεῖ καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐνημερώνεται τακτικά, σχετικὰ μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν νέων βιβλίων. Τοῦτο, βέβαια, δὲν ἦταν πάντοτε εὔκολο. Δύο φορὲς λ.χ. βλέπουμε τὸν Μόστρα νὰ ἀναζητάει τόμους, προφανῶς γιὰ νὰ συμπληρώσει τὶς σειρές του. Ἀλλά, ἀπ' ὅ,τι γνωρίζουμε, τὴ μιὰ φορὰ ὁ τόμος, ἂν καὶ εἶχε ἀναγγελθεῖ ἡ ἔκδοσή του, κυκλοφόρησε πολὺ ἀργότερα, ἐνῶ στὴν ἄλλη, εἶχε κυκλοφορήσει πολὺ νωρίτερα ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο πρῶτο τόμο τῆς σειρᾶς[128].

Τέλος, ἂς σημειώσουμε μιὰ γενικὴ παρατήρηση ἀναφορικὰ μὲ τὴν καταγραφὴ 1. Ἀπὸ τοὺς τίτλους ποὺ περιέχει, ὁρισμένοι περνοῦν τακτικὰ καὶ στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ στὴν προσπάθεια τοῦ τελευταίου νὰ ἐμπλουτίσει τὴν «δημόσια» βιβλιοθήκη τῆς Χίου ἢ νὰ ἐκσυγχρονίσει τὸ ἑλληνικὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα. Τὸ «Manuel du Libraire» δωρίζει ὁ Κοραῆς στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου γιὰ νὰ τοῦ χρησιμεύσει στὴν ἐπιλογὴ βιβλίων γιὰ τοὺς Χίους· ὡς ὁδηγὸ γιὰ τὴ δική του βιβλιοθήκη τὸ παραγγέλνει ὁ Μόστρας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας τῆς Crusca, τὸ *Petit Carême* τοῦ Massillon, τοὺς Λαγκαστρικοὺς πίνακες —τὸν Lancaster— καὶ ἄλλα ἀκόμα, χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ κοινὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ *Journal d'Education*[129]. Ὁ Κοραῆς, θεωρώντας το ἀξιόλογο καὶ χρήσιμο, προσπαθεῖ νὰ τὸ προωθήσει πρὸς τὴ Χίο, ἐνῶ, παράλληλα, ὁ Ἰγνάτιος μὲ τὸν Μόστρα ζητοῦν μὲ ἐμμονὴ ν' ἀποκτήσουν τὴ νέα αὐτὴ «Περὶ

127. Καταγραφὴ 1, ἐπιστ. 7/19 Αὐγ. 1822, «Εὐσέβιος».

128. Καταγραφὴ 1, ἐπιστ. 27 Μαΐου 1818, «Οἰκονόμος», «Ἡρόδοτος».

129. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, Γ', σσ. 347, 488, 525, Δ' 186. Βλ. σχετικὰ καὶ τὸ πρόσφατο ἄρθρο τῆς Ἀθανασίας Μπαλτά, Ἀποστολὲς βιβλίων στὴ βιβλιοθήκη τῆς Χίου, Στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία Ἀδαμαντίου Κοραῆ καὶ Ἀλεξάνδρου Βασιλείου (1799-1817), *Μνήμων* 10(1985) 318-328.

παίδων ἀγωγῆς ἐφημερίδα», «κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Λαγκάστρου»[130].

Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι ἂν ἡ καταγραφὴ 2 μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἔλθουμε σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὰ ἴδια τὰ ἀντίτυπα τοῦ Μόστρα, ἐπιτακτικὸ ζητούμενο στὴ μελέτη κάθε ἰδιωτικῆς βιβλιοθήκης, στὴν περίπτωση ἐδῶ ἡ σχέση τοῦ κτήτορα μὲ τὸ βιβλίο του θὰ λέγαμε ὅτι φωτίζεται περισσότερο μέσα ἀπὸ τὴν καταγραφὴ 1, μέσα, δηλαδή, ἀπὸ τὴν ἐπιστολογραφία. Ἀπὸ αὐτὴν οἰκειωνόμαστε μὲ τὸ εἰδικὸ ἐνδιαφέρον, τὴ διάθεση τῆς στιγμῆς, νοιώθουμε τὴν ἀμεσότητα, δλα αὐτὰ γνωρίσματα ποὺ δὲν εἶναι πάντοτε εὔκολο νὰ τὰ προσεγγίσουμε πιάνοντας στὰ χέρια μας ἕνα «προσεγμένο» ἀντίτυπο, πού, λόγω ἀκριβῶς τῆς ἰδιότητάς του αὐτῆς, παραμένει ἐν πολλοῖς βουβὸ στὴ ζήτησή μας.

130. Οἱ συνεννοήσεις καὶ στὶς δύο περιπτώσεις γίνονται μέσω τοῦ Ἀλέξανδρου Βασιλείου στὴ Βιέννη. Θέλοντας νὰ ἐξυπηρετήσει τὸν Ἰγνάτιο, ὁ Βασιλείου ζητάει ἀπὸ τὸν Κοραῆ νὰ φροντίσει γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ *Journal d'Education* στὴν Πίζα. Ἡ στάση τοῦ Κοραῆ εἶναι ἀρνητική· συμβουλεύει τὸ Βασιλείου νὰ τὸ ζητήσει ἀπευθείας ἀπὸ τὸν βιβλιοπώλη του, τὸν Allais, «χωρὶς ν' ἀνακατώσῃ τὄνομά μου· et cela pour des raisons», *Ἀλληλογραφία*, Γ΄, σ. 448. Πβ. καὶ σ. 494. Ὁ Μόστρας ἀπὸ τὴ μεριά του γράφει στὸ Βασιλείου ὅτι ἔλαβε τὰ πρῶτα τετράδια τοῦ Journal κι ὅτι ὁ Δεσπότης ἐξακολουθεῖ νὰ τὸ διαβάζει μὲ πολλὴ εὐχαρίστηση. «Εἰπέ μὲ ὅμως», ρωτάει, «τὶς τὸ παρήγγειλε καὶ τὶς τὸ πληρώνει; ποιὸς θέλει νὰ τὸ μεταφράσῃ καὶ πῶς;» (Β΄, 118, ἐπιστολὴ 15/27 Αὐγ. 1816).

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ 1

1813 Νοέμ. 21

Λεξικὸ ἰταλο-ῥωμαϊικον καὶ ρωμαϊικο-ἰταλικὸ

Πρὸς Κων/νο Μόστρα: «Γράψαι μου ἂν ἐπῆρες μαζὺ μὲ τὸ λεξικὸν ὁποῦ ἀρχινᾶ ἀπὸ τὰ Ἰταλικὰ καὶ ἐκεῖνο ὁποῦ ἀρχινᾶ ἀπὸ τὰ ρωμαΐϊκα, ἐπειδὴ δὲν τὸ εὑρίσκουν εἰς τὰ βιβλία μου ἐδῶ», (Α΄ 34/35). Ἴσως πρόκειται γιὰ τὸ λεξικὸ τοῦ Σ. Βλαντῆ.

1815 Μαρτίου 15

Ἀπολλωνίου Λεξικόν. Apollonii Sophistae lexicon graecum Iliadis et Odysseae... (ἔκδ. ὑπὸ) J.B.C. D'Ansse de Villoison, T. 1, Παρίσι 1773.

Χφ. σημ. στὸν ψευδότιτλο: «Δῶρον τοῦ ἱππέως κυρίου Δημητρίου Μόστρα εἰς τὴν Μηλιωτικὴν Σχολὴν 1815. Μαρτίου 15 Βιέννη». Πρόκειται γιὰ τὸ μόνο βιβλίο ἀπὸ δωρεὰ Μόστρα ποὺ σώζεται σήμερα στὴν Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Μηλεῶν. Τὴν κ. Δήμητρα Ἀνδριτσάκη-Φωτιάδη, ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ δώσει τὶς σχετικὲς πληροφορίες, εὐχαριστῶ θερμά.

1815 Ἀπρ. 28

Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη (τοῦ Κοραῆ)

Πρὸς Ἀλ. Βασιλείου, Βιέννη: «τρία σώματα βιβλιοθήκης θέλομεν, ἓν ὁ Δεσπότης, ἓν ἐγώ, καὶ τὸ τρίτον ὁ Κόμης [Καποδίστριας]», (Β΄ 24). Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸν τ. 9 τῆς Ἑλλ. Βιβλιοθήκης τοῦ Κοραῆ ποὺ περιλαμβάνει τὸν τ. Α΄ *Στράβωνος Γεωγραφικὰ* (Παρίσι 1815). Ὁ τόμος ἄρχισε νὰ τυπώνεται τὸν Δεκ. 1814 καὶ τελείωσε τὸν Ὀκτ. 1815, πβ. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ΟΜΕΔ, τ. Γ΄, σσ. 359, 428.

1816 Φεβρ. 9/16

J.C. Brunet, Manuel du Libraire et de l'Amateur des livres, Paris 1814, 4 τ.

Πρὸς Δημ. Γ. Σχινᾶ, Φλορεντία: «ὁ κύριος Ciampi θέλει σοὶ εἶπε τὴν συλλογὴν βιβλίων ὁποῦ κάμνω ἐδώ. μοὶ εἶναι ἀναγκαῖον τὸ Manuel du Libraire et de l'Amateur de Livres etc. par J.C. Brunet Paris 1814. 4 Vol. καὶ αὐτὸ εὑρίσκεται αὐτοῦ, ἠγοράσθη δεμένον δι' ἑξῆντα παῦλα. ἀγόρασαί μέ το εἰς

όποίαν τιμήν ήμπορέσης, καὶ στεῖλέ το διὰ τοῦ κυρίου Ciampi παρὰ τοῦ ὁποίου ζήτησαι καὶ τὰ χρήματα, καὶ ὅταν μὲ τὸ φέρῃ τοῦ τὰ δίδω», (Β΄ 58). Στὸν ἴδιο, 21 Φεβρ. 1816: «ἀγόρασαί με τὸν Brunet ὅταν ἔλθῃ ἡ νέα ἔκδοσις, ἐπειδὴ αὐτὸν θέλω καὶ ὄχι τὸν Fournier», (Β΄ 60). Στὸν ἴδιο, 27 Μαρτ. 1816: «μὴ ἀλησμονῇς τὸν Brunet καὶ Fournier», (Β΄ 70). Στὸν ἴδιο, 31 Μαρτ. 1816: «ὅταν ἔλθουν οἱ Brunet νὰ πάρῃς καὶ ἓν σῶμα διὰ τὸν κύριον (Ἀναστάσιον) Δεσπότην», (Β΄ 71). Στὸν ἴδιο, 15/27 Μαΐου 1816: «λάβε... καὶ ἑκατὸν λίρας, διὰ τὸν Brunet ὅπου ἔλαβον μὲ τὰ γλυκά, διὰ τὰ ὁποῖα σ' εὐχαριστοῦμεν», (Β΄ 82).

1816 Φεβρ. 22

Lancaster [Jos., Système anglais d'instruction, ou Recueil complet des améliorations et inventions mises en pratique; trad. de l'anglais par le duc de La Rochefoucauld Liancourt, Παρίσι 1815].

Malthus [P.R., Essai sur le principe de la population, ou Recherche sur l'influence de ce principe sur le bonheur de l'espèce humaine... trad. de l'anglais par P. Prévost, Γενεύη-Παρίσι 1809, 3 τ.].

Πρὸς τὸν Ἀλέξ. Βασιλείου, Βιέννη: «τὸν Lancaster ἀκόμη δὲν ἔλαβον. θέλω προσπαθήσει νὰ εὕρω καὶ τὸν Malthus». (Β΄ 63).

1816 Μαρτ. 27

Ἀέτιος

Βυζαντὶς (Βενετία 1722-33)

Χρυσόστομος

Fournier [Dictionnaire portatif de Bibliographie, 2e éd. revue et considérablement augmentée, Paris, Fournier, 1809].

Πβ. σημ. 23. Πρὸς Δημ. Γ. Σχινᾶ, Φλορεντία: «ἂς ἔλθωμε τώρα καὶ εἰς ταῖς σπεκουλατζιόνες (εἰπέ με τὸ γραικικά). ἡ τιμὴ τῶν ἑλληνικῶν καὶ γραικολατίνων βιβλίων ὁποῦ ἠμπορῶ νὰ ἀγοράσω ἀπὸ τὸν Παγάνην, ἀναβαίνει εἰς πεντὲξ χιλιάδας παῦλα, καὶ ἴσως καὶ περισσότερα. σὺ μ' εἶπες ὅτι ἀγόρασες παρ' αὐτοῦ τὸν ἀέτιον εἰς τὴν μισὴν τιμὴν ἀπὸ ἐκείνην ὁποῦ εἶναι εἰς τὸν κατάλογόν του. διὰ μίαν ἀγορὰν μεγάλην πρέπει νὰ ἀφήσῃ καὶ κἄτι περισσότερον, καθὼς ἔκαμαν καὶ οἱ ἐν τῇ λιβόρνῳ βιβλιοπῶλαι. μάλιστα αὐτὸς ἔχει καὶ τιμὰς ὑπερβολικάς. τιμᾷ τὴν βυζαντίδα καὶ ἐλλιπῆ οὖσαν διὰ χίλια παῦλα, καὶ σὺ ἠξεύρεις ὅτι ἠμποροῦσα νὰ τὴν λάβω ἀπὸ τὸν Πιάτην διὰ τετρακόσια. τιμᾷ τὸν χρυσόστομον διὰ ἑξακόσια παῦλα καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα. ὁμίλησαι μετ' αὐτοῦ, καὶ γράψαι με τὴν τελευταίαν συγκατάβασιν

όποῦ ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ καὶ τότε σὲ στέλλω τὸν κατάλογον τῶν βιβλίων ὁποῦ θέλω καὶ τὰ χρήματα ἐνταυτῷ. σονδάρισαι καὶ τὸν Πιάτην καὶ ἂς σὲ δώσῃ ἕνα κατάλογον τῶν Ἑλληνικῶν καὶ γραικολατίνων βιβλίων του, φανερώνοντας ἐν αὐτῷ τὴν ἔκδοσιν, τὸ ἔτος, καὶ τὸ δέσιμον καὶ τὴν τελευταίαν τιμήν. ἴσως κάμωμεν καὶ μὲ αὐτὸν τίποτε. μὴ ἀλησμονῆς τὸν Brunet καὶ Fournier», (Β΄ 70).

1816 Μαρτ. 31

Κρούσκα (Vocabolario degli Accademici della Crusca, Φλορεντία 1729, 5 τ. in-fol ἢ Βενετία 1763).

Πρὸς Δημ. Γ. Σχινᾶ, Φλορεντία; «ἀμὴ ὁ κύριος Ciampi δὲν μ' ἀγόρασε κἂν τὴν Κρούσκαν;», (Β΄ 71). Πβ. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία,* ΟΜΕΔ, Γ΄, σ. 480.

1816 Μαΐου 12/24

Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος. [Ἐπιτομὴ Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος συνερανισθεῖσα μὲν ἐκ διαφόρων συγγραφέων ὑπὸ Γρηγορίου Παλιουρίτου Διδασκάλου τοῦ ἐν Λιβόρνῳ Ἑλληνομουσείου..., Ἔκδ. δευτέρα, Βενετία, 1815, 2 τ.]

Πρὸς Δημ. Γ. Σχινᾶ, Φλορεντία: «διὰ τοῦ Ciampi ὁποῦ ἀναχωρεῖ τὴν ἐρχομένην τρίτην θέλω σὲ στείλει τὰ λοιπὰ καὶ τὴν Ἱστορίαν τῆς ἑλλάδος ὁποῦ ἐλησμόνησα», (Β΄ 76).

1816 Μαΐου 15/27

Journal d'éducation — Περὶ παιδαγωγίας ἐφημερίδες.

Πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, Βιέννη: «ἀπὸ τὸν βιβλιοπώλην Piatti δὲν ἔλαβον ἕως τώρα τὰς περὶ παιδαγωγίας Ἐφημερίδας», (Β΄ 81). Πρὸς Δημ. Γ. Σχινᾶ, Φλορεντία 16/28 Ἰουν. «Ὁ Allais βιβλιοπώλης Παρισινὸς μὲ διαταγὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου [Βασιλείου] ἀκολουθεῖ στέλλων τὰ φυλλάδια τῆς παιδαγωγικῆς ἐφημερίδος διὰ τὴν Πανιερότητά του πρὸς τὸν φλωρεντινὸν Piatti. ὑμεῖς ἕως τώρα ἐλάβομεν οὐδέν. ἐρώτησαι περὶ τούτου τὸν Piatti», (Γ΄ 4), καὶ ἀλλοῦ, Β΄ 103. Στὸν Ἀλεξ. Βασιλείου, Βιέννη, 15/27 Αὐγ. 1816: «ἐλάβομεν τέλος πάντων χθὲς τὰ πρῶτα ὀκτὼ τετράδια τοῦ Journal d'éducation. ἐξακολουθεῖ νὰ τὸ διαβάζῃ ὁ Δεσπότης μὲ πολλὴν εὐχαρίστησιν. εἰπέ με ὅμως τὶς τὸ παρήγγειλε, καὶ τὶς πληρόνει; ποῖος θέλει νὰ τὸ μεταφράσῃ, καὶ πῶς; ἐξηγήσου με καλά...», (Β΄ 118).

Ἑρμῆς [ὁ Λόγιος]

Πρὸς Ἀλεξ. Βασιλείου, Βιέννη: «ἐμάθομεν ὅτι ἄρχισε μὲ ὥραις καλαῖς καὶ ὁ Ἑρμῆς, κατάγραψον τὸν Δεσπότην συνδρομητὴν ἀπ' ἀρχῆς διὰ νὰ τὸν λαμβάνωμεν καὶ ἡμεῖς», (Β΄ 81). Πρὸς Ἄνθιμο Γαζῆ, Βιέννη 15/27 Μαΐου 1816: «διὰ τὶ

νὰ μαθωμεν ἀπὸ ἄλλους ὅτι ἀνέστη ὁ Ἑρμῆς καὶ νὰ μὴ ἠξεύρωμεν ἀκόμη τὰ θαύματά του;», (Β΄ 81). Πρὸς Ἀλεξ. Βασιλείου, Βιέννη, 15/27 Αὐγ. 1816: «ἑρμῆς οὔτε φαίνεται, οὔτε ἀκούεται ἀκόμη εἰς ἡμᾶς. ὑπομονή», (Β΄ 118). Πβ. Γ 24, 65 κ.ἀ.

['Ανθίμου] Γαζῆ Λεξικὸν [ἑλληνικόν... Ἔκδοσις πρώτη ἐπιστασίᾳ καὶ διορθώσει Σπυρίδωνος Βλαντῆ. Τόμος τρίτος. Βενετία, Μ. Γλυκύς, 1816].

Πρὸς Ἄνθιμο Γαζῆ, Βιέννη: «ὁ εἰς βενετίαν ἀδελφός μου ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Βλαντῆν τὸν τρίτον τόμον, πλὴν δὲν τὸν ἔλαβεν, ἐπειδὴ ὁ Βλαντὴς θέλει νὰ πληρωθῇ, λέγει καὶ τότε νὰ τὸν δώσῃ. ὅθεν δὲν ἐξανάγραψα πλέον, καὶ μᾶς τὸν φέρεις ὅταν περάσῃς ἐκεῖθεν, καὶ κοίταξαι γρήγορα», (Β΄ 81). Πρὸς Γεωργ. Μόστρα, Βενετία, 19 Ἰουν. 1816: «ἀγόρασαι διὰ τὸν Κωνσταντὴν καὶ τὸν τρίτον τόμον τοῦ λεξικοῦ τοῦ Γαζῆ διὰ νὰ τοῦ τὸν ὑπάγῃς, ὅτι ἔχει τοὺς ἄλλους δύω. ὅσον διὰ τὸν ἰδικόν μου ἔγραψα πρὸς τὸν Γαζῆν», (Β΄ 98).

1816 Ἰουν. 9/22

S. Ciampi, Ὄνειρον τοῦ Σκιπίωνος [Il Sogno di Scipione ... Pisa 1816].

Πρὸς Ἀλεξ. Βασιλείου, Βιέννη: «ὁ ἐδῶ φίλος μας διδάσκαλος τῆς Ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς Ciampi ἐξέδωκεν ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ τὸν ὄνειρον τοῦ Σκιπίωνος μεταφρασθέντα εἰς τὸ ἑλληνικὸν παρὰ τοῦ Πλανούδου καὶ τὸν ἀφιέρωσεν εἰς τὴν Πανιερότητά του», (Β΄ 93).

1816 Ἰουν. 15/27

Bayle, Ἅπαντα καὶ Λεξικὸν [Bayle, Pierre Ses œuvres diverses, La Haye 1727-31 καὶ 1737, 4 τ. in fol. καὶ Dictionnaire historique et critique, 1η ἔκδ. 1697, 8η ἔκδ. Amsterdam 1740, 4 τ. in fol.]

Πρὸς Ἀναστ. Δεσπότη, Λιβόρνο: «ἀ propros ἐνθύμησαι τὸν θεῖον [Μοσπηνιώτης] μίαν συμφωνίαν ὅπου πρὸ πολλοῦ ἐκάμαμεν, καὶ ἐγὼ νὰ τὸν δώσω τὰ ἅπαντα τοῦ Bayle ἢ ἡ εὐγένειά του νὰ μὲ δώσῃ τὸ λεξικόν του, καὶ ἂς ἐκλέξῃ ὁποιον θέλει», (Β΄ 195).

1816 Ἰουλ. 10/22

Bertrand, Histoire de la Grèce...

Πρὸς Ἀναστ. Δεσπότη, Λιβόρνο: «μὲ γράφει [ὁ Δ. Σχινᾶς] ὅτι ζητοῦν διὰ τὴν Histoire de la Grèce εἴκοσι παύλους. ἐγὼ τὴν ἴδον εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Gamba διὰ δέκα φράνκα ἐπιγραφομένην Bertrand Histoire de la Grèce. σὺ ὅμως μπορεῖς νὰ πάρῃς τὴν ἰδικήν μου, ἥτις εἶναι καὶ δεμένη τώρα», (Β΄ 101). Πρὸς Δημ. Γ. Σχινᾶ, Φλορεντία: «τὴν Ἱστορίαν τῆς Γραικίας μὲ τὴν ἀγοράζεις διὰ τὸν Ἀναστάσιον, ὅτι εὐ-

ρίσκεται εἰς Λιβόρνον», (Β΄ 104). Βλ. ἐδῶ 12/24 Μαΐου 1816, «Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος».

Lamio [Deliciae eruditorum, seu veterum ἀνεκδότων opusculorum collectanea, collegit Joan. Lamius, Florentiae 1736-69, 18 τ., 8^{0} ἢ 1744]

Allatio

Ἀφροδισιεύς

Πρὸς Δημ. Γ. Σχινᾶ, Φλορεντία: «ὅσα ἔκαμες διὰ τὸν Lamio καὶ Allatio εἶναι καλά, καὶ στεῖλέ μέ τα ὅταν εὕρῃς εὐκαιρίαν, ὁμοῦ μὲ τὸν ἀφροδισιέα γράφωντάς με ὅσα ἐξώδευσας διὰ νὰ σὲ τὰ στείλω», (Β΄ 104).

1816 Αὐγ. 21

...κλασικοί...

Magasin Encyclopédique

Συνοδικὰ γραικικὰ (Πιθανὸν νὰ πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο «Τῶν Ἁγίων Συνόδων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας... συνάθροισις... νῦν πρῶτον ἑλληνιστὶ μόνον ἐκδοθεῖσα... (ὑπὸ) Σπυρίδωνος Μήλια, Βενετία 1761, Legr. 18ος αἰ., ἀρ. 572. Ἡ ὑπόδειξη τοῦ Τρ. Σκλαβενίτη).

Πρὸς Δημ. Γ. Σχινᾶ, Φλορεντία: «ἔλαβον ἀπὸ τὸν Δημήτρην ἓν γράμμα τοῦ Signor Landi, εἰς τὸ ὁποῖον μὲ λέγει ὅτι δὲν ἐπρόφθασε νὰ μὲ δώσῃ τὸ ultimatum διὰ τοὺς κλασικοὺς ὁποῦ ἤθελε ν' ἀγοράσῃ ἀπὸ ἐμὲ διὰ πεντακόσια παῦλα, καὶ μὲ παρακαλεῖ τώρα νὰ τοὺς στείλω, καὶ νὰ δώσῃ αὐτοῦ τὰ χρήματα, ὅθεν παρακαλῶ καὶ ἐγὼ σὲ νὰ ὑπάγῃς εὐθὺς νὰ τὸν εἴπῃς τοὺς ἀσπασμούς μου, καὶ ὅτι νὰ ἐνθυμηθῶ ὅτι ἔδωκε τὸ ultimatum πρὶν ἀγοράσω ἐγὼ τοὺς ἰδικούς του, ἐπειδὴ ἤθελε νὰ κρατήσῃ τρία τέσσαρα νομίσματα διὰ τὴν μεταφοράν, καὶ οὕτω δὲν ἐσυμφωνήσαμεν. ὅθεν εὐθὺς ἀφοῦ ἔφθασα ἐδῶ καὶ εὗρον τὸν κὺρ Ἀναστάση Δεσπότην, τοὺς ἄλλαξα μὲ αὐτὸν λαβὼν δι' αὐτοὺς τὸ Magazin Encyclopédique καὶ τινα συνοδικὰ γραικικά, ἐλπίζω νὰ ἀλλάξω αὔριον καὶ αὐτοὺς ὁποῦ ἠγόρασα μὲ ἄλλα ἑλληνικὰ βιβλία, καὶ πάει λέγωντας.», (Β΄ 119).

1816 Σεπτ. 11/23

Δύο τόμους τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας [βλ. ἐδῶ 1816 Μαΐου 12/24]

Δαβίλας, Ἱστορία τῆς Γαλλίας, 6 τ. [Eur. Cater. Davila, Storia delle guerre civili di Francia, Parigi 1644 ἢ Milano 1807, 6 τ.]

Goldsmith,Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος [Ἴσως ἡ 2η ἔκδοση, Βιέννη 1807, Γκίνης-Μέξας, ἀρ. 452].

Πρὸς Ἀναστ. Δεσπότη. Λιβόρνο: «λάβε καὶ ἀπὸ ἐμὲ δεμένους τοὺς 2 τόμους τῆς ἑλληνικῆς Ἱστορίας, καὶ 6 τόμους τοῦ Δαβίλα καὶ ὄχι πέντε ὁποῦ γράφεις. ἀλλ' εἰπέ με ποῖος εἶναι ὁ προκομμένος διδάσκαλος ὁποῦ συμβουλεύει νὰ διαβάσῃ ὁ ἀνεψιός σου τῆς Ἱστορίαν τῆς Γαλλίας εἰς τὸν Δαβίλαν, ἐν ᾧ αὐτὸς ἔχει χρείαν νὰ μάθῃ πρῶτον τὴν Ἱστορίαν τῆς πατρίδος του; σὲ συμβουλεύω νὰ τὸν δώσῃς τὸν Goldsmith, ἢ κἀνέν ἄλλο ἱστορικὸν τῆς ἑλλάδος, καὶ ὄχι Δαβίλαν, τὸν ὁποῖον στέλλω, καὶ κάμε ὅπως θέλεις (Β΄ 122).

1816 Ὀκτ. 2/14

Nouveaux Voyages

Batteux [l'abbé Ch.] Principes de littérature, [Principes Abrégés de la Littérature, Paris 1777 ἢ Strasbourg 1800 6 τ.].

Le Droit des Gens [Emer. de Vattel, Le Droit des gens ou Principes de la loi naturelle...Londres (Neuchâtel), 1758, 2 τ. μὲ πολλὲς ἀνατυπώσεις· ἴσως ἐδῶ ἡ ἔκδοση Lyon 1802, 3 τ. Πβ. καὶ Γκίνης-Μέξας, ἀρ. 1474, ἑλλ. μεταφρ.].

Ὁ Δ.Μ. παραπονεῖται στὸν βιβλιοπώλη Pagani, στὴ Φλορεντία, γιὰ λάθη στὴν ἀποστολὴ τῶν τόμων καὶ ζητάει νὰ ἀντικατασταθοῦν, (Β΄ 126-7).

1816 Νοεμ. 10/22

Ἀστρονομία [Κούμα, τ. 7ος: Σύνοψις τῆς Σφαιρικῆς Τριγωνομετρίας καὶ τὰ Στοιχεῖα τῆς Ἀστρονομίας, Βιέννη 1807].

Πρὸς Ἀναστ. Δεσπότη, Λιβόρνο: «Νὰ στείλῃ εὐθὺς ὁ Λουριώτης τὴν ἀστρονομίαν ὅτι εἶναι ἀναγκαία», (Β΄ 130).

1816 Νοεμ. 11/23

Κούμας, 8 τ. [Σειρᾶς στοιχειώδους τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν πραγματειῶν..., Βιέννη 1807. Γκίνης-Μέξας, ἀρ. 485].

Πρὸς Ἀναστ. Δεσπότη, Λιβόρνο: «ἔλαβον τὴν ἀστρονομίαν. φέρε με καὶ τοὺς 8 τόμους τοῦ Κούμα, καὶ ἂν δὲν ἔλθῃς, ὁποῦ δὲν τὸ ἐλπίζω στεῖλέ μὲ τους μέ ἄλλον τινά», (Β΄ 131).

1817 Ἰαν. 21

Avramiotti [G.D. Alcuni cenni critici del dottore... sul viaggio in Grecia che compone la prima parte dell' Itinerario da Parigi a Gerusalemme del signor F.A. de Chateaubriand... Padova, 1816, in -8ο 155 σ.].

Πρὸς Ἀν. Ἀντωνόπουλο, Τριέστι: «Il Signor Avramiotti ἐξέδωκεν εἰς Πάδοβαν ἓν βιβλιάριον κατὰ τοῦ Chateaubriand, τὸ ὁποῖον ἐλάβομεν ἐδῶ, ἀλλ' ὄχι σωστόν, ἐπειδὴ λείπει εἰς τὸ τέλος μισὸν τετράδιον ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν 149 ἕως ἑκατὸν πενήντα δύω. ἀπὸ Πάδοβαν μὲ γράφουν ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ βιβλία ἐστάλθησαν αὐτοῦ, ὅθεν ἐξέτασαι νὰ μὲ εὕρῃς αὐτὸ τὸ μισὸν τετράδιον, καὶ στεῖλέ μέ το μὲ τὴν πόσταν», (Γ΄ 1).

1817 Μαρτ. 5/17

Cesarotti, 10 τ. [Opere complete dell'abb. Melchior Cesarotti, Pisa 1805-1813, 42 τ.].

Ciampi, ἐγχειρίδιον. [Πιθανῶς πρόκειται γιὰ τὸ «De usu linguae Italicae saltem a saeculo quinto, Pisis 1817].

Πρὸς Ἀνδρέα Λουριώτη, Λιβόρνο: «δὲν ἐνθυμήθης νὰ μοῦ ἀγοράσῃς τοὺς δέκα τόμους τοῦ Cesarotti διὰ εἴκοσι παῦλα ὡς τοὺς ἰδικούς σου καὶ ἐπιμελήσου τώρα καὶ νὰ τοὺς ἀγοράσῃς καὶ νὰ μὲ τοὺς στείλῃς μὲ τὸν τόμον ὁποῦ πρέπει νὰ ἔλαβες ἀπὸ τά [...] ὁ προφέσσορας Ciampi ἐκδίδει ἐντὸς ὀλίγου ἓν ἐγχειρίδιον ὅπου πραγματεύεται καὶ διὰ τὴν σχέσιν ὁποῦ ἔχει ἡ γλῶσσα μας παλιὰ καὶ νέα μὲ τὴν ἰταλικήν. ἂν ἠμπορεῖς νὰ τοῦ προβλέψῃς καμπόσους συνδρομητὰς δὲν ἦτο κακὸν καὶ δι' αὐτὸν καὶ δι' ἐκείνους. ἡ τιμὴ εἶναι δύω παῦλα καὶ δὲν πιστεύω νὰ εὑρῇς δυσκολίαν», (Γ΄ 10).

1817 Ἀπρ. 30

Bizantina, Παρίσι, 49 τ. [Byzantinae historiae scriptores varii, Parisiis, 1648-. Ἡ πλήρης σειρὰ περιεῖχε, κατὰ τὸν Brunet, 55 τόμους]

Ἡρόδοτος

Ἀνθολογία Ἄλδου [Florilegium diversorum epigrammatum... Venetiis, in aedibus Aldi, 1503].

Πρὸς Ἀναστάσιο Δεσπότη, Νεάπολη: «ἐνθυμήσου νὰ μὲ φέρῃς ἕνα ἀπὸ τοὺς αὐτοῦ ἡροδότους, ἢ ἐκεῖνον μὲ τὰ δώδεκα δουκάτα, ἢ ἐκεῖνον μὲ τὰ εἰκοσιτέσσερα, ἀλλ' ὄχι εἰς τὴν τιμὴν ὁποῦ ζητοῦν, τουλάχιστον εἰς τὴν μισήν, ἀκόμη καὶ τὴν Bizantina τοῦ παρισίου εἰς 49 τόμους ἂν τὴν δίδουν διὰ 30 μονέδας... ἀνθολογίαν τοῦ ἄλδου ἔχω, καὶ τὴν πωλῶ εἰς τὴν μισὴν ὁποῦ ζητοῦν αὐτοῦ», (Γ΄ 19).

1817 Ἰουν. 26

Le Caissier Italien, 2 τ.

Il Mentore perfetto de' Negozianti, 5 τ. [ovvero Guida sicura dei medesimi, ed instruzione per rendere più agevoli e meno incerte le loro specula-

zioni. Trieste, 1794-97, 5v., in-4^{0}, ἐπιμ. A. Metrà, πβ. G. Melzi, *Dizionario di opere anonime e pseudonime di scrittori italiani*... Milano 1852, t. II, σ. 489, φωτοανατύπωση.]

Opérations des changes

Ἐφημερίδες τοῦ λουγάνου [Lugano]

Πρὸς Κων. Μόστρα, Κέρκυρα: «σὲ στέλλω... τὰ ἐξῆς ἐμπορικὰ βιβλία ὁποῦ ἔτυχαν εἰς τὴν βιβλιοθήκην μου: Le Caissier Italien εἰς δύω τόμους. Il Mentore perfetto de' Negozianti εἰς πέντε τόμους καὶ opérations des changes εἰς ἕνα τόμον καὶ μερικὲς ἐφημερίδες τοῦ λουγάνου», (Γ΄ 22).

1817 Ἰουλ. 13/25

γαλλικὸς Στράβων [Géographie de Strabon, traduite du grec en français par de La Porte du Theil, Coray et Letronne avec des notes et une introduction par Gosselin, Paris 1805-1819, 5 τ.]

Πρὸς Ἀλεξ. Βασιλείου, Τεργέστη: «δὲν ξεύρω ἂν ἔφερες αὐτοῦ καὶ τὰ βιβλία μου ἀπὸ βιέννης καθὼς σὲ προέγραφον, τὰ ὁποῖα παρακαλῶ νὰ μὲ στείλῃς μὲ πρώτην εὐκαιρίαν εἰς λιβοῦρνον· μετ' αὐτῶν πρέπει νὰ εἶναι καὶ οἱ Ἑρμαῖ, καὶ οἱ δύω ἢ τρεῖς τόμοι τοῦ γαλλικοῦ στράβωνος ἀστοίχωτοι. ἐπήραμεν τότε τοὺς δύω τόμους πρῶτον καὶ δεύτερον. ἔχομεν πρὸ καιροῦ ἐδῶ τὸν φίλον ἀμιράλην τζιτζαγόφ, ὅστις τοὺς προσμένει ἀνυπομόνως», (Γ΄ 24). — Ἡ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ Στράβωνα, ποὺ πραγματοποιήθηκε μὲ ἐντολὴ τοῦ Ναπολέοντα καὶ στὴν ὁποία συνεργάστηκε ὁ Κοραῆς ἐπικράτησε νὰ ἀναφέρεται ὡς ὁ «γαλλικὸς Στράβων», σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἔκδοση, στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Κοραῆ.

1817 Αὔγ. 3/15

Esprits des Journaux [L'Esprit des Journaux français et étrangers, Liège et Bruxelles 1772-1818, in-12o, πβ. Brunet, Manuel du Libraire, Table méthodique, τ. VI, στ. 1856].

[Eduardi] Corsini, De' Fasti Attici [Florentiae 1744-61] 4 τ.

Πρὸς Στέφανο Καραθεοδωρῆ, Φλορεντία: «Σ' εὐχαριστῶ διὰ τὴν ἀγορὰν καὶ σὲ στέλλω διὰ τοῦ Ciampi τριανταεπτὰ νομίσματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀφ' οὗ κρατήσῃς τὰ ἐξοδευθέντα, μεταχειρίσου τὰ ἄλλα εἰς ἀγορὰν τοῦ Esprits des Journaux ἂν εὕρῃς, εἰς τὸν τέταρτον τόμον de' fasti attici τοῦ Corsini. διὰ τὴν ἀποστολὴν των συμβουλεύσου καὶ τὸν Ciampi, καὶ στεῖλέ τα ὅταν θέλεις χωρὶς καμμίαν βίαν», (Γ΄ 28).

1817 Σεπτ. 14/26

'Αρχιμήδης [Ἴσως ἡ γαλλικὴ ἔκδοση: Les œuvres d'Archimède, traduites littéralement avec un commentaire par F. Peyrard, Paris 1807 in-4^{0} ἢ 1808, 2v.].

Πρὸς Ἐπαμεινώνδα Μαυρομμάτη, Κέρκυρα: «ἀπὸ τὰ βιβλία ὁποῦ ζητεῖ ὁ Νικολάκης, μόνος ὁ 'Αρχιμήδης εἶναι διπλοῦς καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ λοιπά· πολλὰ δὲν εἶναι οὔτε μονά. εὑρῆκα κάμποσα τώρα εἰς φλωρεντίαν, ὅπου ἤμεθα δι' ὀλίγας ἡμέρας, ἀλλ' οὐ χρήματα νὰ ἀγορασθῶσιν. ἔλαβα μόνον ὀλίγα μὲ ἀλλαγὴν τῶν διπλῶν ὁποῦ εἶχα», (Γ΄ 30).

1817 'Οκτ. 19

Diodoro Siculo

Πρὸς καθηγητὴ G. Gatteschi, Φλορεντία: «Vi prego di salutarmi il buon signor Piatti e dimandargli l'undecimo vol. di Diodoro Siculo, che da molto tempo m' ha promesse; se non l'ha ancora doppio, obbligatelo di darvi quello che ha legato, pagandogli anche la legatura», (Γ΄ 33).

1817 Δεκ. 28

[J. J. Rousseau], Contrat Social

Διαταγαὶ [καὶ Συνθῆκαι] τῆς ἐν Λιβόρνῳ 'Εκκλησίας [τῶν 'Ορθοδόξων 'Ανατολικῶν Γραικῶν... Βενετία 1775]

Πβ. Legrand, B.H., 18ος αἰ., II. ἀρ. 833. Τὸ 1810 ἡ Κοινότητα Λιβόρνου ξανατύπωσε τοὺς Κανονισμοὺς σὲ 150 ἀντίτυπα, βλ. Ν. Τωμαδάκης. «Ναοὶ καὶ θεσμοὶ τῆς 'Ελληνικῆς Κοινότητος τοῦ Λιβόρνου», *ΕΕΒΣ* 16(1940) 98.

Dictionnaire de l'Académie française, 2v. in-4o

Λεξικὸν Γαλλικο-ρωμαϊκόν, 2 vol. in-4o [«Λεξικὸν δίγλωσσον τῆς Γαλλικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς διαλέκτου, εἰς δύο τόμους διηρημένον», τοῦ Γ. Βενδότη, 2η ἔκδ. Βιέννη 1804]

Πβ. Γκίνης-Μέξας, ἀρ. 273.

[J.B.] Massillon, Petit Carême [Paris, 1758. 'Ακολούθησαν πολλὲς ἐκδόσεις· ἴσως ἐδῶ Παρίσι 1813. – Πβ. Κοραῆς, *'Αλληλογραφία*, Δ΄, σ. 186].

Secretario Moderno

Βλ. ὑποσημ. 12.

1818 'Απρ. 7/19

Dizionario d'Antimo Gazi ['Ανθίμου Γαζῆ Λεξικὸν ἑλληνικόν... Βενετία, Α΄ 1809, Β΄ 1812, Γ΄ 1816].

Πρὸς Σπ. Ναράντζη, Βενετία: «Mi manca fin'adesso il terzo tomo del Dizionario d'Antimo Gazi che gli ho pagato anticipamente», (Γ΄ 44).

1818 Μαΐου 27

[Ἑλληνικός] Τηλέγραφος

Πρὸς Θεόκλητο Φαρμακίδη, Βιέννη: «ἐγὼ ἐδοκίμασα αὐτὸ (νὰ λαμβάνει δηλαδὴ «διὰ τῆς τοπικῆς πόστας» γερμανικὲς ἐφημερίδες) ἀπ' ἀρχῆς ὁποῦ ἤλθαμεν ἐδῶ, διὰ νὰ λαμβάνωμεν ὁμοῦ καὶ τὸν τηλέγραφον, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχεν διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν», (Γ΄ 47).

Δεύτερον τόμον τοῦ Οἰκονόμου

Πρὸς Θεόκλητον Φαρμακίδη, Βιέννη: «ἐνθυμήσου νὰ μὲ στείλῃς... καὶ τὸν δεύτερον τόμον τοῦ Οἰκονόμου, ἂν ἐξεδόθη» (Γ΄ 47). Ἐννοεῖ τὸν β΄ τόμο τῶν «Γραμματικῶν ἢ Ἐγκυκλίων Παιδευμάτων, βιβλία Δ΄ συνταχθέντα ὑπὸ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου Πρεσβυτέρου καὶ Οἰκονόμου» τοῦ ὁποίου ὁ τ. Α΄ κυκλοφόρησε στὴ Βιέννη τὸ 1817. Κατὰ τοὺς Γκίνη-Μέξα, ἀρ. 956 ὁ τόμος Β΄ δὲν ἐκδόθηκε ποτέ. Ὅμως στὴν «Εἴδηση» γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ τ. Α΄ ποὺ δημοσιεύει ὁ *Λόγιος Ἑρμῆς*, 1818, τχ. 6/15 Μαρτίου, σ. 112 (πβ. καὶ Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, *Τὰ ἑλληνικὰ προεπαναστατικὰ περιοδικά. Εὑρετήρια. Β΄ Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, Ἀθήνα ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1976, σ. 249) σημειώνεται ὅτι «τὴν ὅλην συλλογὴν τῶν Γραμματικῶν διαιρεῖ ὁ σεβάσμιος συγγραφεὺς εἰς τέσσερα βιβλία, τῶν ὁποίων τὰ μὲν δύω πρῶτα ἐξεδόθησαν ἤδη εἰς τὸν παρόντα Α΄ τόμον καὶ περιέχουσι τὰ ἀνωτέρω ρηθέντα... τὸ δὲ τρίτον ἐξεδόθη πρότερον κατὰ τὸ 1813, τὸ ὁποῖον διαλαμβάνει περὶ τῆς Ρητορικῆς καὶ ἀποτελεῖ τὸν Β΄ τόμον* (*Ἰδ. Λογ. Ἑρμῆν, Ἀρ. 18, σ. 324 τοῦ 1816 ἔτους)». Προφανῶς ὁ Μόστρας θὰ εἶχε μάθει γιὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ τ. Α΄ ἀλλὰ δὲν θὰ εἶχε λάβει ἀκόμα τὸ τεῦχος τοῦ *Λ. Ἑρμῆ* ποὺ ἔδινε αὐτὴν τὴν πληροφορία. Τὸ τεῦχος εἶναι τοῦ Μαρτίου 1818, ἐνῶ ἡ ἐπιστολή του τοῦ Μαΐου.

Ὅμηρος τοῦ Ernesti

[Homeri opere Gr[aece] et lat[ine] ex recensione et cum not. Sam. Clarkii, accessit varietas lectionum cura Jo-Aug. Ernesti qui et suas notas adspersit, Lipsiae 1759-64, 5 vol. in-8°].

Στὴν ἴδια ἐπιστολή, ζητεῖ τὴν παραπάνω ἔκδοση τοῦ Ὁμήρου: «καὶ νὰ μὲ φανερώσῃς εὐθὺς τὴν τελευταίαν τιμὴν ὁποῦ ζητοῦν, διὰ νὰ σὲ γράψω νὰ μὲ τὴν στείλῃς, ἂν συμφέρει. Τὴν θέλω διὰ τὸν Νικολάκην Μαυρομμάτην, ὅστις εἶναι ἐδῶ καὶ σὲ ἀσπάζεται», (Γ΄ 48). Πρὸς τὸν ἴδιο, 8/20 Νοεμ. 1818: «Ὁ ὅμηρος τοῦ Ἐρνέστι δὲν χρειάζεται πλέον, διότι ὁ καλὸς Νικολάκης ὁποῦ τὸν ἤθελε, δὲν ζῇ», (Γ΄ 66).

Ἡρόδοτος, ἔκδ. Schaefer, 1803, in-8⁰ [Herodoti Halicarnassei historiarum libri IX, ex optimis exemplaribus emendavit ac notas criticas adiecit G.-H. Schaefer, Lipsiae 1800-1802 (seu 1803), 3 τ.].

Πρὸς Θεόκλ. Φαρμακίδη, Βιέννη: «μὲ λείπει ὁ τέταρτος τόμος ἡροδότου τῆς ἐκδόσεως τοῦ Schaefer 1803, in 8⁰ καὶ ἂν εὑρίσκεται αὐτοῦ παρακαλῶ νὰ μὲ τὸν ἀγοράσῃς, καὶ νὰ μὲ τὸν στείλῃς, εἰ δὲ μὴ παράγγειλέ τον εἰς λειψίαν», (Γ΄ 48). Πρὸς τὸν ἴδιο, 8/20 Νοεμ. 1818: «ἐπιμελήσου νὰ μὲ στείλῃς μὲ εὐκαιρίαν τὸν τέταρτον τόμον τοῦ ἡροδότου παρὰ Σαιφέρου», (Γ΄ 66). Κατὰ τὸν Brunet ἡ ἔκδοση αὐτὴ τοῦ Ἡροδότου προσφέρει ἕνα κείμενο καθαρὸ καὶ σωστό, ἀλλὰ δὲν τελείωσε γρήγορα. Ὁ τελευταῖος τόμος της τυπώθηκε τὸ 1828, στὸ Βερολίνο, ἄρα μάταια τὴν ἀναζητεῖ ὁ Μόστρας στὰ 1818.

1818 Δεκ. 11/23

Scoli sulle tragedie di Sofocle, Roma 1518 [Commentarii in septem tragedias Sophoclis... Ρώμη, «ἐν τῷ παρὰ τὸν κυρίνου λόφον γυμνασίῳ», 1518].

Πρὸς ἀντισυνταγματάρχη Robert Finch, Φλορεντία: «E vero che io possesso un esemplare degli scoli sulle tragedie di Sofocle stampato in Roma nel 1518. mi farò un prégio di spedirvelo, dietro la richièsta che me ne fate, onde il vostro amico Signor Umsley posse valersene per dare perfezione e compiménto alla nuova edizione che stà preparando di quel Tragico Greco», (Γ΄ 73). Θυμίζω ὅτι τὴν ἔκδοση τοῦ 1518 τὴν εἶχε ἐπιμεληθεῖ ὁ Ἰανὸς Λάσκαρις, βλ. Legrand, BH, 16ος αἰ., τ. Α΄, ἀρ. 60.

1819 Ἰουν. 9/21

Mionnet ou le Supplément [Th. E. Mionnet, Description des médailles antiques, grecques et romaines... Paris, 1806, 7 τ. Supplément, Paris 1819-1833, 6 τ.].

Πρὸς τὸν κόμητα Ἰ. Καποδίστρια, Παρίσι: «ὁ ἐπιφέρων εἶναι διωρισμένος διὰ νὰ παραλάβῃ ἀπὸ τὸν Mr. Müller τὰς παραγγελίας καὶ νὰ τὰς στείλῃ εἰς Λιβόρνον. παρακαλῶ νὰ προσθέσετε εἰς αὐτὰς καὶ ἓν σῶμα τοῦ Mionnet ou le supplément», (Γ΄ 86). Πβ. *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* 1817, 15 Φεβρ., σ. 72.

1822 Αὔγ. 7/19

Ouvrage historique d'Eusèbe [Eusebii Pamphili Ecclesiasticae Historiae, Lutetiae Parisiorum, R. Stephanus, 1544].

Πρὸς βαρῶνο de Schiferli, Βέρνη: «Si je n'ai pas jusqu' à présent répondu à la lettre du 25 May, dont vous avez bien voulu m'honorer pour m'annoncer la gracieuse résolution, que Son Altesse Impériale a daigné prendre d'enrichir ma bibliothèque de l'ouvrage historique d'Eusebius, c'est que j'ai voulu d'abord le recevoir pour vous en accuser la reception et vous prier en même tems d'agréer mes sincères remercimens pour la peine que vous vous êtes donnée de m'écrire. Ce monument historique est déjà placé dans ma collection, dont je le considère comme un des plus beaux ornemens», (Ε΄ 48).

1824 Φεβρ. 3/15

Petrarca

Πρὸς Κων. Μόστρα, Κέρκυρα: «Μ' ὅλον ὅτι εἶμαι καλὸς βιβλιογράφος καὶ ἡ δουλειά μου δὲν εἶναι ἄλλη παρὰ βιβλία, δὲν ἠμπόρεσα νὰ καταλάβω τὶ λεξικὸν τοῦ Azani θέλεις, ἐπειδὴ δὲν ἠξεύρω νὰ ὑπάρχῃ τοιοῦτον λεξικόν. Γράψαι με λοιπὸν καθαρὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ βιβλίου, τὸν τύπον ὅπου ἐτυπώθη καὶ τὸ ἔτος διὰ νὰ σὲ στείλω μὲ δεύτερον ὁμοῦ μὲ μερικὰ σώματα Petrarca καὶ ἄλλα βιβλία ὁποῦ ἔχω διπλᾶ διὰ νὰ τὰ πωλήσῃς αὐτοῦ», (Ε΄ 110).

1824 Ἀπρ. 18/30

Χειρόγραφο, «παράφρασις τῶν Ἠθικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ τὸν ἀοίδημον αὐτοκράτορα Ἰωάννην τὸν Καντακουζηνὸν (Ἰωάσαφ)».

«ἓν βιβλίον μὲ ἑκατὸν εἰκόνας peintures chinoises ζωγραφισμένας εἰς χαρτίον μπαμπού»

ἓν δεύτερον βιβλίον μὲ πενήντα coiffures, στολὴν τῆς κεφαλῆς»

«ἓν breviarium μὲ εἰκόνας εἰς μικρὸν en miniature»

«ἓν τέταρτον, Costumes de Naples ἀπὸ τὸν καλήτερον ζωγράφον τῆς Νεαπόλεως» [Ἴσως πρόκειται γιὰ τὸ «Raccolta delle diverse vestiture delle provincie del Regno di Napoli», Napoli χ.χ., βλ. Brunet, Manuel du Libraire... Dictionnaire bibliographique, t. IV].

«ἕτερον βιβλίον... μὲ ὀγδοηνταπέντε εἰκόνας εἰς τὰς Δεσποτικὰς ἑορτὰς καὶ ἁγίων ἀπὸ καλοὺς ζωγράφους τῆς Ἰταλίας».

Βλ. Ἐπιστολὲς Ἰγνατίου, Ἐμμ. Πρωτοψάλτης, *Ἰγνάτιος*, τ. Β΄, σ. 192 καὶ Παράρτημα Α΄, ἐπιστολὲς 1 καὶ 2.

1824 Ἰουν. 30

Petiti, Sam. Leges Atticae, Gr. et Lat. cum Observationibus P. Wesselingii et varior. Lugd[unum] Batav[orum] 1742, in-fol.

Πρὸς Στέφανο Δουραμάνη, Νεάπολη: «Ὁ αὐτόθι βιβλιοπώλης Borel ἔχει εἰς τὰ βιβλία του διὰ πώλημα καὶ τὸ βιβλίον ὁποῦ σὲ σημειόνω κάτω [τοῦ Petiti] τὸ ὁποῖον μὲ εἶναι πολλὰ ἀναγκαῖον καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ ὑπάγῃς ἀμέσως καὶ νὰ μὲ τὸ ἀγοράσῃς εἰς ὁποιανδήποτε τιμήν... ἀγόρασαί το ἄφευκτα διὰ νὰ μὴ τὸ ἁρπάσῃ ἄλλος», (Ε΄ 121).

1825 Ἰαν. 20

Κοδρικᾶς [Lettre Messénienne sur l'Intervention des Puissances alliées dans les affaires de la Grèce, Paris 1824].

Ὁ Δ.Μ. γράφει πρὸς Ἀλεξ. Πατρινὸ καὶ μεταφέρει κρίση τοῦ μητρ. Ἰγνατίου γιὰ τὸ «βιβλιάριον» ὅτι: «εἶναι καλὸν καὶ ἔργον καλοῦ διπλωματικοῦ» καὶ ζητεῖ κι ἄλλα ἀντίτυπα. (Ε΄ 141-142), βλ. καὶ ἑπόμενη σημείωση.

1825 Φεβρ. 13/25

Fauriel, Chants populaires de la Grèce [Paris 1824-25].

Πρὸς Κων. Μόστρα, Κέρκυρα: «Εἰς τὴν αὐτὴν κασσέλαν ἔβαλα καὶ ἄλλα δύω βιβλία διὰ λόγου σου. Τὸ ἕν εἶναι Fauriel, Chants populaires de la Grèce, καὶ τὸ ἄλλο Lettre Messénienne. Εἶναι καὶ τὰ δύω καλὰ γραμμένα καὶ θὲ νὰ λάβετε εὐχαρίστησιν», (Ε΄ 143).

1825 Ἰουλ. 31

Ἰσοκράτης, ἔκδ. Κοραῆ [Ἰσοκράτους Λόγοι καὶ ἐπιστολαὶ μετὰ σχολίων παλαιῶν, Παρίσι, Φ. Διδότος, 1807, 2 τ., Γκίνης-Μέξας, ἀρ. 471].

Θεόφραστος ἔκδ. Κοραῆ [Les Caractères de Théophraste d'après un manuscrit du Vatican... traduction nouvelle... Par Coray, Paris, l'an VII (1799). Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, Ἑλλ. Βιβλιογραφία 1796-1799, ἀρ. 182].

[J.C. Rabelli] Bar, Recueil de tous les costumes [des ordres] religieux et militaires, de toutes les nations Paris, 1778 – 6 τ.

Παυσανίας, ἔκδ. Clavier [Παυσανίου Ἑλλάδος Περιήγησις. Description de la Grèce de Pausanias, Traduction nouvelle avec le texte grec collationné sur les mss de la bibliothèque du roi par M. Clavier Paris 1814-1823, 6 τ. καὶ Supplément].

Πρὸς Ν. Πίκκολον, Παρίσι: «Ἔστειλα πρὸ ἡμερῶν πρὸς τὸν εἰς Κορφοὺς αὐτάδελφόν μου τὸν Ἰσοκράτην καὶ Θεόφραστον τοῦ Κοραῆ, τὸν πρῶτον λαμπροδεμένον εἰς μέγα χαρτὶ καὶ τὸν δεύτερον ἄδετον διὰ νά σέ τοὺς δώσῃ ὅταν φθάσῃς ἐκεῖ. Μὲ λείπουν ὁ τέταρτος, πέμπτος καὶ ἕκτος τόμος τοῦ Bar, Recueil de tous les costumes religieux et militaires etc. ἂν ἠμπορέσῃς νὰ τοὺς εὕρῃς διὰ διακόσια φράνκα ἢ καὶ περισσότερον μὲ ταῖς φιγούραις χρωματισμένες, στεῖλέ μέ τους δεμένους, καὶ γράψαι με ποῦ νὰ σὲ ἐμβάσω τὰ χρήματα. Περὶ τούτου εἶχα ὁμιλήσει καὶ τὸν κύριον Fauriel ὅταν ἦτον ἐδώ. Μὲ λείπει ὁ ἕκτος τόμος τοῦ Παυσανίου τοῦ Clavier, τὸν ὁποῖον λέγει ὁ Πολυχρονιάδης ὅτι σὲ ἐπλήρωσε διὰ νὰ μὲ τὸν στείλῃς. Στεῖλαί μέ τον καὶ ἂν δὲν σ' ἐπλήρωσε αὐτὸς σὲ τὸν πληρόνω ἐγώ», (Ε΄ 161). — Ὁ τ. 6 εἶναι τοῦ 1821.

Κτητορικὴ σημείωση τοῦ Δ[ημητρίου] Μ[όστρα] στὸ ἔργο τοῦ L. P. Anquetil.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ 2

1.* Acosta, R.P. Gioseffo di, Historia Naturale e Morale delle Indie ... tradotto della lingua spanuola nella Italiana da G.P. Galucci Salodiano Academico Veneto, Venezia, B. Basa, 1596, 1v. in-4⁰ (περγ./Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα).
Στὸ κάτω μέρος τῆς σελίδας τίτλου τὸ στοιχεῖο κ. Σελ. 3 ἐξωφύλλου: στοιχεῖα ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου - (ΕΒΕ ΓΠ 23 (4⁰) 8⁰)

2.* Adimari, Lodovico, Poesie Sacre e Morali ... Lucca 1711, per Pellegrino Fredicani, 1 vol.in-8⁰. (ὁλοπεργ./Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα).
Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. Στὸ ἐμπρὸς παράφυλλο ταξινομικὴ ἔνδειξη (ΕΒΕ ΝΦ 4002)

3.* Aerodii Petri, Quaesitoris Andegavi Viri Divini ... Pandectae ... Mediolani, J.B. Bidellium 1619, 1v. in-8⁰. (περγ./Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα).
Σελ. 3 ἐξωφύλλου: στοιχεῖα ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου (ΕΒΕ ΝΟΜ. 71)

4. Αἰσχύλος Scholia in Aeschylos Tragoedias ... a Francisco Robortello Ultinense, Venetiis ex officinae Erasmiana Vicentii Valgristi, 1557, 1v. in-8⁰ min. (περγ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα).

5.* Aesopi Phrygis Fabulae graece et latine ... Venetiis, apud Bapt. Combum, 1619, 1 vol. in-12⁰ (περγ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα).
Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. Σελ. 3 ἐξωφύλλου: στοιχεῖα ἑλλ. ἀλφαβήτου (ΕΒΕ ΕΦ 2064^{M})

Ὁ ἀστερίσκος (*) δηλώνει αὐτοψία. Μὲ ὀρθιες ἀγγύλες [ ] συμπληρώνεται ὁ τίτλος. Οἱ συντομογραφημένες λέξεις στὸ τέλος τοῦ κάθε τίτλου στὸν κατάλογο τῆς ΕΒΕ ἀναφέρονται στὸ δέσιμο τοῦ ἀντιτύπου ὁλοπ[εργαμηνόν] ἢ ὁλοπεργ[αμηνόν], περγ[αμηνόν], ἡμιπεργ[αμηνόν], χ.ὁ. (=χωρὶς δέσιμον), ὁλοδερμ[ατόδετον] ἢ ὁλοδ[ερμτόδετον], πεπαλ[αιωμένον], τετριμ[μένον], ποικιλ[όδετον;] κ.ἄ. Στὸ σχολιασμὸ δὲν σημειώνονται ὅλα τὰ παλαιότερα κτητορικὰ σημειώματα. Ὑπενθυμίζω ἐδῶ ὅτι τὰ βιβλία στὰ ὁποῖα ἔκανα αὐτοψία ἔχουν μία ἢ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες ἐνδείξεις: α') στὸ ἐμπρὸς παράφυλλο, λατινικοὺς ἀριθμοὺς σὲ συνδυασμὸ μὲ ἀραβικούς ἢ κεφαλαῖα στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου, ποὺ προφανῶς ἀποτελοῦν ταξινομικὴ ἔνδειξη (π.χ. IV λ 11/II, 1W H†^{14} ^{1}, IV Ξ 11/15). β') στὸ κάτω μέρος τῆς σελίδας τίτλου τὸ στοιχεῖο κάπα (κ)· γ') στὸ πίσω παράφυλλο ἢ στὴ σελ. 3 ἐξωφύλλου στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ ἢ καὶ τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου καί, καμμιὰ φορά, ἀραβικοὺς ἀριθμοὺς ποὺ εἶναι σήμερα δυσανάγνωστα τὶς περισσότερες φορές, ἀλλὰ φαίνονται νὰ εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Μόστρα. δ') κτητορικὰ σημειώματα τοῦ Giorgio Viani ἢ τὰ ἀρχικὰ Δ.Μ. τοῦ Μόστρα.

6.* Affò, Padre Ireneo, La Zecca e Moneta Parmigiana ... e data in luce da Guid'Antonio Zanetti Bolognese Parma, Filippo Carmignani, 1788, 1 vol. gr. 4⁰ (ἡμιπεργ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. Σελ. 2 ἐξωφύλλου: ἐτικέττα Giorgio Viani καὶ ταξινομικοὶ ἀριθμοί. Σελ. 3 ἐξωφύλλου: στοιχεῖα ἑλλ. ἀλφαβήτου. Στὸ παράφυλλο: £ 30

(Νομισματικὸ Μουσεῖο Α 363)

Τὸ βιβλίο αὐτὸ περιλαμβάνεται στὸν κατάλογο τῶν βιβλίων τοῦ Νομισμ. Μουσείου, βλ. *Κατάλογος τῶν βιβλίων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἐθν. Νομισματικοῦ Μουσείου. Γραφεὶς ἐντολῇ καὶ ὁδηγίαις Ι. Σβορώνου ὑπὸ Α. Λαμπροπούλου, ἐκτάκτου βοηθοῦ τοῦ Μουσείου*, ... Χειρόγραφη σημείωση τοῦ Ι. Σβορώνου: Τὰ ἐν τῷ παρόντι ἐντύπῳ καταλόγῳ βιβλία ἀπὸ τοῦ ἀρ. 1 μέχρι τέλους 529* καὶ 140(10) περιλάβαμεν καὶ κατεθέσαμεν ἐν τῷ νομισμ. Μουσείῳ δυνάμει τῆς ὑπ' ἀρ. 8919/5739 1890 διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλ. καὶ τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως, διὰ τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 15 Δεκεμβρ. 1890 ...

7. Agnesi, D^na Maria Gaetana, Instituzioni Analytiche ad uso della gioventù Italiana ... Milano 1748, 2 vol. in-4⁰ (χ.δ./ Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

8.* Alberti, Abbate d'/di Villanova, Dizionario Universale Critico-Enciclopedico della Lingua Italiana ... Lucca 1797-1805, Domenico Marescandoli, 6 vol. in-4⁰ (χ.δ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου τῶν 6 τόμων: κ. Στὸ πίσω παράφυλλο στοιχεῖα ἑλλ. καὶ λατ. ἀλφαβήτου (ΕΒΕ Γλσ. 58 4⁰)

9.* Alfieri, Vittorio, Tragedie di Vittorio Alfieri da Asti. Milano, Pirotta e Maspero, anno X = 1801-2, t. 8 in-4⁰. vol. in-8⁰ (ὁλοδερμ. χ. γραφ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου τῶν 8 τόμων: κ. Σελ. 2 ἐξωφύλλου: λατινικοὶ καὶ ἀραβικοὶ ἀριθμοὶ καὶ στοιχεῖα ἑλλ. ἀλφαβήτου. Σελ. 3 ἐξωφύλλου τοῦ τόμ. I-II: στοιχεῖα ἑλλ. ἀλφαβήτου (ΕΒΕ ΝΦ 4017)

10.* Aliotti, Hieronymi, Aretini, Epistolae et Opuscula, Aretii, 1769, M. Belloti, 2 vol. in-4⁰ (χ.δ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου τῶν 2 τόμων: κ. Σελ. 3 ἐξωφύλλου τόμ. Α': στοιχεῖα ἑλλ. ἀλφαβήτου. Στὶς ράχες τόμων ἐτικέττα μὲ ἀριθμὸ 5088 (μᾶλλον γραφὴ Δ. Μόστρα) (ΕΒΕ Θ 235)

11. Alticozzi, Filippo Angellieri, Rispota Apologetica al Libro dell'Antico Dominio del Vescovo d'Arezzo sopra Cortona ... Livorno 1763-65, Marco Coltellini 1 vol. in-4⁰ (χ.δ./ Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

12.* Ammirato, Scipione, Vescovi di Fiesole, di Volterra e d'Arezzo ... Firenze Amadore Massi e Lorenzo Landi, 1637, 1v. in-4^{0} (ὁλοπεργ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. Σελ. 2 ἐξωφ.: λατινικὴ καὶ ἀραβικὴ ἀρίθμηση. Σελ. 3 ἐξωφ.: στοιχεῖα ἑλλ. ἀλφ., ἀραβικοὶ ἀριθμοὶ (ΕΒΕ Θ 313)

13. Anguillesi/Poesie di Gio. Domenico/Pisano, Pisa, dalla nova typografia, 1797, 1 vol. in-8^{0} (γ', ποικιλ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Ἡ Lady Blessington ἐγνώρισε τὸν ποιητὴ Anguillesi τὸ 1824 ὅταν ἦταν πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πίζας, (βλ. Lady Blessington, *δ.π.*, σ. 297)

14.* Anquetil, [L.P.] M., L'intrigue du Cabinet sous Henri IV et Louis XIII, terminée par la Fronde, Paris, Imp. de Moutard, 1780, 4v. in-12^{0} (ὁλοδ./ Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. Σελ. 2 ἐξωφύλλων: λατινικοὶ καὶ ἀραβικοὶ ἀριθμοί, ἑλλ. στοιχεῖα. Ἐτικέττα ρωσικοῦ βιβλιοπωλείου. Στὸν ψευδότιτλο τοῦ τόμου 4: αὐτόγραφο μονόγραμμα Δ.Μ. (βλ. πίν.). Ἡ ΕΒΕ διαθέτει καὶ δεύτερη σειρὰ τοῦ ἰδίου ἔργου ποὺ φέρει ἐπίσης ἐτικέττα ρωσικοῦ βιβλιοπωλείου. (ΕΒΕ Ἱστ. 101-101^{α})

Γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἰγνατίου νὰ μεταφρασθεῖ ἡ παγκόσμια ἱστορία τοῦ Anquetil, βλ. Πρωτοψάλτης, *Ἰγνάτιος*, τ. Α', σ. 103.

15.* Anthonini, Archiepiscopi Florentini, Prima pars Sume Fratris Anthonii de Florentiae, ordinis predicatorum et Archiepiscopi Florentini, in quae agitur De Anima et de pertinentibus ad ipsas (et in fine). Impress. Venetiis, Leonardum Wild de Ratisbona 1481, 1 vol. in-f^{0} min. (χ.δ. / πρασ. / Σημ. Τούτου ἡ κεφαλὶς ἐλλείπει. Προηγοῦνται δ' ἐν ἀρχῇ πέντε φύλλα χειρόγραφα περιέχοντα τὸν Πίνακα τοῦ Συγγράμματος. Τὰ ἀρχικὰ Γράμματα εἰσὶ πεποικιλμένα ἢ κοκκ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Νεότερο δέσιμο. Σελ. [1] χφ κάτω: κ. Πβ. Γιάννης Κόκκωνας, Κατάλογος τῶν ἀρχετύπων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Μὲ ἔνταξη τῶν ἀντιτύπων τοῦ Μουσείου Μπενάκη. *Τετράδια ἐργασίας 5*. Ἀθήνα 1983, ἀρ. 9 (ΕΒΕ Θ 463)

16. Apollonii Pergaei Conicorum Lib. V-VII ... reddidit L. Alfonsus Borellus ... Ad seren. Cosimum III. Etruriae Principem, Florentiae 1661, ex. Typ. Jos. Cocchini, S.P. 1 vol. in-4^{0} (ὁλοπ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Τὸ ἀντίτυπο τῆς ΕΒΕ (ΕΦ 2601-2601^{α}) δὲν φέρει στοιχεῖα ποὺ νὰ τὸ ταυτίζουν ὡς ἀντίτυπο Μόστρα.

17. Apuleius Madaurensis Platonicus, serio castigalus ex Musaeo Petri Scriverii. Amstelodami, Guil. Caesium, 1624, 1 vol. in-32 (ὁλοπ./ Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα).

18.* Aquino, Caroli de, Oratio in Electione Clementis XI. Pont ... Romae, 1701 1 vol. in-8^{0} min. (ὁλοπεργ./ Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. (ΕΒΕ Θ 567)

19.* Argelati, Philippi, De Monetis Italiae ... Dissertationes ... Mediolani, in aedibus Palatinis, 1750-59, 6 vol. in-4^{0} (ἡμιπεργ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Τόμος Α΄: Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. Σελ. 2 ἐξωφύλλου μικρὴ ἐτικέττα, Giorgio Viani καὶ λατινικοὶ καὶ ἀραβικοὶ ἀριθμοὶ μὲ γράμματα. Στὸ μπρὸς παράφυλλο ἡ ἔνδειξη: Tomi 6/£100. Σελ. 3 ἐξωφύλλου στοιχεῖα ἑλλ. ἀλφ., ἀριθμοὶ κλπ. ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ταξινομικὲς ἐνδείξεις καὶ ἄλλες πληροφορίες ποὺ σημείωνε ὁ Μόστρας, ὅπως συμπεραίνουμε καὶ ἀπὸ τὴ γραφή. (Τὰ σημειώνω ἐδῶ ἐνδεικτικὰ γιατὶ εἶναι εὐανάγνωστα: Bert. ξ. φ. Bor. κδ. Δ. Β. κδ-λστ. Δ. κ. λ. 7. λ5. ν. £ρ. α. ξ). Κτητορικὲς ἐνδείξεις καὶ ταξινομικοὺς ἀριθμοὺς περιέχουν καὶ οἱ ὑπόλοιποι τόμοι. Τὸ βιβλίο αὐτὸ περιλαμβάνεται στὸν Κατάλογο τοῦ Νομισμ. Μουσείου, πβ. πιὸ πάνω, ἀρ. 6 σημειώσεις.

(Νομισματικὸ Μουσεῖο Α 365α).

20.* Ἀριστοφάνους Κωμωδίαι [ἐννέα] / ἄνευ Κεφαλίδος / ἐν τέλει Impressum Florentiae opera et sumptu Philippi Juntae. Anno 1515, 1 vol. in-8^{0} (ὁλοπ./Δῶρο Κ.Γ. Μόστρα)

Σελ. 2 ἐξωφύλλου: λατινικοὶ καὶ ἀραβικοὶ ἀριθμοὶ μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα. Στὸ μπρὸς παράφυλλο: Δ.Μ. Σελ. 3 ἐξωφύλλου: στοιχεῖα ἑλλ. ἀλφαβήτου, ἀριθμοὶ προφανῶς ταξινομικὲς καὶ ἄλλες ἐνδείξεις ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Μόστρα (ΕΒΕ ΕΦ 2838)

21.* Ἀριστοτέλους τοῦ Σταγειρίτου Τὰ Σωζόμενα ... Lugduni, apud Guillelmum Laemarium 1590 / 2 vol. in-8^{0} (Περγ. δεσ. κεφαλ. ; / δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ (ΕΒΕ ΕΦ 3088)

22.* Ἀριστοτέλους - Aristotelis de Coelo, de Generatione et Corruptione ... Venetiis, apud Junctas 1562, / 5me vol. / [Quintum Volumen] 1 vol. in-8^{0} (περγ. / δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. Νέο δέσιμο. (ΕΒΕ ΕΦ 3282 8^{0})

23.* Ἀριστοτέλους Τέχνης Ῥητορικῆς Βιβλία Γ΄ ... Venetiis, apud Joan Gryphium, 1546 1 vol. in-8^{0} (περγ. δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ (ΕΒΕ ΕΦ 3241-3241α 8^{0})

24. Aristotile (μεταφρ. Ἰταλ.) La Politica messa in lingua volgare e dedicata allo Illustriss. S. Cosimo de Medici di Firenze da Bernardo Segni. Firenze 1548, 1 vol. in-8^{0} (ἄνευ κεφαλ. / περγ. / Κ.Γ. Μόστρα)

25. Art (L') de batir les Vaisseaux et d'en perfectionner la construction; ... Le tout tiré des meilleurs auteurs Hollandais ... Amsterdam, David Mortier, 1719.- Le Portulan de la Mer Mediterranée, ou le vrai guide des Pilotes, ... par Henry Mischelot Pilote etc. Amsterdam Pierre Mortier, 1709, 1 vol. in-4^{0} (όλοδ. μοσχ. / Κ.Γ. Μόστρα)

26. Asconii Pediani, Explanatio in orationes Ciceronis, Venetiis, Aldus 1563, 1 vol. in -8^{0} (Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

27.* Avdrichii Everardi, Institutiones Antiquariae ... Florentiae, ex Typogr. Sacrae Caes. Maiest., 1756. 1 vol. in -4^{0} min (όλοπ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. Σελ. 2 ἐξωφύλλου: ἀραβικοὶ ἀριθμοί, ἑλλ. στοιχεῖα. Σελ. 3 ἐξωφύλλου: στοιχεῖα ἑλλ. ἀλφ., ἀραβικοὶ ἀριθμοί (ΕΒΕ Ἀρχ. 63)

28.* Augustini, S^{ti} Aurelii, Opuscula plurima; ... impensis et opera Dionysii Bertochi de Bolonia. Venetie ... Finis anno MCCCCXCI / 1 vol. in -4^{0} à 2 col. car Goth (όλοδ. πεπαλ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Νεότερο δέσιμο. Πβ. Κόκκωνας, ἀρ. 15 (ΕΒΕ Θεολ. 755)

29. Βασιλικῶν (τῶν) Βιβλία τέσσαρα ἀνέκδοτα. - Operis Basilici ... David Ruhnkenius. Lugduni. Batav. apud Welstenium, 1765, 1 vol. in -f.^{0} (όλοδ. προβ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Τὸ ἀντίτυπο αὐτοῦ τοῦ βιβλίου στὴν ΕΒΕ προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη Μαυροκορδάτου καὶ δὲν φέρει ταξινομικὲς ἢ ἄλλες ἐνδείξεις ποὺ νὰ τὸ ταυτίζουν μὲ ἀντίτυπο τοῦ Μόστρα. Ἀντίθετα, ἡ ἔκδοση τῶν Βασιλικῶν τοῦ Car. Ann. Fabroti, Παρίσι 1647 τῆς ΕΒΕ (Νομ. 124^{α}) ἔχει τὰ γνωρίσματα ἄλλων βιβλίων τοῦ Μόστρα, δηλ. στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου τὸ στοιχεῖο κ καὶ τὶς ταξινομικὲς ἐνδείξεις στὴν σελ. 3 τοῦ ἐξωφύλλου. Ὁ Ἰ. Ζέπος ἐκδίδοντας τὸ 1910 τὰ Βασιλικὰ σημειώνει στὸν πρόλογό του τὰ ἀκόλουθα σχετικὰ μὲ τὴ χρησιμότητα τοῦ ἔργου καὶ τὴν σπανιότητα τῶν ἀντιτύπων στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα: «Ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ συνέλευσις τοῦ 1822 ἐν τῷ καθιδρυθέντι παρ' αὐτῆς πολιτεύματι ἐθέσπισεν ὅτι ἄχρι τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἀστικοῦ νόμου αἱ πολιτικαὶ δίκαι βάσιν ἔχουσι τοὺς νόμους τῶν ἀειμνήστων χριστιανῶν ἡμῶν αὐτοκρατόρων. Ἀλλὰ τῶν Βασιλικῶν, ἅτινα διὰ τῆς διατάξεως ταύτης ἐννοοῦντο, ἡ χρῆσις καὶ ἡ ἐφαρμογὴ ἦτο δυσχερέστατη τῷ χρόνῳ ἐκείνῳ, ἐκ πολλῶν μὲν αἰτιῶν, ἀλλὰ μάλιστα ὡς ἀπαιτοῦσα μακρὰν καὶ ἐπιστημονικὴν μελέτην, ἐν ᾧ τοῦ κειμένου αὐτῶν δύο ἀντίτυπα ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι, ἓν παρὰ τῷ ὑπουργῷ τῆς Δικαιοσύνης Γεννατᾷ καὶ ἕτερον παρὰ τῷ λογίῳ Αἰνιᾶνι».

30. Beauchamps / M. Alph. de, Histoire de la guerre d'Espagne et la Portugal pendant les années 1807-1813 ... Paris, Germain Mathiot, 1819, 2 vol. in -8^{0} (χ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

31.* Becani, R. P. Martini, Analogia Veteris ac novi Testamenti ... Venetiis, apud Pavinum, 1710 (1 vol. in -12⁰ / ὁλοπεργ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)
Σελ. 2 ἐξωφύλλου: ταξινομικὲς ἐνδείξεις. (ΕΒΕ Θ 1187)

32. **Bembi Pietri, Epistolarum** ... Argentorati, Laz. Zetznerus, 1611. 1v. in-8⁰ (ὁλοπεργ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

33.* Bembi, Pietri, Patricii Veneti, Scriptoris omnium politissimi dissertissimique usquam prodierunt Opera ... Basileae 1556, 1v. in-8⁰ (Μόνος ὁ Α΄ τόμος / χ.δ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)
Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. (ΕΒΕ Ἱστ. 339ᶜ)

34. Bentivoglio, Card. Guido, Lettres du Cardinal Bentivoglio ... Traduites en français avec l'italien à coté, par le Sʳ Venerony, Lyon, Jacques Certe, 1730. 1v. in-8⁰ (ὁλοδ. τετριμ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

35.* Berardi, Francesco de' Conti, Agrippina Minore e Mutatione dell'Imperio de' primieri Cesari ... Venetia, per Giundi e Baba, 1647. 1v. in-4⁰ (ὁλοπεργ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)
Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. Σελ. 2 ἐξωφύλλου: ταξινομικὲς ἐνδείξεις μὲ λατινικὴ καὶ ἀραβικὴ ἀρίθμηση καὶ στοιχεῖα ἀλφαβήτου. Σελ. 3 ἐξωφύλλου: ταξινομικὲς ἐνδείξεις μὲ ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ στοιχεῖα ἀλφαβήτου καὶ ἀραβικοὺς ἀριθμούς. (ΕΒΕ Ἱστ. 356)

36. Berigardi, Claudii,Circulus Pisanus Claudii Berigardi ... De veteri et peripatetica Philosophia, In Aristotelis libros octo Physicorum ... Patavii 1661, 1v. in-4⁰ (ὁλοδ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

37. Bernard de Varenne, Histoire de Constantin le Grand Premier Empereur Chrétien ... Paris, veuve d'Ant. Urbin Coustelier, 1728, 1v. in-4⁰ (ὁλοδ. Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

38.* Beroaldus, Philippus Commentationes Conditae a Philippo Beroaldo in Suetonium Tranquillum ... Venetis, per Ph. Princium Mantuanum, Anno 1510 1v. in-4⁰ (περγ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)
Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. (ΕΒΕ ΛΦ 10190 2⁰)

39.* Biblia Latina ... [in fine] Exactum est inclyta in urbe Venetiarum sacrosantum Biblie volumen integerrimus expolitusque litterarum caracteribus Magistri Johannis dicti Magni; Herbort de Selgenstat alemani ... Anno 1484 1v. in-4⁰ (ὁλοδ. ἀρχαϊκλ. σανιδοδεμ. καὶ παραλελυμ. / ἀκέφ. / Κ.Γ. Μόστρα δῶρ.)
Νεότερο δέσιμο. Πβ. Κόκκωνας, ἀρ. 24 (ΕΒΕ Θ 1621)

40.* Biblia Latina, cum Tabula noviter edita [in finel]. Exacta est Biblia presens Venetiis summa locubratione; per Symonem Bevilaqua Papensem, anno 1495, 1vol. in-4^{0} (ἡμιδ. / Κ.Γ.Μ.)
Πβ. Κόκκωνας, ἀρ. 25 (ΕΒΕ Θ 1623)

41.* Bimard, baron, della Bastie, La Scienza delle Medaglie antiche e moderne ... Trasportate in Italiano dall'idioma Franzese dal Padre Aless. Pompeo Berti, Venezia 1756, 2 vol. in-12^{0} (ὁλοπεργ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)
Στὸ κάτω μέρος σελίδων τίτλου: κ. Σελ. 2 ἐξωφύλλων ἐτικέττα μὲ ὄνομα Giorgio Viani καὶ ταξινομικὲς ἐνδείξεις. Στὸ μπρὸς παράφυλλο χφ. σημ.: Giorgio Viani/1802. T. 2 £8. Σελ. 3 ἐξωφύλλου τόμ. Α΄: ταξινομικὲς ἐνδείξεις μὲ ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ στοιχεῖα ἀλφαβήτου. (Νομισματικὸ Μουσεῖο)

42. Blancani, Josephi, Sphaere Mundi, seu Cosmographia demonstrativa ... Mutinae, ex Typographia Andr. et Hieronymi Cassiani, 1653. 1 vol. in-f^{0} min. (ὁλόπ. ἐπιχρ. τομὴν ὡσαύτως / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

43. Blancardi, Stephani ... Praxeos Medicae Idea Nova ... Amstelodami 1685, 1v. in-8^{0} (ὁλοδ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

44. Blond, M^{r} le, Traité de la Défense des Place etc. - Paris, Charles Ant. Jombert, 1762, 1v. in-8^{0} (ὁλοδ. τετριμ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα

45. Bocace (γαλλ. μεταφρ.) Le Philocope de Messire Jean Boccace Florentin. Contenant l'Histoire de Fleury et Blanchefleur ... traduits de l'Italien en Français par Adrian Sevin ... Paris, pour Abel l'Angelier, 1575 1 vol. in-16^{0} (περγ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

46. Boccaccio, Giovanni, Il Philocolo Vulgare con la vita di Boccaccio composta da Hieronymo Squarcafico. Impresso in Venetia, Pelegrino Pasquale da Bologna nel 1488 1 vol. in-4^{0} (χ.δ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)
Δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω τὸ ἀντίτυπο αὐτό, ποὺ δὲν συμπεριλαμβάνεται καὶ στὸν Κατάλογο Ἀρχετύπων τοῦ Κόκκωνα.

47. Boccacio, Giovanni, Il Decameron ... tratto dal oltimo testo scritto da Francesco d'Amareto Mannelli, sull'originale dell'autore. Impresso in Firenze, per li heredi di Philipo di Giunta, nell'Anno 1527. 1 vol. in-gr 8^{0} gr. margin c. perg. col ritratto dell'Autore 1 τομ. εἰς-4^{ον} (ἡμιπεργ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)
Ἴσως ΕΒΕ ΝΦ 4218*

48. Boccatii, Joannis, Genealogiae Joannis Bocatii ... [In fine:] Impressamque Venetiis per Augustinum de Zannis de Portesio. Anno 1511. 1v. in-f^{0} min. (χ.δ. λείπ. ἐτ. καλωμ. / Δῶρον Κ.Γ. Μόστρα)

49. Bolduani, Pauli, Bibliotheca Historica sive Elenchus scriptorum historicorum et geographicorum ... Lipsiae, Fridericus Lanckisius, anno 1620. 1v. in-4^{0} (χ.δ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

50. Bomare, Valmont, Dictionnaire Raisonné Universel d'Histoire Naturelle ... 4e éd. rev. et consid. augm. par l'auteur. Lyon 1791, 15 vol. in-8^{0} (ὁλοδ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

51.* Bonamici, Castrucii, Scriptorum Pars Prima ... Lucae 1784, Typis Jos. Bocchii 1v. in-8^{0} (χ.δ. ποικιλ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. Σελ. 3 ἐξωφύλλου: ταξινομικὲς ἐνδείξεις μὲ ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ στοιχεῖα ἀλφαβήτου καὶ ἀραβικοὺς ἀριθμούς. Ἀπὸ τὴ σελ. 105-471 ἄκοπα φύλλα. (ΕΒΕ Ἱστ. 499 8^{0})

52. Bordone, Benedetto, Libro di - -, nel qual si ragiona de tutte l'Isole del mondo ... Vinegia 1528. 1 vol. in-f^{0} (ὁλοδ. ἀρχ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

53.* Borelli, Gio Battista, Editi antichi e nuovi de' Sovrani Prencipi della Real Casa di Savoia ... Torino, Bartholomeo Zappata, 1681. 1v. gr. 4^{0} (ἡμιπεργ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. Σελ. 2 ἐξωφύλλου καὶ μπρὸς παράφυλλο: ταξινομικὲς ἐνδείξεις. Περιέχονται δύο λυτὰ ἔγγραφα τοῦ 1611 καὶ 1614 (ΕΒΕ ΝΟΜ 879 2^{0})

54.* Borghini, D. Vicenzio, Discorsi di ... Firenze, P.G. Viviani, 1755, 2 vol. in-4^{0} (χ.δ./Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Στὸ κάτω μέρος σελίδων τίτλου: κ. Στὰ μπρὸς παράφυλλα καὶ τῶν δύο τόμων: Giorgio Viani/1802. Σελ. 3 ἐξωφύλλου: ταξινομικὲς ἐνδείξεις μὲ ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ στοιχεῖα καὶ ἀραβικοὺς ἀριθμούς (ΕΒΕ Ἱστ. 527 (4^{0})-8^{0})

55. Botta, Carlo, Storia d'Italia dell'anno 1789 all'anno 1814 ... Milano 1835 (Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Τὸ ἀντίτυπο τῆς ΕΒΕ (Ἱστ. 570/-^{α}) φέρει τοποχρονολογία Italia 1834 καὶ περιέχει στὴ σελ. 2 ἐξωφύλλου ταξινομικὲς ἐνδείξεις μὲ λατινικοὺς καὶ ἀραβικοὺς ἀριθμούς.

56.* Bouche M. [Ch. Franç], Essai sur l'Histoire de Provence ... Marseille, Jean Mossy, 1785-7, vol. 4 in-4^{0} (ὁλοδ. / Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

Στὸ κάτω μέρος σελίδων τίτλου: κ. Στὶς σελίδες 2 ἐξωφύλλων ἐτικέττες μὲ ταξινομικὲς ἐνδείξεις μὲ λατινικοὺς καὶ ἀραβικοὺς ἀριθμοὺς καὶ ἑλλ. στοιχεῖα ἀλφαβήτου. Στὸ πίσω παράφυλλο τ. Α΄: ταξινομικὲς ἐνδείξεις μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα καὶ ἀραβικοὺς ἀριθμούς.

(ΕΒΕ Ἱστ. 479 (4^{0} 8^{0})

57. Brignon, le R. Père Jean, Introduction à la vie dévote de Saint François de Sales ... Rouen, 1785, 1 vol. in-12^0 (όλοδ./Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

58. Brisson, Mathurin-Jacques, Principes Elémentaires de l'Histoire Naturelle et Chimiques des Substances Minérales ... Paris, F. Didot, an IV /1797/ 1 vol. in-8^0 (χ/Δῶρ. Κ.Γ. Μόστρα)

59.* Brognard, Alexandre, Tableau Analytique des combinaisons et des Decompositions de différentes substances ou Procédés de Chimie ... Paris, P. Fr. Gueffier, 1778, 1 vol. in-8^0 (όλοδ. τετρ. ραχ.) Κ.Γ. Μόστρας δωρητής.

Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. Σελ. 2 ἐξωφύλλου: ἐτικέττα μὲ ὄνομα G. Santi καὶ ἄλλη μὲ ταξινομικὲς ἐνδείξεις. Στὸ πίσω παράφυλλο ταξινομικὲς ἐνδείξεις μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα. Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα: A.L. Brogniart.

(ΕΒΕ ΦΕ 356)

60. Bruguière J.T. Napoléon en Prusse, Poème Epique en Douze Chants; orné des Portraits de L.L.M.M. L'Empereur et l'Impératrice des Français ... Paris, Le Normand, [χ.χ.] 1v. in-8^0 (όλοδ. τομ. χρυσὴ / Δῶρον Κ.Γ. Μόστρα)

61.* Storia delle Monete de'Granduchi di Toscana della Casa de'Medici e di quelle dell'Augustissimo, imperatore Francesco di Lorena come Granduca di Toscana scritta da Ignatio Orsini ... In Firenze MDCCLVI, Stamperia di Giovan Paolo Giovannelli.

Στὸ κάτω μέρος σ. τίτλου: κ. Σελ. 2 ἐξωφύλλου: ταξινομικὲς ἐνδείξεις μὲ λατινικοὺς καὶ ἀραβικοὺς ἀριθμοὺς καὶ κεφαλαῖα ἑλλ. στοιχεῖα. Στὸ μπρὸς παράφυλλο: £12. Στὸ β΄ ἀντίτυπο τοῦ Νομ. Μουσείου σημειώνεται τὸ ὄνομα τοῦ G. Viani. Σελ. 3 ἐξωφύλλου ταξινομικὲς καὶ ἄλλες ἐνδείξεις μὲ ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ στοιχεῖα ἀλφαβήτου καὶ ἀραβικοὺς ἀριθμούς. (Σημειώνω καὶ ἐδῶ ἐνδεικτικὰ τὶς ἐνδείξεις αὐτὲς: Bert. J.φ.catt. κε. N. P. κλ. Πλιβ. v. £16.à.1.).

(Νομισματικὸ Μουσεῖο).

62.* Thesaurus Morellianus, sive Familiarum Romanarum numismata omnia ... a Celeberrimo Antiquario Andrea Morellio ... Nunc primum edidit et Commentario perpetuo illustravit Sigebertus Havercampus Amstelaedami apud J. Wetstenium et Gul. Smith MDCCXXXIV.

Σελ. 2 ἐξωφύλλου ταξινομικὴ ἔνδειξη ΝΘ $^2/_5$. Στὸ πίσω παράφυλλο ταξινομικὲς ἐνδείξεις μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα. (Νομισματικὸ Μουσεῖο)

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Ἡ ἐργασία αὐτὴ παρέμεινε στὴ φωτοστοιχειοθετημένη της μορφὴ ἐπὶ δύο χρόνια. Λόγω αὐτῆς τῆς καθυστερήσεως δὲν ἔχει συμπεριλάβει στὴ βιβλιογραφία της τὶς δύο πρόσφατες δημοσιεύσεις τοῦ κ. Χρ. Ρέππα, «Ἀλληλογραφία Δ. Μόστρα - Ἰω. Καποδίστρια τῆς περιόδου 1813-1826», *Ἠπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 1986, σ. 251-298 καὶ «Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ Δημ. Μόστρα σὲ Ἠπειρῶτες λόγιους τῆς διασπορᾶς κατὰ τὴν περίοδο 1812-1823», *Ἠπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 1987, σ. 266-306. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι ὁ συγγραφέας δὲν ἐγνώριζε καὶ οὔτε ἔτυχε νὰ ἐνημερωθεῖ σχετικὰ μὲ τὸ ἄρθρο τῆς Λίζας Μαρτίνη, «Καποδίστριας - Δημήτριος Μόστρας. Ἀνέκδοτα στοιχεῖα ἀπὸ τὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἰονίου Γερουσίας», *Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ* 10 (1963), 97-132, τὴν ἀνακοίνωση τῆς ἴδιας στὸ Δ΄ Πανιόνιο Συνέδριο, μὲ τίτλο «Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ Δημ. Μόστρα πρὸς τὸν Ἰωάννην Καποδίστρια», *Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ* 23 (1980) Δ΄ Πανιόνιο Συνέδριο, Πρακτικά, τ. Α΄ σ. 418-435 καὶ στὸ ἴδιο συνέδριο, τὴν ἀνακοίνωσή μου μὲ τίτλο «Ἡ ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία τοῦ Δημ. Μόστρα. Πρόδρομη ἀνακοίνωση», *ὅ.π.*, σ. 47-53.

τετράδια ἐργασίας

1. Κατάλογος Μικροταινιοθήκης. Φωτογραφήσεις ἐγγράφων, καταστίχων, χειρογράφων, ἐντύπων καὶ προσωπογραφιῶν 1960-1980. Ἐπιμέλεια Τ. Ε. Σκλαβενίτης. 1982

2. Καταγραφὴ ἐγγράφων, χειρογράφων, ἐντύπων Ρόδου καὶ Σύμης. Ἐπιμέλεια: Λουκία Δρούλια, Α. Πολίτης, Τ. Ε. Σκλαβενίτης. 1982

3. Γιῶργος Δ. Μπῶκος. Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Ἄγνωστα ἑπτανησιακὰ μονόφυλλα (1798-1817). 1982

4. Φίλιππος Ἠλιού. Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθῆκες -Συμπληρώσεις. 1983

5. Γιάννης Κόκκωνας. Κατάλογος τῶν ἀρχετύπων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (μὲ ἔνταξη τῶν ἀντιτύπων τοῦ Μουσείου Μπενάκη). 1983

6. Κ. Κ. Σπηλιωτάκης. Ἀρχεῖον Μιχαὴλ Ἰατροῦ 1802-1893
Γιῶργος Σμπιλίρης. Ἀρχεῖο Δημητρίου Καλλέργη 1824-1867. 1983

7. Σεμιναριακὰ μαθήματα,
Σ. Ἀσδραχάς, Κ. Θ. Δημαρᾶς, Π. Μουλλᾶς, Β. Παναγιωτόπουλος, Γ. Τριανταφυλλίδου-Baladié, Γ. Τσιώμης. 1984

8. Ε. Νικολαΐδης, Δ. Διαλέτης, Η. Ἀθανασιάδης. Τυπολογία τῶν βιβλίων τῶν θετικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν (1700-1821)
Δημήτρης Ἀγγελάτος. Ἀρχεῖο Ἀνδρέα Χ. Λόντου (1811-81)
Χάρης Μ. Κουτελάκης. Βιβλιοθῆκες Τήλου καὶ Ἀστυπάλαιας. 1986

ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 9, ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ, ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΟΥ Ε.Ι.Ε. — ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΑΝ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ 1987 ΣΤΗ ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ *ΠΟΡΕΙΑ* ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ Δ. ΒΑΣΙΛΑΚΟΥ ΚΑΙ ΣΙΑ Ε.Π.Ε.

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΤΕΣΣΕΡΙΣ ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΜΕΣΟΥ ΤΥΠΟΥ
18ος αιώνας

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΤΟΠΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ - ΑΓΟΡΑΣ : AMΒούργο, AΥΓούστα, BΥΤΤεμβέργη, CASsan, ΕΛΑΣσώνα, INGOlstadt, KASChau, KoLoVaRi, ΛΑΙΝτεν, LEOVardia, ΜΑΓΕντία, MAINτς, ΜΙΣΚολτς, ΟΡΛεάνη, ΡΟΥΕν, ΤουΛούΖη, ΤυΡΓοΒίστι, TURNau.

Τ.Φ. : τυπογραφικά φύλλα

ΑΠΟΚΛ. : απόκλιση έτους εκδόσεως - αγοράς

ΚΑΤΗΓορίες : ΘΡησκευτικά, ΠαΤέρες, Βυζαντικοί Ιστορικοί } ΘΕολογικά
ΚΛασικοί (Έλληνες και Λατίνοι) } ΚΟσμικά
ΕΓκυκλοπαιδικά
ΛεΞικά, ΓΡαμματικές } ΓΛωσσικά

«ΕΛΛ.»ηνικά : Όταν υπάρχει στη στήλη ο δείκτης Ν, το βιβλίο περιλαμβάνεται στον E. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, I - XI, Παρίσι 1885 - 1928 (ή στα συμπληρώματά της) · ακολουθεί συντομογραφική παραπομπή στο τέλος του πίνακα (με την ένδειξη L., τον αύξοντα αριθμό και, όποτε χρειάζεται, τον τόμο· ο αιώνας παραλείπεται)

ΓΛΩΣσες : Αρχαία Ελληνικά, ΑΝατολικές γλώσσες, ΓΕρμανικά, ΛαΤινικά, Νέα Ελληνικά, ΟΥγγρικά

ΒΛέπε ΣΧόλιο : Όταν υπάρχει στη στήλη ο δείκτης Ν, προστίθεται κάποιο σχόλιο στο τέλος του πίνακα

ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ : Λ = Αχ. Γ. Λαζάρου, *Κατάλογος εντύπων βιβλιοθήκης Ολυμπιωτίσσης*, Αθήνα 1964. Σημειώνεται η αρίθμηση, όχι οι σελίδες
Σ = Β. Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα*, Αθήνα 1967. Σημειώνεται η αρίθμηση των χειρογράφων

Στους αριθμητικούς πίνακες οι γενικότερες κατηγορίες (ΘΕ, ΚΟ, ΓΛ) σημειώνονται με *πλάγια στοιχεία* και *αριθμούς*, και δηλώνουν, κάθε φορά, το μερικό άθροισμα των ειδικότερων κατηγοριών (ΘΡ - ΠΤ - ΒΙ, ΚΛ - ΕΓ, ΛΞ - ΓΡ). Το Σύνολο αποτελεί επομένως το άθροισμα των πλάγιων αριθμών.